

॥ श्रीमद्भगवत्पुष्पग्रीवस्यैव ॥ ॥ मया तपि विष्णुस्यैव ॥ मया तपि विष्णुस्यैव ॥ मया तपि विष्णुस्यैव ॥ ॥ ॥
 मया तपि विष्णुस्यैव ॥ मया तपि विष्णुस्यैव ॥ मया तपि विष्णुस्यैव ॥ मया तपि विष्णुस्यैव ॥ ॥ ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ ॥ प्रदत्तपिण्डान्स्वपुरःसर्पिडेः प्रभूतपापान्नरकौकसोपि ॥ समुद्धरन्तंकृपयादिदेवंगदाधरनौमिगयासमेतम् ॥ १ ॥
 उत्कापूर्तविधिं कृत्स्नं नत्वोमाधवमाधवौ ॥ पितृन्मातामहांश्चैव पितॄणां पूर्वजानुजौ ॥ २ ॥ कातीयपारस्करगृह्यसूत्रान्नानापुराणां स्मृति
 पद्धतीश्च ॥ सतांचवाक्यानि विचार्य सम्यक् स्वशाखिनां श्राद्धविधितनोमि ॥ ३ ॥ (तत्र तावच्छ्राद्धस्वरूपम्) देशकालपात्रेषु पित्राद्युद्दे
 शेन विधिविहितलदर्भमंत्रश्राद्धादिभिर्दानं श्राद्धम् ॥ तथाच (पराशरः) देशकाले च पात्रे च विधिना हविषाचयत् ॥ तिलैर्दभैश्च मंत्रैश्च श्राद्धं
 स्याच्छ्राद्धयायुतम् ॥ (ब्रह्मपुराणेपि) देशकाले च पात्रे च श्राद्धया विधिना चयत् ॥ पितॄन्बुद्धिश्यविप्रभ्यो दत्तं श्राद्धमुदाहृतम् ॥ (मरीचिः) प्रेतं
 पितृंश्च निर्दिश्य भोज्ययत्प्रियमात्मनः ॥ श्राद्धया दीयेत यत्र तच्छ्राद्धं परिकीर्तितमिति ॥ तस्मिंश्च कर्मणि यागादाविद्वादीनामिव पित्रादेर्वतात्वं
 तदुद्देशेन मंत्रद्वारा द्रव्यत्यागात् ॥ यथाच ॥ यागादौ मंत्राहूता इन्द्रादयः शक्तिमात्रेण तत्तत्स्थले आविर्भूता यजमानस्य तत्तद्रव्यदर्शनेन तत्प्यन्तस्ते
 पामभीष्टफलं यथासाधयंति तथा श्राद्धेऽपि मंत्राहूताः पित्रादयः समागताः पुत्रादित्यत्तद्रव्यभोगेन तृप्यंतीति ॥ शिष्टफलप्रदा इत्येवंकल्पनीयमिति ॥
 अथ श्राद्धमहिमा यमस्मृतौ) आयुः पुत्रान्यशः स्वर्गकीर्तिः पुष्टिबलं श्रियम् ॥ पशून्सौर्यधनं धान्यं प्राप्नुयान्ति तत्पूजनात् ॥ (याज्ञवल्क्योपि)
 आयुः प्रजानं विद्यां स्वर्गमाक्षं सुखानि च ॥ प्रयच्छन्ति तथाराज्यं प्रीतानृणां पितामहाः ॥ (सुमंतुरपि) श्राद्धात्परतरं नान्यच्छ्रेयस्करो भुदाह
 तम् ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन श्राद्धं कुर्याद्विचक्षणः ॥ (ब्राह्मे) तस्माच्छ्राद्धं नरो भक्त्या शार्कैरपि यथाविधिः ॥ कुर्वीत श्राद्धया तस्य कुले कश्चिन्नृषो
 दतिः ॥ (वसिष्ठः) पिता पितामहश्चैकतथैव प्रपितामहः ॥ उपासते सुतं जातं शकुंता इव पिप्पलम् ॥ मधुमांसैः श्राद्धं कर्तुं शक्यं ॥ एष नोदास्य
 ति श्राद्धं वर्षासु च मधासु च इति ॥ अथ श्राद्धाऽकरणे दोषप्रवर्तकानि वाक्यानि ॥ (तत्र तावदादित्यपुराणे) न संति पितरश्चेति कृत्वा मनसि योनः ॥

श्राद्धं न कुर्वते मोक्षं तत्तत्पर्यं कर्तुं विवर्तितो ॥ हे माद्रौ शातातप ॥ अमावास्याव्यतीपातपौर्णमास्य एकासु च
 एत माध्याविपरमिति कल्पतरुः ॥ (ब्रह्मपुराणे) आश्वयुज्यास्तु कृष्णायान्नयो वइयां मघासु च ॥ प्रावृहती प
 तिभूलोर्कं कृत्वा शुद्धं न्यस्वर्कं पुरमा ॥ तेषु प्रादे प्रकाक्षति पापं समुत्सृजतम् ॥ कन्यागते सवितरि पितरो याति
 रसमाश्रिता ॥ श्राद्धाभावे स्वभवनं शार्पवत्वावर्षति ते ॥ अतो मूले फले वा पितया प्युदकवर्षये ॥ पितृदत्तं
 गरसंबयो ॥ अमावास्या दिने प्राते गृहद्वारं समास्पिता ॥ वायुभृताः श्वाच्छंति श्राद्धं पितृगणानुजाम् ॥
 छा ॥ ततश्चास्तं गते सूर्ये निराश्वानुत्संस्युता ॥ निःशंसंति श्रियाति गहं यतः स्वर्वज्रजम् ॥ तस्माच्छ्रा
 पुण्योत्कपं वतास्त्वभंगे लोके मृतानां मनुष्या पितृपितामहावीनां अमृताऽऽदाराणां सतां कथं श्राद्धं भोजनविन
 पापीयसां वातिर्यग्ये निगतानां तु पादाहार्यसां सतां प्रेताद्विरूपत्वं गतानां वा रुधिराद्याहार्यां सतामिति
 देवलोकोक्तम् ॥ देवोयदपिताजातं शुभक्रमं नुयोमत ॥ तस्यान्नममृतं भूत्वा देवत्वेऽप्यनुगच्छा
 भवेत् ॥ श्राद्धांनं वायुरूपेण नागत्वेऽप्यनुगच्छति ॥ पानं भवति यज्ञत्वे राक्षसत्वे तथा मिषम् ॥ दानवत्वे
 प्यत्वेऽन्नपानादिना भोगरसो भवेत् ॥ (मात्स्यपाद्ययोः) आभगोऽत्र पिनुषां तु ग्रापकं दव्यकव्ययो ॥ श्राद्धस्त्
 पित्रादिनामावीनि च पृच्छन्त्यानि श्चातव्यानीत्यर्थः ॥ नन्वेते न त्वान्नामावीनां कथं दव्यकव्यं ग्रापकव्यमि
 यामाधिपतेष्वव्यवस्थिता इति ॥ अग्निप्रासादयः पितृविशेषे पाणामाधिपि स्युतारप्रापका इत्यर्थः ॥ तत्रैवाग्ना

किंवा पिबितान

॥

पाणिनः प्रीत्यर्थे ते तवाहारस्य मागता ॥ (वायुपुराणे) यथागो प्रणयाद्यवत्सोऽपि वपि मातरम् ॥ वेपथवापरभोमिगः सुनेतम् ॥ ३ ॥
 मायग प्र मेऽव्यवस्थामन्नमयति ते ॥ अ

॥ (वायुपुराणे) यथागो प्रणयाद्यवत्सोऽपि वपि मातरम् ॥ वेपथवापरभोमिगः सुनेतम् ॥ ३ ॥

तान् ॥ (वायुपुराणेपि) यथागोषुप्रणष्टासुवत्सोर्विदतिमातरम् ॥ दिवंगदाधरंनौमिगयासमेतम् ॥ ३ ॥

नामगोत्रं चमंत्रश्चदत्तमन्नंयान्ते ॥ अपियोनिशतंप्राप्तस्तृप्तानुपतिष्ठति ॥ इति ॥ (अथश्राद्धरूपम्) देशकालपात्रेषु पित्राद्युद्दे
नित्यं नैमित्तिकं काम्यं वृद्धिश्राद्धं संपिडनम् ॥ पार्वणं चेति विज्ञेयं गोष्ठ्यां शुद्धचर्थमष्टमम् ॥ कर्मांगनं पाचयत् ॥ तिलैर्दध्नेश्चमंत्रैश्च श्राद्धं
कादशंप्रोक्तं पुष्टचर्थं द्वादशं स्मृतमिति ॥ (एषां लक्षणानि भविष्ये) अहन्यहन्यच्छ्राद्धं तन्नित्यमि
त्ताबुदकेन तु ॥ एकोद्दिष्टं तु यश्चाद्धं तन्नैमित्तिकमुच्यते ॥ तदप्यदेवं कर्त्तव्यमयुग्मान्भोजयेद्विजान् ॥ ३ ॥
द्विष्टरूपत्वात् ॥ (तथा चेहमाद्रौ गालवः) दाहादारभ्य दत्तव्यं श्राद्धं नैमित्तिकं बुधैः ॥ नियमाद्धत्संरंयावदिति
म्यमाभिप्रेतार्थसिद्ध्ये ॥ वृद्धौ यक्रियते श्राद्धं वृद्धिश्राद्धं तदुच्यते ॥ गंधोदकतिलैर्युक्तं कुर्यात्पात्रचतु
ष्टेत् ॥ येसमाना इति द्वाभ्यामेतज्ज्ञेयं संपिडनम् ॥ अमावास्यायां क्रियते तत्पार्वणमिति स्मृतम् ॥ त्रि
(विष्णुपुराणे) चतुर्दश्यष्टमी चैव अमावास्या च पूर्णिमा ॥ पार्वण्ये तानि राजेन्द्र रविसंक्रमणं तथेति ॥ गोह ॥
बहूनां विदुषां संपत्सु स्वार्थं पितृतृप्तये ॥ क्रियते शुद्धये यत्तु ब्राह्मणानां तु भोजनम् ॥ शुद्धचर्थमिति
लेसो मे च सीमं तोन्नयने तथा ॥ ज्ञेयं पुंसवने श्राद्धं कर्मांगं वृद्धि वत्कृतम् ॥ देवानुद्दिश्य यच्छ्राद्धं तत्तु
कुर्यात्तु संपिपा ॥ यात्रार्थमिति तत्प्रोक्तं प्रवेशे च न संशयः ॥ सार्षपसार्षिः प्रधानकन ॥ शरीरोपचये श्रा
धिकमुच्यते इति ॥ अत्र नित्यं षट्दैवतमदैवम् ॥ नैमित्तिकमेकोद्दिष्टं च ॥ काम्यं उपरागादौ कामनोपाधिकं पार्वणवत्कृतम् ॥ वृद्धिश्राद्धं पुत्र

अमविवादादोक्रियमाणनवदेवत्यम् ॥ स

पार्वणैकोद्दिष्टोभयात्मकम् ॥ पार्वणप्रतिपत्तौ क्रि

शुद्धयमपि पाषणवत्स्मृतम् ॥ कर्मोद्ग्यागादोक्रियमाणवृद्धिवत्कृतम् ॥ देविकं नित्यश्राद्धवत् ॥ य

धचपार्वणवत्तत्रैयमित्यर्थः ॥ (अथश्राद्धाधिकारिणः ॥ हेमाद्रौसुमंतु) मातुःपितुःप्रकुर्वीतसंस्त्य पाणि

कमादत् ॥ इतिदिनानामेवननुश्रुणा ॥ (विष्णुपुराणेगारुडेच) पुत्रपौत्रप्रपौत्रोवातद्धाताप्रातुसंत ॥ तसि

तेषामभावेसर्वपांसमानोदकसंवाते ॥ कुलद्वयेपिचोच्छिन्नेस्त्रीभिरऋषीभिःक्रियान्स्वग ॥ (मार्कण्डेयसाम्ना

का ॥ मातुःसापेदायेतस्युयैवमातुःसहोदका ॥ कुपुंरेनविधिसम्यगपुत्रस्यमुतास्मृता ॥ कुर्यान्नाच्छाद

स्त्रियःकुपुंस्वभर्तृणामर्मत्रकम् ॥ तदभावेचनृपतिःकारयेत्तस्यरिक्थत ॥ तन्वातीपैत्रेःसम्यग्वाहनवि

धोनृपतिर्यत ॥ इति ॥ सहोदकासमानोदकाइत्यर्थः ॥ (सपिण्डनेविज्ञेयोगारुडे) आतावाध्रातुपुत्रो

पुत्रद्वीनेस्तगेऽश्वरा ॥ सर्वपापुत्रद्वीनानांपत्नीक्रुयावत्सापिद्वन ॥ ऋत्विजंकारयेद्वायपुरोहितमथापिवा ॥ गच्छा

वस्थितमधिकारं दक्षयनि (पराशरोविष्णुपुराणे) पूर्वाक्रियामध्यमाश्वतथेवोत्तरसंज्ञिता ॥ त्रिप्रवनिवत्वे

दादादशाहाचमयेयास्त्युःक्रियामता ॥ तापूर्वामव्यममासिमास्येकोद्विपुसंज्ञिता ॥ प्रेतेपितृत्वश्राद्धस्

पित्र्याः प्रोच्यतेतानृपोत्तरा ॥ (माधवीये) सापेदाधैरवनिपत्यतैर्भुवाक्रियामध्यमाश्वकर्तव्याः पुत्रत्वमि

याः कर्तव्याः नसापेदाधैरवनिपत्यतैरित्यर्थः ॥ औसः भृतोऽनुपनीतोऽपिवाऽविकाक्रियाः क्रुयो

त्रैवान्ता ॥ वेपथवापरनोभिग ॥ तस्य ॥ वेपथवापरनोभिग ॥ तस्य ॥ वेपथवापरनोभिग ॥ तस्य ॥

॥ ३ ॥

क्रियाधिकारः

तृकोहियः ॥ वृत्तस्थो वाऽवृत्तस्थो वा एक एव भवेद्यदि ॥ इति अवृत्तस्थोऽनुपनीत इत्यर्थः ॥ (स्कां दोतरम् ॥ देवंगदाधरं नौमि गयासमेतम् ॥ १ ॥
ध्वं देहिकमन्येतु संस्कृताः आह्वकारिणः ॥ (स्मृति संग्रहे) कृत चूडोनुपेतश्च पित्रोः आह्वं समाचरेत् ॥ अथ आह्वारस्करगृह्यसूत्रान्नानापुराणान् स्मृति
एवं पितृव्यादीनामपि आह्वं कुर्यात् ॥ (यथाह जातूकर्णः) पितृव्यभ्रातृमातृणामपुत्राणां तथैव च मांगं नवरूपम्) देशकालपात्रेषु पित्राद्युद्दे
त् ॥ इति पितृवदित्यावश्यकत्वार्थं न तु पार्वणविधानार्थं मातृपदं सप्तमातृपरमित्यर्थः ॥ (भैत्यमिषाचयत् ॥ तिलैर्देभैश्चमनैश्च आह्वं
डश ॥ एकैर्नैव तु कार्याणि संविभक्तधनेष्वपि ॥ अथ आह्वं देशाः ॥ (तत्रमनुः) शुचिं देशं विविक्षन् ॥ आं आह्वमुदाहृतम् ॥ (मरीचिः) प्रेतं
त्वेनोपपादयेत् ॥ अवकाशेषु चोक्षेण नदीतीरेषु चैव हि ॥ विविक्तेषु च तुष्यति दत्तेन पितरः सदा इति ॥ इति गंगादाविं द्रादीनामिव पित्रा देवतात्वं
स्तेष्वित्यर्थः ॥ (विष्णुधर्मोत्तरे) दक्षिणाप्रवणे देशे तीर्थादौ च गृहेऽपि वा ॥ भूसंस्कारादिसंयुक्ते आह्वं चतुष्टयजमानत्यक्तद्रव्यदर्शनेन तृप्यन्तस्ते
प इत्यर्थः ॥ (स्कां दे) तुलसीकाननच्छायायत्र भवेद्विज ॥ तत्र आह्वं प्रदातव्यं पितृणां तु सिंहेतवे ॥ क्रियते शिष्टफलप्रदा इत्येवं कल्पनीयमिति
कंटके ॥ नर्मदावाहुदातीरे भृगुलिंगे यमालये ॥ गंगाद्वारे प्रयागे च नैमिषे पुष्करे तथा ॥ सनिहत्यागोऽप्यायाति पतु पूजनात् ॥ (याज्ञवल्क्योऽपि)
तसोऽरमां कंकुले कश्चिन्नरोत्तमः ॥ गयाशीर्षे वटे आह्वं यो नो दद्यात्समाहितः ॥ एष्टव्या बहवः पुत्राय तत्प्रो आह्वान् परतरं नान्यच्छ्रेयस्करमुदाहृ
लं वा हृषमुत्सृजेत् ॥ (वायवीये) शमीपत्रप्रमाणेन पिण्डं दद्याद्गयाशिरे ॥ उद्धरेत्सप्तगोत्राणि कुलमविकृ ॥ कुर्वीत श्रद्धया तस्य कुले कश्चिन्नसो
डुहितात् तथा ॥ पितृमातृष्वसाचैषां सप्तगोत्राणि वै विदुरिति ॥ (स्मृत्यन्तरकूर्मपुराणयोः) जीवतो वा ॥ मन्थशार्कैश्च पयसा पायसेन च ॥ एष नो दास्य
पिण्डदानं च त्रिभिः पुत्रस्य पुत्रता ॥ (अथ निषिद्धदेशाः स्कंदपुराणे) त्रिशंकोर्वर्जं ये देशं सर्वदा दृशने ॥ न संति पितरश्चेति कृत्वा मनसि योनरः ॥

कुष्माण्डपरपक्ष सधितरि कन्यागते सति महालय इति प्रोक्तं तत्र पार्षणेनैव विधिनापश्राद्धं कुर्यात् ॥ (तदाह वृद्धमनु) नभस्य स्या पर
 पक्षो यत्र कन्या व्रजे द्रवि ॥ समहालय संज्ञः स्याद्वृषच्छाया ह्यस्तया ॥ पार्षणेनैव विधिना श्राद्धं तत्र विधीयते ॥ (आदित्यपुराणे) कन्या
 गते स विद्विरियान्यहानि तु पोढश ॥ ऋतुभिस्त्वानितुल्यानि पितृणां दत्तमक्षयम् ॥ (काष्ठां निमनुभौतमा) ॥ आदौ मध्येऽवसाने वा
 यत्र कन्या नृजे द्रवि ॥ सपक्ष सकलः पूज्य श्राद्धपोढशकं प्रति ॥ अत्र यद्यपि बहुषचनेषु पंचदशतिथ्यात्मकं पक्षवत्कस्तथापि कदाचित्तिथि
 पूद्दोपोढशदिनात्मको भवति ॥ अत्र पोढशत्वमपि त्रैधाव्याचक्ष्यौ ॥ त्रियिवृद्ध्या प्रथमं पक्षः ॥ भाद्रपदपूर्णिमा सेहेति द्वितीयः ॥ आश्विन शुक्ल
 प्रतिपदा सेहेति तृतीयः ॥ अत्र अन्त्यपवतुपुष्कं तस्यापि क्षीणचंद्रत्वाविशेषेण ऽपरपक्षानुग्रहेऽसंभवात् ॥ (तथा च देमाद्रिमाधवयोर्दे
 वलः) ॥ अहोपोढशकं यत्तु शुक्लमतिपदा सह ॥ चंद्रश्याविशेषेण सापिदं शान्तिमास्मृता इति ॥ यद्विप्रतिपदादि वक्षान्तं श्राद्धं कर्तुं मसमर्थ
 भवेत् पंचम्यादिदं शान्तमष्टम्यादिवक्षान्तं वा यथाशक्ति श्राद्धं कुर्यात् ॥ (तथा च देमाद्रौ गोतमः) ॥ अपरपक्षे श्राद्धपितृभ्यो बद्ध्यात् पंचम्या
 दिदं दर्शितमष्टम्यादिदं शम्यादिव सर्वस्मिन् वा इति ॥ (कात्यायनमृत्रेपि) अपरपक्षे श्राद्धं कुर्वीत कर्ष्यं चतुर्थां पदं संपद्यते सप्तम्या कर्ष्यं यदहं सप
 द्यते ऋते चतुर्दशी साकेनाप्यपरपक्षं नातिक्रामेत् ॥ (मनु रपि) कृष्णपक्षे दशम्यादौ षष्ठीयित्वा चतुर्दशीम् ॥ श्राद्धे प्रशस्तास्तित्ययो ययेतानतये
 तरा ॥ इति ॥ अत्राऽप्यसामर्थ्ये एकस्यां त्रियो यथासंभवं श्राद्धं कुर्यात् ॥ (तथा च कात्यायन) अशक्तं पक्षमध्ये तु करोत्येकदिने तदा ॥ निषिद्धेऽपि दि
 ने कुर्यात् ॥ पददानं यथाविधि इति ॥ निषिद्धे नंदाभागां वा दिविनेऽपि तत्पर्यं ॥ (अत्र श्याह विनप्रशंसा नागरखंडे) ॥ आपाब्धा पंचमे पक्षे कन्या सत्ये
 दिवाकरे ॥ मृताह निपितु यौ वै श्राद्धं दास्यति मानवः ॥ सत्यं सवत्सरं यावत्संस्तुताः पितरो भूयम् ॥ (कात्यायनोपि) मातिभ्यस्त्यमावसत्य

॥ एतन्निधिः पितृपक्षे पिपृजनीया प्रथमतः ॥ त्रियिच्छे अकर्तव्यो विनाशो नैव यच्छ्रद्धया ॥ पिबद्याहं न कर्तव्यो विधिः ॥

मृताहेतुप्रवर्त्तते ॥ सातिथिः पितृपक्षेऽपि पूजनीयाप्रयत्नतः ॥ तिथिच्छेदो न कर्त्तव्यः ॥ वनाशीचंयहृच्छया ॥ पिंडश्राद्धं च कर्त्तव्यं विच्छित्ति
नैव कारयेत् ॥ इति ॥ अथात्र त्रयोदशीश्राद्धे विशेषः ॥ (तत्रमनुः) ॥ यत्किंचिन्मधुना मिश्रं प्रदद्यात् त्रयोदशीम् ॥ तदप्यक्षयमेव स्याद्दर्शसुच
मघासुच ॥ (ब्राह्मे) ॥ त्रयोदश्यां प्रयत्नेन वर्षसुचमघासुच ॥ नास्मात्परतरः कालः श्राद्धेष्वन्येषु वर्त्तते ॥ यदत्र पितरो दत्तं गृह्णन्ति स्मृतमक्ष
यम् ॥ इति ॥ अत्र निषेधवचनान्यपि केचित् (तत्र अंगिरा बृहस्पती) कृष्णपक्षे त्रयोदश्यां यः श्राद्धं कुरुते नरः ॥ पंचत्वं तस्य जानीयाज्ये
षु पुत्रस्य निश्चितम् ॥ मघासु कुर्वतः श्राद्धं ज्येष्ठपुत्रो विनश्यति (हेमाद्रौ षट्त्रिंशन्मते) गृहीत्रयोदशीश्राद्धं न कुर्यात् पुत्रवानपि ॥ उपवा
संच संक्रांतौ ग्रहणे चंद्रसूर्ययोः ॥ इति ॥ अत्र मघात्रयोदश्यां श्राद्धनिषेधः केवलपितृवर्गविषयः ॥ (तथाच माधवीये काष्ठाजिनिः) श्राद्धं
तु नैकवर्गस्य त्रयोदश्यामुपक्रमेत् ॥ अतस्तास्तत्रस्य स्युः प्रजाहिंसंति तत्रते । (स्मृत्यंतरेपि) इच्छेत्त्रयोदशीश्राद्धं पुत्रवान्यः सुतायुषोः ॥
एकस्यैव तु नोदद्यात्पार्वणं तु समाचरेत् ॥ इति ॥ अस्यार्थः यः पुत्रवान् सुतायुषोरभिवृद्धिं मिच्छेत् स एकस्यैकवर्गस्यैव श्राद्धं नोदद्यात् अपितु मा
तामहवर्गोद्देशेनापि पार्वणं समाचरेत् तस्मादेकवर्गोद्देशेनैव मघात्रयोदश्यां श्राद्धनिषेधो न तु पार्वणस्यैव तच्छ्राद्धस्य प्रशस्तत्वादित्यर्थः ॥ अ
थाऽपरपक्षचतुर्दशीश्राद्धनिर्णयः ॥ (तत्र याज्ञवल्क्यः) प्रतिपत्प्रभृतिष्वेकां वर्जयित्वा चतुर्दशीम् ॥ शस्त्रेण तु हतार्यैवेतेभ्यस्त
त्रप्रदीयते ॥ (ब्रह्मपुराणेपि) युवानः पितरो यस्य मृताः शस्त्रेण वाहताः ॥ तेन कार्यं चतुर्दश्यां तिपांतु तिमभीप्सता ॥ इति ॥ एतच्चतुर्द
श्यां श्राद्धनिषेधोऽप्यशस्त्रहतविषयः दुर्मरणमृतानां तु चतुर्दश्यामेव श्राद्धं कुर्यात् ॥ (तदा हेमाद्रिमाधवश्राद्धतत्त्वेषु मरीचिः) विषश
स्त्रश्चापदाहितिर्यग्राह्यणवातिनाम् ॥ चतुर्दश्यां क्रियाकार्या अन्येषां तु विगर्हिता ॥ (प्रचेता अपि) वृक्षारोहणलोहादिविद्युजलविपादिभिः ॥

नरिद्विद्विषयानामेपांशस्ताचतुर्दशी ॥ इति ॥ अनेनशास्त्राविद्वतानामेवचतुर्दशीकालमात्रंनियम्यते ॥ नतुचतुर्दश्यमेववृत्तानां
क्रिन्तुतेषामन्यस्मिन्नपिकालेभवत्येवथाद्धम् इति हेमाद्रिमाधवप्रभृतयः॥शस्त्रहतस्यपितुर्महालयेचतुर्दश्यामेकोद्विष्टमेवनतुपार्षणम् (तदा
हमाधवेमुमंतु) समत्वमागतस्यापिपितुः शस्त्रहतस्यतु ॥ एकोद्विष्टसुतैः कार्य्यचतुर्दश्यामहालये ॥ इति ॥ समत्वमागतस्यस
पिंडीकृतस्यशस्त्रहतस्यपितुश्चतुर्दश्यामहालयेसुतैरेकोद्विष्टकार्य्यमित्यर्थः ॥ विनान्तरेतुपार्षणकार्य्यम् ॥ एकोद्विष्टाद्वेनपिता
महावितृप्त्यसिद्धेः (तथाचहेमाद्रौप्रजापति) संकांतापुपरागेचवर्षोत्सवमहालये ॥ निर्वपेदत्तपिंडास्त्रीनितिप्राहप्रजापतिः ॥ इति ॥ चतु
र्दश्यामृतस्याप्रपिमहालये एकोद्विष्टकार्य्यनतुपार्षणम् (तथाचहेमाद्रिनागरखंडयोर्ब्रह्मणोवाक्यम्) यः कश्चिन्मानवः श्राद्धंस्वापितृभ्यः प्रदा
स्यति ॥ पितृपक्षेचतुर्दश्यानभस्येमासिसंस्थिते ॥ प्रेतानाराक्षसानांचधृतानांतद्विष्यति ॥ एतस्मात्कारणाच्छ्राद्धं पार्षणंनैवकस्येत् ॥
पितृपक्षेचतुर्दश्याकन्यासंत्येद्विवाकरे ॥ तेनैकोद्विष्टमेवात्रकर्तव्यंनतुपार्षणम् ॥ एतस्मिन्नहनिप्राप्तेव्यर्थश्राद्धंभवेद्यत इति ॥ यस्यतुपि
तामद्रौपिशस्त्रादिनाहतस्तस्यापिमहालयेचतुर्दश्यामेकोद्विष्टं पित्रादिपुत्रिष्यपिशस्त्राविनाहतेषु त्रयाणामपिपृथक् पृथक् एकोद्विष्ट
कार्य्यं दिनान्तरेतुपार्षणविधानेनैवकार्य्यमितिनिषेकः॥इतिचतुर्दशीश्राद्धनिर्णयः॥अत्रमहालयेश्राद्धं नवदेवत्यंकर्तव्यम् ॥ (तथाचहेमाद्रौ
धर्म) महालयेगयाश्राद्धे बृद्धौचान्वष्टकासुच ॥ नवदेवत्यमत्रस्याच्छेषपाट्पौरुषविदुरिति ॥ अमावास्यादिश्राद्धम् पशुदेवत्यंतुदशके ॥
इतिकालिकायामुक्तत्वात् ॥ नवदेवत्यताचत्रिष ॥ एकः पितृवर्गः॥द्वितीयोमातृवर्गः॥तृतीयोमातृवर्गः॥इति मातामहवर्गः॥इति मातामहवर्गचक्षीणसिंहे
वोदेःशक्रसंख्यनपुयकास्तथाचनिर्णयामृतेस्मृत्यप्येसारेष ॥तत्रमातृश्राद्धंपुण्याश्राद्धंनृपमातापदानांसपन्नोक्तमेवेतिहेमाद्रौकर्मप्रदीपेपि ॥ नयो

विष्णुपञ्चवक्त्रावपतामविनाहते ॥ स्वभर्तृपिंड्यायेभ्यस्तृप्तिरसामप्रकीर्तिता ॥ (हेमाद्रौ छागलेयः) तयोर्द्विकेपलाः कार्यो बुध्यानामोपकी
र्तिता ॥ तत्त्वत्रिषविसमः २ २ २ २

विद्ध्यः पृथक् दद्यादवसानदिनादृते ॥ स्वभर्तृपिंडमात्रेभ्यस्तृप्तिस्तासां प्रकीर्तिता ॥ (हेमाद्रौ छागलेयः) क्षयाहेकेवलाः कार्यो वृद्धावादौ प्रकी
 र्तिताः ॥ सर्व्वत्रैव हि मध्यस्थानान्त्याः कार्यस्तुमातर इति ॥ सर्व्वत्रैति महालयेऽन्वष्टकागया श्राद्धे च मध्य एव निवेशः ॥ (तथा च सत्यव्रतः)
 पितृणां प्रथमं दानं मातृणां तदनंतरम् ॥ ततो माता महानां चक्रमश्चैवं प्रकीर्त्यते ॥ अपरार्कमदनपारिजातयोस्तु गयामहालयादौ मातृश्राद्धं
 पृथक् वा सह वा स्वभर्तृभिरित्युक्तम् ॥ अत्र वृद्धाचारतो व्यवस्था इति ॥ पितृव्यभ्रातृभगिन्यादीनां महालयश्राद्धमेकोद्दिष्टविधानेन कार्यम् ॥
 (तदुक्तं सुमंतुना) सपिंडीकरणादूर्ध्वयत्रयत्रचदीयते ॥ भ्रात्रे भगिन्यै पुत्राय स्वाग्निने मातुलाय च ॥ पितृव्यगुरवे श्राद्धमेकोद्दिष्टं न पार्वणम् ॥ (हे
 माद्रावपि) उपाध्यायगुरुश्च पितृव्याचार्यमातुलाः ॥ श्वशुरभ्रातृतत्पुत्रपुत्रत्विक्कशिष्यपोषकाः ॥ भगिनीस्वामिदुहितृ जामातृभगिनी
 सुताः ॥ पितरौ पितृपत्नीनां पितुर्मातुश्च यास्वसा ॥ सखिद्रव्यदक्षिष्याद्यास्तीर्थे चैव महालये ॥ एकोद्दिष्टविधानेन पूजनीयाः प्रयत्नतः
 इति ॥ इतरेषां पित्रादीनां पार्वणमिति । (आपस्तंबोपि) अपुत्राये मृताः केचित् स्त्रियश्च पुरुषाश्च ये ॥ तेषामपि च देयं स्यादेकोद्दिष्टं न पार्व
 णम् ॥ स्त्रियो भगिन्यादयः ॥ पुरुषाभ्रात्रादयः ॥ (कात्यायनोपि) संबंधिवांधवादीनामेकोद्दिष्टं तु सर्व्वदा ॥ इति ॥ एतच्च भाद्रपदापरपक्षप्रतिप
 त्प्रभृतिषु च तुर्दशीवर्ज्यमसावास्यापर्य्यतासु तिथिषु ग्रन्थहमशक्तौ तन्मध्य एव यथासंभवं न वै देवत्यं पार्वणविधानेन पितृव्यादीनामन्येषां चैकोद्दि
 ष्टविधानेन तत्रैव पाकं कृत्वा पृथक् पृथगपरपक्षश्राद्धं कर्त्तव्यमिति स्थितम् ॥ इति भाद्रपदाऽपरपक्षश्राद्धकालः ॥ (अथ युगादयो भविष्ये) वैशा
 खस्य तु तृतीयायानवमीकार्ति कस्य च । पौर्णमासी च माघस्य नभस्यस्य त्रयोदशी ॥ युगादयः स्मृता ह्येतादृतादृत्तस्याक्षयकारकाः ॥ (युगांता ब्रह्मपुराणे)
 सूर्यस्य सिंहसंक्रांत्यामंतः कृतयुगस्य तु ॥ अथ वृश्चिकसंक्रांत्यामंतस्त्रेतायुगस्य तु ॥ ज्येष्ठस्तु वृषसंक्रांत्यां द्वापरांतश्च संज्ञया तथा च कुम्भसंक्रांत्या

मत् कलियुगस्य तु ॥ युगादिपुगतिपुश्राद्धमक्षयमुच्यते ॥ (मन्वन्तरावयोमात्स्ये) अथ युक्शुक्लनवमीद्वादशीकार्तिकस्य च ॥ चित्रस्य तु तृतीया
यातया भाद्रपदस्य तु ॥ फाल्गुनस्य त्वमावास्या पोषस्येकादशीतया ॥ श्रावणस्याष्टमी कृष्णतया पाठस्य पूर्णिमा ॥ आपाठस्यापि दशमी
माघमासस्य सप्तमी ॥ कार्तिकी फाल्गुनी चैत्री ज्येष्ठे पंचवक्षसीतया ॥ मन्वन्तरादयश्चैतादत्तस्याक्षयकारका इति ॥ (अथ सांवत्सरिककालो
त्राह्णे) प्रति संवत्सरं कार्यं मातापित्रोर्भूताद्वनि ॥ पितृव्यस्याप्यऽपुत्रस्य भ्रातृज्येष्ठस्य चैव दि ॥ (प्रभासखण्डे) मृताहनि पितुर्यस्तु न कुर्व्या
च्छ्राद्धमादरात् ॥ मातुश्चैव वरारोहे वत्सरान्ते मृताऽद्वनि ॥ नाऽर्च्यं तस्य महादेवि पूजां गृह्णामि नो हरि ॥ तस्माद्यज्ञेन कर्त्तव्यं वर्षे वर्षे मृताऽद्वनि ॥
(मनुस्मृतौ) पूर्वाह्णे दैविकं श्राद्धमपराह्णे तु पार्वणम् ॥ एको हि एतुमप्याह्णे प्रातर्बुद्धिनिमित्तकम् । क्षयाद्वाऽपरिह्णानेन मावास्यायां श्राद्धम् ॥
(तथाच भविष्ये) मृताहं योनजानाति मानवो विनतात्मज ॥ तेन कार्यं ममावास्यां श्राद्धं सांवत्सरं नृप इति ॥ अथ श्राद्धीयब्राह्मणा
(तत्रमनु) वेदविद्याव्रतस्नातान्छ्रोत्रियान् गृहमेधिन ॥ पूर्वयेद्धव्यकव्येन विपरीतां भवन्वयेत् ॥ गृहमेधिन-गृहस्था ॥ (याज्ञवल्क्य)
अथ सर्वेषु वेदेषु श्रोत्रियो ब्रह्मविद्युवा ॥ वेदार्थविज्येष्ठसामात्रिमधुस्त्रिसुपर्णिक ॥ कर्मनिष्ठास्तपोनिष्ठा पंचाग्निर्ब्रह्मचारिण ॥ पितृ
मातृपराश्चैव ब्राह्मणा श्राद्धसंपदे ॥ (कात्यायनसूत्रे) स्नातकानेके यतीन् गृहस्थान् साधून् वा श्रोत्रियान् वृद्धान न वद्यान्स्वकर्मस्त्या
निति ॥ (मात्स्ये) । अथर्वणेषु वैदविच्छन्नातर्वशकुलान्वित ॥ पुराणवेत्ता ब्रह्मण्य स्वाध्यायजपतत्पर ॥ सिधमक पितृपरः सूर्यमक्तोऽ
थैव्यव ॥ ब्रह्मण्यो योगविच्छांतो विधितात्मा सुशीलवान् ॥ एतास्तु भोग्येऽस्त्रित्येधेपि ज्येष्ठकर्मणि ॥ (कात्यायनमनुव्यासा) गायत्री
सारमात्रोपिवरविप्रः सूर्यत्रित ॥ नार्यत्रितश्चतुर्वेदो सर्वांसीसर्वविक्रयी ॥ (हेमाद्रौ मात्स्ये) गायत्रीणाप्यनिरत्तं हव्यकव्येऽप्युजयेत् ॥ पापं

तिष्ठति नो तस्मिन्निबिन्दुरिव पुष्करे ॥ अपां बिन्दुः अर्बिन्दुरित्यर्थः ॥ (ब्रह्मवैवर्ते) पत्निपुत्रसमायुक्ताः श्राद्धकर्मणि योजयेत् ॥ देहस्यार्द्धं स्मृ-
 तापत्नीनसमग्रा विना तया ॥ नवाऽपुत्रस्य लोकोऽस्ति श्रुतिरेपासनादनी ॥ (कौर्म) महादेवार्चनस्तोमहादेवपरायणः ॥ वैष्णवो वाऽथ योनि-
 त्यसं विप्रः पंक्तिपावनः इति ॥ वैष्णवः विष्णुभक्तिरतः ॥ तु तप्तधात्वां कितः ॥ (शुक्लयजुर्वेदीयमाध्यंदिनविप्रप्रशंसा होलिभाष्ये) ऋग्वेदी च पितु-
 स्थाने यजुर्वेदी पितामहः ॥ त्रिवेदी प्रपितुः स्थाने विश्वेदेवा ह्यथर्ववित् ॥ वाजिप्रविशेषेण श्राद्धकर्मनिरन्तरम् ॥ शुक्ला प्रशस्ता कृष्णा तु
 यजुरुक्तनिषेधतः ॥ तस्मात्कव्यानि हव्यानि दातव्यानि द्विजातये ॥ वाजिने दत्तमेकं तु तत्कोटिगुणितं भवेत् ॥ (विष्णुधर्मोत्तरे) देवा ब्राह्म-
 णरूपेण चरन्ति पृथिवीमिमाम् ॥ तस्मात्संप्राप्तमतिथिप्रयत्नेन तु भोजयेत् ॥ (अथानुकल्पो याज्ञवल्क्येन दर्शितः) स्वस्नीयः ऋत्विक् क्षामा-
 तु याज्यश्च शुरमातुलाः ॥ त्रिणाचिकेतदौहित्रं शिष्यसंबंधिवांधवाः ॥ (मनुरापि) अनुकल्पस्तथैयः सदा सद्भिर्नुष्ठितः ॥ मातामहं मातुलं च
 स्वस्नीयंश्च शुरंगुरुम् ॥ दौहित्रं विट्पतिंबंधुमृत्विग्याज्यौ च भोजयेत् ॥ मातामहः मातुः पिता ॥ मातुलो मातुर्भ्राता स्वस्नीयः भगिन्याः पुत्रः ॥
 गुरुः उपाध्यायः ॥ विट्पतिः क्षामाता ॥ ऋत्विक् याजकः ॥ याज्यः यस्यात्त्वित्त्वयं क्रियते इत्यर्थः ॥ अभावेऽपि शिष्यान् स्वाचारानिति ॥
 कात्यायनसूत्रे (ब्रह्मवैवर्ते) शिष्याश्च ऋत्विजो याज्याः सुहृदः शत्रवस्तथा ॥ श्राद्धे पुश्च शुरः श्यालानभोज्यामातुलादयः ॥ (वायु-
 पुराणेऽपि) न भोजयेद्देकगोत्रान्समानप्रवरांस्तथा ॥ एतेभ्यो हि हविर्दत्तं भुंजते न पितामहाः ॥ अत्र विकल्पे शिष्टाचाराद्व्यवस्था ॥ (माधवी-
 येतु) श्राद्धे ऋत्विक् पितृव्यसोदर्यसंपिंडा वैश्वदेवस्थाने नियोक्तव्याः न पित्रादिस्थाने इत्युक्तम् ॥ (अत्रिरपि) ऋत्विक् पुत्रादयो ह्येते
 सकुल्या ब्राह्मणा द्विजाः ॥ वैश्वदेवे नियोक्तव्या यद्येते गुणवत्तराः इति ॥ अथ वर्जनीया ब्राह्मणाः ॥ (तत्र याज्ञवल्क्यः) रोगी

रीनाविरिक्ताङ्गः काणः पौनर्मवस्तथा ॥ अवकीर्णिकुण्डगोलो कुनखी इयावदंतक ॥ भृतकाध्यापकः क्लीवः कन्याद्रूप्यभि
 शस्तक ॥ मित्रशुक्रपिशुनः सोमविक्रयो परिषदक ॥ मातापित्रोर्गुरुत्यागी कुंडाशीवृषलात्मजः ॥ परपूर्वोपतिस्तेन कर्म
 दुष्टमर्निदित इति ॥ (अस्यार्थः) रोमी रुन्मादाविरोगवान् ॥ हौने न्यूनमतिरिक्तमधिकमेगं यस्यासौ दीनातिरिक्ताङ्गः ॥
 एकैनाऽऽध्यायो न पश्यति असौ काणः ॥ द्विरुगा पुनर्मृस्तस्यां जातः पौनर्मव ॥ अवकीर्णी क्षतव्रतः ॥ कुनखी वृष्टनखः ॥ इयाव
 दंतकः ॥ स्वाभाविककृष्णदंतः ॥ वेतनगृहीत्वा योऽध्यापयति स भृतकाध्यापकः ॥ क्लीवः नपुंसकः ॥ असतासतावादोपेण कन्याद्रूपयिताक
 न्याद्रूपी ॥ महापत्तकादिपुत्रोऽभिज्ञस्तः ॥ मित्रशुक्रमित्रद्रोही ॥ परवोपसंकीर्तनशीलः पिशुनः ॥ सोमविक्रयी यज्ञे सोमस्य विक्रेता ॥ परि
 वंदकः परिवेत्ता ॥ कुंडस्यात्रयोऽभ्रात्यसौ कुंडाशी ॥ वृषलो निर्बमस्तत्सुतो वृषलात्मजः ॥ परपूर्वोपतिः पुनर्मृपतिः ॥ अवतादायी स्तेनः ॥
 विंदकः परिवेत्ता ॥ कुंडस्यात्रयोऽभ्रात्यसौ कुंडाशी ॥ वृषलो निर्बमस्तत्सुतो वृषलात्मजः ॥ (कात्यायनसूत्रे) द्विर्नमृशुल्कविक्रिद्र इयावदन्तविद्धप्रजननव्याधितव्यमङ्गि
 कर्मदुष्टाः शास्त्रविरुद्धकारिणः ॥ एते आर्द्धे निर्दिता वज्या इत्यर्थः ॥ (कात्यायनसूत्रे) द्विर्नमृशुल्कविक्रिद्र इयावदन्तविद्धप्रजननव्याधितव्यमङ्गि
 धिनिःकुण्डिकुनखिवज्यमिति ॥ (मनु) न आर्द्धे मोक्षयेन्मित्रघने कार्योऽस्य संप्रहः ॥ नाऽऽर्द्धे मित्रघनं विद्यात्त आर्द्धे भोजयेद्विजः ॥ यस्य मित्रप्रधानानि
 आर्द्धानि च हवींषि च ॥ तस्य प्रेक्ष्य फलं नास्ति आर्द्धे बुधविविपुच ॥ (व्यासः) संध्यादीनि स्रतः भृष्टे विप्रे वेदविवर्जिते ॥ दीयमानं रुदृत्य ब्रह्म किमया
 दुष्कृतं कृतम् ॥ (मनु) न ब्राह्मणं परीक्षेत देवैकर्मणि घर्मं धित् ॥ पित्र्येकर्मणि तु प्राप्ते परीक्षेत प्रयत्नतः ॥ (जातुकर्णः) तस्मात्परीक्ष्य बुजो
 त आर्द्धे वेवार्थं वित्तमान् ॥ आर्नत्यं स्वस्वमप्येति प्रवृत्तं सुपरीक्षितेति ॥ तीर्थ आर्द्धे ब्राह्मणं परीक्षानकर्तव्यम् ॥ (तथाच पद्मपुराणे) तीर्थे
 पुष्पाक्षणा नैव परीक्षेत कर्तव्यं च ॥ अग्रा र्थिनः मनुप्राप्तं भोगयेन्मनुशासनात् ॥ (अथपितरः मनुस्मृतौ) वसवः पितरो ज्ञेयारुद्रा ज्ञेयानपितामहाः ॥

प्रपितामहास्तथा दित्याः श्रुतिरेषासनातनी ॥ तत्रैव सोमपानामविप्राणां क्षत्रियाणां हविर्भुजः ॥ वैश्यानामाज्यपानामशूद्राणां तु सुकालिनः ॥
 (अथ विश्वेदेवाः हेमाद्रिः श्राद्धतत्त्वयोः शंखहस्वपती) इष्टिः श्राद्धेऽक्रतुदक्षोऽसत्यो नादीमुखे वसुः ॥ नैमित्तिके कामकालौ काम्ये च धूरिलोचनौ ॥
 पुरुरवाद्रवौ चैव पार्वण्ये समुदाहृतौ ॥ तत्रैवा उत्पत्तिनामवैतेषां निविदुर्ये द्विजातयः ॥ अथ भुञ्जारणीयस्तैः ॥ श्लोकः श्रद्धासमन्वितैः ॥ आगच्छन्तु म
 हाभागा विश्वेदेवा महाबलाः ॥ ये यत्र विहिताः श्राद्धे सावधाना भवन्तु ते इति ॥ (तत्र विश्वेषां देवानां सुत्पत्तिर्ब्रह्मा ङगरुड हेमाद्रिषु) दक्षस्य दुहिता
 साक्षाद्विधानमेति विश्रुता ॥ विधिना सा तु धर्मज्ञदत्ता धर्माय धीमते ॥ तस्याः पुत्रा महात्मानो विश्वेदेवा इति श्रुतिः ॥ विख्यातास्त्रिषु लोकेषु सर्वलो
 कनमस्कृताः इति ॥ अथ श्राद्धोपकरणानि । (तत्र तावत्कुशाः हारीतस्मृतौ) अथ रुवो भूते दक्षिणां दिशं गत्वा दक्षिणप्रणतान् समूलान् दर्भानाह
 रेत् ॥ (यमस्मृतौ) समूलस्तु भवेद्दर्भः पितॄणां श्राद्धकर्म्मणि ॥ मूलं न लोका अयति शक्रस्य तु महात्मनः ॥ (गोभिलः) कुशमूले स्थितो ब्रह्माकुश
 मध्ये तु केशवः ॥ कुशाग्रेशं करं विद्यात् सर्वे देवाः समंततः ॥ (दर्भलक्षणमाह कौशिकः) सप्तपत्राः शुभादभौ स्तिलक्षेत्रसमुद्भवाः ॥ ते प्रशस्ता
 द्विजातीनां देवे पित्र्ये च कर्म्मणि ॥ अप्रसूताः स्मृतादर्भाः प्रसूताश्च कुशाः स्मृताः ॥ समूलाः कुतपाः प्रोक्ताश्चिच्छन्ना आस्तृण संज्ञिताः ॥ अप्रसूताः
 अपुष्पिता इत्यर्थः ॥ (हारीतः) दर्भाग्रं देवमित्युक्तं समूलाग्रं तु पैतृकम् ॥ तत्र मूलं विना ये तु ते कुशाः कुतपाः स्मृताः ॥ अचिच्छन्ना ग्रान् स पत्रांश्च समू
 लान् कोमलान् शुभान् ॥ पितृदेवजपार्थं च समादद्यात् कुशान् द्विजः ॥ (हेमाद्रौ यमः) समूलस्तु भवेद्दर्भः पितॄणां श्राद्धकर्म्मणि ॥ वहिलूनाः
 सकूलूनाः सर्वत्र पितृकर्मणि ॥ वहिलूनाः उपमूललूना इत्यर्थः ॥ (व्यासः) तर्पणादीनि कार्याणि पितॄणां यानि कानि च ॥ तानि स्युर्द्विगुणे
 दर्भैः सप्तपत्रैर्विशेषतः ॥ (हेमाद्रौ विष्णुपुराणे च) सपिंडीकरणया वहजुदर्भैः पितृक्रिया ॥ सपिंडीकरणद्वार्षद्विगुणैर्विधिवद्भवेत् ॥ आह

तत्वे ॥ (कात्यायनः) सपवित्रः सदभौवाकर्माद्येऽपि सृक्प्रमाणे ॥ अश्रुन्यतुकरं कृत्वा सर्वत्राचमनं चरेत् ॥ नोच्छिद्यंत तत्पवित्रं तु मु-
क्तोच्छिद्यंतु वर्जयेत् ॥ अयिमत्पवित्रमित्यर्थः ॥ (अत्रिः) सभाभ्यामेव पाणिभ्यां विप्रैर्दंभं पवित्रके ॥ घारणीये प्रयत्नेन ब्रह्मर्षीयसम-
न्विते ॥ ब्रह्मयज्ञेनैवैव ब्रह्मर्षीयं विधीयते ॥ भोजने वर्तुलं ओक्ता पर्वधर्मो न विधीयते ॥ (एतत्प्रकारस्तु हेमाद्रौ) ॥ द्विगुणीकृतानां वर्धमानां शिखा-
नां पादां प्रवक्षिणमर्द्धं विष्टुर्न विधाय पश्चाद्भग्नमेनयवा प्रवेष्टुं तदा वर्तुलं ग्रथिः ॥ यदा स एष प्रादक्षिण्येन समग्रं वेष्टुर्न विधाय पुरोभागेन प्रवेष्टुं यते
तदा ब्रह्मर्षी ॥ (तृष्णाचवृद्धा रुद्धे) अर्द्धं प्रवक्षिणीकृत्य शिखां पादां प्रवेष्टुं यते ॥ वैष्णवेनैव मार्गेण वृत्तं ग्रथो पवित्रके ॥ वैष्णवो मार्गः पश्चा-
द्भग्न इत्यर्थः ॥ ब्रह्मर्षीयमत्पवित्रं लक्षणमपि तत्रैव संत्यज्यैव ष्वर्धमार्गं ब्रह्म मार्गं विनिश्च्यते ॥ सकृत्प्रवक्षिणीकृत्य पवित्रमभिधीयते ॥ तद्वृद्ध-
ग्रथिमत्प्रोक्तं पवित्रं वेदवादिभिः ॥ पवित्रकर्तुं रभिसुखं प्रवेष्टुं ब्रह्म मार्गं इत्यर्थः ॥ (पवित्रलक्षणमाह कात्यायनः) अनंतर्गं भिणं सार्धं कौशं
द्विदलमेव च ॥ प्रावेक्षमात्रं विज्ञेयं पवित्रं यत्र कुत्रचित् ॥ एतदेव हि पिञ्जल्यालक्षणं स सुवाहृतम् ॥ आज्यस्योत्पन्नार्थं यत्तदप्येतावदेव वस्तु ॥
(पवित्रकरणप्रकारमाह योगीयाह वल्क्यः) ॥ पवित्रेऽस्येति मंत्रेण द्वे पवित्रे च कारयेत् ॥ नांतर्गं भेदं कुञ्जच्छिन्नं कौशे प्रादेशासंमि ते इति ॥ नांतर्गं भे-
दं शिखारहितं कुञ्जच्छिन्नं कुशेनापेष्टं यच्छिन्नं कौशे कुशमये पवित्रेऽस्यो वैष्णव्यौ इति छेदनं मंत्रः इत्यर्थः ॥ पवित्रदर्भं शिखासंख्या (मर्द्धिच्छेदय-
रात्रे) चतुर्भिर्दर्भैर्पिञ्जलैर्ब्राह्मणस्य पवित्रकम् ॥ एकैर्कन्यूनमुद्विष्टं वर्णवर्णयेत् यथाक्रमं ॥ सर्वेषां वामभवे ह्यभ्यां पवित्रं ग्रथयितं न वा ॥ (अथ वज्र्या-
न्कुशानां हरेमाद्रिश्चाद्धतत्त्वपोद्धारिताः) चित्तो वर्धोऽपि यदभ्योपेदं भायं ब्रह्मभूमिषु ॥ स्तरणासनं पिष्टं पुष्टं कुशान्परिवर्जयेत् ॥ ब्रह्मयज्ञो-
च्चेयदभ्योपेदमोऽपि तु तर्पणे ॥ घृतामृत्रपुरीषाभ्यां तिपाभ्यां गोविधीयते ॥ (त्यागापवाक्यमपि तत्रैव) नो वो मय्येत्येतु ये वभ्रां ब्रह्मसूत्रे षेयैकृताः ॥

पवित्रांस्तान् विजानीयाद्यथाकायस्तथैव ते ॥ समित्पुष्पकुशादीनि श्रोत्रियः स्वयमाहरेत् ॥ शूद्राहूतैः कुशैर्विप्रः कर्मकुर्वन्नजत्यधः ॥ (कुशा
 लभेप्रतिनिधिमाहंशः) कुशाभावोद्विजश्चेष्टः काशैः कुर्वीतयत्नतः ॥ तर्पणादीनि कर्माणि काशाः कुशसमाः स्मृताः ॥ (स्मृत्यन्तरे) कुशकाश
 शरोदूर्वायवगोधूमबल्वजाः ॥ सुवर्णराजतंताम्रदशदर्भाः प्रकीर्त्तिता इति कुशानिरूपणम् ॥ अथ तिलाः ॥ (गारुडे विष्णुवाक्यम्) मम देहसमुद्भू
 तास्तिलास्तार्क्ष्यपवित्रकाः ॥ असुरादानवार्दैत्या विद्रवंति तिलैस्तथा ॥ तिलाः श्वेतास्तिलाः कृष्णास्तिला गोगूत्रसन्निभाः ॥ (मात्स्ये) विष्णो
 र्देहसमुद्भूताः कुशाः कृष्णास्तिलास्तथा ॥ श्राद्धस्य रक्षणार्थं य इति ग्राहुर्महर्षयः ॥ (आपस्तम्बः) अटव्यां ये समुत्पन्ना अकृष्टफलितस्तथा ॥
 तैवै श्राद्धे पवित्रास्तु तिलास्तेन तिलास्तिला इति ॥ ये अटव्यामुत्पन्ना अकृष्टायांच भूमे फलितास्ते श्राद्धकर्मणि प्रशस्ततमास्तिलाः ॥ यत्तु आ
 म्याः कृष्टेक्षेत्रफलितः प्रसिद्धास्तिलास्तेन तिला इति हेमाद्रिः ॥ (ब्रह्माण्डे) यतिस्त्रिदंढा करणराजतं पात्रमेव च ॥ दौहित्रः कुतपः
 कालः छगः कृष्णाजिनंतथा ॥ गौराः कृष्णास्तथारण्यास्तथैव विविधास्तिलाः ॥ पितृणां तु तये सुष्टा दशैते ब्रह्मणा स्वयम् ॥ (अथ रजतं
 मात्स्ये) शिवेनेत्रोद्भवं यस्मात्तस्मात्तपितृवल्लभम् ॥ अमंगलं च यज्ञेषु देवकार्यैर्विवर्जितम् ॥ रजतं दक्षिणामाहुः पितृकार्येषु सर्वदा ॥
 (प्रभासखंडे) रूप्यं पितृणामतिवल्लभं तदत्त्वानरोवल्लभतामुपैति ॥ सोमस्य लोके लभते सतावद्भुवे निबद्धा ऋषयो हियावत् ॥ (अथ ग्रा
 ह्याणि धान्यानि मनुस्मृतौ) तिलैर्ब्रीहियैर्वर्मा षैरद्भिर्मूलफलेन च ॥ दत्तेन मासं प्रीयते विधिवत्पितरो नृणाम् ॥ (प्रचेता अपि) कृष्णभाषा
 स्तिलाश्चैव श्रेष्ठाः स्युर्नवशालयः ॥ महायवा ब्रीहियवास्तथैव च मधूलिकाः ॥ कृष्णाः श्वेताश्च लोहाश्च ग्राह्याः स्युः श्राद्धकर्मणि ॥ यवाः सितशू
 काः शालयः कलमाद्याः महायवा ब्रीहियवाश्च यवविशेषाः मधूलिकाः यावना लधान्यविशेषाः कृष्णाः स्थलजाः कृष्णवर्णव्रीहयः लो

द्वारकालयइत्यर्थः॥ (ब्रह्मपुराणे) यैर्वीरिदिलिमां पैगोधूमैश्चणकेस्तथा ॥ संतप्येतिपठुमुद्वेग्यामाके संपपद्रवैरितिहरिमंयक ॥
 (अत्रिदेवलो) अगोधूमचयच्छाब्दमापमुद्रविषजितम् ॥ तेलपकेनरदितकृतमप्यकृतंभवेत् ॥ तेलपकेनतिलतेलपकेनइत्यर्थः ॥ (अथवज्यानि
 धान्यानि मरीचि) कुलत्याश्चणका आद्रेनेदेयाश्चैवकोव्रवा ॥ कटुकानिचसर्वाणिधिरसानितयैवच ॥ चणकेषुविकल्पः ॥ कटुकानिपिप्पल्या
 दीनि ॥ (विष्णु) राजमापमसुरपुं पितकृतलवणानिचवर्षयेत् ॥ मोदकादिष्वर्ष्य क्षारमृत्तिकयाकृतंलवणमित्यर्थः ॥ (अथब्राह्मफलानि ब्रह्म
 पुराणे) आम्नमात्रातकविल्वंवाडिमवीजपूरकम् ॥ चीणांकलकुचंजंबूभव्यभृततयारुकम् ॥ प्राचीनामलकक्षीरनालिकेरंपरूपकम् ॥
 नारगचसखरं ब्राह्मानीलकपित्यकम् ॥ पटोलंचप्रियालंच कर्कषुवदराणिच ॥ एतानिफलजातीनिश्राद्धेदेयानियन्त ॥ तथा ॥ कालशा
 कंतदुलीपंवास्तुकमूलंकंतया ॥ शकमारण्यकंचैवदधात्सुप्पाण्यमूनिच ॥ (आकादिसंस्कारद्रव्याण्यादित्यपुराणे) मधुकंरामठंचैवकपूरं
 मरिचगुडम् ॥ श्राद्धकर्मणिशस्त्वानिर्तैधर्वत्रपुसतया ॥ (अथवज्यां मार्कण्डेयपुराणे) लघुनगंजनंचैवपलांडुं पिढमूलकम् ॥ गंधारि
 कामलावूनिलवणान्यौपराणिच ॥ वर्जयेत्तानिषैश्राद्धेयच्चवाचानक्षस्यते ॥ गृजनंगमरइतिप्रसिद्धम् ॥ पलांडुकांवाइतिप्रसिद्धम् ॥ (कौर्मै)
 पिप्पलीरुचकंचैवतथैवचमसुरकम् ॥ कूष्माण्डालुवातार्कभूस्तृणंसुरसंतथा ॥ राजमार्पास्तथाक्षीरमाहिपारव्यंविजयेत् ॥ रुचकं सौषवं
 लं ॥ (अथब्राह्मणिवज्यानिचक्षीरावीनिकौर्मै) क्षीरक्षीराविकारश्चपायसश्चर्करामधु ॥ देयंश्राद्धेपुयत्नेनसर्ववापितृदुस्ये ॥ (पाद्ममातस्य
 योः) अन्नंचसवधिक्षीरंगोपृतसर्करुन्वितम् ॥ मासप्रोणातिर्येसर्वान् पितृनित्यब्रवीदक्ष ॥ (मनुकात्यायनौ) संवत्सर्गुगव्येनपयसापायसे
 नच ॥ पितरस्तुप्यन्सीतिशेषः ॥ (यम) अनिर्यज्ञायागो क्षीरमार्जमादिपमेवच ॥ आधिकसंधिनीक्षीरमौद्रमेकक्षफंचयत् ॥ वर्जयेन्नोरवत्सा

(असवर्णप्रेषणेदोषमाहेमाद्रौनारायणः) अभोज्यं ब्राह्मणस्यान्नं क्षत्रियाद्यौ नैमं त्रितम् ॥ तथैव क्षत्रियादीनां वृषलेन निमं त्रितम् ॥
 वृषलेन शूद्रेण ॥ (ज्ञातातपः) अभोज्यं ब्राह्मणस्यान्नं वृषलेन निमं त्रितम् ॥ तथैव वृषलस्यान्नं ब्राह्मणेन निमं त्रितमिति ॥ (अथ निमं त्रणो
 य ब्राह्मणसंख्या तत्र तावदाह कात्यायनः) देवे युग्मान युग्मान्यथा शक्तिपिण्डेऽय एव इति ॥ अयुग्मान् विषमसंख्याकानित्यर्थः ॥ (याज्ञव
 ल्क्योऽपि) देवे युग्मान्यथा शक्तिपिण्डेऽयुग्मांस्तथैव चेति ॥ युग्मान् समसंख्याकान् ॥ (मनुवसिष्ठौ) द्वौ देवौ पितृकृत्ये त्रीनैकैकमुभयत्र वा ॥
 भोजयेत्सुसमृद्धोऽपि न प्रसज्येत विस्तरे ॥ सत्क्रियां देशकालौ च शौचं ब्राह्मणसंपदम् ॥ पंचैतान् विस्तरो हंति तस्मान्नेहेत विस्तरम् ॥ (बृहस्प
 तिरपि) एकैकमथ वा द्वौ त्रीन्दैवैः पितृभोजयेत् ॥ सत्क्रिया कालपात्रादिन संपद्येत विस्तरात् इति ॥ अत एव याज्ञवल्क्येना
 पिसंकोच एव पक्षो विहितः ॥ द्वौ देवौ प्राक् त्रयः पितृभोजयेत् ॥ माता महानामप्येवं तंत्रवा वैश्वदेविकं इति ॥ देवैश्च देवे द्वौ ब्राह्मणौ प्राक्
 प्राङ्मुखौ पितृभोजयेत्पित्रादिस्थाने त्रयः उदक् उदङ्मुखौ उदक् उदङ्मुखौ तंत्रवैश्वदेविकं इति ॥ माता महानामप्येवं तंत्रवा वैश्वदेविकं इति ॥
 तंत्रशब्दः समुदायवाचक इत्यर्थः ॥ यदा तु द्वौ देवौ ब्राह्मणौ लब्धौ तदा तु वैश्वदेवपात्रं प्र
 कल्प्य उभयत्रैकैकं ब्राह्मणं नियुज्यात् ॥ (यदा हवसिष्ठः) यद्येकं भोजयेच्छास्त्रे द्वैवं तंत्रकथं भवेत् ॥ अन्नं पात्रेऽयमुद्धृत्य सर्वस्य प्रकृतस्य च ॥ देवता
 यतने कृत्वा ततः श्राद्धं प्रवर्तयेत् ॥ प्रास्येदन्नं तदग्नौ तु दद्याद्ब्राह्मणं चारिणे इति ॥ अत्राज्ञात्वा वैकं ब्राह्मणमपि (यत्तु शंखेनोक्तम्) भोजयेदथवाप्येकं
 ब्राह्मणं पंक्तिपावनमिति तदप्यलाभविषयम् ॥ (हेमाद्रौ देवलोपि) एकैनापि विप्रेण षड्पिण्डं श्राद्धमाचरेत् ॥ षड्ध्यान् द्वादशपयेत्तस्मै षड्
 भ्यो दद्यात्तथासनमिति ॥ (एक ब्राह्मणपक्षे वैश्वदेविकनिर्णयो ब्रह्मांडे) एक एव यदा विप्रो द्वितीयो नोपपद्यते ॥ पितृणां ब्राह्मणो योज्यो द्वैवे

वर्जयेदिति शेषः ॥ पयुं पिते ब्राह्मवीभिर्भरार्थं तीरतां ॥ द्यूद्रस्त्वृष्टं क्षौषाचाररहितश्च द्यूद्रस्त्वृष्टमित्यर्थः ॥ अथ ब्राह्मणनिर्ममत्रणम् ॥ तत्र तावत्कालो वि-
पुस्तुतौ ॥ अथ श्रद्धेः पूर्वेषु ब्राह्मणानुपनिर्ममत्रयेत् इति ॥ श्रद्धेः पूर्वेषु श्रद्धकर्तुं भिक्षुः श्रद्धकर्ता तत्प्रेषितो वा सर्वम् ॥ पूर्वेषु पूर्वस्मिन् दिवसे
श्रद्धयोग्यान् ब्राह्मणानुपनिर्ममत्रयेत् ॥ निर्ममत्रेण संयोजयेदित्यर्थः ॥ इति माद्रिश्रद्धतत्त्वयोर्वेदलोपि ॥ श्रद्धकर्ता स्मृतिनिश्चित्य वा सा विप्रान्निमत्रये-
त् ॥ निरामिपसकृद्द्रुक्कासंस्वमुक्तं जने गृहे ॥ असंभवे परेषु ब्राह्मणां स्तामिर्ममत्रयेत् ॥ अज्ञातीनसमानापां न भुग्मानात्मशक्तित इति ॥ अज्ञातीन्-
यजमानभिन्नगोत्रान् ॥ असमानापांन् मिन्नप्रवरान् ॥ भुग्मान् विपसंस्त्याकानित्यर्थः ॥ (मनुस्मृतौ) पूर्वेषु परेषु वा श्रद्धकर्मण्युपस्थिते ॥
निर्ममत्रयीतत्र्यवरान् सम्यग्विप्रान् पयोदितान् ॥ पूर्वेषु यदहः श्रद्धकर्तव्यं तत् पूर्वस्मिन्नहनि अपरेषु ॥ अज्ञकस्तु श्रद्धादिनेष्वहृत्यर्थः ॥
(याज्ञवल्क्योपि) निर्ममत्रयेत् पूर्वेषु ब्राह्मणानात्मवाञ्छुचि ॥ तेषामपि संयतेर्भाव्यमनोवाकायकर्मभि इति ॥ आत्मवान् नियतो द्वियः ॥ शुचि प्रय-
तः ॥ तैरपि निर्ममत्रितेर्ब्राह्मणेर्मनोवाकायव्यापारे संयतेर्नियतेर्भावितव्यमित्यर्थः ॥ वाराहश्रद्धादिना विप्रैश्च कर्त्ता स्मी-
तिमानता ॥ स्यान्नोपलेपनं कृत्वा ततो विप्रान्निममत्रयेत् ॥ दंतकाष्ठं च विमुजे द्रक्ष्य चारी शुचिर्भवेत् ॥ (नागरखंडेऽपि) पूर्वेषु सायमासाद्य आ-
द्धाहोणादि न मनाम् ॥ गृहं गत्वा शुचिर्भूत्वा संयतस्तामिर्ममत्रयेत् ॥ यतीन् गृहस्थान् सार्धं श्रोत्रियान् ब्रह्मचारिण इति ॥ राज्ञा वापि प्रदेयात् परतो
निर्ममत्रणं कर्त्तव्यमिति हेमाद्रिः ॥ तत्र कर्त्ता स्वयमेव निर्ममत्रणं कुर्यात् ॥ दाता विप्रान्निममत्रयेदिति वेदवचनम् ॥ असंभवे त्वन्येन निर्ममत्रणं कारयित-
व्यं तत्र साधुना पुरुषेण ॥ (तथा च कोर्मै) गोमयेनोदके भूमि क्षोपयित्वा प्रयत्नतः ॥ समामंथ्य द्विजान् सर्वान् सार्धं ॥ सर्वेष्वप्येव श्रद्धांतीयापकथनार्थः ॥

(असवर्णप्रेषणेदोषमाहेमाद्रौनारायणः) अभोज्यब्राह्मणस्यान्नक्षत्रियाद्यैर्निमंत्रितम् ॥ तथैवक्षत्रियादीनांवृषलेननिमंत्रितम् ॥
 वृषलेनशूद्रेण ॥ (ज्ञातातपः) अभोज्यब्राह्मणस्यान्नवृषलेननिमंत्रितम् ॥ तथैववृषलस्यान्नब्राह्मणेननिमंत्रितमिति ॥ (अथनिमंत्रणो
 यब्राह्मणसंख्या तत्रतावदाहकात्यायनः) दैवयुग्मानयुग्मान्यथाशक्तिपित्र्यऽएवइति ॥ अयुग्मान्विषमसंख्याकानित्यर्थः ॥ (याज्ञव
 ल्क्योपि)दैवयुग्मान्यथाशक्तिपित्र्येऽयुग्मांस्तथैवचेति ॥ युग्मान्वसमसंख्याकान् ॥ (मनुवसिष्ठौ) द्वौदैवपितृकुत्सेत्रीनैककमुभयत्रवा॥
 भोजयेत्सुसमृद्धोपिनप्रसज्येतविस्तरे ॥ सत्क्रियां देशकालौचशौचब्राह्मणसंपदम् ॥ पंचैतान्विस्तरोहंतितस्मान्नेहेतविस्तरम् ॥ (बृहस्प
 तिरपि) एकैकमथवाद्भौत्रीन्दैवपित्र्येचभोजयेत् ॥ सत्क्रियाकालयात्रादिनसंपद्येतविस्तरात्इति ॥ अतएवयाज्ञमल्फनेना
 पिसंकोचएवपक्षोविहितः ॥ द्वौदैवप्राक्त्रयः पित्र्येऽदुर्गैकैकमेववा ॥ मातामहानामप्येवंतंत्रवावैश्वदेविकं इति॥दैवैवैश्वदेवद्वौब्राह्मणौ प्राक्
 प्राङ्मुखौपित्र्यपित्रादिस्थानेत्रयः उदक्उदङ्मुखौउपवेद्याइत्यर्थः एकैकमेववेतिब्राह्मणाद्यसंभवेवेदितव्यम् मातामहानामप्येवमितिपूर्वो
 क्तपितृश्राद्धवक्तव्यं उभयत्रवैश्वदेवतंत्रेणवाकर्तव्यं ॥ तंत्रशब्दःसमुदायवाचकइत्यर्थः ॥ यदातुद्भवेवब्राह्मणौलब्धौतदातुवैश्वदेवपात्रं
 कल्प्यउभयत्रैकैकब्राह्मणंनियुज्यात् ॥(यदाहवसिष्ठः) यद्येकंभोजयेच्छ्राद्धेद्वंतत्रकथंभवेत् ॥ अन्नंपात्रेऽसमुद्धृत्यसर्वस्यप्रकृतस्यचादिवता
 यतनेकृत्वाततः श्राद्धंप्रवर्तयेत् ॥ प्रास्येदन्नंतद्गौतुदद्याद्ब्राह्मणचारिणेइति॥अत्रागतवेकंब्राह्मणमपि(यत्तुशंखेनोक्तम्)भोजयेदथवाप्येकं
 ब्राह्मणं पंक्तिपावनमिति तदप्यलाभविषयम् ॥ (हेमाद्रौदेवलोपि) एकैनापिऽ विप्रेणपदपिडंश्राद्धमाचरेत् ॥ षडध्यान्नुदापयेत्तस्मै पञ्च
 भ्योदद्यात्तथासनमिति ॥ (एकब्राह्मणपक्षे वैश्वदेविकनिर्णयोन्नह्राडे) एकएवयदाविप्रो द्वितीयोनोपपद्यते ॥ पितृणांब्राह्मणोयोज्योद्वै

वर्जयेदिति शेषः ॥ पयुषितं जाह्नवीभिर्गिराज्यं त्वरितं ॥ शुद्रस्पृष्टं शोषाचाररहितं शुद्रस्पृष्टमित्यर्थः ॥ अथ ब्राह्मणनिर्मन्त्रणम् ॥ (तत्र तावत्कालो वि
दुस्मृतौ) अथ ग्राह्येषु पूर्वेषु ब्राह्मणानुपनिर्मन्त्रयेदिति ॥ ग्राह्येषु ग्राह्यकर्तुं भिच्छुः ग्राह्यकर्त्ता तत्प्रेषितो वा सवर्णः ॥ पूर्वेषु पूर्वस्मिन् विषसे
ग्राह्ययोग्यान् ब्राह्मणानुपनिमन्त्रयेत् निर्मन्त्रणेन संयोजयेदित्यर्थः ॥ (हिमाद्रिग्राह्यतत्त्वयोर्ववल्लोपि) श्वकर्त्ता स्मर्त्तानि निश्चित्य दाता विप्रान्निर्मन्त्रये
त् ॥ निरामिपसकृदुक्ता सर्वसुक्तधने गृहे ॥ असंभवे परेषु वा ब्राह्मणां स्तान्निर्मन्त्रयेत् ॥ अज्ञातान् समानार्पणानुगमानात्मशक्तित इति ॥ अज्ञातान्
यजमानान् भिन्नगोत्रान् ॥ असमानापात् भिन्नप्रवरान् ॥ अनुगमान् विषमसंख्याकानित्यर्थः ॥ (मनुस्मृतौ) पूर्वेषु परेषु वा ग्राह्यकर्मण्युपस्थिते ॥
निर्मन्त्रयी तज्यवरान् सम्यग्निप्रान्दययोदितान् ॥ पूर्वेषु यद्वदग्राह्यकर्त्तव्यं तत् पूर्वस्मिन्नहनि अपरेषु ॥ अशक्तस्तु ग्राह्यदिने एव इत्यर्थः ॥ शुचिं प्रय
(याज्ञवल्क्योऽपि) निर्मन्त्रयेत् पूर्वेषु ब्राह्मणानात्मवान् शुचिः ॥ तैश्चापि संयते भव्यं मनोवाक्कायकर्मभिः इति ॥ आत्मवान् नियतेन्द्रियः ॥ शुचिं प्रय
तश्च ॥ तैरपि निर्मन्त्रितं ब्राह्मणेर्मनोवाक्कायव्यापारैः संयतेनियते भवितव्यमित्यर्थः ॥ (वाराहग्राह्यतत्त्वयोरपि) ब्रह्मश्रोत्रादिकं तव्यं श्वकर्त्ता स्मरी
ति जानता ॥ स्यान्तोपलेपनकृत्वा ततो विप्रान्निर्मन्त्रयेत् ॥ दंतकाष्ठं च विसृजेद्ब्रह्मचारी शुचिर्भवेत् ॥ (नागरसंहितापि) पूर्वेषु सायमासाद्य प्रा
क्षादांणां द्विजन्मनाम् ॥ गृहं गत्वा शुचिभूत्वा संयसस्तां निर्मन्त्रयेत् ॥ यतीन्द्रस्थान् सार्धं श्रोत्रियान् ब्रह्मचारिण इति ॥ राजा वपि प्रदोषात् परतो
निर्मन्त्रणं कर्त्तव्यमिति दमाद्रिः ॥ तत्र कर्त्ता स्वयमेव निर्मन्त्रणं कुर्यात् ॥ दाता विप्रान्निर्मन्त्रयेदिति वैवस्वतश्च चनात् ॥ असंभवे त्वन्येन निर्मन्त्रणं कारयित
व्यं तच्च साधुना पुरुषेण ॥ (तथानवर्कमे) गोमयेनोदके भूमिं शोधयित्वा प्रयत्नतः ॥ समामंज्यद्विजान् सार्धं ग्राह्यभिः सन्निर्भन्त्रयेत् ॥ सर्वे
रेव निर्मन्त्रणं कारयितव्यम् ॥ (अतएव उपवेष्टाः स्मृतौ) सवर्णज्येष्ठे वा सविजानास्तु य

(असवर्णप्रेषणेदोषमाहेमाद्रौनारायणः) अभोज्यब्राह्मणस्यान्नक्षत्रिाद्यौनिमंत्रितम् ॥ तथैवक्षत्रियादीनांवृषलेननिमंत्रितम् ॥
 वृषलेनशूद्रेण ॥ (ज्ञातातपः) अभोज्यब्राह्मणस्यान्नवृषलेननिमंत्रितम् ॥ तथैववृषलस्यान्नब्राह्मणेननिमंत्रितमिति ॥ (अथनिमंत्रणो
 यब्राह्मणसंख्या तत्रतावदाहकात्यायनः) देवेयुग्मानयुग्मान्यथाशक्तिपित्र्यऽएवइति ॥ अयुग्मान्विषमसंख्याकानित्यर्थः ॥ (याज्ञव
 ल्क्योपि)देवेयुग्मान्यथाशक्तिपित्र्येऽयुग्मांस्तथैवचेति ॥ युग्मान्वसमसंख्याकान् ॥ (मनुवसिष्ठौ) द्वौदेवेपितृकृत्येत्रीनैकैकमुभयत्रवा ॥
 भोजयेत्सुसमृद्धोपिनप्रसज्येतविस्तरे ॥ सत्क्रियां देशकालौचशौचं ब्राह्मणसंपदम् ॥ पंचैतान्विस्तरोहंतितस्मान्नेहेतविस्तरम् ॥ (बृहस्प
 तिरपि) एकैकमथवाद्रौत्रीन्दैवेपित्र्येचभोजयेत् ॥ सत्क्रियाकालपात्रादिनसंपद्येतविस्तरात्इति ॥ अतएवयाज्ञवल्क्येना
 पिसंकोचएवपक्षोविहितः ॥ द्वौदेवेप्राक्त्रयः पित्र्येऽदगैकैकमेववा ॥ मातामहानामप्येवंतंत्रवावैश्वदेविकं इति ॥ देवैवैश्वदेवेद्वाब्राह्मणौ प्राक्
 प्राङ्मुखौपित्र्येपित्र्यादिस्थानेत्रयः उदक्उदङ्मुखौउपवेद्याइत्यर्थः एकैकमेववेतिब्राह्मणाद्यसंभवेवेदितव्यम् मातामहानामप्येवमितिपूर्वो
 क्तपितृश्राद्धवक्तव्यं उभयत्रवैश्वदेवतंत्रेणवाकर्तव्यं ॥ तंत्रशब्दःसमुदायवाचकइत्यर्थः ॥ यदातुद्विवेकब्राह्मणौलब्धौतदातुवैश्वदेवेपात्रंप्र
 कल्प्यउभयत्रैकैकब्राह्मणंनियुज्यात् ॥ (यदाहवसिष्ठः) यद्येकंभोजयेच्छ्राद्धेदेवंतंत्रकथंभवेत् ॥ अन्नपात्रासमुद्धृत्यसर्वस्यप्रकृतस्यच ॥ देवता
 यतनेकृत्वाततः श्राद्धंप्रवर्तयेत् ॥ प्रास्येदन्नंतदग्नौतुदद्याद्ब्राह्मचारिणेइति ॥ अत्र श्राक्तविकंब्राह्मणमपि (यत्तुशंखेनोक्तम्) भोजयेदथवाप्येकं
 ब्राह्मणं पंक्तिपावनमिति तदप्यलाभविषयम् ॥ (हेमाद्रौदेवलोपि) एकैनापि^{१६} विप्रेणषट्पिंडंश्राद्धमाचरेत् ॥ षडर्घ्यान्दापयेत्तस्मै पंडु
 भ्योदद्यात्तथासनमिति ॥ (एकब्राह्मणपक्षे वैश्वदेविकनिर्णयोब्रह्मांडे) एकएवयदाविप्रो द्वितीयोनोपपद्यते ॥ पितृणांब्राह्मणोयोज्योदेवे

त्वाग्निनियोजयेत् ॥ (विस्तारनिदा हेमाद्रिब्रह्मपुराणयो) वेदकालधनालाभादेकमुभयत्रवा ॥ श्रेयानुवित्तानुसारेण भोजयेदन्यवे
 इमनि ॥ यस्माद्राक्षणाहुल्यादोपायानुतरो भवेत् ॥ आधनाशोभो ननाश आधतत्रस्यविस्मृतिः ॥ तच्छिष्टोच्छिष्टसंस्पृशानिदादातुर्न भोक्तृषु ॥
 वित्तदयापरीवादो जलपाशैव पृथग्विधा इति ॥ ब्राह्मणबहुस्ये यस्मादेते दोषा संभवति तस्मादेतद्वोपपरिहारासमर्थेनोभयत्रैकेक एव भोज
 नोयः इत्ययम् ॥ (मनुस्मृतावपि) एकैकमपि विद्वांसर्वेपित्र्येच भोजयेत् ॥ पुष्कलफलमाप्नोति नाम ब्रह्मान्वहू नपीति ॥ (सर्वयावित्रालाभे
 अनुकल्पान्मुक्तहेमाद्रौ देवलेन) निषायदर्भनिचयमासनेपुसमाहित ॥ प्रैपानुप्रेपसंयुक्तं सर्वश्राद्धप्रकल्पयेत् ॥ (अर्थनिर्मत्रणप्रकार
 भविष्योत्तरे) उपवीती ततोभूत्वा देवतार्थद्विजोत्तमान् ॥ अपसव्येन पित्र्येयस्वयश्निष्योयवासुतः ॥ (प्रचेता) दक्षिणचरणविप्र सव्यवैक्षनि
 यस्तथा ॥ पादावादापवैश्यद्वौ शूद्र प्रणतिपूर्वकम् ॥ निमत्रयीतपूर्वेष्टु श्राद्धकर्ता द्विजोत्तमान् ॥ (मत्स्यपुराणे) दक्षिणजानुमा
 लभ्यत्वं मयात्रनिर्मत्रित ॥ एवंनिर्मज्यनियमाञ्छ्रावयेत्पितृवांघव ॥ अक्रोधेनैः शोचपरे सततं ब्रह्मचारिभिः ॥ भवितव्यमवद्विश्मययात्र
 श्राद्धकारिणा ॥ (अत्रिरपि) सर्वायासविनिमुक्ते कामक्रोधविवर्जिते ॥ भवितव्यमवद्विर्वै शोभते श्राद्धकर्मणीति । पूर्वद्युःप्रयमेद्वो
 त्ययं ॥ एवंनिमत्रणकर्त्रावाक्येऽभिहिते निमत्रणीयब्राह्मणाभिषेयमाहसपुत्र ॥ ततस्तथेत्यविघ्नेन गतेयं रजनीयादि ॥ यथाश्रुतं प्रतीक्षेर
 आधकालमर्तद्विज्ञाति ॥ तेननिर्मत्रिताविप्रास्तंनिर्मत्रणकर्तारं तथास्तु यद्यविघ्नेनेयं रजनीगतेत्युक्त्वा घर्मश्राद्धादौ यथानियमजातं श्रुतं
 तथेव तन्निमज्जातं प्रतीक्षेरन् प्रतिपालयेयुः श्राद्धकाले स्वाविताग्नपरिणामपर्यंतमित्ययम् ॥ अर्थनियमा ॥ (तत्रनिर्मत्रितनियमस्तावदाह
 काल्यायन) अर्निवितेनामत्रितोमापक्रमेदामत्रितोवा न्यवर्त्तन्नप्रतिगृह्णीयात् इति ॥ अर्निवितेन भोज्यान्नेमनिर्मत्रितोनिर्मज्यमाणं नापक्रा

मेत् निमंत्रणं नेच्छेत् किंतु तदभ्युपगच्छेदेव । इत्यर्थः ॥ (माधवीर्येयमः) आमंत्रितास्तु ये विप्राः श्राद्धकाल उपस्थिते ॥ वसेयुर्नि
 यताहारा ब्रह्मचर्यपरायणाः ॥ अहिंसासत्यमक्रोधद्वेष्टागमनक्रिया ॥ आभारोद्बहनंचेति श्राद्धस्योपसनावधीति ॥ यस्त्वा
 मंत्रणमंगीकृत्य भोजनसमर्थोऽपितत्परित्यजति तस्य दोषोऽस्ति ॥ (तथाचमनुः) केतितस्तु यथान्यायं हव्येकव्योद्विजोत्तमः ॥
 कथंचिदप्यतिक्रामन्पापः सूकरतां व्रजेत् ॥ केतितः उपनिमंत्रित इत्यर्थः ॥ (यमः) आमंत्रितस्तु यो विप्रो भोक्तुमन्यत्र गच्छति ॥
 नरकाणां शतंगत्वा चांडालेष्वभिजायते ॥ (देवलोपि) पूर्वनिमंत्रितोऽन्येन कुर्यादन्यप्रतिग्रहम् ॥ भुक्ताहारोऽथवा भुंक्ते सुकृतं तस्य
 नश्यति ॥ निमंत्रितब्राह्मणपरित्यागे प्रत्यवायोऽस्ति ॥ (तथाच नारायणः) निकेतनं कारयित्वा निवारयति दुर्मतिः ॥ ब्रह्महत्या मवाप्नोति शू
 द्रयो नैच जायते इति ॥ यश्चामंत्रितः कृताह्वानोऽप्यनागमनेन कुतपादिश्राद्धकालातिक्रमं करोति तस्य दोषः आदित्यपुराणे दर्श
 तः ॥ आमंत्रितश्चिरैव कुर्याद्विप्रः कदाचन ॥ चिरकारी भवेद्भोगोपच्यते नरकाग्निना ॥ इति ॥ दातु भोक्तृब्रह्मचर्यनियमातिक्रमे दोषो वृ
 द्धमनुनोक्तः ॥ ऋतुकालं नियुक्तोऽपि नैव गच्छेत्स्त्रियं क्वचित् ॥ तत्र गच्छन्समाप्नोति ह्यनिष्टफलमेव तु ॥ (तत्रैव) आमंत्रितस्तु यः श्राद्धे वृष
 ल्यासहमोदते ॥ दातु र्यदुष्कृतं किंचित्तत्सर्वं प्रतिपद्यते ॥ (यमः) पुनर्भोजनमध्वानं भाराध्ययनमैश्वर्यम् ॥ संध्यां प्रतिग्रहं होमं श्राद्धमुग्व
 र्जयेत्सदा ॥ होमं स्वयं न कुर्यात् अन्येन तु कारयेत् ॥ (होतुरन्यस्याऽलाभे आह उज्ञाः) दशकृत्वः पिबेदापो गायत्र्या श्राद्धमुग्निजः ॥ ततः
 संध्यामुपासीत जपेच्च जुहुयादपि ॥ (श्राद्धतत्त्वे वायुपुराणे) अध्वनी नो भवेदधः पुनर्भोजी च वायसः ॥ होमकृत्नेत्ररोगी स्यात्पाठदायुः प्रही
 यते ॥ दानं निष्फलतामेति प्रतिग्राही दरिद्रताम् ॥ कर्म कृज्जायते दासो मैथुनी सूकरो भवेत् इति ॥ कर्मोऽत्र भारोद्बहनादिकमित्यर्थः ॥ (अथ

श्राद्धकर्तुं नियमानाह कात्यायनः । तदहं शुचिरक्रोधनोऽन्विरितोऽप्रमत्तः सत्यवादी स्यादध्वमेषु नश्रमस्वाध्यायांश्च वर्जयेदिति ॥ तदहं
 श्राद्धकर्तुं नियमानाह कात्यायनः । तदहं शुचिरक्रोधनोऽन्विरितोऽप्रमत्तः सत्यवादी स्यादध्वमेषु नश्रमस्वाध्यायांश्च वर्जयेदिति ॥ तदहं
 इह श्राद्धदिने ॥ शुचि स्नानादिभिः शुद्धदेहः ॥ अक्रोधनः क्रोधवर्जितः ॥ अत्यरितः द्रुतकारित्वहीनः ॥ अप्रमत्तः प्रमादश्चून्यः ॥ सत्यवादी
 सत्यवदनमीलः ॥ अध्वानंदूराव्यगमनम् ॥ मेषु न स्त्रीसंभोगः ॥ श्रमः भारोद्धटनादिजनितः क्रेशः ॥ स्वाध्यायशब्देन सांगस्य वेदस्याव्य
 यनमध्यापनं च विवक्षितमित्यर्थः ॥ (वृद्धमनुरपि) निर्मयविप्रास्तदहोषर्गयेन्मेषु न श्रमः ॥ प्रमत्ततां च स्वाध्यायं क्रोधाऽऽशौचं तथा
 नृतमाश्रुरंशुरकर्म ॥ (हेमाद्रौ जाषालि) तांबूलं वंतकाष्टं च स्नेहस्नानमभोजनम् ॥ रत्योषधपराव्रानि श्राद्धकर्त्ता तु वर्जयेत् ॥ (आपस्तंबः)
 अमेषु नादयः सर्वे नियमाः श्राद्धकारिणाः ॥ अप्रमत्तेन कर्त्तव्याऽप्रमादे निरयं व्रजेत् ॥ (वाराहे) न शक्नोति स्वयं कर्तुं यदा दानवकाञ्चत ॥
 श्राद्धं शिष्येण पुत्रेण तदान्येनापि कारयेत् ॥ नियमानाचरेत्सोऽपि विहितांश्च वसुंधरे (मात्स्येपि) पुनर्मौजनमध्वानं भारमायासमेषु
 नम् ॥ श्राद्धकृच्छ्राद्भुक् चैव सर्वमेतद्विवर्जयेत् ॥ स्मर्यश्च कलहं चैव विवात्स्वार्पणतयेव च ॥ (वाराहपुराणे) ब्रह्मचर्यादिभिर्भूतिर नियमे
 श्राद्धमक्षयम् ॥ अन्यथा क्रियमाणं तु मोघमेव न संशयः ॥ अथ श्राद्धदिनपूर्वाह्णकृत्यम् ॥ श्राद्धकर्त्ता ब्राह्मे मुहूर्ते उत्थाय यथोपवेशं शौच
 विधिं विधायाचामेत् वंतघावनं तु न कुर्वात् ॥ (अतएव भविष्योत्तरे) श्राद्धमुग्रप्रातस्तथाय प्रकुर्यादंतघावनम् ॥ श्राद्धकर्त्ता न कुर्वीत
 दंतानां घावनं सुषडिति ॥ अतः श्राद्धकर्त्ता दंतघावनमकृत्वेव शौचाऽऽचमनविधिं निष्पादयेत् । ततो नद्यादौ यथोक्तस्नानं कृत्वा स्नानाङ्ग
 तर्पणं विधाय अहस्ते घौते सिते वाससी परिधानाददिः कक्षावधमकुर्वन् परिक्रवीत ॥ (तथाच देमाद्रौ गोतमः) स्नाने दाने जपे होमे देवेषु
 तर्पणं विधाय अहस्ते घौते सिते वाससी परिधानाददिः कक्षावधमकुर्वन् परिक्रवीत ॥ (तथाच देमाद्रौ गोतमः) स्नाने दाने जपे होमे देवेषु

उशनाः) गोमयोदकैर्भूमिभाजनशौचं कुर्यात् ॥ (ब्रह्मांडिपि) भूमिः श्राद्धे पंचगव्यैर्लिप्ता शोध्यातथोल्मुकैः ॥ गौरैर्मृत्तिकया च्छ
 न्ना प्रकीर्णतिलसर्षपा ॥ (कौर्मै) तिलानवकिरेत्तत्रसर्वतोर्बंधयेदजान् ॥ आसुरोपहतं सर्वतिलैः शुद्ध्यत्यजेन चेति ॥ अजेन छागेनेत्यर्थः ॥
 अथैवं संस्कृतायां भुवि शोधितेषु नवेषु च भांडेषु पाकं कर्तुमुपक्रमेत् ॥ (तथाच देवलः) तथैव यंत्रितो दाता प्रातः स्नात्वा साहांबरः ॥ आरभेत
 नवैः पात्रैर्गन्धैर्भचर्वांधवैरिति ॥ स्नात्वा तथा परिहिता धावक धौ तथैव तवासापत्न्या सह शक्ति युतः स्वयमेव समस्त पाकारं भसमाप्ती कुर्यात् ॥ अश
 क्तश्चेत् स्वयमारंभमात्रं कृत्वा अन्वारंभं सुस्नतैर्वांधवैः स्वजनैः कारयेदित्यर्थः ॥ पत्न्या स्वहस्तेन पाकः कर्तव्य इत्यत्रार्थे लिंगदर्शनं हे
 माद्रौ च मत्कारखंडे च ॥ ततश्च श्रपया मास तदर्थं जनकोद्भवा ॥ रामादेशात्स्वयं साध्वी विनयेन समन्विता ॥ (व्यासोपि) गृहिणो चैव सुस्नाता
 पाकं कुर्यात्प्रयत्नतः ॥ निष्पन्नेषु च पाकेषु पुनः स्नानं समाचरेत् ॥ (पराशरः) गृहामिशिशु देवानां ब्रह्मचारितपस्विनाम् ॥ तावन्न दोयते किं
 चिद्यावत्पिंडान्ननिर्वपेत् ॥ पाककरणे वज्र्याः स्त्रियः ॥ (ब्रह्मपुराणे) रजस्वलां च पाखंडां पुंश्चलीं पतितां तथा ॥ त्यजेच्छूद्रां तथा बंध्यां विधवां
 चान्यगोत्रजाम् ॥ व्यंगकर्णी चतुर्थाहः स्नाता मपि रजस्वलाम् ॥ वर्जयेच्छूद्रपाकार्थममातृपितृवंशजाम् ॥ मातृपितृवंशजभिन्नां त्यजेदित्यर्थः ॥
 गर्भिण्यापि पाकं न कुर्यात् ॥ (पाकपचनभाण्डानि हेमाद्रौ) सौवर्णान्यथरौप्याणि ताम्रकांस्योद्भवानि च ॥ मार्तिकान्यपि भव्यानि नूतनानि दृढा
 नि च ॥ न कदाचित्पचेदन्नमयः स्थालीषु पैतृकम् ॥ अयसो दर्शनादेव पितरो विद्रवंति हि ॥ कालाय संविशेषेण निंदितं पितृकर्मणि ॥ फलानां चैव शा
 कानां च्छेदनार्थं न्यानि तु ॥ महानसे पिशस्त्राणां तेषामेव हि सन्निधिः ॥ (आदित्यपुराणे) पचेदन्ना निमुस्नातः पात्रेषु शुचिषु स्वयम् ॥ स्वर्णादिधातु
 जातेषु मृन्मयेष्वपि बाधुधः ॥ अच्छिद्रेषु विलिप्तेषु तथा नुपहतेषु च ॥ नायसेषु न भिन्नेषु दूषितेषु पिकर्हि चित् इति ॥ (भूभांडसंस्कारानन्तरमुक्तं

देवलस्मृतिकूर्मपुराणयोः) ततोऽर्जवदुसंस्कारं नैकव्यञ्जनमभ्यस्यत ॥ चोष्यपेयसमृद्धं च यथाशक्ति प्रकल्पयेत् ॥ अस्यायौ हेमाद्रिणाकृतः ॥
 (बहुसंस्कारम्) सुपकारश्चास्त्रोपदिष्टे समृद्धतरगृहजनप्रतिसिद्धे हिंद्गुगुरिचैलाकर्पूरादिषुक्तिजन्यैरभिस्तरसनीयैरतिश्रयविशेषैर्युक्तम् ॥
 (नैकव्यञ्जनमभ्यस्यत) व्यज्यतेऽनेनाब्रह्मस्यरस इति व्यञ्जनं सुपश्नाकादिकम् ॥ दंतैरवसंख्यद्भुज्यते तद्भक्ष्यम् ॥ यस्य व्योष्टुदशनरसना
 विभिर्निपीडितस्य सफूत्कारेण मुखमारुतेन रसो निष्पीयते तच्चोष्यम् ॥ यथेक्षुखण्डादिकं ॥ (पेयम्) द्रवैकस्वभावं पानकादि ॥ उपल
 क्षणं चेतद्भोज्यलेख्यो ॥ यत्स्वनतिकाठिन्यावतिप्रयत्नवत्संदनानपेक्षं चर्व्वयित्वेव निमीर्य्यते तद्भोज्यम् ॥ यत्तु सान्द्रद्रवस्वभावतया वदश्नान
 पेक्षेण रसनाव्यापारणा इत्येतत् तत् लेख्यम् ॥ यथाशक्ति शक्तिमनतिक्रम्य संपादयेदित्यर्थः ॥ (ब्रह्मपुराणे) गुहशर्कर
 मत्स्यं व्योदयेत् फाणितसुमुरम् ॥ गव्यं पयोदपि घृतं तैलं च तिलसंभवम् ॥ मत्स्यं दधौ तत्कुष्ठं शर्करामेव ॥ फाणितम् इंपत्तु कियितस्ये
 शुरसत्स्यद्रव एव विकारः सुमुंरः गुहमरिचैलामिश्रोगोघूमस्फूठवूर्णविकार इत्यर्थः ॥ तथा ॥ पायसं शालिमुद्गाढयं मोदकादींश्च भक्तिं ॥
 पूरिकां च रसालां च गोक्षीरञ्च निरयोजयेत् ॥ यानि चाभ्यवदार्थाणि स्वावुस्निग्धानि भोद्विजाः ॥ इंपदुष्णकटून्येव देयानि श्राद्धकर्मणि ॥
 मोदकं लड्डूकं ॥ पूरिकां पूरीति नाम्ना प्रसिद्धा ॥ रसाला शर्करात्वगे लानागैश्च रसमुपरिचमि श्रमनुद्धृतस्नेहभागं वस्त्रे संघृष्य
 गालितं गोदधिकृतेत्यर्थः ॥ (कूर्मपुराणे) पूपश्नाकफलानीक्षून्ययोदपि घृतं मधु ॥ अन्नं चैव यथाकामविविधं भोज्यपे
 यकम् ॥ यद्यदिष्टं द्विजैर्द्राणां तत्तत्सर्वं निवेदयेत् ॥ (देवीपुराणे) सर्वपापमेव चात्रानां परमां च पायसम् ॥ सर्वोन्नद
 सदुप्रोक्तो येन वत्तन्तु पायसमिति ॥ अत्र सामिकेनैव देवार्थं पृथक् पाकं कर्त्तव्यं ॥ एवं समासेषपाके श्राद्धमृमिसंस्कारं कर्त्तव्यः ॥
 (तत्र तावच्च श्राद्धयोग्याभूमिर्विष्णुधर्मोत्तरे) गोमयेनोपलिप्तेषु श्राद्धकार्य्यगृहेषु च ॥ मनोद्वेषु विचित्रेषु कश्चिरेषु तमे पुच ॥ उमानेपु

विचित्रेषु सैकतेषु समेषु च ॥ (मात्स्ये) गोमयेनोपलिप्तेषु दक्षिणाप्रवणस्थले ॥ श्राद्धं समारभेद्भक्त्या गोष्ठेवाजलसन्निधौ ॥
 (विष्णुस्मृतौ) संवृतेचश्राद्धं कुर्व्यात् नरजस्वलां पश्येन्नश्चानंनविद्वुराहंनग्राम्यकुक्षुटं प्रयत्नाच्छ्राद्धमजस्यदर्शयेत् (ब्रह्मांडे) ॥ तस्मा
 त्परिवृतेदद्यात्तिलैश्चान्ववकीरयेत् ॥ राक्षसानां तिलारक्षा शुनां वै संवृतेनचेति ॥ एवंसमातेगृहकर्मणि गृहजनकृत्यमाहहारीतः ॥
 कृतकर्मणः सस्त्रीवालवृद्धाः सुरभिस्नाताः शुचयः शुचिवाससः स्युरिति ॥ सुरभिस्नाताः सुगंधितैलादिद्रव्यस्नाता इत्यर्थः ॥ एतच्चाभ्युद
 यिकविषयमिति हेमाद्रिः ॥ अथाहः सार्द्धप्रहरे व्यतीति निमंत्रितानां ब्राह्मणानां नखरोमकल्पनं (छेदनं) कारयित्वा तेभ्यस्तैलादिकं
 स्नानसाधनंदंतधावनसाधनंचदद्यात् ॥ (तथाचकात्यायनस्मृतिभविष्ययोः) तैलमुद्धर्तनं स्नानंदंतधावनमेवच ॥ कृत्तरोमनखेभ्यस्तुदद्या
 तेभ्योपरेहनि ॥ अपरेहनिश्राद्धदिनेइत्यर्थः ॥ यत्तुप्रचेतसोक्तम् ॥ तैलमुद्धर्तनं स्नानंदद्यात्पूर्वाह्ण एवतु ॥ श्राद्धभुग्भ्योनखश्मश्रुच्छेदनं नतुका
 र्येदिति ॥ अत्रविकल्पोवृद्धाऽऽचारतोहेयः ॥ अथश्राद्धसंपदः ॥ (तत्रमनुयमहारीताः) ॥ अपराह्णस्तितादर्भावास्तुसंपादनंतथा ॥ सृष्टिर्मु
 षिर्द्विजाश्चाग्न्याः श्राद्धकर्मसुसंपदः ॥ अस्यार्थः ॥ अपराह्णः अपराह्णकालः ॥ तिलादर्भाश्चपूर्वउक्ताः ॥ वास्तुसंपादनम् ॥ वास्तु श्राद्धार्थेव
 श्मत्तस्यसंपादनंगोमयादिनासंशोधनम् ॥ सृष्टिः अकार्पण्येनान्नादिविसर्गः ॥ सृष्टिः अकार्पण्येनान्नादिविसर्गः ॥ अग्न्याः पंक्तिपावनादय
 श्चब्राह्मणाः ॥ एतान्विस्तूनिश्राद्धसंपदःश्राद्धार्थद्रव्यसमुद्भयः ॥ श्राद्धार्थिनासर्वाण्येतानिसंपादनीयानीत्यर्थः ॥ (ब्रह्मपुराणे)
 उपमूलंसकृह्णान्कुशांस्तत्रोपकलययेत् ॥ यवांस्तिलान्बृत्सीः कांस्यमापः शुद्धैः समाहृताः ॥ पाणराजतताम्राणिपात्राणिस्थुः
 साभिन्मधु ॥ पुष्पधूपसुगंधादिक्षौमसूत्रञ्चमेक्षणम् ॥ बृत्सी व्रतियोग्यानि कुशादिनिर्मितान्यासनानि ॥ कांस्यम् कांस्यमयमग्नौ
 करणाद्यर्थभाजनम् ॥ शुद्धैः शौचादिशुद्धैः ॥ समाहृताः आनीताः आपः जलानि ॥ क्षौमसूत्रं दुकूलसूत्रम् ॥ मेक्षणम् दर्वी इत्यर्थः ॥

(मनुस्मृतौ) त्रीणिश्राद्धेपवित्राणिदोहित्रऋतपस्तिळा ॥ त्रीणिचात्रप्रशंसतिशोचमक्रोधमत्वराम् ॥ तत्रैव ॥ अतस्त्यमपिदोहित्रश्राद्धे
 यत्नेनभोजयेत् ॥ कुतपचासनेदद्यात्तिलैश्चपिकिरेन्यदोमिति ॥ दोहित्रं पुत्रिकाया पुत्रम् ॥ कुतपेनेपालदे
 शप्रभवं कवलामित्यय ॥ (स्मृतिसंग्रहे) चच्छिष्टंशिवनिर्मात्यंवातंचमृतकर्पटम् ॥ श्राद्धेसप्तपवित्राणिदोहित्रऋतपस्तिळा इति ॥
 तच्छिष्टम् वतस्त्योच्छिष्टंदुग्धम् ॥ शिवनिर्मात्यं गणोदकम् ॥ वातं मधु ॥ मृतकर्पटं कौश्लेयतसरीपट्टंवाइत्यर्थः ॥ (प्रभासखंडे) ब्राह्मणा
 कंचलोगाचारूप्याश्रयविययस्तथा ॥ तिलावर्माश्चकालश्चनवेतिकुतपाःस्मृताः ॥ अथश्राद्धदेशेवर्ज्यानि ॥ (यमस्मृतौ) कुडुदोविहाराह
 श्चकाकश्चापविडाक ॥ वृपलोपतिश्चवृपलपंढोवीरारजस्वला ॥ एतेषुश्राद्धकालेवैवर्जनीयाःप्रयत्नतः ॥ खंजकाणकुणिभिवत्री
 दातु प्रेष्यकरस्तथा ॥ न्यूनागोप्यतिरिक्तागस्तमप्यपनयेत्ततः ॥ (वायुपुराणे) अन्नपश्येपुरेतुयदिवैहव्यकव्ययो ॥ उत्सृष्टव्यं
 प्रयानार्थंसंस्कारस्त्वापदिस्मृतइति ॥ कुडुदादिभिर्हृष्टमन्नं उत्सृष्टव्यम् परित्याज्यम् ॥ प्रधानार्थं अन्नोकरणब्राह्मणभोजनाद्य
 र्थम् ॥ आपदितुनोत्सृष्टव्यंक्रतुतस्येवपवित्रीकरणंकर्तव्यं तद्युक्तंजमदग्निना ॥ शुद्धवत्योयकूष्माण्डय पावमान्यस्तरत्समाः ॥
 पूतेनवारिणादभ्रंरत्नदापमुपावदेत् ॥ एतौर्चिद्रस्तवामेत्याद्यास्तिस्रश्च शुद्धवत्यः ॥ यद्देवादेवेहवनमित्याद्यास्तिस्रकुष्मा
 ण्डय ॥ यदूतियश्चदूरकइत्याद्या पावमान्यः ॥ तत्सर्मदीषावतीत्याद्यास्तरत्समाइत्यर्थः ॥ (मनुस्मृतौ) चांडालश्चवरा
 इश्चकुडुटश्चातथैवच ॥ रजस्वलाचर्पटश्चनेक्षेत्रन्नग्रतोद्विबान् ॥ दोमेप्रदानेभोज्येचयदेभिरभिधीक्ष्यते ॥ वैवेकर्मणिपित्र्ये
 वातद्रुच्यत्यययातयम् ॥ ग्राणेनसुकरोर्हतिपशुवातेनकुक्कुटः ॥ श्वासुदृष्टिनिपातेनस्पृशेनावरवर्णजइति ॥ अवरवर्णजश्चद्रुइत्यर्थः ॥
 (पृथ्वीचंद्रोदये) पादकोपाननोछत्रंचित्ररत्नांवरसथा ॥ रक्तपुष्पंचमार्गारश्राद्धभूमौविवर्णयेत् ॥ (निर्भयप्रदीपे) घंटानिनावोदयसन्नि

धानं शंबूकशंखकदलीदलंच॥ उन्मत्तजात्यर्कहयारिजानि श्राद्धस्य वैगुण्यकराण्यमूनि॥ घंटाशब्दः॥ हयोरुऽश्वः॥ सन्निधाने श्राद्ध
 समीपे वज्र्यः॥ शंबूकं शुक्तिका॥ उन्मत्तो धत्तूरः॥ जात्यर्को प्रसिद्धौ॥ हयारिजं महिषीक्षीरादीत्यर्थः॥ अथापराङ्मुक्त्यम्॥ तत्र तावदपराङ्कालः॥
 (सत्स्यपुराणे) ऊर्ध्वमुहूर्तात्कुतपाद्यमुहूर्तचतुष्टयम्॥ मुहूर्तपंचकं ह्येतत्स्वधाभवनमिष्यते॥ (कुतपमाह पराशरः) अहोमुहूर्तो विख्याता
 दशपंचचसर्वदा॥ तत्राष्टमो मुहूर्तोयः सकालः कुतपः स्मृतः॥ (मात्स्ये) मध्याह्ने सर्वदायस्मान्मदी भवति भास्करः॥ तस्मादनंतफलदस्तत्रारंभो
 विशिष्यते॥ इति कुतपे प्रारभ्य तदादिपञ्चमुहूर्तैषु परिसमापनं श्रेयस्करमित्यर्थः॥ एवमपराङ्मुक्त्यब्राह्मणाह्वनादिकर्म उच्यते॥ तत्र श्राद्धक
 र्तास्नात्वा शुक्ले वाससो परिदध्यात्॥ (तथाच माधवीये उशनाः) स्नात्वाधिकारी भवति देवैषिण्ये च कर्मणीति॥ श्राद्धकृच्छ्रकुवासाः स्यादिति प्रचेत
 सोक्तम्॥ (स्नानानंतरं यत्कर्त्तव्यं तदुक्तं प्रभासखण्डे) ततोऽपराङ्गसमये श्राद्धकर्त्ता समाहितः॥ स्वयंसमाह्वये द्विप्रा न्सवर्णैर्वासमापुतात्॥ समाहु
 तान् स्नातान्॥ (विष्णुपुराणे) पादशौचादिनागेहमागतानर्चयेद्विजान्॥ अर्चयेत्सत्कुड्यात्॥ (मार्कण्डेयोपि) स्नातः स्नातान्समा
 हूतान्स्वागतेनार्चयेत्पृथगिति॥ स्वागतेन भवतां स्वागतमिति प्रश्नाक्येन अर्चयेत्समानयेत्॥ सुस्वागतमस्माकमिति प्रतिवचनं प्रत्येकं ते
 ब्रूयुरित्यर्थः॥ (यमस्मृतौ) ततः स्नानान्निवृत्तेभ्यः प्रत्युत्थाय कृतांजलिः॥ पाद्यमाचमनीयं च संप्रयच्छेद्यथाक्रमम्॥ (पादप्रक्षालने मन्त्रो
 भविष्ये) प्रक्षालयेद्विप्रपादाञ्छन्नो देवीरितित्यूचा॥ (ब्रह्मनिरुक्ते) पाद्यं चैव तथा ध्वं च देव आदौ प्रदापयेदिति॥ (मार्कण्डेयपुराणे) संपू
 ज्यस्वागतेनैतान्भ्युपेतान्यृहेद्विजान्॥ पवित्रपाणि राचां तानासनेषूपवेशयेत्॥ (कौर्म) यथोपविष्टान्सर्वास्तान्दलं कुड्याद्विभूषणैः॥
 स्रग्दामभिः शिरोवैष्टैर्धूपदीपाऽनुलेपनैरिति॥ ततो गृहद्वाराभिमुखस्थिते अंगणप्रदेशे गोमयगोमूत्राभ्यां मंडलद्वयं कुर्यात्॥ (तथाच

मात्स्ये) एषमासाद्यतत्सर्वभवनस्याग्रतोमुषि ॥ गोमयेनानुलितायां गोमूत्रेणतुमण्डले ॥ (गोमयेविशेषमाहजाषालिः) अमेध्याश्नशून्या
 ननीरुनानातयागवाम् ॥ अव्यंगानांचसद्यस्कर्कशुचिगोमयमाहरेत् ॥ (बोधायन) उपलिप्तेसमेस्थाने शुचौशुक्लसमन्विते ॥ चतुरस्रत्रिकोणंतु
 षट्कुलं चार्द्धचंद्रम् ॥ कर्तव्यमानुपूर्व्येण ब्राह्मणाविशुभमण्डलम् ॥ ब्राह्मणादिकमाद्यातुर्वर्ण्येषु इत्यर्थः ॥ (मंडलपरिमाणमाह लौभाक्षि) इहस्तद्वय
 मितं कार्यं वैश्वदेविकमंडलम् ॥ तदक्षिणेचतुर्हस्तं विप्राणामग्निशोधने ॥ (एतयोर्मंडलयो क्रमेणाश्रितकुशाविभिरञ्चनमाहहेमाद्रौव्या
 ग्रपाद) उत्तरेऽश्रितसंपुक्तान्पूर्वामान्विन्यसेत्कुशान् ॥ दक्षिणेवक्षिणाग्रांश्चसतिलान्विन्यसेद्विज ॥ (संवलिखितौ) पाद्माध्यांचमनीयो
 दकानिवत्त्वा ब्राह्मणानुपसंगृह्योपवेशयेदश्वेदाऽऽसनमालभ्येति ॥ (हेमाद्रौअत्रि) ॥ तत्रासनानिदेयानितिलांश्चैवकुशैः सह ॥ पृथक्पृथग्गासनेषु
 तिलतैलेनदोपिकाइति ॥ तत्रग्राह्यदेसेमासनानिदेयानि ॥ कुशैः सहितास्तिकाश्चदेया ॥ श्राद्धधूमोम्रक्षेपणीया ॥ पृथक्पृथगेकैकस्याऽऽसन
 त्यसमीपे एकैकतैलदोपिकादेया इत्यर्थः ॥ (श्राद्धतत्त्वब्रह्मपुराणयोः) पृथक्पृथग्गासनेषुतिलतैलेनदीपका ॥ अविच्छिन्नास्तथादेयास्ते
 सुरसांतिवैद्विजा इति ॥ रक्षतिश्राद्धं द्विजाइतिसंशोधनमित्यर्थः ॥ अपात्रकेश्राद्धेत्वेकएषरक्षादीपइति वृद्धा ॥ (उपवेशनमाह मनु)
 आसनेषुतु कुत्सेषुवर्हिष्मत्सुपृथक्पृथक् ॥ उपसृष्टोदकान्सम्यग्विप्रांस्तानुपवेशयेत् ॥ कुत्सेषुस्त्यापितेषु ॥ बर्हिष्मत्सु दर्भोत्तरेषु ॥
 उपसृष्टोदकान् कृताचमनान् इत्यर्थः ॥ (याज्ञवल्क्योपि) अपराह्लेसमभ्यर्च्यस्वागतेभागतांस्तुतान् ॥ पवित्रपाणिग्राचां तानासनेषूपवेशये
 दिति ॥ अत्रवैश्वदेविकानामादावुपवेशनकार्प्यपित्र्याणां सुपश्चात् इति हेमात्रि ॥ (आसनानिस्मृतिसंग्रहे) क्षौर्मवुकुलनेपाठमाविकंदारुजं
 ॥ अग्निवर्ग्यान्यासनानि भ्रमानिचविषर्जयेत् इति ॥ क्षौर्ममतसोत्वक्संभ

वतंतुसंभवम् ॥ दुकूलं सूक्ष्मवस्त्रम् ॥ नैपालं नैपालदेशजकंबलम् ॥ आविकं ऊर्णारचितम् ॥ दारुजं काष्ठमयं कालायसपट्टिकाकीलकादिराहि
 तम् ॥ तार्यं तुणादिरचितम् ॥ पार्यं पर्णात्मकम् ॥ बृसीकुशासनं इत्यर्थः ॥ (वाराहे) पवित्रपाणिराचांतानासनेषूपवेशयेत् ॥
 (विष्णुपुराणे) प्राङ्मुखान्भोजयेद्विप्रान्देवानामुभयात्मकान् ॥ पितृपैतामहादीनां भोजयेच्चाप्युदङ्मुखान् ॥ उभयात्मकान्
 पित्रादिमातामहादि आर्द्धद्रव्याथै वैश्वदेविकद्रव्यसंबन्धिन इत्यर्थः ॥ (याज्ञवल्क्योपि) मातामहानामप्येवमिति ॥ (मरीचिरपि)
 तथामातामह आर्द्धं वैश्वदेवसमान्वितम् ॥ कुर्वीतभक्तिसंपन्नस्तंत्रवावैश्वदेविकमिति ॥ अत्रर्द्धयोरपि आर्द्धयोर्वैश्वदेविककर्म
 गः तंत्रावृत्तिविधानादेकप्रयोगविधिप्रयोज्यत्वं भिन्नप्रयोगविधिप्रयोज्यत्वंच प्राप्तमित्यर्थः ॥ (उपविष्टब्राह्मणनियमानाहसुमंतुः)
 पवित्रपाणयः सर्वे तेचमौनव्रतान्विताः ॥ उच्छिष्टोच्छिष्टसंस्पर्शवर्जयन्तः परस्परं इति ॥ मौनित्वंच ब्रह्मोद्यकथाव्यतिरिक्तवि
 षयम् ॥ (अतएव यमः) ब्रह्मोद्याश्वकथाः कुर्युः पितृणामेतदीप्सितम् ॥ एवमुपविष्टेष्वपि ब्राह्मणेषु यतिर्ब्रह्मचारीवायद्यागच्छति तदा सोऽपि श्राद्धे
 भोजयितव्यः ॥ (तथाच यमः) भिक्षुको ब्रह्मचारीवा भोजनार्थमुपस्थितः ॥ उपविष्टेष्वनुप्राप्तः कामंतमपि भोजयेदिति ॥ कामंतृप्तिपर्यंतमित्यर्थः ॥
 अथपृथिवीस्तुत्यादिक्लृप्त्यम् ॥ तत्र तावदासनोपविष्टानां ब्राह्मणानां पुरतः कुशोपस्कृतायां सुविद्यज्ञोपविती प्राङ्मुख उपविश्या चम्यप्रमाद
 कृताविज्ञाता शुचित्वनिवृत्त्यर्थं शुचित्वाशयार्थं वा प्रथमतः पुंडरीकाक्षस्मरणं कुर्यात् ॥ (तथाच वायवीये) शंखचक्रधरं विष्णुं द्विभुजं
 पीतवाससम् ॥ प्रारंभे कर्मणां विप्रपुंडरीकं स्मरेद्धरिमिति ॥ स्मरणं चात्रोच्चारणमित्यर्थः ॥ (गारुडेपि) अपवित्रः पवित्रो वा सर्वावस्थांगतोपि वा ॥
 यः स्मरेत्पुंडरीकाक्षं स बाह्याभ्यन्तरः शुचिः ॥ (प्रोक्षणं ब्रह्माण्डे) नाप्रोक्षितं स्पृशेत्किंचिदेवैपि त्र्येचकर्मणीति ॥ न स्पृशेन्नदद्यादित्यर्थः ॥

आचारात्पुंठरोकाक्षः पुनात्वित्युच्चार्यसेक इतितरगिण्यामुक्तम् ॥ अनंतरच्च पृथिवीस्तुतिं कर्त्तव्या ॥ (तथाच धाराहे) प्रणम्यशिरसाम्
 मिनिवापस्यचधारिणीम् ॥ वैष्णवी काश्यपीचेति मक्षयेतिच नामत इति ॥ अत्र प्रणवादीनि नमोन्तचतुर्थ्यतानिवैष्णव्यादिनामानि
 प्रयोज्यानीत्यय ॥ तत आद्धप्रदेशंगयात्मकत्वेन तवेकदेशस्थितंगदाधरं च ध्यात्वातयोश्चनमस्कारं कुत्वोत्तरं कर्मप्रवर्त्तयेत् ॥ (तथाच
 ब्रह्माण्डपुराणे) आद्धभूमिगयाध्यात्वा ध्यात्वादेव गदाधरम् ॥ ताभ्यांचैव नमस्कृत्यतत आद्धग्रवर्त्तयेत् इति ॥ ताभ्यामिति चतुर्थीद्वितीया
 य ॥ नमस्कारश्च मनोवाक्कार्योर्वैषय ॥ आद्धप्रवर्त्तयेदिति आद्धं करिष्ये इत्येवमुपविष्टा ब्राह्मणान्पृच्छेदित्यर्थ ॥ अयं शिष्टाचारमार्तं देश
 कालसंकीर्त्तनं कुर्यात् ॥ (तथाच भविष्यपुराणे) संकल्येन विनाराजन् यत्किञ्चित्कुरुतेनर ॥ फलं चाल्याल्पकं तस्य धर्मस्यार्द्धदशयो
 भवेत् ॥ मासपक्षतिथीनां च निमित्तानां च सर्वं ॥ तच्छेखनमकुर्वाणो न तस्य फलभाग भवेत् ॥ गृहीत्वौदुम्बरपात्रं वारिपूर्णं गुणान्वितम् ॥
 दर्भत्रयं सारमूलं हलपुष्पविलान्वितम् ॥ जलाशयारामकूपे सङ्कल्पे पूर्वदिङ्मुखः ॥ साधारणे चोत्तरास्येऽन्यां निक्षिपेत्पय इति ॥ उदु
 वरं पात्रं ताम्रपात्रमित्यर्थ ॥ गोत्रसम्बन्धनामानि यथावत्प्रतिपादयेदिति प्रचेतसोक्तम् ॥ (पारस्करोऽपि) गोत्रसम्बन्धनामानि पितृणाम
 नुकीर्त्तयन्निति ॥ (बृहदपराशरोऽपि) सङ्कल्पासनयोरर्घ्यं गधिऽन्नेचावनेजने ॥ गोत्रसम्बन्धनामानि पिण्डे प्रत्यवनेजने ॥ सूत्रेऽक्षय्ये प्रतिष्ठाये
 कीर्त्तयेत्प्रयत सदा ॥ आद्ये चान्तिमयोः पृष्ठी सम्युद्धिमितेऽपुचेति ॥ आद्ये प्रतिष्ठासङ्कल्पे ॥ अन्तिमयोरक्षय्ये वक्षिण्यां चेत्यर्थ ॥ (हे
 मात्रो नारायण) विभक्तिभिस्तु यत्किञ्चिदीयते पितृदेवते ॥ तत्सर्वं सफलं हेयं विपरीतं निरर्थकम् ॥ (तत्रैव व्यास) चतुर्थीचासने
 नित्यं संकल्पे च विधीयते ॥ प्रथमा तर्पण्ये प्रोक्ता सम्युद्धिमयेरणग ॥ (मत्स्यपुराणेऽपि) नामगोत्रपितृणां तु प्रापकं इदम्यक्य्ययो ॥

(ब्रह्माण्डे) उभौहस्तौसमौ कृत्वाजानुभ्यामंतरस्थितौ ॥ सप्रश्रयश्चोपविष्टान्सर्वान्पृच्छेद्विजोत्तमान् ॥ सप्रश्रयःविनयान्वितइत्यर्थः ॥
 तथा ॥ श्राद्धंकरिष्यइत्येवंपृच्छेद्विप्रान्समाहितः ॥ कुरुष्वेवितिसत्तेरुक्तो दद्याद्दर्भासनंततः ॥ (कात्यायनोपि) प्रश्रंतुपङ्क्तिःमूर्धन्यंपृच्छ
 तिसर्वान्वाइति ॥ (दर्भासनान्पूर्वगयत्र्यादिजप्यमाहप्रचेताः) गायत्रीप्रणवंवापिजप्त्वाश्राद्धमुपक्रमेत् ॥ (ब्रह्मपुराणभविष्योत्तरश्राद्ध
 तत्त्वविष्णुधर्मोत्तरेषु) उपविश्यजपेद्धीमान्गायत्रीतदनुज्ञया ॥ पापापहंपावमानीमश्वमेधफलांतथा ॥ मंत्रवक्ष्याम्यहंतस्मादमु
 तंब्रह्मसंभवम् ॥ देवताभ्यःपितृभ्यश्चमहायोगिभ्यएवच ॥ नमःस्वधायैस्वाहायैनित्यमेवनमोनमः ॥ आद्यावसानेऽश्राद्धस्यत्रिरा
 वर्त्तजेपत्सदा ॥ पिंडनिर्वपणेचापिजपेदेतत्समाहित इति ॥ शिष्टास्तु नमःस्वाहायैस्वधायैनित्यमेवनमोनमः ॥ इतिपठति ॥
 (ब्रह्माण्डेपि) ॥ देवताभ्यःपितृभ्यश्चमहायोगिभ्यएवच ॥ नमःस्वाहायैस्वधायैनित्यमेवनमोनमः ॥ आदिमध्यावसानेषुत्रिरावृत्तं
 जपेद्धुयः ॥ पितरःक्षिप्रमायांतिराक्षसाः प्रद्रवंतिचेति ॥ (विष्णुपुराणे) अमूर्तीनांसमूर्तीनांपितॄणांदीप्ततेजसाम् ॥ नमस्यामिसदातेषां
 ध्यायिनांयोगचक्षुषामितिमंत्रोऽप्यादिमध्यावसानेषुपठितव्यः॥अत्रावसरेनीवीबंधोविधेयइतिहेमाद्रिप्रभृतयः॥शिष्टास्तुविकिरणांतेकुर्वन्ति॥
 नीवीबंधश्चाऽपसव्येनैवकर्त्तव्यइतिहेमाद्रिः ॥ पितृदेवत्यवैनीवारितिशतपथीयलिगदर्शनेनापितृदेवत्यंकर्मनीवीमताकर्त्तव्यमित्यवगमा
 त् ॥ (आश्वलायनोपि) नीवीवासोदशान्तेनस्वरक्षार्थंप्रबंधयेत् ॥ (योगियाज्ञवल्क्यस्तु) दक्षिणेकटिदेशेतिलैः सह कुशत्रयम्॥तर्ज्यं
 तीहृदयानांयथानृणायमेस्तथा ॥ (कात्यायनः) नीवीकार्यादशागुप्तिर्वामकुक्षौकुशैः सहेति ॥ एतद्वृद्धिश्राद्धे॥पितॄणांदक्षिणेपार्श्वेविपरीता
 तुदैविके॥इतिस्मृत्यंतरात् ॥ पितॄणांपितृश्राद्धे ॥ दैविकेनांदीश्राद्धेइत्यर्थः ॥ अत्रवामेदक्षिणेवाइत्याचाराद्व्यवस्थाइतिमदनपारिजातः ॥

नावीत्रयनप्रहारादेवयाज्ञिकभाष्ये ॥ कुशतिलसयुक्तानां वस्त्रदशानां सव्यभागोपरिदितवस्त्रेण सर्वेष्टयाषगाहननोवीकरणमिति ॥ सव्यभागे
 वामकुचावित्यर्थः ॥ नीवीनामाऽजतिलकुशान्वितानां परिदितवस्त्रोत्तरां चलवशानां वामकटिसंलग्नवस्त्रवहिर्भागेन सम्येष्टयगोपनमितिकर्को
 पाप्याय ॥ मंत्रस्तुत्रघ्राण्डे ॥ निहन्मि सर्वयदमेध्यवद्भवेदताश्च सर्वेऽसुरदानवामया ॥ रक्षांसि यथाश्चपि आचगुह्यकाहतामयायातुधानाश्च सर्वे
 इति ॥ अनंतरं देवप्रदेशेयवान्विकीय पैतृकप्रदेशे परि तस्ति लान्गोरसपंथांश्च विकिरेत ॥ (तथा च ब्रह्मपुराणे) अक्षतर्देवतारक्षांचक्रे चक्रगदाय ॥
 अनताश्च यत्रापि सव देवास्त्वसंभवा ॥ रक्षतिसर्वास्त्रिदशास्त्रक्षार्थनिर्मिताहिते ॥ (मार्कण्डेयपुराणे) रक्षोभ्रास्तु पठेन्मन्त्रास्ति लैश्च विकिरे
 मदीम् ॥ सिद्धाय कैश्चरक्षार्थं श्राद्धे हि प्रचुरं छलम् ॥ छलं यातुधानादिकृतो विघ्नः ॥ (ब्राह्मे) ततस्ति लान्गुहे तस्मिन् विकिरेच्चाप्रदक्षिणम् ॥
 नमोनमस्ते गोविंदपुराणपुरोत्तम ॥ इदं श्राद्धं हृषीकेश रक्षतां सवतो दिशः ॥ (द्वारदेशे तिलकुशप्रक्षेपणमंत्रं स्कंदपुराणे) तिलरक्षं
 त्यसुरान्दभारं संतुराससान् ॥ पङ्क्तिर्वै श्रोत्रिणो रक्षेदतिथिः स वं रक्ष सकृदिति ॥ (श्राद्धप्रवेशस्य परितः प्राच्यादिदिक्षु मध्ये च तिलावकरणे मन्त्राः ॥
 (भविष्यपुराणे) आग्निप्यातां पितृगणा माचौरक्षन्तु मे दिशम् ॥ तथा वदियं पातु याग्याये पितरः स्थिता ॥ प्रतीचो माज्यपास्तद्वदुदीचीम
 पि संमपा ॥ अथोष्वंमपिकोनेषु विकोनेषु च सर्वं शः ॥ रक्षोभृतपि शाचेभ्यस्त्वथैवासुरदोपतः ॥ सर्वतश्चाधिपस्ते पायमोरक्षां करोतु मे ॥
 वायुभृतपि तृणां च वृत्तिर्भवतु शाश्वती इति ॥ (ब्रह्माण्डे) रक्षार्थं पितृसत्रस्य त्रिकृत्वं सर्वतो दिशम् ॥ तिलांस्तु प्रक्षिपेन्मंत्रमुच्चा
 व्यापदता इति ॥ तिलविकिरणानंतरं प्रपादोपजातस्य प्रमितस्य वा माशारादि दृष्टिवोपस्य निवृत्तये कस्मिंश्चित्पात्रे जलं गृहीत्वा वभै
 राटोऽयं कुप्पाढीभिः पाकप्रोक्षणं कृत्वाऽन्यानपि कुशकुसुमादीन् सर्वान् यदार्थान् प्रोक्षयेत् ॥ (सयाचकात्यायन) कुप्पाढीमंत्रसूक्तेन

कुय्यात्तोयाभिर्मंत्रणम् ॥ अन्नानिप्रोक्षयेत्तेनैवश्राद्धमाचरेत् ॥ कूष्मांडीसूक्तं यद्देवादिवहेडनमित्यादि कंडिकात्रयम् ॥ (पराशरोपि)
 अप्रोक्षितंचयत्किंचित्पयुषितंविवर्जयेत् ॥ (हेमाद्रौवसिष्ठः) शुद्धवतीभिः कूष्मांडीभिः पावमानीभिश्चपाकादिप्रोक्षेत् ॥ शुद्धवतीभिश्छंदोगाः ॥
 कूष्मांडीभिर्याजुषाः ॥ पावमानीभिर्वह्वचश्च ॥ प्रोक्षणंकुर्यादित्यर्थः ॥ (प्रोक्षणाभावेदोपमाहयाज्ञवल्क्यः) अनभ्युक्ष्यानुपस्पृश्यजुहोतिच
 ददातिच ॥ नैऋतंभागधेयस्यात्तस्मात्प्रोक्षणमाचरेत् ॥ ततःप्रोक्षितमन्नहरयेनिवेद्यश्राद्धंकुर्यात् ॥ (तथाचविधानपारिजाते)
 विष्णोर्निवेदितान्नैनयष्वयं देवतांतरम् ॥ पितृभ्यश्चापितदेयंतदनंत्यायकल्पते ॥ पितृशेषंतुयोदद्याद्धरयेपरमात्मने ॥ रेतोधाः पितरस्तस्यभ
 वंतिक्लेशभागिनः ॥ (ब्रह्मपुराणेपि) यः श्राद्धकालेहरिभुक्तशेषंददातिभक्त्यापितृदेवतानाम् ॥ तेनैवपिंडांस्तुलसीविमिश्रानाकल्पको
 टिंपितरस्तुतृप्ताइति ॥ केचिचुवैष्णवपरमिति वदन्ति ॥ अथदुर्भासनादयः पदार्थाः ॥ तेचसर्वस्यैवपूर्वकत्वात्पूर्वदेवद्विजेष्वनुष्ठेयास्ततः
 पैत्र्यद्विजेषु ॥ (तथाचदेवलः) ॥ यद्यचुक्रियतेकर्मपैतृकेब्राह्मणान्प्रति ॥ तत्सर्वमेवकर्तव्यं वैश्वदेवतयपूर्वकमिति ॥ (आसनादिदानेदिङ्निय
 ममाहशातातपः) उदङ्मुखस्तुदेवानांपितृणांदक्षिणामुखः ॥ प्रदद्यात्पावर्णश्राद्धैवपूर्वविधानतः ॥ (जानुनिपातमाहकात्यायनः)
 दक्षिणंपातयेज्जानुदेवान्परिचरन्सदा ॥ पातयेदितरज्जानुपितृन्परिचरन्नथ ॥ जानुपातनानंतरमासनदानाच्चपूर्वद्विजहस्तेषुजलंप्रक्षिपेत् ॥
 (तथाचयाज्ञवल्क्यः) पाणिप्रक्षालनंदत्वाविष्टारार्थान्कुशानपि ॥ (प्रचेताः) दुर्भाश्चैवासनेदद्यान्नतुपाणौकदाचन ॥ पितृदेवमनुष्याणांस्या
 द्रुष्टिः शाश्वतीतथेति ॥ रुष्टिः कलहः ॥ ब्राह्मणहस्ते देवपितृमनुष्यप्रजापत्यग्नितीर्थानांसद्भावाद्धस्तविन्यस्तेषु दुर्भेषु ममेदममेदमिति देवादीनां
 कलहः स्यात्तस्माद्धस्तेनदद्यादित्यर्थः ॥ (अत्रकुतपाद्यासनोपरिप्रदेयस्यकुशासनस्यप्रदेशविशेषोब्रह्माण्डेदर्शितः) आसनेचासनं

दद्याद्भामेचाक्षिणेऽपिवा इति ॥ वामेति ब्राह्मणस्य आसनावस्थितस्य वामभागावस्थिते आसनप्रवेशे एव दक्षिणे इत्यर्थः ॥ अत्र दक्षिणवैश्वदेविक
 विषयं वामेति पेटुकविषयम् ॥ (तदुक्तं पराशरेण) पितृकार्येषु वामे तद्देवकर्मणि दक्षिणमिति ॥ एतच्चासनं देवानां यवसहितैर्देवैर्भ
 र्दंयपितृणां तु तिलसहितैः ॥ (तथाच वौधायनः) देवानां सयवा दर्भाः पितॄणां द्वियुणां स्तिष्ठे ॥ सहिता इति शेषः ॥ द्वियुणां मध्यभागेन
 द्वियुणीकृता इत्यर्थः ॥ (बृहस्पतिरपि) ऋजून्सव्येन वैकृत्वा देवदर्भाः प्रवक्षिणं ॥ द्वियुणानपसव्येन दद्यात्पित्र्येऽपसव्यवत् ॥ ऋजव
 द्वियुणरहिता अपसव्यवत् अत्र दक्षिणमिति त्यर्थः ॥ वैश्वदेविकं सर्वकर्म प्रवक्षिणकर्मणा पेटुकमप्रदक्षिणकर्मणा च कार्यं ॥ (तथा वौधायनः)
 प्रदक्षिणं तु देवानां पितृणामप्रदक्षिणम् ॥ देवानामृजवो दर्भाः पितॄणां द्वियुणामता इति ॥ आसनदाने विभक्तिविशेषस्तु पूर्वमेव दर्शित
 (नागरखंडेऽपि) विभक्त्या पूर्वयत्ते पामासनं च प्रदापयेत् इति ॥ एवमेव मातामहाविभाजनेभ्योऽप्यासनानि दद्यात् ॥ पितरो यत्र पूज्यं तत्तत्र मा
 तामहाश्रुवमिति बृहद्वयो ह्यवस्त्वयवचनात् ॥ (अथावाहनं कालिकापुराणे) रक्षणा यतो वेवान्विधास्यास्तत्र योजयेत् ॥ रक्षणा यथा ब्र
 ह्मस्येति शेषः ॥ तत्र योजयेत्तेषु ब्राह्मणेषु आवाहनेन समिधा पयेदित्यर्थः ॥ (कात्यायनः) आसने पुदभो नास्तीत्यर्थं विधान्देवानां वाह
 यिष्य इति पृच्छत्यावाहयेत्यनुशात इति पृच्छति यजमानः अनुज्ञातो द्विजैरित्यर्थः ॥ (क्रौंमपि) तत्तत्त्वावाहयेद्देवान् ब्राह्मणानामनु
 ज्ञया ॥ उदरमुत्तोपयान्याय विधेदेवास इत्युक्ता (याज्ञवल्क्योऽपि) पाणिप्रक्षालनं दत्त्वा विष्टरायां न्कुक्षानपि ॥ आवाहयेदनु
 ज्ञातो विधेदेवास इत्युक्ता इति ॥ आवाहनं विप्रान्दुष्टं गृहीत्वा तु विधान्देवान्समाह्वयेत् इति ॥
 (आवाहनप्रकारस्त्वादकात्यायनः) विधेदेवास जागतेत्यनयाऽऽपाद्याऽप्रकीर्ण्य विधेदेवाः शृणुतेममिति जपित्वेति ॥ (बृहस्पतराशरोऽपि)

देवानावाहयिष्येहमितिवाचउदीरयेत् ॥ आवाहयेदनुज्ञातो विश्वेदेवासऽआगतः ॥ विश्वेदेवाःशृणुतेममितिमंत्रद्वयंपठेत् ॥ (उत्पत्तिना
 माऽज्ञाते आह बृहस्पतिः) उत्पत्तिनामचैतेषां नविदुर्यद्विजातयः ॥ अयमुच्चारणीयस्तैःश्लोकः श्रद्धासमन्वितैः ॥ आगच्छंतुमहाभागा
 विश्वेदेवामहाबलाः ॥ येयत्रविहिताः श्राद्धे सावधानाभवंतुते इति ॥ उत्पत्तिश्चेषां दक्षकन्यायांविश्वायांधर्माज्जाताइत्यादिहेमाद्रौदर्शा
 ता ॥ नामप्रयोगश्च ॥ पुरुषरवाद्रवौचैवपार्वणैसमुदाहृतावित्यादि शंखबृहस्पत्युक्तेश्चेत्यर्थः ॥ (भविष्ये) आवाहयेद्यैर्वेदेवानपसव्यंतिलैः
 पितृनितीयैवैः यवहस्तइत्यर्थः ॥ (अथपित्राद्यावाहनमाह याज्ञवल्क्यः) द्विगुणांस्तुकुशान्दत्वाह्युशन्तस्त्वेत्यृचापितृन् ॥ आवाह्यत
 दनुज्ञातो जपेदायंतुनस्ततः ॥ (कूर्मपुराणपि) अपसव्यंततः कृत्वापितृणांदक्षिणामुखः ॥ आवाहनंततः कुर्यादुशंतस्त्वेत्यृचाबुधः ॥
 आवाह्यतदनुज्ञातो जपेदायन्तुन इति ॥ (कात्यायनोपि) अथपितृनावाहयिष्य इतिपृच्छत्यावाहयेत्यनुज्ञात उशन्तस्त्वेत्यनयावाह्या
 वकीर्य्य आयंतुनः जपतीति ॥ अवकीर्य्यतिलानितिशेषः ॥ अथाह्यपात्रासादनादि ॥ (तत्रतावदध्यपात्राणि ब्रह्माण्डे) सौवर्णराजतां
 भोजमणिपात्राण्यथापिवा ॥ अर्घ्यार्थं संस्करोत्येवशुभंपत्रपुटादिवा इति ॥ अभोजंताम्रमयम् ॥ पत्रपुटाः पलाशादिपत्रकृतानिपात्राणो
 त्यर्थः ॥ (हेमाद्रौवैजवापः) राजतानिप्रशस्तानि पित्र्यैर्हमानिदैविके ॥ अपिवाताम्रपात्राणिदेवैपित्र्येऽध्यकर्मणि ॥ (कात्यायन सूत्रे
 पि) सौवर्णराजतोदुंबरखड्गमणिमयानांपात्राणामन्यतेमेषु यानिवाविद्यंतेपत्रपुटेष्विति । उदुंबरंताम्रम् ॥ खड्गं गंडकशृङ्गोद्भवमित्य
 र्थः ॥ राजतंतुपित्र्यकर्मण्येवनतुदैवे ॥ (तथाच मत्स्यपुराणे) शिवनेत्रोद्भवंरुद्राश्रुसंभवमित्यर्थः ॥ अमंगलंतद्यत्नेनदेवकाय्यैषुव
 र्जितम् ॥ शिवनेत्रोद्भवं रुद्राश्रुसंभवमित्यर्थः ॥ (तैत्तिरीयश्रुतिरपि) यदशु अशीर्यत्तद्भजंतं हिरण्यमभवदिति ॥ अशुप्रभवत्वादेवा

मदुष्टम् ॥ (पात्रपूरणविधिमाह यानवल्क्य) यवेरन्वकीय्याय भाजनेसयवित्रके ॥ अन्नादेव्यापय शित्वापयोषीतियथास्तथा ॥
यादपाशति मन्त्रेण दस्तेष्वर्घ्यं विनिक्षिपेत् ॥ (कात्यायनोपि) पत्रपुटेष्वेकस्यैकेकेनददाति सपवित्रेषुहस्तेषु यादिव्याइति ॥ (नागरहं
डापि अन्नादेवोतिमन्त्रेण अध्यपानत्रैविनिक्षिपेत् ॥ यवोऽसिषषयास्मोति अक्षतास्तत्रनिर्वपेत् ॥ अक्षतान् यवान् ॥ पात्रयुग्मपाद्यमात्स्ययोरुक्त ॥
निश्चेद्वान्यत्र पुष्परभ्यन्यासनपूर्वके ॥ पूरयेत्पात्रयुग्मेतु स्थाप्यदभपवित्रके ॥ अन्नादेवीत्यपोदद्याद्यवोषीतियवानपि ॥ (हेमाद्रौ मात्स्येपि)
अन्नादेवोत्पपो दद्याद्यवोषीतियवानपि ॥ गंधपुष्पस्तु संपूज्य वैश्वदेवं प्रतिन्यसेदितिवैश्वदेवंप्रति ॥ वैश्वदेविकत्राङ्गणानां पुरतः ब्राह्मण
द्वयपभपात्रयुग्मं ब्राह्मणैकपक्षेपात्रमेकच न्यसेत् ॥ अर्घ्येपात्रं स्थापयेदित्यर्थः ॥ पात्रयुग्मादिदानवृष्णीम् ॥ वृष्णीपुष्पाणिचदनमिति
योग्यायानवल्क्यवाक्यात् ॥ (पराशरोपि) यवोषीनियवास्तत्रवृष्णीपुष्पाणिचदनमिति ॥ (अत्रार्घ्यपात्रसंपत्तिरस्त्वितिप्रभ्रपूवंकवाक्य
माहहेमाद्रानातुकण्य) ततोध्यपात्रसंपत्तिवाचयित्वादिजोत्तमान् ॥ तदत्रैवाध्यपात्रंतुस्वाध्याइतिविन्यसेत्इति ॥ अनंतरपात्रस्य
पवित्रविमर्करेदत्त्वापादप्रभृतिमृद्भूतंपूजयेत् ॥ (तथाचहेमाद्रोगार्थं) स्वत्वाहस्तेपवित्रंतु कृत्वापूजांचपादत्तायादिव्याइतिमन्त्रेणहस्तेष्वर्घ्यं
विनिक्षिपेदिति ॥ पादत्तापादप्रभृतिमृद्भूतान्क्षिपेत् ॥ (तथाचप्रचेता) पादप्रभृतिमृद्भूतान् देवानोपुष्पपूजन इति ॥ अर्घ्यदानेस्वादातः शब्दप्र
शोक्तव्यः ॥ (तदुक्तहेमाद्रिमाधवयोगार्थेण) स्वधेतिचैक्यत्रांतेपितृणांवचनंयथा ॥ स्वाहेतिचैवदेवानां होमकर्मण्युदाहरेत् इति ॥ होमशब्दो
त्रत्यागप्रथेपरूपत्वादध्यापवर्तते ॥ स्वाहेति नमःशब्दोपिप्रयोज्यः ॥ नमोदेवानामिति श्रुते ॥ पतञ्जलसर्वधर्मवैविकानुष्ठानाहम् ॥
(अथपित्राद्यध्यग्नमन्त्रकारमाह पात्रवल्क्य) यथार्यस्तुतिष्ठे कार्यं कुर्यादध्यापिपूर्ववत् ॥ पूर्ववत् वैश्वदेविकाध्यापिष्वत् ॥ आदि
अग्नेनगपपुष्पादिदानं गृह्यते ॥ (छंदोगपरिशिष्टेकात्यायन) अपसव्यं तदासिचैत्पितृपात्रेषु पूर्ववत् ॥ ततस्त्वित्वांस्तिष्ठोषीतिगंधपुष्पा

णिचैवहि॥पूर्ववत् शन्नोदेवीरित्यनेनेत्यर्थः॥ (गंधदानंतर्जन्याएवकार्यं तदुक्तं ब्रह्मपुराणे) पितृणामर्पयेद्गंधंतर्जन्याचसदैवहीति ॥ (अथ
 प्रतिपात्रंसमंत्रकं तिलावापमाह हेमाद्रौ कात्यायनः) यज्ञियवृक्षचमसेषु पवित्रां तर्हि ते ज्वैकस्मिन्नप आसिंचति शन्नोदेवीरित्येकैकस्मि
 न्नैव तिलानावपति॥ तिलोऽसिसोमदेवत्यगोसवेदेवनिर्मितः॥ प्रत्नमाद्भिः प्रत्तः स्वधया पितृन् लोकांन्प्रीणाहिनः स्वधानमइति ॥ (माधवीये
 शौनकोपि) पात्रेषु दर्भान्तरितेष्वपः प्रदाय शन्नोदेवो रभिष्टय इत्यनुमंत्रिता सुतिलानावपति ॥ तिलोऽसिसोमदेवत्यगोसवेदेवनिर्मितः ॥
 प्रत्नमाद्भिः प्रत्तः स्वधया पितृनिमाल्लोकांन्प्रीणयाहिनः स्वधानमइति ॥ एवमेव हेमाद्रिस्थगोभिल आश्रयाय नसूत्रेषु अग्निपुराणादावपि॥
 मैथिलीयास्तु स्वाहांतं पठति स्वपं पराव्यवहारसिद्धत्वात् ॥ युक्तं तु स्वधांतमेव पेतुकत्वात् ॥ (तथाच गार्ग्यः) स्वधेति चेवमंत्रांते पितॄणां
 वचनं यथा इति ॥ (पित्रादीनामगोत्रोच्चारणपूर्वकत्वं युक्तं मात्स्ये) एवं पात्राणि संकल्प्य यथा लाभं विमत्सरः ॥ यादिव्येति पितृनामगोत्रे
 दर्भकरे न्यसेत् ॥ पित्रादीनामगोत्रोच्चार्य दर्भयुक्ते ब्राह्मणदक्षिणकरेऽर्घ्यं न्यसेदित्यर्थः (व्यासोपि) गोत्रसंबंधनामानि पितृणामनुकीर्तयन् ॥
 एकैकस्य तु विप्रस्य अर्घ्यपात्रं विनिक्षिपेत्॥ एकैकस्य विप्रस्य दक्षिणकरे अर्घ्यपात्रं अर्घ्यपात्रस्थजलं विनिक्षिपेत् दद्यादित्यर्थः॥ (ब्रह्मपुराणे
 विशेषः) ततो वामेन हस्तेन गृहीत्वा चमसान्क्रमात् ॥ पितृतीर्थेन ततोऽयं दक्षिणेन च पाणिना ॥ दत्तदर्भैकैकहस्ते विप्राणां च पृथक् पृथक् ॥
 दद्यान्मंत्रं जपंश्चाथ यादिव्या आप इत्यपि ॥ अमुका मुकगोत्रित्तुभ्यमस्तु तिलोदकम् ॥ तिलोदकमित्युच्चारणप्रायेण साग्निकविषयक
 मिति हेमाद्रिः ॥ असावेषतेऽर्घ्य इति कात्यायेन नानुपूर्वीविशेषोपादानात्॥ एवोहस्तावः स्वाहानमः॥ एतदेहस्तावः स्वयानम इति सिद्धम् ॥
 अथ संस्रवविनियोगादि ॥ तत्र कात्यायनसूत्रे ॥ एकस्मिन् संस्रवान् समवनीयपुत्रकामो मुखमनक्तीति ॥ अस्यार्थः॥ एकस्मिन् अथमपि पितृपात्रे

संस्त्रवान् पितामहादि अर्घ्यपात्रस्थितान् बलश्रेयान् ॥ (तथाचशतपथश्रुतिः) संस्त्रवो ब्रह्मस्वस्तु परिशिष्टो भवतीति ॥ किंचित्तु हस्तगलिताम्बुवद-
न्ति तत्तुमतान्तरोत्समवनीय एकत्र संभृत्य पुत्रकामोपजमानं सुखं अनक्तिस्वसुखमन्यात् माजयेदित्यर्थः ॥ (शातातपोपि) प्रथमेपितृ-
पात्रे तु सर्वांन् संभृत्य संस्त्रवान् ॥ अनक्तिवदनं पश्चात्पुत्रकामो भवेद्यदीति ॥ वदनं सुखमित्यर्थः ॥ (नागरखड्गे तु) आयुष्कामस्य संस्त्रवजलेन
लोचनावसेचनमुक्तम् ॥ पितृपात्रे समावाय अर्घ्यपात्राणि कृत्स्नम् ॥ आयुष्कामस्तु ततोयं लोचनाभ्यां परिक्षिपेत् इति ॥ पितृपात्रे पितुर-
र्घ्यपात्रे ॥ अर्घ्यपात्राणि पात्रस्थिता बलश्रेयाः ॥ समावाय निक्षिप्य लोचनाभ्यां परिक्षिपेत् ॥ नेत्रावसेचनं कुर्यादित्यर्थः ॥ (हेमाद्रौ) वाज-
सनेयिनां तु प्रथमपात्रसम्मृतं संस्त्रवोदकं हस्तेषु शीत्वा आपः शिवा इति मन्त्रिण प्राङ्मुखोपविष्टस्य यजमानस्यानस्यान्येनाभिषेकं कियत इत्यु-
क्तम् ॥ एतानि च सुखाज्जनादीनि काम्यानि कर्माणि यज्ञोपवीतिनायजमानेन कार्याणि ॥ अनन्तरं विमोकादि ॥ (तत्र तावद्दक्षपात्रस्योत्तानस्यापन-
वृद्धा रुढे) ततः पात्रदक्षिणेतु देवेभ्यः स्नानमस्यय ॥ उत्तानं स्थापयेदेव नोद्धरेन्न च चालयेत् ॥ दक्षिणे देवविप्रदक्षिणे इत्यर्थः ॥ ततोऽपस-
व्येन पितृपात्रस्य न्युन्नीकरजम् ॥ (तथाच मन्त्रिः) अपसव्यं ततः कृत्वा पितृपात्रे समाहितं ॥ क्षित्वादभं पवित्राणि मोचयेत् संस्त्रवांस्ततः ॥
(कात्यायनः) प्रथमेपात्रे संस्त्रवान्समवनीय पितृभ्यः स्नानमसीति न्युन्नीपात्रं करोतीति ॥ प्रथमेपात्रे पितृपात्रे संस्त्रवान् पितामहादि अर्घ्यं
पात्रस्थजलादीन् समवनीय निधाय पितृभ्यः स्नानमसीति मन्त्रिण न्युन्नीमघोसुखं करोति स्थापयेदित्यर्थः ॥ (नागरखड्गे) अघोमुखं
च तत्पात्रं विजने स्थापयेत्तत इति ॥ विजने ग्राह्णीयद्रव्याऽऽजयनापनयनपरिवेपणादिकर्तृकजनसं चरणदोषरहिते प्रदेक्षे इत्यर्थः ॥ शिष्टास्तु
पितृविप्रवामप्रदेक्षेऽत्र स्थापनं कुर्यादिति ॥ (हेमाद्रौ) प्रवेतामपि न्युन्नीसुत्तरतो गम्यसेत् इति ॥ उत्तरं श्रन्वो वामपयो यवाश्चक इत्यर्थः ॥ विप्रवामे

इतिहलायुधः ॥ (याज्ञवल्क्यः) दत्त्वाऽर्घ्यं संस्रवांस्तेषां पात्रे कृत्वा विधानतः ॥ पितृभ्यः स्थानमसीति न्युञ्जं पात्रं करोत्यधः ॥ अधः भूमावेव
 नतु पीठवृत्त्यादिषु ॥ (कूर्मपुराणेपि) संस्रवांश्चततः सर्वान्पात्रे क्रूर्यात्समाहितः ॥ पितृभ्यः स्थानमसीति न्युञ्जं पात्रं निधापयेदिति ॥ पितृ
 पात्रन्युञ्जानंतरं पितामहप्रपितामहपात्रे अपितदुपरिन्यसेत् ॥ (तथाच हेमाद्रौयमकात्यायनौ) पैतृकं प्रथमं पात्रं तस्मिन्पैतामहंन्यसेत् ॥ पितृ
 प्रपितामहंतोन्यस्य नोद्धरेन्नचालयेदिति ॥ पैतृकं पितृपात्रंन्यस्य न्युञ्जीकृत्य तस्मिन्तदुपरि पैतामहं पितामहपात्रम् तदुपरिप्र
 पितामहपात्रंचन्यसेत्स्थापयेत् ॥ ब्राह्मणविसर्जनपूर्वकालात्पूर्वंचनोद्धरणीयमित्यर्थः ॥ एवमेवमौथिलश्रीदत्तादीनांव्यवहारः ॥ अत्रमिलित
 पात्रत्रयन्युञ्जकरणेरुद्धरलिखनं प्रमाणशून्यम् ॥ मातामहादेः संस्रवानपि पितृकार्यवद्गृहीत्वान्युञ्जीकुर्यादिति शूलपाणिः ॥ एतच्च पात्रं विसर्ज
 नादिकालात्पूर्वनोद्धरणीयमित्याह (यमः) नोद्धरेत्प्रथमं पात्रं पितृणामर्घ्यपातितम् ॥ आवृतास्तत्रतिष्ठंति यावद्विप्रविसर्जनमिति ॥
 प्रथमं विप्रविसर्जनानात्पूर्वं विप्रविसर्जनपूर्वकालात्पूर्ववा पितृणामर्घ्यपातितम् पितृणामर्घ्यकर्मणि न्युञ्जीकृतपात्रं नोद्धरेदिति हेमाद्रिः ॥
 विप्रविसर्जनपूर्वकालात्पूर्वकालः दक्षिणादानपर्यंतमित्यर्थः ॥ (पराशरः) आश्रित्य प्रथमं पात्रंतिष्ठंति पितरो नृणाम् ॥ श्राद्धे तस्मात्प्रत
 द्विद्धानुद्धरेत्प्रथमं सुधीरिति ॥ प्रथमं पितुः पात्रमित्यर्थः ॥ (उद्धाटेन दोषमाहृत्य मापस्तंबौ) उद्धरेत्तु यदा पात्रं विवृतं वा यदा भवेत् ॥ अभोज्यंत
 द्वेच्छ्राद्धं देवैः पितृगणैः सह ॥ विवृतं उद्धाटितम् ॥ (कात्यायनः) स्पष्टमुद्धृतमन्यत्र नीतमुद्धाटितं तथा ॥ पात्रं दृष्ट्वा व्रजं त्याशु पितरः
 प्रपतन्ति चेति ॥ स्पृष्टं हस्तादिना संयोजितम् ॥ उद्धृतं उत्क्षिप्तम् ॥ अन्यत्र नीतं स्थानान्तरं प्राप्तम् ॥ उद्धाटितं अपनीतापिधानम् ॥ पात्रं
 अर्घ्यपात्रम् ॥ दृष्ट्वा पितरः व्रजंति श्राद्धदेशं त्यजन्ति ॥ शपति च यजमानं प्रति त्वमसुतोऽनायुरधनो भव इत्यादि प्रकारा मानिष्ट फलांवाचमुत्सृ

सप्तवान् पितामहादि अध्यपात्रस्तितान् जलशेषान् ॥ तथा च अतपथयति ॥ किञ्चित् हस्तगलिताम्बुवद-
 न्ति तत्तुमतान्तेरो ॥ समवनीय एकत्र संभृत्य पुत्रकामोयजमान मुखं अनक्तिस्वमुखं ज्याप् माभ्योदित्यर्थः ॥ (ज्ञातातपोपि) प्रथमेपितृ-
 पात्रे तु सप्तान् संभृत्य संस्रवान् ॥ अनक्तिवदनं पश्चात् पुत्रकामो भवेद्यदिति ॥ वदनं मुखमित्यर्थः ॥ (नागरसंघे तु) आयुष्कामस्य संस्रवभलेन
 लोचनावसेचनमुक्तम् ॥ पितृपात्रे समादाय अध्यपात्राणि कृत्स्नम् ॥ आयुष्कामस्तु ततोयं लोचनाभ्यां परिक्षिपेत् इति ॥ पितृपात्रे पितुर-
 ध्यपात्रो ॥ अध्यपात्राणि पात्रस्तितान् जलशेषा ॥ समाधाय निसिष्य लोचनाभ्यां परिक्षिपेत् ॥ नेत्रावसेचनं कुर्यादित्यर्थः ॥ (हेमाद्रौ) वाम-
 सेनेपि नातु प्रथमपात्रसंभृतं सप्तवोदकं हस्ते दृष्ट्वा आपश्चिवा इति मंत्रेण प्राङ्मुखोपविष्टस्य यजमानस्यान्येनाभिपेकं कियत इत्यु-
 क्तम् ॥ एतानि च मुक्ताञ्जनादीनि काम्यानि क्रमाणि यज्ञोपवीतिनायजमानेन कार्याणि ॥ अनन्तरं विमोकावि ॥ (तत्र तावद्द्वयपात्रस्योत्तानं स्थापनं
 बृहद्वाक्ये) तत्र पात्रदक्षिणे तु देवेभ्यः स्नानमस्यय ॥ उत्तानं स्थापयेद्देव नोद्धरेन्न च चालयेत् ॥ दक्षिणे देवविप्रदक्षिणे इत्यर्थः ॥ ततोऽपस-
 व्येन पितृपात्रस्य न्युञ्जीकरणम् ॥ (तथा च अत्रि) अपसव्यं तत् कृत्वा पितृपात्रे समादित ॥ सिन्धवादभं पवित्राभिमोचयेत् संस्रवांस्ततः ॥
 (कात्यायन) प्रथमेपात्रे सप्तवान्समवनोय पितृभ्यः स्नानमसीति न्युञ्जं पात्रं करोतीति ॥ प्रथमेपात्रे पितृपात्रे संस्रवान् पितामहादिअध्य-
 पात्रस्य जलावीन् समवनीय निधाय पितृभ्यः स्नानमसीति मंत्रेण पुञ्जमघोमुखं करोति स्थापयेदित्यर्थः ॥ (नागरसंघे) अघोमुखं
 च तत्पात्रं विजने स्थापयेत्तत इति ॥ विजने श्राद्धीयद्रव्याऽऽजयनापनयनपरिवेषणादिकर्तृकजनसंचरणदोषरहिते प्रदेशे इत्यर्थः ॥ शिष्टास्तु
 पितृविप्रवामप्रदेशेऽत्र स्थापनं कर्तव्यम् ॥ हेमाद्रौ प्रचेतामपि न्युञ्जमुत्तरतो न्यसेत् इति ॥ उत्तरशब्दो वामपर्यायवाचक इत्यर्थः ॥ विप्रवामे

जस्यविहितत्वात् ॥ परिभद्रोमंदारः ॥ आटरूपोवासकः ॥ (हेमाद्रौशंखः) उग्रगंधीन्यगन्धीनिचेत्यवृक्षोद्भवानिच
पुष्पाणिवर्जनीयानिरक्तवर्णानियानिच ॥ जलोद्भवानिदेयानिसर्वस्मिन्पद्माद्भक्तर्मणि ॥ रत्नान्यपिविशेषतः ॥ उग्रगंधीनिअहृद्य
गंधीनि ॥ चैत्यवृक्षः इमंज्ञानवृक्षः ॥ (धूपद्रव्याणिविष्णुधर्मोत्तरे) धूपस्तुगुगुलुद्वैयस्तथाचंदनसारजः ॥ अगुरुश्चसकपूर्वरु
रुष्कस्त्ववतथैवच ॥ तुरुष्कः सल्लकीवृक्षः ॥ त्वक्लवंगम् ॥ (हेमाद्रौविष्णुः) धृतमधुयुक्तं गुगुलं श्रीखंडदेवदारुसरलादिदद्यात् ॥ (ब्रह्म
पुराणे) चंदनागुरुणीचोभेतथैवोशीरपद्मकम् ॥ तुरुष्कं गुगुलञ्चैव धृतांक्तं युगपदेतदिति ॥ (वर्ज्यधूपानाहदेवलः) ॥ येहिप्राण्यङ्गजा
धूपाहस्तवाताहताश्चये ॥ नत्ते श्राद्धेनियोक्तव्यायेचकेचोग्रगंधयः ॥ धृतं न केवलं दद्याद्दुष्टं वा तु गुगुलम् ॥ प्राण्यङ्गजाः कस्तूर्या
दयः ॥ तृणगुगुलं रालइतिप्रसिद्धम् ॥ (दीपस्नेहमाहविष्णुः) धृतेनदीपोदातव्यस्तिलतैलेनवापुनः ॥ वसामेदोद्भवंदीपं प्रयत्नेनविवर्ज
येदिति ॥ वसा पाकात्समुद्धृतोमांसस्नेहः ॥ मेदस्तुहृदयकमलाच्छादकोमांसविशेषइत्यर्थः ॥ (वस्त्राणिब्रह्मपुराणे) कौशेयंक्षौमकापांसं
येदिति ॥ वसा पाकात्समुद्धृतोमांसस्नेहः ॥ मेदस्तुहृदयकमलाच्छादकोमांसविशेषइत्यर्थः ॥ (अहतलक्षणमाहकात्यायनः) ईषद्धौतंनवंश्वेतंसदशंयन्नधा
दुकूलमहतंतथा ॥ श्राद्धेष्वेतानियोदद्यात्कामानामोतिचोत्तमान् ॥ (अहतलक्षणमाहकात्यायनः) ईषद्धौतंनवंश्वेतंसदशंयन्नधा
रितम् ॥ अहतंतद्विजानीयात्सर्वकर्मसुपावनम् ॥ ईषद्धौतं अकारुधौतम् ॥ स्त्रीश्राद्धेस्त्रीणां वस्त्रादीनिदेयानि ॥ (तथाचविष्णुधर्मोत्तरे)
स्त्रीणां श्राद्धे तु सिंदूरं दधुश्चंडातकानिच ॥ निमंत्रिताभ्यः स्त्रीभ्योयेतेस्युः सौभाग्यसंयुताः ॥ चंडातकानिस्त्रीपरिधानोचितान्यंशुकानि ॥
(ब्रह्मवैवर्ते) यज्ञोपवीतं दातव्यं वस्त्राभावे विजानता ॥ पितॄणां वस्त्रदानस्य फलं तेनाश्रुतेखिलम् ॥ (आदित्यपुराणे) यज्ञोपवीतदानेनविना
श्राद्धं तु निष्फलम् ॥ तस्माद्यज्ञोपवीतस्यदानमावश्यकं स्मृतम् ॥ (भविष्ये) श्राद्धे पुमभक्तिं संयुक्तो जलपूर्णकमंडलुम् ॥

७ . २९ . ॥ न ॥ ५ . भाजनपुदद्यादत्यथः॥ अयं होमस्तु सा ।

जति ॥ तस्मान्नसंचाररहिते प्रदेशे स्थापनं कुर्यादित्यर्थः ॥ अयंगधाविदानम् ॥ (तत्रकात्यायनः) अत्रगंधपुष्पघृपदीपतांबूलवाससा
 चयदानमिति ॥ (विष्णुधर्मोत्तरे) आदौसमञ्चयेद्विप्रास्वे श्वदेवे निवेशितान् ॥ निवेशितांश्चापित्रयेतत् पश्चात्समञ्चयेत् (हेमाद्रौ पेठो
 नसिरपि) नामगोत्रसमुच्चाप्यदद्याच्छ्रद्धासमन्वितं ॥ पितृभृदिश्यविभ्रेभ्योगधादीन्वेवपूर्वकम् इति ॥ (मात्स्येपि) यदि
 येत्यध्यमृतृन्प दद्यादृधादिकृतं ॥ वस्त्रोत्तरगंधपुर्ववाक्यकृत्वायथाविधि ॥ इति वस्त्रोत्तरमित्यादिना समुदायदानवाक्यगंधस्य
 पूर्वमुच्चारणं वस्त्रस्यविवस्त्राणमितिसुचितमित्यर्थः ॥ तत्रप्रदत्तस्वर्गस्थप्राद्वप्योपलेपनोपयोग्यत्वमुक्तम् ॥ (ब्रह्मपुरा
 ने) श्वेतचंदनकपूरकुंभानि शुभानि तु ॥ विलेपनार्थं दद्यात्पुत्रं चान्यत्पितृवक्त्रमिति ॥ विलेपनं च द्विजानां श्रद्धकस्तोकुर्यात् ॥ तत्पुत्रववाकुयुरित्य
 य ॥ अत्रचतुर्लतिलर्कनकापामिति हेमाद्रिः ॥ (गंधानां मार्कण्डेय) चंदनागरुकपूरकुंभानि प्रदापयेत् ॥ (वृद्धपराशरोपि) मवाश्चविविचयेदया
 कपूरगुरुमिश्रिता ॥ (वज्र्यांगंधा ब्रह्मपुराणे) पृतिकं मृगनाभिं च रोचनम् ॥ रक्तचंदनं प्रसिद्धम् ॥ कालीयकं बोज्ज कञ्जतुल्यं कञ्जापिवर्जयेत् ॥ पृतिकं
 मुर्गधिवृणविशेषः ॥ मृगनाभिं कस्तूरी ॥ रोचना गौरोचनम् ॥ रक्तचंदनं प्रसिद्धम् ॥ कालीयकं बोज्ज कञ्जगंधव्रज्यविशेषो ॥ तुल्यं कञ्ज
 त्यर्थः ॥ (अथपुष्पापि वासुपुराणे) शुक्लाः सुमनसाः श्रेष्ठास्तथापद्मोत्पलानि च ॥ गंधवर्णोपपत्रानि यानि चान्यानि कुत्सजं ॥ अत्रपद्मोत्पला
 नि शुक्रतराण्यपि देयानि ॥ (अत्रविष्णुः) जलजानि रक्तान्यपि देयात् ॥ (मार्कण्डेयपुराणे) जात्यश्च सर्षपावातव्यामच्छिकाश्चेतयुधिका ॥
 जलोद्भवानि सवापि कुसुमानि च चंपकम् ॥ जात्यं मालत्यं ॥ मच्छिकामुद्रारुण्यानि पुष्पाणि ॥ श्वेतयुधिकादेमकुसुमानि ॥ (अथवज्र्यो
 निमातस्ये) पद्मविल्वार्कचतुरपारिभद्राट्कपका ॥ न देयाः पितृकार्येषु पयश्चेवाविकंतया ॥ पद्मपत्रं स्वर्गप्रतिपिप्यते जल

जस्यविहितत्वात् ॥ पारिभद्रोमंदारः ॥ आटरूपोवासकः ॥ (हेमाद्रौशंखः) उग्रगंधीन्यगन्धीनिचैत्यवृक्षोद्भवानिच ॥
पुष्पाणिवर्जनीयानिरक्तवर्णानियानिच ॥ जलोद्भवानिदेयानि सर्वास्मिन्श्लक्ष्णकर्मणि ॥ रक्तान्यपि विशेषतः ॥ उग्रगंधीनि अल्लव्य
गंधीनि ॥ चैत्यवृक्षः इमशानवृक्षः ॥ (धूपद्रव्याणिविष्णुधर्मोत्तरे) धूपस्तुगुगुलुदयस्तथाचंदनसारजः ॥ अगुरुश्चसकपूर्वरस्तु
रुष्कस्त्वत्तथैवच ॥ तुरुष्कः सल्लकीवृक्षः ॥ त्वक्लवंगम् ॥ (हेमाद्रौविष्णुः) धृतमधुयुक्तं गुगुलं श्रीखंडदेवदारुसरलादिदद्यात् ॥ (ब्रह्म
पुराणे) चंदनागुरुणीचोभेतथैवोशीरपक्वम् ॥ तुरुष्कं गुगुलञ्चैव धृतांक्तं गुगुपदं हेतु इति ॥ (वर्ज्यधूपानाह देवलः) ॥ यद्विप्राण्यङ्गजा
धूपाहस्तवाताहताश्चये ॥ न तेषां श्रेयोक्तव्याये च केचोऽग्रगंधयः ॥ धृतं न केवलं दद्याद्दुष्टं वा तु गगुलम् ॥ प्राण्यङ्गजाः कस्तूर्या
दयः ॥ तृणगुगुलं राल इति प्रसिद्धम् ॥ (दीपस्नेहमाह विष्णुः) धृतेन दीपो दातव्यस्तिलतैलेन वा पुनः ॥ वसामे दोद्भवं दीपं प्रयत्नेन विवर्ज
येदिति ॥ वसा पाकात्समुद्धृतो मांस्नेहः ॥ मेदस्तु हृदयकमलाच्छादको मांसविशेष इत्यर्थः ॥ (वस्त्राणि ब्रह्मपुराणे) कौशेयं क्षौमकापांसं
दुक्कलमहतं तथा ॥ श्राद्धेष्वेतानि यो दद्यात्कामानाप्नोति चोत्तमान् ॥ (अहतलक्षणमाह कात्यायनः) इषद्धौ तं नवं श्वेतं स दशं यन्नधा
रितम् ॥ अहतं तादृजानीयात्सर्वकर्मसुपावनम् ॥ इषद्धौ तं अकारुधौ तम् ॥ स्त्रीश्राद्धे स्त्रीणां वस्त्रादीनि देयानि ॥ (तथाच विष्णुधर्मोत्तरे)
स्त्रीणां श्राद्धे तु सिंदूरं दद्यात्श्वं डातकानिच ॥ निमात्रिताभ्यः स्त्रीभ्यायेतेस्युः सौभाग्यसंयुताः ॥ चंडातकानि स्त्रीपरिधानोचितान्यंशुकानि ॥
(ब्रह्मवैवर्ते) यज्ञोपवीतं दातव्यं वस्त्राभावे विजानता ॥ पितॄणां वस्त्रदानस्य फलं तेनाश्रुतोऽखिलम् ॥ (आदित्यपुराणे) यज्ञोपवीतदानेन विन्ना
श्राद्धं तु निष्फलम् ॥ तस्माद्यज्ञोपवीतस्य दानमावश्यकं स्मृतम् ॥ (भविष्ये) श्राद्धे पुंभक्तिसंयुक्तो जलपूर्णकर्मंडलुम् ॥

दद्यादभिन्नवरम्याद्विजेभ्यः पितृवृत्तये ॥ (ब्रह्मपुराणे) आसनानिचरम्याणिपितृभ्योऽयःप्रयच्छति ॥ समास्तेसुचिरकालंत्रिदशैर
 पिपूजित ॥ (नृसिंहपुराणे) तपानच्छत्रवस्त्राणिमुक्तपात्रकर्मबलम् ॥ शयनासनयानानिदर्पणव्यजनानिच ॥ अन्यत्प्रियतरंगंय
 तोबुलंदोपचामरम् ॥ पितृभ्योऽयःप्रयच्छेत्तुविष्णुलोकंसगच्छति इति ॥ गवादिदानवाक्यानुच्चारणीयानि (तानिचब्रह्मपुराणे
 दक्षिणतानि) ॥ इदवपाद्यमर्थ्यचपुष्पधूपविलेपनम् ॥ अयंदीपप्रकाशश्चविश्वेवासमप्यते ॥ अयवोर्गंधइत्युक्त्वागंधं दद्यात्सु
 शोभनम् ॥ इदवपुष्पमित्युक्त्वापुष्पाणिचनिवेदयेत् ॥ अयवोधूपइत्युक्त्वा तदग्रेतुदहेत्तत् ॥ अयवोर्गंधइत्युक्त्वागंधं दद्यात्सु
 पंढर्यानिवेदयेत् ॥ अनङ्गलमसद्वस्त्रभवेद्यतद्युगंशुभम् ॥ इदवोषस्त्रमित्युक्त्वात्रितयवानिवेदयेत् ॥ इदवोमाल्यमित्युक्त्वादद्यान्माल्य
 सुशोभनमिति ॥ माल्यंग्रथितपुष्पाणि ॥ स्वीकारकालेस्वासनम् ॥ सुगंध ॥ सुपुष्पाणि ॥ सुधूप ॥ सुवीप ॥ स्वाच्छादन
 मितिप्रतिवचनब्राह्मणाद्भुरतिरेमात्रिभृतय ॥ शिष्टाचारश्चापि ॥ एवंगवादिदानपदार्थानुसमयनवाकाण्डानुसमयेननिर्वृत्य श्रा
 द्धभूमिशोधनादिकक्रुपात् ॥ भद्रपदार्थानुसमयएवमुख्य ॥ कात्पार्येनेनदेवावाहनानन्तरं पित्र्यावाहनोक्ते ॥ एकैकस्मिन्नपमांसिच
 तीतिचसर्वपात्रेपुनलप्रक्षेपावगमात् शिष्टाचाराच्च ॥ (भूम्याविशुद्धिः कालिकापुराणे) निर्वृत्यब्राह्मणादेक्षात् क्रियामेवंययाविधि ॥
 पुनर्भूमितुसशोधयेत्तेर तरमाचरेत् ॥ भाननानिततोदधाद्वस्तशोचंपुनक्रमात् ॥ अस्त्यार्थः ॥ एवमेनेनप्रकारेणब्राह्मणादेक्षात् ब्राह्मणा
 नुज्ञया गवादिदानार्ताक्रियानिष्पाद्यार्चनप्रसङ्गपतितकुशकुसुमादिद्रव्ययुक्तामर्चकपदपातोपहृता भूमिपतितकुशाद्यपनयेन करप
 रिमानेन संशोष्य शुचिरुत्प रक्तिरनन्तरं भोजनपात्रस्थापनपर्याप्तदेक्षं परितोभस्मादिरक्षाविरचितमंडलेरन्योन्यव्यवधानं कुर्यात् ॥

भाजनानि भोजनपात्राणि दद्यात् यथोक्तमण्डलेस्थापयेत् ॥ ततोब्राह्मणहस्तक्षालनायजलं दत्वा पात्रक्षालनं कुर्यादित्यर्थः ॥
 मय्यादाहस्तप्रक्षालनयोः पौर्वापर्यविपर्यये दोषो मत्स्यपुराणेऽभिहितः ॥ अकृत्वा भस्ममय्यादायः कुर्यात्पाणिशोधनम् ॥ आसुरं
 तद्भवेच्छ्राद्धं पितॄणामनोपतिष्ठते ॥ मर्यादाशब्देनात्र पङ्कजं तस्मै चोच्यते ॥ (तथाच ब्राह्मे) मंडलानि च कार्याणि नैवारैश्चूर्णैः शुभैः ॥
 गोरमृत्तिकया वापि प्रणीतिनाथ भस्मना ॥ पाषाणचूर्णसंकीर्णमाहृतञ्च विवर्जयेत् ॥ (भृगुणा श्राद्धतत्त्वविशेषोक्तम्) ॥ भस्मना
 वारिणा वापि कारयेन्मण्डलंततः ॥ चतुष्कोणं द्विजाग्रस्य त्रिकोणं क्षत्रियस्य तु ॥ मंडालाकृतिर्वैश्यस्य शूद्रस्याभ्युक्षणं स्मृतम् ॥ मण्ड
 लाकृतिं वर्तुलाकारम् ॥ अथ ग्नौ करणनिर्णयः ॥ तत्राग्नौ करणहोमः किं सव्येन कार्याऽपसव्येन वा इति सन्देहं चिन्त्यते ॥ तत्र स्वाहादि
 देविकधर्मयुक्तेन यज्ञोपवीतिना कार्यः स्वधादिपैतृकधर्मयुक्तेन प्राचीनावीतिना वा कार्यं इति मन्यन्ते ॥ तथाहि (कात्यायनः) अग्नौ करण
 होमश्च कर्त्तव्य उपवीतिना ॥ प्राङ्मुखं नैव देवेभ्यो जुहोतीति श्रुतिः ॥ अपसव्येन वा कार्यादीक्षणाभिमुखेन च इति ॥ (कर्कभाष्येऽपि)
 सव्यं कृत्वा प्राङ्मुख उपविश्य दक्षिणं जान्वाच्य मेक्षणेन द्वे आहुती देवेभ्यो जुहेति अग्नये कव्यवाहनाय स्वाहा सोमाय पितृमते स्वाहा इति ॥
 (शौनकोऽपि) स्वाहाकारेण होमे तु भवेद्यज्ञोपवीतवान् ॥ तत्र प्रागग्नये हुत्वा पश्चात् सोमाय हूयते इति ॥ अग्नौ करणं च प्राचीनावीत्युपवीती वा कु
 र्यादिति माधवः ॥ (याज्ञवल्क्यः) अग्नौ करिष्यन्नादाय पृच्छत्यन्नं घृतं पुतम् ॥ कुरुष्वेत्यभ्यनुज्ञातो हुत्वा ग्नौ पितृयज्ञवत् ॥ अस्यार्थः अग्नौ करिष्य
 न्घृतं पुतं घृताक्तमन्नमादाय ब्राह्मणान् पृच्छेद्ग्नौ करिष्ये इति तत्तत्तैः कुरुष्वेत्यनुज्ञातः प्राचीनावीत्यग्निमुपसमाधाय मेक्षणेनावदाय जुहुयात् ॥
 अग्नये कव्यवाहनाय स्वाहा ॥ सोमाय पितृमते स्वाहा ॥ इति पिंडपितृयज्ञकल्पेनाग्नौ हुत्वा हुतशेषं पित्रादिभाजने पुदद्यादित्यर्थः ॥ अयं होमस्तु सा

प्रितानाम् ॥ निरामिकानां तु देवधर्मं युक्तो देवविप्रकरे पेटकधर्मं युक्तं पितृविप्रकरे वाक्षोर्मं कुयात् ॥ (तथा च हेमाद्रौ) साम्प्रिप्रावण
 ग्रिस्तुद्रिजपाभौतयाप्नुवा ॥ कुर्यादग्नौ क्रियानित्यलौकिकेनेति निश्चितम् ॥ (मनुस्मृतावपि) अम्यभावे तु विप्रस्यपाणावे
 नोपपादयेत् ॥ योऽग्निं सद्विप्रो विप्रैर्मन्त्रवाक्षिभिरुच्यते ॥ (हेमाद्रौ) यैर्वैदिककर्मधर्मेण यज्ञोपवीतेन स्वाहाकारेण चार्थदोषं
 क्रियते तैर्वैदिक विप्रपाणौ कर्तव्यं ॥ येष पेटककर्मधर्मेण प्राचीनावीतेन स्वधाक्षब्देन क्रियते तैस्तु पेटकविप्रवक्षिणकरे कार्यं ॥ तत्राऽ
 स्मार्कयज्ञवैदीयगोदानां तु प्राचीनावीतेन एव ॥ तथा च (योगियाक्षबल्य) छंदोगाशुशुयु सव्येनाऽपसव्येन याजुषा इति ॥ छंदोगाऽसाम
 गा इत्यर्थं ॥ यजुर्वेदीयग्राह्यतत्त्वेषु पिण्डपितृयज्ञेऽतपयश्रुतिः ॥ पातितवामबानुना सजयेन प्राचीनावीतीभूत्वादक्षिणामुख आसिन
 इत्युपक्रम्य देवान्नुवीजुहोति ॥ अथामयेक्यवाहनाय स्वाहा ॥ सोमाय पितृमते स्वाहा इति ॥ एवमेव दारहरहलायुवकं कवासुदेव
 हरिशर्मं शूलपाणि रायमुकुटभाचार्यं चूडामणिप्रभृतयः ॥ एवं च पितृभक्तो सव्येन इति लिखनं प्रमाणं शून्यमिति रघुनंदनः ॥ तत्र सव्यपक्षे
 प्रयमोपविष्टम्य देवविप्रस्यपाणौ होमः ॥ (तदुक्तं वायुपुराणे) वैश्वदेवेयवैकस्मिन् भवेयुर्वहवो द्विजाः ॥ तदेकपाणौ होतव्यस्य द्वाविर्विहितस्त
 या इति ॥ अपसव्यपक्षे पेटकं पत्तयुपविष्टस्य त्रयमस्य पाणावेव ॥ तथा च (कात्यायन) पैत्र्यं पञ्चमुद्धन्यस्तस्य पाणावनम्रिकः ॥
 श्रुत्वामन्त्रवदन्येषां तूर्ण्योपात्रपुनिरिषेत् ॥ इति पात्रेषु पितामहादिपात्रपट्टस्वित्पर्थः ॥ यत्र देवविप्रकरे होमस्तदा पितृमातामहग्राह्यद्वयार्थ
 सक्तुदेवानुष्ठेयः ॥ यदापित्र्यविप्रकरे होमश्चिकीर्षेत् तदा पितृपस्युपविष्टमुख्यद्विजकरे दुत्वा मातामहस्य सन्धी यो ब्राह्मणस्तस्यापि करे
 प्रयच्छेदोर्मं कृष्यादिति हेमाद्रिमायवो ॥ एतत्तु सामिकपरम् ॥ (सप्तुक्तं सत्रैवकात्यायनेन) मातामहस्य भेदेऽपि कुर्यात्सत्रिणसामिक इति ॥

हस्तेऽग्नौकरणं कुर्यादग्नीवासाग्निर्गोद्विजः ॥ इति पराशरस्मरणात् ॥ निरग्निकस्तु स कृदेव कुर्यात् ॥ एवमेव पितृभक्तौ श्रीदत्तः ॥ तत्रावाहनं तिल-
विकिरणाऽग्नौकरणजपाऽन्नाविकिरणादिकं स कृदेवानुष्ठेयमिति ॥ शिष्टाप्येवमेव कुर्यात् ॥ पात्राभावे ब्राह्मणस्थाने दूर्भेवदुनिवेशजलादी-
नामवकाशः कार्यः ॥ (तथाचमात्स्ये) अग्न्यभोवतु विप्रस्य पाणौ वाथ जले पिवा ॥ अजकर्णेऽश्वकर्णे वा गोष्ठे वाथ शिवालये इति ॥ अग्न्यभावे
विप्रपाणौ विप्राभावे जलादिष्वित्यर्थः (हेमाद्रौ शंखः) अजस्य दक्षिणे कर्णे पाणौ विप्रस्य दक्षिणे । अप्सु चैव कुशस्तं वै अग्निं कात्यायनोऽ-
ब्रवीत् ॥ रजते च सुवर्णे च नित्यं वसति पावक इति ॥ अयं जलादौ होमः सव्येनाऽपसव्येन वा कुर्यात् ॥ अत्राऽन्नेव्यं जनयोगेन कर्त्तव्यः ॥
(तथाच विष्णुपुराणे) जुहुयाद्भ्यं जनक्षारवर्जं मन्त्रं ततोऽनले इति ॥ व्यंजनं शाकादि ॥ क्षाराणि लवणरसवन्ति द्रव्याणीत्यर्थः ॥ अथ हुताव-
शिष्टप्रतिपत्तिः याज्ञवल्क्याऽह ॥ हुतशेषं प्रदद्यात्तु भाजनेषु समाहितः ॥ यथा लाभोपपन्नेषु शैष्येषु तु विशेषतः ॥ अत्र पितृप्रियो रप्य-
वचनात् । पितृकविप्रभाजनेष्विति गम्यते ॥ (हेमाद्रौ वसिष्ठः) पित्र्यविप्रकरे हुत्वा शेषं पात्रेषु निक्षिपेत् ॥ पिडेभ्यः शेषयोक्तं चित्रद्वयाद्वैश्व-
देविके ॥ (श्राद्धतत्त्वयोमोपि) अग्नौ करणशेषं तु पित्र्येषु प्रतिपादयेत् ॥ प्रतिपाद्यापितृणां तु न दद्याद्वैश्वदेविके ॥ (ब्रह्मांडेपि) अग्नौ करणश-
ेषं तु न दद्याद्वैश्वदेविके ॥ न हि स्मृताः शेषभाजो विश्वे देवाः पुराणैरिति ॥ अयं पक्षः साग्निकानां पितृविप्रकरे जुह्वतां च ॥ निरग्निरपि द्वैविक-
ब्राह्मणपाणौ होमं कृत्वा शेषं पित्र्यब्राह्मणपात्रेष्वेव निक्षिपेत् ॥ (तथाच वायुपुराणे) हुत्वा देवकरेऽनग्निः शेषं पित्र्ये निवेदयेत् ॥ न हि
स्मृताः शेषभाजो विश्वे देवाः पुराणैः ॥ (हेमाद्रौ यमोपि) देवविप्रकरेऽनग्निः कृत्वा अग्नौ करणं द्विजः ॥ शेषयेत्पितृविप्रेभ्यः पिंडार्थं
चावशेषयेत् ॥ (पाणिनिलेखे हुतशेषाऽन्नस्य विनियोगमाह गृह्यपरिशिष्टे कात्यायनः) यच्च पाणिनिलेखे तं यच्चान्यदुपकल्पितम् ॥

ण्मीभावेनभोक्तृयपृथग्भावो न विद्यते ॥ अन्नं पाणितले दत्तपूर्वमश्रुत्य बुद्ध्यः ॥ पितरस्तेन तृप्यन्ति शोपात्रनलभन्ति ते इति ॥ इयं
 व्यवस्था सा पात्रक्षेत्रेया ॥ पात्राऽभावे जलदुत शोपात्रं सव्येन देवपात्रद्वये अपसव्येन पितृपात्रे पुदद्यात् ॥ अनाहिताग्नेर्विप्रस्य यदग्नौ करणदुत
 म् ॥ वैधेदेवाय दातव्यं पश्चात्पित्रे निवेदयेदिति श्राद्धतत्त्वे समुद्रकरधृतवचनात् ॥ एवमेव मैथिलश्रीदत्त रुद्रगरप्रभृतो नाव्यवहारः ॥ इत्य
 आहुरणादि ॥ अत्र परकीयगृहे श्राद्धकरणे धृत्वा मिपितृभ्योऽन्नदानम् ॥ (तथाच ब्रह्मपुराणश्राद्धतत्त्वयो) परकीयगृहे यस्तु स्वान्मित्रै
 स्तपयेज्जडः ॥ तद्भूमिस्त्वामिनस्तस्य हरन्ति पितरो षलात् ॥ (यमोपि) परकीयप्रदेशे पुपितृणां निर्वपेत्तुयः ॥ तद्भूमिस्त्वामिपितृभिश्चाद्भ
 यमाचिह्नयेत् ॥ अन्नमार्गततस्तेभ्यो दद्याद्भूत्यं च नीषतामिति ॥ भूस्त्वामिपितृभ्योऽन्नप्रथमतो देयम् ॥ पार्वणादौ प्राचीना वीतित्वा दिनानां दीप्तु
 र्नेत्रपवीतित्वादिना इति श्राद्धतत्त्वचारादयः ॥ स्वगृहकरणे भूस्त्वाम्यऽन्नदानाऽभाव एव ॥ अथ पारिवेपणम् ॥ (आह प्रचेता) द्रुतक्षेपं पितृभ्य
 स्तु वस्त्रान्नं पारिवेपयेत् ॥ इविष्यं मधुमांसानि पायसाऽपूपमेव च ॥ मांसं कलोन दद्यादित्ययं ॥ (श्लोकः) पाकसर्वमुपानीय सर्वद्यच्चपूप
 यः कृमश्च ॥ विधिना देवपूर्वतु पारिवेपणमाचरेत् ॥ (तत्र प्रकारमाह मनु) पाणिभ्यामुपसंगृह्य स्वयमन्नस्य वर्द्धितम् ॥ विप्रातिके पितृ
 न्ध्यायन् नृनकरूपं निक्षिपेत् ॥ अस्त्यार्यः ॥ अन्नस्य वर्द्धितं अन्नेन पूर्णं भाजनं अन्नस्येति तृतीयाये पशु ॥ रसवत्पाकागाराद्याभ्यां करारभ्यां
 स्वयं गृहीत्वा तत्र त्र्यमन्नं विप्रातिके भोगनार्थं पात्रे शनैः यथाभाण्डेभेव शम्बोवानोत्पद्यते तथा निक्षिपेत् पारिवेपयेत् ॥ स्वय
 मिति वचनात् स्वयं पारिवेपणं मुख्यम् ॥ (अतएव षष्ठापुपुराणे) फलस्त्यानर्तताभोक्ता स्वयं यथ पारिवेपणे ॥ स्वयमिति यजमानेन ॥ (यत्तु म
 णिष्योत्तरे) भार्गव्याद्याश्च काले तु प्रशस्तं पारिवेपणम् ॥ (षाण्णपुराणे) पारिवेपणं प्रशस्तं स्यात्पितृवर्कमणि भार्गव्या ॥ पितृदेवमनुज्याणां

स्त्रीसहायोयतः स्मृतइति ॥ भार्ययापिसवर्णैयैवकर्त्तव्यं तस्याऽन्यवर्णयाइत्यर्थः ॥ इतिहेतुवन्निगदान्मुख्यतयायजमानकर्त्तकएवपरिवेपणं
 भार्यायाः सहकारिमात्रत्वं नतुमुख्यत्वमितिगम्यते ॥ (मात्स्ये) उभाभ्यामथहस्ताभ्यामाहृत्यपरिवेषयेत् ॥ प्रशांतचित्तः
 सतिलदर्भपाणिर्विशेषतः ॥ (ब्रह्माण्डे) नापवित्रेणैकेनहस्तेननविनाकुशम् ॥ नायसैनैवपात्रेणश्राद्धेतुपरिवेषयेत् ॥ आयसेन लोह
 पात्रेण ॥ (ब्राह्मणसर्वस्वेवसिद्धोपि) आयसेनतुपात्रेणयदन्नसंप्रदीयते ॥ भोक्ताविष्टासमंभुङ्क्ते दाताचनरकं व्रजेत्इति ॥ केचित्आयसंमृन्मय
 भित्तिवदंति ॥ तन्ना ॥ सीसकायसरीतिपात्राण्ययज्ञियानीतिपैठीनसिस्मरणात् ॥ (हेमाद्रौकाष्णार्जिनिः) ॥ दर्व्यादेयं शृतान्नंचसमस्तं व्यंज
 नानिच ॥ उदकंयच्चपक्वान्नंनोदर्व्यातुकदाचन इति ॥ शृतान्नंपायसौदनादि ॥ पक्वान्नंमोदकादि ॥ उदकादिदानेदर्वीनिपेधात् ॥ पात्रान्तरेण
 दानंकर्त्तव्यमित्यर्थः ॥ (शातातपः) हस्तदत्तास्तुयेस्नेहा लवणं व्यंजनादयः ॥ पितृणांनोपतिष्ठन्तिभोक्ताभुंजीतकिल्बिषम् ॥
 हस्तदत्ता हस्तेनदत्ताः ॥ स्नेहाः घृतादयः ॥ (वसिष्ठः) तस्मादंतरितं देयंपर्णेनाथतृणेनवा ॥ प्रदद्यान्नतुहस्तेननायसेनकदा
 चन ॥ (संग्रहे) अपक्वतैलपक्वंचहस्तेनैवप्रदीयते ॥ (मत्स्यपुराणे) यत्किंचिन्मधुनायुक्तं गोक्षीरघृतपायसम् ॥ दत्त
 मक्षय्यमित्याहुःपितरः पूर्वदेवताः ॥ (स्मृत्यन्तरे) अन्नमध्येप्रतिष्ठाप्यदक्षिणेघृतपायसम् ॥ शाकादिपुरतः स्थाप्यभक्ष्यं
 भोज्यञ्चवामतः ॥ उक्तंचमुनिभिःश्राद्धेविधिर्वाजसनेयिनाम् ॥ परिवेपणंभूमावेवस्थितेषुपात्रेषुकर्त्तव्यम् ॥ नतुदारुशिलादिपा
 त्रान्तराद्युपरिस्थितेषु ॥ (तदाहमनुः) गणांश्चसूपशाकाद्यानपयोदधिघृतंमधु ॥ विन्यसेत्प्रयतःसम्यग्भूमावेवसमाहितः ॥ प्रयतः
 अनन्यमनाः ॥ भूमावेवेतिभूमौनिहितेषुभाजनेष्वित्यर्थः ॥ (ब्रह्मपुराणे) ततोमधुघृताक्तंतुसोष्णमन्नंतिलान्वितम् ॥ परिवेपयेदितिशेषः ॥

॥ (मनुस्मृतौ) ॥ यावदुप्यभयत्यग्नयावदश्रुतिवाग्यता ॥ पितरस्तावदश्रुतियावन्नोक्ताहविर्गुणा ॥ वाग्यता मौनिन ॥ (अवालि) इष्टमु
 प्यदोषिप्यचद्यादन्नज्ञेन ॥ इष्टपितृणां द्विजानां चापेक्षितम् ॥ (पारस्कर) अधुवाता इति त्र्युचमश्वित्येतमिकं जपेत् ॥ इति परिवेषणम् ॥
 अयपात्रालभजनपाहुष्टनिवेदनानि ॥ (तत्राह कात्यायन) ॥ द्रुतशेषवत्पात्रमालभ्य जपति पृथिवीति पात्रं द्यौरपि धानं ब्राह्मणस्य मुत्से
 अमृते अमृतं शुद्धो मिस्वाहेति वैष्णव्यं चांयं जुपावाहुष्टमन्नेऽवगाह्याऽपहता इति तिलाश्रकोप्योष्णं स्विष्टमन्नं दद्यादिति ॥ अस्यायं पृथिवीति पात्र
 मित्यादिस्वादातमुच्चाप्यानन्तरमिदं विष्णुर्विचक्रमेत्रेधानि दधेयम् ॥ समूढमस्य पाशसुरे इत्येता वैष्णवी मृचं मस्थानन्तरं विष्णो हव्यं रक्षस्वे
 तियजुषोऽप्यपि त्र्यपात्रे निहिते अग्नौ करणश्रेपेऽन्नेऽहुष्टमवगाह्य निवेदय पाहता इत्यादिकृत्वा मन्नं दद्यादित्यर्थः ॥ जुहोम्यग्रे स्वादाशब्दः कातीय
 सूत्रे वक्तः ॥ तत्तु देवैर्पैतृकेषु स्वधाशब्द एव ॥ प्रचेतसा तु पात्रालभजपाहुष्टावगाह नानि परिवेषणात्यश्वादेवोक्तानि ॥ सर्वचक्रकृतं दत्त्वा पात्रमाल
 भ्यसंजपेत् ॥ प्रकृतं प्रस्तुतश्राद्धार्थं तथा सपादितं भक्ष्यभोज्यादिकं सर्वं दत्त्वा परिवेष्य जपेत् ॥ पृथिवीति पात्रमित्यादीति शेषः ॥ (याज्ञव
 ल्क्योपि) दत्त्वा त्रपृथिवीपात्रमिति पात्राभिर्मन्त्रणम् ॥ कृत्वेदं विष्णुरित्यन्ने द्विजाहुष्टं निवेदयेत् ॥ (अस्त्यार्यो मिताक्षरायाम्) अन्नमो
 दनमुपपायसघृतादिकं भाजने पुदत्त्वा पृथिवीति पात्रमित्यादिनामन्त्रेण पात्राभिर्मन्त्रणं कृत्वा इदं विष्णुर्विचक्रमे इत्यनया क्रुचा अन्ने द्विजा
 हुष्टं निवेशयेत् ॥ तत्र वैश्वदेव यज्ञोपवीती विष्णो हव्यं रक्षेति पित्र्ये प्राचीना वीती विष्णो कव्यं रक्षेति ॥ विष्णो हव्यं च कव्यं च ब्रूयाद्रक्षेति वैक्रममात् ॥
 इति मनुस्मरणात् इत्यर्थः ॥ (यमस्मृतावपि) ॥ विष्णो हव्यं च कव्यं च ब्रूयाद्रक्षेति चक्रमात् ॥ वारिष्वग्रप्रवत्तेषु तमहुष्टं निवेदये
 दिति ॥ विष्णो हव्यं रक्षस्वेति वैश्वेऽप्यात् ॥ विष्णो कव्यं रक्षस्वेति पित्र्येऽप्यात् ॥ तमिति पूर्वमन्ने निवेदितमंगुष्ठम् ॥ अग्रप्रवत्तेषु ब्राह्मणा

ग्रेस्थापितेषु जलेषु अन्नवत् पूर्वमेवपरिविष्टेषुवा इत्यर्थः ॥ एवमेवहेमाद्रिमदनरत्नपितृभक्तिषु ॥ अत्रकृष्णहव्यमिदंरक्षमदीयमिति
 रुद्रधरलिखनंप्रमाणाभावादयुक्तम् ॥ (ब्रह्मपुराणेपि) अथदत्त्वासमग्रंतु जलान्तंभोजनं क्रमात् ॥ विश्वेभ्यस्त्वथदेवेभ्यःकुर्याच्चप्रति
 पादनम् ॥ द्विजङ्घुगृहीत्वातुपटेन्मंत्रंचवाग्यतः ॥ पृथिवीतेपात्रमित्यन्नमृतंचितयेत्पठेत् ॥ विष्णोहव्यमिदंरक्षमदीयमिति की
 र्त्तयेत् ॥ पुनस्तेनैवमंत्रेणपितृभ्यश्चनिवेदयेत् ॥ एकैकस्याथविप्रस्य गृहीत्वाङ्घ्रिमादरादिति ॥ कुशविप्रक्षेतुस्वाङ्घ्रिमुनखंनिवेशयेदि
 तिगयाश्राद्धपद्धतिकारः ॥ अत्रदेवपात्रमुत्तानपाणिभ्यां पितृपात्रंचन्युज्जाभ्यांव्यस्ताभ्यामालभेत ॥ (तथाच यमः) ॥ पित्र्येऽनुत्तानपाणि
 भ्यामुत्तानाभ्यांचंदेवते ॥ एवमेवहेमाद्रिमदनरत्नप्रभृतयः ॥ (पाराशरीये) पितृपात्रसमालंभेकरयोर्व्यस्ततामता इति ॥ (अन्नमध्येऽङ्घ्रिषुस्य
 भ्रामणमुक्तंयमेन) अंगुष्ठमात्रोहिभगवान् विष्णुः पर्य्यटतेमहीम् ॥ राक्षसानां वधार्थायकोमेऽद्यप्रहरिष्यति ॥ तस्माच्छ्राद्धेषुसर्वेषु अंगुष्ठप्र
 हणंस्मृतम् ॥ निरङ्घुष्टंतुयच्छ्राद्धं बहिर्जान्तुयद्धृतम् ॥ तत्सर्वमसुरैर्भुक्तं सर्वमेवासुरैर्भुक्तं ॥ (हारीतोपि) निरंगुष्ठंतुयच्छ्राद्धं न त
 त्प्रीणातिवैपितृन् ॥ तस्मादंगुष्ठमाक्रम्यजपेन्मंत्रंसमाहितः ॥ मंत्रस्त्विदंविष्णुर्विचक्रमइति ॥ (विशेषमाहधौम्यः) उत्तानेनतुहस्तेनद्विजा
 ङ्घ्रिनिवेशनम् ॥ यःकरोतिनरोमोहात्तद्वैरक्षांसिगच्छति ॥ अतोद्विजहस्तमुत्तानीकृत्यअङ्घ्रिंननिवेशयेत् यजमानेनापिस्वकीयेनोत्ताने
 नकरेणांगुष्ठग्रहणंनकार्यमित्यर्थः ॥ अत्रशिष्टास्तुइदमन्नम् इमाथाप इदमाज्यम् इदंहविः इत्यन्नादिष्वङ्घ्रिनिवेशनंकुर्वन्ति ॥ अत्रअन्नो
 परिप्रचुरतिलान्निक्षिपेदिति मैथिलरुद्रधरलिखनंप्रमाणशून्यम् ॥ सर्वदाचतिलाग्राह्याः पितृकृत्येविशेषतः ॥ भोज्यपात्रेतिलान्द्वह्वा निरा
 शाःपितरोगताइतिपृथ्वीचंद्रो दयेपराशरस्मरणात् ॥ अतोभोजनपात्रपरितोविकिरेदितिसमीचीनम् ॥ अथान्नसंकल्पः ॥ (तथाच प्रभा

सरण्डे) द्विजपात्रेपुदत्तान्नकृत्स्नं संकल्पमाचरेत् ॥ दर्व्यादिस्थेन नोतेपासं वधोद्धृतयेत ॥ (अत्रिः) ॥ अकृते त्वन्नसकल्पेय पात्रे
 नोद्धरेत् ॥ वृथाभवति तच्छ्राद्धं वाताचनरकं ज्ञेयम् ॥ (धर्मप्रदीपे) सिद्धान्नस्य तु संकल्पो भूमावेव प्रदीयते ॥ हस्तेषु दीयमानयत्पितृणां
 नोपतिष्ठति ॥ (ब्राह्मे) पितृकर्मणि वामे तद्देवदद्यात्तु वक्षिणे ॥ संकल्पो दकवानस्यान्नि त्रित्यश्राद्धे यथारुचि ॥ (हेमाद्रावत्रिः) संवधनामगो
 त्राणि इदमन्नेतव स्वधा ॥ (ब्राह्मेपि) अमुकामुक्तगोत्रितत्तुभ्यमन्नं स्वधानम् ॥ अयसावित्रो जपादि ॥ (तत्र पारस्करः) संकल्प्य पितृदेवे
 भ्यः सार्वत्रिकमधुमन्त्रः ॥ श्राद्धं निवेद्या पोशानं शुभप्रेयोऽयमोचनम् ॥ अस्त्यार्यं देवेभ्यः पितृभ्यश्चान्नं संकल्प्य यथोक्तविधितान्मन्त्रा
 साचिर्नो सविर्देवत्यागायत्रामधुमर्तोचनम्वाश्राद्धं च निवेद्य वक्ष्येयमन्नेन प्रकारेण श्राद्धस्याच्छिद्रवाचनं कृत्वाऽऽपोशानं जलं च द्विज
 करे दत्त्वा जुपयन्मिति प्रेपेण भोजयेदित्यर्थः ॥ मधुसेचनादिकमच्छिद्रवाचनप्रकारं चाह (यमः) अन्नमधुमयंकृत्वा मधुवाचेति भन्नि तम् ॥
 अत्रहीनं क्रियाहीनं मन्त्रहीनं च यद्रवेत् ॥ सर्वमच्छिद्रमित्युक्त्वा ततो यत्नेन भोजयेत् ॥ एतच्चापोशानदानात्पूर्वमेव कर्तव्यं पञ्चात्करणे हि प्र
 चेत्तसा दोषस्योक्तत्वात् ॥ आपोशानकराणामच्छिद्रस्य तु भाषणात् ॥ निरासा पितरो याति देवे सदनसंश्रयः ॥ (पारस्करः) गाय
 त्रीन्निःसकृदापि न पेय्याहतिपूर्विकम् ॥ मधुवाता इति त्र्यृचं ध्वित्येतत्प्रिकर्तयेत् ॥ (याज्ञवल्क्येऽपि) सव्याहृतिकां गायत्री मधुवाता इति
 त्र्यृचम् ॥ जम्बायया सुतं वाच्यं पुंजीरं स्तोति वाग्यता ॥ अस्त्यार्यो मिताक्षरायाम् ॥ अनन्तरं विश्वेभ्यो देवेभ्य इदमन्नं परि विष्टं परिवेक्ष्यमाणं
 चावृते रित्यवोदकेन देवे निवेद्य तथापि त्रैभ्यमुक्तगोत्राया सुकशर्मणे इदमन्नं परि विष्टं परिवेक्ष्यमाणं चावृते रिति तिलोदकप्रदानेन पित्रि निवे
 द्य पञ्च पितामहादिभ्यश्च निवेद्यानन्तरमापोशानं दत्त्वा पूर्वोक्ताभिर्योद्धतिभिः सह सांगा यत्री मधुवाता इति त्र्यृचं मधुमन्त्रमभ्यति त्रिवारं जप्त्वा

यथासुखं जुषध्वमिति ब्रूयात् ॥ तेषां ब्राह्मणावागयतामौ निनोभुंजीरन्निदित्यर्थः ॥ (जपे विशेषमाह कात्यायनः) अश्रत्सु जपेत् ॥ व्याहृतिपूर्वा गायत्री त्रिः
 सकृद्भाराक्षोघ्रीः पितृमंत्रान् पुरुषसूक्तमप्रतिरथ मन्यानि च पवित्राणीति ॥ अस्यार्थः ॥ अश्रत्सु भुञ्जानेषु प्रणवव्याहृति युक्तां गायत्री त्रिः वार
 त्रयं वासकृत् वारैकं जपेत् पठेत् राक्षोघ्रीः कृणुष्व पाज इत्याद्याः पंचर्चः ॥ पितृमंत्रान् उदीरतामवर इत्यादि त्रयोदशर्चः ॥ पुरुषसूक्तं सहस्र
 शीर्षेत्यादि षोडशर्चः ॥ अप्रतिरथम् आशुः शिशन इत्याद्या दशर्चः ॥ अन्यानि पवित्राणि सप्तव्याधा इत्यादीनि पितृरुचिस्तुत्यादिवोधका
 निश्च्युतिपुराणादिप्रतिपाद्यानीत्यर्थः ॥ (विष्णुपुराणे) रक्षोघ्नमंत्रपठनं भूमेरास्तरणं तिलैः ॥ कृत्वा ध्येयाश्च पितरस्तत्सु वा द्विजसत्तमाः ॥
 (मनुस्मृतौ) स्वाध्यायं श्रावयेत्पिडये धर्मशास्त्राणि चैव हि ॥ आख्यानानीति हासांश्च पुराणानि खिलानि च इति ॥ स्वाध्यायः वेदः ॥ धर्म
 शास्त्राणि मन्वादिप्रणीता ग्रन्थाः ॥ आख्यानानि सौपर्णमैत्रावरुणादीनि पौराणानि सप्तव्याधा ख्यानप्रभृतीनि ॥ इति हासाः महाभारतादयः ॥ पुरा
 णानि ब्रह्मपुराणादीनि ॥ खिलानि श्रीसूक्तमहानामिकाशिवसंकल्पादीनि ॥ एतानि भुञ्जानान् ब्राह्मणां श्रावयेदित्यर्थः ॥ (मात्स्येपि)
 स्वाध्यायं श्रावयेत्पैत्र्ये पुराणानि खिलानि च ॥ ब्रह्मविष्णुर्करुद्राणां स्तोत्राणि विविधानि च ॥ (शंखलिखितौ) पवित्रपाणिर्दभेष्वासीनो
 मधुवाता इति जपेत् ॥ पवित्रपाणिः दभेहस्तः ॥ दभेष्वासीनः दभोर्पयुपविष्टः मधुवाता ऋताय त इति तिस्रः ऋचो जपेदित्यर्थः ॥ अत्र गायत्री मधु
 वाता इति जपः प्राचीनावीतिनैव कार्य इति हेमाद्रिः ॥ (ब्रह्मपुराणे) वीणां वंशध्वनिं वाथ विप्रेभ्यः सन्निवेदयेदिति ॥ अन्यान्यपि समाचारात्
 पवित्राणि जप्यानीति हेमाद्रिः ॥ अयं च सर्वोपि जप उपवीतिना कार्यः ॥ (तथा च हेमाद्रि ब्रह्माण्डपुराणयोः) कुशपाणिः कुशासीन उपवीती
 जपेत्ततः ॥ वेदोक्ता नि पवित्राणि पुराणानि खिलानि चेति ॥ (हेमाद्रिमाधवयोजर्मदग्निरपि) अपसव्येन कर्त्तव्यं सर्वश्राद्धं यथाविधि ॥ सूक्त

स्तोत्रजपमुक्त्वाविप्रापञ्चविसर्जनम् ॥ (तत्रैववृद्धश्रुतातपोऽपि) कृतापसव्यः शुर्वीतमुक्त्वायस्त्वश्रुताजपः ॥ अस्यार्थो हेमाव्रिणाकृतः ॥
 अश्रतामित्यश्रुत्सुब्राह्मणेपुण्यधर्मानेनक्रियमाणोजपइत्यर्थः ॥ अश्रतामितिग्रहणात् ब्राह्मणभोजनकालादन्यत्रयोजपस्तत्रप्राचीनाधीतमेव
 कर्तव्यमित्यर्थः ॥ मेथिलीयास्त्वऽपसव्येनैवशुर्वीतितत्प्रमाणऽभावादयुक्तम् ॥ ब्राह्मणद्वाराकारितेतुप्राचीनोपवीतएवयुक्तइतिविवेकः ॥ अथ
 विष्किरादिः ॥ (तत्रकात्यायनः) वृत्ताञ्छात्वाऽप्रकीर्यैसकृत्सकृदपोदस्वापूर्ववद्वायत्रीजस्वामधुमतीमधुमध्वितचतुस्ताः स्थेतिपृच्छति
 वृत्तास्मेत्यनुस्मृतः ॥ ज्ञेयमन्नमनुस्मृत्येति ॥ अस्त्यार्थः वृत्तान्ब्राह्मणाननुमानेनविश्वायप्रकृतसर्वज्जातीयमन्नमेकास्मिन्प्राज्ञेगृहीत्वावदय्यमाण
 संस्कारयुक्तायामुविप्रकीर्यैऽऽचम्यविरलप्रक्षिप्यपात्रमोनोभयविमोचनार्थसकृत्सकृदपःप्रदायत्रिः सकृद्वागायत्रीमधुवातेत्यादिः ऋक्त्रयञ्च
 जस्वामधुमधुमन्त्रं च त्रिरुक्त्वा वृत्ताः स्थेतिविप्रान्यजमानः पृच्छेत् ॥ तैश्चतुस्ताः स्मइत्युक्ते ज्ञेयमन्नं किंक्रियताम् इत्यन्नशेषविनियोगानुस्मृत्यर्थेने
 कृतेविप्रैः श्रेष्ठैः सहसुज्यतामित्युक्तेसतिर्पिपदान्दद्यादित्युत्तरेणसंवधइत्यर्थः ॥ (पाद्यमातस्ययोः) वृत्ताञ्छात्वातवः कुप्योद्विकिरंसार्ववर्णिकम् ॥
 सोदकंचान्नमुद्धृत्यसतिलंप्रक्षिपेद्भुवि ॥ (मनुरपि) ॥ सार्ववर्णिकमन्नाद्यंसत्रीयाप्लाव्यवारिणा ॥ समुत्सृजेद्भुक्तवतामन्नतोषिकिरन्भुवि ॥
 अस्त्यार्थः ॥ वर्णशब्दः प्रकारवाचीः सार्वप्रकारकमन्नाविर्कव्यजनविभिरेकीकृत्यतदकेनाप्लावयित्वाकृतभोजनानां ब्राह्मणानां पुरतोभूमौ
 दधेऽपुनिक्षिपेदित्यर्थः ॥ (तत्रैव) असंस्कृतप्रभीतानां त्यागिनां कुलयोपिताम् ॥ तच्छिष्टं भागधेयं स्याद्दर्भेषु विकिरिष्यः ॥ (आद्यतत्वे
 ब्राह्मेच) तच्छिष्टे सतिलान्दर्भान्वक्षिणाग्राप्त्रिधापयेत् ॥ यद्यन्निवेदितं किंचित्पितृभ्यः प्रायतत्रच ॥ तस्मात्समाध्वभागस्तुष्टीत्वाचमसेशुभे ॥
 वत्सानृतभिधानंतुविप्रैर्भ्यश्चसकृत्सकृन्निति ॥ तच्छिष्टइत्युच्छिष्टसन्निधावित्यर्थः ॥ सर्पिश्चयावोक्षयोर्दधेचकोषिरेचपार्षणे ॥ विकिरेण

विनाकुर्व्यात्तवृथामनुरब्रवीत् ॥ (विकिरमन्त्रमाहहेमाद्रौबृहस्पतिः) उपसृष्टोदकानांचब्राह्मणानांतथाग्रतः ॥ सोदकंविकिरेदन्नमंत्रंचेममुदा-
 हरेत् ॥ अनग्निदग्धायेजीवायेऽग्निदग्धाःकुलेमम ॥ भूमौदत्तेनतृप्यन्तुतृप्तायांतुपरांगतिम् ॥ (मात्स्येपि) समुत्सृजेद्भुक्तवतामग्रतोविकि-
 रन्मुवि ॥ अग्निदग्धाश्चयेजीवायेऽप्यदग्धाःकुलेमम ॥ भूमौदत्तेनतृप्यन्तुतृप्तायान्तुपरांगतिम् ॥ येषानमातानपितानंबंधुर्नचान्नसिद्धि-
 र्नाथान्नमस्ति ॥ तत्तृप्तयेन्नमुविदत्तमेतत्प्रयांतुलोकाय सुखायतेतु ॥ (प्राचीनपद्धतिश्चाद्धतत्वयोरपि) अग्निदग्धाश्चयेजीवायेऽप्यद-
 ग्धाःकुलेमम ॥ भूमौदत्तेनतृप्यन्तुतृप्तायांतुपरांगतिमित्युक्तम् ॥ एवमेवपितृभक्तौश्रीदत्तैरुक्तम् ॥ (विकिरप्रक्षेपादनंतरं करणीयमुक्तं ब्रह्म-
 पुराणश्चाद्धतत्वयोः) ततःप्रक्षाल्यहस्तौच त्रिराचम्य हरिस्मरेत् ॥ सव्याहृतिकांसंप्रणवांगायत्रीञ्चपठेत्तथा ॥ पठेन्मधुमतीः पुण्यास्त-
 थाचमधुमध्विति ॥ (मरीचिः) श्राद्धेषुविकिरंदत्त्वा योन्याचामेन्मतिभ्रमात् ॥ पितरस्तस्यवपणमासं भवंत्युच्छिष्टभोजिनइति ॥ अनंतरं
 गंडूषार्थमुदकं ब्राह्मणेभ्यः प्रत्येकंदद्यात् ॥ (तथाच मार्कण्डेयपुराणे) ततस्त्वाचमनार्थायदद्याच्चापः सकृत्सकृदिति ॥ पितृब्राह्मणपूर्वकं दद्या-
 दितिहेमाद्रिमाधवौ ॥ (विष्णुरपि) उदङ्मुखेष्वपि पित्र्यब्राह्मणेष्वित्यर्थः ॥ (पितृभक्तौ
 श्रीदत्तोपि) ब्राह्मणान्भोजनोत्तरमाचमनं विसर्जनंचपितृपूर्वकमिति ॥ ततः कात्यायनेनविकिरोत्तरं गायत्र्यादिजपंतृप्तिप्रश्नंचउक्तम् ॥ तं
 तुपूर्वमेवसूत्रव्याख्यातम् ॥ अथपिंडदानम् (तत्रकात्यायनः) सर्वमन्नमेकतउच्छृत्योच्छिष्टसमोपेदभेषुत्रींस्त्रीन् पिंडानवनेज्यदद्यादाचांति
 ष्वित्येके इति ॥ सर्वमन्नमेकस्मिन् पात्रेउद्धरेत् ॥ सर्वशब्दःप्रकृतान्नजातिसर्वत्वार्थः ॥ अतः पायसौदनाऽपूपसूपादिजातीयेभ्यः प्रकृत
 श्राद्धप्रयोगार्थसाधितेभ्यःसर्वेभ्योऽन्नेभ्यःकिंचित्किंचिदादाय पिंडपर्याप्तपरिमाणमन्नसमुदायमेकस्मिन्पात्रे संभृतयेत्येतदुक्तंभवति ॥

उच्छिष्टसमीप इत्युच्छिष्टप्रदेशात् । व्यामत्र्यरन्निवाद्वा दिव्यषड्वितेदेशे इत्यर्थः । त्रींस्त्रीनिति वीप्सा मातामहादि पिबत्रयमपेक्ष्य पिबान्दद्या
 द्वितिव्याख्याकाराः ॥ (याज्ञवल्क्योपि) सर्वमन्नमुपादाय सति लं दक्षिणा मुख ॥ उच्छिष्टसन्निधौ पिबान् दद्याद् द्वे पितृयज्ञवदिति ॥ ब्राह्म
 णार्थं कृतमन्नं सर्वमुपादाय सति लं तिलमिदं दक्षिणा मुख उच्छिष्टसन्निधौ पिब पितृयज्ञकल्पेन पिबान् दद्यादित्यर्थः ॥ केचिद्ब्राह्मणभोजनात्
 पूर्वमर्चनानन्तरमग्नौ करभानन्तरं वा पिब निर्वपणं कुर्वन्ति ॥ तत्तु मतान्तरम् ॥ (तत्र तस्मिन् श्राद्धप्रयोगे उच्छिष्टप्रदेशादरन्निपरिमितं प्रदेशं
 पिबान् स्तत्र प्रदायेत् ॥ यत्रोपसृष्टतां वापि प्राप्तुर्वन्ति न विदव इति ॥ तत्र तस्मिन् श्राद्धप्रयोगे उच्छिष्टप्रदेशादरन्निपरिमितं प्रदेशं
 परित्यज्य यो वेदोऽवतिष्ठते तत्रोपिबान् प्रदद्यात् ॥ सकनिष्ठिकं करं अरन्नि इत्यर्थः ॥ (हेमाद्रौ देवलः) उपलिप्ते शुचौ देशे स्थानं कुर्वीत
 सकतम् ॥ मण्डलं चतुरस्रं वा दक्षिणावनतं महत् इति । उपलिप्ते गोमयगोमूत्राभ्यामुपलिप्ते सकतं सिकतामयस्थानं मण्डलं वृत्ताकारमित्यर्थः ॥
 (ब्रह्मपुराणेपि) हस्तमात्रावभाभूमेऽथ तु रंगुलमुच्छ्रिता ॥ पिब निर्वपणार्थां यस्मिणीया विज्ञेयतः ॥ (अथ उच्छेखनादि ब्राह्मे) सव्योत्तराभ्यां
 पाणिभ्यां कुर्यादुच्छेखनं बुधः ॥ दर्भैरिति शेषः । उच्छेखनं तु सकृदेव (तदुक्तं अतपीये) सकृदुच्छिखतितदेदिभाजनमिति ॥ वेदिभाजनं वेदि
 स्थानीयम् ॥ (ब्रह्मादपि) सवनपिपणचिष तयैवोच्छेखनक्रिया ॥ सकृदेव पितृणां स्याद्देवानां तु त्रिरुच्यते इति । खड्गं बर्हिं रावे छेदनम् ॥ पेयणं
 भूमिघर्पणादिकम् ॥ उच्छेखनक्रिया लेखाकरणं पितृणां पितृकार्यं सकृदेव स्यादित्यर्थः ॥ लेखाकरणं मंत्रोऽपहृता इत्यादि । दक्षिणेनोच्छिख
 त्यपहृता इति कात्यायनसूत्रात् ॥ (उच्छेखनानंतरं पश्चादुल्लुक्कनिधानमाह कात्यायनः) उल्लुक्कं परस्तात्करोति येषां पीतिरित्याया पर
 स्ताह दक्षिणप्रदेशे उल्लुक्कं निदधातीत्यर्थः ॥ (स्कंदपुराणेपि) येषां पीतिर्मन्त्रेण न्यसेदुल्लुक्कमग्निं के ॥ अतिकेदक्षिणाश्रायामित्यर्थः ॥ उल्लु

कप्रामणं वामावर्त्तनकर्त्तव्यम् ॥ (ततः छिन्नमूलकुशानामास्तरणमाह हेमाद्रौ देवलः) तस्मिन् स्थाने ततो दर्भा नेकमूलाच्छिवान्वहून् ॥
 दक्षिणाग्रां नुदक्पादान् सर्वास्तान् स्तृणुयात्समम् ॥ अस्यार्थः ॥ तस्मिन्निमित्ति यत्र पिंडाः प्रदातव्याः तत इत्युल्लेखनाद्यनन्तरं दर्भान् कुशान् ॥
 तदभावे काशादीन् ॥ एकमूलं संलग्नवहुशिखान् ॥ शिवान् सग्राहन् ॥ बहून् एकैकस्मिन् पिंडे त्रित्वात् प्रभृति यथेच्छं यथासंभवं च ॥
 दक्षिणतोऽग्रं येषां ते दक्षिणाग्राः ॥ उदक्पादाः उदङ्मूलाः ॥ स्तृणुयात् विस्तारयेत् ॥ समं समस्थलतया इत्यर्थः ॥ (कात्यायनोऽपि) उप
 मूलसकृच्छिन्नानिलेखायां कृत्वा यथावन्ति कं पिंडान् ददात्य सवेतत्त इति ॥ (अस्यार्थो देवयाज्ञिकभाष्ये) ततो मूलसमीपे एकैकं नेव प्रयत्ने
 न छिन्नानि दर्भतृणानि दक्षिणाग्राणि रेखायामास्तीर्य यथावन्ति यत्र यत्रावेन जनयस्यस्य दत्तं तत्र तत्रापीडान् ददाति असावित्यस्य स्थानेऽ
 मुकगोत्राऽमुकशर्मन्नित्यर्थः ॥ (उपमूलं लूनानां सकृदाच्छिन्नत्वमुक्तं शतपथे) अथ सकृदाच्छिन्नान्युपमूलं दिता निभवन्ति अग्रमिव वै देवानां मध्य
 मिव मनुष्याणां मूलमिव पितॄणां तस्मादुपमूलं दिता निभवन्ति सकृदाच्छिन्नानि भवन्ति इति ॥ दिता निखंडितानीत्यर्थः ॥ (तैत्तिरीयश्रुतावपि)
 सकृदाच्छिन्नं बर्हिर्भवति सकृदिव हि पितर इति ॥ बर्हिः कुशाः ॥ (मात्स्ये) निधाय दर्भान् विधिवद् दक्षिणाग्रान् समाहितः ॥ त्रींस्त्रीन् पीडान् थो दद्यात्सर्वो
 नेव तिलैर्युतान् ॥ (ब्रह्मपुराणे) स पिञ्जलाश्च हरिताः स्निग्धाः पुष्टाः समाहिताः ॥ गोकर्णदीर्घाश्च कुशाः सकृच्छिन्नसमूलकाः ॥ सर्पिञ्जलाः
 अपृथक्कृतदलाः ॥ हरिता हरिद्वर्णाः ॥ स्निग्धाः अरूक्षाः ॥ गोकर्णदीर्घाः अनामिकां गुष्टविस्तृतप्रमाणा इत्यर्थः ॥ (स्मृत्यन्तरे) पिंडनिर्वपणं कार्यं
 कुशाभावे विचक्षणैः ॥ काशेषुराजदूर्वासुपवित्रे परमेहिते ॥ राजदूर्वा अतिदीर्घदूर्वा इत्यर्थः ॥ दर्भास्तरणानन्तरं अवेने जनमुक्तं (हेमाद्रौ भविष्यत्पुरा
 ने सुमंतुना) असावने निक्षेपेति पुरुषं पुरुषं प्रति ॥ त्रिस्त्रिरेकेन हस्तेन विदधीता वने जनम् ॥ इति ॥ असावित्यत्र गोत्रसंघनामानि संबुद्धयं तानि क्र

भ्रमेणाप्याऽयनेनिद्वेत्त्यभिधायामाऽवनेननायपितृणांकरशोधनायोर्वकदद्यादित्यर्थः ॥ (कात्यायनसूत्रेपि) ॥ उदपात्रेगाऽवनेजयत्यपसव्यं
 सव्येनवोद्धरजसामध्याऽदसावध्वनेनिद्वेत्तियजमानस्यपितृप्रभृतित्रीनुपमूलं स कृदाच्छिन्नानिलेखायाकृत्वाययावनिर्तापिद्वान्वदात्य
 सावेतत्तदिति ॥ (अस्यायौ देवयाज्ञिकभाष्ये) उदकस्यपात्रमुदपात्रं तेनाध्वर्युः यजमानस्यपितृप्रभृतिपितुरारभ्यत्रीनुपूर्वां पितृपि
 तामहमपितामहान् अपसव्ययास्याहस्तस्यसव्यग्रदेशादक्षिणप्रदेशेनउदकनिनयनं यथास्यासयागुप्रवेक्षिन्योरन्तरालेन अवनेजय
 तिअवनिक्तान् शुचीन्करोतिपिद्वदानायजसावितिसंबुद्धयतगोत्रनामादेशपूर्वकम् असुकसगोत्रयजमानस्यपितरमुकशर्मन् अवनेनिद्वरे
 स्त्रायामूलमध्याग्रप्रदेशेपुदक्षिणसंस्थमवनेजनंकार्यमित्यर्थः ॥ (शतपथेपि) अथोदपात्रमादायावनेजयत्यस्यसवनेनिद्वेत्तियजमानस्य
 पितरमसावनेनिद्वेत्ति पितामहमसावनेनिद्वेत्तिप्रपितामहमसावनेनिद्वेत्तीति ॥ (स्मृत्यंतरे) गंधपुष्पाब्जसलिलैश्छिन्नमूले क्रमेणैव ॥
 दद्यादत्रावनंसम्यक्प्रतिबोनेजलंस्पृशेत् ॥ जलंस्पृशेत् संकल्पंकुयोदित्यर्थः ॥ अत्रकात्यायनेनवर्दिस्तरणात्पूर्वमवनेजनमुक्तं तयासुमं
 तुप्रभृतिभिस्तुदुर्भास्तरणानन्तरंचोक्तमतोऽवनेजनवर्दिस्तरणयोः पौर्वापर्येविकल्पः ॥ यद्यपिविकल्पोदृश्यते तथापिब्रह्मपुराणवैवर्भा
 पथ्येवाऽवनेजनोक्तत्वात् ॥ भविष्यत्पुराणेसुमंशुनाविशेषोपादानात् ॥ हेमाद्रिमाधवपितृभक्तिमवनरत्नश्राद्धमयूखादिमहानिबन्ध
 कारे शिष्टेऽष्टाङ्गीकृतत्वाच्चसकृदाच्छिन्नवर्धेष्वेषावनेजनंकार्यमितिर्विवेकः ॥ (अथपिद्वानाहमतुः) त्रींस्तुतस्माद्विधिंशेषात्
 पिद्वान्कृत्वासमाहितः ॥ औदकंनैवविधिनानिषेधेपिदक्षिणासुस्रति ॥ तस्माद्विशेषात् इत्यग्नौकरणद्विधिंशेषात् ॥ उदकमित्ययमौ
 दकोविधिरित्ययः ॥ (देवठ) अम्यज्यमधुसर्पिर्मर्यातान्यपेत्कृत्संजये ॥ (वृद्धस्पतिः) सर्वस्मात्प्रकृतावन्नाद

पिंडान्मधुतिलान्वितान् ॥ पितृमातामहादीनां दद्याद्ब्रह्मविधानतः ॥ पिंडदानं च सर्व्यं ज्ञान्वाच्य कर्त्तव्यम् ॥ (तदुक्तं वायुपुराणे) मधुस
 पिंस्तिलयुतांस्त्रीन् पिंडान्निर्वपेद्बुधः ॥ जानुकृत्वा तथा सर्व्यं भूमौ पितृपरायणः ॥ (विट्टलीये कात्यायनः) ॥ शाल्यो दंगवां क्षीरं माषान्नान्तिल
 मिश्रितम् ॥ पिंडं दद्यात्प्रयत्नेन यजुषां च विशेषत इति ॥ पिंडदानं वामान्वारब्धेन हस्तेन कार्यम् ॥ (तदुक्तं शंखलिखिताभ्याम्) पिंडं निदध्या
 त्सव्येन पाणिना दक्षिणपाणिपुरःसरेण इति ॥ पिंडपरिमाणमाह (मरीचिः) आर्द्रमलकमात्रांस्तु पिंडान्कुर्वीत पार्वणे ॥ एको द्विष्टे विल्व
 मात्रं पिंडमेकं तु निर्वपेत् ॥ नवश्राद्धे स्थूलतरं तस्मात्पिंडं तु निर्वपेत् ॥ तस्मादपि स्थूलतरमाशौचे प्रतिवासरम् इति ॥ नवश्राद्धम् आशौ
 चमध्ये प्रथमतः तीयादिदिनेष्वेकादशे च दिने विहितं श्राद्धम् ॥ प्रतिवासरं प्रतिदिवसं दशगात्रोत्पत्त्यर्थं नवश्राद्धपिंडादपि स्थूलतरं पिंडं दद्यादि
 त्यर्थः ॥ (पिंडदाने संकल्पमाह पारस्करः) अर्घ्यदाने च संकल्पे पिंडदाने तथाऽक्षये ॥ गोत्रसंबंधनामानियथावत्प्रतिपादयेत् इति ॥ संक
 ल्पशब्देनात्र द्विजभोजनस्य त्यागोऽभिधीयते इत्यर्थः ॥ गोत्राऽज्ञानेन काश्यपगोत्रं कर्त्तव्यम् ॥ (तथाच शतपथश्रुतिः) तस्मादाहुः सर्वाः प्रजाः
 काश्यप्य इति ॥ गोत्रनाशे तु काश्यप इति व्याघ्रपात् ॥ अथ हस्तोन्मार्जनम् (तथाच मनुयमौ) न्युष्यात्पिंडांस्ततस्तांस्तु प्रयतो विधिपूर्वकम् ॥
 तेषु दर्भेषु तं हस्तं निमृज्या छेपभागिनामिति न्युष्य पिंडान् दत्त्वा दर्भमूले हस्तं निर्लेपं कुर्यादित्यर्थः ॥ (लेपभागिनो मनुस्मृतिमत्स्यपुराणयोः
 दर्शिताः) ॥ लेपभाजश्चतुर्थाद्याः पिंडाद्याः ॥ पिंडदः सप्तमस्तेषां सापिंड्यं सातपौरुपम् इति ॥ चतुर्थाद्याः वृद्धप्रपितामहप्रभृ
 तयः ॥ तान्वृद्धप्रपितामहादींस्त्रीनुद्दिश्य तेषामयं भागोऽस्ति इत्यभिधानः ॥ प्रथमपिंडाधारभूतदर्भमूलेषु हस्तं निमृज्यात् ॥ निमार्जनं च हस्तल
 ग्रस्यान्नस्योदकस्य वापरेचनाय दर्भेषु संश्लेषणं करवर्षणमित्यर्थः ॥ करलेपाऽभावोपिकरं निमृज्या देवेति मेधातिथिहरिहरप्रभृतयः ॥ हस्तमा

जनानन्तरमाचमनं कुर्व्यात् ॥ एतच्चाचमनं दस्तप्रक्षालनपूर्वकं त्रिभुक्त्यर्थं ॥ (तथाच ब्रह्मपुराणे) ततोदभेपुर्विविवत् संमार्जनं च करो
 ततः ॥ प्रक्षाल्य च गलेनार्थं त्रिराचम्य हरिस्मरेत् ॥ आचमनाविकंचयन्नोपवीतिना कर्तव्यम् ॥ अत्र त्रिराचम्येत्यभिधानात् ॥ चुलकत्रयात्म
 कस्याचमनपदार्थस्य त्रिरित्यनेनान्वयात् ॥ चुलकनवतयाऽऽचमनमन्यन्ते शिष्टाः ॥ ततोऽत्र पितर इत्याद्यनुष्ठानम् ॥ (पिंडपितृयज्ञे आह
 कात्यायनः) अत्र पितर इत्युक्तो दद्वैस्तस्मात्तमनादावृत्त्यामीमदन्तेति जपति इति ॥ आतमनात् प्राणायामोत्थवायुपीडावधिविदक्कुसुखआ
 सीताततोऽनुच्युसन्नेव पर्यावृत्त्यामीमदन्तेति मनसा जपित्वोच्यसेदित्यर्थः ॥ अमत्र प्राणात्रिरुच्येतिककांक्षा ॥ (अत्र विशेषः कर्मप्रदीपे) वामे
 नावत्तर्कैश्चिदुदगतं प्रचक्षते ॥ आवृत्त्यप्राणमायम्यपितृध्यायन्ययाहृतः ॥ जपस्तेनैव चावृत्त्यततः प्राणान्प्रमोचयेत् इति ॥ जपन्
 अमीमदन्तेति मन्त्रमिति विशेषः ॥ तेनैव वामेनैव मार्गेण प्राणान् प्रमोचयेत् ॥ उच्यसेदित्यर्थः ॥ (विष्णुनाप्युक्तम्) दत्वाचपि ङान्नि
 वृताननुमंत्रयेताऽत्र पितरो मादयध्वं यथाभागमावृषायध्वमिति ॥ (स्मृत्यन्तरे) आसस्यधारणं पूर्वतः प्रत्यवनेजनम् ॥ इतिक्रम
 विशेषस्तु ह्येयोवाजसनेयिनाम् ॥ (ब्रह्मपुराणे) दत्वात्र पितरभ्येति पठंश्चोदक्कुसुस्थितः ॥ सूचितयन्पितृस्तुष्टान्सर्वान् च भास्वर
 मूर्तिकां ॥ अमीमदन्तपितर इति पञ्चात्प्यजन्येति ॥ (प्रत्यवनेजनमाह कात्यायनः) ॥ अवनेज्यपूर्ववदिति ॥ पूर्ववदित्यने
 न पूवावनेजनेति कर्तव्यतातिदिश्यते साचोदपान्नाविरूपादक्षितैव पूर्वमित्यर्थः ॥ (स्मृत्यन्तरेऽपि) अवनेज्जनावशिष्टेस्तु जले मां प्यं विनो
 यकः ॥ अनंतरम् ॥ (कात्यायनसूत्रे) ॥ नीर्वीषि संस्त्यनमो वदत्यं जलं करोति इति ॥ नीर्वीषि संस्त्येति वामकुक्षायामंतरीयवस्त्रवशा
 संगोपनं नीवितां विस्त्रस्त्य ठन्सुच्यविस्त्रसनविधानावितः पूर्वतस्तस्यासाधारणं कर्तव्यमिति गम्यते ॥ नमो वदत्यं जलं करोतीति सूत्रम् ॥ नमो वपित

रोरसायेत्यादिभिर्मन्त्रैः प्रतिनमस्कारमंजलिकरोति ॥ अंजलिः करसंपुटः ॥ अंजलिमावध्यपिंडाभिमुखः पितृभ्यो नम इति नमस्कारान्कुट्यार्थादि
 त्यर्थः ॥ ते च मंत्राः वाजसनेयिभिः पठ्यन्ते इति हेमाद्रिः ॥ (शतपथेपि) ॥ अथ नीवीमुद्धृत्य नमस्करोति नमो वः पितर इति ॥ ततः पिंडेषु सूत्राणि द
 द्यात् ॥ (तथा च पिंडपितृयज्ञे कात्यायनः) ॥ एतद्ब्रह्म इत्युपास्यति सूत्राणि प्रति पिंडमूर्णादशावावयस्युत्तरे यजमानलोमानि वा इति ॥ (अस्यार्थो
 भाष्ये) प्रति पिंडं बहुवचनात् त्रीणि सूत्राणि उपास्यति पिंडानामुपरि निदधाति ॥ ऊर्णमिपरोमाणि तन्निमित्तवस्त्रदशावा दशाः वस्त्रांचल
 सूत्राणि ॥ बहुत्वविशिष्टाः प्रति पिंडमेतद्ब्रह्म पितरो वास इत्युपास्यति ॥ अथवा ॥ यजमानस्य पंचाशत्तमवर्षादूर्ध्वं यजमानलोमानि पलिता
 नि हृदयस्थानि सूत्रस्थाने प्रति पिंडं प्रास्यतीति ॥ एतच्च सूत्रादि वस्त्राभावे वस्त्रस्थाने दातव्यं सति तु वस्त्रे वस्त्रमेव ॥ वस्त्रार्थे सूत्रमेव वा
 इति वायुपुराणात् ॥ (ब्रह्मपुराणेपि) दद्यात्क्रमेण वासांसि दशांवाश्वेतवस्त्रजाम् ॥ एतद्ब्रह्मः पितरो वासस्त्विति जल्पन् पृथक् पृथक् ॥ अमु
 कामुक्कगोत्रैतच्चुभ्यं वासः पठेत्ततः ॥ (काशिकायाम्) सर्वाभावे कुशाग्र्यसेदिति ॥ ततस्तूष्णीं गंधादिदानम् (तथा च छंदोगपरिशिष्टे) गंधा
 दीनि क्षिपेत्तूष्णीं तत आचामयेद्विजान् ॥ (मात्स्येपि) गंधधूपादिकं दद्यात्कुत्वा प्रत्यवेनेजनम् ॥ दीपप्रज्वालनं तद्वत्कुर्वात्पुष्पाच्च नंबुधः ॥
 (याज्ञवल्क्यः) तुलसीभृंगराजं च अपामार्गशमीं तथा ॥ पितृमूर्धनियो दद्यात्सयाति परमांगतिम् ॥ शमी शमीपत्राणि ॥ पितृमूर्धनि पिंडोपरि
 इत्यर्थः ॥ (पद्मपुराणेपि) तुलसीगंधमाध्राय पितरस्तुष्टमानसाः ॥ प्रयाति गरुडारूढास्तत्पदं चक्रपाणिनः ॥ (हेमाद्रौ देवलः) ॥ दक्षि
 णां सर्वभोगांश्च प्रति पिंडं प्रदापयेत् ॥ भक्ष्यानपूपानि क्षुंश्च व्यंजनान्यशनानि च ॥ दक्षिणाशब्देनात्र जतादि ॥ (तत्रैव शंखः) ॥ यत्किं
 चित्पच्यते ते हे भक्ष्यं भोज्यं विगर्हितम् ॥ अनिवेद्य न भोक्तव्यं पिंडमूले कथंचन इति ॥ एवं पिंडेभ्यो गंधपुष्पादि दत्वा वारिदानं पुनर्ब्राह्म

गहस्तेषु शिवा आपः संत्वित्याविभिर्मित्रैः कर्तव्यम् ॥ (तथाचमात्स्ये) आचतिपुनर्दद्याञ्जलपुष्पाक्षतोदकम् ॥ (मार्कण्डेयोपि) गंध
 माल्यादिसंयुक्तं दद्यादाचमनं तंतं ॥ (कात्यायनोपि) आचतिपुसोदकपुष्पाक्षतान् अक्षय्योदकं च दद्यादिति ॥ इदमंबुपुष्पाक्षतदानं दिवे
 पुतुसयेन पित्र्येत्वऽपसत्येन काव्यमिति कर्कभाष्ये ॥ (छंदोगपरिशिष्टे वृद्धिश्राद्धप्रकरणे कात्यायनः) शिवा आपः संत्वितिचर्मात्स्वित्युक्ते
 पुनश्चैते ॥ सोमनस्यमस्त्विचिचपुष्पदानमतः परम् ॥ अक्षतंचारिष्टमस्त्विच्यक्षतान् प्रतिपादयेदिति ॥ अक्षतान् यवानित्यर्थः ॥ अक्षतशब्दे
 नयवा उच्यन्ते इति हेमाद्रिः ॥ अत्र अक्षतान् तंदुलानिति मेघिलक्ष्मणरत्नेऽस्त्रनमयुक्तमेव ॥ अक्षतास्तु यवाः प्रोक्ता भृष्टा घाना भवन्ति ते इति
 कात्यायनवाक्यात् ॥ (ब्रह्मपुराणेपि) आचतिपूर्वकं दद्यात्पुष्पाणिसयवानि च ॥ यवोऽसीति पठेन्मंत्रं श्रद्धाभक्तिसमन्वितः इति ॥ यवदानचर्च
 श्रद्धेविकद्रिजहस्तेष्वेव ॥ पित्र्यहस्तेषु तु तिलदानमेव कार्यम् (तथाच हेमाद्रौ ब्राह्मे) सति लांबुषि पितृव्यादौ दत्त्वा देवेषु साक्षतमिति ॥
 (अत्रोदकादिदाने मंत्रानां हेमाद्रौ श्राद्धतत्त्वे च शाताक्षणः) अर्पामध्ये स्थिता देवाः सर्वमप्सु प्रतिष्ठितम् ॥ ब्राह्मणस्य कर्तव्यं सत्त्वा शिवा आपो
 भवन्तु ॥ लक्ष्मीर्वसतिपुण्ये लक्ष्मीर्वसतिपुष्करे ॥ लक्ष्मीर्वसेत्सदा सोमे सोमनस्य सदास्तु मे ॥ अक्षतं चास्तु मे पुण्यं स्मृतिः पुष्टिर्धृति
 श्रमे ॥ यद्यच्छ्रेयस्करं लोकं तत्तदस्तु सदा मम ॥ इति ॥ इत्तदक्षानां चांषु पुष्पाक्षतानां कस्मिंश्चिच्छुचौ देवेऽपि प्राः प्रक्षेपं कुर्व्युरिति हेमाद्रिः ॥
 (मात्स्ये) दत्त्वा शीघ्रतिगृह्णीयाद्दिने भ्यः प्रादुमुखो ब्रुधः ॥ अघोराः पितरः सन्तु संत्वित्युक्ते पुनर्दिजे ॥ गोत्रं तया वद्धं तान् स्तयेत्युक्तं
 सते पुनः ॥ दातारो नो भिषद्वतामन्नं चैवेत्युवीरयेत् ॥ एताः सत्याग्निपः सन्तु संत्वित्युक्तश्चैते पुनः ॥ इति ॥ इत्तदा अक्षय्योदकं दत्त्वा इत्यर्थः ॥
 (कात्यायनमुत्रोपि) अघोराः पितरः सन्तु संत्वित्युक्ते गोत्रं नो वद्धतां वद्धं तां भित्युक्ते दातारोऽभिषद्वतस्य विद्याः संततिरेव च श्रद्धाचनो माव्यगम

द्रुदेयंचनोस्त्वित्याशिषः प्रतिगृह्येति ॥ (मनुपराशराज्ञवल्क्याः) दातारो नोभिवर्द्धतां वेदाः संततिरेवच ॥ श्रद्धाचनोमाव्यगमद्रुदेयं
 चनोस्त्विति इति॥अस्यार्थः॥दातारोहिरण्यदेःनोऽस्माकंकुलेऽभिवर्धतां बहवोभवंतु वेदाश्चवर्द्धताम् अध्ययनाध्यापनतदर्थज्ञानानुष्ठानद्वारा
 रेण संततिश्चपुत्रपौत्रादिपरंपरयाश्रद्धाच पित्र्ये कर्मण्यास्थानोऽस्माकं माव्यगमत् मागच्छतु देयं चहिरण्यादि बहु अपरिमितमस्माकं
 भवत्वितिजपेदित्यर्थः॥ (गारुडस्कांदयोः) अन्नंचनोबहुभवेदतिथींश्चलभेमहि ॥ याचितारश्चनः संतु माचयाचिष्मकंचन॥ एतेपामाशिषः
 सर्वागृह्णीयात्प्रतिभाषितमिति ॥ एताआशिषःप्राङ्मुखउपवीतीएवगृह्णीयात् (तथाच हेमाद्रौ मरीचिः) प्रदक्षिणंशिवाआपोजपाशीःस्व
 स्तिवाचनम् ॥ विप्रेषुदक्षिणादानंषट्सव्यानिप्रचक्षतेइति ॥ अस्यार्थो हेमाद्रिणाकृतः ॥ प्रदक्षिणं विसर्जनानंतरं बहिर्निर्गत्यमंडलोपर्यव
 स्थितानां ब्राह्मणानांप्रदक्षिणीकरणम् ॥ शिवाआपः संतिवत्यादिमंत्रैः क्रियमाणंकर्म ॥ जपःपुरुषसूक्तादिआशीश्चादातारो नोभिवर्द्धतामि
 त्यादिकाभिप्रेता ॥ स्वस्तिवाचनं स्वस्तिभवंतो भुवत्वितिवाचनम् ॥ विप्रेषुदक्षिणादानं यदिप्रोद्देशेन दक्षिणादानंक्रियेततदत्राऽभि
 मतम् नतुयत् पित्राद्युद्देशेन विप्ररूपाधिष्ठाने क्रियते इति ॥ एतानिषट्कर्मणिषट्सव्यानि सव्यधर्मकाणिइत्यर्थः ॥ मनुविष्णुभ्यांतु विसर्ज
 नानंतरं दक्षिणामुखेनपितृभ्यश्चकार्यमित्युक्तं तत्तु सामिकानाम् ॥ (तथाचमात्स्ये) विसृज्यब्राह्मणांस्तांस्तुतेपांकृत्वाप्रदक्षिणम् ॥
 दक्षिणांदिशमाकांक्षन् पितॄन् याचेतसामिक इति ॥ अत्रयदाप्राङ्मुखोवरयाचनग्रहणं कुर्यात्तदायज्ञोपवीत्येवइतिहेमाद्रिः ॥ (अनंत
 रमाह कात्यायनः) आशिषः प्रतिगृह्यस्वधावाचनीयान् सपवित्रान्कुशानास्तोर्यस्वधांवाचयिष्यइतिपृच्छति वाच्यतामित्यनुज्ञा
 तः पितृभ्यः पितामहेभ्यः प्रपितामहेभ्यो मातामहेभ्यः प्रमातामहेभ्योबृद्धप्रमातामहेभ्यश्चस्वधोच्यतामित्यस्तुस्वधेत्युच्यमाने स्वधावा

चनीयेष्वयोनिर्पचति ऊर्जमिति- ॥ अस्याय ॥ (अत्रसांप्रदायिकाव्याचक्षते) ॥ स्वधावाचनार्थमुपकल्पिता कुशा
 म्न्वधावाचनीया पवित्राण्यास्तीम्य पिढानामुपरि दक्षिणाप्राप्तं तेषु पिढावनेजनपान्नस्यतमुदकं दक्षिणकरे गृहीत्वा ऊर्जं
 चंदंतीरित्यादिकं धनमुच्चाध्यं पितृतीर्थेन निपेचनीयमित्यर्थः ॥ (पराशरोपि) ऊर्जवदतीरुच्चाध्यं जलं पिबेदुदापयेदिति ॥ (अनं
 तरमपपात्रोत्तानीकरणं दक्षिणादानं चाह कात्यायनः) उत्तानपात्रं कृत्वा यथाशक्ति दक्षिणां दद्यात् इति ॥ (पराशरोपि) न्युब्ध
 पिढायपात्राणि कृत्वा उत्तानानि संस्रवान् ॥ दक्षिणां दद्यादित्यर्थः ॥ (नागरसंबेदपि) उत्तानमर्घ्यपात्रं तु कृत्वा दद्याच्च दक्षिणाम् ॥ हिरण्यं
 देवतानां च पिनूणां रजततया ॥ इति ॥ (पात्रचालने विशेषमाह जातुकर्णः) पात्राणि चालयेच्छ्राद्धे स्वयं शिष्यो यवासुतः ॥ न स्त्रीभिर्न च वा
 लेन नासञ्जात्या कथंचन ॥ (प्रचेतास्तु) श्राद्धे भोजनपात्राणि स्वयमेव प्रचालयेदिति वदति ॥ (दक्षिणादाने विशेषमाह नृह रूपति) तस्मा
 तपणकानि गोवाफलं पुष्पमयापि वा ॥ प्रदद्याद्दक्षिणां श्राद्धे तया सफलो भवेत् इति ॥ (दक्षिणादाने सव्यापसव्ययोर्विकल्पमाह हेमाद्रौ जम
 दुग्निः) सवकुर्मापसव्येन दक्षिणादानवर्जितमिति ॥ अनेन दक्षिणार्यासव्यमुक्तम् ॥ (अपसव्यपक्षोपितत्रैव तेनोक्तः) अपसव्यं तु तत्राह मत्स्यो
 दिभगवामनो इति ॥ अनयोपक्षयोर्द्वितीयपक्षो युक्तः पेटकत्वात् ॥ पितृणामपसव्येन दद्याद्द्रौप्यं तु दक्षिणामिति स्मृत्यंतरवाक्यात् ॥ अप
 सव्यं तु तत्राह मत्स्यो दिभगवान्मनो इति विशेषवाक्याच्च ॥ (माघवर्गेयपि) पितृद्देशेन दक्षिणादानं प्राचीनावीतिनाकार्यमिति ॥ अथ दक्षिणा
 दानानंतरमप्याह (पिढापितृयज्ञे कात्यायनः) अवधाय गिप्रतियजमानः तल्लुफसक्तुदाच्छिन्नान्मयाधिति ॥ (अस्यायो भाव्ये) पिढानप्य
 पुः स्यात्सर्पाप्रत्यवधाय ततो यजमानः सूर्यं कृत्वा पिढान्स्थालीस्थानवगमिष्यति अथ घ्राणं करोति ॥ पूर्वसक्तुदाच्छिन्नानि याभिरेषा यामास्तृता

न्यध्वन् तान्यग्नौ प्रक्षिप्य उल्लुक्कं च तत्रैव प्राक्षिपति इत्यर्थः ॥ अथ विसर्जनमाह (कात्यायनः) विश्वे देवाः प्रीयंतामिति देवजपित्वा वाजे
वाज इति विसृज्येति ॥ (याज्ञवल्क्योपि) वाजे वाज इति प्रीतः पितृपूर्वविसर्जयेत् ॥ (प्रचेताः) विसृजेद्भक्तिसंयुक्तः सीमांतं चाप्यनुव्र
जेदिति ॥ सीमांतं स्वगृहसीमापर्यंतमित्यर्थः ॥ (कात्यायनसूत्रेपि) आमावाजस्येत्यनुव्रज्य प्रदक्षिणीकृत्योपविशेत् ॥ (विष्णुधर्मोत्तरेपि)
पश्चाद्विसर्जयेद्देवान्पूर्वं पैतामहान्द्विजान् ॥ मातामहानामप्येवं सह देवैः क्रमः स्मृत इति ॥ एतद्विसर्जनं तु जमदग्निना सव्येनोक्तं ॥ युक्तमपि स
व्येन एव ॥ परंचशिष्टानां चरंति पूर्वमपसव्येनावाहनविधानात् अपसव्येनैव विसर्जनं कुर्वति ॥ अत्र शिष्टाचार एव प्रामाणिक इति ॥ अनंतरं देवता
भ्य इति त्रिर्जपः कर्तव्यः ॥ (तथाच ब्राह्मे) देवताभ्यः पितृभ्यश्च महायोगिभ्य एव च ॥ नमः स्वाहायै स्वधायै नित्यमेव नमो नमः ॥ आद्यावसाने
श्राद्धस्य त्रिरावृत्याजपेत्सदा ॥ पिंडनिर्वपणे चापि जपेदेतत्समाहित इति ॥ पिंडनिर्वपणे पिंडदानात्पूर्वमित्यर्थः ॥ ततो दीपनिर्वापणं ॥ (तदु
क्तं देवलेन) निर्वृत्ते पितृभेदुदीपं प्रच्छाद्य पाणिना ॥ आचम्य पाणी प्रक्षाल्य ज्ञातीच्छेषेण भोजयेदिति ॥ प्रच्छाद्य निर्वाप्य इत्यर्थः ॥ अपसव्येन
दीपं निर्वापयेद्दक्षिणामुख इति श्राद्धकल्पकारः ॥ (स्मृत्यंतरेपि) दीपं हस्तेन निर्वाप्य पवित्रत्यागपूर्वकम् ॥ पादशुद्धिर्द्विराचामेदु
च्छिष्टोद्भासनं ततः ॥ तथा ॥ अपसव्यं ततः कृत्वा दीपनिर्वापणं चरेत् ॥ ततः सव्येन हस्तादिप्रक्षाल्याचम्य यत्न
तः ॥ न्यूनादिदोषशक्त्यै तु सांगकर्मप्रपूर्तये ॥ स्मृत्वा संप्रार्थयेद्विष्णुं यथाश्रुतिनिदर्शनम् ॥ ततः श्राद्धीयवस्तूनि
ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥ पिंडादिकं जलदौ तु प्रक्षिपेद्विष्टसिद्धये-इति ॥ अथ पिंडप्रतिपत्तयः ॥ (तत्र हेमाद्रौ देवलः) ततः कर्मणि
निर्वृत्ते तान् पिंडांस्तदनंतरम् ॥ ब्राह्मणोऽग्निरजोगौर्वाभक्षयेदप्सु वा क्षिपेत् ॥ (याज्ञवल्क्योपि) पिंडांस्तु गोजविभ्यो दद्याद्ग्नौ

चनीथेप्यपोनिर्पिचति ऊर्जमिति- ॥ अस्यार्थः ॥ (अत्रसांप्रदायिकाव्याचक्षते) ॥ स्वधावाचनार्थमुपकल्पिता कुशा
 स्वधावाचनीया पवित्राण्यास्तीर्थ्य पिठानामुपरि दक्षिणाग्रात् तेषु पिठवनेजनपात्रस्थितमुदकं दक्षिणकरे गृहीत्वा ऊर्ज
 बहूतीरित्यादिकं मंत्रमुच्चार्य पितृतीर्थेन निषेचनीयमित्यर्थः ॥ (पराशरोपि) ऊर्जबहूतीरुच्चार्य जलं पिठेषुदापयेदिति ॥ (अनं
 तरमर्थपात्रोत्तानीकरणंदक्षिणादानंचाह कात्यायनः) उत्तानपात्रंकृत्वा यथाशक्तिदक्षिणां दद्यात् इति ॥ (पराशरोपि) न्युज्य
 पिठार्थपात्राणि कृत्वोत्तानानिसंस्त्रवान् ॥ दक्षिणां दद्यादित्यर्थः ॥ (नागसंबोपि) उत्तानमर्घ्यपात्रंतुकृत्वा दद्याच्च दक्षिणाम् ॥ द्विरण्यं
 देवतानांचापिनृणां रजततया ॥ इति ॥ (पात्रचालने विज्ञेयमाह जातूकर्ण्य) पात्राणि चालयेच्छब्दे स्वयं शिष्यो यवासुतः ॥ नस्त्रीभिर्न च वा
 लेन नासञ्जात्या कर्तव्यं चन ॥ (प्रचेतास्तु) शब्दे भोजनपात्राणि स्वयमेव प्रचालयेदिति वदति ॥ (दक्षिणादाने विज्ञेयमाह बृहस्पतिः) तस्मा
 त्पत्रकाकिर्णवाफलं पुष्पमयापि वा ॥ प्रदद्याद्दक्षिणां श्राद्धे तया ससफलो भवेत् इति ॥ (दक्षिणादाने सव्यापसव्ययोर्विकल्पमाह हेमाद्रौ जम
 दग्निः) सर्वकर्मापसव्येन दक्षिणादानवर्जितमिति ॥ अनेन दक्षिणायां सव्यमुक्तम् ॥ (अपसव्यपक्षोऽपि तत्रैव तेनोक्तः) अपसव्यंतु तत्राह मत्स्यो
 विभगवा मनो इति ॥ अनयोऽपक्षयोर्द्वितीयः पक्षो युक्तः पेतुकत्वात् ॥ पितृणामपसव्येन दद्याद्रौप्यंतु दक्षिणामिति स्मृत्यंतरवाक्यात् ॥ अप
 सव्यंतु तत्राह मत्स्यो विभगवान् मनो इति विज्ञेयवाक्याच्च ॥ (माधवीयेपि) पितृहेतुन दक्षिणादानं प्राचीना वीतिना कार्यमिति ॥ अथ दक्षिणा
 दानानंतरमप्याह (पिठपितृयज्ञे कात्यायनः) अवधाय शिघ्रतियजमानः उत्सुकः सकृद्वच्छिन्नान्प्राप्नोति ॥ (अस्यार्थो भाष्ये) पिठानध्व
 युः स्यात्प्राप्त्यवधाय ततो यजमानः सव्यंकृत्वा पिठान् स्यालीस्थानवलिप्रति अवध्राणं करोति ॥ पूर्वसकृद्वच्छिन्नानि यानि रेखायामास्तृता

न्यभूवन् तान्ममौप्रक्षिप्यउल्लुक्कंचतत्रैवप्राक्षिपति इत्यर्थः ॥ अथविसर्जनमाह (कात्यायनः) विश्वेदेवाः प्रीयंतामितिदेवजपित्वावाजे
वाज इति विसृज्येति ॥ (याज्ञवल्क्योपि) वाजेवाजइतिप्रीतः पितृपूर्वविसर्जयेत् ॥ (प्रचेताः) विसृजेद्भक्तिसंयुक्तः सीमांतंचाप्यनुव्र
जेदिति॥सीमांतंस्वगृहसीमापर्यंतमित्यर्थः ॥ (कात्यायनसूत्रेपि) आमावाजस्येत्यनुव्रज्यप्रदक्षिणीकृत्योपविशेत् ॥ (विष्णुधर्मोत्तरेपि)
पश्चाद्विसर्जयेद्देवान्पूर्वं पैतामहान्द्विजान् ॥ मातामहानामप्येवंसह देवैःक्रमः स्मृतइति ॥ एतद्विसर्जनंतुजमदग्निनासव्येनोक्तं ॥ युक्तमपिस
व्येनएव॥परंचशिष्टानाचरंतिपूर्वमपसव्येनावहनविधानात् अपसव्येनैवविसर्जनंकुर्वति ॥ अत्रशिष्टाचारएवप्रामाणिक इति॥अनंतरंदेवता
भ्यइतित्रिर्जपः कर्तव्यः॥(तथाच ब्राह्मे) देवताभ्यःपितृभ्यश्चमहायोगिभ्यएवच ॥ नमः स्वाहायैस्वधायैनित्यमेवनमो नमः ॥ आद्यावसाने
श्राद्धस्यत्रिरावृत्याजपेत्सदा ॥ पिंडनिर्वपणेचापिजपेदेतत्समाहित इति ॥ पिंडनिर्वपणे पिंडदानात्पूर्वमित्यर्थः ॥ ततोदीपनिर्वापणं॥(तदु
क्तंदेवलेन) निर्वृत्तेपितृमेधेतुदीपंप्रच्छाद्यपाणिना ॥ आचम्यपाणीप्रक्षाल्यज्ञातीच्छेपेण भोजयेदिति ॥प्रच्छाद्यनिर्वाप्यइत्यर्थः॥अपसव्येन
दीपंनिर्वापयेदक्षिणामुखइतिश्राद्धकल्पकारः ॥ (स्मृत्यंतरेपि) दीपंहस्तेनानिर्वाप्य पवित्रत्यागपूर्वकम् ॥ पादशुद्धिर्द्विराचामेदु
च्छिष्टोद्भासनं ततः ॥ तथा ॥ अपसव्यं ततः कृत्वा दीपनिर्वापणं चरेत् ॥ ततः सव्येन हस्तादिप्रक्षाल्याचम्य यत्न
तः ॥ न्यूनादिदोषशान्त्यै तु सांगकर्मप्रपूर्त्तये ॥ स्मृत्वा संप्राथयेद्विष्णुं यथाश्रुतिनिर्दर्शनम् ॥ ततः श्राद्धीयवस्तूनि
ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥ पिंडादिकं जलादौ तु प्राक्षिपेदिष्टसिद्धये-इति ॥ अथ पिंडप्रतिपत्तयः ॥ (तत्रहेमाद्रौदेवलः) ततः कर्मणि
अतिताचपिंडांस्तदनंतरम् ॥ ब्राह्मणोऽग्निरजोगौर्वाभक्षयेदप्सुवाक्षिपेत् ॥ (याज्ञवल्क्योपि) पिंडांस्तुगोजविप्रेभ्योदद्यादग्नौ

जलेपिवा ॥ प्रक्षिपेत्सत्सुविप्रेषुद्विजोच्छिष्टं नमार्जयेत् इति ॥ जले अगाधे जले प्रक्षिपेदित्यर्थः ॥ सत्सुविप्रेषु मोक्षनदेश्चावस्थितेषु द्विजोच्छिष्टं नमार्जयेत् ॥ नेत्रासपेदित्यर्थः ॥ (मनुस्मृतावपि) गाविप्रयजमग्निवाप्राशयेदप्सु वा क्षिपेत् ॥ वयोभिः सादयन्त्यन्ये प्रक्षिपन्त्यनलेषु वा ॥ (मात्स्येपि) ॥ पिंढास्तु गोवविप्रेभ्यो वद्यादग्नौ जलेपिवा ॥ विप्रतिषाथयिष्विरेद्वयोभिरथ वा सयेदिति ॥ पुत्रार्थो मध्यमपिंढपत्न्यैदद्यात् ॥ (तयाचवायुपुराणे) पत्न्ये प्रजार्थी वद्यात्तु मध्यमं मंत्रपूर्वकमिति ॥ (मंत्रस्तु मत्स्येन दर्शितः) आधत्त पितरोगर्भमंत्रं संतानवर्द्धन इति ॥ (मनुस्मृतौ) पतिव्रताय मंत्रं पत्नी पितृपूजनतत्परा ॥ मध्यमन्तुततः पिंढमद्यात्सम्यक् सुतार्थिनी ॥ आयुष्मन्तं सुतं विदेत् यशोभेया समन्वितम् ॥ घनवत् प्रजार्थं कंसान् विवर्तयति ॥ रोमाभितेन प्रथमोऽब्राह्मणकामेन तु चरमः पिंढो भक्षणीयः ॥ (तयाच द्वापरीतः) आयुर्दं प्रथमः पिंढो द्वितीयः पुत्रवः स्मृतः ॥ ऋद्धिदस्तु तृतीयो विवर्तयति ॥ पुत्रकामाय जमानपनीतिज्ञेयः ॥ (ब्रह्मांडपुराणे) पिंढमग्नौ स वा दद्याद्गोमार्थी प्रथमं नरः ॥ पत्न्ये प्रजार्थी वद्याद्द्वैमध्यमं मंत्रपूर्वकम् ॥ उत्तमांगतिमन्विच्छन् गोभ्यो नित्यं प्रयच्छति ॥ आह्वाप्रज्ञां यश कीर्तिमप्सु पिंढं प्रवेक्षयेत् ॥ प्रार्थयन् पूर्वमायुश्च वायसेभ्यः प्रयच्छति ॥ आकाशं गमयेदप्सु स्थितो वा दक्षिणामुत्तरं ॥ पितृणां स्थानमाकाशं दक्षिणादिक् तथैव च इति ॥ मध्यमपिंढं प्राश्नन् च केवलं काम्यमेव न नित्यमिति द्वैतनिर्णये ॥ (पिंढोपधाते हेमाद्रौ देवलः) शशृगालसुरैः पिंढः स्पृष्टो भिन्नः प्रमावतः ॥ मार्जारभूपके स्पृष्टश्चाढालपतिताविभिः ॥ कर्तुरायुष्यनाशः स्यात्प्रेतस्तं नोपसर्पति ॥ (तद्दोषनिवृत्तिमाह जातुकर्णः) तद्दोषपरिहारार्थं प्राजापत्यं प्रकल्पयेत् ॥ पुनः स्नात्वा तवाकृतां पिंढं कुपोष्य विधि इति ॥ पाकांतरे जनेन पाकेन वा पिंढवानमात्रं पुनः कार्यं न सर्वं श्राद्धावृत्तिरिति सर्वसमतमिति कमलाकरप्रभृतयः ॥ (अथ वैश्वदेवादि) तत्र तावद्देशे देवकालनिर्णयः ॥

(हेमाद्रौब्रह्माण्डे) वैश्वदेवाहुतीरगनावर्कब्राह्मणभोजनात् ॥ जुहुयाद्भूतयज्ञादि श्राद्धंकृत्वातुतस्मृतम् इति ॥ अर्वाकब्राह्मणभोज
 जनात् इत्यनेनाऽग्नौकरणानंतरं वैश्वदेवाहुतीर्जुहुयादित्यर्थः ॥ श्राद्धंकृत्वाभूतयज्ञादिस्मृतं इत्यनेनभूतयज्ञस्यैवश्राद्धांतिकर्तव्यतेतिकृतार्था
 द्वैश्वदेवाहुत्यनंतरमेवबलिहरणंकार्थमितिदर्शितमितिस्मृतिचंद्रिकाकारः ॥ अयमेकोऽनग्निकवैश्वदेवस्यकालः ॥ द्वितीयोऽपि (भवि
 प्यत्पुराणे) पितृन्संतप्यविधिवद्बलिंदद्याद्विधानतः ॥ वैश्वदेवंततः कुर्यात्पश्चाद्ब्राह्मणवाचनम् ॥ बलिशब्दोपितत्रैवव्याख्यातः ॥ येन्निद
 ग्धातुमंत्रेण भूमौयन्निक्षिपेद्बुधः ॥ जानीहितबलिंवीरश्राद्धकर्मणि सवदेति ॥ अनेनविकिरसंज्ञकबलिप्रदानानंतरं स्वस्तिवाचनात्पूर्वं वैश्वदेवं
 कुर्यादित्युक्तंभवति ॥ अयंद्वितीयः कालः ॥ अथ तृतीयोपि ॥ (स्मृतिपुराणादावुक्तः तत्राहमनुः) उच्छेषणंतुतत्तिष्ठेद्यावद्विप्रविस
 र्जिताः ॥ ततोगृहबलिकुर्यादितिधर्मोव्यवस्थितः ॥ (अस्यार्थमेधातिथिनाकृतः) भुजानेषु द्विजेषुयदुज्यधिकरणपात्रलयंभूमौ
 चपतितमन्नं तस्माद्देशात्तावन्नमार्ष्टव्यंयावद्ब्राह्मणाननिष्क्रांताः ॥ ततोनिष्पन्नेश्राद्धकर्मणि अनंतरं वैश्वदेवहोमान्वबहिःकाकातिथ्यादि
 भोजनं च कर्तव्यमित्यर्थः ॥ (अयमेवार्थोमत्स्यपुराणे) उच्छेषणंतुतत्तिष्ठेद्यावद्विप्रविसर्जिताः ॥ वैश्वदेवंततः कुर्यान्निवृत्ते
 पितृकर्मणि ॥ (माधवीयैपैठीनसिः) श्राद्धंनिर्वर्त्यविधिवद्भैश्वदेवादिकंततः ॥ कुर्याद्भिक्षांततोदद्याद्धंतकारादिकंतथाइति ॥
 निरग्नेकानांकातीयानांतुश्राद्धांतैएववैश्वदेवेतिकाशिनाथप्रभृतयः ॥ सर्वेषांश्राद्धांतैएवेतिमेधातिथिस्मृतिरत्नावल्यादयोवहवः ॥
 (श्राद्धतत्वेभविष्यपुराणमपि) कृत्वाश्राद्धंमहाबाहोब्राह्मणांश्चविसृज्यच ॥ वैश्वदेवादिकंकर्मततः कुर्यान्नराधिपइति ॥ अतोऽनग्नेकर्त्तृक
 स्य वैश्वदेवादेस्त्रयःकालाः ॥ एकोऽग्नौकरणानंतरं अन्योविकिरादुपरि तृतीयो ब्राह्मणविसर्जनान्तापश्चादिति ॥ एतत्सर्वतुसपात्रकविष

पम् ॥ अपात्रकेतुश्राद्धंति ब्राह्मणभोजनात् प्रागेव ॥ सामिकानांतुसर्वत्रश्राद्धात् पूर्वमेव वैश्वदेव ॥ इति वैश्वदेवकालनिर्णयः ॥ (अथ
 वैश्वदेवकरणप्रकारोमार्कण्डेयपुराणे) स्वादातास्ताजलेषामौकुर्यात्पंचाष्टुतीःक्रमात् ॥ ब्रह्मप्रजापतिर्गृह्णा कश्यपेनुमतिस्तथा ॥ १ ॥
 चतुर्थ्यर्पितंलक्ष्म्या वैश्वदेववर्लिचरेत् ॥ पर्जन्यआपः पृथिवीधातापिचविपूर्वेगः ॥ २ ॥ चतुर्वांसुः प्राच्यधाची प्रतीचीचाप्युदीच्यपि ॥ ब्रह्मान्त
 रिक्षसूर्यांश्चविश्वेदेवास्तवः परम् ॥ ३ ॥ विश्वेधृता उपाश्चापि भूतानांचपतिस्तथा ॥ अपसव्येनसतिळं पितृभ्यश्चस्वधानम् ॥ ४ ॥
 सनकादिसप्तमर्त्येभ्योहंतर्कळोपवोतवान् ॥ यक्षमेतत्तेचसव्येनजलंनिर्णेजर्जनम् ॥ ५ ॥ दद्यात्काकाश्चर्वाडालाः पतिताः पापसंगिनः ॥
 ततः कीटपतंगाश्चगावः श्वानोततः परम् ॥ ६ ॥ चतुर्थ्यंतानुपादायनमोतान् क्रमतः पठेत् इति ॥ उच्छिष्टमार्जनानंतरं वैश्वदेवंकृत्वा
 क्षेपमन्नं वाधैः सह भुंजीत (तयाधमत्स्यपुराणे) ततस्तुवैश्वदेवाते सभृत्यसुतवाधवः ॥ भुंजीतातियिसयुक्तः सर्वपितृनिपेवितमिति ॥
 (ब्रह्मपुराणे) एवंसम्यक् गृहस्येन देवताः पितरस्तथा ॥ संपूज्या हव्यकव्याभ्यामन्नेनातियिवाधवाः ॥ भूतानिभृत्याविकलाः पशुप
 क्षिपिपीलिका ॥ भिक्षवोयाचमानाश्चयेचान्येयाचकाण्डे इति ॥ विकला अधमधिरमूकादय इत्यर्थः ॥ (हेमाद्रौ) यदिमागधसूताश्च
 तौयत्रिकविदस्तथा ॥ अलङ्घ्यलाभाः श्राद्धेषु नाशयति महद्यज्ञः ॥ तस्मात्तेपि विभक्तव्या सकलंसंविभज्यच इति ॥ तौर्यत्रिकं नृत्यगी
 तवाद्यानि ॥ अलङ्घ्यलाभाः अत्रासाध्या इत्यर्थः ॥ एतत्क्षयात् श्राद्धपरमिति वृद्धाः ॥ क्षयादे धूरिभोजनमितिकौर्मात् ॥ (क्षेपभोजनाऽकृते दोष
 माह देवलः) श्राद्धं कृत्वा तु यो मर्त्यो न मुक्तिं यकदाचन ॥ देवाहव्यं न गृह्णाति कव्यानि पितरस्तथा इति ॥ (अतएव श्राद्धविनेहपवासनिषेध
 माह व्यासः) आवित्येऽहनि संकांतावसितेकावशीम्रदे ॥ व्यतीपाते कृते श्राद्धे पुत्रीनोपवसेद्वही ॥ (कात्यायनव्यासौ) उपवासोयवानित्य-

श्राद्धं नैमित्तिकं भवेत् ॥ उपवासं तदा कुर्यादाश्रायपितृसेवितम् इति ॥ (श्राद्धशेषान्नभोजनस्य कचिन्निषेधमाह मार्कण्डेयः) पित्रादीनाम
 आन्येषां श्राद्धशेषान्नभोजनम् ॥ व्रतिनां विधवानां च यतीनां च विगर्हितम् ॥ (अथ भोजनानंतरं दातृभोक्तृनियममाह बृहस्पतिः) तानि शां
 ब्रह्मचारी स्याच्छ्राद्धकृच्छ्राद्धमुक्तथा ॥ अन्यथा वर्तमानौ तौ स्यातां निरयगामिनौ ॥ (मात्स्येपि) पुनर्भोजनमध्वानं यानमायासमैश्वर्यम् ॥
 श्राद्धकृच्छ्राद्धभोक्ता च सर्वमेतद्विवर्जयेत् ॥ (जाबालिः) तांबूलदंतकाष्ठचस्त्रेहस्नानमभोजनम् ॥ रत्योपधिपरान्नं च श्राद्धकर्ता विवर्जयेत् ॥
 (मात्स्ये) एतच्चानुपनीतोऽपि कुर्यात्सर्वेषु पर्वसु ॥ श्राद्धं साधारणं नाम सर्वकामफलप्रदम् ॥ भार्या विरहितोऽप्येतत्प्रवासस्थोऽपि भक्ति
 मान् ॥ शूद्रोऽप्यमंत्रवत्कुर्यादनेन विधिनानृप ॥ इति पार्वणश्राद्धप्रयोगः ॥ (अथैकोद्दिष्टप्रयोगः तत्र कात्यायनः) अथैकोद्दिष्टमेकंपात्र
 मेकोऽर्घ्ये एकं पिण्डं नावाहनं नाग्नौ करणं नात्र विश्वे देवाः स्वदितमिति तृप्तिप्रश्नः सुस्वदितमित्यनुज्ञानोपपत्तिरुतामित्यक्षयस्थाने
 अभिरम्यतामिति विसर्ग इति ॥ (याज्ञवल्क्योपि) एकोद्दिष्टं देवहोने मेकाध्यैकपवित्रकम् ॥ आवाहनाग्नौ करणरहितं
 ह्यपसव्यवत् ॥ उपतिष्ठतामक्षयस्थाने विप्रविसर्जने अभिरम्यतामिति वेदयुस्तोभिरताः स्मह ॥ (अस्यार्थः) एकोद्दिष्टं एक
 उद्दिष्टोयस्मिन् ॥ श्राद्धे तदेकोद्दिष्टमिति कर्मनामधेयं देवरहितं विश्वे देवरहितं एकाध्यपात्रमेकदर्भपवित्रकं च आवाहना
 ग्नौ करणहोमेन चरहितं अपसव्यवत् प्राचीनावीतब्रह्मसूत्रवत् तत्राक्षयस्थाने उपतिष्ठतामिति वेदत् विप्रविसर्जने कर्तव्ये
 वाजेवाज इति जपानंतरं अभिरम्यतामिति ब्रूयात् तेचाभिरताः स्मेति ब्रूयुः शेषं पार्वणवादित्यर्थः ॥ इत्येकोद्दिष्टप्रयोगः ॥
 अथ पार्वणविकृतिरूपवृद्धिश्राद्धप्रयोगः ॥ तत्र तावद्वृद्धिर्नामपुत्रजन्मादिनिमित्तोपलक्षितः कालः ॥ (तथा च हेमाद्रौ वसिष्ठः)

पुत्रजन्मविवाहादौ बृद्धिश्राद्धसुदाहृतम् ॥ (श्राद्धतत्वेमात्स्येच) अन्नप्राज्ञेष्वसीमते पुत्रोत्पत्तिनिमित्तके ॥ पुंसवेचनिपे
 केच नववेदमप्रवेदाने ॥ वेदव्रतबलदीनांप्रतिष्ठानांतथेष्वच ॥ तीर्थयात्रावृत्तौ वृद्धेश्राद्धं प्रकीर्तितम् ॥ (ब्रह्मपुराणेपि) जन्म
 ययोपनयने विवादेपुत्रकस्यच ॥ पितृव्रादीसुसाम्राजतपर्येद्विधिपूर्वकम् ॥ देवव्रतेषुचाधानयस्तुपुंसवनेपुच ॥ नवान्नभोजने स्नाने
 ऊढायाः प्रथमात्तैवे ॥ देवाराजतढागादिप्रतिष्ठासुत्सवेपुच ॥ राज्याभियेकेवालान्नभोजने बृद्धिसंस्तकान् ॥ वनस्याद्याश्रमगच्छन्
 पूर्वेषुःस्त्यप्यवा ॥ पितृन्पूर्वोक्तविधिनातपर्येत् कर्मसिद्धये ॥ (हेमाद्रौभाषलि) यस्मोद्वाहप्रतिष्ठासु मेखलावंधमोक्षयो ॥ पुत्र
 जन्मवृत्तौ वृद्धिश्राद्धं समाचरेदिति ॥ इदंचावश्यकम् ॥ बृद्धो न तर्पिता ये वै पितरोऽहमेधिभिः ॥ तद्धीनमफलं ह्येयमासुरो विधिविरेवसः ॥
 इति स्नातावपेक्षे ॥ (अत्र श्राद्धत्रयं सप्तधा ॥ मातृश्राद्धं तु पूर्वस्यात्पितृणां तदनंतरम् ॥ ततो मातामहानांच वृद्धौ श्राद्धत्रयं स्मृतम् ॥
 (तरकालमाह पृथ्वीचंद्रोदये गार्ग्य) मातृश्राद्धं तु पूर्वेषु कर्माहनि तु पेटकम् ॥ मातामहं चोत्तरेषु वृद्धौ श्राद्धत्रयं स्मृतम् ॥ (अत्राप्य
 शक्तौ सप्तव ॥ पुण्यदिनेष्वश्वत्थकर्मदेकस्मिन्पूर्ववासरे ॥ श्राद्धत्रयं प्रकुर्वीत वै श्वदेवं तृतांत्रिकम् ॥ (बृद्धमनुरपि) ॥ अलाभे भिक्षुकाला
 नां नावी श्राद्धत्रयं बुध ॥ पूर्वेषु पूर्वेषु पूर्वोद्धे मातृपूर्वकमिति ॥ पूर्वाद्धोऽत्र सार्द्धं प्रहरपर ॥ एतच्छ्राद्धं तु मातृपूर्वापूर्वकं कार्यमित्यर्थः ॥
 (कूर्मपुराणेपि) पूर्वतुमासर पूज्याभक्त्या वै समभ्यश्र ॥ (कात्यायनोपि) कर्मादिपुतु सर्वेषु मातरः सगणाधिपा ॥ पूजनीयाः प्रयत्ने
 न पूजिताः पूजयंतिता ॥ प्रतिमासु च शुभ्रासु लिखिता वा पटादिषु ॥ अपि वाऽक्षतपुंजे पुनैवैवैश्च पृथग्विधे ॥ कुम्भलभावि सोषां सप्तधारा
 धृतेन तु ॥ कारयेत्पंचधारावानासिनीचानचोच्छ्रिताम् ॥ आयुष्याणि च क्षांत्यर्थं ज्ञात्वा तत्र समाहित इति ॥ आयुष्याणि आयुष्यं वचस्य

मित्यादिमंत्रत्रयम् ॥ (एतन्मातृपूजनस्याऽकरणे भविष्यत्पुराणे दोषोदर्शितः) ॥ अकृत्वामातृयज्ञंतुयःश्राद्धंपरिवेषयेत् ॥ तास्तस्यक्रोध
 संपन्नार्हिंसांकुर्वेतिदारुणम् ॥ (तासां नामान्याह कर्मप्रदीपेकात्यायनः) ॥ गौरीपद्माशचीमेधासावित्री विजयाजया ॥ देवसेनास्वधास्वाहा
 मातरो लोकमातरः ॥ धृतिः पुष्टिस्तथातुष्टिरात्मदेवतयासह ॥ विनायकेनसहिताः पूजनीयाःप्रयत्नंतइति ॥ (श्राद्धानुक्रमोमत्स्य
 पुराणे) उत्सवानंदसंताने यज्ञोद्वाहादिमंगले ॥ मातरः प्रथमं पूज्याः पितरस्तदनंतरम् ॥ ततोमातामहाः पूज्या विश्वेदेवास्तथैवच ॥
 (शातातपवासिष्ठावपि) मातृभ्यः कल्पयेत्पूर्वं पितृभ्यस्तदनंतरम् ॥ ततो मातामहानांच कुर्याच्छ्राद्धंक्रमेणैव इति ॥ कात्यायनेनतु
 अयंश्राद्धः षट्पुरुषात्मकः कथितः तत्तुच्छंदोगानामेव नतु सर्वेषांइति ॥ केचित् मातामह्यादित्रिदेवत्यंचतुर्थमपिश्राद्धमाचक्षते ॥ तत्तु
 शाखान्तरविषयम् ॥ (ब्राह्मणसंख्या मार्कण्डेयपुराणे) युग्माश्चात्रद्विजाः कार्यर्यस्तेपूज्याश्चप्रदक्षिणं ॥ (वृद्धशातातपोपि) त्रिष्वप्येते
 षुयुग्मांस्तु ब्राह्मणान्नियतः शुचिरिति ॥ त्रिषुमातृपितृमातामहश्राद्धेष्ट्वित्यर्थः ॥ (विष्णुपुराणे) युग्मांस्तु प्राङ्मुखान् विप्रान् भोजये
 न्मनुजेश्वरः ॥ (हेमाद्रौ छागलेयः) एकैकस्य तुवर्गस्य द्वौद्वौविप्रौसमर्चयेत् ॥ वैश्वदेवे तथाद्वौचनप्रसज्येतविस्तरेइति ॥ एवं चात्राष्टौ
 ब्राह्मणाःसंपद्यंते यःकश्चिदतिथिरागच्छेत् सनवमोपितत्र भोजनीय इति हेमाद्रिप्रभृतयः ॥ (अत्रविशेषः कात्यायनेनदर्शितः)
 आभ्युदयिके प्रदक्षिणार्थमुपचारः ॥ पूर्वोक्ते पित्र्यमंत्रवर्ज्यजपःकृजवोदभार्यवैस्तिथार्थाः संपन्नमितितृप्तिप्रश्नः सुसंपन्नामितीतरे ब्रूयु
 र्दधिवदराक्षतमिश्राः पिंडा नांदीमुखान् पितृनावाहयिष्य इतिपृच्छत्यावाहयेत्यनुज्ञातो नांदीमुखाः पितरः प्रीयंतामित्यक्षय्यस्थाने
 नांदीमुखान्पितृन् वाचयिष्य इति पृच्छति वाच्यतामित्यनुज्ञातोनांदीमुखाःपितरो मातामहाश्च प्रीयंतामितिनस्वधांप्रयुंजीतयुग्मानाशये

वृत्रहति ॥ (हेमाद्रौशातातप) कर्तव्यं चाभ्युदयिकं श्राद्धमभ्युदयार्थिना ॥ सव्येन चोपवीतेन रुजुवर्मेऽधीमता ॥ पितॄणां रूपमास्थाय देवा
 अन्नं समश्नुते ॥ तस्मात्सव्येन वातव्यं वृद्धिं श्राद्धे तु नित्यं ॥ ययैवोपचरेद्देवास्तथा वृद्धौ पितॄनपि ॥ (कात्यायनोपि) सदापरिचरेद्भक्त्या
 पितॄन्प्यत्र देववत् ॥ निपातो न दिसव्यस्य ज्ञानुनो विद्यते क्वचित् ॥ नात्रापसव्यकरणं निषिध्यतीर्थमिष्यते ॥ मधुमध्वितियस्तत्र त्रिर्जपः श्रेय
 इच्छता ॥ गायत्र्यनंतरं सोऽप्रमधुर्मंत्रविषर्जितः ॥ नचाश्रत्सु जपे वक्त्रकदाचित्पितृसंहिताम् ॥ अन्यएष जपः कार्यः सोमसामादिकः शुभ ॥
 यस्तस्य विकिरोऽन्नस्य तिलवान् यववास्तथा ॥ उच्छिष्टसन्निधौ सोऽन्नदत्तेषु विपरीतक इति ॥ वैश्वदेविकं यववान् पित्र्यं तिलवान्
 विपरीतकं सर्वोपियववानित्यर्थः ॥ अनेन वैश्वदेविके येषमांस्ते सर्वेऽप्यत्र कर्तव्यानपित्र्यश्राद्धधर्मा इत्युक्तं भवति ॥ (ब्रह्मपुराणे) स्वाहा
 शब्दं प्रयुंजीत स्वधास्थाने च बुद्धिमान् ॥ वृद्धिं श्राद्धे सदा सव्यं यज्ञसूत्रं च कारयेत् ॥ कुशस्थाने च दूर्वां स्युर्मंगलस्याभिवृद्धये ॥ (हेमाद्रौ प्र
 चेताः) नम्रपेतैस्तृकं जप्य न मांसं तत्र दापयेत् इति ॥ अत्र जप्यस्य बन्धात् यो मुञ्जाने पुद्भिर्जेषु पितृलिङ्गकानां मंत्राणां जपः स एष निषिध्यते न तृप्तं
 तस्त्वेत्यादिपदार्थानुष्ठानकरणौ भूतानामपि ॥ (अतएव ज्ञातृकण्यं) पितृलिङ्गेन मंत्रेण यत्कर्म मुनिभिः स्मृतम् ॥ तेनैव तद्विधातव्यममंत्रम
 कृतं यतः ॥ (कात्यायनः) अतः परं प्रवक्ष्यामि विज्ञेय इह यो भवेत् ॥ प्रातरामंत्रितान् विप्रान् युग्मानुभयतस्तथा ॥ उपवेश्य कुशान् दद्याद्
 जूने वा हि पातितान् इति ॥ उभयतः देवपित्र्ये च इत्यर्थः ॥ (ब्रह्मपुराणे) विप्रान् प्रदक्षिणावर्त्ते प्राक् सुस्वानुपवेशयेत् ॥ (छागलेयोपि) सर्वा
 नेव तु तान् विप्रान् प्राक् सुस्वानुपवेशयेत् ॥ प्राक् सुस्वानुदक्षुस्वानुवेति हेमाद्रिः ॥ (आवाहनप्रकारश्च ब्राह्मे दर्शितः) नादीमुस्वान् पितॄन् भक्त्या
 सांजलिंश्च समाह्वयेत् ॥ पठेत्पवित्रमंत्रं तु विश्वे देवाः समागत इति ॥ अत्रार्घ्यदानं च द्रयोद्वयोर्विप्रयोर्द्वैस्तोमैर्लयित्वा दद्यात् (तया च पद्मपुराणे)

दद्यादर्घ्यद्वयोर्द्वयोरिति॥अर्घ्यदानानंतरं गंधपुष्पादिकंदेयमितिहेमाद्रौ ॥ अत्राग्नौकरणंस्वयेनएवदेविकवत्धर्मत्वात् ॥ (पिंडदानेविशेषो
 भविष्ये) एवंभुक्तेषुविप्रेषु दद्यात्पिंडान्समाहितः॥दध्यक्षतैर्विमिश्रास्तुबदरैश्चखगाधिप ॥ (विष्णुपुराणेपि) दध्यक्षतैः सबदरैः प्राङ्मुखो
 दङ्मुखोपिवा ॥ देवतीर्थेनवैपिंडान् दद्यात्कामेनवैतृप इति ॥ कामेन इच्छया इच्छाभावेतुनदद्यात् ॥ (पिंडदानकरणाकरणयोर्व्यवस्था
 उक्ता भविष्यपुराणे) पिंडनिर्वपणंकुर्यान्नैवकुर्यान्नराधिप ॥ वृद्धिश्राद्धेमहाबाहो कुलधर्ममवेक्ष्यवै ॥ अनेनयेषांकुलेवृद्धपरंपरयावृद्धिश्रा
 द्धेपिंडदानमनुष्ठीयतेतैः कर्त्तव्यं येषांकुलेनानुष्ठीयते तैर्नकर्त्तव्यमिति व्यवस्थादर्शिता ॥ इयंचव्यवस्था निरग्निकानामेव ॥ साग्निकैस्तु
 सर्वदाकर्त्तव्यमिति ॥ (तथाचब्रह्मपुराणे) योऽग्नौतुविद्यमानेपिवृद्धौ पिंडान्ननिर्वपेत् ॥ पतंतिपितरस्तस्यनरकेसतुपच्यते इति ॥
 (अत्रपिंडदानायप्रदेशविशेषमाहशातातपः) प्रदद्यात्प्राङ्मुखः पिंडान् वृद्धौनाम्नासबाह्यतइति ॥ सः श्राद्धकर्त्ता ॥ बाह्यतः भोजनशाला
 यावहिः॥न तूच्छिष्टसमीपइत्यर्थः॥(हेमाद्रौ) शेषमन्नमनुज्ञाप्य वैश्वदेवक्रियांततः ॥ श्राद्धाह्निश्राद्धशेषेण वैश्वदेवंसमाचरेत् इति ॥ अत्र
 प्रागुक्तविशेषातिरिक्तंधर्मजातंपार्वणवत् कर्त्तव्यं ॥ (तथाचविष्णुधर्मोत्तरे) वृद्धौसमर्चयेद्विद्वान् नित्यंनान्दोमुखान् पितॄन्॥संपादितोविशेः
 पस्तु शेषंपार्वणवद्भवेत् ॥ (पद्मपुराणे) एवंशूद्रोपिसामान्यं वृद्धिश्राद्धंतुसर्वदा॥नमस्कारेणमंत्रेण कुर्याद्दानादिवैबुधः ॥ इतिवृद्धिश्राद्धप्र
 योगः ॥ (अथनित्यश्राद्धप्रयोगः तत्र याज्ञवल्क्यः) कुर्यादहरहः श्राद्धमन्नाद्येनोदकेनवा ॥ तृम्यर्थैवपितॄणांतु आत्मनःश्रेय इच्छता ॥
 (कूर्मपुराणे) एकंतुभोजयेद्विप्रं पितॄनुद्दिश्यसत्तम ॥ नित्यश्राद्धंतदुद्दिश्यपितृयज्ञोगतिप्रदः ॥ (कात्यायनोपि) एकमप्याशयेद्विप्रं पितृ
 यज्ञार्थेसिद्धये ॥ (मनुस्मृतावपि) दद्यादहरहः श्राद्धमन्नाद्येनोदकेनवा ॥ पयोमूलफलैर्वापि पितृभ्यस्तृप्तिमाहरन् ॥ कुर्यादहरहःश्रा

छमन्नाद्येनोदकेनवा ॥ पितृनुदिश्यविप्रास्तु भोजयेद्विप्रमेववा इति ॥ एकस्यापि विप्रस्य सन्निहितालाभे भोजनपर्याप्तान्नासंभवविप
 येच कात्यायनेनोक्तम् ॥ अदर्वनास्तिचेदन्योभोक्ताभोज्यमथाप्रपिवा ॥ अप्युद्धृत्यययाक्षत्स्याकिंषिदन्नंयथाविधि ॥ पितृभ्य इदमिदमित्युक्त्वा
 स्वधाकारमुदाहरेत् ॥ एतच्चान्नं ब्राह्मणस्यानंगत्वात्तस्मैदेद्यात् ॥ यत्रपार्जततोमतिरिति वचनात् ॥ सर्वथाविप्रालाभेतुतदन्नमग्रावप्नुवाक्षि
 पेत् गवेवादद्यात् (तदाहवेवल) पात्राभावेक्षिपेदभोगवेदद्यात्तथाप्नुवाइति ॥ एतच्चश्राद्धं पशूवेवत्यं कर्तव्यम् ॥ (तथाचव्यास) तत्तुपट्ट
 पुरुषंक्षेयवक्षिणापिद्वज्जितमिति ॥ दक्षिणायाविकल्प ॥ किंचिद्वत्वाविसर्जयिवितिप्रचेतसोक्ते (हेमाद्रौव्यासोऽपि) नित्यश्राद्धं देवपूजास
 र्वमेवसदक्षिणम् ॥ (मत्स्यपुराणे) नित्यंतावत्प्रवक्ष्यामि अर्घ्यावाहनवर्जितम् ॥ अदेवंतद्विज्ञानीयात् पार्वणं पर्वसुस्तुतम् ॥ (भविष्यो
 त्तरेपि) आवाहनंस्वधाकारः पिढाभौकरणादिकम् ॥ ब्रह्मचर्यादिनियमोविश्वेदेवास्तत्तयेवच ॥ नित्यश्राद्धेत्यजेदेतान् भोज्यमन्नं प्रकल्पयेत्
 इति ॥ भोज्यमन्नं नापयत्स्वर्गपञ्चमानोर्मुक्ते इत्यर्थः (हेमाद्रौप्रचेता) नावाहनाभौकरणंनर्पिदानविसर्जनम् ॥ अनुब्रह्मदक्षिणाश्चत्रिभ्य
 श्चातिथिकल्पनम् ॥ अनुब्रह्मप्रतिब्राह्मणं दक्षिणाश्चवद्यावित्यर्थः ॥ एतावत्पञ्चोत्तोपिज्यबलिनैवनित्यश्राद्धसिद्धिः ॥ (तथाचछंदोगपरिशिष्टे)
 श्राद्धंवापितृयज्ञः स्मात्पितृभ्योबलिरयापिवा ॥ इतिनित्यश्राद्धप्रयोगः ॥ अयतीर्यश्राद्धप्रयोगः ॥ (तावद्ब्राह्मणानुष्ठानसुक्तेहेमाद्रौप्रभास
 खंडे) तीर्थेविप्रवचोब्राह्मणान्श्राद्धार्चनार्दिषु ॥ (यथापुराणेषु) तीर्थेषुब्राह्मणनिवपरीक्षेतकथंचन ॥ अन्नायिनमनुश्रासंभोजयेन्न्यनुश्रास
 नात् इति ॥ तीर्थंश्राद्धे कुतपादिकालोनप्रतीक्षेत ॥ (तथाचहारीतः) तीर्थेव्रव्योपपत्तीचनकालमवधारयेत् ॥ पात्रं च ब्राह्मणं प्राप्य सद्यः
 श्राद्धं विधीयते ॥ इति ॥ तीर्थगयादि व्रज्यमन्नाविश्रोत्रियत्वाविशिष्टेणविशिष्टं च ब्राह्मणं प्राप्य न कालान्तरं प्रतीक्षेत ॥ किन्तु तस्मिन्नेवका

लेऽश्राद्धं कुर्यात् ॥ अत्र च सद्य इति वचनादावश्यकत्वं प्रतीयते इत्यर्थः ॥ (प्रभासखंडे) यात्रागतेन रदैवितत्रक्षेत्रनिवासिनः ॥ ब्राह्मणाः प्रथमं
 पूज्या देवे पित्र्ये च कर्मणि ॥ येषु तीर्थेषु ये विप्रा ये देवा याश्च मातृकाः ॥ तेषु तान्नावमन्येत यदीच्छेज्जीवितां चिरम् ॥ इति ॥ तीर्थेऽश्राद्धं पित्रादि
 नवदैवत्यं कार्यम् ॥ (तथा च विष्णुधर्मोत्तरे) महालयगे गया श्राद्धे वृद्धौ चान्वष्टका सुच ॥ नवदैवत्यमत्रेष्टं पंपाट् पौरुषं विदुः इति ॥ अन्वष्टकायां
 वृद्धौ च गयायां च मृताहनि ॥ पितामह्यादिभिः सार्द्धमातुः श्राद्धं समाचरेत् ॥ इति शतातपोक्तेः ॥ मात्रादीनामप्युद्देश्यता तेन नवदैवत्यमिति ॥
 द्वैतनिर्णये ॥ निगमे तु द्वादशदैवत्यमुक्तम् ॥ महालये गया श्राद्धे वृद्धौ चान्वष्टका सुच ॥ ज्ञेयं द्वादशदैवत्यं तीर्थे प्रोष्ठे मवासुच इति ॥ अत्र तीर्थे
 इति विशेषवाक्यात् तीर्थं श्राद्धं द्वादशदैवत्यंगम्यते ॥ (अग्निपुराणे तु) पित्रादि नवदैवत्वात् द्वादशदैवतमिति ॥ अत्र वा श्रवणात् विक
 लपणवगम्यते सच देशभेदादिनाव्यवस्थितः ॥ पितृव्यादीनान्तु एको द्विष्टमेव ॥ तदशक्तौ पिंडदानमात्रं कार्यम् ॥ तत्पत्नीनामपि पृथगैव
 को द्विष्टादिकार्यमिति ॥ (तीर्थश्राद्धे वर्जनीयानि हेमाद्रौ पद्मपुराणे) श्राद्धं तत्र तु कर्तव्यमध्यवाहनवार्जितम् ॥ इवध्वां क्षुद्रकाकाद्याश्च
 तिहृष्टानतत्क्रियाः इति ॥ क्रियाः श्राद्धपिंडदानादिरूपाः इवादयः सर्वेऽयं श्रुताः न घ्नंति न दूषयंतीत्यर्थः ॥ (तत्रैव) अर्घ्यमावाहनं चैव द्विजा
 दुष्टनिवेशनम् ॥ विकिरं तृप्तिप्रश्नश्च तीर्थश्राद्धे विवर्जयेत् ॥ (पितृभक्तौ स्मृत्यन्तरे) आसनं पिंडदानं च पुनः प्रत्यवने जनम् ॥ अर्चनं दक्षिणां
 चान्नं दद्यात्तीर्थेष्वयं विधिः ॥ (वायुपुराणेऽपि) नावाहनं नदिगंधो न दोषो दृष्टि संभवः ॥ सकारुण्येन कर्तव्यं तीर्थश्राद्धं विचक्षणैः ॥ पिंडासनं
 पिंडदानं पुनः प्रत्यवने जनम् ॥ दक्षिणा चान्नसंकलपस्तीर्थश्राद्धेष्वयं विधिः ॥ (तत्रैव) अन्यत्रावाहिताः काले पितरो यांत्यमुं प्रति ॥ अत्रा
 गंतसु तं दृष्ट्वा स्वयमायां तिसर्वथा इति ॥ (पिंडद्रव्याण्युक्तानि देवीपुराणे) सक्तुभिः पिंडदानं स्यात् संयवैः पायसेन वा ॥ पिण्या केन तिला

नांवाभक्तिमद्भिर्नरे सदा ॥ (अग्निपुराणेपि) पायसेनाग्न्ययुक्तेनसकुनाचरुणातया ॥ पिबवान्तर्बुलेऽधगोधूमैस्तिळमिश्रितैः ॥ (विष्णुध
र्मोत्तरे) तीर्थंश्राद्धेसदापिढान्क्षिपेत्तथैस्समाहितं ॥ वक्षिणाभिमुखोभूत्वापिज्यादिक्याप्रकीर्तिता इति ॥ (अथगयामधिकृत्यपद्मेमाद्रौब्रह्म
वैवर्ते) उद्यतस्तुगर्पागर्तुश्राद्धं कृत्वाविधानतः ॥ विधायकार्पटीवैपथ्यामस्यापिप्रदक्षिणम् ॥ ततोग्रामान्तरंगत्वाश्राद्धशेषस्यभोजनम् ॥
कृत्वाप्रतिदिनगच्छेत्प्रतिग्रहविवाजित इति ॥ श्राद्धंमासपूर्वर्नवदैवतं कार्पटीवैपथ्यायादियस्त्रपरिधानरूपमित्यर्थः ॥ (श्राद्धतत्त्वभौतभो
पि) तीर्थंयात्रासमारभेतीर्यात्प्रत्यागमेपिच ॥ वृद्धिश्राद्धंभक्तुर्धीतवदुसर्पिः समन्वितम् ॥ (महाभारते) केशश्मश्रुनखादीनांवपनचनश्च
स्यते ॥ अतीनकार्यवपनंगयाश्राद्धार्थिनासदा ॥ (वायुपुराणेपि) मुहूर्तचोपवासश्चसर्वतीर्थेष्वर्थविधिः ॥ वनंयित्वाकुरुक्षेत्रं
विस्मालंविरजामयाम् ॥ (तत्रैव) पायसेनापचरुणासकुनापिष्टकेनवा ॥ तंबुले फलमूलाद्यैर्गंयायापिपटपातनम् ॥ इति ॥ सकुर्ये
वपिष्टापिष्टकंतुलपिष्टंतुलजलसंबंढाश्चपायसादीनांपूर्वपूर्वाभावेवसरोत्तरग्राह्यमित्यर्थः ॥ अन्यदपिसत्रैव ॥ तिलकल्लेनसंबंढेन गुडेनस
पूतेनवा ॥ कवलेनैवदध्नावाक्कूर्पेनमधुनापिवा ॥ पिण्याकंसधृतसंबंढपितृभ्योऽक्षयमित्युत ॥ सुष्टिमात्रप्रमाणेनचाद्रांमलकमात्र
कम् ॥ क्षमीपत्रप्रमाणेनपिंडवद्यान्वयाश्लिरे ॥ उद्धरेत्सप्तगोत्राणिकुलमेकोत्तरशतम् ॥ पितामाताचभार्याचभगिनीबुबितुः पतिः ॥
पितृज्वसामातृज्वसासप्तगोत्राश्चतारयेत् ॥ चतुर्विंशश्चर्षिश्चषोडशद्रावक्षैवहि ॥ रुद्रादक्षपसुश्चैवकुलमेकोत्तरं शतमिति ॥ (अथ
गयाश्राद्धाधिकारिणः) तत्रपुत्रपौत्रपौत्राणवप्रधानाधिकारिणः तद्विन्नाः सर्वेपिगोत्राधिकारिणः जीवत्पितृकोजीवन्मातृकश्चगयाश्राद्धे
सर्वेधानाधिकारी ॥ भीषत्पितृकोमृ मातृकस्तुयाविप्रसगिनगर्वाभ्राप्नोतितया अन्यएकाश्राद्धमिवमातृश्राद्धमेवकुर्यात् (तदुक्तंत्रिस्यल्लिसेतो

गयाप्रसंगतो गत्वामातृश्राद्धं समाचरेदिति ॥ तेन जीवति पतृकस्य गयासु दिश्य गमनेन मातृश्राद्धकरणम् ॥ (गयाश्राद्धकालो वायुपुराणे)
 मीने मेघे स्थिते सूर्ये कन्यायां कार्मुके घटे ॥ दुर्लभं त्रिषु लोकेषु गयायां पिंडपातनम् ॥ मकरे वर्तमाने च ग्रहणे चंद्रसूर्ययोः ॥ दुर्लभं त्रिषु लो
 केषु गयायां पिंडपातनम् ॥ गयायां सर्वकालेषु पिंडं दद्याद्विचक्षणः ॥ अधिमासे जन्मदिने अस्ते च गुरुशुक्रयोः ॥ न तयत्कव्यं गयाश्राद्धं सिंह
 स्थे च बृहस्पतौ (वह्निपुराणे) गयाश्राद्धं प्रकुर्वीत संक्रांत्या दौ विशेषतः ॥ काले वा परपक्षे वा चतुर्थ्यादिति थिष्वपीति ॥ अपरपक्षे कृष्ण
 पक्षे इत्यर्थः ॥ (गयामहिमा ब्रह्मवैवर्ते) फल्गुतीर्थे नरः स्नात्वा देवं दृष्ट्वा गदाधरम् ॥ गयाशिरः परिक्रम्य मुच्यते ब्रह्महत्याया ॥ (वायु
 पुराणे) गयायां पिंडदानेन यत्फलं लभते नरः ॥ न तच्छक्यं मया वक्तुं कल्पकोटिशतैरपि ॥ (आदित्यपुराणे) प्रत्यागतश्चाथ गृहं पुनस्तु
 देवान् अपितुन् ब्राह्मणान् पूजयेच्च ॥ एवं कुर्वन्तस्तस्य तीर्थार्थं धत्तुं फलं तत्स्यान्नात्र संदेहकोऽस्ति ॥ इति श्री गौडियश्राद्धप्रकाशे पूर्वखंडे मुख्यश्राद्ध
 कल्पे पावर्णादिप्रयोग निर्णयः ॥ (अथानुकल्पिकाः पार्वणादिश्राद्धप्रयोगाः) ॥ तत्र तावन्मुख्यकल्पाशक्तौ चानुकल्पापुनस्तानि मुख्यफला
 वाप्तिमाह शातातपः ॥ यथा कथंचिन्नित्यानि कुर्यादिन्द्रक्षयादिषु ॥ पात्रद्रव्याद्यसंपत्तौ सोऽपि मुख्यफलं लभेदिति ॥ अस्यार्थः ॥ यथा क
 थंचित् कियदङ्गहान्या नित्यानि यावज्जीवमनुष्ठेयतया विहितानि दर्शपूर्णमासपिंडपितृयज्ञश्राद्धादीनि ॥ इन्द्रक्षयादिषु अमावास्या
 दिकालेषु पात्राणि पूर्वोक्तलक्षणा ब्राह्मणाः द्रव्यमधुपायसोदनापूपसूपशकादि ॥ इत्यर्थः ॥ (भविष्योत्तरे) श्राद्धानुकल्पं यः
 कुर्यात् जात्यवस्थाद्यपेक्षया ॥ श्रद्धावान् सोऽप्यवाप्नोति मुख्यश्राद्धफलं नर इति ॥ जात्यपेक्षया यथा शूद्रः स्वकीयां शूद्रतामपेक्ष्य
 मंत्ररूपाङ्गहीनं पक्वान्नीनं चानुकल्परूपं श्राद्धं करोति यथा वास्त्रीमंत्रहीनं अवस्थापेक्षया यथाऽनुपनीतो मंत्रहीनमपत्नीकः प्रवासी चाऽऽ

पश्चात्पूजादि आचार्येण कारयेत् । वैशाखे श्रावणे मासि माघे वा कार्तिके तथा ॥ प्रतिपत्प्रातरुत्थाय स्नात्वा शुक्कतिलाम्लुकेः ॥ प्रतिपदि
 दिने नक्तं द्वितीयायामप्याचितम् । तृतीयायामुपोष्यं च आचार्येण ततः सह ॥ रात्रावधियासनम् । सुवर्णनिर्मितां दिव्यां द्विभुजां
 प्रतिमात्रयम् । अरुंधतीं वसिष्ठं च भुवं चैव पृथङ् न्यसेत् ॥ शिलोपरि सर्वतोभद्रस्थापनम् । कलशं धातुमयं तदुपरि ताम्रपात्रं प्र-
 तिमायां अभ्युत्तारणं कृत्वा तदुपर्यरुंधतीं वसिष्ठं भुवं च स्थापयेत्कुंकुमाक्षतैः पूजयेच्च ॥ अथ पूजा ॥ अष्टकर्णिकया शुक्ते
 मंडले पूजयेत्तु ताम् । अरुंधतीं महादेवीं वसिष्ठसहितां सतीम् । आवाहनम् ॥ अरुंधति महादेवि सर्वसौभाग्यदायिनि । दिव्यं
 सुचारुवेषं च आसनं प्रतिगृह्यताम् । आसनम् ॥ सुचारु शीतलं दिव्यं नानागंधसुवासितम् । पाद्यं गृहाण देवेशि अरुंधति नमो-
 ऽस्तु ते । पाद्यम् ॥ अरुंधति महाभागे वसिष्ठप्रियवादिनि । अर्घ्यं गृहाण कल्याणि भर्त्रा सह पतिव्रते । अर्घ्यम् ॥ गंगातोयं समानीतं सुव-
 र्णकलशे स्थितम् । आचम्यतां महाभागे वसिष्ठसहिते ऽनघे । आचमनीयम् ॥ गंगासरस्वतीरेवापयोष्णीनर्मदाजलैः । स्नापिता ऽसि मया
 देवि तथा शांतिं कुरुष्व मे । स्नानम् ॥ नानारंगसमुद्भूतं दिव्यं चारु मनोहरम् । वस्त्रं गृहाण देवेशि अरुंधति नमोऽस्तु ते । वस्त्रम् ॥ कं-
 वुकीमुपवस्त्रं च नानारङ्गैः समन्वितम् । गृहाण त्वं मया दत्तमरुंधति नमो ऽस्तु ते । उपवस्त्रम् ॥ कर्पूरकुंकुमैर्मुक्तं हरिद्रादिसमन्वितम् ॥ कं-
 कस्तूरिकासमायुक्तं चंदनं प्रतिगृह्यताम् । चंदनम् ॥ हरिद्राकुंकुमं चैव सिद्धं कज्जलान्वितम् । मया निवेदितं भक्त्या गृहाण परमेश्वरि ।
 सौभाग्यद्रव्यम् ॥ माल्यादीनिमुगं । पुष्पम् ॥ वनस्पतिरसोद्भूतो । धूपम् ॥ साज्यं च वर्तिसंयुक्तं । दीपम् ॥ अन्नं चतुर्विधं स्वादु-
 रसैः षड्विः समन्वितम् । नैवेद्यं गृह्यतां देवि प्रसीद परमेश्वरि । नैवेद्यम् ॥ पूगीफलं महद्दिव्यं । तांबूलम् ॥ इदं फलं मया देवि ।

फळम् ॥ हिरण्यगर्भगर्भस्थः । दक्षिणाग्र ॥ पुत्रान्देहि धनं देहि सौभाग्यं देहि सुव्रते । अन्यथा सर्वकामाश्च देहि देवि नमोऽस्तु ते । प्रार्थनाम् ॥
अरधति महाभागे वसिष्ठप्रियवादिनि । सौभाग्यं देहि मे देवि धनं पुत्रान् च सर्वदा । उत्तरार्धम् ॥ द्विष्टुर्जां चारुसर्गां साक्षस्त्रकमठ
लुप्तम् । प्रतिमां कां वर्णां कृत्वा नामभिः परिपूजयेत् ॥ ॐ देवधार्ये नमः, पादौ पूजयामि । लोकवधार्ये नमः । जातुनीपूजः । सपत्ति
ज्ञापित्ये • कटी • । गभीरनाभ्ये • नाभि • । लोकधात्र्ये • स्तनी • । जगद्धात्र्ये • कटं • । शीर्षे नमः बाहू पुरः । वरप्रदात्र्ये • हस्तौ • ।
शूल्ये • मुख • । अरधत्ये • शिरः । सकलप्रियायै • शिलां • । वसिष्ठप्रियायै • वसिष्ठमुखसहित सर्वांग पुरः ॥ नमो देव्यै इति नीराजनम् ॥ पु
ष्पांजलिं वापनं दद्यात् । वरापात्रे स्थितं पूर्णं वाणकं हुतसहुतम् ॥ अरधती मीयतां च ब्राह्मणाय ददान्यहम् । वापनम् ॥ सुवर्णमु-
द्विसदुक्तं वसिष्ठसदुत्तमान् । अरधती सोपचारां ब्राह्मणाय ददान्यहम् । तद्दर्शनम् । गच्छ देवि यथा स्थानं सर्वाल्लकारभूषिते ॥
अरधति नमस्तुभ्यं देहि सौभाग्यमुत्तमम् । इति विसर्जनम् ॥ ॥ इति पूजनम् ॥ ॥ अथ कथा ॥ ॥ स्कन्द उवाच । पुरा हतमिदं
विषयः शृणुष्व ब्रतमुत्तमम् । आसीत्काञ्चित्सुरा विप्रः सर्वशास्त्रविशारदः । तस्यैका कन्याका जाता रूपेणाप्प्रतिमा मुवि । ततो विवाहं स
न्त्यजे पिता तस्यावरौद्रजः । कुक्कुलीकधते दत्ता सा कन्या वरवर्णिनी । अचिरेणैव कालेन भर्ता तस्या मृतो द्विजः । वालरंदा तु सा
जाता निर्वेदादगमह्वया । यमुनातीरमासाद्य वकारं विपुलं तपः । एकमुत्पन्नार्तिकैश्चैव कच्छचांद्रायणेस्तथा । मातोपवासनियमेरात्मन
पावयेत्प्रती ५ कदाचिदागतस्तत्र भ्रमन् गौर्या सदाशिवः । यमुनातीरमासाद्य वनितां तां ददर्श सा । कृपया च शिवा गौरी महादेवमुवाच
सा । देव केनेदृशी प्राप्ता वाक्यैष्यन्महादशा । यदं मां कृपया देव कृपां कुरु दयानिधे । महादेव उवाच । अयं विप्रः पुरा गौरि

कुलशीलश्रुतो भुवि । तेन कन्या पतीणीता सुरुपा युवती सती ८ स तां विवाह्य तरुणीं विदेशमगमद्विजः । ततो बहुतिथं कालं साऽपश्यद्-
 तुरागमम् ९ नागतस्तु तदा विप्रो यावज्जीवं गतो द्विजः । तस्या जन्म गतं सर्वं विफलं पतिना विना १० तेन पापेन विप्रोऽसौ नारीत्वं
 प्राप्तवान् शिवे ११ स्वनारीं यः परित्यज्य निर्देषां कुलसंभवाम् । याति देशांतरं चाऽथ अंधा इव महार्णवे १२ परदाररतो वा स्यादन्या
 वा कुरुते स्त्रियम् । सोऽन्यजन्मनि देवेशि स्त्री भूत्वा विधवा भवेत् १३ या नारी तु पतिं त्यक्त्वा मनोवाक्रायकर्मभिः । रहः करोति वै
 जारं गत्वा वा पुरुषांतरम् १४ भोगात् भुक्त्वा च या योषिन्मदेन प्रमदाऽसती । तेन कर्मविपाकेन सा नारी विधवा भवेत् १५ स्वप-
 त्नीं कुलसंभृतां पतिव्रतरतां सतीम् । अनुकूलां परित्यज्य परां यो याति स्वेच्छया १६ स पापी जायतेऽन्यस्मिन्स्त्रीहीनो विप्रजन्मनि ।
 अनेन सदृशं देवि लोकेऽस्मिन्नास्ति पातकम् १७ न वैधव्यात्परो व्याधिर्न वैधव्यात्परः शोको न वैधव्यात्प-
 रोऽकुशः १८ निरयो न च वैधव्यात्कष्टं वैधव्यता नृषु । तेन पापेन बहुना जायते बालरंडका १९ इति तस्य वचः श्रुत्वा सा गौरी वि-
 स्मिताऽभवत् । पप्रच्छ तं महादेवं गौरी सा करुणान्विता २० केनेदृशं महत्पापं बालवैधव्यदायकम् । नश्यते कर्मणा देव तन्मां वद
 कृपां कुरु २१ महादेव उवाच । शृणु देवि प्रवक्ष्यामि बालवैधव्यनाशनम् । अरंधतीव्रतं पुण्यं नारीसौभाग्यदायकम् २२ यत्कृत्वा
 बालवैधव्यान्मुच्यते नात्र संशयः । श्रुतमेतत्तदा विप्रा गौर्या शंकरतो व्रतम् २३ यमुनातीरमासाद्य उपविष्टं तदा द्विजाः । तस्यै नार्यै मं-
 हादेव्या कारितं व्रतमुत्तमम् २४ तेन पुण्येन महता व्रतजेन मुनीश्वराः । सा नारी चागमत्सर्वम् मुक्त्वा वैधव्यतां तदा २५ इत्थं व्रतं श्रुतं
 सम्यगुपदिष्टं मुनीश्वराः । कृतमन्यैश्च बहुभिस्तेऽपि मुक्ता मुनीश्वराः २६ अरंधतीव्रतमिदं सदा कार्यं मुनीश्वराः । नारी वैधव्यतो मुच्ये-

स्तोभाग्यं प्राप्नुयात्परम् २७ ॥ इति श्रीस्कन्दपुराणे अरुंधतीव्रतम् ॥ ॥ अथोद्यापनम् ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच । उद्यापनविधिं ब्रू-
 हि श्रुत्वाः सुरेश्वर ॥ भक्तिं श्रोतुमिच्छामि व्रतसंपूर्णहेतवे ॥ कृष्ण उवाच । अरुंधतीव्रतं वक्ष्ये नारीसौभाग्यदायकम् । येन वीर्णे-
 न वै सम्पद् नारी सौभाग्यमाप्नुयात् । जायते रूपसपत्ना पुत्रपौत्रसमन्विता । वसते सु समासाद्य दृढीयार्या युधिष्ठिर ॥ माघे वा माघवे
 चैव श्रावणे कार्तिके ऽथवा । स्नान कृत्वा तु वै सम्पद् विराजोपणिता सती ॥ मिथुनानि च चलारि समाहूय पतिव्रता । पूजयेत्पुष्प
 तांश्लेष्मदनेश्च तथाऽक्षरीः । कृष्णमागस्कस्तूरीकर्पूरमृगनाभिभिः । शिकापट्टे च संस्थाप्य जीरकं कवणान्वितम् ॥ कोष्ठकेन समायुक्तं
 वस्त्रमुमेन वेष्टितम् । आवाहयेदरुवर्ती वसिष्ठप्राणसमिताम् ॥ पतिव्रतानां सर्वासं मुख्या वै देवमाभिनीम् । द्विमुखां चारुसर्वाङ्गी सा
 क्षत्रजक्रमद्वहम् । प्रतिमां कांचनीं कृत्वा नामभिः परिपूजयेत् । वसिष्ठ च हुव चैव प्रतिमां पूजयेद्भूमी ॥ देववद्ये नमः पादौ जानुनी
 लोकवदिते । कटिं सपूजयेत्तस्याः सर्वसंपत्तिदायिनीम् ॥ नाभिं गभीरनाभ्ये तु कोकषाड्ये तथा स्तनी । जगद्धात्र्ये तथा स्कन्धौ बाहू
 शाल्ये नमस्तथा ॥ हस्तौ तु वरदायै तु सुलं दृत्यै नमः पुनः । अरुधत्ये तथा पूज्य शिरस्तु सककप्रियम् । एवं सपूज्य तां देवीं गवपुष्पो-
 पचारकैः । पूजयित्वा सर्तीं देवीं ततश्चार्घ्यं प्रदापयेत् ॥ अरुंधति महाभागो वसिष्ठप्रिययादिनि । सौभाग्यं देहि मे देवि वनपुत्रांश्च
 सर्वदा ॥ पुत्रान्देहि वन देहि सौभाग्यं देहि सुव्रते । अन्याश्च सर्वकामाश्च देहि देवि नमो ऽस्तु ते ॥ सुवासिन्धो ऽथ संपूज्याः
 सभासिदिवसे तदा । शुभगंधाक्षतैः पुष्पैर्दद्याच्छूर्णेण भाक्षकात् ॥ होम चैव तदा कुर्यात्समिधश्च तिष्ठेः पृथक् । अष्टोत्तरशत सख्या
 प्रार्थनामन्त्रं सुधीः ॥ मिथुनानि च सपूज्य भूषणाच्छ्रद्धनादिभिः । नानाविधोपचारैश्च चतुर्विंशतिसख्यया ॥ आचार्या च

गां दद्यादस्त्राण्याभरणानि च । शय्यां सोपस्करां दद्यात्कांस्यपात्रं सदीपकम् ॥ आदर्शं चामरं चैव अश्वं दद्यात्सुशोभनम् । यथावद्भो-
 जयित्वा ऽथ स्त्रियः शूर्पांसमोदकान्मोदकान्काचनं चैव तथा वस्त्रं यथाविधि । पोलिका धृतपूपांश्च पुरिकाश्च विशेषतः । सोहालिकाश्च दातव्या
 एकैकं द्विगुणं तथा । भोजनद्वयपर्याप्तं दीनानाथांश्च पूजयेत् । अनेनैव विधानेन भामिनी कुरुते व्रतम् । उर्वैधव्यस्त्वमाप्नोति तथा जन्मसह-
 सकम् ॥ पुत्रपौत्रसमायुक्ता धनधान्यसमावृता । जीवेद्धर्षशतं साग्रं सह भर्त्रा महाव्रता ॥ एवमभ्यर्चयित्वा तु पदं गच्छेदनामयम् । देवभा-
 र्या यथा स्वर्गे ऋषिभार्या तथैव च ॥ राजते च महाभागा सर्वकामसमृद्धिभिः ॥ इति श्रीस्कंदपुराणे उरुंधतीव्रतोद्यापनम् ॥ ॥ अथ
 वैशाखशुक्लतृतीयायां भविष्योत्तरोक्तमक्षय्यतृतीयाव्रतम् ॥ तीर्थं वै तद्दिने स्नानं तिलैश्च पितृतर्पणम् । दानं धर्मवटादीनां महुसूदनपूज-
 नम् ॥ माधवे मासि कुर्वीत महुसूदनतुष्टिदम् । तुलामकरमेषेष्ट प्रातःस्नानं विधियते ॥ हविष्यं ब्रह्मचर्यं च महापातकनाशनम् । वैशाखस्नान-
 नियमं ब्राह्मणानामनुज्ञया । महुसूदनमभ्यर्च्य कुर्यात्संकल्पपूर्वकम् । वैशाखं सकलं मासं मेषसंक्रमणं रवेः । प्रातः सनियमः स्नारये प्रीयतां
 महुसूदनः ॥ महुसूदनसंतोषाद्ब्राह्मणानामनुग्रहात् ॥ निर्विघ्नमस्तु मे पुण्यं वैशाखस्नानमन्वहम् ॥ माधवे मेषगे भानौ सुरारिर्महुसूदनः ।
 प्रातःस्नानेन मे नाथ फलदः पापहा भव ॥ यदा न ज्ञायते नाम तस्य तीर्थस्य भो द्विजाः । तत्र चोच्चारणं कार्यं विष्णुतीर्थमिदं त्विति ॥
 अपि सम्यग्विधानेन नारी वा पुरुषो ऽपि वा । प्रातः स्नातः सनियमः सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ वैशाखे विधिवत्स्नात्वा भोजयेद्ब्राह्मणान्दश ।
 कृत्स्नशः सर्वपापेभ्यो मुच्यते नात्र संशयः ॥ इति वैशाखस्नानविधिर्भविष्ये ॥ इयमेव तृतीया परशुरामजयंती ॥ सा च प्रदोषव्यापिनी
 ग्राह्या । तदुक्तं भार्गवार्चनदीपिकायां स्कंदभविष्ययोः—वैशाखस्य सिते पक्षे तृतीयायां पुनर्वसौ ॥ निशायाः प्रथमे दामे रामाख्यः सम-

ये हरिः ॥ रेणुकायास्तु यो गर्भादवतीर्णो विभुः स्वयम् ॥ दिनदये तथा व्यासार्धशतः समध्यामो च परा ॥ अथया-पूर्वव । तत्रैवोक्तम्-
 शुक्लवतीया वैशाखे शुद्धोषोष्या दिनदये ॥ निशायां पूर्वभागे वेदुत्तराज्यत्र पूर्विका ॥ तत्रैव, वैशाखवतीया असध्यवतीया । सा- च
 पूर्वाष्व्यापिनी आद्या । दिनदये सद्यामो सु पुरेवेति । इयं शुगादिरपि ॥ या मन्वाद्या, शुगाद्याश्च तिथयस्तासु मानवः ॥ सात्वा ह्रस्वा
 च जस्वा च दत्त्वाऽन्तःकल कमेव ॥ आद्येऽपि पूर्वाष्व्यापिनी आद्या । पूर्वाक्षे सु सदा कार्याः शुक्ला मनुशुगादयः ॥ देवे कर्मणि वैभ्ये
 च कृष्णे चैवाऽपराक्षिताः ॥ वैशाखस्य वतीयां च पूर्वविद्यां करोति वै ॥ हव्य देवा न गृह्णाति कव्य च पितरस्तथा-इति ॥ वैशाखस्य
 वतीयाया श्रीसमेव जगद्गुरुम् ॥ नारायण पूजयेच्च पुण्यप्रविकेपनीः ॥ योऽस्यां ददाति करकान् वारिव्यजनसमुत्तान् ॥ स याति पुरुषो
 वीर लोकान्वै हेममालिनः ॥ वैशाखशुक्लपक्षे सु वतीयायां तथैव च ॥ गमातोये नरः सात्वा मुच्यते सर्वकिरिचरैः ॥ श्रीकृष्ण उवाच ।
 बहूनाऽत्र किमुक्तेन किं वक्षस्वमाख्या ॥ वैशाखस्य सितामेकां वतीयामक्षयां गृणु ॥ तस्यां ज्ञान तपो होमः स्वाध्यायः पितृतर्पणम् ॥
 दान च किमते तस्यां तत्सर्वं स्यादिहाक्षयम् ॥ आदिः कृतयुगस्येय शुगादिस्तेन कथ्यते ॥ सर्वपापमशमनी सर्वसौख्यमदायिनी ॥ पुरा
 महोदये पार्वे षणिगासीत्सुनिर्धनः ॥ प्रियवदः सरयवतो देवव्राह्मणपूजकः । पुण्यस्थानीकधितोऽभूत्कुटुंबव्याकुलोऽपि सन् । तेन श्रुता
 वाच्यमाना वतीया रोहिणीयुता ॥ यदा स्याद्वधसमुक्ता तदा सा सु महत्प्रका ॥ तस्या यद्वीयते किञ्चिदक्षय स्यात्तदेव हि ॥ इति श्रुत्वा
 च गगायां सतर्प्य पितृदेवताः ॥ शुद्धभागस्य क्रतूनां सावानुदकसमुत्तान् । अभयपूर्णान्वृत्तकुम्भात् जलेन विमलेन च ॥ यवगोधूमकवणा
 न्सकुटुम्भोदन तथा ॥ इहृक्षीरविकोरांश्च सहिरण्यांश्च शक्वि ॥ शुधिः शुद्धेन मनसा ब्राह्मणेभ्यो ददौ वषिकम् ॥ भार्यया चार्घ्यमाणोऽपि

कुटुंबासक्तचित्तया ॥ यावत्तस्थौ स्थिरे सत्वे मत्वा सर्वं विनश्वरम् ॥ धर्मासक्तमतिः पार्थ कालेन बहुना ततः ॥ जगाम पंचत्वमसौ
 वासुदेवमनुस्मरन् ॥ ततः स क्षत्रियो जातः कुशावत्यां युधिष्ठिर ॥ बभूव चाक्षया तस्य समृद्धिर्धर्मसंयुता ॥ ईजे स च महायज्ञैः समान-
 प्रवरदक्षिणैः ॥ स ददौ गौहिरण्यानि दानान्यन्यान्यहर्नरेशम् ॥ बुभुजे कामतो भोगान्दीनां चारुतर्पयञ्छनैः ॥ तथाप्यक्षयमेवास्यां क्षयं
 याति न तद्धनम् ॥ श्रद्धापूर्वं तृतीयायां यद्वत् विभवं विना ॥ इत्येतच्च समाख्यातं श्रूयतामत्र यो विधिः ॥ तृतीयायां समाख्यातः स्मृत्वा
 संतप्य देवताः ॥ एकमुक्तं तदा कुर्याद्वासुदेवं प्रपूजयेत् ॥ तस्यां कार्यो यवैर्होमो यवैर्विष्णुं समर्चयेत् ॥ यवान्दद्याद्भिजातिभ्यः प्रयतः
 पार्थिवं द्विजान् ॥ उदकुम्भान्सकरकान्सान्नान्सर्वरसैः सह ॥ यवगोधूमचणकान्सक्तुद्भयोदनं तथा ॥ त्रैलोक्यं सर्वमेवात्र सन्यक् दाने प्रशस्य-
 ते ॥ तृतीयायां तु वैशाखे रोहिण्यक्षे प्रपूज्य च ॥ उदकुम्भप्रदानेन शिवलोके महीयते ॥ तत्र मंत्रः—एष धर्मघटो दत्तो ब्रह्मविष्णुशिवा-
 त्मकः ॥ अस्य प्रदानानुभ्यंतु पितरो ऽपि पितामहाः ॥ गंधोदकतिलैर्मिश्रं सान्नं कुम्भं सदक्षिणम् ॥ पितृभ्यः संपदारयामि ह्यक्षय्यसुपति-
 ष्टु ॥ ह्योपानत्प्रदानं च गोभृकांचनवाससाम् ॥ यद्यदिष्टं केशवस्य तद्वयमविशंकया ॥ एतत् सर्वमाख्यातं किमन्यच्छ्रेतुमिच्छसि ॥
 अनाख्येयं न मे किंचिदस्ति स्वल्पं तु तेऽनघ ॥ नास्यां तिथौ क्षयसुपैति हुतं च दत्तं तेनाक्षयेति कथिता मुनिभिस्तृतीया ॥ उद्दिश्य दे-
 वतपितृन्क्रियते मनुष्यैस्तच्चाक्षयं भवति भारत सर्वमेव ॥ इति श्रीभविष्ये अक्षय्यतृतीयाव्रतम् ॥ अस्यामेव विष्णुधर्मोत्तरेऽपि उक्तम्—॥
 ॥ वैशाखशुक्लपक्षे तु तृतीयायामुपोषितः ॥ राज्ञो भुक्ते वत्सरे तु मन्वादिषु युगादिषु ॥ अभिस्वद्वष्टि मंत्रं च अष्टोत्तरशतं जपेत् ॥ कृतो-
 पवासाः सत्तिकं ये युगादिदिनेषु च ॥ दास्यंत्यनादिसहितं तेषां लोका महोदयाः ॥ अक्षय्यं फलमाप्नोति सर्वस्य सुकृतस्य च ॥ तथा सा कृत्ति-

कोपेता विशेषेण च प्रविता ॥ तत्र जप्त हुतं दत्तं सर्वमक्षयमुच्यते ॥ अक्षय्या सा विधिस्तस्मात्तस्या सुकृतमक्षयम् ॥ अक्षतैः पूज्यते वि-
 ष्णुस्तेन साऽप्यक्षया स्मृता ॥ अक्षतैस्तु नराः सातो विष्णोर्दत्त्वा तथाऽश्वात् ॥ सत्तुंश्च संस्कर्त्वांश्चैव हुत्वा च भृशुनंदन ॥ एकाक्षय्यवृत्ती-
 पायां सर्वासां द्रु फल लभेत् ॥ ॥ अत्रैव परशुरामबर्धनी दोलोत्तमश्च हेमाद्रौ भविष्ये ॥ इति त्र्यक्षय्यवृत्तीयाव्रत संपूर्णम् ॥ ॥ अथ त्र्येष्टशु-
 क्तवृत्तीयायां रंभाव्रतम् ॥ तद्रूपं माधवीये भविष्ये—कृष्ण उवाच । भद्रं कुरुष्व धत्तेन रंभास्त्वं मत्सुतमम्राज्येष्टशुकृततीयायां सात्वा नियमवत्प-
 या ॥ पूर्वविद्धा विधिर्ग्राह्या तत्रैव व्रतमाचरेत् ॥ नृहत्तया तथा रंभा सावित्री षट्पेयकी ॥ कृष्णाष्टमी च भूता च कर्त्तव्या संमुखी विधिः । इति रंभाव्रत-
 निर्णयः ॥ अथ श्वावपशुकृततीयायां मधुसूक्तवाल्या शुक्लैर्दु प्रसिद्धा । सा परयुता आद्या । अथाचारमासं श्वावपशुकृततीयायां स्वर्णगौरीव्रतमस्तत्र क-
 नौटकदेशे भाद्रपदशुक्लवृत्तीयायां प्रसिद्धम् । तत्र संकल्पः । मम इह जन्मनि जन्मांतरे चाक्षय्यसौभाग्यप्राप्तिकामयाः पुत्रपौत्रादिवनवान्येष्व-
 यं प्राप्स्ये श्रीपरमेश्वरमीत्यर्थं स्वर्णगौरीव्रतमहं करिष्ये ॥ तत्र पूजा ॥ देवदेवि सभागच्छ प्राययेऽहं जगत्पते ॥ इमां मया कृतां पूजां दृष्ट्वाण-
 ह्यसत्तमे । आवाहनम् ॥ भवानि त्वं महादेवि सर्वसौभाग्यदायिके । अनेकरत्नसमुक्तमासनं प्रविष्टश्चास्य । आसनम् ॥ सुषारक्षीतक-
 दिव्य नानामधुसूक्तसितम् । पाद्य मुद्राण देवेशि महादेवि नमोऽस्तु ते । पाद्यम् ॥ श्रीपार्वति महाभागे शंकरप्रियवादिनि । अर्घ्यं मुद्राण-
 कल्पणि भर्त्ता सह पतिव्रते । अर्घ्यम् ॥ गंगातोयं समानीतं सुवर्णकच्छो स्थितम् । आचम्यतां महाभागे भवेन सहितेऽन्त्रे । आचम-
 नीयम् ॥ गंगासरस्वतीरेवाकावेरीनर्मदाजले । साविताऽसि मया देवि तया शान्तिं कुरुष्व मे । ज्ञानम् ॥ सर्वभूषादिके ० । वस्त्रम् ॥ कं

चुकीम् । आचमनीयम् ॥ कर्पूरकुङ्कुमैर्युक्तं हरिद्रादिसमन्वितम् । कस्तूरिकासमायुक्तं चंदनं प्रति० । चंदनम् ॥ हरिद्रा कुङ्कुमं चैव सिद्धं क-
 जलं तथा । सौभाग्यद्रव्यसंयुक्तं गृहाण परमेश्वरि । सौभाग्यद्रव्यम् ॥ मालयादीनि० । पुष्पम् । देवद्वारसोद्भूतः कालागुरुसमन्वितः ।
 आध्रेयतामयं धूपो भवानि द्वाणतर्पणः । धूपम् ॥ साज्यं चेति दीपम् ॥ अन्नंचतुर्विधं स्वाहु० । नैवेद्यम् ॥ आचमनीयम् ॥ कर्पूरैः खलवं-
 गादितांबूलोदलसंयुतम् । क्रमुकादिफलं चैव तांबूलं प्रतिगृ० । तांबूलम् ॥ इदं फलं मया देवि० । फलम् ॥ हिरण्यगर्भं० । दक्षिणाम् ॥ नी-
 राजनम् ॥ नमस्कारम् ॥ यानि कानि च पापानि० । प्रदक्षिणाः ॥ पुष्पांजलिम् ॥ पुत्रान् देहि धनं देहि सौभाग्यं देहि सुव्रते । अन्यांश्च
 सर्वकामांश्च देहि देवि नमो ऽस्तु ते । प्रार्थना ॥ भवान्याश्च महादेव्या व्रतसंपूर्णहेतवे । प्रीतये द्विजवर्याय वाणकं प्रददान्यहम् ॥ स्व-
 कृताः सुवासिन्यः पातिव्रत्येन श्रूयिताः ॥ मम कामसमुद्धवर्थं प्रतिगृह्णंतु वाणकम् । वायनम् ॥ इति स्वर्णगौरीपूजा ॥ ॥ अथ कथा ॥
 ॥ पुरा कैलासशिखरे सिद्धगंधर्वसेविते । उमया सहितं स्कंदः पप्रच्छ शिवमव्ययम् १ स्कंद उवाच । करुणासागरशान लोकानां हित-
 काम्यया । व्रतं कथय देवेश पुत्रपौत्रप्रवर्द्धनम् २ शंकर उवाच । साधु पठं महाभाग कथयामि पृथगनन । स्वर्णगौरीव्रतं नाम सर्वसंप-
 त्करं नृणाम् ३ पुरा सरस्वतीतीरे विमलाख्या महापुरी । तत्र चंद्रप्रभो नाम राजा ऽभूद्धनदीपमः ४ महादेवी विशालाक्षी भार्ये बाल-
 मुनेक्षणे । तयोः प्रियतरा ज्येष्ठा तस्याऽऽसीच्चृपतेर्मुता ५ स कदाचिद्धनं भेजे मृगयासक्तमानसः । तत्र शार्दूलवाराहवनमाहिषकुंजरात् ६
 हत्वा बभ्राम तृष्णार्तो ददर्श सुमहत्सरः । चकोरचक्रकारंडखंजरीटशताकुलम् ७ उत्फुल्लकलहारोद्दामकुमुदीतपलमंडितम् । अपूर्वमवनी-
 शोऽसौ ददर्शप्सरसां गणम् ८ समासाद्य सरस्तीरं पीत्वा जलमनुत्तमम् । भक्त्या गौरीमर्चयंतं ददर्शप्सरसां गणम् ९ किमेतदिति पप्रच्छ

कोपेता विशेषेण च पूजिता ॥ तत्र जप्तं भुतं दत्तं सर्वमक्षय्यमुच्यते ॥ अक्षय्या सा विधिसत्समाप्तस्या सुकृतमक्षयम् ॥ अक्षतैः पूज्यते वि
 ष्णुस्तेन साऽप्यक्षया रम्यता ॥ अक्षतेस्तु नरः स्वातो विष्णोर्दत्ता तथाऽश्वात् ॥ सर्वेषु संस्कर्तांश्चैव हुत्वा च ऋतुनदन ॥ एकाक्षय्यवृत्ती
 यायां सर्वासां तु फलं लभेत् ॥ ॥ सर्वत्र परशुशमजयंती दीकोत्सवश्च हेमाद्री भविष्ये ॥ इति अक्षय्यवृत्तीयाव्रत संपूर्णम् ॥ ॥ अथ ज्येष्ठशु-
 क्रवृत्तीयायां रमाव्रतम् ॥ सादृक माघवीये भविष्ये—कृष्ण उवाच । भद्रे कुरुष्व यत्नेन रंभासुखं ब्रतमुत्तमम् ॥ ज्येष्ठशुक्रवृत्तीयायां सात्वा नियमतत्प
 या ॥ पूर्वविद्धा विधिर्माया तत्रैव व्रतमाचरोत् ॥ इदं तपा वधा रभा सावित्री वटपेयकी ॥ कृष्णादमी च भूता च कर्तव्या संमुखी तिथि । इति रमाव्रत
 निर्णयः ॥ अथ श्रावणशुक्रवृत्तीयायां मधुखवास्यगुर्जरैः प्रसिद्धा । सा परशुता ग्राह्या । अथाचारमासं श्रावणशुक्रवृत्तीयायां स्वर्णगौरीव्रतम् ॥ तत्र
 नोटकदेशे भाद्रपदशुक्रवृत्तीयायां प्रसिद्धम् । तत्र संकल्पः । मम इह जन्मनि जन्मन्तरे चाक्षय्यसौभाग्यमाधिकमायाः पुत्रपौत्रादिष्वनयान्येष्व-
 यं प्राम्यर्थं श्रीपरमेश्वरमीत्यर्थं स्वर्णगौरीव्रतमहं करिष्ये ॥ तत्र पूजा ॥ देवदेवि सभागच्छ प्रार्थयेऽहं जगत्पते ॥ इमां मया कृतां पूजां महाशय
 हारसधने । आवाहनम् ॥ भवानि त्वं महादेवि सर्वसौभाग्यदायिके । अनेकरत्नसमुत्कृष्टमासनं प्रतिष्ठस्यताम् । आसनम् ॥ सुधास्थीतल
 दिव्यं नानागंधसुवासितम् । पाद्यं महाशय देवेशि महादेवि नमोऽस्तु ते । पाद्यम् ॥ श्रीपार्वति महाभागो शक्रप्रियवादिनि । अर्घ्यं महाशय
 कस्त्याणि भर्वा सह पतिवते । अर्घ्यम् ॥ गंगातोयं समानीतं सुवर्णकलशे स्थितम् । आचम्यतां महाभागो भवेन सहितेऽनघे । आचम
 नीयम् ॥ गंगासरस्वतीरेवाकाशेरीनर्मदाज्जलैः । स्नापिताऽसि मया देवि तथा शीर्षे कुरुष्व मे । स्नानम् ॥ सर्वभूषादिके ० । वस्त्रम् ॥ कं

१. मृता चतुर्दशी । २. इह ब्रतपत्न्येष्टाऽभक्तिरत्नात्मा मयस्कर्मा वद्विधिनोक्तः ।

ताभिः सहितो नृपः २९ यच्छोभनं व्रतमिदं कथितं शिवायाः कुर्यान्मम प्रियतरो भविता च गौर्याः । प्राप्य श्रियश्च सततं भुवि शत्रुसं-
 वात्रिर्जित्य निर्मलपदं सहसा प्रयाति ३० ॥ इति श्रीस्कंदपुराणे गौरीखंडे स्वर्णगौरीव्रतकथा ॥ ॥ अथोद्यापनम् ॥ युधिष्ठिर उवाच ।
 उद्यापनविधिं ब्रूहि तृतीयायाः सुरेश्वर । भक्तितः श्रोतुमिच्छामि व्रतसंपूर्तिहेतवे ॥ कृष्ण उवाच । उद्यापनविधिं वक्ष्ये सावधानेन
 वै शृणु । त्रिशद्वंद्वप्रमाणेन प्रमितं दक्षिणोत्तरे ॥ प्रत्यग् प्रागपि राजेंद्र नव गोचर्म इष्यते । गोचर्ममात्रं संलिप्य गोमयेन विचक्षणः ॥
 मंडपं कारयेत्तत्र नानावर्णं सुशोभनम् । ग्रहमंडलपार्श्वे तु पद्ममष्टदलं लिखेत् ॥ तन्मध्ये स्थापयेत्कुंभमव्रणं मृन्मयं शुभम् । ताम्रपात्रं
 प्रकुर्वीत पलैः षोडशाभिरुतथा ॥ तदर्धार्धेन वा कुर्याद्विंशत्तथाव्यं विवर्जयेत् । कर्षमान्नसुवर्णेन प्रतिमां कारयेद्बुधः ॥ तदर्धं मध्यमं प्रोक्तं
 तदर्धं तु कनिष्ठकम् । कृत्वा रूपं प्रयत्नेन पार्क्याश्च हरस्य च ॥ अथ ताम्रमये पात्रे प्रतिमां तत्र विन्यसेत् । श्वेतवज्रयुगच्छन्नं श्वेतय-
 ज्ञोपवीतिनम् ॥ भाजनं च तिलैः पूर्णं कलशोपरि विन्यसेत् । पार्क्यास्तु युगं दद्यात्स्थापयित्वा विधानतः ॥ वेदोक्तेन प्रतिष्ठा च कर्तव्या
 तु यथाविधि । पंचासतेन स्त्रपनं कृत्वा देवस्य चोत्तमम् ॥ स्नानं च कारयेत्पश्चात्ततः पूजां समाचरेत् । चंदनेन सुगंधेन सुपुष्पैश्च पद्म-
 जयेत् । धूपं च कल्पयेद्गंधं चंदनागस्तस्युतम् । नानाप्रकारैर्नवैवं तथा दीपं च कारयेत् ॥ अर्चयेत्पूजयेद्भक्त्या गंधपुष्पैः फलाक्षतैः ।
 आवाहनादि कर्तव्यं पुराणागमसंभवैः ॥ कार्या विधानतः पूजा भक्तिश्चक्षासमन्वितः ॥ देवदेव समागच्छ पार्थयेऽहं जगत्पते । इमां
 मया कृतां पूजां गृहाण सुरसत्तम ॥ एवं पूजा प्रकर्तव्या राज्ञो जागरणं ततः । गीतनृत्यादिसंयुक्तं कथाश्रवणपूर्वकम् ॥ अर्चयेत्पूर्व-
 वद्देवं पश्चाच्छोभं समाचरेत् । स्वगृह्योक्तविधानेन कृत्वाऽग्निरुत्थापनं ततः ॥ प्रारभेच्च ततो होमं नवग्रहपुरःसरम् । तिलांश्च यवसंमिश्रा-

राजा राजवलोचनः १० अस्मत्स उवाच । स्वर्णगोरीव्रतमिदं क्रियतेऽस्माभिरुत्तमम् । सर्वसंपत्करं नृणां तत्कुलञ्च नृपोत्तम ११ राज्ञो
 वाच । विधानं कीदृशं ब्रूत किं फलं व्रतधारणात् । सा कञ्चुर्योषितः सर्वा नभे मासि तृतीयके १२ प्रारब्धव्यं व्रतमिदं गोर्थाः पोदशा वत्स-
 यान् । तच्छ्रुत्वा सोऽपि ब्रथाह ब्रतं नियतमानसः १३ गुणैः पोदशासंयुक्तं दोरकं दक्षिणे करो।ववधानेन मन्त्रेण भक्त्या गोर्धं प्रपूज्य च १४ दो-
 रकं पोदशगुणं वम्रायि दक्षिणे करो । त्वत्प्रीतये महेशानि करिव्ये ऽहं व्रतं सव १५ ततः कृत्वा व्रतं देव्या अगमभिरुजमदिरे । विशाळाक्ष्या
 सतो दृष्टो राजा गोर्थाः प्रपूजकः १६ वद्धं तं दोरकं हस्ते दृष्ट्वा च पतिकोपना । न कर्तव्यं न कर्तव्यमिति राज्ञि वदन्नापि १७ झटित्वा सा च
 निक्षेपं बाह्यं कृत्वा रूपरि । तेन सस्पृष्टमात्रेण ततः पञ्चवर्गा गतः १८ तद्वितीया ततो दृष्ट्वा विस्मयाच्छिरजिता ऽभवत् । तन्मूले दोरकं छिन्नं
 गृहीत्वा सा बवंध ह १९ ततस्तद्व्रतमाहात्म्यारपतिमिपतराऽभवत् । देवी व्रतापचारेण सा त्यक्ता दुःखिता वने २० प्रययौ सा महादेवो
 ध्यायती नित्यमन्विता । सुनीनामाश्रमे पुण्ये निवसती सती कश्चिद् २१ निवारिता मुनिवरेर्गच्छ पापे यथासुखम् । यावती विपिन
 घोरे गणाध्यक्ष ददर्श ह २२ तेन दृष्टापि सा भीर्षं द्रक्ष्यान्महमुपोषिता । इति निश्चित्य मनसा गतुं प्रवहतेऽन्यत २३ ततो ददर्शाग्निं
 तत्र गच्छती च सरोवरम् । ततो वनश्चिथं चाग्ने सर्वोभरणभूषिता २४ पश्यती शनैस्तद्व्रतती वैव मानुषी । वैर्त्तिर्निराकृता दृष्ट्वा नि-
 विण्णा निपसाद ह २५ ततस्तत्कृपया गोरी प्रादुरासीन्महासती । तां दृष्ट्वा दंढवद्भूमौ नत्वा स्तुत्वा धूपप्रिया २६ जप देवि नमस्तुभ्य
 जयमन्त्रवरप्रदे । जपशंकरसर्वांगे भगळे सर्वभगळे २७ ततो कञ्चा धर भक्त्या गोरीमभ्यर्च्य तद्व्रतम् । चक्रे देवी पदं तस्यै ददौ सो
 भानमसंपदः २८ इति सस्याः प्रसादेन सर्वान्भोगानवाप्य च । विशाळाक्षी प्रिया राज्ञो भूत्वा च सुमुदे दृशाम् ॥ अतो शिवपुर प्राप्तः का

ताभिः सहितो नृपः २१ पच्छोभनं व्रतमिदं कथितं शिवायाः कुर्यान्मम प्रियतरो भविता च गौर्याः । प्राप्य श्रियश्च सततं भुवि शत्रुसं-
 वाजिर्जित्य निर्मलपदं सहसा प्रयाति ३० ॥ इति श्रीस्कंदपुराणे गौरीखंडे स्वर्णगौरीव्रतकथा ॥ ॥ अथोद्यापनम् ॥ युधिष्ठिर उवाच ।
 उद्यापनविधिं ब्रूहि तृतीयायाः सुरेश्वर । भक्तितः श्रोतुमिच्छामि व्रतसंपूर्तिहेतवे ॥ कृष्ण उवाच । उद्यापनविधिं वक्ष्ये सावधानेन
 वै शृणु । त्रिशदंडप्रमाणेन प्रमितं दक्षिणोत्तरे ॥ प्रत्यग् प्रागपि राजेंद्र नव गोचर्म इष्यते । गोचर्ममात्रं संलिप्य गोमयेन विचक्षणः ॥
 मंडपं कारयेत्तत्र नानावर्णं सुशोभनम् । ग्रहमंडलपार्श्वे तु पद्ममष्टदलं लिखेत् ॥ तन्मध्ये स्थापयेत्कुंभमव्रणं मृन्मयं शुभम् । ताम्रपात्रं
 प्रकुर्वीत पलैः षोडशाभिरुतथा ॥ तदर्धाधेन वा कुर्याद्वित्तशाब्धं विवर्जयेत् । कर्षमात्रसुवर्णेन प्रतिमां कारयेद्बुधः ॥ तदर्धं मध्यमं प्रोक्तं
 तदर्धं तु कनिष्ठकम् । कृत्वा रूपं प्रयत्नेन पार्वत्याश्च हरस्य च ॥ अथ ताम्रमये पात्रे प्रतिमां तत्र विन्यसेत् । श्वेतवस्त्रयुगच्छन्नं श्वेतय-
 ज्ञोपवीतिनम् ॥ भाजनं च तिलैः पूर्णं कलशोपरि विन्यसेत् । पार्वत्यास्तु युगं दद्यात्स्थापयित्वा विधानतः ॥ वेदोक्तेन प्रतिष्ठा च कर्तव्या
 तु यथाविधि । पंचाशतेन स्त्रपनं कृत्वा देवस्य चोत्तमम् ॥ स्नानं च कारयेत्पश्चात्ततः पूजां समाचरेत् । चंदनेन सुगंधेन सुगुणैश्च प्रह-
 जयेत् । धूपं च कल्पयेद्गंधं चंदनागरसंयुतम् । नानाप्रकोरनैवेद्यं तथा दीपं च कारयेत् ॥ अर्चयेत्पूजयेद्भक्त्या गंधगुणैः फलाक्षतैः ।
 आवाहनादि कर्तव्यं पुराणागमसंभवैः ॥ कार्या विधानतः पूजा भक्तिश्चद्वासमन्वितः ॥ देवदेव समागच्छ प्रार्थयेऽहं जगरपते । इमां
 मया कृतां पूजां गृहाण सुरसत्तम ॥ एवं पूजा प्रकर्तव्या राज्ञो जागरणं ततः । गीतनृत्यादिसंयुक्तं कथाश्रवणपूर्वकम् ॥ अर्चयेत्पूर्व-
 वद्देवं पश्चाद्धोमं समाचरेत् । स्वगृह्योक्तविधानेन कृत्वाऽग्निरुत्थापनं ततः ॥ प्रारभेच्च ततो होमं नवग्रहपुरःसरम् । तिलांश्च यवसंमिश्रा-

नाथेन च परिश्रुतात् ॥ जुहुयाद्भ्रमत्रेण गीरीमत्रेण वा शिवम् ॥ एष समाप्य होम तु तत्राचार्यं प्रपूजयेत् ॥ अर्घ्यं पुष्पमर्दानेभ्य
ब्रह्मलकारभूषणे । शक्त्या सदक्षिणां दद्यात्प्रचारेर्गोषिकां मताम् ॥ धेनु सदक्षिणां दत्त्वा सुशीलां च पयस्विनीम् । स्वर्णभृगी
राप्पसुरां कांस्यदोहनसंयुताम् ॥ रत्नपुच्छां वज्रयुतां ताम्रपृष्ठाभकृताम् । सवत्सामवर्णां भद्रां धेनुं दद्यात्प्रयत्नतः । सुवर्णेन
सम्प्रेताभाचार्याय च साधवे । पोटशभिः प्रकीरेभ्यः पक्वान्ने प्रीणयेत्सदा ॥ पोटशप्रभिरिदं दद्याद्वाहणेभ्यः प्रयत्नतः । वं-
शायात्रिस्तथैव पद्मास्तक्कालवापने शुभे ॥ अन्येभ्यो ब्राह्मणेभ्यश्च दक्षिणां च प्रयत्नतः । वज्रभिः सह मुंजीत नियतश्च परेऽहनि ॥ एवं
कृत्वा भवेत्पार्थ परिश्रमवती यतः ॥ इति श्रीस्कंदपुराणं कुरुशुभिः संस्पर्णगीरीव्रतोद्यापनम् ॥ अथ सुकृतवृत्तीयाविधिरुच्यते ॥
॥ श्रावणशुक्लतीयायां सुकृतव्रतम् । सा मध्याह्नव्यापिनी ग्राह्या ॥ अथ कथा ॥ शौनक उवाच । सर्वकामप्रदानानि व्रतानि कथितानि
वै । व्रतं कथय यत्नेन येन श्रेयोऽहमाप्नुयाम् । सूत उवाच । साधु साधु महामग लोकानां हितकारक । कथयामि व्रतं दिव्य योषि
तां फलदायकम् २ कृष्णस्यावरजा साध्वी सुभद्रानामविभ्रुता । रूपछावणप्रसपन्ना सुभगा चारुहासिनी ३ गांढीवधन्वनन्नासौ योषिता
च वरप्रिया । त्रैलोक्याधिपतिः कृष्णस्तस्याऽहं भगिनी प्रिया ४ इति गर्वसमाविष्टा न किंचिदकरोच्छ्रमम् । कालोऽपि यस्य त्वाक्षा वै
शिरसा धारयेत्सदा ५ स मे भ्राता सखा कृष्णो दनुजानां निहंतन । इति संधित्य मनसि न किंचित्सा उक्रोचदा ६ सर्वं ज्ञात तदा तेन
देवदेवेन शार्ङ्गिणा । इति संधित्य मनसि भ्रातृत्वान्मम गौरवात् ७ भवाब्धितारण किञ्चिन्मूढत्वाच्च करिष्यसि । ध्यात्वा सुहृत् मनसि श्रीक-

१ अष्टोत्तरशतनामस्तोत्रं २ इति श्रीमद्भगवद्गीता ३ इति श्रीमद्भगवद्गीता ४ इति श्रीमद्भगवद्गीता ५ इति श्रीमद्भगवद्गीता ६ इति श्रीमद्भगवद्गीता ७ इति श्रीमद्भगवद्गीता

नाभ्येन च परिस्तुतान् ॥ जुहुयाद्भुवनेन गौरीमन्त्रेण वा शिवम् ॥ एव समाप्य होम सु तत्राचार्यं प्रपूजयेत् ॥ अर्घ्यपुष्पप्रदानेन च
 वस्त्रालकारमूपैः । शक्त्या सदक्षिणां दद्यात्प्रचारैर्गोचिकां मताम् ॥ धेनु सदक्षिणां दत्त्वा सुशीलां च पयस्विनीम् । स्वर्णभृगी
 रीप्यसुरां कांस्यदेहनसंयुताम् ॥ रत्नपुच्छां वस्त्रयुतां ताम्रपृष्ठाभच्छंक्रुताम् । सवत्सामव्रणां भद्रां धेनु दद्यात्प्रयत्नतः । सुवर्णेन
 समोपेतामाचार्याय च साधवे । षोडशभिः प्रकारिभ्यः प्रकीर्त्तयेत्सदा ॥ षोडशमभिर्तेदद्याद्राक्षणेभ्यः प्रयत्नत । वं
 शपात्रस्त्रितैः पद्मात्पद्माभवायनैः शुभैः ॥ अन्येभ्यो ब्राह्मणेभ्यश्च दक्षिणां च प्रयत्नतः । वंशुभि सह मुंजीत नियतश्च परेऽहनि ॥ एव
 कृत्वा भवेत्पार्यं परिपूर्णव्रती यतः ॥ इति श्रीस्कन्दपु० कु० युधि० सं० स्वर्णगीरीव्रतोद्यापनम् ॥ ॥ अथ सुकृतद्वतीयाविधिर्दृश्यते ॥
 ॥ श्रावणशुक्लद्वतीयायां सुकृतव्रतम् । सा भग्याह्वयापिनी प्राद्या ॥ ॥ अथ कथा ॥ शौनक उवाच । सर्वकामप्रदानानि व्रतानि कथितानि
 वै । व्रतं कथय यत्नेन येन श्रेयोऽहमाप्नुयाम् । साधु उवाच । साधु महाभाग लोकानां हितकारक । कथयामि व्रतं दिव्यं योयि
 तां फलदायकम् । कृष्णस्यावरजा साध्वी सुभद्रानामविश्रुता । रूपलावण्यसपन्ना सुभगा चारुहासिनी । गाढीवधन्वनश्चासौ योयिता
 च वरप्रिया । त्रैलोक्याधिपतिः कृष्णस्तस्याऽहं मगिनी प्रिया । इति गर्वसमाविष्टा न किञ्चिदकरोच्छुभम् । कालोऽपि यस्य त्वाह्वां वै
 शिरसा चारयेत्सदा । स मे भ्राता सखा कृष्णो दनुजानां निकृन्तनः । इति संचित्य मनसि न किञ्चित्साऽकरोत्तदा । सर्वं ज्ञात तदा तेन
 देवदेवेन शार्ङ्गिणा । इति संचित्य मनसि भ्रातृत्वान्मम गौरवात् । भवाब्धितारणं किञ्चिन्मूढत्वाद्भ करिष्यति । ध्यात्वा मुहूर्तं मनसि श्रीकृ-

१ ब्रह्मोत्तराष्टाष्टाविंशतिभिर्वाऽऽहुतिभिर्द्विगुणविधिः ब्रह्मोद्यापनकौमुद्याम् ।

णो भक्तवत्सलः ८ सुभद्रानिकटे गत्वा वचनं चेदमब्रवीत् । परलोकजिगीषार्थं न किञ्चिदपि ते कृतम् ९ व्रतं कुरुष्व मनसा सर्वान्का-
 मानवाप्स्यसि । सुकृतं तारकं लोके लोकानां हितकारकम् १० यत्कृत्वा सर्वपापेभ्यो मुच्यते नात्र संशयः । मुक्तिमुक्तिप्रदं चापि सर्वसौ-
 भाग्यदायकम् ११ व्रतं कुरुष्व चाद्यैव सुकृतस्य फलाप्तये । कालोऽहं सर्वलोकेषु वृक्षरूपेण संस्थितः १२ धर्मस्तस्य च मूलं हि ऋतवः
 स्कंध एव च । मासा द्वादशसंख्याकाश्चोपशाखा ह्यनुक्रमात् १३ षष्ट्याधिकं च त्रिशतं फलानि वासरास्तथा । पर्णानि घटिकाः प्रोक्ताः
 कालोऽहं वृक्षरूपकः १४ तस्मात्फलानां प्राप्त्यर्थं व्रतं कुरुष्व शोभने । नभसि मासे संप्राप्ते शुरुपक्षे च भामिनि १५ तृतीया हस्तसंयु-
 क्तां व्रतं कार्यमिदं शुभम् । प्रातश्चैव समुत्थाय दंतधावनपूर्वकम् १६ स्नानं कुर्याद्यथान्यायं हरिद्राभिः समन्वितम् । मध्याह्ने चैव संप्राप्ते
 कृत्वा गोमयमंडलम् १७ चतुर्दारेण सहितं मंडपं तत्र कारयेत् । वेदिं विरच्य धवलां हस्तमात्रां विशेषतः १८ तन्मध्येऽष्टदलं पद्ममक्षतैः
 परिकल्पयेत् । पीठे मां चोपरि स्थाप्य क्षीराब्धितनया सह १९ उपचारैः षोडशभिः पूजयेद्भक्तिसंयुतः । षष्ट्याधिकं च त्रिशतं सुकृतस्य
 फलानि वै २० गोधूमचूर्णेन फलं शर्कराभिः समन्वितम् । औदुम्बरस्य वृक्षस्य फलकारं च कारयेत् २१ वेणुपात्रे च संस्थाप्य वाणकं च द्विजा-
 तये । सहिरण्यं सतांबूलं दद्याच्चैव यथाविधि २२ वायनमंत्रः— । पुत्रपौत्रसमृद्धयर्थं सौभाग्यावाप्तये तथा । वाणकं वै प्रदास्यामि व्रतसं-
 पूर्तिहेतवे २३ पिष्टस्य च फलानां वै पायसं परिकल्पयेत् । भ्रातृस्वरूपिणं मां च भोजयित्वा यथाविधि २४ इति कृत्वा च विधिवत्समाप्य
 च ततः परम् । तृतीये वत्सरे प्राप्ते उद्यापनविधिं चरेत् २५ आचार्यं वस्येद्भक्त्या वेदवेदांगपारगम् । सुशीलं सर्वधर्मज्ञं शान्तं दान्तं कुंडुबिनम्

१ तस्यां तृतीयायां व्रतं कार्यमित्यर्थः । २ विष्णुरूपं मां कृष्णमित्यर्थः ।

२६ स्वस्ति वाच्य द्विजैः साक नादीश्राद्ध विधाय च । हेर्मी च प्रसिमां कुर्यान्निष्कानिष्कार्धसंख्यया २७ क्षीराण्वितनया साक मा प्रतिष्ठाप्य
 भक्तितः । नवीन कलश ताम्रं पिधानेन समन्वितम् २८ पल्लवैश्च हिरण्यैश्च वस्त्रयुग्मेन वेष्टितम् । तन्मध्ये मां प्रतिष्ठाप्य उपचा
 रैः प्रपूजयेत् २९ ततः पुष्पांजलिं दद्यात्समाप्य च पुनः पुनः । वाणकं हि प्रदद्याच्च व्रतसंप्रतिहेतवे ३० लक्ष्मीनारायणो देवो
 द्यस्मात्ससारसागरात् । रसेन्द्रे सकलात्पापादिह सर्वं ददातु मे ३१ अच्युतः प्रतिगृह्णाति अच्युतो वै ददाति च । अच्युतस्तारकोभा
 भ्यामच्युताय नमो नमः ३२ रात्रौ जागरणं कुर्याद्ब्रीतवादिभ्रमगर्हः । पुराणश्रवणेनैव रात्रिशेषं ततो नयेत् ३३ प्रभाते विमले स्नात्वा
 निरयकर्म समाप्य च । विष्णोर्नुक्तं सुसुम्निव होममन्त्रद्वयं स्मृतम् ३४ अथाधिकदिशत च तिष्ठेर्होमं तु कारयेत् । कलश प्रतिमायुक्तमा
 चार्याय नियदयेत् ३५ गां दद्यात्सक्रिपलां चैव सालकारां सदक्षिणां । आचार्यं पूजयेद्रक्तया वस्त्रैरामरर्णैरपि ३६ ब्राह्मणान्मोजयेत्पश्चाच्चतु
 विंशतिसंख्यकान् । आशिषो वै गृहीत्वाऽयं स्वयं मुनीन् वाग्यतः ३७ इति तस्य वषः श्रुत्वा तत्सर्वं हि चकार सा । मुक्त्वा भोगान्ययाकामम
 ते स्वर्गं जगाम सा ३८ ॥ इति श्रीमद्विष्णोस्तपुराणे सुकृतव्रतकथा उद्यान च ॥ ॥ अथ माद्रपदगुरुगृह्यतीयायां शिष्टपरिशुद्धीत हरितालिकाव्रत
 म् ॥ ॥ तच्च परविद्यायां कार्यम् । मुहूर्तमात्रसत्वेऽपि दिने गौरीव्रतं परेऽति माघवोक्तेः ॥ हरितालिकाव्रतसत्वे पुरस्कारेणापि
 परविद्याग्रहणवधनारिवोदासीये उदाहृतत्वाच्च । तत्र व्रतविधिः ॥ माद्रपदगुरुगृह्यतीयायां प्रातस्त्रिचामलकम्लकेन स्नात्वा, पट्टवस्त्रं परिधाय
 मासपदाद्युल्लिख्य, मम समस्तपापक्षयपूर्वकस्तजन्मराग्यास्रद्वितसोभाग्यादिविवृक्षये उमामहेश्वरप्रीत्यर्थं हरितालिकाव्रतमहं करिष्ये ।
 तत्रादौ गणपतिपूजनं करिष्ये इति सकल्प्य गौरीयुक्तं महेश्वरं पूजयेत् ॥ ॥ अथ पूजा ॥ पीतकौशेयवसनां हेमामां कमलासनाम् ॥ भक्त्या

नां वरदां नित्यं पार्वतीं चिंतयाम्यहम् । मंदारमालाकुलितालकायै कपालमालांकितशेखराय । दिव्यांबरायै च दिगंबराय नमः शिवायै च नमः
शिवाय । उमामहेश्वराभ्यां नमः । ध्यायामि ॥ देवदेव समागच्छ प्रार्थयेहं जगन्मये ॥ इमां मया कृतां पूजां गृहाण सुरसत्तम । उमामहे-
श्वराभ्यां नमः । आवाहनम् ॥ भवानि त्वं महोदेवि सर्वसौभाग्यदायिके ॥ अनेकरत्नसंयुक्तमासनं प्रतिगृह्यताम् । आसनम् । सुचारुशी-
तलं दिव्यं नानागंधसमन्वितम् ॥ पाद्यं गृहाण देवेशि महोदेवि नमो ऽस्तु ते । पाद्यम् । श्रीपार्वति महाभागे शंकरप्रियवादिनि ॥ अ-
र्घ्यं गृहाण कल्याणि भर्त्री सह पतिव्रते । अर्घ्यम् ॥ गंगाजलं समानीतं सुवर्णकलशे स्थितम् ॥ आचम्यतां महाभागे रुद्रेण सहितेऽनघे
आचमनीयम् ॥ गंगासरस्वतीरेवापयोष्णीनर्मदाजलैः ॥ स्नापितासि मया देवि तथा शांतिं कुरुष्व मे । स्नानम् ॥ पयो दधि घृतं चैव शर्करा-
मधुसंयुतम् ॥ पंचामृतेन स्नपनं प्रीत्यर्थं प्र० ॥ पंचामृतस्नानम् । किरणाधृतपापा च पुण्यतोया सरस्वती ॥ मणिकर्णिकजलं शुद्धं स्नानार्थं
प्र० । स्नानम् ॥ सर्वभूषाधि० वस्त्रम् ॥ उपवीतम् ॥ कंचुकीमुपवस्त्रं च नानारत्नैः समन्वितम् ॥ गृहाण त्वं मया दत्तं पार्वति च
नमो ऽस्तु ते । कंचुकीम् ॥ कुंकुमागरुकर्पूरं चंदनं कस्तुरीयुतम् । विलेपनं महादेवि गंधं दास्यामि भक्तिः । गंधम् ॥ रंजिताः कुंकुमोद्वेन
ह्यक्षताश्चातिशोभनाः ॥ भक्त्या समर्पितास्तुभ्यं प्रसन्ना भव पार्वति । अक्षतान् ॥ हरिद्रा कुंकुमं चैव सिंदूरं कज्जलान्वितम् ॥ सौभाग्य-
द्रव्यसंयुक्तं गृहाण परमेश्वरि । सौभाग्यद्रव्याणि ॥ सेवतिकाबकुलचंपकपाटलाजैः पुन्नागजातिकरवीरसालपुष्पैः ॥ विल्वप्रवालतुल-
सीदलमालतीभिस्त्वां पूजयामि जगदीश्वरि मे प्रसीद । पुष्पम् ॥ अथांगपूजा ॥ उमायै नमः पादौपूजयामि गौर्यै० जंघे० पार्वत्यै० जानुनी०
जगद्धात्र्यै० ऊरू० जगत्प्रतिष्ठायै० कटी० शान्तिरूपिण्यै० नाभिं० देव्यै० उदरं० लोकवंदितायै० स्तनौ० काल्यै० कंठं० शिवायै० मुखं० भ-

वान्ये० नेत्रे० रुद्राण्ये० कर्णौ० शर्वाण्ये० ललाटं० मगलदात्र्ये० शिरःपु० । देवहृमरसोद्भूत० कृष्णागरसमन्वितं० आनीतोऽयं मया ध्रुवो भवानि
 प्रतिगृ० । प्रपम्॥ त्वं ज्योतिः सर्वदेवानां तेजसां तेज उत्तमम्॥ आत्मज्योतिः पर धाम दीपोऽयं प्रतियुञ्जताम् । दीपम्॥ अन्न चतुर्विधं स्वादुरसेः
 पद्भिः समन्वितम् । भक्ष्यभोग्यसमायुक्तं नैवेद्यं प्रति० । नैवेद्यम् । मलयच्छलसभृत कर्पूरेण समन्वितम् ॥ करोद्धर्तनक
 चारु गृह्यतां जगतः पते । करोद्धर्तनम् ॥ इदफलमयादेवि० फलम् ॥ पूगीफलं महद्दिव्यं । तांबूलम् ॥ द्विरण्यगर्भगर्भस्यं । दक्षिणाम्
 वज्रभाणित्रयवेदूर्यसुक्ताविट्टममर्दितम् ॥ पुष्परागसमायुक्तं भूषणं प्रतियुञ्जताम् । भूषणम् ॥ घट्टादित्यौ च धरणी विद्युदग्निस्त्वमेव च ।
 त्वमेव सर्वज्योतीषि आर्तिक्षयं प्रतिगृ० । नीराजनम्॥ नामपूजा॥ उमायै० नमः० गौर्यै० पार्वत्यै० जगद्धात्र्यै० जगत्प्रतिष्ठायै० शान्तिरूपिण्यै० ॥
 हराय नमः, महेश्वराय० शमवे० शूलपाण्यै० पिनाकधृपे० शिवाय० पशुपतये० महादेवाय० ॥ मंदारमालेति पुष्पांजलिम्॥ यानिकानि चेति
 प्रदक्षिणा ॥ अन्यथा शरणं नास्ति त्वमेव शरणं मम । तस्मात्कारुण्यभावेन क्षमस्व परमेश्वरि । नमस्कारम्॥ पुत्रान्देहि धनं देहि सौभाग्यं देहि
 सुव्रते । अन्याश्च सर्वकामांश्च देहि देवि नमोस्तु ते । इति प्रार्थना ॥ ततो वैष्णवपात्राणि सौभाग्यद्रव्यसहितानि वायनानि दद्यात् ॥ अन्न
 सुवर्णपात्ररस्यं सवस्त्रफलदक्षिणम् । वायनं गौरि विप्राय ददामि प्रीतये तव । सौभाग्यारोग्यकामाय सर्वसंपत्समृद्धये । गौरि गौरीशतृष्टयर्थं
 वायनं ते ददाम्यहम्-इति मंत्राभ्यां वायनम् ॥ तस्मिन्नहनि वर्तव्यं पूजनं रजनीमुखे । अर्धरात्रे उमाकाले अर्चनं जागरं चरेत् ॥ इति पूजा
 ॥ जय कथा ॥ सूत उवाच । मंदारमालाकुलितालकायै कपालमालां कित्तशोभनाय । दिव्यां वरायै च दिगंबराय नमः शिवायै च नमः शिवा-
 य १ कैलासशिखरे रम्ये गौरी पृच्छति शंकरम् । गुह्यादुद्घातरं गुह्यं कथयस्व महेश्वर २ सर्वेषां सर्ववर्माणामभ्यासात् महत्फलम् । प्रसन्नो

सि यदा नाथ तथ्यं ब्रूहि ममाग्रतः ३ केन त्वं हि मया प्राप्तस्तपोदानव्रतादिना । अनादिमध्यनिधनो भर्ता चैव जगत्प्रभुः ४ ईश्वर उ-
वाच । शृणु देवि प्रवक्ष्यामि तावग्रे व्रतमुत्तमम् । यद्गोप्यं मम सर्वस्वं कथयामि, तव प्रिये ५ यथा चोडुगणे चंद्रो ग्रहाणां भानुरेव च ।
वर्णानां च यथा विप्रो देवानां विष्णुरेव च ६ नदीनां च यथा गंगा पुराणानां च भारतम् । वेदानां च यथा साम इंद्रियाणां मनो यथा
७ पुराणवेदसर्वस्वमागमेन यथोदितम् । एकाग्रेण शृणुष्वैतद्यथा दृष्टं पुरातनम् ८ येन व्रतप्रभावेण प्राप्तमर्थोसनं मम । तत्सर्वं कथ-
यिष्येऽहं त्वं मम प्रेयसी यतः ९ भाद्रे मासि सिंते पक्षे तृतीया हस्तसंयुता । तदनुष्ठानमात्रेण सर्वपापैः प्रमुच्यते १० शृणु देवि त्वया
पूर्वं यद्व्रतं चरितं महत् । तत्सर्वं कथयिष्यामि यथा वृत्तं हिमालये ११ पार्वत्युवाच । कथं कृतं मया नाथ व्रतानामुत्तमं व्रतम् । तत्सर्वं
श्रोतुमिच्छामि त्वत्सकाशान्महेश्वर १२ शिव उवाच । अस्ति तत्र महान्दिव्यो मिमवान्नग उत्तमः । नानाभूमिसमाकीर्णो नानाद्रुमसमा-
कुलः १३ नानापक्षिसमायुक्तो नानामृगविचित्रकः । यत्र देवाः सगंधर्वाः सिद्धचारणगुह्यकाः १४ विचरन्ति सदा हृष्टा गंधर्वा गीततत्पराः ।
स्फाटिकैः कांचनैः शृंगैर्मणिवैडूर्यभूषितैः १५ भुजैर्लिखन्निवाकाशं सुहृदो मंदिरं यथा । हिमेन पूरितो नित्यं गंगाध्वनिनिनादतः १६ पार्वति त्वं
यथा बाल्ये परमाचरती तपः । अबद्धादशकं देवि धूम्रपानमथोमुखी १७ संवत्सरचतुःषष्टिं पक्षपर्णार्शनं कृतम् । माघमासे जले मग्ना वैशाखे
चाश्विसेवनम् १८ श्रावणे च बहिर्वासा अन्नपानविवर्जिता । दृष्ट्वा तातेन तत्कष्टं चिंतया दुःखितोऽभवत् १९ कस्मै देया मया कन्या एवं
चिंतातुरोऽभवत् । तदैवावसरे प्राप्तो ब्रह्मपुत्रस्तु धर्मवत् २० नारदो मुनिशार्दूलः शैलपुत्रीं दिदृक्षया । दत्त्वाऽर्घ्यं विष्टरं पादं नारदं प्रोक्तवान्
गिरिः २१ हिमवानुवाच । किमर्थमागतः स्वामिन् वदस्व मुनिसत्तम । महाभाग्येन संप्राप्तं त्वदागमनमुत्तमम् ॥ १२॥ नारद उवाच । शृणु

शैलेन्द्र मद्राक्ष्य विष्णुना प्रेषितोऽस्म्यहम् । योग्यं योग्याय दास्य्य कन्यारत्नमिदं त्वया २३ वासुदेवसमो नास्ति ब्रह्मविष्णुशिवादिषु ।
 तस्मै देया त्वया कन्या अत्रार्थे संमतं मम २४ ॥ हिमवानुवाच । वासुदेवः स्वयं देवः कन्यां प्रार्थयते यदि । तदा मया प्रदातव्या त्वदा-
 गमनगौरवात् २५ इत्येव यदिदं श्रुत्वा नमस्यतर्दधे मुनिः । ययौ पीताम्बरशरं शंसकमगदाधरम् २६ कृताञ्जलिपुटो भूत्वा मुनीन्द्रस्तम
 भापत् २७ नारद उवाच । शृणु देव भवत्कार्यं विवाहो निश्चितस्तव । हिमर्वास्तु तदा गौरीमुवाच वचन मुदा २८ दत्तासि त्व मया
 पुत्रि देवाय गरुडध्वजे । श्रुत्वा वाक्यं पितुर्दवी गता सा सस्त्रिमदिरम् २९ भूमी पतित्वा सा देवी विठलापातिदुःखिता । विठपती तदा
 दृष्ट्वा सखी वचनमब्रवीत् ३० सख्युवाच । किमर्थं दुःखिता देवि कथयस्व ममाग्रतः । यद्रवत्याप्रभिलपितं करिष्येऽहं न सशय ३१
 पार्वत्युवाच । सस्त्रि शृणु मम प्रीत्या मनोभिलपित मम । महादेवं च मर्तारं करिष्येऽहं न सशयः ३२ एतन्मे चितित कार्यं तातेन कृत
 मन्यया । तस्मादेहपरित्यागं करिष्येऽहं सस्त्रि मिये ३३ पार्वत्या वचनं श्रुत्वा सखी वचनमब्रवीत् ३४ सख्युवाच । पिता यत्र न जाना
 ति ममिव्यावो हि तदनम् । इत्येवं संमतं कृत्वा नीताऽसि त्वं महदनम् ३५ पिता निरीक्षयामास हिमर्वास्तु गृहे गृहे । केन नीताऽसि मे
 पुत्रि देवदानवकिन्नरैः ३६ नारदाग्रे कृतं सत्यं किं दास्ये गरुडध्वजे । इत्येव चितयाविष्टो मूर्च्छितो निपपात ह ३७ हा हा कृत्वा प्रधाव
 ति लोकास्ते गिरिपुमवम् । ऊर्जुर्गिरिवर सर्वे मूर्च्छन्नेहेतु गिरे वद ३८ गिरिस्त्वाच । दुःखस्य हेतु शृणुत कन्यारत्नं हृतं मम । दृष्ट्वा वा का
 कसर्पेण सिंहव्याघ्रेण वा हता । न जाने क्व गता पुत्री केन वुष्टेन वा हता ३९ चर्कपे शोकसंतप्तो वातेनेव महातपः । गिरिर्विनाढनं यात

स्वदा लोककारणात् ४० सिंहव्याघ्रैश्च भलैश्च रोहिभिश्च महाघनम् । त्वं चापि विपिने घोरं व्रजंती सखिभिः सह ४१ तत्र दृष्ट्वा नदीं रम्यां
 तत्तीरे च महागुहाम् । तां प्रविश्य सखीसार्द्धमन्नभोगविवर्जिता ४२ संस्थाप्य वालुकाखिलं पार्वत्या सहितं मम । भाद्रशुक्लतृतीयायामर्चयंती
 तु हस्तभे ४३ तत्र वाद्येन गीतेन रात्रौ जागरणं कृतम् । व्रतराजप्रभावेण आसनं चलितं मम ४४ संप्राप्तोऽहं तदा तत्र यत्र त्वं सखि-
 भिः सह । प्रसन्नोऽस्मि मया प्रोक्तं वरं ब्रूहि वरानने ४५ पार्वत्युवाच । यदि देव प्रसन्नोऽसि भर्ता भव महेश्वर । तथेत्युक्त्वा तु संप्राप्तः
 कैलासं पुनरेव च ४६ ततः प्रभाते संप्राप्ते नद्यां कृत्वा विसर्जनम् । पारणं तु कृतं तत्र सख्या सार्द्धं त्वया शुभे ४७ हिमवानपि तं देश-
 माजगाम वनं वनम् । चतुराशा निरीक्षस्तु विह्वलः पतितो भुवि ४८ दृष्ट्वा तत्र नदीतीरे प्रसृतं कन्यकाद्वयम् । उत्थाप्योत्संगमारोप्य
 रोदनं कृतवान्गिरिः ४९ गिरिस्त्वाच । सिंहव्याघ्राहिमब्धूकर्वने दुष्टे कुतः स्थिता ५० पार्वत्युवाच । शृणु तात मया ज्ञातं त्वं दास्यसीश्वरा-
 य माम् । तदन्यथा कृतं तात तेनाहं वनमागता ५१ दृढासि तात यदि मामीश्वराय तदा गृहम् । आगमिष्यामि नैवं चेदिह स्थास्यामि नि-
 श्रितम् ५२ तथेत्युक्त्वा हिमवता नीतासि त्वं, गृहं प्रति । पश्चाद्गता त्वमस्माकं कृत्वा वैवाहिकीं क्रियाम् ५३ तेन व्रतप्रभावेण सौभा-
 ग्यं साधितं त्वया । अद्यापि व्रतराजस्तु न कस्यापि निवेदितः ५४ नामास्य व्रतराजस्य शृणु देवि यथाऽभवत् । आलिभिर्हस्ता-
 यस्मात्तस्मात्सा हस्तालिका ५५ देव्युवाच । नामेदं कथितं देव विधिं वद मम प्रभो । किं पुण्यं किं फलं चास्य केन च क्रि-
 यते व्रतम् ५६ ईश्वर उवाच । शृणु देवि विधिं वक्ष्ये नारी सौभाग्यहेतुकम् । करिष्यति प्रयत्नेन यदि सौभाग्यमिच्छति ५७
 तोरणादि प्रकर्तव्यं कदलीस्तंभमंडितम् । आच्छाद्य पटवस्त्रैस्तु नानावर्णविचित्रैः ५८ चंदनेन सुगंधेन लेपयेद्गृहमंडपम् । शंख-

भेरीमुदुर्गस्तु कारयेद्वदुनिस्वनेः ५९ नाना मंगलगीतं च कर्तव्यं मम सद्यनि । स्थापयेदासुकार्किर्गं पार्वत्या सहित मम ६० पूजये
 द्दुपुष्पैश्च गंधपूपादिभिर्नैः । नानाप्रकारैर्विधिः पूजयेज्जागरं चरेत् ६१ नारीकेळे पूगफलेर्जनीर्बहुभिस्तथा । नीजपूरैः सनारिगैः
 फलेश्चान्यैश्च भुरिशः ६२ ऋतुकालोद्भवैर्मुरिप्रकारैः कंदमूलकैः । गंधपुष्पैर्घृपदीपैर्मित्रेणानेन पूजयेत् ६३ उष्ममः शिवाय शांताय प
 चवक्राय क्षुत्तिने । नदिष्टंभिर्महाकाकमण्युक्ताय रामवे ६४ शिवायै हरकर्तायै प्रकृत्यै स्रष्टेहेतवे । शिवायै सर्वमांगल्यै शिवरूपे जगन्मये ६५
 शिवे कल्याणदे निद्र्यं शिवरूपे नमोऽस्तु ते । शिवरूपे नमस्तुभ्य शिवायै सतत नमः ६६ नमस्ते ब्रह्मचारिण्यै जगद्धात्र्यै नमो नमः ।
 संसारमयसंतापाबाहि मां सिंहवाहिनि ६७ येन कामेन देवि त्वं पुनितासि महेश्वरि । राण्यसौभाग्यसपत्तिं देहिमामव पार्वति ६८ म
 त्रेणानेन देवि त्वां पूजयित्वा मया सह । कर्षां श्रुत्वा विधानेन दद्यादन्नं च भुरिशः ६९ ब्राह्मणेभ्यो ययाशक्तिं देया वस्त्रहिरण्यगाः ।
 अन्येषां भूयसी देया स्त्रीणां वै भूयष्णादिकम् ७० भर्त्रा सह कर्षां धुत्वा भस्मिपुक्तेन चेतसा । कृत्वा व्रतेभ्यः देवि सर्वपापैः प्रमुच्यते
 ७१ सप्तजन्म भवेद्वाज्यं सीमाग्यं चैव वर्द्धते । तृतीयायां तु या नारी जाहारं कुस्ते यदि ७२ सप्तजन्म भवेद्ब्रह्म्या वैधव्य जन्मजन्मनि ।
 दारिद्र्यं पुत्रशोकं च कर्कशा दुःस्वमागिनी ७३ पच्यते नरके घोरे नोपवास करोति या । राजते कांचने ताम्रे वैष्णवे घाय मृन्मये ७४
 मानेने विन्ध्यसेदन्नं स वस्त्रफलदक्षिणम् । दानं च द्विजवर्याय दद्यादंते च पारणा ७५ एवं विधिं या कुस्ते च नारी त्वया समाना रमते
 च भर्त्रा । मोमानेनैकान्भुवि भुज्यमाना सायुष्यमंते लभते हरेण ७६ अश्वमेधसहस्राणि वाजयेयशतानि च । कथाश्रवणमात्रेण त
 त्फलं प्राप्यते नरैः ७७ एतत्ते कश्चित् देवि तवाग्रे व्रतमुत्तमम् । कोटियन्नकृत पुण्यमस्यानुष्ठानमात्रतः ७८ ॥ इति श्रीभविष्योत्तरपुराणे

हरगौरीसंवादे हरितालिकाव्रतकथा संपूर्णा ॥ ॥ अथोद्यापनम् ॥ पार्वत्युवाच । उद्यापनविधिं ब्रूहि तृतीयायाः सुरेश्वर । भक्तितः
श्रोतुमिच्छामि व्रतसंपूर्णहेतवे ॥ महादेव उवाच । उद्यापनविधिं वक्ष्ये व्रतराजस्य शोभने । यस्यानुष्ठानमात्रेण संपूर्णं हि व्रतं भवेत् ॥
चतुस्तंभं चतुर्दरं कदलीस्तंभमंडितम् । घंटिकाचामरयुतं कमलैरुपशोभितम् ॥ चंदनागरुक्पर्पैर्लेपितं मंडपं शुभम् । मध्ये वितानं वध्नी-
यात्पंचवर्णैरलंकृतम् । तन्मध्ये कारयेत्पद्मं पंचवर्णैः सुशोभनैः । तस्योपरि न्यसेद्वीहीन् द्रोणेन परिसंमितान् ॥ सौवर्णं राजतं ताम्रं कल-
शं विन्यसेद्बुधः । पंचरत्नानि निक्षिप्य सर्वौषधिसमन्वितम् ॥ तस्योपरि न्यसेत्पात्रं सौवर्णं राजतं च वा । दृषारूढं महादेवं रजतेन विनिर्मित-
म् ॥ सर्वावयवसंयुक्तं गौरीं हेम्ना विनिर्मिताम् । पूजयेत्तत्र गंधाढ्यैः पुष्पैर्नानाविधैः शुभैः ॥ रात्रौ जागरणं कुर्यात्कथावाचनपूर्वकम् । ततः प्र-
भातसमये कृत्वा स्नानादि कर्म च ॥ पूर्ववच्चाचयेद्देवीं पश्चाद्धोमं समाचरेत् । स्वगृह्योक्तविधानेन कृत्वाऽग्निस्थापनं ततः ॥ प्रारभे-
च्च ततो होमं नवग्रहपुरःसरम् । तिलैश्च यवसंमिश्रानाज्येन च परिष्ठितान् ॥ जुहुयाद्द्रुमंत्रेण गौरीमंत्रेण वेदवित् । अष्टोत्तरशतं
चापि ह्यष्टाविंशतिमेव वा ॥ एवं समाप्य होमं तु तत्राचार्यं प्रपूजयेत् । सुवर्णरत्नवासोभिर्गो दद्याच्च यथाविधि ॥ शय्यां सोप-
स्करां दद्यादाचार्याय प्रयत्नतः । षोडश द्विजयुग्मानि सुपक्वान्नैश्च भोजयेत् ॥ सौभाग्यद्रव्यवस्त्राणि वंशपात्राणि षोडश ॥ दातव्यानि
प्रयत्नेन ब्राह्मणेभ्यो यथाविधि ॥ अन्येभ्यो द्विजवर्येभ्यो दक्षिणां च प्रयत्नतः । भूयसी परया भक्त्या प्रदद्याच्छिवतुष्टये ॥ उद्दिश्य पार्वतीशं
च सर्वं कुर्यादतंद्रितः । बंधुभिः सह भुंजीत नियतश्च परेऽहनि ॥ एवं या कुरुते नारी व्रतराजं मनोहरम् । सौभाग्यमखिलं तस्याः स-
मजन्म न संशयः ॥ इति श्रीहरितालिका व्रतोद्यापनं संपूर्णम् ॥ ॥ अथाश्विनकृष्णतृतीयायां बृहद्गौरीव्रतम् ॥ डोलीति देशभाषायाम् ।

शास्त्रामूलफलैः सह रिगिणी इति प्रसिद्धा बृहती ग्रहे आनीय सिकता वेद्यां निक्षिप्य उदकेनासिच्य सत्र तां न्यसेव ॥ चद्रौदय दृष्ट्वा सु-
स्नात्वा पचसस्वीयि सह अलङ्कृत्य पूजयेत् । तथा- मय इह जन्मनि जन्मांतरे चाक्षय्यसीभाग्यप्राप्तिकामा पुत्रपौत्रादिधनधान्यै-
श्वर्यप्राप्त्यर्थं श्रीगीरीश्वर्यं बृहद्ग्रीवत करिष्ये इति सङ्कल्प्य कलशे वरण संपूज्य बृहद्ग्रीवं पूजयेत् ॥ चतुर्मुजा सुवर्णाभां नानालकार
भूषिताम् । हिमैन्दुवृद्धिनाभासा मुक्तामणिविशृङ्खिताम् ॥ पाशाङ्कुशधरां देवीं ध्यायेत्सर्वार्थसिद्धिदाम् । कमण्डलुधरा सुहृमां पानपात्र च
विध्वजीम् । ध्यायामि ॥ एहि मातर्विशुद्धे त्व त्रिगुणे परमेश्वरि । आवाहयामि भक्त्या त्वा प्रसन्ना भव सर्वदा । आवाहनम् ॥ हेमरत्नकु-
तं देवि आसन ते विनिर्मितम् । पाशाङ्कुशधरां देवीमासने स्थापयाम्यहम् । आसनम् ॥ अक्षमालाङ्कुशधरे वीणापुस्तकधारिणि । भक्त्या
दत्त मया तोय पादार्थं प्रतिगृह्यताम् । पाद्यम् ॥ अर्घ्यं ददामि ते मातर्मकानामभयकरे । गृहाण त्व बृहद्ग्रीरि गद्याक्षतसमन्वितम् ।
अर्घ्यम् ॥ मन्त्रानामिष्टदे मातः सर्वाङ्कारसमुते । आश्चम्यतां जगन्मातर्बृहद्ग्रीरि नमोऽस्तु ते । आचमनम् ॥ तत पद्यामृतस्नानम् ॥ स्नापया-
मि जगन्मातस्त्वां सुतीर्पजलेन वै । प्रार्थयित्वा मया देवि सद्यस्तापविनाशिनि । स्नानम् ॥ वस्त्रं धीत मया देवि बुकूलं तव निर्मितम् । भक्त्या
समर्पित मातर्गृह्यता जगदविके । वस्त्रम् ॥ हरिद्राकुकुम्भं चैव सिंदूर कञ्जलान्वितम् । सीभाग्यद्रव्यसयुक्तं गृहाण परमेश्वरि । सौभाग्यद्र-
व्यम् ॥ पचसुत्रविनिर्मितं दोरकं अर्पयेत् ॥ मलयपलसभूतं वनसारं मनोहरम् । गघ गृहाण देवि त्व बृहद्ग्रीरि नमोऽस्तु ते । गघम् ॥
कर्त्तरीर्जातिक्षुभैश्चपकैर्वकुलैः शुभैः । शतपत्रैश्च कल्हारैरर्चयेत्परमेश्वरीम् । पुष्पम् ॥ घृषोऽय गृह्यतां देवि कालागस्तमन्वित । आ-
ग्नेयः सर्वदेवानां देवद्वमरसोद्भवः । धूपम् ॥ दीप गृहाण देवेशि त्रैलोक्यतिमिरापहे । वह्निना योजित मातर्बृहद्ग्रीरि नमो नमः । दीपम् ॥

नैवेद्यं गृह्यतां देवि भर्क्ते मे ह्यचलां कुरु। ईप्सितं मे वरं देहि परत्र च परां गतिम् । नैवेद्यम् ॥ मध्येपाणीयं ॥ इदं फलमिति नारिकेलफलम् ॥
 पूगीफलमिति तांबूलम् ॥ हिरण्यगर्भेति दक्षिणाम् ॥ नीराजनम् ॥ पुष्पांजलिम् ॥ अथ कंठे दोरकं बध्नीयात् ॥ धारयिष्यामि भद्रे त्वां
 त्वद्भक्ता त्वत्परायणा । आयुर्देहि यशो देहि सौभाग्यं देहि मे शिवे । दोरकबंधनम् ॥ क्षेमसंपत्करे देवि सर्वसौभाग्यदायिनि । सर्वकामप्रदे
 देवि गृहाणार्घ्यं नमोऽस्तु ते - इति विशेषार्घ्यम् ॥ ततश्चंद्रार्घ्यम् - क्षीरोदारणवसंभूत लक्ष्मीबंधो निशाकर । गृहाणार्घ्यं मया दत्तं रोहि-
 ण्या सहितः शशिन् । प्रार्थना - गगनांगणसंदीप क्षीराब्धिमथनोद्भव । भाभासितदिगंतांत रमानुज नमोऽस्तु ते । आनीताऽसि मया
 देवि पृजिताऽसि मया शुभे । सौभाग्यं मम देहि त्वं यत्रस्था तत्र गम्यताम् ॥ इति विसर्जनम् ॥ अथ कथा ॥ विजयोवाच । अथा-
 न्यच्च बृहद्गौरीव्रतं वक्ष्यामि कन्यके । मासि भाद्रपदे कृष्णे तृतीयायां च तद्व्रतम् १ आनयेद्बृहतीं गौरीं शाखामूलफलैः सह । -रिगिणीवृक्ष-
 समूलमानयेत् ॥ निक्षिप्य गृहवेद्यां तु तदयः सिकतां शुभाम् २ न्यसेच्चंद्रोदयं दृष्ट्वा स्नात्वा धौतांबरावृता । सखीभिः सहिता सम्यगलंकृ-
 त्वा प्रपूजयेत् ३ गौरीमावाह्य विधिवत्सिकतामंडले शुभे । गंधपुष्पाक्षतैर्दिव्यैर्धूपदीपैरनेकशः ४ सर्वोपचारैर्बृहतीं पंचपंचभिरर्चयेत् । एवं
 पूज्य यथाशक्ति कृत्वा चैव प्रदक्षिणाम् ५ बध्नीयादोराकं पश्चात्तंतुपंचकनिर्मितम् । बध्नामि दोरकं कंठे त्वद्भक्ता त्वत्परायणा । आयु-
 र्देहि यशो देहि सौभाग्यं देहि मे शुभे । अनेन दोरकं बध्वा चंद्रार्घ्यं समर्पयेत् ७ क्षेमसंपत्करे देवि सर्वसौभाग्यदायिनि । सर्वकामप्रदे
 देवि गृहाणार्घ्यं नमोऽस्तु ते ८ गगनांगणसंदीप क्षीराब्धिमथनोद्भव । भाभासितदिगंतांत सोमराज नमोऽस्तु ते ९ कथामेतां च शृणु-
 याद्वीर्ये तन्मनाः सदा । ततो गोधूमचूर्णेन पंचभिः कुडवैर्युतम् १० पक्वान्नमर्धं विप्राय दत्त्वा भुंजीत च स्वयम् । एवं वै पंचवर्षाणि

कृत्वा व्रतमनुत्तमम् । सर्वोन्काभानवाप्नोति नात्र कार्या विचारणा ११ ऋषिकन्योवाच । केन चादौ पुरा धीर्न व्रतमेतत्स्वयोदितम् । ईप्सि-
 तं को ऽपि लेभे वा व्रतस्यास्य प्रभावतः १२ विचयोवाच । शृणु कन्ये यथा प्राप्तं पार्वत्या कथितं पुरा १३ सूत उवाच । शृणुष्वमृ-
 पयः सर्वे नैमिषारण्यवासिनः । पुरा कृतयुगस्यादौ सर्वभूतहितैपिणा १४ शमुना कथितं गौर्ये तद्व्रतकथयाम्यहम् । कदाचिदुपविष्टं तं पा-
 र्ध्वती पर्यष्टच्छत १५ पार्वत्युवाच । शंभो त्वो प्रष्टुमिच्छामि करुणाकरशंकर । सर्वबाधोपशमन सर्वकामफलप्रदम् १६ व्रतानां सर्वदानानां
 सुत्तमं ब्रूहि तत्त्वतः । आयुरारोग्यदं देव पुत्रपौत्रप्रदायकम् । तद्व्रतं ब्रूहि देवेश यद्यहं तव वल्लभा १७ ईश्वर उवाच । शृणु देवि परं गुह्यं
 व्रतं परमदुर्लभम् । पुरा ऽमृद्धापरस्यति पंढोः प्रियवरांगना १८ वर्षपोढशसपूर्णा सपन्ननवयौवना । अनपत्या तु सा कुंती भर्तारमिदं
 मन्त्रवीत् १९ कुंत्युवाच । केन कर्मविपाकेन पुत्रहीना ऽस्मि दुःखिता । अनपत्यप्रतीकारमिदानीं ब्रूहि तत्त्वतः २० पञ्चुस्वाच । ऋषिशा-
 पोऽस्ति मे मन्त्रे यतस्ते न भविष्यति । भर्तुस्तद्वचनं श्रुत्वा पितुर्गृहेऽभ्यगात्स्वयम् २१ पितुर्गृहे वर्तमाना कुंती व्यासं ददर्श ह । नमस्कृत्य
 च तं प्राह कुंती मुकुळितानलि २२ कुंत्युवाच । व्रतं मे कथयास्तु त्वं पुत्रसंतानकारकम् । सर्वसंपत्करं नृणां व्रतमेकं महामुने २३
 व्यास उवाच । शृणु त्वं बृहतीगौर्या व्रतं संतानदायकम् । भाद्रकृष्णवृत्तीयायां निशि चद्रोदये शुभे २४ स्नानं कृत्वा च विधिवन्मौनी
 भूत्वा व्रतं चरेत् । सर्वसंपत्करं चैव स्त्रीणां पुत्राभिसौख्यकृत् २५ मृहिरण्यादिदानानां सर्वेषामधिकं व्रतम् । पंचवर्षं विधातव्यं तत उद्याप-
 नं चरेत् २६ उद्यापनविवानेन संपूर्णं फलमश्नुते । अते तु कारयेद्भक्त्या सौवर्णबृहतीफलम् २७ पट्युत्तरचतुर्भिश्च शुभैर्वीजैर्युतं तु तत् ।
 देव्याः पुरस्तु सस्थाप्य पूर्ववत्प्रतिपूजयेत् २८ आचार्यं पूजयेद्भक्त्या विप्रान्यपि तथैव च । सुवासिन्यः पंच पूज्या वस्त्रालंकारभूषणे २९

कंचुकैश्चैव ताटकैः कंठसूत्रैर्हरप्रियाम् । वंशपात्राणि पंचैव सूत्रैः संवेष्टितानि च ३० सिंदूरं जीरकं चैव सौभाग्यद्रव्यसंयुतम् । गोघूमपिष्ट-
 जातं च बृहतीफलपंचकम् ३१ वायनानि च पंचैव ताभ्यो दद्यात् भोजनम् । अर्घ्यं दत्त्वा वायनानि दत्त्वा भुंजीत वाग्यता ३२ तत्फ-
 लं धारयेत्कंठे सर्वकामसमृद्धये । ततः प्रातः समुत्थाय सालंकारा सखीजनैः ३३ गीतवाद्ययुता नद्यां गौरीं तां तु विसर्जयेत् ३४ आनी-
 तासि मया देवि पूजितासि मया शुभे । मम सौभाग्यदानाय यथेष्टं गम्यतां त्वया ३५ एतद्व्रतप्रभावेण काचिद्ब्रह्मणकन्यका । पतिं संजीव-
 यामास निर्भर्त्स्य यमकिंकरान् ३६ तस्माच्चर त्वं व्रतमेतदाद्यमायुःप्रदं पुत्रसमृद्धिदं च । पुत्रैश्च पौत्रैश्च युता च पत्या गौरीप्रसादा-
 द्रव जीववत्सा ३७ य इदं शृणुयान्नित्यं श्रावयेद्वा समाहितः । स भुक्त्वा विपुलान्भोगानन्ते शिवपदं व्रजेत् ३८ ॥ इति श्रीभविष्योत्तरपुराणे
 बृहद्गौरीव्रतपूजाकथोद्घापनं संपूर्णम् । इदं कर्णाटके प्रसिद्धम् ॥ अथ मार्गशीर्षे माघे वा कृष्णतृतीयायां सौभाग्यसुंदरीव्रतम् ॥ तच्चतुर्थी-
 युतायां कार्यम् । न द्वितीयाविद्यायाम् ॥ द्वितीयावेधरहिता तृतीया याऽसिता भवेत् । चतुर्थीयोगिनी किञ्चिच्छ्रद्धा वापि यदा भवेत्
 -इति कथायामुक्तत्वात् ॥ ॥ अथ कथा ॥ नारद उवाच । भगवंस्ते प्रजाः स्मृष्टा नानावर्णस्तथा गुणाः । स्वेदजा अंजजाश्चैव उद्भिजाश्च
 जरायुजाः १ देवासुराः सगंधर्वाः सयक्षोरगराक्षसाः । एके सुरूपाः सुभगा बलिनश्चापरे तथा २ तथाऽन्ये दुःस्वसंयुक्ताः काणा मूकाश्च
 पंगवः । दुःशीला दुर्भगा दीना पापकर्मकराः सदा । एवं मे हृदि संतापः संशयं छेतुमर्हसि ३ ब्रह्मोवाच । शृणु वत्स प्रवक्ष्यामि त्वं भक्तो
 ऽसि प्रियोऽसि मे । कर्मबीजप्ररूढं हि शरीरं पांचभौतिकम् ४ ये दत्तदाना जायन्ते सुरूपाः सुखिनो जनाः । तपःप्रभावाज्जायन्ते बलिनः
 सुभगास्तथा ५ अदत्तदाना जायन्ते परकर्मकराः सदा । परापवादवत्कारः परद्रव्यापहारकाः ६ हंतारः प्राणिनां चैव अभक्ष्याणां च भक्ष-

काः । क्रमशो नरकान्छुक्त्वा जायते कुत्सिता नराः ७ दुरिघ्नाः पगवो मूकाः काणाद्या दुर्भगास्तथा । नारदेव स्वकर्मोत्था नरा नार्यश्च दुः
 स्विताः ८ नारद उवाच । उपाय ब्रूहि भगवन्नेन कर्मक्षयो भवेत् । तपो दानं व्रत तीर्थं शरीरस्य च शोषणम् ९ दुःस्वसतापतमाना जीवितान्म-
 रणं वरम् ॥ ब्रह्मोवाच । शृणु नारद यदुष्ण व्रतानामुत्तमं व्रतम् १० सर्वदुःखप्रशमन व्याधिदारिद्र्यनाशनम् । सुखसौभाग्यजनन पुत्रपौत्र
 प्रदायकम् ११ वसिष्ठाय पुरा प्रोक्तमृषीणां च समागमे । केलासशिखरे रम्ये शक्रेण महात्मना १२ नारद उवाच । कस्मात्प्रोवाच
 भगवान्कृपा कस्माच्च जायते १३ ब्रह्मोवाच । दृष्टव्यं च सौभाग्यमरुंयत्या जगत्प्रभुः । तथा रूपं च शीलं च सौभाग्यमवतुलं तथा १४
 कृत्वा शिरभ्रं कपं च जहास मूढु शक्रः । पृष्ट्वाञ्जकार देव वसिष्ठः स्मितकारणम् १५ ईश्वर उवाच । अहो ब्रतस्य माहात्म्यं श्रूयतामृषि
 सत्तमाः । पुरा जन्मनि झूद्रस्य दासकर्मकरा सदा १६ उच्छिष्टभोजना निदं उच्छिष्टशयना सदा । कुरुपा दुर्भगा दीना रुद्धा भद्रदमपि
 णी १७ नाम्ना मेघवती स्वपाता दुर्दरीवदना क्षुभा । एकदा प्रेपणार्थं सा गता ब्राह्मणसन्निधौ १८ श्रुतं व्रतं च नारीणां वाच्यमानं दिव
 न्मना । सौभाग्यसुदरीनामवतीया सर्वकामदा १९ ब्राह्मणाचार्यगमे शास्त्रे सर्वकामफलप्रदा । हविष्यं च तयोच्छिष्टं पारणं च तथा कृतम् २०
 केवलं च व्रतं वीर्णे श्रद्धापूतेन घेतसाभ्यक्षया धार्यते धर्मो बहुभिर्निर्यराशिभिः २१ ऋषयश्चक्रिरे धर्मं श्रद्धया मावितात्मना । तेन धर्मविपाकेन
 निपादाधिपतेः सुता, २२ सुरूपा च सुशीला च सर्वलक्षणसयुता । सपुर्णवियवा जाता तस्या देव्या प्रसादतः २३ उच्छिष्टभोजना जाता निपादा-
 नां च योनिषु । अदनदानात्सजाता तपसा भोगवर्जिता २४ व्रतप्रभावात्सजाता सुरूपा च पतिव्रता । महासौभाग्यसयुक्ता साक्षाच्छमीरिवापरा
 २५ सर्वकर्मप्रदा देवी नदिनी वसते गृहेषु तद्वत् चास्ति देवर्षे सर्वकामफलप्रदं २६ क्षनारद उवाचाव्रतस्यास्य विधिं ब्रूहि को विधिः किञ्च पूजनमाक-

स्मिन्मासे प्रकर्तव्यं देवता का प्रकीर्तिता । किं पुण्यं किं च नैवेद्यं ध्यानं कस्य च पूजनं २ ब्रह्मोवाच । व्रतस्यारंभणं चादौ मार्गशीर्षे ५थ माघके ।
द्वितीयावेधरहिता तृतीया या याऽसिता भवेत् २८ चतुर्थीयोगिनी किञ्चिच्छ्रद्धा वापि यदा भवेत् । उपवासं प्रकुर्वीत दंतधावनपूर्वकं २९ अपामार्गेण
कुर्वीत दंतशुद्धिं तदा व्रती । उमे देवि नमस्तुभ्यं शंकरस्यार्धधारिणी ३० प्रसीद श्रीमहेशानि करिष्ये व्रतमुत्तमम् । सात्रिध्यं कुरु मे देवि व्रते
ऽस्मिन्हरवह्नुमे ३१ नियममंत्रः—सौभाग्यसुंदरीनामवशिनी सा प्रकीर्तिता । सर्वकामप्रदा देवी सर्वसंपदशंकरी ३२ तस्या दर्शनमात्रेण
दासवर्जायते जगत् । द्रोणपुष्पैश्च संपूज्या दाडिमं चार्घ्यहेतवे ३३ नैवेद्यं मोदकान्दद्यात्कपूरं प्राशयेत्ततः । वत्स पौषासिते पक्षे तृतीयायां व्रतं
भवेत् ३४ बिल्वकादंतकाष्ठं च मरुकेण च पूजनम् । राज्यसौभाग्यदां नाम सुंदरीं पूजयेत्ततः ३५ धात्रीफलं तदेवाढ्यं कंकोलं प्राशयेन्निशि ।
नैवेद्ये वटकाः कार्या द्रुतशर्करयान्विताः ३६ कंकोलांबु तथा प्राश्य राज्यसौभाग्यहेतवे । दृतेन बोधयेद्दीपं रात्रौ जागरणं तथा ३७ सर्व-
कामप्रदा देवी सर्वदुःखहरा परा । सर्वैश्वर्यप्रदा देवी सर्वपापहरा शुभा ३८ एकाऽपि बहुधाऽऽत्मानं नामरूपप्रभेदतः । माघमासे च सं-
प्राप्ते बदर्या दंतधावनम् ३९ प्रातः कुर्वीत नियमं रूपसौभाग्यहेतवे । अपराह्णे ततः स्नात्वा सर्वाभरणभूषिता ४० चूतपुष्पैश्च संपूज्या
रूपसौभाग्यसुंदरी । नारीकेलाढ्यदानं च नैवेद्ये शण्डकुली स्मृता ४१ प्राशनं चैव कस्तूर्या रूपसौभाग्यसंयुता । पूजयेत्तत्र या सर्वकाम-
सौभाग्यसुंदरी ४२ फाल्गुनस्य सिते पक्षे प्रातर्नियमसंयुता । सौभाग्यसुंदरी बिल्वदंतकाष्ठं तु कारयेत् ४३ स्नानं कृत्वा तथा नारी कांचनैश्च
पूजयेत् । नैवेद्यं सक्तवस्तत्र द्रुतशर्करयाऽन्विताः ४४ यक्षकर्मजो लेपो धूपश्चागस्तंभवः । सर्वासु च तृतीयासु विधिरैष उदाहृतः ४५ बीज-
पूराढ्यदानं च प्राशनं चंदनोदकम् । प्राशनस्य प्रभावेण सर्वान्कामानवाप्नुयात् ४६ पारणं च प्रकर्तव्यं सह सर्वैश्च बांधवैः । चैत्रे मासि

काः । क्रमशो नरकान्मुक्त्वा जायते कुत्सिता नराः ७ दक्षिः पम्बो मूकाः काणाद्या दुर्भगास्तथा । नारदैव स्वकर्मोत्था नरा नार्यश्च दुः
 स्मिताः ८ नारद उवाच । उपायं ब्रूहि मग्नव्येन कर्मक्षयो भवेत् । तपो दानं व्रत तीर्थं शरीरस्य च शोषणम् ९ दुःस्वसतापतप्तानां जीवितान्म-
 रणं वरम् ॥ ब्रह्मोवाच । मृणु नारद यद्ब्रूष्य व्रतानामुत्तमं व्रतम् १० सर्वदुःखप्रशमन व्याधिदारिद्र्यनाशनम् । सुखसौभाग्यजनन पुत्रपौत्र
 प्रदायकम् ११ वसिष्ठाय पुरा प्रोक्तमृषीणां च समागमे । केलासशिखरे रम्ये शक्रेण महात्मना १२ नारद उवाच । कस्मात्प्रोवाच
 मगवान्कृपा कस्माच्च जायते १३ ब्रह्मोवाच । दृष्ट्वाऽब्रुत च सौभाग्यमरुधव्या जगत्प्रभुः । तथा रूपं च शीलं च सौभाग्यमवतुलं तथा १४
 कृत्वा शिरःप्रकंपं च जहास स्रुतु शकरः । पृष्टवाञ्छकर देव वसिष्ठः स्मितकारणम् १५ ईश्वर उवाच । अहो व्रतस्य माहात्म्यं श्रूयतामपि
 सत्तमाः । पुरा जन्मनि ह्यद्रस्य दासकर्मकरा सदा १६ उच्छिष्टभोजनां नित्यं उच्छिष्टशयना सदा । कुरुपा दुर्मगा दीना रक्षा गव्रदमापि
 जी १७ नाम्ना मेववती स्याता दुर्दर्शवदना शुभा । एकदा प्रेषणार्थं सा मता ब्राह्मणसन्निधौ १८ श्रुतं व्रतं च नारीणां वाच्यमानं दिज-
 न्मना । सौभाग्यसुदरीनामवतीया सर्वकामदा १९ ज्ञात्वाचारगमे शास्त्रे सर्वकामफलप्रदा । हविष्यं च तयोच्छिष्टं पारणं च तथा कृतम् २०
 केवलं च व्रतं चैर्षिं श्रद्धापूतेन चेतसाभ्रक्षया धार्यते धर्मो बहुभिर्नारिणां शिभिः २१ ऋषयश्चक्रिरे धर्मं ब्रह्मया भावितात्मना । तेन धर्मविपाकेन
 निपादाधिपतेः सुता २२ सुरूपा च सुशीला च सर्वलक्षणसयुता । सपूर्णवियवा जाता तस्या देव्या प्रसादतः २३ उच्छिष्टभोजना जाता निषादा-
 नां च योनिषु । अदनदानात्सजाता तपसा भोगवर्जिता २४ व्रतप्रभावात्सजाता सुरूपा च पतिव्रतामहासौभाग्यसयुक्ता साक्षादक्ष्मीरिवापरा
 २५ सर्वकर्मप्रदा देवी नदिनी वसते गृहेतद्व्रतं चास्ति देवर्षे सर्वकामफलप्रदं २६ नारद उवाचाव्रतस्यास्य विधिं ब्रूहि को विधिः किञ्च पूजनम् । क-

व्यजं पयः ६५ कर्पूरागस्तूरीमुखदेशे सुगंधिना ६६ आश्वयुज्यासिते पक्षे तृतीयायां व्रतं चरेत् । दंतकाष्ठं प्रकर्तव्यं छक्षवृक्षसमुद्भवम् ६७ पूज-
 येत्परया भक्त्या पुत्रसौभाग्यसुंदरीम् । उत्पलैः शतपत्रैश्च पूजा कार्या प्रयत्नतः ६८ नारिंगमर्घ्यदानार्थं कूष्माण्डं वाऽपि कल्पयेत् । नैवेद्ये
 गणकान् शुभ्रान् शर्कराघृतपाचितान् ६९ औदुंबरं पयः प्राश्य सुंदरी प्रीयतां मम । पुत्रपौत्रसमायुक्ता सुखसौभाग्यसुंदरी ७० कार्तिके
 मासि संप्राप्ते तृतीयायामुपोषिता । औदुंबरं दंतकाष्ठं कृत्वा व्रतमुपाचरेत् ७१ केतकीभिश्च सौभाग्यं नाम्ना संयोगसुंदरीम् । निवेदये-
 दपूष्पांश्च सुगंधाञ्छालिसंभवान् ७२ आखोटं चार्घ्यदाने च लवंगं प्राशयेत्ततः । सा वियोगं न चाप्नोति पितृभ्रातृसुतादिभिः ७३ एवं चीर्णे ब्र-
 ते कुर्यादुद्यापनविधिं ततः । सर्वशास्त्रमधीयानमागमेषु विशारदम् ७४ आचार्यं प्रार्थयेत्प्रातर्मार्गशीर्षे यथाविधि । चीर्णं व्रतं मयाचार्य उद्याप-
 नं विधि मम ७५ व्रतैवैकलयनाशाय यथाशास्त्रं समाहितः । सुंदरीमंडलं कार्यं गौरीतिलकमेव वा ७६ उमामहेश्वरं देवं सुवर्णेन तु कारयेत् ।
 व्रतारंभे यथाशक्त्या राजतं वाऽपि कारयेत् । ७७ वित्तशाब्दं न कर्तव्यं सति द्रव्ये फलार्थिना । वर्षे प्रपूज्य तां मूर्तिं तामेवं मंडलेऽर्चयेत् ७८
 सर्वोपहारैर्गंधैश्च पुष्पैर्नानाविधैरपि । एकैव सा जगन्माता बहुरूपैर्व्यवस्थिता ७९ रूपैर्द्वादशभिश्चैव पूज्या सौभाग्यसुंदरी । ततः पद्मनिभां दे-
 वीं रक्तवस्त्रोपशोभिताम् ८० रक्ताभरणशोभाढ्यां रक्तकुंकुमचर्चिताम् । ध्यात्वा चैवंविधां देवीं पूजयेदेकमानसा ८१ रात्रौ जागरणं कार्यं
 गीतवादित्रनिःस्वनैः । ततः सर्वाणि पुष्पाणि नैवेद्यादिफलानि च ८२ अर्घ्यार्थं परिकल्प्यानि सर्वकामार्थसिद्ध्ये । ततः प्रभाते विमले स्नानं कृ-
 त्वा विधानतः ८३ कुसुंभकुसुमैर्होमं किंशुकैर्वापि कारयेत् । अष्टोत्तरशतं पूर्णं मध्वान्नं पयसान्वितम् ८४ तदभावे तु कर्तव्यः शतपत्रै-

१ चीर्णव्रता महाचार्येत्यपि पाठः । २ कुर्विति शेषः । ३ मधुत्रयसमन्वितमिति पाठो व्रताकैः ।

प्रकर्तव्या तृतीया पापनाशिनी ४७ प्रयत्नेन प्रकर्तव्या सुखसौभाग्यसुदरी । दंतकाष्ठ समुद्दिष्टं जवुदक्षसमुद्रवम् ४८ पूजा दमनकीर्नाम द्वाध्यं
 बिल्वफलं स्मृतम् । नेवेद्यं मढकाः प्रोक्ता शर्कराघृतसंयुताः ४९ सुखसौभाग्यप्राप्त्यर्थं प्राशनं वज्रवारिणः । वैशाखस्य सिते पक्षे तृती-
 यायामुपोषयेत् ५० मालती दंतकाष्ठं च नियमग्रहणं ततः । पतिसौभाग्यदां देवीं सुदरीं पूजयेत्ततः ५१ पद्मे सिते सुरैश्च महिका
 मिश्रं पूजयेत् । दधिभक्तं सकर्पूरं शर्कराघृतसंयुतम् ५२ नेवेद्यं कल्पयेद्देव्या अर्घ्यं चात्रफलं भवेत् । हेमोदकं च सप्तरथं पुष्टिसौभाग्यमाप्नु
 यात् ५३ ज्येष्ठे मासि तृतीयायामुपवासपरा भवेत् । यूथिकादंतकाष्ठं च लावण्यसुभाग्यिनी ५४ महिकाकुष्ठमैः पूज्या यक्षकर्मच
 र्विता । लावण्यसुमगां देवीं सुदरीं पूजयेत्ततः ५५ कदलीफलाग्न्यदानं च नेवेद्यं घृतपूरिका । मौक्तिकाद्यु ततः पीत्वा लावण्यसुमगा
 भवेत् ५६ आपाठे च ततो मासि पतिसौभाग्यसुदरी । प्रातरुत्थाय कर्तव्यं दंतकाष्ठमशोकजम् ५७ नियमं तत्र कुर्वीत तृतीयायां प्रय-
 त्तः । बिल्वपत्रैः कोमलैश्च पतिसौभाग्यसुदरी ५८ जंवूफलाग्न्यदानं च नेवेद्यं पायसं स्मृतम् । शर्कराघृतसंयुक्तं सुदरीं प्रीयता मम ५९
 विभुमांशु निशि प्राश्य हविषा पारणं स्मृतम् । सपत्नीनां पुरं नैव सा पश्यति कदाचन ६० श्रावणे मासि सप्तासे तृतीयायामुपोषिता । वेल्व
 वा बादर काष्ठं जातिपुष्पैश्च पूजनम् ६१ सर्वैश्वर्यं च सौभाग्यं सुदरीं पूजयेत्ततः । नेवेद्यं श्वेतपक्वान्नं घूपदीपादिकं तथा ६२ कदलीफ
 लदानं च प्राशयेन्नाजतं पयः । गजाश्वपशुदासीनां हेमरणादिवाससाम् । ईश्वरी सर्वलोकानां भगवत्याः प्रसादतः ६३ मासि भाद्रपदे प्राप्ते
 पूज्या सौभाग्यसुदरी । दंतकाष्ठं तु कर्तव्यं मातुलिगी समुद्रवम् ६४ उत्पले पूजयेद्देवीमर्घ्यं कर्कटिकाफलम् । नेवेद्यशोकवर्तिन्या पिबेन्माणि-

२ पतिसौभाग्यसुदरीति आयादयासदेवता तां विष्टपप्राप्तिभिः पूजयेदित्यर्थः ।

क्यजं पयः ६५ कर्धुरागरुक्स्तूरीमुखदेशेसुगंधिना ६६ आश्वयुज्यासिते पक्षे तृतीयायां व्रतं चरेत् । दंतकाष्ठं प्रकर्तव्यं पृक्षवृक्षसमुद्भवम् ६७ पूज-
 येत्परया भक्त्या पुत्रसौभाग्यसुंदरीम् । उत्पलैः शतपत्रैश्च पूजा कार्या प्रयत्नतः ६८ नारिगमर्घ्यदानार्थं कूष्माण्डं वाऽपि कल्पयेत् । नैवेद्ये
 गणकान् शुभ्रान् शर्कराघृतपाचितान् ६९ औदुंबरं पयः प्राश्य सुंदरी प्रीयतां मम । पुत्रपौत्रसमायुक्ता सुखसौभाग्यसुंदरी ७० कार्तिके
 मासि संप्राप्ते तृतीयायामुपोषिता । औदुंबरं दंतकाष्ठं कृत्वा व्रतमुपाचरेत् ७१ केतकीभिश्च सौभाग्यं नाम्ना संयोगसुंदरीम् । निवेद्ये-
 दपूपौश्च सुगंधाञ्छालिसंभवान् ७२ आखोटं चार्घ्यदाने च लवंगं प्राशयेत्ततः । सा वियोगं न चाप्नोति पितृभ्रातृसुतादिभिः ७३ एवं चीर्णे व्र-
 ते कुर्यादुद्यापनविधिं ततः । सर्वशास्त्रमधीयानमागमेषु विशारदम् ७४ आचार्यं प्रार्थयेत्प्रातर्मार्गशीर्षे यथाविधि । चीर्णं व्रतं मयाचार्यं उद्याप-
 नं विधिं मम ७५ व्रतैवैकल्यनाशाय यथाशास्त्रं समाहितः । सुंदरीमंडलं कार्यं गौरीतिलकमेव वा ७६ उमामहेश्वरं देवं सुवर्णेन तु कारयेत् ।
 व्रतारंभे यथाशक्त्या राजतं वा ऽपि कारयेत् । ७७ वित्तशाब्दं न कर्तव्यं सति द्रव्ये फलार्थिना । वर्षे प्रपूज्य तां मूर्तिं तामेवं मंडलेऽर्चयेत् ७८
 सर्वोपहारैर्गंधैश्च पुष्पैर्नानाविधैरपि । एकैव सा जगन्माता बहुरूपैर्व्यवस्थिता ७९ रूपैर्द्वादशभिश्चैव पूज्या सौभाग्यसुंदरी । ततः पद्मनिभां दे-
 वीं रक्तवस्त्रोपशोभिताम् ८० रक्ताभरणशोभाढ्यां रक्तकुंकुमचर्चिताम् । ध्यात्वा चैवविधां देवीं पूजयेदेकमानसा ८१ रात्रौ जागरणं कार्यं
 गीतवादित्रनिःस्वनैः । ततः सर्वाणि पुष्पाणि नैवेद्यादिफलानि च ८२ अर्घ्यार्थं परिकल्प्यानि सर्वकामार्थसिद्ध्ये । ततः प्रभाते विमले स्नानं कृ-
 त्वा विधानतः ८३ कुसुंभकुसुमैर्होमं किंशुकैर्वापि कारयेत् । अष्टोत्तरशतं पूर्णं मध्वान्नं पयसान्वितम् ८४ तदभावे तु कर्तव्यः शतपत्रै-

१ चीर्णव्रता महाचार्येत्यपि पाठः । २ कुर्विति शेषः । ३ मधुत्रयसमन्वितमिति पाठो व्रतार्कः ।

विधानतः । आसुरेण च मंत्रेण गौणं मुख्य समाचरेत् ८५ भोजयेच्च प्रयत्नेन चत्वार्यष्टौ विधानतः । मिष्टान्नेन सपत्नीकान्भक्त्या वै परितो
पयेत् ८६ वस्त्रालंकरणैश्च यथाशक्ति प्रपूजयेत् । सीमाग्यवस्त्रं चैकैकं नारीणां चैवं वापयेत् ८७ ततो हस्ते प्रदातव्यं कुकुमं लवणं गुहम् ।
नारीकेलु तथा वल्ली दूर्वा सिंदूरकम्बुकम् ८८ मगलाष्टकमेतैरे दत्त्वा सीमाग्यमाप्नुयात् । आचार्यश्च सपत्नीकं वस्त्रालंकरणैः शुभैः ८९ परिधा-
य यथाशक्ति मङ्गलं तत्समर्पयेत् । प्रार्थयेच्च ततो देवीं सर्वसीमाग्यसुंदरीम् ९० प्रजिताऽसि मया देवि सर्वसीमाग्यसुंदरि । दत्त्वा मत्प्रार्थिता
न्कामान्गच्छ देवि ययासुखम् ९१ स्मृतिं च मंगलं देव्या उपहारोश्च सर्वशः । गुरो गृहाण सर्वं त्वं सुंदरी प्रीयतामिति ९२ त्वत्प्रसादान्मया
चीर्णं व्रतमेतत्सुतुर्लभम् । स्वमस्त्रं विप्रशार्दूलं प्रसादसुमुखो भव ९३ एव चीर्णव्रता नारी कृतकृत्या भवेत्सदा । येनेदं च कृतं वर्षं समाप्तजन्मनः
फलम् ९४ नातः परतरं किञ्चिद्भूतं सीमाग्यकारकम् । देहति शिवलोके तु भोगान्मुक्त्वा ययेप्सितान् ९५ ॥ इति श्रीमवि० पु० सीमाग्यसुंद-
रीव्रतोद्यापन संपूर्णम् ॥ ॥ ६॥ ॥ अथ चतुर्थीव्रतानि क्लिप्यते ॥ ॥ तत्र श्रावणकृष्णचतुर्थी सकष्टचतुर्थीव्रतम् । तच्च चन्द्रोदयव्यापिन्यां
कार्यम् । श्रावणे बहुले पक्षे चतुर्थी तु विषुदये ॥ गणेशं पूजयित्वा तु चंद्रायार्घ्यं प्रदापयेत् ॥ इति कथाया तत्र च पूजाविधानात् ॥ दिनद्वये
तद्याप्तौ पूर्वैव, मातृविद्धा गणेश्वर इति वचनात् । दिनद्वयेऽव्याप्तौ परैव । हेमाद्रौ । चन्द्रोदयाभावे चतुर्थी । निशि पक्षवटिष्णात्मायां परैव व्रते
इति ॥ अथ व्रतविधिः ॥ मासपक्षाष्टिख्यं त्रिपौ मम विद्याधनपुत्रपौत्रप्राप्त्यर्थं समस्तारोगमुक्त्वा म- श्रीगणेशप्रीत्यर्थं सकष्टचतुर्थीव्रतमह-
करिष्ये । तत्रादौ स्वस्तिवाचनं गणपतिपूजनं कलशार्चनं च करिष्ये । सीवर्णरीप्यताम्रमृन्मयाद्यन्यतमां गणपतिमूर्तिं कृत्वा बहुपूर्णपूर्णपात्र
वस्त्रायुतकुमोपरि, स्थापयित्वा षोडशोपचारैः पूजयेत् ॥ आदौ ध्यानम् ॥ तद्यथा-ल्लोकोदरं चतुर्बाहुं त्रिनेत्रं रक्त्वर्णकम् । नानारत्नैः सुवेपा

ह्यं प्रसन्नास्यं विचिंतयेत् ॥ ध्यायेद्भजाननं देवं तत्तत्कांचनसुप्रभम् । चतुर्बाहुं महाकायं सूर्यकोटिसमप्रभम् ॥ ध्यानम् ॥ आगच्छ त्वं ज-
 गन्नाथ सुरासुरनमस्कृत । अनाथनाथ सर्वज्ञ विघ्नराज कृपां कुरु । सहस्रशीर्षां । गजास्थायनमः, नमोगजास्थमावाहयामीत्यावाह्य ॥
 गोप्ता त्वं सर्वलोकानामिन्द्रादीनां विशेषतः । भक्तदारिद्र्यविच्छेत्ता एकदंत नमो ऽस्तु ते । पुरुषसूक्ते नमो ऽस्तु ॥ विघ्नराजाय० आसनम् ॥ मोदका-
 न्धारयन्हस्ते भक्तानां वरदायक । देवदेव नमस्ते ऽस्तु भक्तानां फलदो भव । एतावानस्य० । लंबोदराय० पादम् ॥ महाकाय महारूप
 अनंतफलदो भव । देवदेव नमस्ते ऽस्तु सर्वेषां पापनाशन । त्रिपादूर्ध्व० । शंकरसूत्रे० अर्घ्यम् ॥ कुरुष्वाचमनं देव सुखं देव सुवाहन ।
 सर्वाविदलन स्वामिन्नीलकंठ नमोऽस्तु ते । तस्माद्विराळ० । उमासुताय० आचमनीयम् ॥ स्नानं पंचामृतेनैव गृहाण गणनायक । अनाथ-
 नाथ सर्वज्ञ नमो मूषकवाहन । पयोदधि घृतं चैव शर्करामधुसंयुतम् । पंचामृतेन स्नपनं प्रीयतां गणनायकः । वक्रतुंडाय० पंचामृतस्नानम् ।
 गंगा च यमुना चैव गोदावरी सरस्वती । नर्मदासिंधुकावेरीजलं स्नानाय कल्पितम् । यत्पुरुषेण० । हेरंबाय० स्नानम् ॥ रक्तवस्त्रं सुगुग्मं
 च देवानामपि दुर्लभम् । गृहाण मंगलं देव लंबोदर हरात्मज । तंयज्ञं० । शूर्पकर्णाय० वस्त्रम् ॥ ब्रह्मसूत्रं सोतरीयं गृहाण गणनायक ।
 आरक्तं ब्रह्मसूत्रं च कनकस्योत्तरीयकम् । तस्माद्यज्ञात्सर्वहृतःसं० । कुब्जाय० यज्ञोपवीतम् ॥ गृहाणेश्वर सर्वज्ञ दिव्यचंदनमुत्तमम् । कर-
 णाकर अब्जाक्ष गौरीसुत नमो ऽस्तु ते । तस्माद्यज्ञात्सर्वहृतःकवःसा० । गणेश्वराय० गंधम् ॥ अक्षताश्च सुरश्रेष्ठः कुंकुमोक्ताः सुशोभिताः ॥
 मया निवेदिता भक्त्या गृहाण गणनायक । अक्षतान् ॥ सुगंधिदिव्यमालां च गृहाण गणनायक । विनायक नमस्तुभ्यं शिवसूनो नमोस्तु
 ते । मालाम् ॥ माल्यादीनि सुगंधी० । तस्मादध्वा० । विघ्ननाशिनेनमः पुष्पाणि ॥ अथांगपूजा ॥ गणेश्वराय० पादौपूजयामि । वि-

ब्रजाय० जानुनीपू० । अखुवाहनाय० ऊरूप० । हरेनाय० कटीपू० । कामहारिसुनवे० नार्मिपू० । लंबोदराय० उदरपू० । भौरीसु
 ताय० स्तनीपू० । गणनायकाय० हृदये । स्थूलकंठाय० कंठे० । स्कदाग्रजाय० स्कंधी० । पाशहस्ताय० हस्तौ० । गजवक्राय० वक्र० ।
 विघ्नहर्त्रे० ललाटे० । सर्वेश्वराय० शिरः० । श्रीमणाधिपाय० सर्वांगपू० । दशांगं गुग्गुलु घृपमुत्तम गणनायक । गृहाण देव देवेश उमासुत
 नमोऽस्तु ते । यस्तु० । विक्रदाय० धूपम् ॥ सर्वज्ञ सर्वरत्नाढ्य सर्वेश विधुघप्रिय । गृहाण मगलं दीप घृतवर्तिसमन्वितम् । ब्राह्म० । वामना
 य० दीपम् ॥ नैवेद्यं गृह्यतां देव नानामोदकसमुत्तम । पक्कामफलसंयुक्तं षड्रसेष्व समन्वितम् । चद्रमा० । सर्वाय० नैवेद्यम् । कृष्णावेण्यागीतमी
 नां पयोष्णीनर्मदाजलैः । आचम्यतां विघ्नराज प्रसन्नो भव सर्वदा । आचमनमालाफलान्यभृतकल्यानि सुग्रीन्यधनाशनआनीतानि ययामस्त्या
 गृहाण गणनायकासर्वोत्तिनाशिनैः फलमांतांबूल गृह्यतां देव नागवल्या दक्षैर्युतमोकरेण समायुक्तं सुगंधं मुसुमूपण ॥ विघ्नहर्त्रे न० तांबूलम् ॥
 सर्वदेवाधिदेव त्वं सर्वसिद्धिप्रदायकामस्त्या दत्तां मया देव गृहाण जगदीश्वर । सर्वेश्वराय० दक्षिणां ॥ पञ्चवर्तिसमायुक्तं वह्निना योजितं मया । गृ-
 हाण मगलं दीपं विघ्नराज नमोऽस्तु ते । नीराजनम् ॥ यानिकानि च पा० नाम्या आसीति प्रदक्षिणाः ॥ नमोस्त्वन० । सप्तस्येति नमस्का
 रम् ॥ यज्ञेन यज्ञमिति मंत्रपुष्पाञ्जलिम् ॥ एव पूजा प्रकृता व्या पोद्गरीरुपचारकै । मोदकान्कारयेदेवमेकविंशतिसंख्यया ॥ तेषां मध्ये प्र
 दातव्या दशसंख्याश्च पार्वति । देवाग्रे स्थापयेत्पञ्च पञ्च विप्रां भक्तिभावेन देववत् । दक्षिणां च य
 याशक्त्या दत्त्वा वै पञ्च मोदकान् ॥ पूजयेन्निशि चंद्रश्च अर्घ्यं दत्त्वा यथाविधि ॥ क्षीरसागरसंभूत सुधारूप निशाकर । गृहाणांर्घ्यं मया
 दत्त गणेश प्रीतिवर्द्धन । रोहिणीसहितचंद्रमसे नमः इदमर्घ्यं स० ॥ क्षीरोदारं वसंभूत सुधारूप निशाकर । गृहाणांर्घ्यं मया दत्तं रोहिण्या

सहितः शशिन् । रोहिणीसहितचंद्राय ० इदमर्घ्यं ० ॥ गणेशाय नमस्तुभ्यं सर्वसिद्धिप्रदायक । संकष्टं हर मे देव गृहाणार्घ्यं नमोऽस्तु ते ।
कृष्णपक्षे चतुर्थ्यां तु पूजितोसि विधूदये । क्षिप्रप्रसादितो देव गृहाणार्घ्यं नमोऽस्तु ते ॥ संकष्टहरगणेशाय ० इदमर्घ्यं ० ॥ तिथीनामुत्तमे
देवि गणेशप्रियवल्लभे । सर्वसंकष्टनाशाय चतुर्थ्यर्घ्यं नमोऽस्तु ते ॥ वायनमंत्रः— विप्रवर्य नमस्तुभ्यं मोदकान्वै ददाम्यहम् । मोदका-
न्सफलान्यंच दक्षिणाभिः समन्वितान् । आपदुद्धरणार्थाय गृहाण द्विजसत्तम ॥ प्रार्थना— अबुद्धमतिरिक्तं वा द्रव्यहीनं मया कृतम् ।
तत्सर्वं पूर्णतां यातु विप्ररूपगणेश्वर ॥ ब्राह्मणान्भोजयेदेवं यथातथ्यं यथासुखम् ॥ स्वयं भुंजीत मौनेन मोदकान्ब्राह्मणैः सह ॥ अश-
क्तश्चेकमन्नं च भुंजीत दधिसंयुतम् । अथवा भोजनं कार्यमेकवारं हिमाद्रिजे ॥ प्रतिमा गुरवे दद्यादाचार्याय सदक्षिणाम् । वस्त्रकुंभस-
मायुक्तामादौ मंत्रमिमं जपेत् ॐ नमोहेरंबमदमोहितसंकष्टान्निवारयनिवारय।इति मूलमंत्रं एकविंशतिवारं जपेत् ॥ विसर्जनमंत्रः— गच्छ गच्छ सुर-
श्रेष्ठ स्वस्थाने त्वं गणेश्वर ॥ व्रतेनानेन देवेश यथोक्तफलदो भव ॥ अथ कथा ॥ हेमाद्रौ स्कांदे— ऋषय ऊचुः । द्वारिद्यशो-
ककष्टाद्यैः पीडितानां च वैरिभिः । राजश्रेष्ठैर्नृपैः सर्वैः क्रियते किं शुभार्थिभिः १ धनहीनैरैः स्कंद सर्वोपद्रवपीडितैः । विद्यापुत्रगृहभ्रष्ट-
रोगयुक्तैः शुभार्थिभिः २ कर्तव्यं किं वदोपायं पुनः क्षेमार्थसिद्धये ॥ स्कंद उवाच । शृणुध्वं सुनयः सर्वे व्रतानामुत्तमं व्रतम् ३ संकष्टतरण-
नाम संपत्तिमुखदायकम् । येनोपायेन संकष्टं तरंति भुवि देहिनः ४ यद्व्रतं देवकीपुत्रः कृष्णो धर्माय दत्तवान् । अरण्ये क्लिश्यमानाय
पुनः क्षेमाय सिद्धये ५ यथा कथितवान्पूर्वं गणशो मातरं प्रति । तथा कथितवान् श्रीशो द्वापरे पांडवान्प्रति ६ ऋषय ऊचुः । यथा क-
थितवानंवां पार्वतीं श्रीगणेश्वरः । तथा पृच्छंति सुनयो लोकानुग्रहकाक्षिणः ७ स्कंद उवाच । पुरा कृतयुगे पुण्ये हिमाचलसुता

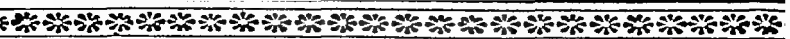
सती । तपस्तप्तवती भूरि तेनाऽच्छन्धः शिवः पतिः ८ तदाऽस्मरत्सा हेरं गणेश पूर्वज सुतम् । तत्क्षणादामृतं दद्या गणेश परिपृच्छ
ति ९ पार्वत्युवाच । तपस्ताम मया घोर दुष्कर लोमहर्षणम् । न प्राप्तोः स मया कृतो गिरिशो मम बल्लभः १० सकष्टतरणं दि
व्य व्रतं नारद उक्त्वान् । त्वदीय यद्वत् तावत्कथयस्व पुरातनम् ११ तच्छ्रुत्वा पार्वतीवाक्यं सकष्टतरणव्रतम् । प्रीत्या कथितवा
न्द्वो गणेशो ज्ञानसिद्धिदः १२ गणेश उवाच । श्रावणे नवुले पक्षे चतुर्थी तु विप्रदये । गणेशं पूजयित्वा तु चंद्रायार्घ्यं प्रदापयेत् १३
पार्वत्युवाच । क्रियते केन विधिना किं कार्यं किं च पूजनम् । उद्यापन कदा कार्यं मन्त्राः के सुस्तु पूजने १४ किं ध्यानं श्रीगणेशस्य
गणेश वद विस्तरात् ॥ गणेश उवाच । चतुर्थ्यां प्रातस्तथाय दंतधावनपूर्वकम् १५ ग्राह्यं व्रतमिदं पुण्य सकष्टतरणं शुभम् । कर्तव्यमि
ति सकल्य व्रतेऽस्मिन्गणपं स्मरेत् १६ स्वीकारमन्त्रः—निराहारो अस्मि देवेश यावच्चंद्रोदयो भवेत् । मोक्षयामि पूजयित्वा ऽह सकष्टात्ता
रयस्व माम् १७ एव संकल्य राजेंद्र कृत्वा कृष्णतिर्कः शुभैः । आह्निकं तु विधायैव पद्मारूप्यो गणाधिपः १८ त्रिभिर्मर्पिस्तद-
र्थेन तृतीयांशेन वा पुनः । यथाशक्त्या तु वा हेमि प्रतिमा क्रियते मम १९ मापमात्रात्तदर्धस्यतृतीयांशेन वा पुनः । हेमामावे तु रौप्यस्य
ताम्रस्यापि यथासुप्तम् २० सर्वथैव दक्षिण क्रियते सून्मयी शुभा । विचिताब्ज न कर्तव्यं कृते कार्यं विनश्यति २१ जलपूर्णं वस्त्रयुतं कु-
म्भस्तस्याग्रतो न्यसेत् । पद्ममण्डलैः कार्यं गंधपूज्यैः प्रार्थयेत् २२ गणेश उवाच । एवं व्रतं तु कर्तव्यं प्रतिमासं त्वयाऽद्विजे । यावज्जी-
वं तु वा वर्षाण्येकविंशति पार्वति ॥ अशक्त्याप्येकवर्षं वा प्रतिमासमथापि वा २३ उद्यापनं प्रकर्तव्यं चतुर्थ्यां श्रावणेऽसिते । स्वीकार्यं च

१ न दद्याः शंकरः पतिरिति पाठः साङ्गः । २ न ग्राह्यः पूर्वकांशो वै इति पाठः । ३ पक्षे चैकतां विषयस्य गंधपूज्यैः पूजयेदित्यर्थः ।

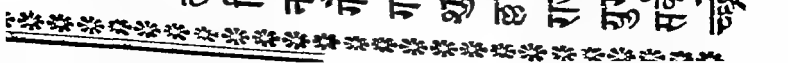
तथाचार्यः संकष्टहरणे तिथौ २४ गणाधीशं तथाचार्यं सर्वशास्त्रविशारदम् । श्रद्धया प्रार्थयेदादौ तेनोक्तं विधिमाचरेत् २५ एकविंशतिवि-
प्रोश्च वस्त्रालंकारभूषणैः । पूजयेद्गोहिरण्याद्यैर्ह्रस्वाऽसौ विधिपूर्वकम् २६ होमद्रव्यं मोदकाश्च तिलयुक्ता घृतस्रुताः । अष्टोत्तरसहस्रं वा नो-
चेदष्टोत्तरंशतम् २७ अष्टौविंशतिसंख्याकैर्मोदकैर्वा सशर्करैः । अशक्तोऽष्टौ शुभान् स्थूलान् जुहुयाज्जातवेदसि २८ वैदिकेन च मंत्रेण आ-
गमोक्तेन वा तथा । अथवा नाममंत्रेण होमं कुर्याद्यथाविधि २९ पुष्पमण्डपिका कार्या गणेशाह्लादकारिणी । पूजयेत्तत्र गणपं भक्तसंकष्टना-
शनम् ३० गीतवादित्रनिनदैर्भक्तिभावपुरस्कृतैः । पुराणवेदनिर्घोषैस्तोषयेच्च गणेश्वरम् ३१ एवं जागरणं कार्यं शक्त्या दानादिकं तथा ।
सपत्नीकमथाचार्यं तोषयेद्ब्रह्मभूषणैः ३२ उपानच्छत्रगोदानकमण्डलजलादिभिः । शय्यावाहनभूदानधनधान्यगृहादिभिः ३३ यथाशक्त्या
प्रकर्तव्यं दारिद्र्याभावमिच्छता । एकविंशतिविप्रैश्च भोजयेन्नामभिर्मम ३४ गजास्यो विघ्नराजश्च लंबोदरशिवात्मजौ । वक्रतुंडः शूर्पकर्णः
कुब्जश्चैव विनायकः ३५ विघ्ननाशो हि विकटो वामनः सर्वदेवतः । सर्वातिनाशी भगवान्विघ्नहर्ता च धूम्रकः ३६ सर्वदेवाधिदेवश्च सर्वे
षोडश वै स्मृताः । एकदंतः शूर्पकर्णो भालचंद्रो गणेश्वरः ३७ गणपश्चैकविंशश्च सर्वे एते गणेश्वराः । दुर्गोपेन्द्रश्च रुद्रश्च कुलदेव्याधिकं
भवेत् ३८ विशेषेणाष्टसंख्याकैर्मोदकैर्हवनं स्मृतम् । एवं कृते विधानेन प्रसन्नोऽहं न संशयः । ददामि वाञ्छितान्कामास्तद्व्रतं मत्प्रियं कु-
रु ३९ श्रीकृष्ण उवाच । एवं तु कथितं सर्वं गणेशेन स्वयं नृप । पार्वत्या तत्कृतं राजन्व्रतं संकष्टनाशनम् ४० व्रतेनानेन सार्धाब्दे प्राप
शंभुं पातिं स्वकम् । तत्कुरुष्व महाराज व्रतं संकष्टनाशनम् ४० चतुर्थी संकटानाम स्कंदेन कथिता ऋषीन् । ऋषिभिर्लोककामैस्तैर्लोकै-
ततमिदं व्रतम् ४२ सूत उवाच । कृतं शुधिष्ठिरैरेतद्राज्यकामेन वै द्विज । तेन शत्रून्निहत्याजौ स्वराज्यं प्राप्तवान् स्वयम् ४३ तस्मात्स-

सती । सपस्तप्तवती भूरि तेनाऽऽच्छन्धः शिवः पतिः ८ तदाऽस्मत्सा हेरन् गणेशं पूर्वं ज सुतम् । तत्त्वणादागतं दद्या गणेशं परिपृच्छ
सि ९ पार्वत्युवाच । तपस्वतप्तं मया घोरं दुश्चर लोमहर्षणम् । न प्राप्तः स मया कर्ततो गिरिशो मम वल्लभः १० संकष्टतरणं दि
व्यं व्रतं नारद उक्त्वान् । त्वदीय यद्वचं तावत्कथयस्व पुरातनम् ॥ तच्छृत्वा पार्वतीवाक्यं सकष्टतरणव्रतम् । प्रीत्या कथितवा
न्देवो गणेशो ब्रह्मसिद्धिदः ११ गणेश उवाच । भावणे बहुले पक्षे चतुर्थी तु विप्रदये । गणेशं पूजयित्वा तु बन्धायार्घ्यं प्रदापयेत् १२
पार्वत्युवाच । क्रियते केन विधिना किं कार्यं किं च पूजनम् । उद्यापनं कदा कार्यं मंत्राः के स्युस्तु पूजने १३ किं ध्यानं श्रीगणेशस्य
गणेश वद विस्तरात् ॥ गणेश उवाच । चतुर्थ्यां प्रातस्तथाय दत्तवावनपूर्वकम् १४ ब्राह्म व्रतमिदं पुण्यं सकष्टतरणं शुभम् । कर्तव्यमि
ति सकलस्य व्रतेऽस्मिन्गणपं स्मरेत् १५ स्वीकारमग्नः-निराहारो ऽस्मि देवेश यावच्चंद्रोदयो भवेत् । मोक्षयामि पूजयित्वा ऽह सकष्टात्ता
रयस्व माम् १७ एवं संकल्प्य रात्रौ कृत्वा कृष्णतिलैः शुभैः । आह्निकं तु विधायिव पञ्चारपूज्यो गणाधिपः १८ त्रिभिर्मार्गैस्त्वद
र्धेन तृतीयांशेन वा पुनः । यथाशक्त्या तु वा हेमि प्रतिमा क्रियते मम १९ माषमात्रात्तदर्थस्य तृतीयशेन वा पुनः । हेमाभावे तु सौप्यस्य
ताम्रस्यापि ययासुप्तम् २० सर्वथैव दक्षिणेन क्रियते सुन्मयी शुभा । विप्रशाक्यं न कर्तव्यं कृते कार्यं धिनश्यति २१ जलपूर्णं वस्त्रयुतं कु
म्भस्तस्याग्रतो न्यसेत् । पद्ममष्टदलैः कार्यं गंधपूज्यैः प्रार्थयेत् २२ गणेश उवाच । एवं व्रतं तु कर्तव्यं प्रतिमासं त्वयाऽद्विजे । यावज्जी
व तु वा वर्षाण्येकविरातिं पार्वति ॥ अशक्त्याप्येकवर्षं वा प्रतिमासमयापि वा २३ उद्यापनं प्रकर्तव्यं चतुर्थ्यां भावणेऽसिते । स्वीकार्यश्च

१ न दद्याः संकष्टः पतिमिति पाठः साङ्गः । २ न प्राप्तः पूर्वकर्तव्यो वै इति पाठः । ३ पक्षे वेवर्ता विम्वस्य गेवपूज्यैः पूजयेतित्यर्थः ।

डले । पूजयेद्रक्तकुसुमैः पत्रिकाभिश्च पंचभिः ॥ बिल्वपत्रमपामार्गः शमी दूर्वा हरिप्रिया । गंधपुष्पैश्च धूपैश्च यथालभ्यैः सुगंधिभिः ॥
 फलैश्च मोदकैः पश्चादुपहारं प्रकल्पयेत् । उपहारैस्तु विधिना पूजयेद्विरिजासुतम् ॥ पूजामंत्राः— उमासुत नमस्तुभ्यं विश्वव्यापिन्सना-
 तन । विघ्नौघाँश्छिधि सकलान्सर्वमाद्यं वदामि ते ॥ गणेश्वराय देवाय उमापुत्राय वेधसे ॥ पूजामद्य प्रयच्छामि गृहाण भगवन्मम ॥
 विनायकाय शूराय वरदाय गजानन । उमासुताय देवाय सर्वविघ्नौघहारिणे ॥ उमांगमलसंभूतो दानवानां वधाय वै । अनुग्रहाय लोका-
 नां स देवः पातु विश्वधृक् ॥ परंज्योतिः प्रकाशाय सर्वसिद्धिप्रदायक । दीपं तुभ्यं प्रदास्यामि महादेवात्मने नमः ॥ गणेश्वर गणाध्यक्ष
 गौरीपुत्र गजानन । व्रतं संपूर्णतां यातु त्वत्प्रसादादिभानन ॥ —इति पूजामंत्राः ॥ एवं संपूज्य विघ्नशं यथा विभवविस्तरैः ॥ सोपस्करं
 गणाध्यक्षमाचार्याय निवेदयेत् ॥ दानमन्त्रः—गृहाण भगवन्ब्रह्मन्गणराजं सदक्षिणम् । व्रतं त्वद्भचनादद्य पूर्णतां यातु सुव्रत ॥ श्रावणे
 शुक्लपक्षस्य चतुर्थ्यां तु जितेंद्रियः । कुर्याद्वर्षत्रयं त्वेवं सर्वसिद्धिप्रदायकम् ॥ एवं यः पंचवर्षाणि कुत्वोद्यापनमाचरेत् । ईप्सितौ-
 लभते कामान्देहांते शांकरं पदम् ॥ उद्यापनं विना यस्तु करोति व्रतमुत्तमम् । तेन शुक्लतिलैः कार्यं प्रातःस्नानं षडानन ॥ हेमा वा
 राजतेनापि कृत्वा गणपतिं बुधः ॥ पंचगव्यैस्तु संस्नाप्य दूर्वाभिः संप्रपूजयेत् ॥ मंत्रैस्तु दशभिर्भक्त्या दूर्वायुक्तैः शिशिध्वज । दूर्वा-
 गुग्मैः पंचगव्यैः पूजनं दशमंत्रकैः ॥ गणाधिप नमस्ते ऽस्तु उमापुत्राघनाशन । एकदंतेभवक्त्रेति तथा मृषकवाहन ॥ विनायकेशपुत्रेति
 सर्वसिद्धिप्रदायक । कुमारशुखे तुभ्यमैतैर्नामपदैः पृथक् ॥ इत्येवं कथितं सम्यक्सर्वसिद्धिप्रदं शुभम् ॥ व्रतं दूर्वागणपतेः किमन्य-
 च्छ्रेतुमिच्छसि ॥ इति सौरपुराणोक्तं दूर्वागणपतिव्रतोद्यापनम् ॥ ॥ अथैकविंशतिदिनगणपतिपूजनम् ॥ तत्र श्रावणशुक्लचतुर्थी-

र्वप्रयत्नेन व्रत कार्यं विचक्षणैः । येन धर्मार्थकामाश्च मोक्षश्चापि भवेत्किञ्च ४४ यः करोति व्रतं विप्राः सर्वकामार्थसिद्धिदम् । स वाञ्छि
 तफलं प्राप्य पश्चात्क्षणपतिं ब्रजेत् ४५ यदा यदाऽऽपदं विप्रा नरः प्राप्नोति संकटम् । तदा तदा प्रकर्तव्यं व्रतं सकष्टनाशनम् ४६ त्रि
 पुरं हंतुं कामेन कृतं देवेन शूलिना । त्रैलोक्यभृतिकामेन महद्रेण तथा कृतम् ४७ रावणेन कृतं पूर्वं वालिवधनसकटे । स्वकीयं प्राप्त-
 वात्राग्यं गणेशस्य प्रसादतः ४८ श्रीतान्वेषणकामेन कृतं वायुसुतेन च । सकलस्य दृष्टवान्सोऽयं सीतां रामप्रियां पुरा ४९ दमयंत्या
 कृतं पूर्वं नलान्वेषणकारणात् । सा पतिं नैषधं लेभे पुण्यश्लोकं द्विजोत्तमाः ५० अहल्यापि पतिं लेभे गौतमं प्राणवल्लभम् । विद्यार्थी
 लभते विद्यां धनार्थी धनमाप्नुयात् ५१ पुत्रार्थी पुत्रमाप्नोति रोगी रोगात्प्रमुच्यते ५२ ॥ इति श्रीस्कंदपुराणे संकटचतुर्थीव्रतोद्यापनं संपू-
 र्णम् ॥ ॥ अथ श्रावणे कार्तिके वा शुक्लचतुर्थ्यां पूर्वागणपतिव्रतम् ॥ मदनरत्ने सौरपुराणे- स्कंद उवाच ॥ केन व्रतेन भगवन्सी-
 भाग्यमनुलभेव । पुत्रपौत्रयनैश्वर्यमनुजः सुखमेवेति ॥ तन्मे वद महादेव व्रतानामुत्तमं व्रतम् ॥ महादेव उवाच । अस्ति दूर्वागणपते
 व्रतं त्रैलोक्यविश्रुतम् । भगवत्या पुरा चीर्णं पार्वत्या श्रद्धया सह ॥ सरस्वत्या च इंद्रेण विष्णुना वनेदेन च । अन्यैश्च देवैर्मुनिभि-
 र्गर्घ्वैः किन्नरैस्तथा ॥ चीर्णमेतद्व्रतं सर्वैः पुराकल्पे पठानन । चतुर्थी या भवेच्छुक्ला नभोमासस्य पुण्यदा ॥ तस्यां व्रतमिदं कुर्यात्का-
 तिक्रियां वा पठानन । कार्तिके शुक्लपक्षे तु चतुर्थ्यामुत्तमं व्रतम् ॥ गजाननं चतुर्बाहुमेकदंतविपाटितम् । विधाय हेमना विघ्नेश हेमपी-
 ठासनस्थितम् ॥ तथा हेममयीं दूर्वां तदाधारे व्यवस्थिताम् । संस्थाप्य विघ्नकर्तारं कण्ठे ताम्रभाब्जने ॥ वेष्टितं रक्तवस्त्रेण सर्वतोभद्रम्

ज्ञोप० ॥ अनेकरत्नयुक्तानि भूषणानि बहूनि च । तत्तदङ्गे कांचनानि योजयामि तवाज्ञया । भूषणम् ॥ पूर्वादिक्रमेण अष्टौ दिवपालाना-
वाहयेत् । इष्टगंधसमायुक्तं रक्तचंदनमिश्रितम् । द्वादशाङ्गेषु ते देव लिपयामि कृपां कुरु । चंदनम् ॥ रक्तचंदनसंमिश्रैस्तण्डुलैस्तिल-
कोपरि । शोभायै संप्रदास्यामि गृहाण जगदीश्वर । अक्षतान् ॥ पाटलं कर्णिकारं च बंधकं रक्तपंकजम् । मोगरं मालतीपुष्पं गृह्यतां
नेश्वर । पुष्पाणि ॥ नानापंकजपुष्पैश्च ग्रथितां पल्लवैरपि । बिल्वपत्रयुतां मालां गृहाण सुमनोहराम् । मालाम् ॥ अथांगपूजा ॥

नमः पादौष० । गौरीपुत्राय० गुल्फौ० । विश्वेश्वराय० जानुनी० । गजाननाय० ऊरू० । लंबोदराय० वक्षःस्थलं० । गणना-
ञ्जौ० । द्वैमातुराय० कंठं० । वक्रतुंडाय० शिरःपूजयामि ॥ अथैकविंशतिपत्रपूजा ॥ गणाधिपाय० भृङ्गिराजपत्रंसमर्पयामि । उमा-

स्त्वपत्रंस० । गजाननाय० दुर्वापत्रं० । लंबोदराय० बदरीपत्रं० । हरसुनेवे० मधुपत्रं गजवक्राय० तुलसीपत्रं० । गुहाग्र-
० अपामार्गप० । एकदंताय० बृहतीप० । इभवक्राय० शमीप० । विकटाय० करवीरप० । विनायकाय० अश्वत्थपत्रं० । कपि-
र्कपत्रं० । बटवे० चंपकपत्रं० । अभयप्रदाय० अर्जुनपत्रं० । पत्नीहिताय० विष्णुक्रांतप० । सुराधिपतये० देवदारुप० । भा-
गारुपत्रं० । हेरंबाय० श्वेतदूर्वापत्रं० शूर्पकर्णाय० जातीपत्रं० । सुरनाथाय० धत्तूरपत्रं० । एकदंताय० केतकीपत्रं० ॥ अ-

थैकावशः भपूजा ॥ गजाननाय० विघ्नराजाय० लंबोदराय० शिवात्मजाय० वक्रतुंडाय० शूर्पकर्णाय० कुजाय० विनायकाय० कुण्-
शनाय० विकटाय० वामनाय० सर्वातिनाशिने० भगवतेन० विघ्नहर्त्रे० धूम्रकाय० सर्वदेवाधिदेवाय० एकदंताय० कृष्ण-
० मालचंद्राय० गणेश्वराय० गणपाय० पुष्पंस० २३ ॥ दशांगं गुग्गुलं धूपं सर्वसौगंधिकारकम् । सर्वपापक्षयकरं गृहाण

मारम्य श्रावणकृष्णदशमीपर्यंतं गणपतिपूजनम् । सा मध्याह्नव्यापिनी कार्यी ॥ अथ पूजा ॥ एकदंतं क्षूर्पकर्णं मज्जुढं च
 तूर्मुजम् । पाशांकुशधरं देव मोदकं विघ्नत करे । ध्यानम् ॥ आगच्छ जगदाधार सुरासुरवर्धित । अनायनाय सर्वज्ञा गी
 वाणपरिपूजित । आवाहनम् ॥ स्वर्णसिंहासन दिव्य नानारत्नसमन्वितम् ॥ समर्पितं मया देव तत्र त्वं ममुपाविश । आस-
 नम् ॥ देव देवेश सर्वेश सर्वतीर्थहृतं जलम् । पाद्य गृहाण गणप गंधपुष्पाक्षतर्युतम् । पाद्यम् ॥ प्रवालमुक्ताफलपुगरलताविल
 जातूनदमण्डगधम् । पुष्पाक्षतर्युक्कममोघशक्ते दत्तं मयाऽर्घ्यं सफलीकुरुष्व । अर्घ्यम् ॥ गगादिसर्वतीर्थेभ्यः प्रार्थितं तोयमुत्तमम् । कर्पू
 रलालवर्गैश्च युक्तमाचम्यतां विभो । आचमनम् ॥ घंपकाशोकबकुलमालतीमोगरादिभिः । वासितं स्निग्धताहेतुस्तैलं चारु प्रगृह्यताम् ।
 अन्यगन्धानम् ॥ कामधेनुसमुद्भूतं सर्वेषां जीवन परम् । पावन यज्ञहेतुश्च पयः स्नानार्थमर्पितम् । पयःस्नानम् ॥ पयसस्तु समुदूत हि
 मादिद्विव्ययोगतः । दम्पनीतं मया देव स्नानार्थं प्र० । दधि स्नानम् ॥ नवनीतसमुत्पन्नं सर्वसतोपकारकम् । यज्ञाग देवताहेतोर्धूतं स्नाना
 र्थमर्पितम् । घृतस्नानम् ॥ पुष्पसारसमुद्भूत मक्षिकैराहृतं च यत् । सर्वसृष्टिकर देव मधु स्नानार्थमर्पितम् । मधुस्नानम् ॥ इक्षुरससमुद्भूतां
 शर्करां सुमनोहराम् । मलापहरणस्नाने गृहाण त्वं मयार्पिताम् । शर्करास्नानम् ॥ सर्वमाधुर्यताहेतुः स्वादुः सर्वप्रियंकरः । पुष्टिच्छात्रु-
 मानीत इक्षुसारमवो गुहः । गुडस्नानम् ॥ कांस्ये कांस्येन पिहितं दधि मधु घृत पयः । मधुपर्कौऽयमानीतः पूजार्थं प्र० । मधुपर्कस्नानम् ॥
 सर्वतीर्थाहृतं तोय मया प्रार्थनया विभो । सुवासितं गृहाणेदं सम्यक् स्नातुं सुरेश्वर । स्नानम् । रक्त्वस्त्रायुग देव लोकलब्धानिवारणम् ।
 अनर्घ्यमतिमुत्तमं च गृहाणेदं मयार्पितम् । वस्त्रम् ॥ राजवंतं ब्रह्मसूत्रं च कांश्चन रत्नसंयुतम् । मत्तयोपपादित देव गृहाण परमेश्वर । य

विद्याप्रदाय० इति ॥ गणेशं हृदये ध्यात्वा सर्वसंकष्टनाशनम् । एकविंशतिसंख्याकाः करोमि च प्रदक्षिणाः । प्रदक्षिणाः ॥ औदुम्बरे राजते
 वा कांस्ये कांचनसंभवे । पात्रे प्रकल्पितान्दीपान्गृहाण चक्षुरर्पितान् । पंचार्तिक्यं पंचदीपैर्दीपितां परमेश्वर । चारुचंद्रप्रभं दीपं
 गृहाण परमेश्वर । पंचार्तिक्यम् ॥ कर्पूरस्य मया देव दीपस्ते च निवेदितः । यथास्य नेक्षते भस्म तथा पापं विनाशय । कर्पूरदी० ॥ स्तो-
 त्रैर्नानाविधैः सूत्रैः सहस्रनामभिस्ततः । उपविश्य स्तुवीतैनं कृत्वा स्थितरं मनः । दीनानाथ दयानिधे सुरगणैः संसेव्यमान द्विजैर्ब्र-
 ह्मेशानमहेंद्रशेषगिरिजागंधर्वसिद्धैः स्तुत ॥ सर्वारिष्टनिवारणैकनिपुण त्रैलोक्यनाथ प्रभो भक्तिं मे सफलां कुरुष्व सकलान्क्षत्वा उपरा-
 धान्मम । आवाहनं न जानामि न जानामि तवार्चनम् । विसर्जनं न जानामि क्षम्यतां जगदीश्वर । क्षमापनम् ॥ गौरीसुत नमस्ते
 ऽस्तु सर्वसिद्धिप्रदायक । सर्वसंकष्टनाशार्थमर्घ्यं मे प्रतिगृह्यताम् । अनेन एकविंशति अर्घ्याणि दद्यात् ॥ कुतपूजायाः सांगतासिद्धयर्थे
 ब्राह्मणाय वायनप्रदानं करिष्ये ॥ ब्राह्मणपूजनं कृत्वा । दशमोदकसंयुक्तं वाणकं च फलप्रदम् । गणेशप्रीणनार्थं गृहाण त्वं द्विजोत्तम
 -इति वाणकं दत्त्वा सांगतासिद्धये ब्राह्मणान् भोजयेत् ॥ इति पूजा ॥ अथ कथा ॥ सूत सूत महाप्राज्ञ व्यास-
 विद्याविशारद । संकष्टे च समुत्पन्ने कार्यसिद्धिः कथं नृणाम् ? सूत उवाच । शृणुध्वं मुनयः सर्वे शौनकप्रमुखानवाः । संकष्टनाशनं पुण्यं
 व्रतं वच्मि यथाश्रुतमृत्युकृत्वा सर्वकार्याणि सिद्धिं यांति न संशयः । पूजयित्वा गणेशं हि एकाविंशदिनावधि ३ शौनक उवाच । कथं
 पूज्यो गणाध्यक्षो विघ्नहर्ता गणाधिपः । केन चादौ पुरा चीर्णे व्रतं विघ्नहरस्य च ४ वद सर्वं महाप्राज्ञ ह्यस्माकं विधि-

१ शौनकप्रमुखाश्च ते अनघाश्चेति कर्मधारयः समासः ।

त्वं मयार्पितम् । धूपम् ॥ सर्वज्ञ सर्वलोकेश तमोनाशनमुत्तमम् । गृहाण मंगल दीप देवदेव नमोऽस्तु ते । दीपम् ॥ ना-
 नापक्वान्नसंयुक्त पायस शर्करान्वितम् । रात्रिकाधान्यसंयुक्त मेयीपिष्ट सतक्रकम् ॥ हिंगुजीरककूष्माढीर्मरीचीमाषपिष्टकै । सवादितैः
 सुपक्केभ्यः भर्जितैर्वटैर्कुर्युतम् ॥ मोदकापूपलङ्काराञ्जुलीवटकादिभिः । पर्पटै रससंयुक्तं नैवेद्यमद्यतान्वितम् ॥ हरिद्राहिगुलवणस-
 हितं सुपमुत्तमम् ॥ ससामुद्रं गृहाणेद् भोजनं कुरु सादरम् । मया निवेदितं पुण्यं गृहाण जगदीश्वर ॥ नैवेद्यम् ॥ अतिवृत्तिकरं
 तोयं सुगन्धिं च पिवेच्छया । त्वयि तुमे व्रजतृप्तं नित्यतृप्ते महात्मनि । मध्ये पानीयम् ॥ उत्तरापोशनार्थं ते दद्यात् तोयं सुवासितम् ॥
 मुखपाणिविशुद्ध्यर्थं पुनस्तोयं ददामि ते । दाढिमं मधुरं निवुर्जन्वाम्रपनसादिकम् । द्राक्षारमाफलं पक्कं कर्कषुं स्वादुरं फलम् । नारीकेलं
 च नारिंगं कर्किणं भांजिरं तथा । त्वारिक्तं च देवेश फलान्येतानि गृह्यताम् । फलानि ॥ गृहाण चदनं चारुं करंगोद्वर्तनं शुभम् ।
 नानापरिमलैर्द्रव्यैर्निर्मितं चूर्णमुत्तमम् । अवीरनामकं पुण्यं गन्धिं चारुं प्रगृह्यताम् । चारुं चाल्हरसंभृतं वंशसारसमुद्भवम् । सचब्रह्मग-
 चूर्णाब्जं स्वादरेण च संयुतम् । एलालवंगसमिधं तांबूलं म० । तांबूलम् ॥ न्यूनातिरिक्तपूजायां सपूर्णफलहेतवे । दक्षिणां कांक्षणीं देव-
 स्थापयामि तवाग्रतः । दक्षिणाम् ॥ सितपीतेस्तथा रत्नैर्जलजैः कुसुमैः शुभैः । ग्रथितां सुंदरां माळां गृहाण परमेश्वर । मालाम् ॥
 हरिताः श्वेतवर्णा वा पञ्चत्रिपत्रसंयुताः । दूर्वाकुशा मया दत्ता एकविंशतिसंमिताः— ॥ गणाधिपायने० दूर्वाकुशान्स० । उमापुत्राय० अ-
 भयप्रदाय० एकदंताय० भूपकत्वाहनाय० विनायकाय० ईशपुत्राय० इमवक्त्राय० सर्वसिद्धिप्रदायकाय० लबोदराय० विघ्नराजाय०
 विकटाय० मोदकप्रियाय० विघ्नविघ्नसंकरत्रे० विश्ववधाय० अमरेशाय० राजकर्णिकाय० नागपद्मोपवीतिने० भालचंद्राय० विद्याधिपाय०

सेन तु पूर्णे द्वे भक्ष्ये भोज्येन संयुते २२ संस्याप्य चैव पीठाग्रे घृतेन सितयान्विते । पात्रद्वयं समालोक्य अवदत्पार्वतीं शिवः २३ शं-
 भुरुवाच । दिव्यकांचनसंभूतं दर्वियुक्तं सुलोचने । भोज्यपात्रं तु कस्येदं स्थापितं च द्वितीयकम् २४ भोजनार्थं द्वितीयो ऽद्य कोयाति
 वद वल्लभे । नायाति त्वरया चात्र विलंबे कारणं वद २५ इति श्रुत्वा वचः शंभोः सर्वेशस्य महासती । भीतिहर्षसमायुक्ता सर्वज्ञमवद-
 त्ता २६ पार्वत्युवाच । ममाद्य स्नानसमये उद्धर्तनमलोलङ्घनम् । पुत्रं विरच्य च दृढो देहल्यां स्थापितो मया २७ तदर्थं च द्वितीयं वै भा-
 जनं स्थापितं ध्रुवम् । इति श्रुत्वा वचस्तस्याश्चक्रे प्राकृतो यथा २८ शिव उवाच । प्रविशंतं च मां द्वारे तव पुत्रो न्यवारयत् । कोऽसि
 त्वं च मया पृष्टस्तेन नोक्ता तवाभिधा २९ कोपेन च ततस्तस्य शिरश्छित्त्वा निपातितम् । इति श्रुत्वा ततो देवी विह्वला पतिता भुवि-
 ३० पार्वत्युवाच । पुत्रं जीवयसे देव तर्हि भोक्ष्ये महेश्वर । तथैव च मम प्राणा गमिष्यन्ति न संशयः ३१ इत्युक्त्वा च ततो देवी हा-
 कष्टमित्यवीवदत् । पुनः पपात सा भूमौ वातेन कदली यथा ३२ शिव उवाच । उत्तिष्ठ भद्रे किं दुःखं पुत्रार्थं मा कुरु प्रिये । अधुना
 तव पुत्रं हि जीवयामि शिरो विना ३३ प्रियमेवं समाश्वास्य गतो द्वारं स्वयं विभुः । इतस्ततो ऽवलोकयाथ गजो दृष्टो मृतस्तदा ३४
 निकृत्य तन्नागशिरो बल्लवं योजयद्विभुः । संजीव्य बल्लवं पुत्रं पार्वतीं विनिवेदयत् ३५ दृष्ट्वा गजशिरं पुत्रं पार्वतीं हर्षनिर्भरा । भोजयि-
 त्वा पतिं पुत्रं स्वर्णपात्रे सुशोभने ३६ नमस्कृत्य ततो देवं पतिपात्र उपाविशत् । बुभुजे तु ततो देवी पतिशेषं तु भोजनम् ३७ कैला-
 समुवने रम्ये पार्वत्या निवसन्बहु- । अटन्विभुः कदाचित्सद्रूपभेण बलीयसा ३८ पार्वत्या सहितो देवः प्राप्तवान्नमदातम् । रम्यं रेवा-

१ द्वे पात्रे पीठाग्रे संस्थाप्य तत्रैवातिष्ठदित्यर्थः । २ अत्र आर्पत्वादाकारलोपः ।

पूर्वकम् । प्राप्तो ऽसि त्व महाभाग्यादरण्ये सत्रमंढये ५ सुत उवाच । एवमेव पुरा शृष्टः पणुस्रो वदतांवरः । सनत्कुमारमुनिना ब्रह्मपु-
 त्रेण योगिनाः सनत्कुमार उवाच । कर्तिकेय महाप्राज्ञ देवसेनाधिप प्रभो । संकटासु कपं मुच्येज्जनो वै ज्ञानवुर्बलः ७ श्रुत्वा वाक्य
 ब्रह्मसुनोः सर्वेषां कार्यगौरवम् । सेनानीस्तु तदा हर्षाभिमस्कृत्य महाभुनिम् ८ स्कंद उवाच । विप्रवर्य महायोगिन्पार्वत्या मुसत मुत
 म् । वदामि तद्वत् सुम्य शृणु सर्व समासतः ९ कैलासभवने रम्ये वसमानो मेहेश्वरः । साष्टं जगाम भगवान्भोगवत्यां ययासुखम् १०
 तस्मिन्नेव दिने अत्रा ब्रह्म्यंगज्ञानमारभत् । स्वशरीरान्मलं गृह्य तस्य मूर्तिमकल्पयत् ११ सजीवां च पुनः कृत्वा एहि पुत्रेत्यचोदयत् ।
 अवदद् वतो नाम बलवस्त्व विनायक १२ पुत्र गच्छ वहिर्बारे तिष्ठ तत्र द्वायुधः । आयास्यति कदाचिद्दे पुरुषो भवनातिरे १३ तं नि
 वारयितुं शक्नो यावत्ज्ञान करोम्यहम् । ममाज्ञां गृह्य पश्चात्त्वं प्रवेशयितुमर्हसि १ मात्राज्ञां गृह्य शिरसि भगमद्वारदेहकीम् । मुद्र
 रं तु समादाय हस्ते बलवनामक १५ अस्वद्वारदेशं स पार्वत्याज्ञां स्मरन्बलात् । तदानीमेव आयातो विभूत्या धर्षितो विभुः १६ स-
 प्राप्तो भवनद्वारे शंभुः सर्वेश्वरो हर । देहलीं प्रविशेयावद्द्वारपद्वारपो बली १७ द्वारपाल उवाच । कोसि त्वं च किमर्थं हि गम्यते भवने
 शुभे । मात्राज्ञाऽऽयाति यावत्स्व स्यातव्य तावदेव हि १८ स्कन्द उवाच । द्वारपालवचः श्रुत्वा शंभुः कोपमयाकरोत् ॥ शमुस्त्वाच । कस्याज्ञा
 च मया ग्राह्या को ऽसि त्व भापसे कयम् १९ गृहीत्वा हमहं हस्ते द्वारपालसिरोऽह्नयत् । प्रविशच्च ततस्तूर्णं स्वगृह पार्वतीपतिः २०
 दध्वा नाप सक्रोपं सा ऽर्चितपत्न्यपार्वती वृदि । ननुषा नाधते छुन्दे शक्नो कोपकारणम् २१ अलंकृता च सुस्रवा पार्वती जगदविका । पाय

सेन तु पूर्णे द्वे भक्ष्ये भोज्येन संयुते २२ संस्थाप्य चैव पीठाग्रे घृतेन सितयान्विते । पात्रद्वयं समालोक्य अवदत्पार्वतीं शिवः २३ शं-
 भुरुवाच । दिव्यकांचनसंभूतं दर्वियुक्तं सुलोचने । भोज्यपात्रं तु कस्येदं स्थापितं च द्वितीयकम् २४ भोजनार्थं द्वितीयो ऽद्य कोऽयाति
 वद वल्लभे । नायाति त्वरया चात्र विलंबे कारणं वद २५ इति श्रुत्वा वचः शंभोः सर्वेशस्य महासती । भीतिहर्षसमायुक्ता सर्वज्ञमवद-
 त्ता २६ पार्वत्युवाच । ममाद्य स्नानसमये उद्धर्तनमलोद्भवम् । पुत्रं विरच्य च दृढो देहल्यां स्थापितो मया २७ तदर्थं च द्वितीयं वै भा-
 जनं स्थापितं ध्रुवम् । इति श्रुत्वा वचस्तस्याश्चक्रे प्राकृतो यथा २८ शिव उवाच । प्रविशंतं च मां द्रारे तव पुत्रो न्यवारयत् । कोऽसि
 त्वं च मया पृष्टस्तेन नोक्ता तवाभिधा २९ कोपेन च ततस्तस्य शिरश्छित्त्वा निपातितम् । इति श्रुत्वा ततो देवी विह्वला पतिता भुवि-
 ३० पार्वत्युवाच । पुत्रं जीवयसे देव तर्हि भोक्ष्ये महेश्वर । तथैव च मम प्राणा गमिष्यन्ति न संशयः ३१ इत्युक्त्वा च ततो देवी हा-
 कष्टमित्यवीवदत् । पुनः पपात सा भूमौ वातेन कदली यथा ३२ शिव उवाच । उत्तिष्ठ भद्रे किं दुःखं पुत्रार्थं मा कुरु प्रिये । अधुना
 तव पुत्रं हि जीवयामि शिरो विना ३३ प्रियामेवं समाश्वास्य गतो द्द्वारं स्वयं विभुः । इतस्ततो ऽबलोकयाथ गजो दृष्टो मृतस्तदा ३४
 निकृत्य तन्नागशिरो बल्लवं योजयद्भिभुः । संजीव्य बल्लवं पुत्रं पार्वतीं विनिवेदयत् ३५ दृष्ट्वा गजशिरं पुत्रं पार्वती हर्षनिर्भरा । भोजयि-
 त्वा पतिं पुत्रं स्वर्णपात्रे सुशोभने ३६ नमस्कृत्य ततो देवं पतिपात्र उपाविशत् । बुभुजे तु ततो देवी पतिशेषं तु भोजनम् ३७ कैला-
 समुवने रम्ये पार्वत्या निवसन्बहु- । अटन्विभुः कदाचित्सद्रूपभेण बलीयसा ३८ पार्वत्या सहितो देवः प्राप्तवान्नमदातम् । रम्यं रेवा-

१ द्वे पात्रे पीठाग्रे संस्थाप्य तत्रैवातिष्ठदित्यर्थः । २ अत्र आर्पत्वादाकारलोपः ।

तदं दृष्ट्वा पार्वती श्रवदच्छिवम् ३९ पार्वत्युवाच । देव देव महादेव शंकर प्राणवल्लभ । अक्षकीटनक्रमाऽहं त्वया सार्द्धं सुरेश्वर ४० शं
कर उवाच । अक्षकीटनक्रमा त्वमासनेऽस्मिन् स्थिरा भव । जये पराजये चात्र साक्ष्यार्थं योजय प्रिये ४१ स्वामिवाक्यं च सा श्रुत्वा
परकां गृह्य मुष्टिना । नराकृतिमयाकल्प्य प्राणान्सा समयोच्चय ४२ देह तस्य च सा स्पृश्य पाणिपद्मेन संभसा । तमुवाच ततो ना
लमक्षक्रीडां विलोक्य ४३ आवाभ्यां क्रीडमानाभ्यां को क्षयीति वद ध्रुवम् । इति मातुर्वचः श्रुत्वा बालको वै तथेति मोः ४४ अक्षक्री
डा समारब्धा पार्वत्या शंकरेण च । अयो जातश्च पार्वत्याः शंकरस्तु पराजितः ४५ शंकरस्तु तदाऽष्टच्छत्को जितो वद बालक । अवद-
द्बालकस्तत्र चित देवेन शूलिना ४६ पुनः क्रीडा प्रवृत्ता सा साक्षी कृत्वा तु बालकम् । पुनर्जित तु पार्वत्या शंकरस्तु पराजितः ४७
बालं पप्रच्छ सा देवी जितं केन वदधुना । पुनरप्याह बालोऽसौ जितं देवेन शूलिना ४८ हर्षेण च समायुक्तः पार्वतो प्राह शंकरः ।
क्रीडां कुरु महादेवि रोपं स्रज शुभानने ४९ क्रीडती सा पुनर्देवी जितो देव्या स शंकरः । लज्जित शंकरो बाल को जितो वद निश्चि
तम् ५० शंकर प्राह बालाख्यो जितस्त्व मुवनाधिप । बालवाक्यं समाकर्ण्य पार्वती कोपनिर्मरा ५१ भिर्या वदसि बुदात्मन्यादहीनो
न कर्दमे । पृथ्यमानोऽतितुल्येन भविष्यसि न संशयः ५२ बाल उवाच । विशापं कुरु मां मातर्बालमावान्मयेरितम् । इति श्रुत्वा
वचस्तस्य मातृभावाद्यान्विता ५३ पार्वत्युवाच । नागकन्या यदा पुत्र पूजार्थं च तटे शुभे । गणेशं पूजयत्यार्या दृष्ट्वा पूजाविधिं शिवम्
५४ तासां श्रुत्वा वचो दिव्यं तव मक्तिर्भविष्यति । गणेशं पूजयित्वा तु मम सान्निध्यमेष्यसि ५५ इत्युक्त्वा सा ततो देवी हिमाचक-
मगावृषा । द्यतीति वत्सरे पूर्णे श्रावणे मासि चागते ५६ गणेशपूजनार्थं ता नागकन्याः समागता । दृष्टवान्नर्मदातीरे क्षीर्ध्रुवं बह्मपितम् ।

५७ बाल उवाच । किमर्थं चागता बालाः किं चात्र क्रियते ऽधुना । भवतीभिः पृज्यते कः किं फलं वदताद्य मे ५८ नागकन्या ऊचुः ।
 वत्स पूजा गणेशस्य क्रियते ऽस्माभिरुत्तमा । पृजिते तु जगन्नाथे लभते वाच्छित्तं ध्रुवम् ५९ बाल उवाच । कथं पूज्यो गणाध्यक्षः कि-
 यत्कालं वदंतु भोः । को विधिः के च संभाराः कदा पूज्यो गणेश्वरः ६० नागकन्या ऊचुः । श्रावणे मासि संप्राप्ते चतुर्थ्यौ च स्वर्गोदये ।
 तिलामलककल्केन स्नानं कुर्याज्जलाशये ६१ शुक्लपक्षे समारभ्य या कृष्णदशमी भवेत् । मध्याह्ने पूजयेत्तावदेकविंशदिनावधि ६२ ए-
 कविंशतिदूर्वाभिस्तावत्पुष्पैः शुभैः सदा । मोदकैरेकविंशैश्च पूजयेत्प्रत्यहं जनः ६३ मोदका दश विप्राय दातव्याश्च सदक्षिणाः । एकं ग-
 णाधिपे दत्त्वा स्वयं चाद्याद्दशैव तु ६४ पूजा मौनेन कर्तव्या भोजनं च तथाऽनघ । ब्रह्मचारी भूमिशायी शूद्रभाषणवर्जितः ६५ हवि-
 ष्याशी तथा भूयाच्छुचिरंतर्बीहिः सदा । एवं नियममास्थाय पूजां कुर्यात्सदा व्रती ६६ ताम्रपात्रे जलं गृह्य गंधपुष्पसमन्वितम् । फ-
 लरत्नसमायुक्तमर्घ्यं दद्याद्गणाधिपे ६७ गणेशाय नमस्ते ऽस्तु पार्वतीनंदनाय च । गंधपुष्पसमायुक्तं गृहाणार्घ्यं नमो ऽस्तु ते ६८ प्रद-
 क्षिणाः सदा वत्स एकविंशन्निवेदयेत् । पूजासमाप्तौ विप्राय वायनं च समर्पयेत् ६९ गणेश प्रीतये तुभ्यं वायनं दशमोदकम् । दक्षिणाफ-
 लसंयुक्तं वंशपात्रे सुकल्पितम् ७० गणेशः प्रतिगृह्णाति गणेशो वै ददाति च । गणेशस्तारकोभेभ्यां गणेशाय नमो नमः ७१ एवं पूज्यो
 गणाध्यक्षो नार्मदो भक्तितः शुभः । गणेशे पूजिते वत्स तव सिद्धिर्भविष्यति ७२ एवमुक्ता गता देव्यो नागकन्याः शुचिस्मिताः । बा-
 लकेन कृतं पश्चादन्यस्मिन्वसरे ततः ७३ श्रावणे मासि संप्राप्ते शुक्लपक्षे त्रिथौ शुभे । चतुर्थ्यौ कृतसंभारो व्रतं जग्राह बालकः ७४

१ स्वर्गोदये सूर्योदये । २ अन्नार्घ्यः सधिः । तारकः उभाभ्यामिति पदद्वयं ज्ञेयम् ।

गणेश नार्मद तत्र एकविंशदिनावधि । विधिवत्पूजयामास नमस्कृत्य गणेश्वरम् ७५ गणेशो वरदो जातो याचयस्व यदीप्सितम् । श्रुत्वा
वाक्यं गणेशस्य हर्षनिर्ममानसः ७६ बाल उवाच । नमस्कृत्य गणेशानं वर देहि नमो ऽस्तु ते । पादयोर्मे बलं देहि वास शंकरसन्नि-
धौ ७७ गणेश उवाच । ययेच्छसि सथैवास्तु पार्वत्याः प्रीतिरस्तु ते । इत्युक्त्वा तु गणेशो ऽसौ तत्रैवातदधि विभुः ७८ हठपादश्च बा-
लो ऽसौ कैलासमगमत्त । दृष्ट्वा हरस्य चरणौ शिरसा जग्रहे शुभौ ७९ शिव उवाच । उत्तिष्ठ वत्स ते पादौ कथं जातौ दृढौ वद । क-
स्य प्रसादात्त्वमिह ह्यागतो ऽसि ममालयम् ८० बाल उवाच । कृतं मया गणेशस्य एकविंशदिनात्मकम् । श्रुतं च नागकन्याभ्यस्तद्व-
त् पूजनं मया ८१ तेन पुण्यप्रभावेण प्राप्तो ऽहं तव सन्निधौ । गणेशस्य प्रसादेन शरीरं दृढतां गतम् ८२ शिव उवाच । कीदृशं तद्व-
त् तं ब्रूहि करिष्ये ऽहं च तद्वत्तम् । बलभाया दर्शनार्थं पार्वत्या रोपशांतये ८३ बाल उवाच । श्रावणे शुक्लपक्षे तु चतुर्थ्यां च समारभे-
त् । श्रावणे बहुले पक्षे दशम्या च समापयेत् ८४ गणेशं पूजयेन्नित्यमेकविंशदिनावधि । एकविंशतिपूर्वाभिः पुष्पैरपि तथैव च ८५
कर्तव्या मोदकास्तत्र एकविंशतिसंख्यकाः । दश विप्राय दत्त्वा तु एक देवे नियोजयेत् ८६ अवशिष्टाः स्वयं मह्याः श्रुतमेव मया वि-
भो । किं मया ऽद्य त्वयाऽऽज्ञप्तं कर्तव्यं वर्तते विभो ८७ आश्वरच्छंमुरप्येव गणेशस्य व्रतं शुभम् । पूजनान्तु गणेशस्य पार्वत्याश्चलित-
मनः ८८ हिमाचलं नमस्कृत्य वचनं चेदमब्रवीत् ॥ पार्वत्युवाच । गम्यते ऽद्य मया तात कैलासं निजमदिरम् ८९ शिवस्य चरणौ
द्रष्टुमुत्सुकं मे मनो भवत् । शीघ्रं देहि ममाज्ञां भो क्षणं स्यात् न शक्यते ९० हिमाचल उवाच । श्रेयधिष्ये क्षणं तिष्ठ विमानेनार्कं च
चर्त्ता । सैन्यं ददामि रक्षार्थं तव मार्गं शुचिस्मिते ९१ पितृवाक्यं समाकर्ण्य विमानं चाऽऽकरोह सा । क्षणमात्रेण सा याता कैलासम्

वनोत्तमम् १२ दृष्ट्वा महेश्वरं देवं प्रणनाम विहस्य च । किं कृतं भो न जानेऽहं मनो मे चाहतं त्वया १३ वाक्यं श्रुत्वा प्रियायाश्च म-
 नसा चाल्लिलिगताम् । अवदत्कारणं तस्या हरणे मनसो ध्रुवम् १४ शिव उवाच । कृतं मया गणेशस्य पूजनं तव हेतवे । तेन पुण्यप्र-
 भवेण आगता त्वं ममांतिकम् १५ पार्वत्युवाच । कथं पुज्यो गणाध्यक्षो वद महां जगत्प्रभो । अहमद्य करिष्यामि सेनानीदर्शनाय च
 १६ शंकर उवाच । कुरु देवि गणेशस्य पूजनं च यथाविधि । एकविंशतिद्वर्वाभिः पुष्पैर्नानाविधैः शुभैः १७ मोदकैरेकविंशैश्च एकविंश-
 द्विनानि च । अर्घ्यैस्तावतिसंख्याकैस्तथा ब्राह्मणतर्पणैः १८ त्रिलोचनमुखाच्छ्रुत्वा गणेशः पृजितस्तथा । एकविंशद्दिनात्पश्चात्कुमारो
 अभ्यगमत्स्वयम् १९ स्कंदं दृष्ट्वा तदा देव्याः स्तनाभ्यां निर्झरा ववुः । सुतमालिङ्ग्य सा देवी चुचुबे च सुखं पुनः १०० वत्साद्य च सुखं
 दृष्टं गणेशस्य प्रसादतः । बहुकालं च मां त्यक्त्वा गतः षण्मुखबालक १०१ कृतकृत्याऽद्य जाताऽस्मि दर्शनार्त्ते न संशयः । शेषं
 त्यज महाबुद्धे शपथं ते वदाम्यहम् १०२ स्कंद उवाच । मातर्वद गणेशस्य पूजनं च यथा श्रुतम् । विश्वामित्रं च राजानं मम मित्रं
 वदाम्यहम् ३ पार्वत्युवाच । वद मित्रं गणेशस्य पूजनं कुरु भक्तिः । एकविंशतिद्वर्वाभिः पुष्पैर्यग्यैकविंशतिः ४ कर्तव्या मोदकास्तत्र
 एकविंशतिसंख्यकाः । दश विप्राय दातव्याः स्वयं चाद्याद्दशैव तु ५ एकं गणाधिपे दत्त्वा अर्घ्याण्यपि तथैव च । पूजयस्व गणाध्यक्षमे-
 कविंशद्दिनावधि ६ इदं व्रतं गणेशस्य भक्तितो यः करिष्यति । तस्य कार्याणि सिद्ध्यन्ति मनसा चिंतितानि च ७ व्रतराजविधिं श्रुत्वा
 सेनानीश्च तथाऽकरोत् । सेनानीनामग्रणीत्वं समवाप्य शुचिव्रतः ८ कथयामास विप्रं तं विश्वामित्रं नराधिपम् । सोऽपि राजा नमस्कृत्य
 व्रतं तत्स्वयमाचरत् ९ गणेशो वरदो जातो विश्वामित्राय तत्क्षणात् ॥ गणेश उवाच । वद राजन्किमिच्छाऽस्ति ददामि तव याचितम् ११०

गणेश नार्मदं तत्र एकविंशदिनावधि । विधिवत्पूजयामास नमस्कृत्य गणेश्वरम् ७५ गणेशो वरदो जातो याचयस्व यदीप्सितम् । भुत्वा
 वाक्ये गणेशस्य हर्षनिर्भरमानसः ७६ बाल उवाच । नमस्कृत्य गणेशानं वरं देहि नमो ऽस्तु ते । पादयोर्मै बलं देहि वास शकरसन्नि-
 धौ ७७ गणेश उवाच । यथेच्छसि तथैवास्तु पार्वत्याः प्रीतिरस्तु ते । इत्युक्त्वा तु गणेशो ऽसौ तत्रैवातर्दये विभुः ७८ दृढपादश्च बा-
 लो ऽसौ कैलासमगमचतः । दृष्ट्वा हरस्य चरणौ शिरसा जप्यहे शुभो ७९ शिव उवाच । उन्निष्ठ वरस ते पादौ कथं जातौ हृदौ वद । क-
 स्य प्रसादात्त्वमिदं द्यामतो ऽसि ममालपम् ८० बाल उवाच । कृतं मया गणेशस्य एकविंशदिनात्मकम् । श्रुतं च नागकन्यास्यस्तद्व-
 त पूजनं मया ८१ तेन पुण्यप्रभावेण प्राप्तो ऽहं तव सन्निधौ । गणेशस्य प्रसादेन शरीरं दृढतां गतम् ८२ शिव उवाच । कीदृशं तद्व-
 त ब्रूहि करिष्ये ऽहं च तद्वतम् । बलभाया दर्शनार्थं पार्वत्या रोपशांतये ८३ बाल उवाच । श्रावणे शुक्लपक्षे तु चतुर्थ्यां च समारभे-
 त । श्रावणे बहुले पक्षे दशम्या च समापयेत् ८४ गणेशं पूजयेन्नित्यमेकविंशदिनावधि । एकविंशतिपूर्वाभिः पुष्पैरपि तथैव च ८५
 कर्तव्या मोदकास्तत्र एकविंशतिसंख्यकाः । दश विभागं दत्त्वा तु एक देवे निभोजयेत् ८६ अवशिष्टाः स्वयं भक्ष्याः श्रुतमेवं मया वि-
 भो । किं मया ऽथ त्वयाऽज्ञप्तं कर्तव्यं वर्तते विभो ८७ आचरच्छंभुरप्येव गणेशस्य व्रतं शुभम् । पूजनानु गणेशस्य पार्वत्याञ्जलित-
 मनः ८८ हिमाचलं नमस्कृत्य वचनं चेदमब्रवीत् ॥ पार्वत्युवाच । गम्यते ऽद्य मया तात कैलासं निजमदिरम् ८९ शिवस्य चरणौ
 दृष्टुमुत्सुकं मे मनो भवत् । शीघ्रं देहि ममान्नो मोः क्षणं स्थातुं न शक्यते ९० हिमाचल उवाच । मेपयिष्ये क्षणं तिष्ठ विमानेनार्कव-
 चंसा । सेन्यं ददामि रक्षार्थं तव मार्गं शुचिस्मिते ९१ पितृवाक्यं समाकर्ण्य विमानं चाऽऽप्स्रोह सा । क्षणमात्रेण सा याता कैलासम्

अथ कथा ॥ ॥ सूत उवाच । कैलासशिखरे रम्ये सर्वदेवनिषेविते । सिद्धसंघसमाकीर्णे गंधर्वगणसेविते १ देव्या सह महादेवो दीव्यैरुयक्षैर्विनो
 दितः । जिताऽसि त्वं जितेत्याह पार्वतीं परमेश्वरः २ साऽपि त्वं जित इत्याह स विवादस्तयोरभूत् । चित्रनेमिस्तदा पृष्ठो मुषावादमभाषत ३
 तदा क्रोधसमाविष्टा गौरी शापं ददौ ततः । प्रसादिता ततस्तेन विशापं कुरु पार्वति ४ पार्वत्युवाच । यदा सरोवरे रम्ये चरिष्यति भ-
 वान्भुवि । तदा स्वर्गणिकाः सर्वा वीक्ष्यन्ति त्वां समागताः ५ तदा भव विशापस्त्वमित्युक्तः स पपात ह । ततः कतिपयाहोभिः कृष्णो-
 नंतसरोवरे ६ कृष्णो भूत्वा वसंस्तत्र ददर्श स्वर्विलासिनीः । ततस्तु सादरं गत्वा पप्रच्छ प्रणिपत्य ताः ७ चित्रनेमिरुवाच । क्रियते किं महा-
 भागाः पूजायां वाञ्छितं च किम् । ततस्ता अब्रुवैस्तस्मै दूर्वाविघ्नेश्वरव्रतम् ८ क्रियते ऽस्माभिरिह च परत्राभीष्टसिद्ध्ये । ततो
 ऽब्रवीच्चित्रनेमिर्व्रतं मे दातुमर्हथ ९ येनाहं गिरिजाशपान्मुच्येयं चिरदुःखितः । ततस्ता अब्रुवन्सर्वा व्रतमेतदनुत्तमम् १० दू-
 र्वाविघ्नेश्वरो यत्र पूज्यते सर्वसिद्धिदः । शुक्लपक्षे चतुर्थी या भानुवारेण संयुता ११ तस्यां तिथौ समारभ्य षण्मासं व्रतमा-
 चरेत् । प्रत्यहं षण्मस्काराः षट् दूर्वाः षट् प्रदक्षिणाः १२ शुक्लपक्षे चतुर्थ्यां च प्रत्येकं चैकविंशतिः । एकभक्तं च कर्त-
 व्यं कथां च शृणुयादिमान् १३ ध्यायेद्दिनायकं देवं समाहितमनाः सदा । तरुणारुणसंकाशं सर्वाभरणभूषितम् १४ जटाकला-
 पसुभगं कुंकुमेनोपराजितम् । गजाननं प्रसन्नास्यं सिंदूरतिलकांकितम् १५ विशालवक्षसं भानुमुक्तामणिविभूषितम् । चतुर्भुजमुद्रांगं किं-
 किणीकंकणैर्युतम् १६ पाशंकुशधरं देवं दंतमोदकर्धारिणम् । महोदरं महानागं बद्धकुक्षि मुदान्वितम् १७ सुंदरांशुकसंवीतिमिभास्यम-
 पराजितम् । प्रणतामरसंदोहमौलिमाणिक्यरश्मिभिः १८ विराजितांघ्रिकमलं सर्वदेवनमस्कृतम् । अभीष्टफलदं देवं सर्वभूतोपकारकम् १९

विश्वामित्र उवाच । देहि देव प्रसन्नमेत्प्राग्विप्रर्षित्वमस्त्विति । प्राप्तेन विप्रर्षित्वेन सर्वे प्राप्ता मनोरथाः १११ गणेश उवाच । वि
 प्रर्षित्वं च राजेन्द्र प्राप्स्यसि ब्रह्मपुत्रतः । वसिष्ठाद्ब्राह्मणधेष्टान्मम वाक्यं न सशयः १२ एवमुक्त्वा गणेशो ऽसौ पूजितो भूमिपेन सः ।
 पुनरन्य वर चादात्पूजकानां द्विताय वै १३ यदा यदा च राजेन्द्र संकटं च कलौ भुवि । भविष्यति जनानां हि कर्तव्यं पूजनं मम १४
 स्मरिष्यंति च मां भक्त्या नमस्कृत्य पुन पुनः । तेषां कुःस्वानि सर्वाणि नाशयामि न संशयः १५ एव दत्त्वा वरान्सम्यक्कैवातिर्हितो
 ऽभवत् । सनत्कुमार योगीन्द्र पार्वत्या सुखपद्मतः १६ मृत मया च त्रेतायां गणेशस्य व्रतं महत् । निवेदितं च तत्सर्वं कुरु विप्र तपो
 निधे १७ सनत्कुमार उवाच । महदाख्यानकं श्रुत्वा तप्तो ऽहं तन्न सशयः । एवमुक्त्वा गतो योगी नमस्कृत्य पठाननम् १८ सनत्कु-
 मारसेनानीसवादं च यथाश्रुतम् । व्यासप्रसादाच्छ्रुतवर्षस्तथा शुभ्य निवेदित १९ इदं व्रतं गणेशस्य करिष्यति च मानव । तस्य का
 र्याणि सर्वाणि सिद्धिं यास्यति सत्वरम् २० किमन्यद्गो जनधेष्टाः श्रोतुकामास्तपोधनाः । तत्सर्वं कथयिष्यामि वक्तव्य यदि वेच्छथ
 २१ य इदं शृणुयान्नक्तया त्वाख्यानं च समाहितः । तदीप्सितानि कार्याणि स कथेन्निश्चितं ह्रुवि २२ शौनकाद्यो ऋषिगणं श्रुत्वा स
 तैवचोद्धतम् । पौराणिकं नमस्कृत्य विरामासने शुभे २३ ॥ इति श्रीमद्विष्णोत्तरपुराणे स्कंदसनत्कुमारसवादे तृतीयोऽध्यासे एकविंशति
 दिनगणपतिव्रतकथा संपूर्णा ॥ ॥ अन्यच्च भानुवासरयुतार्या यस्यां कस्याञ्चिच्छुक्लचतुर्थीमारभ्य दूर्वागणपतिव्रतं स्कादि ॥ शिष्टाचारै
 र्गु श्रावणशुक्लचतुर्थीमारभ्य भावशुक्लचतुर्थीपर्यंतम् ॥ तत्र विधिः- ॥ मासपक्षाष्टुल्लिख्य समस्तपापक्षयपूर्वकसप्तजनमराध्यसौभाग्यादि
 विरुद्धये उमामहेश्वरसायुष्यवासिद्धयर्थं षण्मासपर्यंतं, गणपतिप्रीत्यर्थं दूर्वागणपतिव्रतं करिष्ये इति सकल्प्य षोडशोपचारैः पूजयेत् ॥

ख्य ममेहजन्मनि जन्मांतरे च पुत्रपौत्रधनविद्याजयशःस्त्रीकामायुष्याभिवृद्धयर्थं सिद्धिविनायकप्रीत्यर्थं यथाज्ञानेन पुरुषसूक्तपुराणोक्तमंत्रै-
 र्ध्यानावाहनादिषोडशोपचारैः पंचामृतैः सहपार्थिवगणपतिपूजनं करिष्ये । तथा च मूर्तौ प्राणप्रतिष्ठादिकमासनादिकरि० कलशाराधनं पु-
 रुषसूक्तन्यासं च करिष्ये ॥ पार्थिवमूर्तौ देवस्थापनम् ॥ हेरंबायन० मृदाहरणम् । सुमुखाय० संवद्वनम् । गौरीसुताय० स्थापनम् ।
 ॥ अथ प्राणप्रतिष्ठां कुर्यात् ॥ अस्य श्रीप्राणप्रतिष्ठामंत्रस्य ब्रह्मविष्णुमहेश्वरा ऋषयः । ऋग्यजुः सामाथर्वचछंदांसि । क्रियामयवपुः । प्रा-
 णाख्या देवता । आंबीजं ह्रींशक्तिः क्रींकीलकं । अस्यां मूर्तौ प्राणप्रतिष्ठापने विनियोगः । ॐ आं ह्रीं क्रीं अं यं रं लं वं शं षं सं हं क्षं अः ।
 अस्यां मूर्तौ प्राणास्तिष्ठंतु ॥ पुनः आं ह्रीं क्रीं अं० अस्यां मूर्तौ जीव इह स्थितः । पुनश्च ॐ आं० अस्यां मूर्तौ सर्वेन्द्रियाणि श्रोत्रत्वक्क्षुज्जिह्वाब्रा-
 णवाक्पाणिपादपायूपस्थानि इहेवागत्य सुखं चिरं तिष्ठंतु स्वाहा ॥ असुनीतेपुनरिति ऋचं पठित्वा गर्भाधानादिपंचदशसंस्कारसिद्धयर्थे
 पंचदश प्रणवावृत्तीः करिष्ये । ओमिति प्रणवं पञ्चदशवारं जपित्वा तच्चक्षुर्देवहितमिति मंत्रेण देवस्याज्येन नेत्रोन्मीलनं कृत्वा पंचोपचा-
 रैः पूजनं कुर्यात् ॥ आसनादि कृत्वा पूजनमारभेत् ॥ एकदंतं शूर्पकर्णं गजवक्त्रं चतुर्भुजम् । पाशांकुशधरं देवं ध्यायेत्सिद्धिविनायकम् ।
 ध्यायेद्देवं महाकायं तप्तकांचनसन्निभम् । दंताक्षमालापरशुधूर्णमोदकहस्तकम् । मोदकासक्तशृङ्गाग्रमेकदंतं विनायकम् । ध्यानम् ॥ आ-
 वाहयामि विघ्नेश सुराजार्चितेश्वर । अनाथनाथ सर्वज्ञ पूजार्थं गणनायक । ॐ सहस्रशीर्षा० आवाहनम् ॥ विचित्ररत्नरचितं दिव्या-
 स्तरणसंयुतम् । स्वर्णसिंहासनं चारु गृहाण सुरपूजित । ॐ पुरुषएवेदं० । आसनम् ॥ सर्वतीर्थसमुद्भूतं पाद्यं गंधादिसंयुतम् । विघ्नराज
 गृहाणेदं भगवन्भक्तवत्सल । ॐ एतावा० । पाद्यम् ॥ अभ्यं च फलसंयुक्तं गंधपुष्पाक्षतैर्युतम् । गणाध्यक्ष नमस्ते ऽस्तु गृहाण करुणा-

एवं ध्यात्वा जपेन्नित्य विनायकमतं द्विषतः । एव चरित्वा पणभासान् शुचिः सत्यपरायण २० पश्चाद्द्रवादिदूर्वाभिरर्घयेत् सदा पुनः ।
 उद्यापन प्रकर्तव्य देशकालानुसारतः २१ ततो मगधदेशस्य भानेन यवपिष्टकम् । दशमोनकमादाय दशाष्टवपि मोदकान् २२ कृत्वा
 घृतभृगुनाऽन्त्यक्ष्ण पद् देवाय पद्भारमने । पद् च विप्राय दातव्या श्रोत्रियाय कुडुविने २३ विनायको गणाध्यक्षो विन्नेशः श्रीगणाधिप ।
 वरदः सुमुखश्चैव दूर्वापिष्टैः प्रपूजयेत् २४ पद् दूर्वाश्च तथा दधान्महापूजां प्रकल्पयेत् । एव कुह महेशानम्रीत्यर्थमभिवाञ्छितम् २५
 तथेत्युक्त्वा चित्रनेभिः प्रीणयित्वा विनायकम् । शापान्मुक्तस्ततः शमुभग्यगात्रहसन्निव २६ शंकरेण ततः पृष्टश्चित्रनेभिस्तथा जगौ ।
 व्रतं श्रुत्वा ततः शमुर्गणेशस्य कृत्तूहलान् २७ गौरीकोपप्रसादाय शिवो ऽपि कृतवानथ । सा ऽपि देवी शिवेनोक्तं चक्रे व्रतमनुत्तमम्
 २८ कार्तिकेयौ ऽपि मात्रोक्तः स्वसंस्तुदर्शनेच्छया । व्रतं चकार नदीं च कार्तिकेयोक्तमादरात् २९ सो ऽपि राजा प्रसादाय पुत्रार्थं च च
 कार ह । ततः क्रमेण लोके ऽस्मिन्प्रचुरीभूतमुत्तमम् ३० व्रतं दूर्वागणेशस्य सर्वसिद्धिकरं परम् । शोकव्याधिभयोद्देगवन्धव्यसनदुःखतः ३१
 विमुक्तः पुत्रपौत्रादियनयान्यसमादृत । इहलोकं सुखी भूत्वा पश्चाच्छिवपुरं व्रजेत् ३२ व्रतनानेन दूर्वास्यविवेशस्य प्रसादतः । यः
 पठेत्परया भक्त्या कथामेतां दिने दिने ३३ शृणुयाद्वा ऽपि सततं सर्वसिद्धिमवाप्नुयात् ३४ ॥ इति स्कन्दपुराणे दूर्वागणपतिव्रतोद्या
 पनम् ॥ ॥ अपि भाद्रपदशुक्लचतुर्थ्यां सिद्धिविनायकव्रतं हेमाद्रीं स्कादे ॥ तच्च मध्याह्नव्यापिन्यां कार्यम् । प्रातः शुक्लतिथेः स्नात्वा
 मध्याह्ने पुनयेन्नृप । पार्थिवस्य गणेशस्य तत्रैव पूजनं चरेदिति वचनात् ॥ दिनद्वये तद्व्यासावेकदेशव्यासी वा पूर्वा ऽन्यथा परा ॥ चतुर्थी
 गणनाथस्य मातृविद्धा प्रशस्यते । मध्याह्नव्यापिनी सा तु परतमेत्परे ऽहनि -इति बृहस्पत्युक्तेः ॥ अथ व्रतविधिः ॥ मासपञ्चाशुच्छि

प० । गुहाग्रजाय० अपामार्गप० । एकदंताय० बृहतीप० । विकटाय० करवीरप० । कपिलाय० अर्कप० । गजदंताय० अर्जुनप० ।
 विघ्नराजाय० विष्णुक्रांतप० । वटवे० दाडिमीप० । सुराग्रजाय० देवदारुप० । भालचंद्राय० मरुप० । हेरंबाय० अश्वत्थप० । चतु-
 भुजाय० जातीप० । विनायकाय० केतकीप० । सर्वेश्वराय० अगस्तिप० । २१ ॥ दशांगं गुग्गुलं धूपं सुगंधं च मनोहरम् । गृहाण
 सर्वदेवेश उमापुत्र नमो ऽस्तु ते । ॐ यत्पुरुषं । ॐ सर्वज्ञ सर्वलोकेश त्रैलोक्यतिमिरापह । गृहाण मंगलं दीपं रुद्रप्रिय नमो
 ऽस्तु ते । ॐ ब्राह्मणोस्य० । दीपम् ॥ नैवेद्यं गृह्यतां देव० । नानाखाद्यमयं दिव्यं तुष्टयर्थं ते निवेदितम् । मया भक्त्या शिवापुत्र गृ-
 हाण गणनायक । ॐ चंद्रमामन० । नैवेद्यम् ॥ एलोशीरलवंगादिकर्पूरपरिवासितम् । प्राशनार्थं कृतं तोयं गृहाण गणनायक । मन्थे-
 पा० ॥ उत्तरापो० ॥ मुखप्रक्षा० ॥ मलयाचलसंभूतं कर्पूरेण समन्वितम् । करोद्धर्तनकं चारु गृह्यतां जगतः पते । करोद्धर्तनम् ॥ वी-
 जपूराग्रपनसखजूरीकदलीफलम् । नारीकेलफलं दिव्यं गृहाण गणनायक । इदं फलं मया० । फलम् ॥ एकविंशतिसंख्याकान्मोदकान्दृ-
 तपाचितान् । नैवेद्यं सफलं दद्यान्नमस्ते विघ्ननाशिने । गणेशाय० मोदकार्पणं ॥ पूगीफलमिति तांबूलम् ॥ हिरण्यगर्भेति दक्षिणाम् ॥ व-
 ज्रमाणिक्यवैडूर्यमुक्ताविडुममंडितम् । पुष्परागसमायुक्तं भूषणं प्रतिगृह्यताम् । भूषणानि ॥ दूर्वाशुग्मं गृहाणेदं गंधपुष्पाक्षतैर्युतम् । पु-
 जयेत्सिद्धिविघ्नेशं प्रत्येकं पूर्वनामभिः । गणाधिप नमस्ते ऽस्तु उमापुत्रावनाशन । एकदंतेभवक्त्रेति तथा मूपकवाहन ? विनायकेशपु-
 त्रेति सर्वसिद्धिप्रदायक । कुमारगुरवे तुभ्यं पूजनीयः प्रयत्नतः २ - इति दूर्वापिणम् ॥ चंद्रादित्यौ च धरणी विद्युदग्निस्तथैव च । त्वमेव
 सर्वतेजांसि आर्तिक्यं प्रतिगृ० । नीराजनम् ॥ विघ्नेश्वर विशालाक्ष सर्वाभीष्टफलप्रद । प्रदक्षिणां करोमि त्वां सर्वान्कामान्प्रयच्छ मे । ॐ ना-

निधे । ॐ त्रिपादूर्ध्वं । अर्घ्यम् ॥ दध्याश्रयमधुसयुक्तं मधुपर्कं मयाहृतम् । गृहाण सर्वलोकेश गणनाथ नमो ऽस्तु ते । मधुपर्कम् ॥
 विनायक नमस्तुभ्य त्रिदशैरभिवदित । गंगोदकेन तोयेन शीघ्रमाचमनं कुरु । ॐ तस्माद्भिः । आचमनम् ॥ पयो दधि घृत चैव शर्करा
 मधुसंयुतम् । पंचामृतेन रूपनात्प्रीयतां गणनायकं । पंचामृतस्नानम् ॥ गंगादिसर्वतीर्थेभ्य आनीत तोयमुत्तमम् ॥ भक्त्या समर्पितं तु
 भ्य गृह्णीष्वभीष्टदायक । ॐ यत्पुरुषेण । स्नानम् ॥ रक्तवस्त्रद्वयं देव दिव्यं कर्चनसम्भवं । सर्वप्रदं गृहाणेद लवोदरं हरारमज । ॐ
 तंयज्ञं । वस्त्रम् ॥ राजतं ब्रह्मसूत्रं च कंचन चोत्तरीयकम् । गृहाण चारु सर्वज्ञं भक्तानां वरदो भव । ॐ तस्माद्यः । यज्ञोपवीतम् ॥ उ-
 द्यास्तास्त्रमकाश संध्यावदरुण प्रभो । वीरालंकरणं दिव्यं सिद्धं प्रतिगृह्यताम् । सिद्धं ॥ नानाविधानि दिव्यानि नानास्त्रोष्णलानि च ।
 भूयणानि गृहाणेदं पार्वतीप्रियनन्दन । आभरणानि ॥ कस्तुरी चन्दनं चैव कुङ्कुमेन समन्वितम् । विलेपनं सुरश्रेष्ठं चन्दनं प्रतिगृह्यताम् ॥
 ॐ तस्माद्यन्नात्सर्वहृत्तन्त्रं । गन्धम् ॥ रक्षाक्षतौ च देवेश गृहाण हिरदानन । ललाटपटले चद्रस्तस्योपर्यवधार्यताम् । अक्षतान् । मा-
 ल्यादीनि । करवीरैर्जातिः ॐ तस्मादम्बा । पुष्पाणि ॥ अर्पणं गृह्णा ॥ गणेश्वराय नमः पादपूजयामि । विघ्नराजाय । जानुनीपू । आ-
 लुवाहनाय । ऊरू । हेरवाय । कटी । कामारिस्तुनवे । नार्मिः । लवोदराय । उदरः । गौरीसुताय । स्तनी । गणनायकाय । ह-
 दयः । स्थूलकर्णाय । कंठः । स्कन्दाय । स्कन्धौ । पाशहस्ताय । हस्तौ । गजवक्त्राय । वक्त्रः । विघ्नहर्त्रे । ललाटः । सर्वेश्व-
 राय । शिरः । गणाधिपाय । सर्वाङ्गपू । अथ पत्रपूजा । सुमुखाय । मालतीपत्रम् । गणाधिपायः । ऋगिराजपः । उमापुत्राय । वि-
 ल्त्तपः । गजाननाय । श्वेतवूर्वापः । लवोदराय । वदरीपः । हरचुनवे । हरचुनवे । मज्जकर्णिकायः । सुलसीपः । वक्रतुण्डायः । शमी-

जयेन्नृप । यदा चोद्भवते भक्तिस्तदा पूज्यो गणाधिपः १० प्रातः शुक्लतिलैः स्नात्वा मध्याह्ने पुजयेन्नृप । निष्कमात्रसुवर्णेन तदर्धार्धेन वा पुनः ११ स्वशक्त्या गणनाथस्य स्वर्णैरेप्यमयाकृतिम् । अथवा मृण्मयीं कुर्याद्वित्तशाव्यं न कारयेत् १२ एकदंतं शूर्पकर्णं गजवक्त्रं च-तुर्भुजम् । पाशांकुशधरं देवं ध्यायेत्सिद्धिविनायकम् १३ ध्यात्वा चानेन मंत्रेण स्नाप्य पंचामृतैः पृथक् । गणाध्यक्षेति नाम्ना वै गंध दद्याच्च भक्तिः १४ आवाहनाध्यै पाद्यं च दत्त्वा पश्चात्प्रयत्नतः । रक्तं सर्वप्रदे वस्त्रयुग्मं दद्याच्च भक्तिः १५ विनायकेति पुष्पाणि धूपं चोमासुताय च । दीपं रुद्रप्रियायेति नैवेद्यं विघ्ननाशिने १६ किंचित्सुवर्णपूजां च तांबूलं च समर्पयेत् । ततो दूर्वांकुरान्गृह्य विंशतिं चै-कमेव हि १७ पूजनीयः प्रयत्नेन एभिर्नामपदैः सह । गणाधिप नमस्ते ऽस्तु उमापुत्रावनाशन १८ विनायकेशपुत्रेति सर्वसिद्धिप्रदायक । एकदंतैर्भवक्त्रेति तथा मूषकवाहन १९ कुमारगुरवे तुभ्यं पूजनीयः प्रयत्नतः । दूर्वायुग्मं गृहीत्वा तु गंधपुष्पाक्षतैर्युतम् २० एकेकेन तु नाम्ना वै दत्त्वैकं सर्वनामभिः । अथैकविंशतिं गृह्य मोदकान्धृतपाचितान् २१ स्थापयित्वा गणाध्यक्षसमीपे कुरुनंदन । दश विप्राय दा-तव्याः स्वयं ग्राह्यास्तथा दश २२ एकं गणाधिपे दद्यात्सन्नेवेद्यं नृपोत्तमम् । विनायकस्य प्रतिमां ब्राह्मणाय निवेदयेत् २३ विनायकस्य प्रतिमां वस्त्रयुग्मेन वेष्टिताम् । तुभ्यं संप्रददे देव प्रीयतां मे गजाननः २४ विनायक गणेश त्वं सर्वदेवनमस्कृत । पार्वतीप्रिय विघ्नेश म-म विघ्नं विनाशय २५ गणेशः प्रतिगृह्णाति गणेशो वै ददाति च । गणेशस्तारकोभाभ्यां गणेशाय नमो नमः २६ कृत्वा नैमित्तिकं कर्म पूजयेदिष्टदेवताम् । ब्राह्मणान्भोजयेत्पश्चाद्भुञ्जीयात्तैलवार्जितम् २७ एवं कृते धर्मराज गणनाथस्य पूजने । विजयस्ते भवेन्नूनं सत्यं सत्यं मयोदितम् २८ वैष्णवाद्यासु दीक्षासु आदौ पूज्यो गणाधिपः । तस्मिन्संपूजिते विष्णुरीशो भानुस्तथा ह्युमा २९ हव्यवाहमुखा देवाः

म्याआसी० प्रदक्षिणाम् ॥ नमस्ते विघ्नसहर्त्रे नमस्ते ईप्सिताप्रद । नमस्ते देवदेवेश नमस्ते गणनायक । ॐ सप्तास्पासन्परि० । नमस्कारा
 न् ॥ विनायकेशपृथ्वी गणराज सुरोत्तम । देहि मे सकलान्कामान्वदे सिद्धिविनायक । ॐ यज्ञेनय० । मंत्रपुष्पाञ्जलिम् ॥ विनायक ग
 जेशान सर्वदेवनमस्कृत । पार्वतीप्रिय विघ्नेश मम विघ्नं विनाशय - इति प्रार्थना ॥ अपैकविंशतिं गृह्य मोदकान्धृतपाचितान् ।
 स्थापयित्वा गणाध्यक्षसमीपे कुरुन्दन ॥ दश विप्राय दातव्याः स्थापयेद्दश आत्मनि । एक गणाधिपे दद्यात्सप्तदश मोदक शुभम् ॥ द
 शानां मोदकानां च फलदक्षिणया युतम् । विप्राय फलतुष्ट्यर्थं वायन ते ददाम्यहम् - इति वायनमंत्रः ॥ विनायकस्य प्रतिमा वस्त्रयुग्मे
 न वेष्टिताम् । तुभ्यं संप्रददे विप्र प्रीयतां मे गजाननः ॥ गणेशः प्रतिगृह्णाति गणेशो वै ददाति च ॥ गणेशस्तारकोभाम्यां गणेशाय न
 मो नमः - इति प्रतिमादानमन्त्रः ॥ ॥ अथ कथा ॥ शीनकाद्या ऋषिगणा नैमिषारण्यवासिनः । सुत पौराणिकं श्रेष्ठमिदमुत्तुर्वचस्तदा १ ऋ
 पय ऊचुः । निर्विघ्नं तु कार्याणि कथं सिद्ध्यन्ति सूतज । अर्यसिद्धि कथं नृणां पुत्रसौभाग्यस्यदः २ दंपत्योः क्रूहे चैव बंधुभेदे त
 था नृणाम् । उदासीनेषु लोकेषु कथं सुसुखता भवेत् ३ विद्यारंभे तथा वृणां वाणिज्ये च कृषौ तथा । नृपतेः परचक्रे च जयसिद्धिः कथ
 भवेत् ४ कां देवतां नमस्कृत्य कार्यसिद्धिर्भवेच्चणाम् । एतत्समस्तं विस्तार्य हूहि नः सुत पृच्छताम् ५ सूत उवाच । सन्नद्धयोः पुरा
 विप्राः कुरुपांडवसेनयो । पृष्टवान् देवकीपुत्र कुतीपुत्रो युधिष्ठिरः ६ युधिष्ठिर उवाच । निर्विघ्नेन जय मयं वद त्व देवकीसुत । कां दे-
 वतां नमस्कृत्य सम्यक् राज्यं लभेमहि ७ कृष्ण उवाच । पूजयस्व गणाध्यक्षमुभामलसमुद्रवम् । तस्मिन्सपूजिते वीर ध्रुव राज्यमवा-
 प्स्यसि ८ मासि भाद्रपदे शुक्ले चतुर्थ्या पूजयेन्नृप । मासि माघे श्रावणे वा मार्गशीर्षे तथा भवेत् ९ गजवक्त्रं तु शुद्धायां चतुर्थ्या पू-

स्त्रीणां चैव शताधिकम् ११ भवनानि मनोज्ञानि तेषां मध्ये व्यकल्पयत् । पारिजाततरुं मध्ये तासां भोगाय कल्पयत् १२ यादवानां
 गृहास्तत्र षट्पंचाशद्भिः कोटयः । अन्येऽपि बहवो लोका वसन्ति विगतज्वराः १३ यत्किञ्चिन्निषु लोकेषु सुन्दरं तत्र दृश्यते । सत्राजित-
 प्रसेनारख्यौ पुत्रावुग्रस्य विश्रुतौ १४ अभोधितीरमासाद्य तन्मनस्कतया च सः । सत्राजितस्तपस्तेपे सूर्यमुद्दिश्य बुद्धिमान् १५ व्रतं नि-
 रशनं गृह्य सूर्यसंबद्धलोचनः । ततः प्रसन्नो भगवान्सत्राजितपुरःस्थितः १६ सत्राजितोऽपि तुष्टाव दृष्ट्वा देवं दिवाकरम् । तेजोराशे नम-
 स्तेऽस्तु नमस्ते सर्वतोमुख १७ विश्वव्यापिन्नमस्तेऽस्तु हरिदश्व नमोऽस्तु ते । गृहराज नमस्तेऽस्तु नमस्ते चंडरोचिषे १८ वेदत्रय न-
 मस्तेऽस्तु सर्वदेव नमोऽस्तु ते । प्रसीद पाहि देवेश सुदृष्ट्या मां दिवाकर १९ इत्थं संस्तूयमानोऽसौ देवदेवो दिवाकरः । स्निग्धगंभी-
 रमधुरं सत्राजितमुवाच ह २० सूर्य उवाच । वरं ब्रूहि प्रदास्यामि यत्ते मनसि वर्तते । सत्राजित महाभाग तुष्टोऽहं तव निश्चयात् २१
 सत्राजित उवाच । स्यमंतकर्मणि देहि यदि तुष्टोऽसि भास्कर । ददौ तस्य च तद्रत्नं स्वकंठादवतार्य सः २२ भास्कर उवाच । भार-
 ष्टकं शातकुंभं स्रवतेऽसौ महामणिः । शुचिष्मता सदा धार्य रत्नमेतन्महोत्तमम् २३ सत्राजित क्षणं नैतद्धति ह्यशुभमानसम् । इत्युक्त्वां-
 स्तर्द्धे देवस्तेजोराशिर्दिवाकरः २४ तत्कंठरत्नज्वलमानरूपी पुरीं स कृष्णस्य विवेश सत्वरम् । दृष्ट्वा तु लोका मनसा दिवाकरं संचित-
 यंतो ह विनष्टदृष्टयः २५ समागतोऽयं हरिदश्वदीधितिर्जनार्दनं द्रष्टुमसंशयेन ॥ श्रीकृष्ण उवाच । नायं सहस्रांशुरितीह लोकाः सत्रा-
 जितोऽयं मणिकंठभास्वान् २६ स्यमंतकं महारत्नं दृष्ट्वा तत्कंठमंडले । स्पृहां चक्रे जगन्नाथो न जहार मणिं ततः २७ सत्राजितो जात-

पूजिताः स्युर्न संशयः । चटिकाद्या मातृगणाः परितृष्टा भवति ष ३० तस्मिन्संपूजिते विप्रा भक्त्या सिद्धिविनायके ३१ य इदं शृणु
 यान्नित्यं श्रावयेद्वा समाहितः । सिद्धयति सर्वकार्याणि विनायकप्रसादतः ३२ ॥ इति सिद्धिविनायकव्रत भविष्योक्तं संपूर्णम् ॥ ॥ मा-
 सि भाद्रपदे शुक्ले शिवलोके प्रपूजिता ॥ तस्यां स्नानं तथा दानमुपवासो ऽर्चनं तथा ॥ क्रियमाणं शतगुणं प्रसादाद्वर्तिनो नृप । भ-
 तुर्धौत्यनुपगः ॥ अस्यामेव चन्द्रदर्शने दोषमाह, पराशरः-कन्यादित्ये चतुर्थ्यां च शुक्ले चब्रस्य दर्शनम् ॥ मिथ्याभिव्रूयणं कुर्यात्तस्मात्प
 ज्येन्न तं सदा ॥ तद्दोषशांतये जाप्यं विष्णुनोक्तं ष मन्त्रकम् ॥ सिंहः प्रसेनमववीत्सिंहो जंबवता हतः । सुकुमारकं मा रोदीस्त्वव द्योप
 स्यमतकः ॥ ॥ अथ स्यमतकोपाख्यानम् ॥ नदिकेश्वर उवाच । शृणुष्वेकाग्रचित्तः सन् व्रतं गाणेश्वरं महत् । चतुर्थ्यां शुक्लपक्षे तु
 सदा कार्यं प्रयुक्तः १ सनत्कुमारं योगिन्द्रं यदीच्छेच्छुभमात्मनः । नारी वा पुरुषो वा ऽपि यः कुर्याद्विधिवद्ब्रतम् २ मोचयत्याशु विप्रैर्ब्र
 सकष्टाद्वर्तिनं नरम् । अपवादहरं धैव सर्वविघ्नप्रणाशनम् ३ कांतारे विपमे वाऽपि रणे राजकुले ऽथवा । सर्वसिद्धिकारं विद्धि व्रतानामु
 त्तमं व्रतम् ४ मनाननप्रियं चाय त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् । असौ न विद्यते ब्रह्मन् सर्वसंकष्टनाशनम् ५ सनत्कुमार उवाच । केन चादौ
 पुरा चीर्णं मर्त्यलोके कथं गतम् । एतत्समस्तं विस्तार्यं ब्रूहि गाणेश्वर व्रतम् ६ नदिकेश्वर उवाच । षके व्रतं जगन्नाथो वासुदेवः प्रताप
 वान् । आदिष्टो नारदनैव वृथालाछनमुक्तये ७ सनत्कुमार उवाच । परशुणैश्वर्यसपन्नः स्मृष्टिसंहारकारकः । वासुदेवो जगद्व्यापी प्राप्तवान्
 लांछनं कथम् ८ एतदाश्रयमाख्यानं ब्रूहि त्वं नदिकेश्वर ॥ नदिकेश्वर उवाच । शृमभारतनिबृत्त्यर्थं वसुदेवसुताबुमी ९ रामकृष्णौ समु-
 त्पन्नौ पद्मनाभफणीश्वरी । जरासंधमयात्कृष्णो द्वारकां समकल्पयत् १० विश्वकर्माणमाहूय पुरीं हाटकनिर्मिताम् । तत्र योद्धा साहस्रं

५८ देवेश देवस्त्वमसि निश्चितम् ४६ जाने त्वा वैष्णवं तेजो नान्यथा बलमीदृशम् । इति प्रसाद्य देवेशं ददौ माणिक्यमुत्तमम् ४७
 सुतां जांबवतीं नाम भार्यार्थं वरवर्णिनीम् । पाणिं वै ग्राहयामास देवदेवं च जांबवान् ४८ मणिमादाय देवोऽपि जांबवत्यापि संयुतः ।
 तद्भुत्तांतं समाचष्टे द्वारकावासिनां स्वयम् ४९ सत्राजितस्य माणिक्यं दत्तवान्संसदिस्थितः । मिथ्यापवादसंशुद्धिं प्राप्तवान्मधुसूदनः ५०
 सत्राजितोऽपि संव्रस्तः कृष्णाय प्रददौ सुताम् । सत्यभामां महाबुद्धिर्देवो सर्वगुणान्विताम् ५१ शतधन्वाऽकूरमुखा यादवा दुष्टमानसाः ।
 सत्राजितेन ते वैरं चकू रत्नाभिलाषिणः ५२ दुरात्मा शतधन्वाऽपि गते कृष्णे च पांडवान् । सत्राजितं निहत्याशु माणिं जग्राह पापधीः
 ५३ कृष्णस्य पुरतः सत्या समाचष्टे विवेष्टितम् । अंतर्दृष्टो बहिः कोपी कृष्णः कपटिनायकः ५४ बलदेवपुरो वाक्यमुवाच धरणीध-
 रः । हत्वा सत्राजितं दृष्ट्वा मणिमादाय गच्छति ५५ निहत्य शतधन्वानं गृहीत्वा रत्नमावयोः । मम भोग्यं च तद्रत्नं भविष्यति सुनि-
 श्चितम् ५६ एतच्छ्रुत्वा भयात्रस्तः शतधन्वापि यादवः । आहूयाकूरनामानं माणिक्यं प्रददौ च सः ५७ आरुह्य वडवां वेगान्निर्गतो द-
 क्षिणां दिशम् । रथस्थावनुगच्छेतां तदा रामजनार्दनौ ५८ शतयोजनमात्रेण ममार वडवा तदा । पलायमानो निहतः कृष्णेन च पदा-
 तिना ५९ रथस्थे बलदेवे तु हरिणा रत्नलोभिना । न दृष्टं तत्र तद्रत्नं बलदेवपुरोऽवदत् ६० तदाकर्ण्य महारोषादुवाच वचनं बली । क
 पटी त्वं सदा कृष्ण लोभी पापी सुनिश्चितम् ६१ अर्थाय स्वजनं हंसि कस्त्वां बंधुं समाश्रयेत् । अनेकशपथैः कृष्णो बलदेवं प्रसादयत्
 ६२ सोऽपि धिक्कष्टमित्युक्त्वा ययौ वैदर्भमंडलम् । कृष्णोऽपि रथमारुह्य द्वारकां प्रययौ पुनः ६३ तथैवोचुर्जनाः सर्वे न साधीयानयं हरिः ।

१ पाण्डवानित्यत्र कुत्रचिदिति पाठः । २ वाडवां अश्वाम् । ३ पदातिस्तु पदातिनेत्यपरः पाठः । ४ रत्नं न दृष्टमित्येव कृष्णो बलदेवास्याग्रेऽवददित्यर्थः ।

भयो याचयिष्यति मां हरिः । प्रसेनाय ददौ श्रेष्ठे धार्यो ऽयं श्रुचिना त्वया २८ एकदा कठदेशे ऽसी क्षित्वा तं मणिमुत्तमम् । मृगया,
 क्रीडनार्थाय ययौ कृष्णेन संयुतः २९ अम्भारूढो श्रुचिभ्यासौ हतः सिंहेन तत्क्षणात् । रत्नमादाय सिंहोऽपि गच्छन् जांबवता हतः ३०
 नीत्वा स विवरे रत्नं ददौ पुत्राय जांबवान् । पुरीं विवेश कृष्णो ऽपि स्वर्कः सर्वैः समावृतः ३१ प्रसेनोऽद्यापि नायाति हतः कृष्णेन
 निश्चितम् । मणिलोभेन हा कष्टं बांधवः पापिना हतः ३२ द्वारकावासिनः सर्वे जना ऊचुः परस्परम् । हृषापवादसतप्तः कृष्णो ऽपि
 निरगाच्छनैः ३३ सर्वैव तैर्यथा प्रण्ये दृष्ट्वा सिंहेन पातितम् । प्रसेन बाहनयुतं तत्पदानुचराः शनैः ३४ ऋक्षेण निहत दृष्ट्वा कृष्णश्चर्क्ष
 विह गतः । विवेश योजनशतमयकारं स्वतेजसा ३५ निवारयन्दर्शाग्निं प्रासादं वद्धमृमिकम् । तं कुमार जांबवतो दोलायामसितशु-
 तिम् ३६ माणिक्यं लबमान च ददर्श भगवान्हरिः । रूपयीवनसंपन्नां कन्यां जांबवतीं पुनः ३७ दोलां दोलयमानां च ददर्श कम-
 लेक्षणः । महातं विस्मयं चक्रे दृष्ट्वा तां चारुहासिनीम् । दोलां दोलयमानां च जगौ मीतमिदं मुहुः ३८ सिंहः प्रसेनमवधीत्सिंहो जां-
 बवता हतः । सुकुमारक मा रोदीस्तव शेषः स्यमतकः ३९ मदनश्वरदाहार्ता दृष्ट्वा तं कमलेक्षणम् ॥ उवाच ललित बाळा गम्यतां ग-
 म्यतामिति ४० रत्न गृहीत्वा वेगेन यावच्छेते सु जांबवान् । इत्याकर्ण्य वचः शौरिः शंस दध्मीं प्रतापवान् ४१ आकर्ण्य सहसोत्था-
 य युयुधे ऋक्षराट् ततः । तयोर्पुद्गमभूद्वोरं हरिजांबवतोस्तदा ४२ द्वारकावासिनः सर्वे गतास्ते सप्तमे दिने । मृतः कृष्णो निरीक्षतो
 निःसदिग्धं विचार्य च ४३ परलोकक्रियां चक्रुः परेतस्य सु ते तदा । एकविंशदिन यावद्बाहुप्रहरणो विमुः ४४ युयुधे तेन ऋक्षेण युद्ध
 कर्मणि तोपितः । जांबवान् प्राकृतं स्मृत्वा दृष्ट्वा देववलं महत् ४५ जांबवानुवाच । अज्यो ऽहं सुरैः सर्वैर्यक्षराक्षसदानवैः । त्वया जितो

५६ देवेश देवस्त्वमसि निश्चितम् ४६ जाने त्वा वैष्णवं तेजो नान्यथा बलमीदृशम् । इति प्रसाद्य देवेशं ददौ
 सुतां जांबवतीं नाम भार्यार्थं वरवर्णिनीम् । पाणिं वै ग्राहयामास देवदेवं च जांबवान् ४८ मणिमादाय देवोऽपि जांबवत्यापि संयुतः ।
 तद्वृत्तांतं समाचष्टे द्वास्कावासिनां स्वयम् ४९ सत्राजितस्य माणिक्यं दत्तवान्संसदिस्थितः । मिथ्यापवादसंशुद्धिं प्राप्त्वान्मधुसूदनः ५०
 सत्राजितोऽपि संत्रस्तः कृष्णाय प्रददौ सुताम् । सत्यभामां महाबुद्धिर्ददौ सर्वगुणान्विताम् ५१ शतधन्वाऽक्रूरमुखा यादवा दुष्टमानसाः ।
 सत्राजितेन ते वैरं चकू रत्नाभिलाषिणः ५२ दुरात्मा शतधन्वाऽपि गते कृष्णे च पांडवान् । सत्राजितं निहत्याशु माणिं जग्नाह पापधीः
 ५३ कृष्णस्य पुरतः सत्या समाचष्टे विचेष्टितम् । अंतर्दृष्टो बहिः कोपी कृष्णः कपटिनायकः ५४ बलदेवपुरो वाक्यमुवाच धरणीध-
 रः । हत्वा सत्राजितं दृष्ट्वा मणिमादाय गच्छति ५५ निहत्य शतधन्वानं गृहीत्वा रत्नमावर्योः । मम भोग्यं च तद्व्रतं भविष्यति सुनि-
 श्चितम् ५६ एतच्छ्रुत्वा भयात्रस्तः शतधन्वापि यादवः । आहूयाक्रूरनामानं माणिक्यं प्रददौ च सः ५७ आरुह्य वडेवां वेगाभिर्गतो द-
 क्षिणां दिशम् । रथस्थावनुगच्छेतां तदा रामजनार्दनौ ५८ शतयोजनमात्रेण ममार वडवा तदा । पलायमानो निहतः कृष्णेन च पदा-
 तिना ५९ रथस्थे बलदेवे तु हरिणा रत्नलोभिना । न दृष्टं तत्र तद्व्रतं बलदेवपुरो ऽवदत् ६० तदाकर्ण्य महारोषादुवाच वचनं बली । क
 पटी त्वं सदा कृष्ण लोभी पापी सुनिश्चितम् ६१ अर्थीय स्वजनं हंसि कस्त्वां बंधुं समाश्रयेत् । अनेकशपथैः कृष्णो बलदेवं प्रसादयत्
 ६२ सोऽपि धिक्कष्टमित्युक्त्वा ययौ वैदर्भमंडलम् । कृष्णोऽपि रथमारुह्य द्वारकां प्रययौ पुनः ६३ तथैवोचुर्जनाः सर्वे न साधीयानयं हरिः ।

१ पाण्डवानित्यत्र कुत्रचिदिति पाठः । २ वाडवां अश्वाम् । ३ पदातिस्तु पदातिनेत्यपरः पाठः । ४ रत्नं न दृष्टमित्येव कृष्णो बलदेवास्याग्रे ऽवददित्यर्थः ।

निष्कासितो रत्नलोभाण्येष्टो भ्राता बळो बळी ६४ तच्छ्रुत्वा दीनवदनः पापीयानिव म्रियतः । वृथाभिशापात्सततो वभूव स
जगत्पतिः ६५ अक्रूरोपि विनिष्कम्य तीर्थयात्रानिमित्ततः । कार्शीं गत्वा सुखेनासौ यज्जन्मपतिं प्रभुम् ६६ तोपमुत्पादयामास तेन द्र-
व्येण बुद्धिमान् । सुराढ्यग्रहेऽश्विर्नगरं समकल्पयत् ६७ न दुर्मिक्ष न वै रोगा ईतयो न च विद्वरम् । शुचिना धार्यते तत्र मणिः सूर्यस्य
निश्चितश्च ६८ ज्ञानन्नपि हि तत्सर्वं मानुषं भावमाश्रितः । लोकाचारतया मायामज्ञानं च समाश्रितः ६९ वेधुर्वैरं समुत्पन्नं लांछनं स-
मुपस्थितम् । वृषापवादबहुलं जायमानं कथं सहे ७० इति चिन्तातुरं कृष्णं नारदः समुपस्थितः । मुहीत्वा तत्कृतां पूजां सुखासन-
गतोऽब्रवीत् ७१ नारद उवाच । किमर्थं सिध्यसे देव किं वा ते शोककारणम् । यथावृत्तं समाचष्टे नारदाय च केशव ७२ जानामि
कारणं देव यदर्थं लांछनं तव । त्वया माद्रूपदे शुद्धे चतुर्थ्या च द्वादशेनम् । कृतं तेन समुत्पन्नं लांछनं तु त्वयैव हि ७३ श्रीकृष्ण उवा-
च । वद नारद मे शीघ्रं को दोषश्चन्द्रदर्शने । किमर्थं तु द्वितीयायां तस्य कुर्वति दर्शनम् ७४ नारद उवाच । गणनायेन सशतश्वद्रमा क
पगर्वतः । तद्दर्शने नराणां हि हृष्या निदा भविष्यति ७५ श्रीकृष्ण उवाच । किमर्थं गणनायेन शतश्वद्रः सुधामयः । इदमाख्यानकं श्रे
ष्ठं यथावद्वक्तुमर्हसि ७६ नारद उवाच । गणनामाधिपत्ये च ह्येन विहितः पुरा ७७ अणिमा महिमा चैव कविमा गरिमा तथा । प्रा
प्तिः प्राकाम्यमीशत्वं वशित्वं चाष्टसिद्ध्यः ७८ मार्थार्थं प्रवदौ देवो गणेशस्य प्रजापतिः । पूजयित्वा गणाध्यक्षं स्तुतिं कर्तुं प्रचक्रमे ७९
ब्रह्मोवाच । गजवक्त्रं गणाध्यक्षं लंबोदरं वरप्रदं । विघ्नराजाधिदेवेश स्रष्टि सहायकारक ८० सपुजयेद्गणाध्यक्षं मोदकाद्यैः प्रयत्नतः । तस्य
प्रजायते सिद्धिर्निविघ्नं न सशयः ८१ असंपूज्य गणाध्यक्षं ये वाञ्छति स्रष्टास्रुताः । न तेषां जायते सिद्धिः कल्पकोटिशतैरपि ८२ त्वद्भ-

तस्या तु गणाध्यक्ष विष्णुः पालयते सदा । रुद्रोऽपि संहरत्याशु त्वद्गत्यैव करोम्यहम् ८३ इत्थं संस्तूयमानोऽसौ देवदेवो गजाननः ।
 उवाच परमप्रीतो ब्रह्माणं जगतां पतिम् ८४ श्रीगणेश उवाच । वरं ब्रूहि प्रदास्यामि यत्ते मनसि वर्तते ॥ ब्रह्मोवाच । क्रियमाणस्य मे
 सृष्टिर्निर्विघ्नं जायतां प्रभो ८५ एवमस्त्विति देवोऽसौ गृहीत्वा मोदकान्करे । सत्यलोकात्समागत्य स्वेच्छया गगने शनैः ८६ चंद्रलोकं
 समासाद्य चलितो गणनायकः । उपहासं तदा चक्रे सोमो रूपमदान्वितः ८७ तं दृष्ट्वा कोपताम्राक्षो गणनाथः शशाप ह । दर्शनीयः सु-
 रूपोऽहं सुंदरश्चाहमित्यथ ८८ गर्वितोऽसि शशांक त्वं फलं प्राप्स्यसि सत्वरम् । अद्यप्रभृति लोकास्त्वां नहि पश्यंति पापिनम् ८९
 ये पश्यंति प्रमादेन त्वां नरा मृगलांछनम् । मिथ्याभिशापसंयुक्ता भविष्यंतीह ते ध्रुवम् ९० हाहाकारो महाज्जातः श्रुत्वा शापं च भी-
 षणम् । अत्यंतम्लानवदनश्चंद्रो जलमथाविशत् ९१ कुमुदं कौमुदीनाथः स्थितस्तत्र कृताल्यः । ततो देवर्षिगंधर्वा निराशोद्धिन्नमानसाः
 ९२ तुराणाहं पुरोधाय जग्मुस्ते तं पितामहम् । देवं शशंसुश्चंद्रस्य गणेशस्य च चेष्टितम् ९३ दत्तः शापो गणेशेन कथयामासुरादरात् ।
 विचार्य भगवान्ब्रह्मा तान्सुरानिदमब्रवीत् ९४ गणेशशापो देवेंद्र शक्यते केन वाऽन्यथा । कर्तुं रुद्रेण न मया विष्णुना चापि निश्चितम्
 ९५ तमेव देवदेवेशं ब्रजध्वं शरणं सुराः । स एव शापमोक्षं च करिष्यति न संशयः ९६ देवा ऊचुः । केनोपायेन वरदो गजवक्त्रो गणेश्वरः ।
 पितामह म हाप्राज्ञ तदस्माकं वद प्रभो ९७ पितामह उवाच । चतुर्थ्यां देवदेवोऽसौ पूजनीयः सदैव हि । कृष्णपक्षे विशेषेण नक्तं कु-
 र्याच्च तद्गतम् ९८ अपूर्वैर्घृतसंयुक्तैर्मोदकैः परितोषयेत् । मधुरान्नं हविष्यं च स्वयं भुञ्जीत वाग्यतः ९९ स्वर्णरूपं गणेशस्य दातव्यं द्विज-
 सत्तमे । शक्त्या च दक्षिणां दद्याद्वित्तशाक्यं न कारयेत् १०० एवं समेतैस्तेः सर्वैर्गीष्पतिः प्रेषितस्तदा । स गत्वा कथयामास चंद्राय ब्र-

अणोदितम् १ त्रत चक्रे ततश्चन्द्रो ययोक्तं ब्रह्मणा पुरा । आविर्भव भगवान्गणेशो त्रततोषितः २ तं क्रीडमानं गणनायकं च तुष्टाव दृष्ट्वा तु
 कलानियानः । त्वं कारणं कारणकारणानां वेत्ताऽसि वेद्य च विभो प्रसीद ३ प्रसीद देवेश जगन्निवास गणेश लंबोदर वक्रतुड । विरिचि-
 नारायणपूज्यमान क्षमस्व मे गर्वकृतं च हास्यम् ४ ये त्वामसपूज्य गणेश नूनं वाञ्छन्ति मृगाः सुकृतार्थसिद्धिम् । ते देवनष्टा विभ्रत च
 लोके ह्यतो मया ते सकलः प्रभावः ५ ये चाप्युदासीनतरास्तु पापास्ते याति वासं नरके सदैव । हेरव लंबोदर मे क्षमस्व दुष्प्रेषित तत्क
 रुणासमुद्र ६ एवं सस्तूयमानो ऽसौ चंद्रेणाह भवाननः । तुष्टोऽहं तव दास्यामि वर ब्रूहि निशाकर ७ चंद्र उवाच । लोकानां दर्शनीयो
 ऽहं भवामि पुनरेव हि । विषापोहं विषापोहं त्वत्प्रसादाद्गणेश्वर ८ गणेश उवाच । वरमन्यत्प्रदास्यामि नैतदेवं मया तव । ततो ब्रह्मादयः
 सर्वे समाजगुण्यार्पिताः ९ विषार्पं कुरु देवेश प्रार्थयामो वयं तव ॥ नदिकेश्वर उ० । विषापमकरोच्चंद्रं कमलासनगौरवात् १० ग० उ० । शुक्लपक्षे च ।
 तुष्यी तु ये पश्यन्ति सदैव हि । मिथ्यापवादमार्षं प्राप्स्यतीह न सशयः ११ मासादौ पूर्वमेव त्वां ये पश्यन्ति सदा जनाः । भद्रायां शुक्लपक्षस्य
 तेषां दोषो न जायते १२ न० उ० । तदाप्रश्नति लोकोऽयं द्वितीयायां कृतादरः । पुनरेव तु पप्रच्छ कलावान्गणनायकम् १३ केनोपायेन देवेश
 तुष्टो भवसि तद्वद् १४ गणेश उवाच । सदा कृष्णचतुर्थ्यां तु मोदकाद्यैः प्रपूज्य माम् । रोहिण्या सहित त्वां च समभ्यर्च्य विधानतः
 १५ ययाराक्त्या च मधुप स्वर्णेन परिकल्पितम् । दत्त्वा द्विजाय मुक्त्वाप कर्मां शुत्वा विधानतः १६ सदा तस्य करिष्यामि संकटस्य
 निवारणम् । भाद्रशुक्लचतुर्थ्यां तु मृण्मयी प्रतिमा शुभा १७ हेमामावे तु कर्तव्या नानापुष्पैः प्रपूज्य माम् । ब्राह्मणान्भोजयेत्पश्चाज्जाग

१ उक्तं च नयेद्यं सुकृतार्थो तपो सिद्धिरिति ब्रह्मः समाप्त ।

रं च विशेषतः १८ स्थापयेदन्नं कुंभं धान्यस्योपरि शोभितम् । यथाशक्त्या च मद्रूपं शातकुंभेन निर्मितम् १९ वस्रद्वयसमाच्छन्नं मो-
 दकाद्यैः प्रपूज्य माम् । रक्तांबरधरो मर्त्यो ब्रह्मचर्यव्रतः शुचिः १२० रोहिणीसहितं त्वां तु पूजयेत्स्थाय्य मत्पुरः । राजतस्य तु रूपं मे
 यथाशक्त्या विनिर्मितम् २१ वस्त्रं शिवप्रियायेति उपवस्त्रं गणाधिपे । गंधं लंबोदरायेति पुष्पं सिद्धिप्रदायके २२ धूपं गजमुखायेति दीपं
 मूषकवाहने । विघ्ननाथाय नैवेद्यं फलं सर्वार्थसिद्धिदे २३ तांबूलं कामरूपाय दक्षिणां धनदाय च । इक्षुदंडैर्मोदकैश्च होमं कुर्याच्च नाम-
 भिः २४ विसर्जनं ततः कुर्यात्सर्वसिद्धिप्रदायकम् । एवं संपूज्य विघ्नेशं कथां श्रुत्वा विधानतः । मंत्रेणानेन तत्सर्वं ब्राह्मणाय निवेदयेत्
 २५ दानेनानेन देवेश प्रीतो भव गणेश्वर । सर्वत्र सर्वदा देव निर्विघ्नं कुरु सर्वदा । मानोन्नतिं च राज्यं च पुत्रपौत्रान्प्रदेहि मे २६ गाश्च
 धान्यं च वासांसि दद्यात्सर्वं स्वशक्तिः २७ दत्त्वा तु ब्राह्मणं सर्वं स्वयं भुंजीत वाग्यतः । मोदकापूपमधुरं लवणं क्षारवर्जितम् २८ एवं
 करोति यश्चंद्र तस्याहं सर्वदा जयम् । सिद्धिं च धनधान्ये च ददामि विपुलां प्रजाम् २९ इत्युक्त्वांस्तर्द्धे देवो विघ्नराजो विनायकः । त-
 द्रुतं कुरु कृष्ण त्वं ततः सिद्धिमवाप्स्यसि १३० नारदेनैवमुक्तश्च व्रतं चक्रे हरिः स्वयम् । मिथ्यापवादं निर्मुञ्ज्य ततः कृष्णोऽभवच्छुचिः
 ३१ ये शृण्वन्ति तवाख्यानं स्यमंतकमणीयकम् । चंद्रस्य चरितं सर्वं तेषां दोषो न जायते ३२ भाद्रशुक्लचतुर्थ्यां तु क्वचिच्चंद्रस्य दर्शनम् ।
 जातं तत्परिहारार्थं श्रोतव्यं सर्वमेव हि ३३ यदा यदा मनः कष्टं संदेह उपजायते । तदा तदा च श्रोतव्यमाख्यानं कष्टनाशनम् । एव-
 मुक्त्वा गतो देवो गणेशः कृष्णतोषितः ३४ यदा यदा पश्यति कार्यमुत्थितं नारीनश्चाथ करोति तद्व्रतम् । सिद्ध्यन्ति कार्याणि समीप्सितानि
 किं दुर्लभं विघ्नहरे प्रसन्ने ३५ ॥ इति श्रीस्कंदपुराणे नंदिकेश्वरसप्तमस्कन्धमासंवादे स्यमंतकोपाख्यानं संपूर्णम् ॥ अथ कर्पाद्विनायकव्रत-

म् ॥ ॥ ग्रावणस्य सिते पक्षे चतुर्थ्यामिकमुग्रती ॥ व्रतं कुर्याद्विज्ञेयस्य मासमेक व्रत चरेत् ॥ सर्वसिद्धिकरं नृणां सुखं चैव सुरेश्वर ॥
 तद्विधि-तिथ्यादि स्मृत्वा । मम घटुर्विधपुरुषार्थसिद्धयर्थं कर्पदिगणेशव्रतमहं करिष्ये । मूलमंत्रेण पठंमन्यासं कृत्वा पूजां समारभेत् ॥
 तत्रादौ पीठपूजा ॥ ॐ नमो भगवते सकलगुणात्मशक्तियुतानतयोगपीठाय नमः । अष्टदल कारयेयुः । ॐ तीव्रार्पणं ज्वालिनीं नंदा
 ये नमोदाये कामरूपिण्यै उग्रायै तेजोवत्यै सत्यायै मध्ये विघ्नविनाशिन्यै नमः ॥ अथ ध्यानम् ॥ एकदंत महाकाय लवोदरं ग-
 जाननम् । विघ्ननाशकरं देवं गणेन प्रणमाम्यहम् । इमां पूजां गृहाणेश कर्पदिगणनायक । ध्यानम् ॥ आगच्छ इति त्रिवार पठेत् ॥
 निनायकं नमस्तुभ्यमुमामलसमुद्रव । इमां मया कृतां पूजां प्रीत्यर्थं प्रतिगृह्यताम् । सहस्रशीर्षेत्यावाहनम् ॥ अलंकारसमायुक्तं सुक्ताम
 णिविभूषितम् । स्वर्णसिंहासनं धारं प्रीत्यर्थं प्रतिगृह्यताम् । पुरुषं परवेदमित्यासनम् ॥ गौरीसुतं नमस्ते ऽस्तु शकरप्रियकारक । भक्त्या
 पाद्यं मया दत्तं गृहाण गणनायक । एतावानस्येति पाद्यम् ॥ व्रतमुद्दिश्य विघ्नेश गघपुष्पादिसंयुतम् । गृहाणाढ्यं मया दत्तं सर्वसिद्धि
 प्रदायक । त्रिपादूर्ध्वद्वयधर्मम् ॥ गणाधिपं नमस्तुभ्यं गौरीसुतं गजानन । गृहाणाद्यमनीयं त्वं सर्वसिद्धिप्रदायक ॥ तस्माद्विराळेत्याचम
 नीयम् ॥ अनायनाय सर्वज्ञ गीर्वाणपरिपूजित । स्नानं पचामृतं देवं गृहाण गणनायक ॥ आप्यायस्वेति पुष्पम् । दधिक्राव्णोदति दधि ।
 घृतमिमिक्षेति घृतम् । मधुवातेति मधु । स्वादुः पवस्वेति शर्करा । इति पचामृतस्नानम् ॥ गगजलं समानीतं हेमाम्भोरुहवासितम् ।
 स्नाने स्वीकुरु विघ्नेश कर्पदिगणनायक । यत्पुरुषेणेति स्नानम् ॥ हरिद्वलद्वयं देवं देवांगवसनोपमम् । भक्त्या दत्तं गृहाणेश लवोदरं ह
 रात्मनः । तयस्मिन्नि ति वस्त्रम् ४ नानालंकारसंयुक्तं नानारत्नविभूषितम् । अनेकदिव्याभरणं प्रीत्यर्थं प्रति ० । आभरणानि ॥ राजतं ब्रह्मस

त्रं च कांचनं चोत्तरीयकम् । भालचंद्र नमस्तुभ्यं गृहाण वरदो भव । तस्माद्यज्ञात्सर्वहुतः समिति यज्ञोपवीतम् ॥ श्रीखंडं चंदनं । तस्माद्यज्ञा
त्सर्वहुतऋचेति गंधम् ॥ अक्षतान्धवलान्देव सिद्धगंधर्वप्रजित । भक्त्या दत्तान्गृहाणेमान्सर्वसिद्धिप्रदायक । अक्षतान् ॥ सुगंधीनि च पु-
ष्पाणि ऋद्धिसिद्धिप्रदायक । कपर्दिगणनाथेश श्वेतपुष्पं ददाम्यहम् । तस्मादश्चेति पुष्पम् ॥ अथांगपूजा ॥ कपर्दिगणनाथाय नमः पादौ-
पू० । गणेशाय० जानुनी० । गणनाथाय० ऊरू० । गणक्रीडाय० कटी० । वक्रतुंडाय० हृदयं० । लंबोदराय० कंठं० । गजाननाय०
स्कंधौ० । हेरंबाय० हस्तौ० । विकटाय० मुखं० । विघ्नराजाय० नेत्रे० । धूम्रवर्णाय० शिरः । कपर्दिनेन० सर्वांगंपू० ॥ अथावरणपू-
जा ॥ ईशानाय० अधोराय० तत्पुरुषाय० वामदेवाय० सद्योजाताय० इति प्रथमावरणम् १ । वक्रतुंडाय नमः एकदंताय० महोदराय० ग-
जाननाय० विकटाय० विघ्नराजाय० धूम्रवर्णाय० विनायकाय० इति द्वितीयावरणम् २ । ब्राह्मणेन० माहेश्वर्यै० कौमार्यै० वैष्णव्यै० वा-
राह्यै० इंद्राण्यै० चामुंडायै० महालक्ष्म्यै० इति तृतीयावरणम् ३ । इंद्राय नमः अग्नेये० यमाय० निर्ऋतये० वरुणाय० वायवे० सोमाय०
ईशानाय० । वरुणनिर्ऋत्योर्मध्ये, अनंताय० । इंद्रशानयोर्मध्ये, ब्रह्मणेन० इति चतुर्थीवरणम् ४ । वज्राय नमः शक्त्यै० दंडाय० खड्गाय०
पाशाय० अंकुशाय० गदायै० त्रिशूलाय० चक्राय० अजाय० इति पंचमावरणम् ५ ॥ दशांगं गुग्गुलं धूपं चंदनागरुसंयुतम् । उमासु-
त नमस्तुभ्यं गृहाण वरदो भव । यत्पुरुषमिति धूपम् ॥ गृहाण मंगलं देव घृतवार्तिसमन्वितम् । दीपं ज्ञानप्रदं चारु रुद्रप्रिय नमो ऽस्तु
ते । ब्राह्मणोऽस्येति दीपम् ॥ नैवेद्यं गृह्यतां देव० । चंद्रमामनसेति नैवेद्यम् ॥ इदं फलमिति फलम् ॥ पूगीफलमिति ता-
म्बूलम् ॥ हिरण्यगर्भेति दुक्षिणाम् ॥ अग्निर्ज्योती रविर्ज्योतिर्ज्योतिरग्निर्विभावसुः । ज्योतिस्त्वं सर्वदेवानां गणाधिप नमो ऽस्तु ते । नी-

राजनम् ॥ यानिकानिच० । नाभ्याद्यासीति प्रदक्षिणाम् ॥ नमो ऽस्त्वनताय० । सप्तास्यासन्निति नमस्कारम् ॥ गणाधिप नमस्तेऽस्तु
 नमस्तेऽस्तु गजानन । लंबोदर नमस्तेऽस्तु नमस्ते त्वविकासुत । एकदंत नमस्तेऽस्तु नमस्तेऽस्तु भवप्रिय । स्कंदाग्रज नमस्तेऽस्तु नमस्ते
 त्वीप्सितप्रद । कपर्दिगणनाथेश सर्वसप्तप्रदायक । यज्ञेनयन्नमिति मन्त्रपुष्पांजलिम् ॥ अथ ब्रह्मचारिपूजा ॥ आकणान्मुष्टिगणकान् विंश-
 त्यष्टी वराट्कार् । विप्राय बटवे दद्यान्नवपुष्पांचिताय च । तद्बुलान्वै ततो दद्यात्पाके षाभे च शोभनान् । कपर्दिगणनाथो ऽसौ प्रीयतां
 तण्डुलैः सदा ॥ कर्पां श्रुत्वा विधानेन देवमुद्रासयेत्ततः ॥ इति कपर्दिगणपतिपूजा ॥ ॥ अथ कथा ॥ कदाचिदुपविष्टश्च पार्वत्या सह शं-
 करः । इति प्राह प्रियां तां किं ह्युच्छरतिरस्ति ते ॥ दुरोदरमिषाज्जेतुं वाञ्छित प्रत्युवाच सा १ शिव उवाच । ममाप्यस्ति घ सा ऽपेक्षा दी-
 यते चेरपणो मम । तव किं किममीष्ट तु दास्यामि परमेश्वरि २ लोकत्रयं वा पृच्छस्व किमन्यैर्वचनेर्नृषा । पृच्छामि त्वां वचो देवि दातव्यं
 किं किमिच्छसि ३ विधासो येन जायेत तद्ददाथ शुभानने । वाक्यमेवं विध श्रुत्वा शर्वाणी च शिवांतिके ४ न विश्वासो ऽस्ति ते वाक्ये
 जित्वा दास्यसि मत्पणः । इति श्रुत्वा वचो देव्याः शंकरः प्राह निम्नयम् ५ पणः प्रकल्प्यतां देवि दीयते ऽसौ न सशयः । भाव संघित्य
 देवस्य सत्तरा कीदृितु ययौ ६ आयुधानि ततो देवः पणे योजितवान्दरः । त्रिशूलं त्रिशूलान्धर्वाज्जितवत्येव बहूमा ७ तस्मिन्कर्मणि त
 जित्वा पणमन्यं शिवा ऽपृहीत् । एव ह्मरुकादीनि तान्यन्यान्यजयत्पृथक् ८ दीनो भूत्वा महादेवो भवानीमन्नवीदिति । शार्ङ्गलघर्म त
 न्मध्ये देहि मे गिरिबे शुभे ९ देव्युवाच । न धैवं वक्तुमुचित महादेव पणे गते । पणे जिते न दास्यामि, पूर्वमुक्तो ऽसि तत्समर १० अ
 विधित्य ब्रवीपि त्व जगदीश कृपानिधे । इति श्रुत्वा वचो देव्या कृपितो ऽसौ महेश्वरः ११ आब्राह्मणशदिनं देवि न करिष्यामि मापणम् ।

इत्युक्त्वा च महादेवस्तत्रैवांतरधीयत १२ रक्ष रक्ष क्व गच्छामि किं जीवनमतः परम् । इति संचिंत्य सा द्रष्टुमुद्यानं प्रत्यपद्यत १३ गिरिजा तत्र
 वनिताष्टदं दृष्ट्वाऽब्रवीदिति । किमर्थमागताः सर्वाः किमेतत्क्रियते ऽधुना १४ नार्य ऊचुः । कपर्दिगणनाथस्य व्रतं कर्तुमिहागताः । तस्य
 पूजां विधायानौ इदानीं श्रूयते कथा १५ पार्वत्युवाच । किमर्थं तद्व्रतं नार्यो गुष्माभिः क्रियते वने । फलमस्य किमस्तीति पार्वती प्राह
 ताः प्रति १६ नार्य ऊचुः । पृच्छते किं त्वया देवि नैर्नारीभिर्गविके । अभीष्टसिद्धिरस्मानु वर्तते भुवनत्रये १७ इति श्रुत्वा वचस्तासां पा-
 र्वती प्राह ता भुवि । मत्तः कृपित्वा भगवान्निर्गतस्तु महेश्वरः १८ तस्य संदर्शनायैव करिष्ये व्रतमुत्तमम् १९ व्रतस्यैतस्य किं दानं वि-
 धानं कीदृशं मम । सर्वं विचिंत्य मनसा कथयंतु सुरांगनाः २० स्त्रिय ऊचुः । कालो विधानं दानं च व्रतस्यास्य फलं तथा । तत्सर्वं
 सावधानेन वक्ष्यामः शृणु पार्वति २१ पातादिदोषरहिते सचतुर्भानुवासरे । मासे कार्यं व्रतं सम्यगगणेशार्पितमानसैः २२ तैलतांबूलभो-
 गादीन्वर्जयित्वा शिवप्रिये । मंदवारे तु भुंजीयादेकवारं मितं यथा २३ प्रातःकाले शुचिर्भूत्वा स्नानं कुर्याद्विधानतः । वापीकूपतडागेषु
 नद्यां शुक्लतिलैः सह २४ संच्यादिकं यथान्यायं सर्वं निर्वर्त्य यत्नतः । अर्चनागारमासाद्य गोमयेनोपलिप्य च २५ गोचर्ममात्रं तन्मध्ये
 कुर्याद्विधेन मंडलम् । तन्मध्ये ऽष्टदलं पद्मं तन्मध्ये गणनायकम् २६ पूजयेत्स्वच्छकुसुमैर्हस्त्रिमिश्रिताक्षतैः । गां गौं गौं गौं गौं गौं न्यासं
 कृत्वा ततः परम् २७ मंत्रेणानेन कुसुमैर्देवमावाह्य निक्षिपेत् । अथवा गणनाथस्य प्रतिमामथ पूजयेत् २८ ततस्तद्व्रतचित्तः सन्धानं कु-
 र्याद्विधानतः । एकदंतं महाकायं लंबोदरं गजाननम् २९ विघ्ननाशकरं देवं हेरंबं प्रणमाम्यहम् । इमां पूजां गृहाणेश कर्पाद्गणनायक-
 ३० आगच्छेति त्रिरुच्चार्य कुर्यादावाहनादिकम् । पुराणमंत्रैरथवा वेदमंत्रैश्च षोडशैः ३१ पूजयेदुपचारैश्च मूलमंत्रेण पार्वति । तत्तत्प्रका-

शर्वभर्त्रर्गघपुष्पाक्षतादिभिः ३२ इन्द्रादिलोकपाछांश्च पूजयेद्देवसन्निधौ । छन्दोदर नमस्ते ऽस्तु नमस्ते त्वंविकासुत ३३ एकदंत नमस्ते
 ऽस्तु नमस्ते त्वीप्सितप्रद । कपर्दिगणनाथस्य सर्वसपत्न्यदायिनः ३४ पूजाप्रकारः कथितस्तवास्माभिः शुचिस्मिते । अकणानजलिभित्तान्द
 विष्वव्रीहितण्डुलान् ३५ स्वच्छान्यलेन सशोद्धम चूर्णं कुर्यान्महेश्वरि । शिवे तु चूर्णं प्रथमे भानुवारे ऽर्घ्यं द्रवत् ३६ कुर्याद्वितीये सपूर्णं
 चंद्रवत्स्पर्शकाष्टकम् । तृतीये पायसान्नं च दध्यन्नं च चतुर्थके ३७ आनीयाष्टांशकं सम्यग्देवं संपूज्य भस्मिन् । कल्पितान्नानि विधिवद्वि
 द्यते यानि च ३८ तेषां तेषामष्टमांशं तस्मै सम्यक्समर्पयेत् । ततः शुद्धाय बटवे दद्यादेकं वराटकम् ३९ मुष्ट्याभित्तौस्तण्डुलैश्च
 मुजीयाद्भागसहकम् । याः कामयते ये भक्ताः पूजास्ते प्राप्नुवन्ति हि ४० इत्युचुस्तां भवानीं तु स्त्रियो विगतकल्मषाः । तासां तद्वचनं श्रु
 त्वा तदानीमकरोद्धतम् ४१ तत्र क्षणाच्च विमेशः प्रत्यक्षः समजायत ॥ पार्वत्युवाच ॥ त्रिलोकनाथ देवेश करुणाकर शकर ४२ दीनाम
 नन्यगतिकां भक्तवत्सल पाहि माम् । तुष्टश्च शंकरः प्राह कथमेतत्त्वया कृतम् ४३ देव्युवाच । कपर्दिमणनाथस्य माहात्म्यात्किं न सिद्ध्यति ॥
 सूत उवाच ॥ व्रतस्यैतस्य माहात्म्यं ज्ञातुं वाञ्छितवान्स्वयम् ४४ उद्दिष्ट्या ऽऽगमन विष्णोरकरोत्तद्व्रतं शिवः । तदानीं गरुडारूढः समागत्य त
 मब्रवीत् ४५ भद्रागमनिमिचं किं कृतं शंकर त्वया । ममापि ज्ञापनीयं तदित्युक्ते ज्ञापयच्छिवः ४६ अथैतदकरोद्विष्णुरुद्दिष्ट्यागमन
 विधेः । आगतः सन्निधिः शीघ्रं ममाज्ञापय माधव ४७ विष्णुस्वाच । प्रयोजन चास्ति विधे तवागमनकारणे । एकदतव्रत किंचिद्भक्त्ये
 व न संशयः ४८ इन्द्रागमनमुद्दिश्य तदानीं तेन तत्कृतम् । आगत्य सहसा सोऽपि ममाज्ञापय विश्वसूद ४९ विधिस्वाच । हेरबव्रतमा-

हात्स्यं द्रष्टुमेवं कृतं मया । ममापि ज्ञापनीयं तदित्युक्ते विधिनोदितम् ५० विक्रमादित्यमुद्दिश्य वज्री तदकरोच्च सः ॥ विक्रमादित्य उवाच ।
 आगतोऽहं मनुष्यस्त्वामिन्द्र तत्ते किमीप्सितम् ५१ कपर्दिहस्तिवदनव्रतमाहात्म्यमीदृशम् । इति ज्ञातुं मयाऽभीष्टं तल्लब्धं, तं तदाऽब्र-
 वीत् ५२ विधानं तस्य माहात्म्यं ज्ञापनीयं त्वयेति मे । पप्रच्छ विक्रमादित्य उत्सुकश्च पुरंदरम् ५३ पुरंदरमुखाज्ज्ञात्वा तत्सर्वं स्वपुरी-
 प्रति । सायुधः प्रययौ राजा पराक्रमपरायणः ५४ कपर्दीशव्रतं कृत्वा महिष्याः पुरतोऽवदत् । जेष्यामि सकलाञ्छन्नून्प्राप्स्यामि च म-
 होन्नतिम् ५५ तस्य व्रतस्य किं दानमिति सा प्राह विक्रमम् । प्रत्युवाच क्रियामर्को दद्यादेकं वराटकम् ५६ एवं राज्ञो मुखाच्छ्रुत्वा हृप-
 यामास तद्व्रतम् । एवं चेत्तन्न कर्तव्यं मद्गृहे यत्र कुत्रचित् ५७ कपर्दिगणनाथेन किं स्यान्मम सुशोभनम् । न क्रियते मया नाथ कपर्द्याख्यं
 तु यद्व्रतम् ५८ सुत उवाच । इत्यादिदूषणादाशु कुष्ठव्याधिमवाप सा । कुष्ठव्याधियुतां पत्नी दृष्ट्वा राजाऽब्रवीत्तदा ५९ न स्थातव्यं त्व-
 याऽत्रेति सर्वं राज्यं विनश्यति । अर्कस्य वचनं श्रुत्वा ऋण्याश्रममगाच्च सा ६० परिचर्यावशानुष्टास्तस्याः सर्वे मुनीश्वराः । निश्चित्य यो-
 गमार्गेण सर्वे तामब्रुवन्सतीम् ६१ कपर्दीशव्रताक्षेपाद्दुःखं प्राप्तं त्वया शुभे । कुरुष्व तद्व्रतं सम्यक्सर्वं भद्रं भविष्यति ६२ ऋषीणामाज्ञया
 कृत्वा कपर्दीशव्रतं महत् । तदानीं राजमहिषी दिव्यदेहमवाप सा ६२ अस्मिन्नंतरिते काले भवान्या सह शंकरः । अगमच्च वृषारूढो
 भुवनानि चतुर्दश ६४ मध्ये मार्गे द्विजेंद्रस्य रोदनं भववल्लभा । श्रुत्वा ब्राह्मण मा रोदीः किमर्थं तव रोदनम् ६५ ब्राह्मण उवाच । न कि-
 मप्यस्ति मे दुःखं दारिद्र्यादेव केवलम् । देव्युवाच । दुःखं चेत्तव विप्रं कपर्दीशव्रतं कुरु ६६ ब्राह्मण उवाच । एतत्कर्तुं व्रतं देवि सामर्थ्यं
 नास्ति मेऽधुना ॥ देव्युवाच ॥ विक्रमार्कपुरं सर्वं वैश्यो दास्यति तत्कुरु ६७ कपर्दीशव्रतं नैव मंत्रित्वं प्राप्स्यसि ध्रुवम् । दारिद्र्यमोचनं स-

म्यग्भविष्यति न सक्षयः ६८ सुत उवाच । गृहं प्रति समागम्य गृहीत्वा तंडुकां ब्रिजः । वैश्यावृहीत्वा तत्सर्वं तदानीमकरोद्धतम् ६९ त-
स्मिन्नर्कपुरे विप्रस्तन्मत्रित्वमवाप सः । आन्नापयत्कृपदीशव्रत वैश्यस्य तत्क्षणात् ७० अकरोत्स्वस्रुतायाश्च विक्रमः पतिरस्त्विति ।
व्रतप्रभावादादित्यमुपयेमे विशःसुता ७१ अनेनैव विवाहेन परां प्रीतिमवाप सा । एवमंतरिते काले मृगयार्थं प्रविश्य सः ७२ गहनं
शुश्रूषार्थः सन्ययी मुनिवराश्रमम् । उपचरिः श्रमं नीत्वा तेषामर्को मनोरमाम् ७३ रमणीयाश्रमे तस्मिन्दर्शयामास विक्रमः । इत्यष्ट
ल्लुन्मुनीन्सर्वान्देया चेपा ममांगना ७४ तवेय महिषीत्युक्त्वा नयेनास्मे समर्पयन् । सम महिष्या स्वपुरीं दिव्यनारीनैर्युताम् ७५
इष्टः सन्विक्रमादित्यः सधमात्प्राह भूपतिः । कर्पदिगणनायस्य व्रतं कृत्वा स्त्रिया सह ७६ अजयद्विक्रमादित्यः सकलं शत्रुमंडलम् । ग
णनाथव्रतेनैव पुत्रपौत्रवृत्तश्च सः ७७ धनधान्यादिसंपत्तिं सुखेन न्यवसृजुवि । एतद्वत् ये कुर्वन्ति याश्च कल्पविधानतः । घट्टुणां पुरुषार्थो-
ना तेषां प्राप्तिर्भवेद्ध्रुवम् ७८ हयमेघस्य विघ्ने तु सजाते सगरः पुरा । इदमेव व्रतं कृत्वा पुनरश्वं प्रलब्धवान् ७९ इमा कयां पंचवार
प्रथमे भानुवासरे । द्वितीये च तृतीये च पद्मार शृणुयाद्वती ८० इति श्रीस्कंदपुराणे कर्पदिविनायकव्रतकथा समाप्ता ॥ अथा
भिननकृष्णचतुर्थ्या दशरथललिताव्रतम् ॥ तच्च पौर्णिमातमासेन कार्तिकवद्यचतुर्थ्या कार्यम् । देशकालौ संकीर्त्य । मम पुत्रपौत्रादिसक-
लक्षामनासिद्धचर्यदशरथललितामीत्यर्थं यथा मीलितोपचारैः पूजनमह करिष्ये, आसनादिकलशाराधनं च करिष्ये इति सकल्प्य ॥ आग-
च्छ ललिते देवि सर्वसत्प्रदायिनि । यावत्पूजां करिष्यामि तावत्वं सन्निधौ भव । आवाहनम् ॥ नीलकंशेयवसना हेमामां कमलासना
म् । भक्तानां वरदां नित्य ललितां चितयाम्यहम् । ध्यायामि ॥ कार्तस्वरमये दिठ्ये नानामणिसमन्विते । अनेकरत्नसंगुत्के आसने सवि

शस्व भोः । आसनम् ॥ गंगादिसर्वतीर्थेभ्यो मया प्रार्थनयाऽऽहुतम् । तोयमेतत्सुखस्पर्शं पाद्यार्थं प्रतिगृह्यताम् । पाद्यम् ॥ दक्षस्य दुहितः
 साध्व रोहिणीनामविभ्रुते । पुत्रसंपत्तिकार्यार्थं गृहाणाढ्यं नमोऽस्तुते । अढ्यम् ॥ पाटलोशीरकर्पर्गसुरभि स्वादु शीतलम् । तोयमाच-
 मनीयार्थं शिशिरं प्रतिगृह्यताम् । आचमनीयम् ॥ पयोदधिद्वृतमधुशर्करासंयुतेन च । पंचामृतेन स्नपनं प्रीयतां परमेश्वरी । पंचामृतस्नानम् ॥
 मंदाकिन्याः समानीतं हेमांभोरुहवासितम् । स्नानाय ते मया भक्त्या नीरं स्वीक्रियतां शिवे । स्नानम् ॥ सर्वसत्त्वाधिके सौम्ये लोकलज्जा-
 निवारणे । मयोपपादिते तुभ्यं वाससी प्रति० । वस्त्रम् ॥ मलयाचलसंभूतं घनसारं मनोहरम् । हृदयानंदनं चारु चंदनं प्रति० । चंदनम् ॥
 हरिद्रां कुंकुमं चैव सिंदूरं कज्जलान्वितम् । सौभाग्यद्रव्यसंयुक्तं गृहाण परमेश्वरि । सौभाग्यद्रव्यम् ॥ कूष्मांडैर्मालतीकाद्यैर्जातीपुष्पैः सुगंधिभिः ।
 मयाऽऽहुतानि पुष्पाणि पूजार्थं प्रति० । पुष्पाणि ॥ अथांगपूजा ॥ दशांगललितायै न० पादौष० । भवान्यै० गुल्फौ० । सिद्धेश्वर्यै० जंघे० ।
 भद्रकाल्यै० जानुनी० । श्रियै० ऊरू० । विश्वरूपिण्यै० कटी० । देव्यै० नाभिं० । वरदायै० कुक्षिं० शिवायै० हृदयं० । वागीश्वर्यै०
 स्कंधौ० । महादेव्यै० बाहू० । भद्रायै० करौ० । पद्मिन्यै० कंठं० । सरस्वत्यै० मुखं० । कमलासनायै० नासिकां० । महिषमर्दिन्यै०
 नेत्रे० । लक्ष्म्यै० कर्णौ० । भवान्यै० ललाटं० । विंध्यवासिन्यै० शिरःपू० । सिंहवाहिन्यै० सर्वांगपू० । वनस्पतिसोद्भूतो गंधाढ्यश्च
 मनोहरः । आग्नेयः सर्वदेवानां धूपोऽयं प्रतिगृह्यताम् । धूपम् ॥ साज्यंचव० । दीपम् ॥ नैवेद्यं गृह्यतां देवि० । नैवेद्यम् ॥
 मध्येपानीयम् ॥ इदं फलं० । फलम् ॥ पूगीफलं मह० । तांबूलम् ॥ हिरण्यगर्भं० । दक्षिणाम् ॥ कर्पूरगौरं० । नीराजनम् ॥ नमो-
 देव्यै महादेव्यै० । मंत्रपुष्पम् ॥ यानिकानिचपापानि० । प्रदक्षिणाः ॥ अन्यथा शरणं नास्ति त्वमेव शरणं मम । तस्मात्कारुण्य-

म्यग्भविष्यति न सशयः ६८ सुत उवाच । गृहं प्रति समागम्य गृहीत्वा तं बुकान् द्विजः । वैश्याह्वीत्वा तत्सर्वं तदानीमकरोद्धतम् ६९ त
 स्मिन्नर्कपुरे विप्रस्तन्मथ्रित्वमवाप सः । आन्नापयत्कपर्दीशव्रतं वैश्यस्य तत्क्षणाव ७० अकरोत्स्वसुतायाश्च विक्रमः पतिरस्त्विति ।
 व्रतप्रभावादादित्यमुपयेमे विशःसुता ७१ अनेनैव विवाहेन परां प्रीतिमवाप सा । एवमंतरिते काले मृगयार्थं प्रविश्य सः ७२ गहनं
 क्षुद्रपार्चः सन्यस्यो मुनिवराग्रमम् । उपचारिः श्रमं नीत्वा तेषामर्को मनोरमाम् ७३ रमणीयाश्रमे तस्मिन्दर्शयामास विक्रमः । इत्यष्ट
 च्छन्मुनीन्सर्वान्देया चैषा ममांगना ७४ तवेय महिषीत्युक्त्वा नयेनास्मे समर्पयन् । समं महिष्या स्वपुरीं दिव्यनारीनैर्युताम् ७५
 द्रष्टुः सन्विक्रमादित्यः सधमात्माह भूपतिः । कपर्दिगणनायस्य व्रतं कृत्वा सह ७६ अजयद्विक्रमादित्यः सकलं शत्रुमंडलम् । ग
 णनाथव्रतेनैव पुत्रपौत्रहृतश्च सः ७७ धनधान्यादिसपत्निः सुखेन न्यवसन्नुवि । एतद्भूतं ये कुर्वन्ति याश्च कल्पविधानतः । चतुर्णां पुरुषार्थो-
 ना तेषां प्राप्तिर्मेवेद्वयम् ७८ हयमेवस्य विन्ने तु सजाते सगरः पुरा । इदमेव व्रतं कृत्वा पुनरश्वं प्रलब्धवान् ७९ इमां कयां पंचवार
 प्रथमे भानुवासरे । द्वितीये च तृतीये च पद्मार मृणुयाद्वती ८० इति श्रीस्कंदपुराणे कपर्दिविनायकव्रतकथा समाप्ता ॥ अथा
 धिनकृष्णचतुर्थ्यां दशरथललिताव्रतम् ॥ तच्च पौर्णिमातमासेन कार्तिकवद्यचतुर्थ्यां कार्यम् । देशकाळौ संकीर्त्य । मम पुत्रपौत्रादिसक
 लकामनासिद्वर्षदशरथललिताप्रीत्यर्थं यथा मीलितोपचारैः पूजनमहं करिष्ये, आसनादिकलशाराधनं च करिष्ये इति सकल्प्य ॥ आग-
 च्छ ललिते देवि सर्वसपत्न्यादायिनि । यावत्पूजां करिष्यामि तावत्सर्वं सन्निधी भव । आवाहनम् ॥ नीलक्रीशयवसनां हेमाभां कमलासना
 म् । भक्तानां वरदां नित्यं ललितां चिंतयाम्यहम् । ध्यायामि ॥ कार्तस्वरमये दिठ्ये नानामणिमन्त्रिते । अनेकरत्नसंयुक्ते आसने सवि

पूजयित्वा क्षमापयेत् । ततो मंगलवाद्यैश्च गायनाद्यैः प्रतोषयेत् १४ चंद्रोदये च संप्राप्ते अर्घ्यं दद्याद्युधिष्ठिर । शंखे तोयं समादाय स-
 पुष्पाक्षतचंदनम् १५ जानुभ्यामवनीं गत्वा चंद्रायाऽर्घ्यं निवेदयेत् १६ पंचरत्नसमायुक्तं दशपुष्पैः समन्वितम् । अक्षतैश्च समायुक्तं चंद्रा-
 याऽर्घ्यं निवेदये १७ दशरथललिते देवि दशपुष्पं दशांजलिम् । चंद्रेण सहिते देवि गृहाणाऽर्घ्यं नमो ऽस्तु ते १८ दशरथनाम या देवी
 नित्यमाराधिता मया । पुत्रार्थी कामये देवि सर्वान्कामान्प्रयच्छ मे १९ दशसंख्याश्च करकाः शीतोदकसमन्विताः । वर्षे वर्षे प्रदातव्या
 ब्राह्मणेभ्यः प्रयत्नतः २० इत्थं प्रपूजयेद्देवीं सर्वदा तु प्रयत्नतः । अर्वाक् या दशवर्षाणां पूजयेद्भक्तिभावतः २१ नारी नरो वा राजेंद्र व्रत-
 मेतत्करोति वै । यं यं चितयते कामं व्रतस्यास्य प्रभावतः । पुत्रपौत्रधनं धान्यं लभते नात्र संशयः २२ ॥ इति कथा ॥ अथोद्या-
 पनम् ॥ उद्यापनविधिं वक्ष्ये व्रतसंपूर्तिहेतवे । कृष्णपक्षे चतुर्थ्यां तु आश्विने व्रतमाचरेत् ॥ दशविप्रैः सपत्नीकैर्वेदेवेदांगपारगैः । स्ना-
 त्वा सायंतने काले सर्वैस्तैर्भक्तिभावतः ॥ चतुःस्तंभं चतुर्द्वारं कदलीस्तंभमंडितम् । तन्मध्ये कारयेत्पद्मं पंचवर्णैः सुशोभितम् ॥ कलश-
 स्थापयेत्तत्र विधानेन समन्वितम् । ताम्रं वा मृण्मयं कुंभं वस्त्रगुग्मेन वेष्टयेत् ॥ तस्योपरि न्यसेद्देवं रोहिण्या सहितं विधुम् ॥ सुवर्णनि-
 र्मितं देवं चतुर्भुजसमन्वितम् । सौवर्णीं रोहिणीं कार्यां चंद्रमा रजतस्य च । पूर्वोक्तेन विधानेन पूजां कृत्वा समाहितः ॥ एवं पूजा प्रकर्त-
 व्या षोडशैरुपचारकैः । मोदकान्कारयेद्वाजन्तिलजानेकविंशतिम् ॥ दश विप्राय दातव्या आत्मार्थं स्थापयेद्दश । एको देवाय दातव्यो
 ललिताप्रीतये व्रती ॥ दशरथललितादेव्या व्रतसंपूर्णहेतवे । वाणकं द्विजवर्याय सहिरण्यं ददाम्यहम् ॥ दशरथनाम या देवी नित्यमारा-

१ दशवर्षाणि यत्नत इत्यपि पाठः । २ दशवार्षिकी इत्यर्थः । ३ चंद्रमा रजतस्य चेत्यग्रे उक्तत्वादेन विरोधो दृश्यते ।

भावेन रक्ष मां परमेश्वरि । दशरथनाम्नी या देवी दशपुष्पा दशाक्षरा । पुत्रार्थी कामये देवि सर्वान्कामान्प्रयच्छ मे । प्रार्थना ॥
 दशरथललितादेव्या व्रतसंपूर्णहिते । वाणक दिजवर्याय सहिरण्य दद्राम्यहम् । वायनम् ॥ सवाहना शक्तियुता वरदा प्रजिता मया ।
 ममानुग्रहकुर्वाणा गच्छ त्व निजमन्दिरम् । इति विसर्जनम् ॥ ॥ अथ कथा ॥ सुत उवाच । अरण्ये वर्तमानास्ते पाण्डवा दुःस्वकर्शि-
 ता । कृष्ण दृष्ट्वा महात्मान प्रणिपत्य यथाक्रमम् १ युधिष्ठिर उवाच । देवदेव जगन्नाथ लक्ष्मीप्रिय जनार्दन । कथयस्व सुरश्रेष्ठ दशां
 गललिताव्रतम् २ कथमेया समुत्पन्ना केनादौ पूजिता भुवि । पूजनार्त्तिक फलावाप्ति कथयस्व सुरेश्वर ३ श्रीकृष्ण उवाच । पुरा त्रेता
 युगे पार्थ राजा दशरथो महान् । तस्य भार्या तु कौसल्या अपुत्रा सा पतिव्रता ४ अयाजगाम कस्मिंश्चिद्विष्यशृंग ऋषीश्वर । स्वागतं च
 कृतं राज्ञा सोपविष्टो वयसने ५ तेन राज्ञा मुनिश्रेष्ठः स्तोत्रैश्च बहु तोषितः । तस्य भक्त्या तु संतुष्टो ऋषिर्वचनमब्रवीत् ६ मुनिस्त्वा-
 च । तुष्टोऽहं तव राज्ञेन्द्र कौसल्याभार्याया सह । ब्रूहि त्वं च महामाग किं प्रियं ते करोम्यहम् ७ दशरथ उवाच । यदि तुष्टोऽसि मे विप्र
 द्यपुत्रोऽहं ऋषीश्वर । तीर्थं वा व्रतमेकं वा तद्वदस्व मुनीश्वर ८ मुनिस्त्वाच । शृणु राजन्ववहितो व्रतमेकं ब्रवीमि ते । पुत्रकामव्रतं श्रे-
 ष्ठं कृतं राजन्मृगशूरे ९ रोहिणी नाम चंद्रस्य भार्या परमवल्लभा । सा धैव ललिता नाम्नी रोहिणीति नराधिप १० आश्विनस्य सिते पक्षे
 दशम्यादि प्रपूजयेत् । दशम्यादि चतुर्थ्यंतं दिगिदनानि व्रतं घरेत् ११ आश्विनस्य सिते पक्षे चतुर्थ्यां तु विशेषतः । स्नात्वा सार्यतने
 काले सन्नेमन्भक्तिमावत १२ दूर्व्यार्द्धमातुर्लिगायत्रीतिपुण्यै सुगंधिभिः । गंधपुष्पैस्ताथा धूपैर्नवैर्दशभोदकैः १३ अर्घ्यं दद्याच्च देव्यन्ने

१ पयस्कर्म समररूपं स्वे स्वे स्थाने स्थित्वा इत्यर्थः । २ जनेन पूजयित्वा, समापयेदितिस्थाप्राप्तेण सम्बन्धः ।

पूजयित्वा क्षमापयेत् । ततो मंगलवाद्यैश्च गायनाद्यैः प्रतोषयेत् १४ चंद्रोदये च संप्राप्ते अर्घ्यं दद्याद्युधिष्ठिर । शंखे तोयं समादाय स-
 पुष्पाक्षतचंदनम् १५ जानुभ्यामवनीं गत्वा चंद्रायाध्वं निवेदयेत् १६ पंचरत्नसमायुक्तं दशपुष्पैः समन्वितम् । अक्षतैश्च समायुक्तं चंद्रा-
 याध्वं निवेदये १७ दशरथललिते देवि दशपुष्पं दशांजलिम् । चंद्रेण सहिते देवि गृहाणार्घ्यं नमो ऽस्तु ते १८ दशरथनाम या देवी
 नित्यमाराधिता मया । पुत्रार्थी कामये देवि सर्वान्कामान्प्रयच्छ मे १९ दशसंख्याश्च करकाः शीतोदकसमन्विताः । वर्षे वर्षे प्रदातव्या
 ब्राह्मणेभ्यः प्रयत्नतः २० इत्थं प्रपूजयेद्देवीं सर्वदा तु प्रयत्नतः । अर्वाक् या दशवर्षाणां पूजयेद्भक्तिभावतः २१ नारी नरो वा राजेंद्र व्रत-
 भेत्तत्करोति वै । यं यं चिंतयते कामं व्रतस्यास्य प्रभावतः । पुत्रपौत्रधनं धान्यं लभते नात्र संशयः २२ ॥ इति कथा ॥ ॥ अथोद्या-
 पनम् ॥ उद्यापनविधिं वक्ष्ये व्रतसंपूर्तिहेतवे । कुष्णपक्षे चतुर्थ्यां तु आश्विने व्रतमाचरेत् ॥ दशविप्रैः सपत्नीकैर्वेदेदांगपारगैः । स्ना-
 त्वा सायंतने काले सर्वैस्तेर्भक्तिभावतः ॥ चतुःस्तंभं चतुर्द्वारं कदलीस्तंभमंडितम् । तन्मध्ये कारयेत्पद्मं पंचवर्णैः सुशोभितम् ॥ कलशं
 स्थापयेत्तत्र विधानेन समन्वितम् । ताम्रं वा मृण्मयं कुंभं वस्त्रयुग्मेन वेष्टयेत् ॥ तस्योपरि न्यसेद्देवं रोहिण्या सहितं विधुम् ॥ सुवर्णनि-
 र्मितं देवं चतुर्भुजसमन्वितम् । सौवर्णीं रोहिणीं कार्यां चंद्रमा रजतस्य च । पूर्वोक्तेन विधानेन पूजां कृत्वा समाहितः ॥ एवं पूजा प्रकर्त-
 व्या षोडशैरुपचारकैः । मोदकान्कारयेद्वाजन्तिलज्जानेकविंशतिम् ॥ दश विप्राय दातव्या आत्मार्थं स्थापयेद्दश । एको देवाय दातव्या
 ललिताप्रीतये व्रती ॥ दशरथललितादेव्या व्रतसंपूर्णहेतवे । वाणकं द्विजवर्याय सहिरण्यं ददाम्यहम् ॥ दशरथनाम या देवी नित्यमारा-

१ दशवर्षाणि यत्नत इत्यपि पाठः । २ दशवार्षिकी इत्यर्थः । ३ चंद्रमा रजतस्य चेत्यग्रे उक्तत्वादेनेन विरोधो दृश्यते ।

धिता मया । पुत्रार्थी कामये देवि सर्वान्कामान्प्रयच्छ मे ॥ इति सप्रार्थ्य देवेशीं घंम्रायार्घ्यं निवेदयेत् । स्वगृहोक्तविधानेन कृत्वा ऽग्निं
 स्थापयेत्ततः ॥ एभिर्द्रव्यैर्यजेत्सम्यक् तिलपायसलुण्कैः । अष्टोत्तरशतं सद्यो ह्यष्टाविंशतिमेव वा ॥ जुहुयाच्चद्रमंत्रेण देवीर्मन्त्रेण चैव हि ।
 एवं समाप्य होमं तु तत्राचार्यं प्रपूजयेत् ॥ सुहृन्निर्दशयुग्मैश्च पक्वान्नेभ्य प्रपूजयेत् । विप्राय पीठदानं च ततः कुर्याद्विसर्जनम् ॥ ततः पु-
 त्राः प्रजायन्ते धनधान्यसमन्विता । सीभाग्यं पुत्रसप्ततिर्जायते मृश्चूर्तावर ॥ अवैधव्यं च लभते सर्वान्कामानवाप्नुयात् । एतत्ते कथित-
 म्युप किमन्यच्छ्रेष्ठमिच्छसि ॥ कृष्ण उवाच । कुर्वे दशरयेनास्मिन्कीसल्याभार्यया सह । ह्यष्टा दशरयादेवी गणेशेन सच्चद्रमाः ॥ यस्मा-
 त्स कृतकृत्यश्च राजा भार्यया सह मोदते । तस्मादशरया नाम ललिता मुवि कीर्तिता ॥ एतत्ते कथित राजन्दशांगल्ललिताव्रतम् । य इदं
 मृणुयान्नित्यं श्रावयेद्यः समाहितः ॥ अश्वमेधसहस्रस्य फलं तस्य पुत्रं भवेत् ॥ इति श्रीभविष्योत्तरपुराणे दशरथल्ललिताव्रतोद्यापन संपूर्णं
 म् ॥ ॥ अथ कार्तिककृष्णचतुर्थ्यां अथवा वक्षिणदेशे आश्विनकृष्णचतुर्थ्यां करकचतुर्थ्याव्रत ॥ ॥ अत्र स्त्रीणामेवाधिकारः ता-
 सामेव फलश्रुतेः ॥ जाचम्य मासपक्षाष्टल्लित्य, ममः सीभाग्यपुत्रपौत्रादिस्तृप्तिरश्रीप्राप्तये करकचतुर्थ्याव्रतम् करिष्य इति सकल्प्य, वट-
 विलित्य तदथस्ताच्छिवं पण्मुखयुक्तां गौरीं लिखित्वा, पोटगोपचारैः पूजयेत् ॥ पूजामत्रः नमः शिवायै शर्वाण्यै सीभाग्यं सततिं शु-
 भात् ॥ प्रयच्छ भक्तियुक्तानां नारीणां हसकृष्णै-इति ॥ ततः नर्मोतनाममंत्रेण शिवपण्मुखगौरीगणपतीनां पूजा कार्यो । ततः सपक्वा-
 न्नान्नसत्संपुष्कान्दशकरकान् ब्राह्मणाय दद्यात् । ततः पिष्टकनैवेद्यं मोष्य सर्वं निवेदयेत् । ततश्चन्द्रोदयोत्तरं चंद्रायार्घ्यं दद्यात् ॥ ॥
 वयं कथा ॥ मांघातोवाच ॥ अर्जुने त्वं गते तसु इद्रकीर्णगिरिं प्रति । विपण्णमनसा सुहृद्ग्रीवपदी समर्चयितव्यः । अहो किरीटिना कर्म

समारब्धं सुदुष्करम् । बहवो विघ्नकर्तारो मार्गे वै परिपंथिनः २ चिंतयित्वेति सा देवी कृष्णा कृष्णं जगद्गुरुम् । भर्तुः प्रियं चिकीर्षती
साऽपृच्छद्विघ्नवारणम् ३ द्रौपद्युवाच । कथयस्व जगन्नाथ व्रतमेकं सुदुर्लभम् । यत्कृत्वा सर्वविघ्नानि विलयं यांति तद्भद्र ४ श्रीकृष्ण
उवाच । एवमेव महाभागे शंभुः पृष्ठः किलोमया । तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा प्राह देवो महेश्वरः ५ शृणु देवि वरारोहे वक्ष्यामि त्वां महे-
श्वरि । सर्वविघ्नहरेत्याहुः करकारुण्या चतुर्थिका ६ पार्वत्युवाच । भगवन्कीदृशी प्रोक्ता चतुर्थी करकाभिधा । विधानं कीदृशं प्रोक्तं केने-
यं च पुरा कृता ७ ईश्वर उवाच । शक्रप्रस्थपुरे रम्ये विद्वज्जनसमाकुले । स्वर्णरौप्यसमाकीर्णे रत्नप्राकारशोभने ८ दिव्यनारीजनालोके
वशीकृतजगत्रये । वेदध्वनिसमायुक्ते स्वर्गादपि मनोहरे ९ वेदशर्मा द्विजस्तत्र वसन्देशे विदांवरः । पत्नी तस्यैव विप्रस्य नाम्ना लीलावती
शुभा १० तस्यां संजनयामास पुत्रान्सप्त मितौजसः । कन्यां वीरावतीं नाम्नीं सर्वलक्षणसंयुताम् ११ नीलोत्पलाभनयनां पूर्णेन्दुसदृशानना-
म् । तां तु काले शुभदिने विधिवच्च द्विजोत्तमः १२ ददौ वेदांगविदुषे विप्राय विधिपूर्वकम् । अत्रांतरे आट्टदारैश्चक्रे गौर्याः शुभं व्रतम् १३
चतुर्थ्यां कार्तिकस्थाय कृष्णायां तु विशेषतः । स्नात्वा सायंतने काले सर्वास्ता भक्तिभावतः १४ विलिख्य वटदृक्षं च गौरीं तस्य तले लिखेत् ।
शिवेन विघ्ननाथेन षण्मुखेन समन्विताम् १५ गंधपुष्पाक्षतैर्गौरीं मंत्रेणानेन पूजयेत् १६ नमः शिवायै शर्वाण्यै सौभाग्यं संततिं शुभाम् ।
प्रयच्छ भक्तियुक्तानां नारीणां ह्रस्वल्लभे १७ तस्याः पार्श्वे महादेवं विघ्ननाथं षडाननम् । पुनः पुष्पाक्षतैर्धूपैरर्चयंश्च पृथक् पृथक् १८
पक्वान्नाक्षतसंपन्नान्सदीपान्करकान्दश । तथा पिष्टकनैवेद्यं भोज्यं सर्वं निवेदयन् १९ प्रतीक्षंत्यः स्त्रियः सर्वाश्चंद्रमहर्ष्यपराः स्थिताः । सा

१ वेदधर्मेति पाठो कचित्पुस्तकेषु दृश्यते ।

धिता मया । पुत्रार्थी कामये देवि सर्वान्कामान्प्रयच्छ मे ॥ इति संप्राप्त्यर्घ्यं देवेर्षीं चंद्रायार्घ्यं निवेदयेत् । स्वयद्योक्तविधानेन कृत्वा ऽग्निं
 स्थापयेत्ततः ॥ एभिर्द्रव्यैर्यजेत्सम्यक् तिलपायसलुङ्गीः । अष्टोत्तरशतं सद्यो ह्यष्टाविंशतिमेव वा ॥ जुहुयाच्चद्रमंत्रेण देवीमंत्रेण चैव हि ।
 एवं समाप्य होमं तु तत्रार्चार्घ्यं प्रपूजयेत् ॥ छद्भिर्दिशयुग्मैश्च पक्षानैश्च प्रपूजयेत् । विप्राय प्रीठदानं च ततः कुर्याद्विसर्जनम् ॥ ततः पु-
 त्राः प्रजायंते धनधान्यसमन्विता । सौभाग्यं पुत्रसप्तसिर्नायते भूधृतावर ॥ अवेधव्यं च लभते सर्वान्कामानवाप्नुयात् । एतत्ते कथित-
 म्युप किमन्यच्छ्रेष्ठमिच्छसि ॥ कृष्ण उवाच । कृते दशरयेनास्मिन्कीसल्याभार्यया सह । सुष्टा दशरयादेवी गणेशेन सचद्रमाः ॥ यस्मा-
 त्स कृतकृत्यश्च राजा भार्यया सह मोदते । तस्माद्दशरया नाम लळिता मुवि कीर्तिता ॥ एतत्ते कथितं राजन्दर्शांगललितान्नतम् । य इदं
 शृणुयान्नित्यं श्रावयेद्वा समाहितः ॥ अश्वमेधसहस्रस्य फलं तस्य पुत्रं भवेत् ॥ इति श्रीमद्विष्णोत्तरपुराणे दशरयलळितान्नतोद्यापन संपूर्णं
 म् ॥ ॥ अथ कार्तिककृष्णचतुर्थ्यां अथवा दक्षिणदेशे आश्विनकृष्णचतुर्थ्यां करकचतुर्थीव्रतं ॥ ॥ अत्र स्त्रीणामेवाधिकारः ता-
 सामेव फलभुक्तेः ॥ आचम्य मासपक्षाष्टल्लस्य, ममः सौभाग्यपुत्रपौत्रादिद्युस्त्रिपथीप्राप्तये करकचतुर्थीव्रतम् करिष्य इति सकल्प्य, वट-
 विलिख्य तदधस्ताच्छिबं पण्मुससुक्तां गौरीं लिखित्वा, पोट्यापचारैः पूजयेत् ॥ पूजामन्त्रः-नमः शिवायै शर्वाण्यै सौभाग्यं सतति शु-
 भाय । प्रयच्छ भक्तियुक्तानां नारीणां हरवल्लभे-इति ॥ ततः नर्मोत्तनाममंत्रेण शिखपण्मुसगौरीभणपतीनां पूजा कार्या । ततः सप्तका-
 श्चान्नक्षतसंयुक्तान्दशकरकान् ब्राह्मणाय दद्यात् । ततः पिष्टकनैवेद्यं योग्य सर्वं निवेदयेत् । ततश्चन्द्रोदयोत्तरं चंद्रायार्घ्यं दद्यात् ॥ ॥
 अथ कथा ॥ मांघातोवाच ॥ अर्जुने तु गते तसु इद्रकीर्कगिरिं प्रति । विपण्णमनसा सुष्ठुद्रोपदी समर्पितयत् १ अहो किरीटिना कर्म

तेषां पुत्रान्धनं धान्यं सौभाग्यं चातुलं यशः ३९ करकं क्षीरसंपूर्णं तोयपूर्णमथापि वा । ददामि रत्नसंयुक्तं चिरं जीवतु मे पतिः ४० ।
इति मंत्रेण करकान्प्रदद्याद्विजसत्तमे । सुवासिनीभ्यो दद्याच्च आदद्यात्ताभ्य एव च ४१ एवं व्रतं या कुरुते नारी सौभाग्यकाम्यया । सौ-
भाग्यं पुत्रपौत्रादि लभते सुस्थिरां श्रियम् ४२ ॥ इति वामनपुराणे करकाभिधचतुर्थीव्रतं संपूर्णम् ॥ ॥ अथ माघशुक्लचतुर्थ्यां गौरी-
चतुर्थीव्रतम् ॥ हेमाद्रौ ब्राह्मे-उमाचतुर्थ्यां माघे तु शुक्लायां योगिनीगणैः । प्राग्भक्षयित्वा सुष्वा च भूयस्त्वांगात्स्वकैर्गणैः ॥ तस्मात्सा तत्र
संपूज्या नरैः स्त्रीभिर्विशेषतः । कुंदपुष्पैः प्रयत्नेन सम्यक् भक्त्या समाहितैः ॥ कुंकुमालक्तकाभ्यां च रक्तसूत्रैः सकंकणैः । रक्तपुष्पैस्तथा धूपैर्दो-
षैर्वलिभिरेव च ॥ गुडार्द्रकाभ्यां पयसा लवणेनाथ पालकैः ।-पालकं मृद्गांडं । इति ॥ हेमाद्रिः-पूज्याः स्त्रियश्च विविधास्तथा विप्राश्च शो-
भनाः ॥ सौभाग्यवृद्धये देयं भोक्तव्यं बंधुभिः सह ॥ इति गौरीचतुर्थीव्रतं ब्रह्मपुराणोक्तम् ॥ ॥ अथ माघशुक्लचतुर्थ्यां वरदचतुर्थी-
व्रतम् ॥ तदुक्तं काशीखंडे- माघशुक्लचतुर्थ्यां तु नक्तव्रतपरायणाः । ये त्वां हुंढे ऽर्चयिष्यन्ति ते ऽर्च्यार्यस्युरसुरद्भुहः ॥ विधाय वार्षिकीं
यात्रां चतुर्थीं प्राप्य तापसीम् । शुक्लान्तिलान्गुडैर्बद्ध्वा प्राश्रीयाल्लुहकान्ब्रवीती - तापसी माधी ॥ अत्र नक्तग्रहणात्प्रदोषव्यापिनी ग्राह्येति
सिद्धम् ॥ इति वरदचतुर्थीव्रतम् ॥ ॥ अथ माघकृष्णचतुर्थ्यां संकष्टहरगणपतिव्रतम् ॥ पूजाविधिः ॥ येभ्योमाताऋक् १ । एवापित्रेति च
जपित्वा ॥ आगमार्थेतु० । घंटानादं कृत्वा ॥ अपसर्पेत्विति छोटिकासुद्रां प्रदर्श्य । तीक्ष्णदंष्ट्रेति क्षेत्रपालं संप्राथ्य । आचम्य प्राणानायम्य,
मम सहकुंडुंबस्य क्षेमस्थैर्यविजयाभयायुरोर्गैश्चर्यार्थमिदृच्छ्यर्थं धर्मार्थकाममोक्षचतुर्विधपुरुषार्थसिद्धयर्थं श्रीसंकष्टहरगणेश्वरप्रीत्यर्थं नार-
दीयपुराणोक्तप्रकारेण पुरुषसूक्तविधानेन यथासंभावितनियमेन यथामीलितोपचारद्वयैः संकष्टचतुर्थीव्रतांगत्वेन गणपतिपूजनमहं करिष्ये ।

वाळा विकळा दीना छतृङ्घां परिपीडिता २० निपपात महीष्टे स्खुर्वीघवास्तथा । समाध्यास्य च वार्तेस्तां सुखमभ्युक्ष्य वारिणा २१
 तत्राता चितयित्वेवमास्थौह महावटम् । हस्ते चोल्कां समादाय ज्वलतीं श्लेषपीडितः २२ भगिन्यै दर्शयामास चंद्र व्याजोदित तदा ।
 त दृष्ट्वा घातिमुत्सृज्य दुमुले भावसयुता २३ चद्रोदय तमाग्राय अर्घ्यं दत्त्वा विधानतः । तदोपेण मृतस्तस्याः पतिघ्नमश्च दूषितः २४
 पतिं तथापि च दृष्ट्वा शिवमभ्यर्च्य सा पुन । व्रत निरशनं चक्रे यावत्सप्तत्सरो गतः २५ चक्रुः सवत्सरे स्त्रीते व्रत तन्नाटयोषितः । पूर्वोक्तिन
 विधानेन सा ऽपि चक्रे शुमानना २६ तदा ऽऽयाता शची देवी कन्याभिः परिवारिता । एतदेव व्रत कर्तुमागता स्वर्गलोकात् २७ वीराव-
 त्यास्तदाभ्याशमगमन्नागतः स्वयम् । दृष्ट्वा तां मानुषीं देवीं पप्रच्छ सकलं शची २८ वीरावती तदा पृष्ट्वा प्रोवाच विनयान्विता । अह
 पिदृगृह प्राप्ता मृतो ज्य मे पति प्रभुः २९ न जाने कर्मणः कस्य फलं प्राप्तं मया ऽधुना । मम भाग्यवशादेवि आगता ऽसि महेश्वरि
 ३० अनुगृहीष्व मां मातर्जीवयाऽऽशु पतिं मम ॥ इन्द्राण्युवाच । त्वया पितृगृहे पूर्वं कुर्वत्या कसकव्रतम् ३१ तदैवाहर्षं त्वया दत्तं विना
 चद्रोदय शुभे । तेन ते व्रतदोषेण स्वामी लोकांतर गतः ३२ इदानीं कुरु यत्नेन कसकव्रतमुत्तमम् । पतिं ते जीवयिष्यामि व्रतस्यास्य
 प्रभावतः ३३ कृष्ण उवाच । तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा व्रतं चक्रे विधानतः । प्रसन्ना साऽभवद्देवी शक्रस्य प्राणवल्लभा ३४ तया व्रते कृते
 देवी जलेनाभ्युक्ष्य तत्पतिम् । जीवयामास चेंद्राणी देववच्च वभूव सः ३५ ततश्चागाह्वरं स्वीय रेमे सा पतिना सह । धनं धान्यं सु-
 पुत्रांश्च दीर्घमायुश्च लब्धवान् ३६ तस्मास्वया ऽपि यत्नेन व्रतमेतद्विधीयताम् ३७ सुत उवाच । श्रीकृष्णस्य वचः श्रुत्वा चकार द्रौपदी
 व्रतम् । तद्व्रतस्य प्रभावेण जित्वा तान्कीरवात्रणे ३८ लेभिरे राण्यमतुलं पांडवा दुःखनाशनम् । ये करिष्यति सुमगा व्रतमेतन्निशागमे ॥

तेषां पुत्रान्धनं धान्यं सौभाग्यं चातुलं यशः ३९ करकं क्षीरसंपूर्णं तोयपूर्णमथापि वा । ददामि रत्नसंयुक्तं चिरं जीवतु मे पतिः ४०
इति मंत्रेण करकान्प्रदद्याद्विजसत्तमे । सुवासिनीभ्यो दद्याच्च आदद्यात्ताभ्य एव च ४१ एवं व्रतं या कुरुते नारी सौभाग्यकाम्यया । सौ-
भाग्यं पुत्रपौत्रादि लभते सुस्थिरां श्रियम् ४२ ॥ इति वामनपुराणे करकाभिधचतुर्थीव्रतं संपूर्णम् ॥ अथ माघशुक्लचतुर्थ्या गौरी-
चतुर्थीव्रतम् ॥ हेमाद्रौ ब्राह्मे-उमाचतुर्थ्या माघे तु शुक्लायां योगिनीगणैः । प्राग्भक्षयित्वा सृष्ट्वा च भूयस्त्वांगात्स्वकैर्गणैः ॥ तस्मात्सा तत्र
संपूज्या नरैः स्त्रीभिर्विशेषतः । कुंदपुष्पैः प्रयत्नेन सम्यक् भक्त्या समाहितैः ॥ कुंकुमालक्तकाभ्यां च रक्तसूत्रैः सकंकणैः । रक्तपुष्पैस्तथा धूपैर्दो-
र्षैर्बलिभिरेव च ॥ गुडार्द्रकाभ्यां पयसा लवणेनाथ पालकैः ।-पालकं मुद्गांडं । इति ॥ हेमाद्रिः-पूज्याः स्त्रियश्च विविधास्तथा विप्राश्च शो-
भनाः ॥ सौभाग्यवृद्धये देयं भोक्तव्यं बंधुभिः सह ॥ इति गौरीचतुर्थीव्रतं ब्रह्मपुराणोक्तम् ॥ अथ माघशुक्लचतुर्थ्या वरदचतुर्थी-
व्रतम् ॥ तदुक्तं काशीखंडे- माघशुक्लचतुर्थ्या तु नक्तव्रतपरायणाः । ये त्वां दुहे ऽर्चयिष्यन्ति ते ऽर्च्यार्यसुरसुरदुहः ॥ विधाय वार्षिकीं
यात्रां चतुर्थीं प्राप्य तापसीम् । शुष्ठान्तिखान्गुर्देर्बद्ध्वा प्राश्नीयात्तुह्युक्तान्व्रती ।- तापसी माधी ॥ अत्र नक्तग्रहणात्प्रदोषव्यापिनी ग्राह्येति
सिद्धम् ॥ इति वरदचतुर्थीव्रतम् ॥ अथ माघकृष्णचतुर्थ्या संकष्टहरगणपतिव्रतम् ॥ पूजाविधिः ॥ येभ्योमाताऋक् १ । एवापित्रेति च
जपित्वा ॥ आगमार्थं तु० । घंटानादं कृत्वा ॥ अपसर्पेति चित्वा ॥ तीक्ष्णदंष्ट्रेति क्षेत्रपालं संप्राप्य । आचम्य प्राणानायम्य,
मम सहकुटुंबस्य क्षेमस्थैर्यविजयाभयाभुरारोग्यैश्चर्याभिवृद्धयर्थं धर्मार्थकाममोक्षचतुर्विधपुरुषार्थसिद्धयर्थं श्रीसंकष्टहरगणेश्वरप्रीत्यर्थं नार-
दीयपुराणोक्तप्रकारेण पुरुषसूक्तविधानेन यथासंभावितनियमेन यथामीलितोपचारद्वयैः संकष्टचतुर्थीव्रतांगत्वेन गणपतिपूजनमहं करिष्ये ।

कलशार्चनं शस्त्रार्चनं च कृत्वा न्यासं कुर्यात् ॥ अस्य श्रीगणपतिमंत्रस्य शुक्लऋषिः । श्रीसकटहरगणपतिर्देवता । अनुष्टुप्छन्दः । श्रीसकट-
 हरगणपतिप्रतीत्यर्थं न्यासे विनियोगः । ॐ नमो हरेरं अगुष्टम्यां नमः । मदमोहितं तर्जनीम्यां नमः । मम सकटं निवारय मध्यामाभ्यां ० ।
 निवारय अनामिकाभ्यां ० । हुफट् कनिष्ठिकाभ्यां ० । स्वाहा करतलकरपृष्ठाभ्यां ० । एव हृदयादि ॥ मूर्ध्निःस्वरोमीति दिग्बधः ॥ ॐ नमो हरेरवम-
 दमोहितममंसकटं निवारय निवारय हुफट् स्वाहा ॥ अथ ग्यानम् ॥ श्वेताय श्वेतवस्त्रं सितकुसुमगणैः पूजितं श्वेतगणैः क्षीराब्धौ रत्नद्वीपे सुर-
 तक्षविमले रत्नसिंहासनस्थम् । दोर्मिः पाराङ्कुशेष्टायमयधृतश्चिरं चंद्रमोर्लि त्रिनेत्रं व्यायेच्छां त्यर्थमीशं गणपतिममलं श्रीसमेतं प्रसन्नम् ।
 लंबोदरं घटुर्बाहुं त्रिनेत्रं रत्नवर्णकम् । सर्वारमणशोभाब्जं प्रसन्नास्यं विधितयेत् । ध्यायामि ॥ आगच्छ विघ्नराजेंद्र स्याने चात्र स्थितो
 मय । आराधयिष्ये मत्पयाऽहं भवतं सर्वसिद्धये । ॐ सहस्रशीर्षा । गणेशाय नमः ॥ अभीप्सितार्थसिद्धयर्थं प्रजितो यः
 सुरासुरैः । सर्वविघ्नान्छिन्दे तस्मै गणाधिपतये नमः । ॐ पुरुष एवेदं । विघ्ननाशिने ० आसनम् ॥ गणाधिप नमस्तेऽस्तु सर्वसिद्धिकरं प्रभो ।
 पाद्यं गृहाण देवेश सुरासुरसुप्रजित । ॐ एतावानस्य ० । लंबोदराय ० पाद्यम् ॥ रत्नगंगाक्षतोपेतं रक्तपृष्णसमन्वितम् । अभ्यं गृहाण देवेश
 मया दत्तं हि भक्तिः । ॐ त्रिपादूर्ध्वं ० चत्वार्षवारिणे ० अभ्यं ॥ सुरासुरसमागव्यं सर्वसिद्धिप्रदायकं । मया दत्तं सुरश्रेष्ठ गृहाणा
 धमनीयकम् । ॐ तस्माद्विराळं ० । विश्वप्रियाय ० आचमनीयम् ॥ पयो दधि घृतं चैव शर्करामधुसयुतम् । पंचामृतेन स्नपनं करिष्ये
 सर्वसिद्धिदम् । ॐ मत्पुरुषेण ० । विघ्नहर्त्रे ० पंचामृतस्नानम् ॥ गंगादिसलिलं शुद्धं सुवर्णकलशे स्थितम् ॥ सुवासितं परिमलैः स्नापया-
 मि गणेश्वर । ब्रह्मचारिणे ० शुद्धोदकस्नानं पुरुषसूक्तेन कुर्यात् ॥ रत्नवर्णं वस्त्रयुग्मं सर्वकार्यार्थसिद्धये । मया दत्तं गणाध्यक्षं गृह्यतामखिला-

र्थं । ॐ तंयज्ञं । सर्वप्रदाय० वस्त्रयुग्मम् ॥ कुंकुमाक्तं मया दत्तं सौवर्णमुपवीतकम् । उत्तरीयेण संयुक्तं गृहाण गणनायक ।
 ॐ तस्माद्यज्ञात्सर्वहृतःसंभृ० । वक्रतुंडाय० यज्ञोपवीतम् ॥ चंदनागरुर्पूरंकुंमादिसमन्वितम् । गंधं गृहाण देवेश सर्वसि-
 छिप्रदायक । ॐ तस्माद्यज्ञात्सर्वहृतः । गणाध्यक्षाय० गंधम् ॥ अक्षताश्च सुरश्रेष्ठ कुंकुमाक्ताः सुशोभनाः । गृहाण वि-
 घ्नराजेंद्र मया दत्ता हि भक्तिः । गजवदनाय० अक्षतान् ॥ रक्तपुष्पणि विघ्नेश एकविंशतिसंख्यया । गृहाण सुमुखो भूत्वा
 मया दत्तान्मुमासुत । ॐ तस्मादध्वा० । गुणशालिनेनमः पुष्पाणि ॥ सुगंधीनि च माल्यानि गृहाण गणनायक । विनायक
 नमस्तुभ्यं शिवस्त्वनो नमो स्तुजे । विघ्ननाशिने० । माल्यानि ॥ एकविंशतिनामभिः दूर्वाभिः पुष्पैर्वा पूजयेत् ॥ ॐ गजान-
 नायनमः विघ्नराजाय० लंबोदराय० शिवात्मजाय० वक्रतुंडाय० शूर्पकर्णाय० कूजाय० गणेशाय० विघ्ननाशिने० विकटाय० वामदेवा-
 य० सर्वदेवाय० सर्वातिनाशिने० विघ्नहर्त्रेण० धूम्राय० सर्वदेवाधिदेवाय० उमापुत्राय० कृष्णपिंगलाय० भालचंद्राय० गणाधिपाय० ए-
 कंदताय० २१ । इत्येकविंशतिदूर्वापुष्पाणि समर्पयामि ॥ अथांगपूजा ॥ संकटनाशिनेनमः पादौपूजयामि । स्थूलजंघाय० जंघे० ।
 एकंदताय० जानुनी० । आखुवाहनाय० ऊरू० । हेरंबाय० कटी० । लंबोदराय० उदरं० । गणाध्यक्षाय० हृदयं० । स्थूलकंठाय०
 कंठं० । स्कंदाग्रजाय० स्कंधौ० । परशुहस्ताय० हस्तौ० । गजवक्त्राय० वक्त्रं० । सर्वेश्वराय० शिरः पू० । संकटनाशिने० सर्वांगं पू० ॥
 अथावरणपूजा ॥ गणाधिपायनमः उमापुत्राय० अधनाशिने० हेरंबाय० लंबोदराय० गजवक्त्राय० एकंदताय० धूम्रकेतवेन० भालचंद्रा-
 य० ईशपुत्राय० इभवक्त्राय० मूषकवा० । कुमागुरवे० संकटनाशिनेनमः-इति प्रथमावरणम् १ । विघ्नगणपतयेन० वीरगणपतये० शूर्प-

कर्णगणपतये० प्रसादमणपतये० वरदगणपतये० इंद्रमणपतये० एकदंतगणपतये० लंबोदरमणपतये० क्षिप्रमणपतये० सिद्धिगणपतये०
 -इति द्वितीयावरणम् २ रामायन० रमेष्टाय० हृषीकाय० रतिप्रियाय० पुष्पनागाय० महेश्वराय० वराहाय० श्रीसदाशिवाय० -इ-
 ति तृतीयावरणम् ३ । आदित्यायन० चंद्राय० कुम्भाय० बुधाय० बृहस्पतये० शुक्राय० शनैश्वराय० केतवे० सिद्धये० समुद्रये० काल्ये०
 मदनरत्ने० मदद्राविण्ये० वसुमत्ये० वैनायक्येन०-इति चतुर्थावरणम् ४ । इंद्रायन० अग्नये० यमाय० निर्ऋतये० वरुणाय० वायवे०
 सोमाय० ईशानाय०-इति पंचमावरणम् ५ ॥ अथ पत्रपूजा ॥ गणाविपायन० पाधीपत्रस० । सुमुखाय० शृंगराय० । उमापुत्राय०
 विल्वप० । गजवक्राय० श्वेतवूर्वाय० लंबोदराय० बदरीय० । हरसुन० घनूरुप० । गुहाग्रजाय० तुलसीप० । गजकर्णाय० अपामा-
 र्गप० । एकदंताय० वृहतीप० । इमवक्राय० शमीप० । मूषकवाहनाय० करवीरप० । विनायकाय० वेणुप० । कपिलाय० अर्कप० ।
 भिन्नदंताय० अर्जुनप० । पत्नीहिताय० विष्णुर्काताप० । बटवेन० दाढीप० । मालवघ्न्याय० देवदारुप० । हेरंबाय० मरुप० । सि-
 द्धिदाय० सिंहरूप० । सुराग्रजाय० जातीप० । विघ्नराजाय० केतकीपत्रम् ॥-इत्येकविंशतिपत्राणि ॥ अथ पुष्पपूजा ॥ सुमुखाय० जा-
 तीपुष्पस० । एकदंताय० शर्वतीपु० । कपिलाय० यूयिकापु० । गजकर्णाय० चपकपु० । लंबोदराय० कल्हारापु० । विक्टाय० केत-
 कीपु० । विघ्ननाशिने० षकुलपु० । विनायकाय० जपापु० । धूमकेतवे० पुन्नागपु० । गणाध्यक्षाय० घनूरुपु० । मालचंद्राय० मातु-
 र्छिगपु० । पत्नीहिताय० विष्णुर्कातापु० उमापुत्राय० करवीरपु० । गजाननाय पारिजातपु० । ईशपुत्राय० कमलपु० । सर्वसिद्धि

१ सिद्धरत्नमेवे स्यादित्यमरटीकया विभक्तकाशे । सिद्धवारपत्रमित्यन्यस्मिन् पुस्तके इत्ययम् ।

प्रदाय० गोकर्णिकापु० । मूषकवाहनाय० कुमुदपु० । कुमारगुरवेन० तगरपु० । दीर्घशुंडाय० सुगंधिराजपु० । इभवक्राय० अगस्ति-
 पु० । संकटनाशनाय० पाटलापु० ॥— इत्येकविंशतिपुष्पाणि ॥ अथाष्टोत्तरशतनामपूजा ॥ ॐ अस्य श्रीअष्टोत्तरशतविघ्नेश्वरदिव्यना-
 मास्तुस्तोत्रमंत्रस्य गृत्समदंष्ट्रुषिः । गणपतिर्देवता । अनुष्टुप्छंदः । गं बीजं । नं शक्तिः । मं कीलकम् । श्रीगणपतिप्रसादसिद्धयर्थं पूज-
 ने विनियोगः ॥ ॐ कारपूर्वकाणि नामानि ॥ ॐ विनायकाय नमः विघ्नराजाय० गौरीपुत्राय० गणेश्वराय० स्कंदाग्रजाय० अव्ययाय० पू-
 ताय० दक्षाध्यक्षाय० द्विजप्रियाय० अग्निगर्वच्छिंदेन० इंद्रश्रीप्रदाय० सर्वासिद्धिप्रदाय० शर्वतनयाय० शर्वप्रियाय० सर्वा-
 त्मकाय० सृष्टिकर्त्रे० देवानीकाचिंताय० शिवाय० शुद्धाय० बुद्धिप्रियाय० शांताय० ब्रह्मचारिणेन० गजाननाय० द्वैमातुरायै० मुनिस्तु-
 त्याय० भक्तविघ्ननाशिनेन० एकदंताय० चतुर्बाहवे० शक्तिसंयुताय० चतुराय० लंबोदराय० शूर्पकर्णाय० हेरंवाय० ब्रह्मवित्तमाय० का-
 लाय० ग्रहपतये० कामिनेन० सोमसूर्यामिलोचनाय० पाशांकुशधराय० चंडाय० गुणातीताय० निरंजनाय० अकल्मषाय० स्वयंसिद्धा-
 य० सिद्धार्चितपदांबुजाय० बीजपूरकाय० अत्यक्ताय० वरदाय० शार्धंताय० कृतिने० विद्वत्प्रियाय० वीतभयाय० गदिने० चक्रिणे०
 इक्षुशापधृते० अजोत्पलकराय० श्रीशाय० श्रीपतये० स्तुतिहर्षिताय० कुलाद्रिभृतेन० जटिनेन० चंद्रचूडाय० अमरेश्वराय० नागयज्ञो-
 पवीतिने० श्रीकंठाय० रामार्चितपदाय० व्रतिनेन० स्थूलकंठाय० त्रयीकर्त्रे० सामवोषप्रियाय० पुरुषोत्तमाय० स्थूलतुंडाय० अग्रगण्या-
 य० ग्रामर्ण्येय० गणपाय० स्थिराय० वृद्धिदाय० सुभगदाय० शूराय० वागीशाय० सिद्धिदायकाय० दूर्वाविल्वप्रियाय० कांताय० पा-
 पहारिणेन० कृतागमाय० समाहिताय० वक्रतुंडाय० श्रीपदाय० सौम्याय० भक्तकांसितदात्रे० अच्युताय० केवलाय० सिद्धिदाय०

सच्चिदानन्दविग्रहाय० ह्याननेन० मायायुक्ताय० दाताय० ब्रह्मिष्ठाय० भयवर्जिताय० प्रमत्तदैत्यभयप्रदाय० ठयत्कमूर्तये० अमूर्तकाय० पा
र्वतीशक्तरोत्संगसेलनोत्सवलालसायन० समस्तजगदाधाराय० वरदभूपकवाहनाय० तृष्टचिंसाय० प्रसन्नारमने० सर्वसिद्धिप्रदायकायनमः
-अष्टोर्धरातेनैव नाम्ना विघ्नेश्वरस्य च ॥ सुष्टाव शंकरः पुत्रं त्रिपुरं हंतुमुद्यतः ॥ यः पूजयेदनेनैव भक्त्या सिद्धिविनायकम् ॥ दुर्वादले
र्निखदलेः पुण्यैर्वा चदनाक्षतैः ॥ सर्वान्कामानवाप्नोति सर्वापन्थाः प्रमुच्यते ॥ इति श्रीमविष्णोत्तरपुराणे विघ्नेश्वराष्टोत्तरशतदिव्यनामस्तो-
त्रं संपूर्णम् ॥ वनस्पतिसोदृत दर्शागं गुग्गुलान्वितम् । गृहाण सर्वकामार्थं मया दत्त विनायक । ॐ यत्पुरुषं । उमापुत्राय० धूपम् ॥
घृताक्षवर्तिसयुक्त दीप शक्तिप्रदायकम् । गृहाणेश मया दत्तं तेनोराशे जगत्पते । ॐ ब्राह्मणोऽस्य० । रुद्रप्रियाय दीपम् ॥ अन्नं चतुर्वि-
ध स्वातु० । मर्त्यैर्नानाविधैर्युक्तान्मोदकान्घृतपाचितान् । गृहाण विघ्नयज्ज्वं विरुल्लसमन्वितान् । ॐ चद्रमाम० । विघ्ननाशिने० नै-
वेद्यम् ॥ फलानीमानि रम्याणि स्थापितानि तवाग्रतः । तेन मे सुफलावाप्तिर्भवेन्नमनि जन्मनि । सकृदनाशिने० फलम् ॥ पूर्गीफल-
म० । ॐ नाम्प्यावासी० । सिद्धिविनायकाय० तांबूलम् ॥ अग्रेजातदति नीराजनम् ॥ पूजाफलसमृद्धयर्थं तवाग्रे स्वर्णमीश्वर ।
स्यापि तेन मे प्रीत पूर्णान्कुर मनोरथान् । ॐ सप्तास्यास० । विघ्नेशाय० सुवर्णपुष्पम् ॥ अथ दुर्वाः ॥ गणाधिपायन० दू-
र्वीयुग्म समर्पयामि । उमापुत्राय० दुर्वीयुग्मस० । अवनाशनाय० दुर्वीयु० । एकदत्ताय० दुर्वीयु० । इमवक्त्राय० दुर्वीयु० । विनायका-
य० दुर्वीयु० । ईशपुत्राय० दुर्वीयु० । सर्वसिद्धिप्रदायकाय० दुर्वीयु० । कुमारगुरवे० दुर्वीयु० । श्रीगणेश्वराय० एकदूर्वाकुसुमस० ॥
गणाधिप नमस्ते ऽस्तु उमापुत्रावनाशन । एकदूतेभवक्रेति तथा मृपकवाहन ॥ विनायकेशपुत्रेति सर्वसिद्धिप्रदायक । कुमारगुरवे सुम्य

गणराज प्रयत्नतः ॥ एभिर्नामपदैर्नित्यं हूवायुगमं समर्पयेत् । श्रीगणेशो वक्रतुंड उमापुत्रस्तथैव च ॥ विघ्नराजः कामदश्च गणेश्वर इति
 स्मृतः । जीमूतः शक्तिरित्युग्रस्तथांजनसमप्रभः ॥ योगिध्येयो दिव्यगुणो महाकाय इतीरितः । ततश्च सिद्धिदः प्रोक्तो महोदर इति स्मृतः । ग-
 जवक्रः कर्मभीमस्ततः परशुधार्यपि । करिकुम्भो विश्वमूर्तिरुग्रतेजास्ततः परम् ॥ लंबोदरस्ततः सिद्धिर्गणेशश्चैकविंशतिः । नामानि रम-
 णीयानि जपेद्देभिश्च पूजयेत् ॥ गणेशात्तस्य नश्यति संकष्टानि महंत्यपि ॥ महासंकष्टदुग्धो ऽहं गणेशं शरणं गतः । तस्मान्मननोरथं पूर्णं
 कुरु विश्वेश्वरप्रिय ॥ ततः स्वर्णमयं पुष्पं विघ्नेशाय निवेदयेत् ॥ प्रदक्षिणानमस्कारान्कृत्वा देवं क्षमापयेत् ॥ ॐ यज्ञेनयज्ञः । संकष्टना-
 शनाय० पुष्पांजलिम् ॥ नमो ऽस्तु देवदेवेश भक्तानामभयप्रद । विघ्नानां नाशकर्त्रे च हरात्मज नमो ऽस्तु ते ॥ विघ्ननाशिने० नमस्कारम् ॥
 ततः ॐ नमोहेरंब इति मूलमंत्रं एकविंशतिवारं जपेत् ॥ अथ गणेशायार्घ्यं दद्यात् ॥ गणेशाय नमस्तुभ्यं सर्वसिद्धिप्रदायक । संकष्टहर
 मे देव गृहाणार्घ्यं नमो ऽस्तु ते । कृष्णपक्षे चतुर्थ्यां तु संपूजित विघ्नदये । क्षिप्रं प्रसीद देवेश गृहाणार्घ्यं नमो ऽस्तु ते । एताभ्यां मंत्रा-
 भ्यां संकष्टहरगणपतयेनम इत्यर्घ्यद्वयं दद्यात् ॥ तिथीनामुत्तमे देवि गणेशप्रियवल्लभे । सर्वसंकष्टनाशाय गृहाणार्घ्यं नमो ऽस्तु ते । चतु-
 र्थ्येनमः इदमर्घ्यं स० ॥ रोहिणीसहितचंद्रं पंचोपचारैः पूजयित्वा ॥ क्षीरोदाणवसंभूत लक्ष्मीबंधो निशाकर । गृहाणार्घ्यं मया दत्तं रोहि-
 ण्या सहितः शशिन् । रोहिणीसहितचंद्राय इदमर्घ्यम् ॥ गगनांगणसंदीप क्षीराब्धिमथनोद्भव । भाभासितदिगंतांत सोमराज नमोस्तु ते ।
 चंद्राय नमस्कारम् ॥ ततः आचार्यं प्रपूज्य वायनं दद्यात् ॥ मोदकान्सफलान्पंच दक्षिणाभिः समन्वितान् । गृहाण त्वं द्विजश्रेष्ठ व्रतस्य
 परिपूर्तये । वायनम् ॥ प्रतिमां गुरवे दद्यादाचार्याय सदक्षिणाम् ॥ वस्त्रकुंभसमायुक्तामादौ मंत्रमिमं जपेत् ॥ गणेशस्य प्रसादेन मम

सुतु मनोरथाः । तुभ्य संप्रदेदे विप्र प्रतिमां तु गजाननीम् ॥ इष्टकामार्थसिद्ध्यर्थं पुत्रपौत्रप्रवर्धिनीम् । गण्पाथिराज देवेश विव्रराज वि-
नायक । तव मूर्तिप्रदानेन प्रसन्नो भव सर्वदा-दति कलशप्रतिमादानमन्त्रः ॥ अय प्रतिग्रहमन्त्रः-गणेशः प्रतिग्रह्णाति गणेशो वे ददाति च ।
गणेशस्तास्कोभार्या गणेशाय नमो नमः ॥ संसारपीढाव्यथितं हि मां सदा सकष्टभूत सुमुख प्रसीद । त्व त्राहि मां नाशय कष्टसुखा
न्नमो नमः कष्टविनाशनाय । प्रार्थना ॥ यदुद्विश्य कृत ते ऽद्य यथाशक्ति प्रपूजनम् ॥ संकष्ट हर मे देव उमासुत नमोस्तु ते । नमस्कारः
॥ इति पूजाविधिः ॥ ॥ अथ कथा ॥ सुत उवाच । अरण्ये वर्तमानं तं पांडुपुत्रं युधिष्ठिरम् । सर्वावर्तं सुखासीनं प्रययौ व्यास
आदरात् १ तं दृष्ट्वा मुनिशार्दूल व्यासं प्रत्याययौ नृपः । मधुपर्कं च सार्धं च कृत्वा तस्मै सुवाच तम् २ युधिष्ठिर उवाच । अद्य मे स
फलं जन्म भवताऽऽगमने कृते । ये सकृष्टा हि सजाता वने मम निवासिन ३ ते सर्व विलयं याता भवतो दर्शनेन हि । आत्मानं साधु
मन्ये ऽहं राखतृष्णापराङ्मुखम् ४ दुःखित मां कथं स्वामित्राण्यघ्न वने स्थितम् । पूते भीमादयः सर्वे बाधवा व्यथयति भ्रोः ५
दुराथर्षाः सुवीर्यां हि मच्छासनविधौ रता । इयं तु द्रौपदी साध्वी राजपुत्री पतिव्रता ६ राख्योपभोगयोग्या सा ऽप्यद्य दुःस्वोपभोगि-
नी । मया च किं कृतं व्यास पूर्वं कष्टानुजीविना ७ दायादैर्दुष्पिठत राख्य शूतच्छद्यस्तेस्तथा । पराजिता वय ब्रह्मन्सुद्विषधुभिस्तथा ८
वन प्रस्थापिता इतरेदिमूषुस्तथैव च । कुर्वतु गमन शीघ्र वनाय भवदादयः ९ इत्य निराकृताः स्वामिन्यदा तद्वनमागताः । अहं तदा
प्रभृत्याहो न द्रक्ष्यामि भवादृशान् १० यद्यस्ति व्रतमेकं हि सर्वसकटनाराशनम् । तद्वत् कथय ब्रह्मन्नुग्राह्योऽस्मि सुव्रत ११ इयुत्युक्त्व
तं राजान सर्वभक्तनाराशनम् । उवाच प्रीणयन्त्यासौ घर्मजं मेदिनीपतिम् १२ व्यास उवाच । नास्ति भूमंढले राजैस्त्वत्समो वर्मतत्परः ।

कथयामि व्रतं ते ऽद्य व्रतानामुत्तमोत्तमम् १३ संकष्टनाशनं नित्यं शुभदं फलदं भुवि । यत्कृत्वा सर्वकार्याणां निष्पत्तिर्जायते ध्रुवम्
 १४ विद्यार्थी लभते विद्यां धनार्थी लभते धनम् । प्रोषिता या पुरंग्नी च करोति व्रतमुत्तमम् १५ ईप्सितं लभते सर्वं पतिना सह
 मोदते । संकष्टेऽपि यदा क्षिप्तो मानवो ग्रहपीडितः १६ साम्राज्ये दीक्षितो नित्यं मंत्रिभिः परिवारितः । सुहृद्भिर्वंधुभिश्चैव तथा पुत्रैः
 समन्वितः १७ तस्य तु प्रियकर्त्री च पत्नी गुणवती प्रिया । नाम्ना रत्नावलीत्यासीत्पतिव्रतपरायणा १८ तयोः परस्परं प्रीतिरभवच्च
 गुणाश्रया । कदाचिद्देवयोगेन हृतं राज्यं च वैरिभिः १९ कोशो बलं चापहृतं विध्वस्तो बंधुभिः सह । रत्नावल्या तथा साध्या निर्गतो
 भूमिवल्लभः २० वने क्षुधार्तः क्रमितो ह्येकवासस्तृषार्दितः । इतस्ततश्चरन् राजन्नातपेनातिपीडितः २१ एकाकी वनमासाद्य तथा सार्द्धं यु-
 धिष्ठिर । सूर्ये चास्ताचलं यति अरण्ये च शिवादिते २२ व्याघ्राश्च चुक्रुशुस्तत्र पर्जन्योपि वर्ष ह । कंटकैः क्लेशिता राज्ञी दुःखदाक्रंद-
 पीडिता २३ तां विलोक्य नृपश्रेष्ठो दुःखेनैव तु पीडितः । ततः प्रभातसमये मार्कण्डेयं महामुनिम् २४ ददर्श राजा तत्रैव विस्मयावि-
 दमानसः । उपगम्य शनैस्तं तु दंडवत्पतितो भुवि २५ अब्रवीद्वचनं राजा मार्कण्डेयं महामुनिम् २६ किं कृतं हि मया स्वामिन्दुष्कृतं कथ-
 यस्व तत् । केन कर्मविपाकेन राज्यलक्ष्मीः पराङ्मुखी २७ मार्कण्डेय उवाच । शृणु राजन्प्रवक्ष्यामि यत्त्वया पूर्वजन्मनि । पूर्वं हि लुब्धक-
 आसीर्गतो ऽसि गहनं वनम् २८ मृगशार्दूलशशकान् हन्यमानो वने तदा । तस्मिन्नात्रौ भ्रमन् राजन् चतुर्थ्या माघकृष्णके २९ दृष्टं शुभं च
 कृष्णायास्तडागं पृथु निर्मलम् । तत्तीरे नागकन्यानां समूहं रक्तवाससाम् ३० गणेशं पूजयन्तीनां दृष्टवान्नि यमव्रतम् । उपगम्य शनैस्तत्र

एष्टं तासां त्वया विमो ३१ आर्याः किमेतन्मे सर्वं कथयस्व हि सत्त्वतः ॥ नागकन्या ऊचुः । पूजयामो गणपतिं व्रतं सिद्धिप्रदायक-
 म् ३२ शांतिदं पुष्टिदं नित्यं सर्वव्याधिविनाशनम् । पुनः एष्टं त्वया तत्र किं दानं पूज्यते ऽत्र कः ३३ स्त्रिय ऊचुः । यदा चोत्पद्यते
 मक्तिर्मासि पूज्यो गणाधिपः । कृष्णायां च घटुर्ध्यां वै रक्तपुष्पैः प्रपूजयेत् ३४ घृषेर्दीपैश्च नैवेद्यैरन्यैर्भक्तिसमन्वितैः । विविधान्मोद-
 कान्कृत्वा श्रिरिका द्यूतपाचिताः ३५ नैवेद्यं पद्मसर्वं गणेशाय निवेदयेत् । ततो गृहीतं राजेन्द्र त्वया सकृदनाशनम् ३६ अमवद्धनवा-
 न्य ते पुत्रपौत्रसमन्वितम् । कस्मिंश्चित्समये राजन् धनमत्सेन सिद्धिदम् ३७ विस्मृतं तद्व्रतं सर्वं त्वया यत्नेन भूतिदम् । ततः प्राप्तं
 हि पचत्वं त्वया प्राणविनाशनम् ३८ तत्प्रभावाद्वाजकुले विशाले प्राप्तमुत्तमम् । त्वया जन्म नृपथेष्ठ राख्यं प्राप्तं त्वया विमो
 ३९ सहस्रिन्मित्रप्रियायुक्तं प्राप्तो ऽसि विमलं वसु । कृतावज्ञा व्रतस्यति तत्प्राप्तं फलमीदृशम् ४० राजोवाच । अद्युना क्रियते
 स्वामिन्कथ्यतां मम सुव्रतम् । यत्कृत्वा सकलं राख्यं प्राप्यते च मया पुनः ४१ ऋषिस्त्वाच । व्रतसकल्पमाशु त्वं कुरु राजद्रूपोत्त-
 म । प्राप्स्यसि त्वं हि राख्यं च सदेहं मा कुरु प्रमो ४२ इत्युक्त्वा स मुनिश्रेष्ठो द्यूतार्धानमगात्तत । मुनेस्तद्वचनं श्रुत्वा व्रतसंकल्पमा-
 तनोत् ४३ राजा ऋगोन्मुनिमोक्तं सकलं तद्व्रतं श्रुत्वा । आयाताः सकलास्तस्य मन्त्रिभृत्याश्च सैनिकाः ४४ समार्यां नृपश्रेष्ठस्तत्क्षणा-
 त्स्वयमेव हि । लब्ध्वा स्वकीयं राज्यं च गणेशस्य प्रसादतः ४५ ब्रुमुजे मेदिनीं राजा पुत्रपौत्रसमन्वितः । तस्मात्त्वमपि राजेन्द्र कुरु स-
 कृदनाशनम् ४६ व्रतं सिद्धिप्रदं शृणुं स्त्रीणां चैव विशेषतः ॥ युधिष्ठिर उवाच सविस्तरं व्रतं ब्रूहि कृपया कृदनाशनम् ४७ व्यास उवाच ।
 यदा संकेशितो राजन् नु त्वैः सकृदराक्ष्यैः । पुमान्कृष्णचटुर्ध्यां तु तदा पूज्यो गणाधिप ४८ आरवणे बहुले पसे चतुर्ध्यां तु विघ्नदये ।

तस्मिन्दिने व्रतं ग्राह्यं संकष्टारव्यं युधिष्ठिर ४९ माघे वा कृष्णपक्षे तु चतुर्थी स्याद्विद्वद्वये । तस्मिन्दिने व्रतं ग्राह्यं संकष्टारव्यं नृपोत्तम
५० प्रातः शुचिर्भवेत्सम्यग्दंतधावनपूर्वकम् । “निराहारो ऽद्य देवेश यावच्चंद्रोदयो भवेत् ५१ भोक्ष्यामि पूजयित्वा ऽहं गणेशं शरणंगतः ।”
एवमादौ तु संकल्प्य स्नात्वा शुक्लतिलैः शुभैः ५२ आह्निकं तु विधायैवं पूजां च कुरु सुव्रत । यथाशक्त्या तु सौवर्णौ प्रतिमां च वि-
धाय च ५३ सौवर्णे राजते ताम्रे मृन्मये वा ऽथ शक्तिः । कुम्भे पुष्पैः फलैः पूर्णे देवं तत्रैव विन्यसेत् ५४ शुभे देशे न्यसेत्कुम्भं वस्त्रं त-
त्र निधाय च । पद्ममष्टदलं कृत्वा गंधाद्यैः पूजयेत्ततः ५५ रक्तपुष्पैश्च धूपैश्च एभिर्नामपदैः पृथक् । आवाहनं गणेशाय आसनं विघ्नना-
शिने ५६ पादं लंबोदरायेति अर्घ्यं चंद्रार्धधारिणे । विश्वप्रियायाचमनं स्नानं च ब्रह्मचारिणे ५७ वक्रतुंडायोपवीतं वस्त्रं सर्वप्रदाय च । चंद्र-
नं रुद्रपुत्राय पुष्पं च गुणशालिने ५८ भवानीप्रियकर्त्रे च धूपं दद्याद्यथाविधि । दीपं रुद्रप्रियायेति नैवेद्यं विघ्ननाशिने ५९ तांबूलं सि-
द्धिदायेति फलं संकष्टनाशिने । इति नामपदैः पूजां कृत्वा मासयमाञ्ज्ये ६० श्रावणे सप्त लङ्कान्नभस्ये दधिभक्षणम् । आश्विने चो-
पवासं च कार्तिके दुग्धपानकम् ६१ मार्गे मासि निराहारं पौषे गोमूत्रपानकम् । तिलानष्टशतं माघे फाल्गुने द्रुतशर्कराम् ६२ चैत्रे मा-
सि पंचगव्यं हवीरसं तु माघे । ज्येष्ठे द्रुतं पलं भोज्यमाषाढे मधुभक्षणम् ६३ इति मासयमान्कृत्वा नरो मुच्येत संकटात् । भुंजी-
याद्वा तथा सप्त ग्रासान्वा स्वेच्छया सुखम् ६४ अशक्तश्चेत्ततः सिद्धिर्भविष्यति न संशयः । एवं पूजा प्रकर्तव्या षोडशैरुपचारैः ६५
नानाभक्ष्यादिसंयुक्तमुपहारं प्रकल्पयेत् । मोदकान्कारयेद्ग्राजंस्तिलजान्दशसंख्यकान् ६६ देवाग्रे स्थापयेत्पंच दश विप्राय दापयेत् । पूजयित्वा
तु तं विप्रं भक्तिभावेन देववत् । दक्षिणां च यथाशक्त्या दत्त्वा पंचैव मोदकान् ६७ संसारपीडाव्यथितं हि मां सदा संकष्टभृतं सुमुख

प्रसीद । त्वं त्राहि मां नाशय कष्टसघातमो नमः कष्टविनाशनाथ ६८ इति सप्रार्थ्यं देवेशं चंद्रायार्घ्यं निवेदयेत् । ब्राह्मणान्भोजयेत्पश्चा-
 त्रणेशप्रीतये सदा ६९ स्वयं मुजीत पंचैव मोदकान्चतुभिः सह । अशक्नौ त्वेकमन्नं वा मुजीयाद्दधिना सह ७० अथवा भोजनं कार्य-
 मेकवारं हि पांढ्रं । भूमिशायी जितक्रोधो क्रोमदंभविवर्जितः ७१ सोपस्करां च प्रतिमामाचार्याय निवेदयेत् ७२ गच्छ गच्छ सुरश्रेष्ठ
 स्वस्थाने परमेश्वर । व्रतेनानेन सुप्रीतो यथोक्तफलदो भव ७३ एवं व्रतं प्रकर्तव्यं चतुर्ध्यां मासकृष्णके । गाणपत्यं तथा कार्यं सर्वशा-
 स्त्रविशारदम् ७४ आचार्यं वरयेदादौ यथोक्तविधिना ऽर्चयेत् । एकविंशतिविमान्वै वस्त्रालंकारमृपणैः ७५ पूजयेद्ब्रह्मिण्यर्घ्यादिर्मादिकैश्चैव
 होमयेत् । अष्टोत्तंरसहस्रं तु शतं चाष्टाधिकं तथा ७६ अष्टविंशतिरिष्टी वा वेदोक्तैस्तिष्ठत्सर्पिषा । सपत्नीकं सुवर्णाद्यैर्गोभूवस्त्रादिमृपणैः ७७
 छत्रं चोपानहौ दद्यात्कमंडलुशृङ्गादिभिः । आचार्यं पूजयेद्ब्राह्मणेशस्य तु तुष्टये ७८ एव कृत्वा विधानेन प्रसन्नो नात्र सशयः । प्रति-
 मासं तु यः क्षुर्याभ्रीण्यब्दान्येकमेव वा ७९ अथवा जन्मपर्यंतं तस्य तु स्व कदा च न । दारिद्र्यं न भवेत्तस्य संकष्टं न भवेदिह ८० व-
 त्सरं विद्वाद्दशान्वै ब्राह्मणान्भोजयेत्ततः । विद्यार्थी लभते विद्यां धनार्थी लभते धनम् । पुत्रार्थी लभते पुत्रान्सीमाग्यं च सुवासिनी
 ८१ शृण्वति ये व्रतमिदं शुभमीदृशं हि ते वै सुखं भुवि मनोव्रतपूर्णकामाः । नित्यं भवति ललनाः पुरुषाः सुस्निह्यस्ते पुत्रपौत्रधनवा-
 न्ययुताः पृथिव्याम् ८२ एवमुक्त्वा ततो व्यासस्तत्रैवांतरधीयत । युधिष्ठिरस्तु तत्सर्वमकरोद्वाजसत्तमः ८३ तेन व्रतप्रभावेण स्व राज्यं
 प्राप्तवानुपः । हत्वा रिपुन्कुरुक्षेत्रे स्वराज्यमलममृपः ८४ ॥ इति श्रीनारदीयपुं कृष्णचतुर्थीसकष्टहरव्रतकयासपूर्या ॥ ॥ अथ अं-
 गारचतुर्थीव्रतकया ॥ ॥ इदं उवाच । अंगारकचतुर्थी च विशेषो ऽभिहितः कुतः । वद मे कृपया ब्रह्मन् प्रश्रयाभियमेन च ॥ शृण्वतो

न च मे तृप्तिर्गजाननकथां शुभाम् १ ब्रह्मोवाच । अंगारकचतुर्थ्यास्तु महिमानं महीपते । शृणुष्व्वावहितो भूत्वा कथयामि तवाग्रतः २
 अवंतीनगरे राजन्भरद्वाजो महामुनिः । वेदवेदांगवित्प्राज्ञः सर्वशास्त्रविशारदः ३ अग्निहोत्ररतो नित्यं शिवध्याने च तत्परः । नदीतीरे गत-
 स्तिष्ठन्ननुष्ठानरतो मुनिः ४ अकस्मात्कामिनीं दृष्ट्वा कामासक्तोऽभवन्मुनिः । कामबाणाभिभूतः सन्निपपात महीतले ५ अतिविह्वलगान्त्रस्य
 तस्य रेतस्तदा ऽस्खलत् । प्रविष्टं तस्य तदेतः पृथिवीबिलमध्यतः ६ तत एकः कुमारो ऽभूज्जपाकुसुमसन्निभः । तं धरित्री स्नेहवशात्पा-
 लयामास सादरम् ७ जनुः स्वं तेन धन्यं स मन्यते पितरौ कुलम् । ततः स सप्तवर्षस्तां पप्रच्छ जननीं निजाम् ८ मंहितो हि कथं मा-
 तर्मानुपं देहमास्थितः । कश्च मे जनको मातस्तन्ममाचक्ष्व सांप्रतम् ९ धरोवाच । भरद्वाजमुने रेतः स्खलितं मयि संगतम् । ततो जा-
 तो ऽसि रे पुत्र वर्धितो ऽसि मया शुभम् १० सूत उवाच । तर्हि तं मे मुनिं मातर्दर्शयस्व तपोनिधिम् ॥ ब्रह्मोवाच । तमादाय तदा
 देवी भरद्वाजं जगाम सा ११ भरद्वाजं नमस्कृत्य तद्वीर्यप्रभवं सुतम् । वर्धितं तं पुरोधाय स्वीकुरुष्व मुने ऽधुना १२ तदाज्ञया ययौ धा-
 त्री स्वधाम रुचिरं तदा । भरद्वाजः सुतं लब्ध्वा मुमुदे चालिलिंग तम् १३ आत्राय शिर उत्संगे स्थापयामास तं मुदा । मुहूर्ते शुभलम्ने
 च चकारोपनयं मुनिः १४ वेदशास्त्राण्युपादिश्य गणेशस्य मनुं शुभम् । उवाच कुर्वनुष्ठानं गणेशप्रीतये चिरम् १५ संतुष्टो दास्यते का-
 मान् सर्वास्तव मनोगतान् । ततो मंदाकिनीतीरे पद्मासनगतो मुनिः १६ संनियम्यैन्द्रियाण्यशु ध्यायन् हेरंबमंतरे । जजाप परमं
 मंत्रं वायुभक्षो ऋशं मुनिः १७ एवं वर्षसहस्रं स तपस्तेपे सुदारुणम् । माघकृष्णचतुर्थ्यातमुदये शशिनः शुभे १८ दर्शयामास स्वं

१ 'अपि लोहितमाकस्मान्मानुषं देहमास्थिते' इत्यन्यस्मिन्पुस्तके पाठो दृश्यते । २ स्वीकुरुष्व मुने ऽधुनेति धरोक्तिः ।

रूपं गणनाथो ऽथ दिग्भुजम् । दिव्यावरभालचंद्रं नानालकारमलितम् १९ रूपं ददर्श देवस्य स बालः पुरतः स्थितम् । उत्थाय प्र
 णिपत्यैनं तुष्टाव जगदीश्वरम् २० नमस्ते विघ्ननाशाय नमस्ते विघ्नकारिणे । सुरासुरशिरोरत्न सर्वशक्त्युपबृंहिणे २१ निरामयाय देवाय
 निर्गुणाय गुणच्छिदे । नमो ब्रह्मविदां श्रेष्ठ स्थितिसहाकारिणे २२ नमस्ते जगदाधार नमस्त्रैलोक्यपालके । दयानिधे ब्रह्मविदे ब्रह्म
 णे ब्रह्मरूपिणे २३ लक्ष्म्यालक्ष्मस्वरूपाय दुर्लक्षणच्छिदे नमः । इति स्तुतः प्रसन्नात्मा परमात्मा गजाननः २४ उवाच शृणुया वाचा
 वर याचय बालक । एवमुक्तो भूमिपुत्रस्तत ऊचे गजाननम् २५ भो म उवाच । धन्यी ताती मम हि जनन दर्शनात्ते सुरेश धन्य ज्ञान छु-
 लमपि तथा येन दृष्टो ऽसि साक्षात् । धन्या वाणी वसति मयि या पादपद्मे च मक्तिर्जातो ऽसि त्व वरद सुलभो मक्तिर्भावेन देव २६
 यदि तुष्टोसि देवेश स्वर्गं भवतु मे स्थितिः । अमृतं पातुमिच्छामि देवैः सह गजानन २७ कल्याणकारि मे नाम ख्यातिमेतु जगन्त्रये ।
 दर्शनं मे चतुर्थ्यति जातं पुण्यप्रदं विमो २८ अतः सा पुण्यदा नित्य सर्वसकटहारिणी । कामदा व्रतकर्तृणां त्वत्प्रसादात्सुरेश्वर २९
 गजानन उवाच । अमृतं प्राप्स्यसे सम्यग्देवैः सह घरासुत । मंगलेति च नाम्ना त्व लोके ख्यातिं गमिष्यसि ३० अगारं कति रक्तत्वाद्ब-
 ह्मत्वा यतः सुतः । अगारकचतुर्थी ये करिष्यति नरा भुवि ३१ तेषामब्दभवं पुण्यं सकटीव्रतसम्भवं । निर्विघ्नता सर्वकार्ये भवि-
 ष्यति न सशयः ३२ अवतीनगरे राजा भविष्यति परतपः । व्रतानामुत्तम यस्मात्कृतं मे व्रतमुत्तमम् ३३ यस्य सकीर्तनान्मर्त्यैः सर्वं
 कामानवाप्नुयात् ॥ ब्रह्मोवाच । इति दत्त्वा वरान्देवोऽतर्दधे द्विरदाननः ३४ ततस्तु मंगलो देव स्थापयित्वा प्रयत्नतः । शृंगामुख दश
 भुज सर्वावयवसुदरम् ३५ प्रासादं कारयामास गमाननमुदावहम् । सक्तां मंगलमूर्तिं च देवदेवस्य सो ऽकरोत् ३६ ततो ऽभवत्कामद

तत्क्षेत्रं सर्वजनस्य यत् । अनुष्ठानात्पूजनञ्च दर्शनात्सर्वमोक्षदम् ३७ ततो विनायको देवो विमानवरमुत्तमम् । प्रेषयामास स्वगणान्
भौममोननुमंतिके ३८ ते गत्वा तेन देहेन तं भौममानयन्बलात् । गणेशस्यांतिकं राजंस्तदुद्धृतमिवाभवत् ३९ ततो भौमो ऽभवत्ख्यात-
स्त्रैलोक्ये सचराचरे । यतो भौमेन संकष्टचतुर्थौ भौमसंयुताम् ४० कृत्वा प्राप्तं यथा स्वर्गे सुधापानं सुरैः सह । अतश्चांगारकयुता
चतुर्थी प्रथिता भुवि ४१ चिंतितार्थप्रदानेन चिंतामणिरिव प्रिया । प्रयातो मंगलमूर्तिः सर्वानुग्रहकारकः ४२ परिणेतुं स नगरात्पश्चि-
मे प्रथितो ऽभवत् । चिंतामणिरिति ख्यातः सर्वविघ्ननिवारणः ४३ अतः ससिद्धगंधर्वैः पूज्यते स विभूदये । ददाति वाञ्छितानर्थान्पु-
त्रपौत्रादिसंपदः ४४ इति श्रीगणेशपुराणे ब्रह्मेन्द्रसंवादे अंगारकचतुर्थोव्रतं संपूर्णम् ॥ ४४ ॥ अथ पंचमीव्रतानि लिख्यंते ॥
॥ तत्र चैत्रशुक्लपंचमी कल्पादिः । चैत्रे मासि सिते पक्षे पंचम्यां पूजयेद्धरिम् ॥ तत्र दोलोत्सवं कुर्यात्पुष्पधूपैश्च पूजयेत् ॥ नारी नरो
वा राजेंद्र संतर्प्य पितृदेवताः ॥ स्रक्चंदनसमायुक्तान्ब्राह्मणान्भोजयेत्ततः-इति हेमाद्रौ भविष्ये ॥ अथ श्रावणशुक्लपंचमी नागपु-
जायां परा । पंचमी नागपूजायां कार्या षष्ठीसमन्विता ॥ तस्यां तु तुषिता नागा इतरा सचतुर्थिका ॥ अथ नागपंचमीव्रतं हेमाद्रौ
प्रभासखंडे- । ईश्वर उवाच । श्रावणे मासि पंचम्यां शुक्लपक्षे तु पार्वति । द्वारस्योभयतो लेख्या गोमयेन विषोल्बणाः । सा तु पु-
ण्यतमा प्रोक्ता देवानामपि दुर्लभा । कुर्याद्वादशवर्षाणि पंचम्यां च वरानने । चतुर्थ्यामिकमुक्तं तु तस्यां नक्तं प्रकीर्तितम् । भुरिचंद्र-
मयं नागमथवा कलधौतजम् ॥ कृत्वा दारुमयं वापि ह्यथवा मृण्मयं प्रिये । हरिद्राचंदनेनैव पंच सर्पास्तु लेखयेत् ॥ पंचम्यामर्चयेद्ब्र-
तया नागाः पंचफणाः स्मृताः । पूजयेद्विधिवद्भीरे लाजपंचामृतैः सह ॥ कर्वीरैः शतपत्रैर्जीतिपुष्पैश्च पद्मकैः । तथा गंधा-

श्रावणे तु सिते नृप । वत्सराते यथाशक्त्या त्वन्नदानं च कारयेत् १२ ब्राह्मणानां यतीना च नागानुद्दिश्य भक्तिः । इतिहासविदे
 नागं कांचनं रत्नचित्रितम् १३ गां च दद्यात्सवत्सां वै सर्वोपस्करसंगुताम् । दानकाले पठेदेतत्स्मरन्नारायणं विभुम् । सर्वगं सर्वधातारमनं-
 तमपराजितम् १४ ये केचिन्मे कुले सर्पदष्टाः प्राप्ता ह्यधोगतिम् । व्रतदानेन गोविंद मुक्तिभाजो भवन्तु ते १५ इत्युच्चार्याक्षतेत्युक्तं सित-
 चंदनमिश्रितम् । वासुदेवाग्रतो भूप तोयं तोयेऽथ निःक्षिपेत् १६ अनेन विधिना सर्वे ये मरिष्यन्ति वा मृताः । सर्पतस्तेऽभियास्यन्ति स्व-
 र्गं नृपसत्तम १७ व्रती सर्वान्समुद्भृत्य कुलजान्कुहनंदन । प्रयाति विष्णुसान्निध्यं सेव्यमानो ऽप्सरोगणैः १८ वित्तशाक्यविहीनो यः
 सर्वमेतत्फलं लभेत् १९ नत्केन भक्तिसहिताः सितपंचमीषु ये पूजयन्ति भुजगान्कुसुमोपहारैः । तेषां गृहेष्वभयदा हि भवन्ति सर्पा अर्चा-
 न्विता मणिमयूखविभासितांगाः २० ये तस्यां पूजयन्तीह नागान्भक्तिपुरःसराः । न तेषां सर्पतो वीर भयं भवति किञ्चन ॥२१॥ इति नाग-
 दष्टपंचमीव्रतं भविष्योक्तम् ॥ अथ भाद्रपदशुद्धपंचम्यां ऋषिपंचमीव्रतम् ॥ तच्च मध्याह्नव्यापिन्यां कार्यम् । तथा, माधवीये हा-
 रीतः—पूजाव्रतेषु सर्वेषु मध्याह्नव्यापिनी तिथिः—इति ॥ दिनद्वये तद्व्याप्तावव्याप्तौ वा पूर्वविद्धायां कार्यमिति मदनरत्ने ॥ प्राप्य भाद्रपदे मासि
 शुक्लपक्षस्य पंचमी ॥ तस्यां मध्याह्नसमये नद्यादौ विमले जले ॥ कृत्वा ऽपामार्गसमिध अष्टोत्तरशताधिकाः ॥ अथवा कारयेत्सप्त दं-
 तथावनमादितः ॥ वनस्पतिप्रार्थना—आयुर्बलं यशो वर्चः प्रजाः पशुवत्सूनि च । ब्रह्मप्रज्ञां च मेधां च त्वन्नो देहि वनस्पते ॥ संप्राथार्यानेन
 मंत्रेण कुर्याद्वै दंतधावनम् ॥ तत्र मंत्रः—मुखदुर्गधिनाशाय दंतानां च विशुद्धये । धीवनाय च गात्राणां कुर्वे ऽहं दंतधावनम् ॥ अनेन दंतान्संशो-
 ध्य स्नायान्मृत्स्नानपूर्वकम् ॥ ततः पंचगव्यंप्राशयेत् । तद्विधिः । देशकालौ संकीर्त्य, अमुककायशुद्ध्यर्थं पंचगव्यमहं करिष्ये । गायत्र्या गृह्य गोमूत्रे

दिघ्नैर्पञ्च पूजयेन्नागपञ्चकम् ॥ ब्राह्मणान्मोजयेत्पञ्चाश्रुतपायसमोदकैः । अनन्तं वासुकिं शेष पद्मं कंबलमेव च ॥ तथा कर्कोटक-
 नागं ध्रुवंगाश्वतरं तथा । घृतराष्ट्रं शस्त्रपालं कालीयं तक्षकं तथा ॥ पिंगलं च महानाग मासि मासि प्रकीर्तिताः । व्रतस्यति पारणं
 स्यात्क्षीरिर्ब्राह्मणभोजनम् ॥ सुवर्णभारनिष्पन्नं नाग दद्याच्च मां तथा ॥ तथा वस्त्राणि देयानि द्विजायाभितेजसे ॥ एव सपूजयेन्नागान्
 सदा भक्त्या समन्वितः ॥ विशेषतस्तु पञ्चम्यां पयसा पायसेन च । दिवा रात्रौ नरेस्तत्र मेदिनीस्ननं नहि ॥ इति प्रभासखण्डे नागप-
 चमीव्रतम् ॥ ॥ अत्रैव नागदष्टव्रतम् ॥ हेमाद्री मविष्योत्तरपुराणे—॥ सुमंत उवाच । नागदष्टो नरो राजन् प्राप्य मृत्युं व्रजत्यधः । अ-
 धो गत्वा भवेत्सर्पो निर्विषो नात्र संशयः १ शतानीक उवाच । नागदष्टः पिता यस्य ज्ञाता वा दुहितापि च । माता पुत्रोऽपि वा मार्या कर्त-
 व्यं तद्वदस्व मे २ मोक्षाय तस्य विम्रेद्र दानव्रतमुपोपजम् ३ ब्रूहि मे द्विजशार्दूल यन्नेवेत्तत्करोम्यहम् ४ सुमत उवाच । उपोष्या पञ्चमी स-
 म्यङ्नागानां बलवर्धिनी । समकमेकं यावच्च विधानं शृणु भारत ५ । समकं संवत्सरम्, उपोष्येति दिवामोचनाभावः, तस्यां नक्तमित्यग्रे नक्तो-
 क्ते ॥ श्रावणे मासि पञ्चम्यां शुरुपक्षे नराधिप । सा ऽपि पुण्यतमा प्रोक्ता शास्त्रा सा गतिकाम्यया ५ चतुर्थ्यमिकमुक्तं च पञ्चम्यां न-
 क्माचरेत् । कुर्याच्चान्नमस नागमयवा कलघोतजम् ६ - हेर्म रौप्यं चेत्यर्थः ॥ अथ दारुमयं भव्यं मुन्मयं वाऽप्यशक्ति । पञ्चम्यामर्घ्ये-
 दस्तथा नागं पञ्चफणं तथा ७ करवीरेस्तथा पद्मेर्जातिपुण्यैः सुगन्धिभिः । गन्धधूपैश्च नैवेद्यैः स्नाप्य क्षीरादिभिर्नृप ८ ब्राह्मणान्मोजयेत्प-
 ञ्चाश्रुतपायसमोदकैः । अनन्तं वासुकिं शखं पद्मं कंबलमेव च ९ तथा कर्कोटकं नाग नागमश्वतरं च १० घृतराष्ट्रं शस्त्रपालं कालीयं
 तक्षकं तथा १० पिंगलं च तथा नाग मासि मासि क्रमाद्यजेत् । पूजयित्वा प्रयत्नेन पञ्चम्यां नक्तमुग्ममेव ११ एवं द्वादशकृत्वा वै

श्रावणे तु सिते नृप । वत्सराते यथाशक्त्या त्वन्नदानं च कारयेत् १२ ब्राह्मणानां यतीना च नागानुद्दिश्य भक्तिः । इतिहासविदं
 नागं कांचनं रत्नचित्रितम् १३ गां च दद्यात्सवत्सां वै सर्वोपस्करसंगुताम् । दानकाले पठेदेतत्स्मरन्नारायणं विभुम् । सर्वगं सर्वधातारमनं-
 तमपराजितम् १४ ये केचिन्मे कुले सर्पदष्टाः प्राप्ता ह्यधोगतिम् । व्रतदानेन गोविंद मुक्तिभाजो भवंतु ते १५ इत्युच्चार्याक्षितैर्युक्तं सित-
 चंदनमिश्रितम् । वासुदेवाग्रतो भूप तोयं तोयेऽथ निःक्षिपेत् १६ अनेन विधिना सर्वे ये मरिष्यन्ति वा मृताः । सर्पतस्तेऽभियास्यन्ति स्व-
 र्गतिं नृपसत्तम १७ व्रती सर्वान्समुद्भृत्य कुलजान्कुहनंदन । प्रयाति विष्णुसान्निध्यं सेव्यमानो ऽप्सरोगणैः १८ वित्तशाव्यविहीनो यः
 सर्वमेतत्फलं लभेत् १९ नत्केन भक्तिसहिताः सितपंचमीषु ये पूजयन्ति भुजगान्कुसुमोपहारैः । तेषां गृहेष्वभयदा हि भवंति सर्पा अर्चा-
 न्विता मणिमयूखविभासितांगाः २० ये तस्यां पूजयन्तीह नागान्भक्तिपुरःसराः । न तेषां सर्पतो वीर भयं भवति किञ्चन ॥२१॥ इति नाग-
 दष्टपंचमीव्रतं भविष्योक्तम् ॥ अथ भाद्रपदशुद्धपंचम्यां ऋषिपंचमीव्रतम् ॥ तच्च मध्याह्नव्यापिन्यां कार्यम् । तथा, माधवीये हा-
 रीतः—पूजाव्रतेषु सर्वेषु मध्याह्नव्यापिनी तिथिः—इति ॥ दिनद्वये तद्व्याप्तावव्याप्तौ वा पूर्वविद्धायां कार्यमिति मदनरत्ने ॥ प्राप्य भाद्रपदे मासि
 शुक्लपक्षस्य पंचमी ॥ तस्यां मध्याह्नसमये नद्यादौ विमले जले ॥ कृत्वा ऽपामार्गसमिध अष्टोत्तरशताधिकाः ॥ अथवा कारयेत्सप्त दं-
 तथावनमादितः ॥ वनस्पतिप्रार्थना—आयुर्बलं यशो वर्चः प्रजाः पशुवसूनि च । ब्रह्मप्रज्ञां च मेधां च त्वन्नो देहि वनस्पते ॥ संप्राथार्यानेन
 मंत्रेण कुर्याद्वै दंतधावनम् ॥ तत्र मंत्रः—मुखदुर्गंधिनाशाय दंतानां च विशुद्ध्ये । धीवनाय च गात्राणां कुर्वेऽहं दंतधावनम् ॥ अनेन दंतान्संशो-
 ध्य स्नायान्मृत्स्नानपूर्वकम् ॥ ततः पंचगव्यंप्राशयेत् । तद्विधिः । देशकालौ संकीर्त्य, अमुककायशुद्ध्यर्थं पंचगव्यमहं करिष्ये । गायत्र्या गृह्य गोमूत्रे

गंधधरोति गोमयम् । आप्यायस्वेति च क्षीरदधिकार्येति वै दधि । शुक्रमसिज्योतिरसिमृतमसिनामधामसि ॥ प्रियदेवानामनाञ्जुष्टदेवयजनम
 सि । इत्याग्न्यम् ॥ देवस्यत्वेति कुशोदकम् । ततः प्रणवेनालोब्य, आपोहिष्ठेति निर्मययेत् । ततः प्रणवेनाभिर्मध्य । तस्य षट्पुर्माणं होमयेत् । सप्तप
 त्राः शुभा दुर्मा अक्षताश्चैव सस्थिताः ॥ तेनैवोच्च्य होतव्यमेभिर्भिन्नेष्वथ कष्टम् ॥ तद्यथा—हरावतीति मूर्त्ये । इदविष्णुरिति विष्णवे । मान
 स्तोकेति च्छ्वम् । रामोदेवीत्यब्यः । ब्रह्मजज्ञानमिति ब्रह्मणे । अग्नये स्वाहेत्यग्नये । सोमाय स्वाहेति सोमाय । गायत्र्या सूर्याय । प्रजापतेन-
 त्वेति समस्तव्याहृतिभिर्वा प्रजापतये प्रणवेन प्रजापतये च, अग्नये स्विष्टकृत्वा प्रणवेन प्राशयेत् । होमाकरणपक्षे उक्तमत्रैः पचग
 व्य सम्पाद्य प्राशयेत् । तूर्णं केशवेति नाममन्त्रेण वा स्त्रीणा पचगव्यप्राशनम् ॥ व्रतविधिः— । नद्यादिके तदा ज्ञात्वा कृत्वा नियममे
 व च ॥ ब्राह्मणी क्षत्रिया वैश्या क्षूद्रा वापि धरानने ॥ कृत्वा नैमित्तिक कर्म गत्वा निजगृहं पुनः । वेदीं सम्यक् प्रकुर्वीत गोमयेनोप
 लिप्यताम् ॥ रगवल्लीसमायुक्ते सर्वतोमद्रमढले । अत्रणं सजलं कुभं ताम्रमृन्मयमेव च ॥ सस्याप्य वस्त्रसयुक्तं कठदेशे सुशोभितम् ।
 पचरत्नसमायुक्तं फलगवाक्षतैर्युतम् ॥ सहिरण्य समासाद्य ताम्रेण पटलेन वा ॥ वरामृन्मयपात्रेण यवपूर्णं चैव हि ॥ आच्छादयेत्त
 चैकेन लिप्सेदददलं ततः ॥ तत्र सप्तऋषिर्दिव्यान्मर्कियुक्तः प्रपूजयेत् ॥ अयं संकल्पः ॥ मासपक्षाष्टुच्छिख्य, मम ज्ञाताज्ञातवृत्तसंपर्कज
 नितदोषपरिहारार्थमंश्वतीसहितकरयपादिसप्तऋषिप्रीत्यर्थं प्रक्षीपूजनमहं करिष्ये ॥ अथ पूजाविधिः ॥ आगच्छन्तु महाभागाश्चतुर्वेदप-
 रायणाः । यावद्व्रतमिदं कूर्वं कृपया भवतामहम् । आवाहनम् ॥ मूर्तिं ब्रह्मण्यदेवस्य ब्रह्मण्य तेज उत्तमम् । सूर्यकोटिप्रतीकाशमपि बृहदं
 विचिंतये । ध्यानम् ॥ ऋग्यजुःसामवेदानां स्वरूपेभ्यो नमो नमः । पुराणपुरुषेभ्यो हि देवर्षिभ्यो नमो नमः । आसनम् । गवपुष्पाक्ष-

तेयुक्तं पाद्यं गृह्णतु भो द्विजाः । प्रसादं कुरुत प्रीतास्तुष्टाः संतु सदा मम । पाद्यम् ॥ नभस्ये शुक्लपंचम्यामर्चिता ऋषिसत्तमाः । दहंतु
 पापं मे सर्वं गृह्णत्वर्घ्यं नमो नमः । अर्घ्यम् ॥ लोकानां तुष्टिकर्तारो यूयं सर्वे तपोधनाः । नमो वो धर्मविज्ञेभ्यो महर्षिभ्यो नमो नमः ।
 आचमनम् ॥ पयो दधि घृतं चैव शर्करामधुसंयुतम् । पंचामृतेन स्नपनं करिष्ये ऋषिसत्तमाः । पंचामृतस्नानम् ॥ मंदाकिन्याश्च यमुनागौ-
 तम्योः सुंदरं जलम् । कृष्णातापीनमर्दानां स्नानार्थं प्रति० । स्नानम् ॥ सर्वे नित्यं तपोनिष्ठा ब्रह्मज्ञाः सत्यवादिनः । वस्त्राणि प्रतिगृह्णंतु
 मुक्तिदाः संतु मे सदा । वस्त्राणि ॥ नानामंत्रैः समुद्धृतं त्रिवृतं ब्रह्मसूत्रकम् । प्रत्येकं च प्रयच्छामि ऋषयः प्रतिगृह्यताम् । उपवीतानि ॥
 कुंकुमागरुकर्पूरसुगंधैर्मिश्रितं शुभम् । गंधाढ्यं चंदनं दिव्यं गृह्णंतु ऋषिसत्तमाः । गंधम् ॥ शुभ्राक्षताश्च संपूर्णाः प्रक्षाल्य च नियो-
 जिताः । शोभायै वो मया दत्ता गृह्यतां मुनिसत्तमाः । अक्षताः ॥ मालतीचंपकादीनि तुलस्यादीनि वै द्विजाः । मयाहृतानि पुष्पाणि पूजार्थं
 प्रतिगृ० पुष्पाणि ॥ वनस्पतिरसोद्भूतो गंधाढ्यः सुमनोहरः । आप्रेयः सर्वदेवानां धूपो ऽयं प्रति० । धूपम् ॥ आल्यंचवर्तिसंयुक्तं० ।
 दीपम् ॥ नानापक्वान्नसंयुक्तं रसैः षड्विः समन्वितम् । गृह्णंतु ऋषयः सर्वे नैवेद्यमर्पितं मया । नैवेद्यम् ॥ मध्येपानीयम् ॥ उत्तरापो० ॥ ह-
 स्तप्रक्षाल० ॥ सुखप्र० ॥ करोद्धर्तनार्थंचंद० ॥ नमो वेदविदः श्रेष्ठा ऋषयः सूर्यसन्निभाः । गृह्णत्विदं फलं तुष्टा मया दत्तं हि भक्तिः फलम् ॥
 पूगीफलं० । तांबूलम् ॥ हिरण्यगर्भं० । दक्षिणाम् ॥ यानि कानि च पापानि ब्रह्महत्यासमानि च । तानि तानि विनश्यंति प्रद-
 क्षिणपदे पदे । प्रदक्षिणाम् ॥ नमोस्तु ऋषिवृंदेभ्यो देवर्षिभ्यो नमो नमः । नमः सर्वपापहरेभ्यो हि वेदविद्भ्यो नमो नमः । नमस्कारान् ॥ एते सप्तर्षयः
 सर्वे भक्त्या संपूजिता मया । सर्वे पापं व्यपोहंतु ज्ञानतोऽज्ञानतः कृतम् । प्रार्थना ॥ कृतायाः पुजायाः सांगतासिद्ध्यर्थं ब्राह्मणाय वायनप्रदानं क० ।

तथा च ब्राह्मणपूजनं क० । वायन फलसंयुक्तं सधृतं दक्षिणान्वितम् । द्विजवर्याय दास्यामि व्रतसंपूर्णहेतवे । भवंतः प्रतिगृह्यन्तु श्रियोतीरूपास्तपो
धनाः । उभयोस्तारकांसस्तु वायनस्य प्रदानतः । नायनम् ॥ न्यूनातिरिक्कर्मणि मया यानि कृतानि च । क्षमध्वं तानि सर्वाणि पूर्य सर्वे तपोध
नाः । आर्थाद्वेदे विसर्जनम् ॥ एव संपूज्य विधिवद्भक्तियुक्तेन चेतसा । तेषामग्रे च भोतव्यं शुभचैव कथनकम् ॥ इति पूजाविधिः ॥ अथ कथा ॥ हे
माद्री ब्रह्मादि-सिताम् उवाच । श्रुतानि देवदेवेश व्रतानि सुबहूनि चासांप्रतमे समाचक्ष्व व्रतं पापप्रणाशनं । ब्रह्मोवाचाभृणु राजन् प्रवक्ष्यामि
व्रतानामुत्तमं व्रतम् । ऋषिपंचमीति विल्ल्यातं सर्वपापहरं परम् २ येन क्षीणेन राजेन्द्र नरकं चैव पश्यति । तत्रैवोदाहरिष्यति इति द्वांसं
पुरातनम् ३ वैदर्भे च द्विजवर उचंको नाम नामतः । तस्य भार्या सुशीलेति पतिव्रतपरायणा ४ तस्या अपत्ययुगुलं पुत्रो हि सुविभू
षणः । अर्षीतवान् सुतस्तस्य वेदान्सांगपदकमान् ५ समानेन कुलीनेन सुता वापि विवाहिता । विवाहिता च सा दैवाद्वैषव्यं प्राप स
त्तमा ६ सर्वात्वं पालयती सा आस्ते निजपितुर्गृहे । तस्या दुःस्वेन सतप्तः सुतं संस्थाप्य वेस्मनि ७ भगतीरवन प्राप्तः कदाचित्तु तया स
ह । स तत्राप्यापयामास सिष्यान्वेदं द्विजोत्तमः ८ सुता च कुस्ते तस्य पितुः शुश्रूषणं कृत्वा परिभ्राता कदाचन ९
निशीधे किल संसृता कृमिराशिरजायत । तथाविधां तु तां दृष्ट्वा विवस्त्रां प्रस्तरस्थिताम् १० शिष्या निवेदयामासुस्तन्मातुः कर्णान्वि
ताः । न जानीमो वयं किञ्चिदेवं सार्धं तथाविधाम् । ११ कृमिराशिमयी जाता मातः सप्रति दृश्यते । वज्रपातसमं श्रुत्वा तच्छिष्यै
श्च उदाहृतम् १२ सा आतमानसा शीघ्रं तत्समीपमुपागमत् । सा तां तथाविधां दृष्ट्वा विस्मयाप सुदुःसिता १३ उरश्च तादृया
मास सुतरां मोहमाप च । क्षणेन प्राप्य चैतन्यमुत्थाप्य प्रतिमृष्य च १४ समालंब्य च बाहुभ्यां निन्ये तत्पितुरतिक्रमः । स्वामिन्कथ

य मे साध्वी केन दुष्कृतकर्मणा १५ निशीथे च प्रसुप्ता च जायते कुमिसंकुला १६ एवं श्रुत्वा ततो वाक्यं ऋषिर्ध्यानपरायणः । ज्ञा-
 त्वा निवेदयामास तस्याः प्रागजन्मचेष्टितम् १७ ऋषिरुवाच । प्रागियं सप्तमे ऽतीते जन्मनि ब्राह्मणी ह्यभूत् । रजस्वला च संजाता भ्रा-
 डादीन्यस्पृशत्तदा १८ अस्यास्तु पाप्मना तेन जायते क्रिमिवद्बहुः । रजस्वलायाः पापेन युक्ता भवति सा ऽनघे १९ प्रथमे ऽहनि चां-
 डाली द्वितीये ब्रह्मघातिनी । तृतीये रजकी प्रोक्ता चतुर्थे ऽहनि शुद्धयति २० तदा तया सखीसंगाद्व्रतं दृष्ट्वाऽवमानितम् । दृष्टव्रतप्रभावे-
 ण जाता द्विजकुलेऽमले २१ अवमानाद्व्रतस्यास्य कुमिराशिमयी ऽधुना । एतत्ते कथितं सर्वं कारणं दुष्कृतस्य च २२ सुशीलोवाच ।
 दर्शनादपि जन्म स्याद्विप्राणां निर्मले कुले । जन्म शुष्मद्विधानां हि जायते ब्रह्मतेजसाम् २३ अवज्ञया प्रजायते निशीथे कुमिराशयः । म-
 हाश्चर्यं कथं नाथ तद्व्रतं कथयस्व मे २४ ऋषिरुवाच । सुशीले शृणु तत्सम्यक् व्रतानामुत्तमं व्रतम् । येन चीर्णेन सहसा पापादस्मात्प्र-
 मुच्यते २५ दुःखत्रयाच्च मुच्येत नारी सौभाग्यमामुयात् । कल्याणानि विवर्द्धते संपदश्च निरार्पदः २६ ॥ अथ भविष्योक्तकथा ॥
 युधिष्ठिर उवाच । श्रुतानि देवदेवेश व्रतानि सुबहूनि च । सांप्रतं त्वन्यदाचक्ष्व व्रतं पापप्रणाशनम् १ श्रीकृष्ण उवाच । अथान्यदपि
 राजेंद्र पंचमीमृषिसंज्ञिताम् । कथयिष्यामि यत्कृत्वा नारी पापात्प्रमुच्यते २ युधिष्ठिर उवाच । कीदृशी पंचमी कृष्ण कथं च ऋषि-
 संज्ञिता । पातकान्मुच्यते कस्मान्नारी यदुकुलोद्भव ३ पापानि च बहून्यत्र विद्यंते किल केशव । कथं वा ऋषिपंचम्यां नारी कस्मात्प्र-
 मुच्यते ४ कृष्ण उवाच । अज्ञानाज्ज्ञानतो वापि या स्त्री जाता रजस्वला । दुष्टा स्पृशति भंडानि गृहकर्मणि संस्थिता ५ प्राप्नोति सा म-

१ ऋषिमुखाद्ब्रतविधिं श्रुत्वा कन्यादोषमुच्ये सा तथैवाकरोदित्यर्थः । भविष्यपुराणोक्तव्रतकथासामीप्यादात्रेष्टितभीत्या हेमाद्रचुक्तव्रतविधिस्तत्कथा चात्र ग्रंथकर्त्रो नोक्तेति ज्ञेयम् ।

द्वापाप सत्यं सा नस्क ब्रवेत् । शृणु तत्कारण यस्माद्वर्जनीया रजस्वला ६ प्रोत्सार्थं गृहतो दूर चातुर्वर्ण्येन भारत । ब्रह्महत्यां पुरा
 शक्रो ब्रूव हत्वा स्रवाप च ७ तथा वै राजशार्दूल त्रीढितो वृत्रसूदनः । ब्रह्माणं समुपागच्छदात्मनः शुद्धिकारणात् ८ शुद्धिं शक्रस्य राजे
 द्र प्रदद्रेनातरात्मना । विमथ्य ब्रह्महत्यां तु चतुर्धा च चतुर्मुखः ९ प्राक्षिपद्राजशार्दूल चतुःस्थानेषु वै तदा । बह्वौ प्रथमज्वालासु न
 दीपु प्रथमोदके १० पर्वताग्रे बृक्षजातौ नारी रजसि पार्थिव । ततो रजस्वला नारी प्रोत्सार्थां च प्रयत्नतः ११ ब्रह्मणः शासनात्पार्थ
 चातुर्वर्ण्येन सर्वदा । प्रथमेऽहनि चाँढाली द्वितीये ब्रह्मघातकी १२ तृतीये रजकी प्रोक्ता चतुर्थेऽहनि शुद्धयति । मर्तुः शुद्धा चतुर्थं ह्नि दे
 वे पित्र्ये च पचमे १३ अन्नानाङ्गानतो वापि जात संपर्कपातकम् । तत्पापसक्षयार्थं वै कार्येय ऋषिपचमी १४ सर्वपापप्रशमनी सर्वा
 पद्मवनाशिनी । ब्रह्मसत्रियविद्द्रुक्ष्वीभि कार्या विरोपतः १५ कृष्ण उवाच । अत्रार्ये यत्पुरा व्रत प्रवक्ष्यामि कथानकम् । पुरा कृतयुगे
 राजा विदर्भायां बभूव ह १६ श्येनजिब्राम राजर्षिश्चातुर्वर्ण्यार्णुपालकः । तस्य देशे वसन्विप्रो वेदवेदांगपारगः १७ सुमित्रो नाम राजेन्द्र
 सर्वभूतहिते रतः । कृपितृस्या सदा युक्तः कुड्बपरिपालकः १८ तस्य भार्या सुसाध्वी च पतिशुभ्रूपणे रता । जयश्रीर्नामविरूपावा
 बभूवृत्त्यसुहृज्जना १९ अतिर्षितान्विता सा च प्रावृट्काले सुमध्वमा । क्षेत्रादिषु रता साध्वी व्याकृतीकृतमानसा २० एकदा सा
 ऽऽत्मनः मातृभृत्काल व्यलोकयत् । रजस्वलापि सा राजन् गृहकर्म चकार ह २१ माँढादिन्यसृश्राजक्षृतौ प्राप्ते ऽपि भामिनी । काकेन
 बद्धुना साध्वी पंचत्वमगमत्तदा २२ तस्या भर्तापि विप्रोसौ कालधर्ममुपेयिवात् । एवं तौ दंपती राजन्स्वकर्मवशगौ तदा २३ भार्या त
 स्य जयश्रीः सा ऋतुसपर्कदोषतः । शुनियोनिसमुत्पन्ना क्षुनी चामुनरेश्वर २४ तस्याः संपर्कदोषेण बलीवर्दो बभूव ह । एव तौ दंपती

राजन्स्वकर्मवशगौ तदा २५ ऋतुसंपर्कदोषेण तिर्यग्योनिमुपागतौ । स्वधर्माचरणाज्जाताबुभौ जातिस्मरौ तथा २६ सुतस्यैव गृहे राज-
 न्स्मरंतौ पूर्वपातकम् । सुमित्रस्य च पुत्रो ऽभूद्रुथुश्रूषणे स्तः २७ सुमतिर्नाम धर्मज्ञो देवतातिथिपूजकः । अथ क्षयाहे संप्राप्ते पितुस्तु
 सुमतिस्तदा २८ भार्यो चंद्रवतीं ग्राह सुमतिः श्रद्धयान्वितः । अद्य सांवत्सरदिनं पितुर्भे चारुहासिनि २९ भोजनीया द्विजा भीरु पाकशु-
 द्धिर्विधीयताम् । तथा कृता पाकशुद्धिः सुमतेर्भर्तुराज्ञया ३० मुक्तं पायसभांडे वै सर्पेण गरलं ततः । दृष्ट्वा ब्रह्मवधाद्भीता शुनी भांडानि
 सा ऽस्पृशत् ३१ द्विजभार्या च तां दृष्ट्वा उल्मुकेन जघान ह । भांडादीनि च प्रक्षाल्य त्यक्त्वा पाकं सुमध्यमा ३२ पुनः पाकं च कृत्वा तु
 श्राद्धं कृत्वा विधानतः । ततो भुंक्तेषु विप्रेषु नोच्छिष्टं च ददौ बहिः ३३ भूमौ क्षिप्तं तथा शुन्या उपवासस्ततो ऽभवत् । ततो रात्र्यां प्रवृत्तायां सा
 शुनी क्षुधिता भृशम् ३४ बलीवर्दमुपागत्य भर्तारमिदमब्रवीत् । बुभुक्षिता ऽद्य हे भर्तर्न दत्तं भोजनादिकम् ३५ आसादिकं च न प्राप्तं क्षुधा मां बा-
 धते भृशम् । अन्यस्मिन्दिनवसे पुत्रो मम लेह्यं ददात्यसौ ३६ अद्य महां किमप्येष उच्छिष्टमपि नो ददौ । पायसान्ने पपाताद्य गरलं सर्पसंभवम् ३७
 मया विचिंत्य मनसा मरिष्यंति द्विजोत्तमाः । संस्पृष्टं पायसं गत्वा बध्वाहं ताडिता भृशम् ३८ दुःखितं तेन मे गात्रं कटिर्भग्ना करोमि किम् । ततः
 प्राह स चानङ्गान् भद्रे ते पापसंग्रहात् ३९ किं करोमि ह्यशकोहं भारवाहो ऽद्य संस्थितः । अद्याहमात्मनः क्षेत्रे वाहितः सकलं दिनम् ४० मारितश्चा-
 त्मजेनाहं मुखं बध्वा बुभुक्षितः । वृथा श्राद्धं कृतं तेन जाता ऽद्य मम कष्टता ४१ कृष्ण उवाच । तयोः संवदतोरेवं मातापित्रोश्च भारत ।
 श्रुत्वा पुत्रस्तदा वाक्यं यदुक्तं च तदोभयोः ४२ ततो रजन्यां तत्कालं ददौ तस्यै च भोजनम् । पितरौ तौ विदित्वा तु दत्तवान् सुमतिस्तदा
 ४३ तदा ऽसौ दुःखितः पुत्रो ज्ञात्वा ऽवस्थां तदा तयोः । मातापित्रोस्तु राजेंद्र तदासौ प्रस्थितो वनम् ४४ वनं गत्वा ज्ञानवृद्धानृषीन् परमार्थार्थि-

कान् । प्रणिपत्याब्रवीद्राक्ष्य दितं चैव तदा तयोः ४५ सुमतिस्त्वाच । कथयध्वं विप्रवर्याः प्रश्रमेकं समाहिताः । केन कर्मविपाकेन पितरौ मे
 तपोधनाः ४६ इमामवस्थां सप्राप्तौ मुच्येते पातकाल्कथम् ॥ कृष्ण उवाच । तदाकर्ण्य वचस्तस्य सुमतेर्दुःस्वितस्य च ४७ अक्रुपिः सर्वतपो नाम
 सर्वज्ञः करुणान्वितः । सुमतिं प्रत्युवाचेदं तत्पित्रोर्मुक्तये तदा ४८ ऋषिरुवाच । तव माता पुरा विप्र स्वगृहे बालमावतः । प्राप्तमृतु
 पिदित्वा तु संपर्कमकरोद्विज ४९ तेन कर्मविपाकेन शुनियोनिमुपागता । पिता ऽपि स्पर्शदोषेण वळीवर्दो बभूव ह ५० एतयोर्मुष्किना
 मार्यं कुरु त्वमपि पचमीम् । मार्यया सह विम्रेद्र ऋषीन्संपूज्य यत्नतः ५१ आचरस्व व्रत तत्र सप्तवर्षं द्विजोत्तम । अंते चोद्यापनं कुर्या
 द्वितशस्त्राविवर्जित ५२ शाकाहारस्तु कर्तव्यो नो वारिः श्यामकैस्तथा । कदं वा ऽथ फल मूल हलकष्टं न भक्षयेत् ५३ प्राप्य भाद्रपदे
 मासि शुक्लपक्षस्य पचमीम् । तस्या मध्याह्नसमये नद्यादी विमले जले ५४ कृत्वा ऽपामार्गसमिधा दत्तधावनमादितः ५५ आयुर्वल
 यशो वर्षः प्रजाः पशुवसूनि च । ब्रह्मप्रज्ञां च मेधां च त्वन्नो देहि वनस्पते ५६ सम्राध्यनिन मंत्रेण कुर्याद्वि दत्तधावनम् । सुखदुर्गंधि
 नाशाय दंतानां च विरुद्धये ५७ ग्रीवनाय च गात्राणां कुर्वेह दंतधावनम् । अनेन दतान्त्तशोष्य स्यान्मृत्स्नानपूर्वकम् ५८ तिलामल
 ककल्केन केशान्सशोष्य यन्नतः । परिधाय नवे शुद्धे वाससी च समाहित ५९ विधाय नित्यकर्मणि दत्त्वा द्वागवतीभृपीन् ।- द्वावती-
 मग्निहोत्रशालाम् ॥ स्यापयेद्विधिवन्नस्या पचामुतरसेः शुभैः ६० चंदनागस्कूर्पूरे विलिप्य च सुगंधिभिः । पूजयेद्विधिवैः पुष्पैर्गंधपुष्पादि
 दीपकैः ६१ समान्छाद्य शुभैर्वस्त्रैः सोपवीतैर्यथाविधि । ततो नैवेद्यसपन्नैर्घृत्य दद्याच्छुभैः फलैः ॥ पूजयस्व ऋषीन्दिव्यानरुंधत्या समन्वितान्
 ६२ कथयणोऽग्निर्भद्राब्जो विश्वामित्रोऽप्य गौतमः । जमदग्निर्वसिष्ठश्च साध्वी चैवाप्यरुंधती ६३ मंत्रेणानेन सप्तर्षीन्पूजयेत्सुसमाहितः ६४

व्रतेन ऋषिपंचम्याः कृतेनैव द्विजोत्तम । ऋतुसंपर्कजो दोषः क्षयं याति न संशयः ६५ श्रीकृष्ण उवाच । तच्छ्रुत्वा सुमतिर्वाक्यं परमं
 ऋषिभाषितम् । गृहमेत्य व्रतं चक्रे सभार्यः श्रद्धयान्वितः ६६ व्रतं तु ऋषिपंचम्याः सर्वपापप्रणाशनम् । कृत्वा सर्वं यथोक्तं च माता-
 पित्रोः फलं ददौ ६७ व्रतपुण्यप्रभावेन माता तस्य श्वयोनितः । मुक्ता नृपतिशार्दूल विमानवरसंस्थिता ६८ दिव्यांबरधरा भूत्वा गता
 स्वर्गं च भारत । पिताऽपि स मृतो मुक्तः सुमतेः पशुयोनितः ६९ स्वर्गं प्राप्तो महाराज व्रतस्यास्य प्रभावतः । दिव्यांबरधरो भूत्वा गतः
 स्वर्गं च भारत ७० कायिकं वाचिकं वापि मानसं यच्च दुष्कृतम् । तत्सर्वं विलयं याति व्रतस्यास्य प्रभावतः ७१ यस्य यज्जायते पुण्यं
 तच्छुण्व नृपोत्तम । सर्वव्रतेषु यत्पुण्यं सर्वतीर्थेषु यत्फलम् ७२ सर्वदानेषु दत्तेषु तदेतद्व्रतचाराणात् । कुरुते या व्रतं नारी सा भवे-
 त्सुखभागिनी ७३ रूपलावण्ययुक्ता च पुत्रपौत्रादिसंयुता । इहलोके सुखं भूयात्परत्र च परागतिः ७४ एतत्ते कथितं राजन्व्रतानामुत्तमं
 व्रतम् । सर्वसंपत्प्रदं चैव नारीणां पापनाशनम् ७५ धन्यं यशस्यं स्वर्ग्यं च पुत्रदं च युधिष्ठिर । पठतां शृण्वतां चापि सर्वपापप्रणा-
 शनम् ॥ ७६ ॥ इति श्रीभवि० पुराणे ऋषिपंचमीव्रतकथा संपूर्णा ॥ ॥ अथोद्यापनम् ॥ युधिष्ठिर उवाच । किमस्योद्यापनं प्रोक्तं
 व्रतपूर्णफलप्रदम् । सुमतिः केन विधिना चकार वद तत्वतः ॥ कृष्ण उवाच । पूर्वस्मिन्दिवसे कुर्यादेकभक्तं समाहितः । प्रातस्तथाय
 सुस्नातस्ततो गुरुगृहं व्रजेत् ॥ प्रार्थयेत्तं ममाचार्यो भवोद्यापनकर्मणि । पूर्वोक्तैर्नैव विधिना स्नात्वा भक्त्या समन्वितः ॥ शुचौ देशे समा-
 लिप्य सर्वतोभद्रमंडले । अव्रणं सजलं कुंभं ताम्रमृण्मयमेव च ॥ संस्थाप्य वस्त्रसंवीतं कंठदेशे सुशोभनम् ॥ पंचरत्नसमायुक्तं फलगं-
 धाक्षतैर्युतम् ॥ सहिरण्यं समासाद्य ताम्रेण पटलेन वा । वंशमृन्मयपात्रेण यवपूर्णं चैव हि । आच्छादयेत्तु चैलेन लिखेदष्टदलं ततः ।

सीवर्ण्यः प्रतिमाः कार्याः ऋषीणां भावितात्मनाम् ॥ पलेन वा तदर्धेन तदर्धार्धेन वा पुनः । शक्त्या वा कारयेत्तत्र वित्तशास्त्रविवर्जितः ॥
 कृष्ण उवाच । वितानं पचवर्णं च फलपुष्पसमन्वितम् । बन्धीयादुपरि श्रीमत्समारान्संविधाय च । मध्याह्ने पूजयेद्भक्त्या ऋषीन् श्रद्धासम-
 न्वितः ॥ कस्यपोऽन्निर्मरद्वाजो विश्वामित्रोऽप्य गोतमः । जमदग्निर्विशिष्टश्च साध्वी चैवाप्यरुंक्षती ॥ मंत्रेणानेन विधिवत्कुर्यात्पूजां समाहितः ॥
 अनेन विधिना सप्त वर्षाणि व्रतमाचरेत् । आदौ मध्ये तथा चांते कुर्यादुद्यापनं युधः ॥ आचार्यान्वरयेत्सप्त वेदवेदागपारमान् । प्रतिमाः
 सप्त कुर्वीत सुवर्णेन स्वशक्तिः ॥ जटिका साससुत्राश्च कमलसुसमन्विता । संस्थाप्य कलशेष्वेतान्मुष्णमयेष्वव्रजेषु च ॥ सापयेद्विधि-
 वद्भक्त्या पचामृतपयादिभिः । पूर्वार्कविधिना राजकृत्वा पूजां समाहितः । रात्रौ जागरणं कुर्यात्पुराणश्रवणादिभिः । कृतनित्यक्रियः
 प्रातश्चुद्धयासिलसर्पिषा ॥ वैदिको वाय पौराण अधिकारात्मनुः स्मृतः । सहस्त्वोमाः सहावाय नाममंत्रैस्तु वा पृथक् ॥ अष्टोत्तरसहस्र
 वा शतमष्टोत्तरं तु वा । पुनः पूजां ततः कृत्वा गुरुं संपूजयेद्वती ॥ स्वर्णगुलीयवासोभिः कुण्डलामृतभोजनैः । सप्त मावश्च दातव्या वस्त्रा
 लकारसयुक्ताः ॥ दद्यादेकां सवत्सा च गुरवे मां पयस्विनीम् । पूजयेद्यत्विजः सप्त वासोभिर्दक्षिणादिभिः ॥ कलशानुपवीतानि दद्यात्से
 म्यः सुमक्तिः । आचार्यं च सपत्नीकं प्रणिपत्य समापयेत् ॥ भोजयेद्ब्रह्मणान् भक्त्या दीनानायान्प्रतर्प्य च । सोपस्करास्ताः प्रतिमा
 आचार्येभ्यो निवेदयेत् ॥ लब्ध्वाऽनुज्ञां तु मुनीन् इष्टैर्बधुजनैः सह । उद्यापनविधिः प्रोक्तः सर्वत्राय फलार्थिनाम् ॥ अनेन विधिना
 सम्यग्व्रतमेतत्समाचरेत् । सर्वव्रतेषु यत्पुण्यं सर्वतीर्थेषु दत्तेषु तदेतद्व्रतधारिणाम् । एव वा कुरुते भूप उद्यापन

१ सहस्त्वोमाः सहस्रं पञ्च इति शेषोक्तमेव, ऋषीणां नायकैर्ब्रह्मणोऽप्युद्यापनसिद्ध्यर्थः । सहस्त्वोमास्तस्यैव कुञ्जविभास्तस्यैव ।

विधिं परम् ॥ सर्वपापविनिर्मुक्ता स्वर्गे लोके महीयते । इहलोके चिरं कालं भर्त्रा सह शुचिस्मिता ॥ पुत्रपौत्रैः परिवृता भुक्त्वा भोगान्मनोहरान् । निष्पापा सुभगा नित्यं लभते चाक्षयां गतिम् ॥ इति श्रीभ० ऋषिपंचमीव्रतोद्यापनविधिः ॥ ॥ अथाश्विनशुक्लपंचम्यामुपांगललिताव्रतम् ॥ ॥ तत्र दक्षिणात्यानां शिष्टाचार एव प्रमाणम् । तच्च मध्याह्नव्यापिन्यां कार्यम् । पूजाव्रतेषु सर्वेषु मध्याह्नव्यापिनी तिथिः—इति माधवीये हारीतकेः ॥ दिनद्वये तद्व्याप्तावव्याप्तौ वा पूर्वा, युगभूतां इति युग्मवाक्यात् । यत्तु शक्तिपूजायां अर्धरात्र्यापिनी ग्राह्येति भूरिजन्मा जलप तत्तुच्छं, वचनं विना रात्रिव्यापिन्या ग्रहणे प्रमाणाभावात् । जागरणस्य चांगत्वात्पूर्वाह्नव्यापिन्येव ग्राह्येति तच्च भूरिजन्मनो मंदप्रज्ञस्य दुर्बुद्धिर्विलसितमात्रमित्युपेक्ष्यम् ॥ अथ व्रतविधिः ॥ शुक्लपक्षस्य पंचम्यामिषे मासि चरेद्व्रतम् । चत्वारिंशत्तथाष्टौ वा दंतधावनमादितः ॥ आयुर्बलं यशो वर्चः प्रजाः पशुवसूनि च । ब्रह्मज्ञां च मेधां च त्वं नो देहि वनस्पते ॥ संप्राथम्येन मंत्रेण कुर्याद्वि दंतधावनम् ॥ सुखदुर्गंधिनाशाय दंतानां च विशुद्धये । ष्ठीयनाय च गात्राणां कुर्वेऽहं दंतधावनम् ॥ अनेन दंतान्संशोध्य स्वायान्मृत्स्नानपूर्वकम् ॥ ततो यथाविधि स्नात्वा शुक्लवासा गृहं व्रजेत् ॥ शुचौ देशे सालिख्य सर्वतोभद्रमंडलम् । अव्रणं सजलं कुंभं ताम्रं मृण्मयमेव च ॥ संस्थाप्य वस्त्रसंवीतं कंठदेशे सुशोभनम् । पंचरत्नसमायुक्तं गंधपुष्पाक्षतैर्युतम् ॥ सहिरण्यं समासाद्य ताम्रेण पटलेन वै । वंशमृन्मयपात्रेण यवपूर्णेण चैव हि ॥ आच्छादयेत्तच्चैलेन लिखेदुष्टदलं ततः । सौवर्णं राजतं ताम्रं पिधानं स्थापयेत्ततः ॥ उपचारैः षोडशभिरभिर्मंत्रैः समाहितः । नित्यं नैमित्तिकं कुर्यात्ततः पूजां समाचरेत् ॥ इति विधिः ॥ आचम्य प्राणानायम्य मासपक्षाद्युल्लिख्य । मम पुत्रधनविद्यारोगनिर्मुक्तिमुखसुखगोविजयपुष्ट्यायुष्यादिकामः, स्त्री त्ववैधव्यका-

मा, उपांगललिताप्रीत्यर्थं यथामिलितोपचारे उपांगललिताधूजनमहं करिष्ये । तत्रादौ गणपतिपूजनं क० ॥ अथ पूजा ॥ नीलकौशेयवस-
 नां हेमाभां कमलासनाम् । भक्तानां वरदां नित्यं ललितां धितयाम्यहम् । भ्यामि ॥ आगच्छ ललिते देवि सर्वसंपत्प्रदायिनि । या
 वद्वर्तं समाप्येत तावत्वं सन्निधौ भव । हिरण्यवर्णाहरिणीसुवर्णरजतस्र्वां । चंद्राहिरण्यमयीलक्ष्मीजातवेदोभजावह । आवाहनम् ॥ कार्त-
 स्वरमयं दिव्यं नानामणिगणान्वितम् । अनेकशक्तिंसंयुक्तमासनं प्र० । तामआवहजातवेदोलक्ष्मीमलपगामिनीं । यस्याहिरण्यं विदंयंगाम
 श्वपुदधानम् । आसनम् ॥ मंगादिसर्वतीर्थेभ्यो मया प्रार्थनयाहुतम् । तोयमेतत्सुखस्पर्शं पाथार्थं प्रतिगृह्यताम् । अश्वपूर्वारण्यमध्याह्स्ति
 नादप्रमोदिनीं । श्रियं देवीमुपह्वये श्रीमदेवीजुपताम् । पाद्यम् ॥ निधीनां सर्वस्वानां त्वमनर्घ्यगुणास्सि । तथापि भक्त्या ललिते गृहा-
 गार्ह्यं नमोस्तु ते । कांसोस्मिताहिरण्यप्राकारमाब्राज्वलतीति तां तपयतीं । पद्मे स्थितां पद्मवर्णीतामिहोपह्वये श्रिय । अर्घ्यम् ॥ पाटलोद्गी
 रक्ष्मरसुरभि स्वादु शीतलम् । तोयमाचमनीयार्थं ललिते प्रति० । चंद्रांप्रमासां यशसा बलतीं श्रिय लोके देवशुभासुदारां । तांपद्मनेमीशरण
 महप्रपद्येऽऽह्मीर्मेनश्यतां त्वां कृणोमि । आचमनीयम् ॥ पयो दधि घृत चैव शर्करामधुसयुतम् । पंचामृतेन रूपेण प्रीयतां परमेश्वरी ।
 आप्याय० । दधिक्राव्णो० । घृतं मिमिक्षे० । मधुवाता० । स्वादु पवस्व० । पंचामृतस्नानम् ॥ मदाकिन्याः समुद्धृतं हेमांभोरुहवासि
 तम् । स्नानाय ते मया भक्त्या दत्तं स्वीक्रियतां जलम् । आदित्यवर्णेतपसोधिजातो वनस्पतिस्त्ववक्षोयविल्व । तस्य फलानि तपसानुदत्त
 मायांतरायाश्च बाह्यालक्ष्मीः । स्नानम् ॥ सर्वमूपाधिके सौम्ये लोकलज्जानिधारणे । मयोपपादिते तुभ्यं वाससी प्रतिगृ० । उपेतुमदिव
 सुखं कीर्तिश्च मणिना सह । प्रादुर्भूतोऽसुराऽस्मिन्कीर्तिमहिं ददातु मे । वस्त्रम् ॥ मुक्तामणिगणोपेतमनर्घ्यं च सुखप्रदम् । उत्तरीयं सुख

स्पर्शं ललिते प्रतिगृ० । उत्तरीयवस्त्रम् ॥ कृष्णकाचाष्टसंयुक्तं सूत्रं त्रैवेयकं तथा । दास्यामि कंठमालार्थं प्रत्यगे ललिते तव । कंठमा-
 लाम् ॥ मलयाचलसंभूतं धनसारं मनोहरम् । हृदयानंदनं चारु चंदनं प्रतिगृ० । क्षुत्पिपासामलांज्येष्टमलक्ष्मीनाशायाम्यहं । अभूतिम-
 समृद्धिचसर्वानिर्णुदमेगृहात् । चंदनम् ॥ अक्षता विमलाः शुद्धा मुक्ताभासासमप्रभाः । भूषणार्थं मया दत्ता गृहाण परमेश्वरि ॥ गंधद्वा-
 रंगदुराधर्षानित्यपुष्टांकरीषिणीं । ईश्वरीसर्वभूतानांतामिहोपह्वयेश्रियं । अक्षतान् ॥ मालतीचंपकादीनि नानापुष्पैः सुवासितैः । मयाह-
 तानि पुष्पाणि पूजार्थं प्र० ॥ मनसःकाममाकूतिवाचःसत्यमशीमहि ॥ पशूनांरूपमन्नस्यमयिश्रीःश्रयतांयशः । पुष्पाणि ॥ अथांग-
 पूजा० ॥ उपांगललितायैन० पादौपू० । भवान्यैन० गुल्फौपू० । सिद्धेश्वर्यै० जंघे० । भद्रकाल्यै० जानुनी । श्रियै० ऊरू० । विश्वरूपिण्यै०
 कटी० । देव्यै० नाभि० । वरदायै० कुक्षी० । शिवायै० हृदयं० । वागीश्वर्यै० स्कंधौ० । महादेव्यै० बाहू० । प्रकृतिभद्रायै० करौ० ।
 पद्मिन्यै० कंठं० । सरस्वत्यै० मुखं० । कमलासनायै० नासिकां० । महिषमर्दिन्यै० नेत्रे० । लक्ष्म्यै० कर्णौ० । भवान्यै० ललाटं० ।
 विध्यवासिन्यै० शिरः पू० । सिंहवाहिन्यै० सर्वांगपू० ॥ देवदुमरसोद्भूतः कालागरुसमन्वितः । आत्रेयतामयं धूपो भवानि ब्राणतर्पणः ॥
 कर्दमेनप्रजाभूतामयिसंभवकर्दम । श्रियंवासयमेकुलेमातरंपद्ममालिनीं । धूपम् ॥ चक्षुषां सर्वलोकानां तिमिरस्य निवारणम् । आर्तिवयं
 कल्पितं भक्त्या गृहाण परमेश्वरि ॥ आपःक्षजंतुस्निग्धानिचिच्छीतवसमेगृहे । नीचदेवीमातरंश्रियंवासयमेकुले । दीपम् ॥ मोदकापूपलडूकवट-
 कोदुंबरादिभिः । सधृतं पायसान्नं च नैवेद्यं प्रति० ॥ आद्रांपुष्करिणींपुष्टीसुवर्णहेममालिनीं । सूर्याहिरण्योलक्ष्मीजातवेदोमञ्जवह । नै-
 वेद्यम् ॥ मलयाचलसंभूतं धनसारं मनोहरम् ॥ करोद्धर्तनकं चारु गृहाण परमेश्वरि । करोद्धर्तनम् ॥ कर्पूरैरालवंगदितांबूलीदलमंयुतम् ॥

क्रमुत्स्य फल तुभ्य तांचूलं प्र० ॥ आर्दीयः करिणो यष्टोर्पि गलां पद्ममालिनी । चंद्रां हिरण्यमयीं लक्ष्मीं ज्ञाते वेदो म आबह । तावूलम् ॥
 मातुर्लिङ्ग नारिकेल फल स्वर्नूरसंभवम् ॥ जबीर पनस वापि गृह्यतां परमेश्वरि । इदं फलं मया देवि० । तां म आबह ज्ञाते वेदो लक्ष्मी मलय-
 गामिनी । यस्यां हिरण्यप्रभृतगोवोदास्यो भान्विदेयं पुरुषानह । फलम् ॥ हिरण्यगर्भगर्भस्थं । यः शुचिः प्रयतो भूत्वा जुहुयादाय मन्व-
 हं । सुकपचदर्श च श्रीकामः सततजपेत् । दक्षिणाम् ॥ चद्रादित्यौ च घरणी विद्युदग्निस्तथैव च । त्वमेव सर्वज्योतींषि आर्तिक्यं प्रति-
 गृ० ॥ पद्मासने पद्मरूपमाक्षियेन सौख्यलभाम्यह ॥ नीराजनम् ॥ उर्पागल्लिते मातर्नमस्ते विष्यवा-
 सिनि । दुर्गे देवि नमस्तुभ्य नमस्ते विश्वरूपिणि ॥ अश्वदायिगोदायिनदायि महायने । घनमेलमतदिवि सर्वकामांश्च देहि मे । पुष्पाञ्जलि
 म् ॥ अथ दूर्वाकुरान्साग्रान् चत्वारिंशत्तथाष्टभिः । अधिकान् हस्त आदाय भत्रमेव जपेद्बुधः ॥ भत्र-बहुमरोहा सततममृता हरिता-
 लता ॥ यथेयं ललिते मातस्तथा मे स्तुर्मनोरथाः ॥ इत्युक्त्वा पूजयेद्देवीं दूर्वाभिः कुसुमैस्तथा । भत्रेणानेनाष्टचत्वारिंशत्कृत्वा समाहि-
 तः । दूर्वाकुरान् ॥ प्रदक्षिणात्रय देवि प्रयत्नेन मया कृतम् । तेन पापानि सर्वाणि व्यपोहंतु नमाम्यहम् । प्रदक्षिणाः ॥ साष्टांगोऽयं प्र-
 णामस्ते नमस्कृत्य यथाविधि । त्वद्दास इति मां भक्त्या प्रसीद परमेश्वरि । नमस्कारम् ॥ दीनोऽहं पापयुक्तोऽहं दारिद्र्यकनिकेतनः । स
 मुद्धर कृपासिंघो कामान्मे सफलान्कुरु । प्रार्थनाम् ॥ अथ वायनम् । द्विजाय वाणक दद्याद्विराट्मा यटकादिभिः । कश्चिदं कस्मेति मन्त्रे
 ण आचार्याय निवेदयेत् ॥ पक्कात्रफलसंयुक्तं सद्यतं दक्षिणान्वितम् ॥ उर्पागल्लितो देव्या व्रतसंपूर्णहेतवे । वाणक द्विजवर्याय सहिरण्य
 ददाम्यहम्-इति वायनमन्त्र ॥ ततः कर्था समाकर्ण्य वाणकात्रस्य सख्यया । स्वयं मुनीत चैवानं वाग्धतः सह बांधवैः ॥ रात्रौ जागर-

णं कुर्यान्नृत्यगीतादिमंगलैः । प्रभाते पूजयेद्देवीं ततः कुर्याद्विसर्जनम् ॥ सवाहना शक्तियुता वरदा प्रजिता मया । मातर्मांमनुगृह्याथ ग-
 म्यतां निजमंदिरम् । इति विसर्जनम् ॥ इति वार्षिकपूजाविधिः ॥ ॥ अथ कथा ॥ सूत उवाच । पुरा कैलासशिखरे सुखासीनं पडाननम् । क-
 थयन्तं कथां दिव्यामिदमुच्चुर्महर्षयः १ ऋषय ऊचुः । महासेन महादेवनंदनानंदविक्रम । आख्यानानि सुपुण्यानि श्रुतानि त्वत्प्रसादतः २ कथा-
 स्त्वद्वचनादेव प्रसृता भूरिभूतयः । न तृप्तिमधिगच्छामः पायं पायं सुधाभिव ३ शुश्रूषवो वयं देव्या व्रतं तत्कथयस्व नः । मनोभिल-
 षितार्थानां सिद्धिर्यस्मिन्कृते भवेत् ४ स्कंद उवाच । साधुष्टं महादेव्या माहात्म्यं मुनिपुंगवाः । वच्मि सर्वं विधानेन तच्छृणुध्वं ज-
 गद्धितम् ५ भृगुक्षेत्रे किल पुरा विप्रोऽभूद्रौतमाभिधः । श्रुतिस्मृतिपुराणज्ञो धनी च बहुबांधावः ६ अनपत्यस्य तस्याथ जज्ञाते जरतः
 सुतौ । श्रीपतिर्गोपतिश्चैव नामनी विदधे तयोः ७ अचिरेणैव कालेन स पंचत्वमगाद्विजः तौ तु बालौ धनं बंधून् हित्वा सा धर्मचा-
 रिणी ८ सती विवेश दहनं स्वर्पातुं पतिना सह । अथ ते बांधवाः सर्वे हा कष्टमिति चुकुशुः ९ निंदंतो दुःखिताश्चक्रुस्तत्क्रियां पारलौ-
 किकीम् । अथ तस्य सपत्न्योऽभूद्भ्राता स जगृहे धनम् १० आक्रोशंतौ च तौ गेहं निजमानीय दुर्मनाः । नास्ति चक्रे धनं सर्वं ताभ्यां
 किंचिन्न वै ददौ ११ ततो मौंजीधरो बालौ बंधुभिः कथितं वसु । यथाचतुः पितृव्यं तं देहि नो द्रविणं हि तत्र १२ स तावूचे गतं द्रव्यं
 युवां केन प्रतारितौ । निर्गच्छतां मम गृहादित्यादि परुषं बहु १३ तौ तद्वचोभिर्निर्विण्णौ बालौ श्रीपतिगोपती । वभाषाते मिथः क-
 ष्टं धिगहो पितृहीनता १४ यावो देशांतरं यत्र स्वजनो नास्ति कश्चन । अनाभाष्यैव स्वजनाञ्जगमदुर्दिशमुत्तराम् १५ भिक्षाचारौ बहू-

१ निराश्रितौ बालौ धनं बंधून् त्यक्त्वा गतां तां निन्दन्त इत्यर्थः ।

न्देशान्वनानि सरितो गिरीन् । समतिक्रम्य ययत्तुर्विशालं नाभत पुरीम् १६ कासारमीक्षां चक्रेते ततो ऽस्या सन्निधौ शुभम् । पुढरी
 क्वनाकीर्णं रक्तस्रग्ध्याविभृपितम् १७ स्रग्ध्यामभृपितं घातु यथा तारकित नभ । श्रुती पथिगतौ बाली क्षण विश्रम्य तत्पटे १८ आ
 चम्य शिशिरं तोयं सन्नतुस्तौ यथाविधि । गताध्वसेदौ विप्राग्र्यौ पुर प्राविशतां ततः १९ वीथीचतुष्वययुत चारुगोपुरमद्वितम् ॥ देव
 तागारश्चिर सौधराजिविराजितम् २० नानावीथीरतिक्रम्य विप्रावासमवापतुः । कस्यचित्स्वय विप्रस्य छुरिपपासादितौ गृहम् २१ ईयतु
 र्वदिक्काया तावुपविष्टो श्रमादुरो । स्वामी ततो ऽस्य गेहस्य विवेक इति विभ्रुत २२ आयातौ वैश्वदेवांते स ददर्शातिथी द्विजौ । अना
 टुन्ऽस्तथा शीलं तथा च कुलनामनी २३ ऋषिवत्स्रजयामास स्मरन्धर्म सनातनम् । अतिथी भोजयामास स्वादन्न सह चारुमना २४
 ती ब्रह्मचारिणौ विप्रौ सपर्यां तां विलोक्य च । देशवधुपरित्यागसेदमुक्ती वमृवतुः २५ अथाष्टच्छाद्विजस्तौ द्रु की युवां कुत आगतौ ।
 किमर्थमल्पवयसौ निर्गतौ स्वगृहादिति २६ तद्विवेकस्य वचनमाकर्ण्य श्रीपतिस्तदा । आनुपूर्वेण सकल वृत्तांत सममापत २७ पितृही-
 नी च तौ ज्ञात्वा त्यक्ती बंधुर्जनेन च । आश्रमास्य स्यापयामास स्वगृहे वदुवासरम् २८ प्रचक्रमे ऽय शिष्यंश्च सहाध्यापयितुं श्रुतिम् ।
 वमृवतुश्च तौ बाली गुरुशुभ्रूपणे रतौ २९ उरोगर्हे न्यवसतामागता निर्मला शरव । फलपद्मविशालाक्षी प्रसन्नंदुशुमानना ३० तस्या सशि
 ल्यमाचार्यं चरत व्रतमुत्तमम् ३१ पप्रच्छतुर्मोः किमिदमावाभ्यामिति कथ्यतान् । ताम्यामेव कृते प्रश्ने विवेक इदमब्रवीत् ३२ विवेक उवाच । उ
 पागल्लितो देव्या व्रत देवर्षिपूजितम् । सर्वकामकर नृणामस्माभिः समुपास्यते ३३ विद्याकामेन कर्तव्यं तथैव धनकाम्यया । सुतार्थिना प्रकृतं

त्वं व्रतमेतदनुत्तमम् ३४ विद्याकामौ च तौ बालौ व्रतमाचरतुमुदा । भक्तितो गुर्वनुज्ञातौ यथाशक्ति यथाविधि ३५ व्रतप्रसादात्सकलं वेद-
 शास्त्रमवापतुः । अन्यस्मिन् हायने भक्त्या विवाहार्थं प्रचक्रतुः ३६ श्रीपतिर्गोपतिश्चैव व्रतमेतत्तपोधनाः । अचिरैरेव कालेन मासि मा-
 धे तयोर्गुरुः ३७ स्वां विवाहोचितां कन्यां नाम्ना गुणवतीमिति । विनीताय श्रुतवते यूने श्रीपतये तदा ३८ विचार्य बांधवैः साकं द-
 दौ पुण्यर्क्षवासरे । पारिवर्हं बहु मुदा प्रादादुहितृवत्सलः ३९ विवेकोपि मुदं लेभे सानुरागौ विलोक्य तौ । अन्याब्दे पुनरेतनु व्रतं दे-
 व्याश्च चक्रतुः ४० भ्रातरौ तौ निजं देशमिच्छंतौ च धनादिकम् । अथान्येऽहनि कस्मिंश्चित्तावुपाध्यायमूचतुः ४१ स्वामिन्युष्मत्प्रसा-
 देन लब्धा विद्या तथा वसु । अनुजानीहि गच्छावो निजं देशमितः पुनः ४२ इत्याकर्ण्य समालोक्य शुभं वासरमादृतः । स्वयं प्राप-
 यितुं तां तौ विप्रौ कन्यां च निर्ययौ ४३ अथ देव्याः प्रसादेन पितृव्यस्य तयोः किल । अन्वेषणे मतिर्जाता गतौ श्रीपतिर्गोपती ४४
 निर्गतौ कं गतौ देशं वसतः कृत्यंचितयत् । लोका निदंति मां नित्यं ज्ञात्वा अन्वेषणे मतिः ४५ दिदृक्षुस्तौ ततः सोऽपि निर्जगाम निजा-
 तुरात् । किञ्चित्स नगरं प्राप द्विजबालौ गवेषयन् ४६ तदेव नगरं प्राप्तौ विवेकाख्यो द्विजोत्तमः । सशिष्यः कन्यया सार्द्धं क्रमन्मार्गे
 शनैः शनैः ४७ तत्र तेषां समजनि संगमो मुनिपुंगवाः । विदांचकार तौ कृच्छ्रान्मध्यमे वयसि स्थितौ ४८ मूर्ध्न्यवप्राय तौ पश्चान्मुदं लेभे
 परां ततः । न शक्नुवन्मुदा वक्तुं प्रेमगद्गदया गिरा ४९ पादानतां गुणवतीं विवेकेन प्रणोदिताम् । आशीर्वाद्वैर्बहुविधैस्तां स्नुषां समयोजयत्
 ५० विवेकस्तु तदा तत्र संभाष्य च परस्परम् ॥ सुतोवेतौ मयाऽऽनीतौ पालितौ पठितौ तव ५१ संप्रापितुं प्रयातोऽस्मि
 भवतां ग्राममुत्तमम् । इति संभाष्यमाणस्ते भृगुक्षेत्रं ययुर्मुदा ५२ ज्ञातिभिः सह संगम्य शृण्वद्विस्तद्विचेष्टितम् । स्वपितृव्यगृहे कांश्चिदु-

पित्वा दिवसोत्तदो ५३ लब्ध्वा पितृधनं गेहं सर्वं श्रीपतिगोपती । इत्युस्तदनुज्ञातो विवेकः स्वां पुरीं ययौ ५४ श्रीपतिगोपतेस्तत्र वि-
 वाहमकरोत्तदा । तावेकचेतसी तत्र चक्रमुर्दिजतर्पणम् ५५ श्रीपतिः श्रद्धया युक्तः कनीयान्धययशकितः । विचार्य भार्यया साकं विम-
 ङ्क्तः श्रीपतेरमूढ ५६ समोगान्धिविधान्मुञ्चन्प्रमत्तो बहुसपदा । न देव्याराधनं चक्रे गोपतिः सुसलपट ५७ अयं स्वल्पेन कालेन न
 दं तस्य शून्येनस । अकिंचनो गतश्चित्तो भार्यया ऽऽश्वासितस्तदा ५८ तव श्रावणं विप्रा मुञ्जते बहवः, सदा । गच्छावोऽनुदिनं कां
 तं तत्र भोज्यमुमावपि ५९ एव भोजनवेलायामागत्यागत्य तद्बहम् । मुञ्चन् मुजन्निजगृहे गतौ तौ बहुवाससम् ६० कदाचिदागतौ याव-
 द्गोपतिभार्यया सह । उपविष्टेयु विप्रेषु मोक्तुं नोऽर्विददासनम् ६१ अवाभरायोरस्याशौ भोजनाय ह्युधातुरः । उपविष्टः श्रीपतेस्तु भार्या-
 या स निवारित ६२ अस्मादुचिष्टं वै तूर्णं त्वमुच्छिष्टं करिष्यसि । तिष्ठ तिष्ठ क्षणं चैव पश्चादुद्ध्वेति सा श्रवीत् ६३ गोपतेः कांतया
 दृष्टं ततो विमनसाष्टुभौ । अमुष्कावेव निष्क्रांतौ जगत्तुर्निजमंदिरम् ६४ ततः स्वनायां प्रोवाच निजमार्गं विचिंतयत् । शत्रा मया सम-
 विष्टं सविभक्तमपि प्रिये ६५ दुर्बलोऽहं धनोन्मत्तः श्रूयतामत्र कारणम् । पुरा ज्ञान्यां गुरुगृहे व्रतमाचरितं ह्युमम् ६६ उपांगच्छिता-
 देव्या विद्यादिसकलं ततः । प्राप्तं मया तत्सकलं परित्यक्तं प्रमादतः ६७ न्येष्ट आचरते नित्यं तस्माच्छ्रीस्तत्र वर्तते । तस्माद्बहू तदा
 भोक्ष्ये यदा द्रक्ष्यामि तां धिवाम् ६८ इत्युक्त्वा निर्गतस्तस्माद्बहूदकृतभोजनः । तद्वार्यां धितयाविष्टा सापि तस्यावनश्रुती ६९ मुक्तव-
 त्स ब्राह्मणेपु श्रीपतिः पर्यष्टच्छत । कं गतो गोपतिरिति तच्छ्रुत्वा सोपि दुःखितः ७० गोपतिस्तु सरिङ्गं वनानि बहुशो श्रमन् । पृच्छ-

१ तौ पितृभ्यसरे स्थित्वा हापनान्यष्ट सप्त वैशि पाठोपलब्धिः पुस्तकतरे, प्रत्येकं तु नास्तेष्व । २ आसीदित्यप्युपलब्धः ।

७१ पञ्चमे वासरे प्राप्ते क्षुत्पिपासादिर्दितौ वने । अलब्धदर्शनो देव्या दुःखितो निपपात ह ७२
 तं कृच्छ्रगतमालोक्य भवानी भक्तवत्सला । कृतापराधमपि तमनुजग्राह वै तदा ७३ गतमूर्च्छः समुत्थाय दिगंतान्प्रविलोकयन् । दद-
 र्शं दूरतो गोपं चारयंतं गवांगणम् ७४ तं दृष्ट्वा किञ्चिदाश्वस्तो ययौ तस्यांतिकं शनैः । अपृच्छत्क भवान्यातः कुत्रत्यः कुत आगतः
 ७५ कोऽयं देशः क भूपालः किं पुरं नाम तद्भद्र । निशम्य वचनं तस्य वक्तुं गोपः प्रचक्रमे ७६ गोप उवाच । उपांगं नाम नगरमुपां-
 गो नाम भूपतिः । तत्रत्योऽहं समायातः पुनस्तत्र ब्रजाम्यहम् ७७ उपांगललिता देव्या विद्यते तत्र मंदिरम् । इत्याकर्ण्य वचस्तस्य
 विप्रः समुदितोऽभवत् ७८ स गोपसहितः सायं विचरन्प्रविवेश ह । दूराद्दर्शं भवनं पुरमध्ये तपोधनाः ७९ उपांगललितादेव्याः स्फा-
 टिकं गगनंलिहम् । सौवर्णेन विचित्रेण कलशेनोपशोभितम् ८० यथोदयाचलः शैलो दधानो भानुमंडलम् । त्वरितो गोपमामंघ्र्य प्रा-
 सादं स ययौ मुदा ८१ प्रणम्य दंडवद्भूमौ बद्धांजलिपुटस्तदा । उपांगललितां देवीमथ स्तोतुं प्रचक्रमे ८२ गोपतिरुवाच ० । नमस्तुभ्यं
 जगद्धात्रि भक्तानां हितकारिणि । जगद्धीतिविनाशिन्यै सर्वमंगलमूर्त्ये ८३ हत्वा निशुंभमहिषप्रभृतीन् सुरारीनिद्रादयो निजपदेषु यथा
 ऽभिषिक्ताः । लोकत्रयावनगृहीतमहावतारे मातः प्रसीद सततं कुरु मे ऽनुकंपाम् ८४ त्वां मुक्तये निजजनाः कुटिलीकृतांगी गौरीं निजे
 वपुषि कुंडलिनीं भजंति । मुक्त्यै च देवमनुजाः कनकार्वाविदबद्धासनमविरतं कमलां स्तुवंति ८५ सापराधोऽस्मिं सततं प्राप्तस्त्वां जगदंबिके ।
 इदानीमनुकंप्योऽहं यद्वाञ्छामि कुरुष्व तत् ८६ इति स्तुत्वा ऽथ शर्वाणीं प्रणिपत्य पुनः पुनः । कृतसंध्याविधिस्तत्र सुष्वापाकृतभो-
 जनः ८७ स्वप्ने मूर्तिमयी देवी विप्रमेवं समादिशत् । गोपते वत्स तुष्टा ऽस्मि गच्छोपांगमहीपतिम् ८८ मत्पूजनकरंडस्य प्रार्थयस्व पिधा-

नकम् । तत्पूजयन्निजगृहे परामृद्धिमवाप्स्यसि ८९ स्वप्न इत्याप्तसंदेशः प्रयाते गोपतिस्तदा । राजदर्शनवेलाया नृपद्वार समभ्यगात् ९०
प्रविष्टोसौ नृपसभां प्रतीहारेनिवेदित । राज्ञा समावितस्तत्र निपसादासने शुभे ९१ प्रष्टो गमनहेतुश्च ययाचे नृपपुंगवम् । देव्यर्चनकरडस्य पि
धानं देहि मे नृप ९२ इत्यर्थित स विप्रेण जातदेशो नृपो ददौ । पिधानक नमस्कृत्य तस्मै चाम्यर्चनार्थनादिकम् ९३ आशीर्भिरभिनयाथ तमामन्य
च भूपतिम् । उपांमललितादेव्याः प्रासाद पुनरागमत् ९४ प्रणिपत्याविकां विप्रस्त्वरितो निर्ययौ पुरात् । समीपे स्वपुर दृष्ट्वा द्रष्टो गृहमुपाग
मत् ९५ सुदृढिः सह संगम्य सर्वं तत्कथयन्मुदा । पूजयित्वा पिधानं तद्विदधे पारणं द्विजः ९६ एवमारण्यमानस्तु ससमृद्धो भवत्पुनः ।
सोऽपि सत्र समारम्भे द्विजान्यो बहुवाससम् ९७ एका तस्याभवत्कन्या ललिता नाम सुदरी । सा पिधानकमादाय विहर्तुं याति सर्वदा
९८ प्रमत्तत्वात्प्रियत्वाच्च पितृभ्यामनिवारिता । कदाचित्स्ववयस्यामि स्नातु गगाजले शुभे ९९ क्रीडती दृष्टो तोये नीयमान कलेवरम् ।
पिधानहस्ता साऽसिचदन्याभ्रांजलिभिस्तदा १०० स सर्पदष्ट उचस्यौ ततो देव्या प्रसादतः । साऽतिकात द्विजं दृष्ट्वा मनसा ऽर्चितयत्पति
म् १ जुहावाम्यवहाराय जनकस्य निकेतनम् । मार्गे च परिपप्रच्छ कुल शीलं च तस्य सा २ सोऽपि सर्वं समाचख्यौ गुणराशीति
नाम च । ललिता मंत्रयामास गुणराशिं द्विजोचमम् ३ परिविष्टेषु चाभ्रेषु पितृवेश्मनि मे द्विज । गृहीतायोनो भूत्वा भार्या
र्थं मां त्वमर्थय ४ मयाऽनुमोदितस्तातः स मां सुभ्य प्रदास्यति । यथोक्तो गुणराशिस्तु तथा सर्वं प्रकारं ह ५ गोपतिभार्यया
भ्रात्रा समालोक्य स्वर्गार्थवैः । परीक्षिताय विप्रत्वे विद्यायां कुशलीलयोः ६ प्रतिजज्ञे तत कन्यां ललिता गुणशालिने । शु
भे मुहूर्ते च तयोर्विवाहं कृतवान्प्रभुः ७ वराय ब्राह्मणेभ्यश्च ददौ बहु धनं तदा । विद्यते च तयोर्गोहं नातिदूरं स्ववेश्मत ८ तत्रोपतुः

सानुरागौ मिथस्तौ दंपती चिरम् । पिधानकं तथा नीतं निजं ललितया गृहम् ९ शनरथ धनं सर्वं गोपतेरगमद्ब्रह्मात् । गुणराशिर्यनी
 जातो महोदेव्याः प्रसादतः ११० कण्डस्य पिधानं तजनन्या बहुवासरम् । याचितापि न वै प्रादाल्ललिता पूजितं गृहे ११ अथ सा गो-
 पतेर्भार्या तस्यैवानर्चनाद्भूतम् । इत्थं विचिंत्य पापात्मा जामातरमघातयत् १२ समिदर्थं वनं यातं, स्वयं तद्ब्रह्माययौ । शोचन्ती किल
 तां कन्यां स तु देव्याः प्रसादतः १३ उत्थाय विपिनादेत्य भुक्त्वा शेते सुखं गृहे । पादसंवाहनं तस्य कुरुते ललिता तदा १४ तं दृ-
 ष्ठा दुःखिता भूमौ प्रणिपत्य पुनः पुनः । लज्जिता कुच्छृतः पृष्टा निजपापं न्यवेदयत् १५ स्कंद उवाच । गुणराशिस्तदा तस्यै प्रायश्चित्तं
 ददौ बहु । आत्मानं बहुकालेन पूतं कुच्छ्रैश्चकार ह १६ श्रीपतेस्त्वचलां लक्ष्मीं समालोक्य तपोधनाः । गोपतिस्तु यथा ऽपृच्छद्भ्रातस्त्वं
 वर्तसे कथम् १७ किमाचरसि कल्याणं येन श्रीरनपायिनी । इति तस्य वचः श्रुत्वा श्रीपतिर्विस्मितः पुनः १८ अस्माभिस्तद्भूतं देव्या
 यत्कृतं गुरुमंदिरं । सोऽपि देव्या व्रतं चक्रे पुनर्भ्रात्रोपदेशितम् १९ लेभे स परमामृद्धिं पुत्राश्च मुदितो ऽभवत् । उपांगललितादेव्याः
 कुर्यादाराधनं ततः १२० एवमेतत्पुरावृत्तं माहात्म्यं कथितं मया । कृतमन्यैश्च बहुभिस्ते ऽपि लब्धमनोरथाः २१ स्कंद उवाच । विधान-
 मस्य वक्ष्ये ऽहं तच्छृणुध्वं तपोधनाः । शुक्लपक्षे तु पंचम्यामिषे मासि चरेद्भूतम् २२ गर्जितं संध्योस्त्याज्यं दिनवृद्धिक्षयौ तथा । नि-
 र्वात्यविश्यकं कर्म शुची रागविवर्जितः २३ चत्वारिंशत्तथाष्टौ च कल्पयित्वा विधानतः । दंतकाष्ठान्युपादाय तडागं वा नदीं व्रजेत् २४
 आयुर्बलं यशो वर्चः प्रजाः पशुवसूनि च । ब्रह्मप्रदां च मेधां च त्वन्नो देहि वनस्पते १२५ इति वनस्पतिप्रार्थना ॥ मुखदुर्गधिना-
 शाय दंतानां च विशुद्ध्यै । धीवनाय च गात्राणां कुर्वेऽहं दंतधावनम् २६ इति दंतधावनम् ॥ दंतधावनपूर्वाणि मजनानि समाचरेत् । ततो

यथाविधि स्नात्वा शुद्धवासा गृहं व्रजेत् । शुची देशे मंगपिकां कृत्वा ऽतीव मनोहराम् । सोवर्णीं प्रतिमां शक्त्या कल्पयेन्मंत्रपूर्विकाम्
२८ उपधारीः पोटशमिरेभिर्मन्त्रैः समाहितः । कुर्यात्स्नानां प्रयत्नेन हवींभिश्च विशेषतः २९ द्विजाय वाणकं दद्याद्विशत्या वटकादिभिः १३०
ततः कर्पा समाकर्ण्य वाणकाग्रस्य सूरूपया । स्वयमद्यात्तदेवानं वाग्यतः सह बांधवैः ३१ रात्रीं जागरणं कुर्यान्नित्यगीतादिमंगलैः । प्र
भाते पूजयेद्देवीं ततः कुर्याद्विसर्जनम् ३२ सुवाहना शक्तियुता वरदा प्रजिता मया । मातर्भामिनुष्टुप्पाय गम्यतां निजमदिरम् ३३ ताम
र्चीं गुरवे दद्याद्दानानि च समूरिषा । व्रतमेवं च यः कुर्यात्पुत्रवान्धनवान्भवेत् ३४ विद्यावान्योगनिर्मुक्तो सुखी गोधनवान्भवेत् । अ
वैधव्यं च लभते स्त्री कन्या वरमुत्तमम् ३५ विजय प्रष्टिमायुष्यं यवान्यदपि वाञ्छितम् । इत्येतद्व्रतमाख्यातं सेतिहास महर्षयः ३६ मृ
ण्वन्नपि नये मत्स्या सुखमाप्नोति निश्चितम् । निर्मुक्तः स सुखी धीमान्त्रतराजप्रसादतः ३७ वित्तमारोग्यमायुष्यं सुखमाप्नोति निश्चितम्
१३८ ॥ इति श्रीस्क० उपांगल० क० स० ॥ ॥ अयोध्यापनम् ॥ आचार्यं वरयेत्पद्माद्वत्सिद्धो विंशतिं तथा । उपकिंसे शुची देशे विलि
खेन्मंदलं ततः ॥ ब्रह्मादींश्च ततः स्वाप्य पूजयेद्विधिमन्त्रतः । अत्रणे कलशे शुद्धे ललिता स्थापयेत्तथा ॥ रात्रीं जागरणं कृत्वा प्रभाते
होममाचरेत् । इष्टदण्डतिलैः शुद्धैः पायसेनापि वा व्रती ॥ अष्टोत्तरशतं ब्रुत्वा बलिदानं समाचरेत् ॥ वायनं च ततो दद्याद्दशपात्रे निधा
य च ॥ वटकार्चिश्शतिसंख्यान्निर्मलान्धृतपाषितान् । आचार्यं पूजयेत्पद्माद्वत्सलकारवेनुभिः ॥ ऋत्विजश्च तथा दद्यात्कुम वस्त्रं सदसि
णम् । विसृज्य च ततः पीठमाचार्याय निवेदयेत् ॥ भोजयेच्च ततो विप्रान्पायसाग्नेन मन्त्रितः । विप्राणां च ततो गृह्यं स्वयं भुञ्जीत बं
धुभिः ॥ इति श्रीस्कन्दपु० उपांगललिताव्रतोद्यापनं संपूर्णम् ॥ ॥ अथ माघशुक्लपञ्चम्यां वसंतप्रवृत्तिः । सा मध्याह्न्याया पिनी ग्राह्या ।

दिनद्वये तद्याप्तावव्याप्तौ वा पूर्वा । सुहूर्तमात्रसत्वे ऽपि परा ग्राह्या । तत्र विष्णोः पूजा कार्या ॥ माघे मासि सिते पक्षे पंचम्यां पूजये-
 छरिम् ॥ पूर्वविद्धा प्रकर्तव्या वसंतादौ तथैव च ॥ तैलाभ्यंगं ततः कृत्वा भूषणानि च धारयेत् ॥ नित्यं नैमित्तिकं कृत्वा गुलालेनार्च-
 येछरिम् ॥ गंधपुष्पैश्च धूपैश्च नैवेद्यैः पूजयेत्सदा ॥ नारी नरो वा राजेंद्र संतर्प्य पितृदेवताः ॥ स्रक्दंनसमायुक्तान्ब्राह्मणान्भोजयेत्ततः ॥
 इति हेमाद्रौ वसंतपंचमीविधिः ॥ ॥ ६३ ॥ अथ षष्ठीव्रतानि ॥ तत्र भाद्रशुक्लषष्ठ्यां ललिताव्रतम् । इदं गुर्जरदेशे प्रसिद्धम् ॥
 सा मध्याह्नव्यापिनी ग्राह्या । तद्याप्तावव्याप्तौ वा पूर्वा जागरप्रधानत्वात् ॥ कृष्ण उवाच । भद्रे भाद्रपदे मासि शुक्लषष्ठ्यां सुसंयुता ।
 नारी स्नात्वा प्रभाते तु शुक्लमाल्यांबरा शुचिः ॥ सुवेषाभरणोपेता भूत्वा संगृह्य वालुकाम् । कृत्वा च वंशपात्रे तु पंचपिंडाकृतिं शुभा-
 म् ॥ ध्यात्वा तु ललितां देवीं तपोवननिवासिनीम् । पंकजं करवीरं च नेपालीं मालतीं तथा ॥ नीलोत्पलं केतकं च संगृह्य तगरं त-
 था ॥ एकैकाष्टशतं ग्राह्यमष्टाविंशतिरेव च ॥ अक्षताः कलिका ग्राह्यास्ताभिर्देवीं समर्चयेत् । प्रार्थयेदग्रतो भूत्वा देवीं तां गिरिशप्रि-
 याम् । गंगाद्वारे कुशावर्ते बिल्वके नीलपर्वते । स्नात्वा कनखले तीर्थे हरं लब्धवतीं पतिम् ॥ ललिते ललिते देवि सौख्यसौभाग्यदा-
 यिनि । अनंतं देहि सौभाग्यं पुत्रपौत्रप्रवर्धनम् ॥ मंत्रेणानेन कुसुमैश्चंपकैर्बकुलैः शुभैः । एवमभ्यर्च्य विधिना नैवेद्यं पुरतो न्यसेत् ॥
 त्रपुसैरपि कूष्माण्डैर्नालिकैः सुदाडिमैः । बीजपूरैः सतुंडारैः कारवेल्लैः सचिर्पिंडैः । फलैस्तत्कालसंभृतैः कृत्वा शोभां तदग्रतः । विरूढध्या-
 न्यसंभूतैर्दीपिकाभिः समंततः ॥ सार्द्धं सगुणकैर्धूपैः सौहालककरंजकैः । धृतपक्कैः कर्णवैष्टैर्मोदकैरुपमोदकैः ॥ बहुप्रकारैर्नैवेद्यैर्यथाविभवसा-
 रतः । एवमभ्यर्च्य विधिवद्वात्रौ जागरणोत्सवम् ॥ गीतवाद्ययुतैर्नृत्यैः प्रोक्षणीयैरेनेकधा । सखीभिः सहिता साध्वी तां रात्रिं प्रशमं न-

येत् ॥ न च सुमीलयेन्नेत्रे नारी यामघट्टयम् । दुर्भंगा दुःखिता वध्या नेत्रसमीलनाद्भवेत् ॥ एव जागरण कृत्वा सप्तम्यां सरित नयेत् ।
 सात्वा वस्त्र परीषाय धार्य सीभाग्यकुञ्जम् ॥ गघपुष्पादिचपैश्च भीतवाद्यपुरःसरम् । तच्च दद्याद्विबेद्राय नेत्र्यादिसुभद्रके ॥ ततो गृहं
 समागत्य हुत्वा वैश्वानर क्रमात् । देवान्पितृन्ब्राह्मणैश्च पूजयित्वा सुवासिनीः ॥ कन्यकाश्चैव समोख्या दीनानार्योश्च भोजयेत् । भक्ष्य
 भोगैर्विबुधिर्दत्त्वा दानानि शूरिणः ॥ ललिता मेऽस्तु सुमीता इत्युक्त्वा तु विसर्जयेत् । यः कश्चिदाचरेदेतद्व्रतं सोभाग्यद परम् ॥ पष्ठ्यां तु ल-
 लितासङ्गं सर्वपापनिवर्हणम् । नरो वा यदि वा नारी तस्य पुण्यफलं शृणु ॥ यत्तु कर्म्य व्रतैश्चान्यैर्दानैर्वा नृपसत्तम । तपोभिर्नियमैर्वापि तदेतेन
 हि लभ्यते ॥ इह वैवाहिका संपत्सौभाग्यमनुभूय च । कृत्वा मूर्ध्नि पदे पार्य सपत्नीनां यशस्विनी ॥ मृता शिवपुर प्राप्य देवैरसुरपन्नगैः ।
 प्राप्नोति दर्शनं देव्या तया तु सह मोदते ॥ पुण्यशेषादिहागत्य पुण्यसौख्यैकभाजनम् । भर्त्रा सह जुता नारी सीतेव प्रियवहना ॥
 इदं यं शृणुयात्पार्यं पठेद्वा साधुससदि । सोऽपि पापविनिर्मुक्तः शक्रलोके महीयते ॥ पष्ठ्यां जनांतरगतां वरवंशपात्रे संयुज्य पूजयति
 या सिकतां क्रमेण । नक्तं च चामरमनुव्रतशेषलीला कुर्यादसौ त्रिभुवन ललितेव भाति ॥ इति हेमाद्रौ कलितापष्टीव्रतं सम्पूर्णम् ॥ अत्रैव
 मात्रपदकृष्णपष्ठ्यां कपिलापष्टीव्रतम् ॥ तत्र योगविशेषेण पूर्वयुतायां परयुतायां वा कार्यम् । ते च योगाः पुराणसमुच्चये दर्शिताः—॥ माघे मा-
 स्यसिते पक्षे भानौ चैव करे स्थिते ॥ पाते कुजे च रोहिण्यां सा पष्टी कपिला स्मृता ॥ संयोगे तु चतुर्णां च निर्दिष्टा परमेष्ठिना ॥ ॥ अथ
 कथा ॥ हेमाद्रौ स्कन्दि—चित्रांग उवाच । रूपसपदमारोग्यं सतति चातिपुष्कलाम् । प्राप्नुवति वरा येन नियत तद्दत्तं मे १ अगस्त्य
 उवाच । साधु साधु त्वया मातु यत्प्रदोऽहं शुचिव्रत । तत्सर्वं कथयिष्यामि ततः श्रेयो भविष्यति १ शृणु पार्थिव वक्ष्यामि स्वर्गमो-

क्षप्रदं नृणाम् । यच्च गुप्तं पुरा देवान्ब्रह्मर्षेन्द्रदेवतैः ३ असुराणां च सर्वेषां राक्षसानां तथैव च । शंकरेण पुरा निवेदित-
 म् ४ षण्मुखेन ममाख्यातं महापातकनाशनम् । यच्छ्रुत्वा ब्रह्महा गोघ्नः सुरापो गुरुतल्पगः ५ अगारदाही गरदः सर्वपापरतो ऽपि वा । शृ-
 मुच्यते सर्वपापेभ्यः स्वर्गलोकं च गच्छति ६ यच्च पुण्यं पवित्रं च नृणामद्भुतमंगलम् । उपकाराय लोकानां तथा तव नृपोत्तम । शृ-
 णु भूप महापुण्यं षष्ठीमाहात्म्यमुत्तमम् ७ भद्रे मास्यसिते पक्षे षष्ठी भौमेन संयुता । व्यतीपातेन रोहिण्या सा षष्ठी कपिला स्मृता ८
 आश्विनस्यासिते पक्षे महापुण्यप्रवर्धिनी । षष्टिसंवत्सरस्यांते सा पुनस्तेन संयुता ९ चैत्रवैशाखयोर्मध्ये सिते पक्षे शुभोदये । वैशाखे ऽपि
 च राजेंद्र द्वारवत्यां परा स्मृता १० तस्यां चैव हुतं दत्तं यत्किञ्चित्प्रतिपादितम् । तस्य सर्वस्य पुण्यस्य संख्यां वक्तुं न शक्यते ११ य-
 स्मिन्काले भवेदेतैर्गुणैः षष्ठी युता तदा । पंचम्यामेकमुक्तं च कुर्यात्तत्र विचक्षणः १२ षष्ठ्यां प्रातः समुत्थाय कृत्वाऽऽदौ दंतधावनम् । १४
 जलपूर्णांजलिं कृत्वा इमं मंत्रमुदीरयेत् १३ निराहारो ऽद्य देवेश त्वद्भक्तस्त्वत्परायणः । पूजयिष्याम्यहं भक्त्या शरणं भव भास्कर १४
 अर्घ्यं दत्त्वेति संकल्पं कृत्वा यत्नाच्छुचिस्मृतः । स्नानं कृत्वा प्रयत्नेन नद्यां तीर्थोद्भवे हृदे १५ तडागे दीर्घिकायां वा गृहे वा नियतात्मवान् ।
 देवदारुंतथोशीरं कुंकुमैलामनःशिलम् १६ पद्मकं पत्रकं षष्टिं मधुगव्येन पेयेत् । क्षीरेणालोद्भ्य कल्केन स्नानं कुर्यात्समंत्रकम् १७ आपस्त्व-
 मसि देवेश ज्योतिषां पतिरेव च । पापं शमय देवेश मनोवाक्कायकर्मजम् १८ पंचगव्यकृतस्नानः पंचभंगैस्तु मार्जयेत् ॥ पंचभंगैः पंचपलैः
 ॥ आनयेन्मृत्तिकां शुद्धां स्नानार्थं वै प्रयत्नतः १९ मृत्तिके ब्रह्मपूतासि काश्यपेनाभिमंत्रिता । पवित्रं कुरु मां नित्यं सर्वपापात्समुद्धर २०

१ द्वितीया तु महापुण्या दुर्लभा व्रतिनां क्वचित् त्रिव्रतार्कैः । द्वितीया आश्विनमाससम्बन्धिनी षष्ठीत्यर्थः । २ तेन पूर्वोक्तासिल्ययोगेन ।

येत् ॥ न च सुसमीलयेन्नेत्रे नारी यामचतुष्टयम् । दुर्भगा दुःखिता वय्या नेत्रसमीलनावेत् ॥ एवं जागरणं कृत्वा सप्तम्यां सरित नयेत् ।
 स्नात्वा वस्त्रं परीषाय धार्यं सीभाग्यकुङ्कुमम् ॥ मधपुष्पादिचूषेच्च गीतवाद्यपुरःसरम् । तच्च दद्याद्विजेन्द्राय नैवेद्यादिमुमद्रके ॥ ततो गृहं
 समागत्य नुत्वा वैश्वानरं क्रमात् । देवान्पितृन्चाह्वय्यैश्च पूजयित्वा सुवासिनीः ॥ कन्यकाश्चैव समोष्या दीनानार्यैश्च भोजयेत् । मध्य
 भोज्यैर्वहुविधैर्दत्त्वा दानानि मृगिराः ॥ ललिता मेऽस्तु सुप्रीता इत्युक्त्वा तु विसर्जयेत् । यः कश्चिदाचरेदेतद्व्रतं सौभाग्यद परम् ॥ पष्ठ्यां तु ल-
 लितासङ्गं सर्वपापनिवर्हणम् । नरो वा यदि वा नारी तस्य पुण्यफलं भृशम् ॥ यत्तु लभ्यं व्रतैश्चान्यैर्दानैर्वा नृपसत्तम । तपोभिर्नियमैर्वापि तदेत-
 हि लभ्यते ॥ इह वैवातुला संपत्सीभाग्यमनुभूय च । कृत्वा मूर्ध्नि पदे पार्यं सपत्नीनां यशस्विनी ॥ नृता शिवपुर प्राप्य देवैरसुरपद्मैः ।
 प्राप्नोति दर्शनं देव्या तया तु सह मोदते ॥ पुण्यशेषादिहागत्य पुण्यसीत्येकमाजनम् । मन्त्रां सह शुता नारी सीतेव प्रियवल्लभा ॥
 इदं यं शृणुयात्पार्यं पठेद्वा साधुससदि । सोऽपि पापविनिर्मुक्तः शकल्लोके महीयते ॥ पष्ठ्या जनांतरगतां वरवंशपात्रे संशुभ्रं पूजयति
 या सिकत्वां क्रमेण । नक्तं च जागरमनुव्रतशेषकीला कुर्यादसौ त्रिमुवन ललितेव माति ॥ इति हेमाद्रौ ललितापष्टीव्रत सम्पूर्णम् ॥ ॥ अत्रैव
 माद्रपदकृष्णपष्ठ्यां कपिलापष्टीव्रतम् ॥ तत्र योगविशेषेण पूर्वशुताया परशुतार्यां वा कार्यम् । ते च योगाः पुराणसमुच्चये दर्शिताः—॥ माघे मा-
 स्यसिते पक्षे भानी चैव करे स्थिते ॥ पाते कुजे च रोहिण्यां सा पक्षी कपिला स्मृता ॥ सयोगे तु चतुर्णां च निर्दिष्टा परमेष्ठिना ॥ ॥ अथ
 कथा ॥ हेमाद्रौ स्कन्दि—। चित्राग उवाच । रूपसंपदमारोग्यं सततिं चातिपुष्कलाम् । प्राप्नुवति वरा येन नियतं तद्वदस्व मे । अगस्त्य-
 उवाच । साधु साधु त्वया प्राप्तं यत्स्थितोऽहं शुचिव्रत । तत्सर्वं कथयिष्यामि ततः श्रेयो भविष्यति २ शृणु पार्थिव वक्ष्यामि स्वर्गमो-

मुखे तत्र रविं न्यसेत् ४० कंठे न्यसेद्भानुमंतं पद्महस्तं द्विहस्तयोः । तिमिरक्षयकृद्देवं स्तनयोरेव विन्यसेत् ४१ जातवेदोभिधं नाभ्यां कट्यां
 भानुं तथा न्यसेत् । उग्ररूपं गुह्यदेशे तेजोरूपं द्विजंघयोः ४२ पादयोः सर्वरूपं तु सुक्ष्मस्थूलगुणान्वितम् । एवं यथोक्तं विन्यस्य पात्रं गृह्य
 ततो ऽर्चयेत् ४३ करवीरार्ककुसुमै रक्तचंदनमिश्रितैः । पुष्पैः सुगंधैर्धूपैश्च कुंकुमैरुपशोभितम् ४४ मार्तण्डं भानुमादित्यं भास्करं तप-
 नं रविम् । हंसं दिवाकरं चेति पादयोर्मुकुटावधि ४५ पादौ जंबे तथा जानुद्वयमुरु कटी तथा । नाभिं वक्षःस्थलं शीर्षमेतेष्वंगेषु पूज-
 येत् ४६ आनयेद्दध्यपात्रं च सौवर्णं रौप्यताम्रजम् ४७ अर्घ्यार्थं दैवतं पात्रमुदकेन प्रपूरयेत् । पूजयेच्चाथ प्रागादिदेवतास्ताः समाहि-
 तः ४८ दिग्देवतास्ततः पूज्या गंधपुष्पानुलेपनैः । पात्रे तोयं समादाय सुपुष्पफलसंयुतम् । जानुभ्यामवनिं गत्वा सूर्यायार्घ्यं न्यवेदये-
 त् ४९ वेदगर्भं नमस्तुभ्यं देवगर्भं नमो ऽस्तु ते । अव्यक्तमूर्तये तुभ्यमर्घ्यं गृह्ण नमोस्तु ते ५० ब्रह्ममूर्तिधरायैव चतुर्वक्त्र सनातन । सृष्टिस्थि-
 तिविनाशाय गृहाणार्घ्यं नमो ऽस्तु ते ५१ कालात्मा सर्वभूतात्मा वेदात्मा सर्वतोमुखः । जन्ममृत्युजराशोकसंसारभयनाशनः ५२ विष्णुरु-
 पधरो देवः पीतवस्त्रश्चतुर्भुजः । प्रभवः सर्वलोकानामर्घ्यं गृह्ण नमो ऽस्तु ते ५३ दारिद्र्यव्यसनध्वंसी श्रीमान्पातु दिवाकरः । सुवर्णः स्फाटिको
 भानुः स्वर्णरेता दिवामणिः । हरिदश्वांशुमाली च अर्घ्यं गृह्ण नमो ऽस्तु ते ५४ चतुर्भिर्भुविभिः सम्यगष्टाभिः परिगीयते । सामध्वनि-
 स्तुतो यज्ञो अर्घ्यं गृह्ण नमो ऽस्तु ते ५५ अर्घ्यं गंधं च पुष्पं च तथा धूपं प्रदीपकम् । नैवेद्यं च यथाशक्त्या प्रार्थयेत्सूर्यदेवताम् ५६
 अग्निमिके नमस्तुभ्यं नमस्ते जातवेदसे । इषेत्येव नमस्तुभ्यमग्ने चैव नमो नमः ५७ आत्मरूपिन्नमस्तुभ्यं विश्वमूर्ते नमो नमः । त्वं धा-

मंत्रेणानेन वरुण पूजयेद्रक्तिमान्नरः २१ पाशाग्रहस्त वरुण सर्ववारीश्वर प्रभो ! अथाह प्रार्ययामि त्वां पूजनार्थं सुरेश्वर २२ आदित्य
 मास्त्रो भानू रविः सूर्या दिवाकरः । प्रभाकरो भितो वीरो देवः सर्वेश्वरो हरिः २३ गोमपेनोपलिप्तायां भूम्यां वै कुक्ष्यमेन तु । मङ्ग
 सर्वतोमद्रमालिखेदुद्धिमान्नरः २४ तत्र मध्ये लिखेत्पद्मपत्रं सकर्णिकम् । पूर्वपत्रे न्यसेत्सूर्यमाग्नेये तपन न्यसेत् २५ सुवर्णरेता
 याम्ये नैर्ऋत्ये च न्यसेद्रविम् । आदित्य वारुणे पत्रे वायव्ये च दिवाकरम् २६ सौम्ये प्रभाकर तत्र सूर्यमीशानपत्रके । तीव्ररश्मिष
 देवं ब्रह्माणं चैव विन्यसेत् २७ आचाररूपिण देवं मध्ये चैवारुण न्यसेत् । सहस्ररश्मि सूर्ये च सुरुमस्थूलगुणान्वितम् २८ सर्वग सर्व
 रूपं च मध्ये भास्त्रमेव च । सप्ताश्वरयमारुढं पद्महस्त दिवाकरम् २९ अक्षसुत्र घनुष्पाणि कुंडलैर्मुकुटेन च । रत्नैर्नानाविधियुक्तं सौ
 वर्णं तत्र कारयेत् ३० शक्तिस्तु पलाङ्गूर्ध्वं तदर्थं कर्पतो ऽपि वा । सौवर्णमरुणं कुर्याद्भग्जु चैव तथाविधाम् ३१ सप्ताश्वैर्भूषितं कृत्वा
 ३२ तस्याग्रतः स्थितम् । अरुण विनतापुत्रं युहीताश्वमनूरुकम् ३२ एकरूप रथं कृत्वा पद्मस्योपरि विन्यसेत् । तस्योपरि न्यसेदेव
 रक्तवस्त्रविभूषितम् ३३ रक्तवर्दनमारुपादिर्मण्डितं चातिशोभनम् । अग्रतः सारथिं कृत्वा पूजयेदरुण शुचिः । रक्तपुष्पैस्तु गंधैश्च तथाऽन्यै
 रपि शक्तिः ३४ विनतातनयो देवः कर्मसाक्षी तमोनुदः । सप्ताश्वः सप्तरज्जुश्च अरुणो मे प्रसीदतु ३५ मंत्रेणानेन सपूज्य सारथिं तदन
 तारम् । देवस्य शंसनं कल्प्य प्रभूतादिकर्षकम् ३६ प्रभूत विमल सारमाराध्य परम शुभम् । दीप्तादिशक्तिभिश्चैव ततो भानु प्रपूजये
 त ३७ दीप्ता सूक्ष्मा तथा भद्रा विभिनी विमला ऽनघा । अमोघा वैश्रुता चेति नवमा सर्वतोमुखी ३८ अपवित्रः पवित्रो वा सर्वावि
 स्थांगतो ऽपि वा । यः स्मरेद्भास्त्रं देवं स नाशम्यतरे शुचिः ३९ शिखायां भास्त्रं न्यस्य ललाटे सूर्यमेव ॥

मुखे तत्र रविं न्यसेत् ४० कंठे न्यसेद्भानुमतं पद्महस्तं द्विहस्तयोः । तिमिरक्षयकृद्देवं स्तनयोरेव विन्यसेत् ४१ जातवेदोभिधं नाभ्यां कट्यां
 भानुं तथा न्यसेत् । उग्ररूपं गुह्यदेशे तेजोरूपं द्विजंघयोः ४२ पादयोः सर्वरूपं तु सूक्ष्मस्थूलगुणान्वितम् । एवं यथोक्तं विन्यस्य पात्रं गृह्य
 ततो ऽर्चयेत् ४३ करवीरार्ककुसुमै रक्तचंदनमिश्रितैः । पुष्पैः सुगंधैर्धूपैश्च कुंकुमैरुपशोभितम् ४४ मार्तण्डं भानुमादित्यं भास्करं तप-
 नं रविम् । हंसं दिवाकरं चेति पादयोर्मुकुटावधि ४५ पादौ जंघे तथा जानुद्वयमुरू कटी तथा । नाभिं वक्षःस्थलं शीर्षमेतेष्वंगेषु पूज-
 येत् ४६ आनयेदुर्ध्वपात्रं च सौवर्णं रौप्यताम्रजम् ४७ अर्घ्यार्थं देवतं पात्रमुदकेन प्रपूरयेत् । पूजयेच्चाथ प्रागादिदेवतास्ताः समाहि-
 तः ४८ दिग्देवतास्ततः पूज्या गंधपुष्पानुलेपनैः । पात्रे तोयं समादाय सुपुष्पफलसंयुतम् । जानुभ्यामवनिं गत्वा सूर्यायार्घ्यं न्यवेदये-
 त् ४९ वेदगर्भं नमस्तुभ्यं देवगर्भं नमो ऽस्तु ते । अव्यक्तमूर्तये तुभ्यमर्घ्यं गृह्ण नमोस्तु ते ५० ब्रह्ममूर्तिधरायैव चतुर्वक्त्र सनातन । सृष्टिस्थि-
 तिविनाशाय गृहाणार्घ्यं नमो ऽस्तु ते ५१ कालात्मा सर्वभूतात्मा वेदात्मा सर्वतोमुखः । जन्ममृत्युजराशोकसंसारभयनाशनः ५२ विष्णुरू-
 पधरो देवः पीतवस्त्रश्चतुर्भुजः । प्रभवः सर्वलोकानामर्घ्यं गृह्ण नमो ऽस्तु ते ५३ दारिद्र्यव्यसनध्वंसी श्रीमान्पातु दिवाकरः । सुवर्णः स्फाटिको
 भानुः स्वर्णरेता दिवामणिः । हरिदश्वांशुमाली च अर्घ्यं गृह्ण नमो ऽस्तु ते ५४ चतुर्भिर्मुनिभिः सम्यगष्टाभिः परिगीयते । सामध्वनि-
 स्तुतो यज्ञे अर्घ्यं गृह्ण नमो ऽस्तु ते ५५ अर्घ्यं गंधं च पुष्पं च तथा धूपं प्रदीपकम् । नैवेद्यं च यथाशक्त्या प्रार्थयेत्सूर्यदेवताम् ५६
 अग्निमिळे नमस्तुभ्यं नमस्ते जातवेदसे । इषेत्येव नमस्तुभ्यमग्रे चैव नमो नमः ५७ आत्मरूपिन्नमस्तुभ्यं विश्वमूर्ते नमो नमः । त्वं धा-

१ अत्र श्लोकांते ' अर्घ्यं गृह्ण नमोस्तु ते ' इति वदन्नर्घ्यं दद्यात् ।

ता त्वं च वै विष्णुस्त्व ब्रह्मा त्वं हुताशनः ५८ मुक्तिकामो ऽहमिच्छामि प्रार्थयामि सुरेश्वर । विश्वतश्चक्षुराख्यातो विश्वतश्चरणाननः
 ५९ विश्वात्मा सर्वतोदेवः प्रार्थयामि सुरेश्वर । इमं मंत्रं समुच्चार्य नमस्तुर्वीत मास्करम् ६० सर्वर्षेति पाणिम्यां तोयेन विभृजेन्मुख-
 म् । हंसःशुचिपदितृचा सूर्यस्यैवावलोकनम् ६१ उदुत्यचित्रमित्येतत्सूक्तं देवाग्रतो जपेत् । पद्मकेसरकोणेषु फलकं चैव कारयेत् ६२
 फलेः पुष्पैरक्षतैश्च मध्वैर्नानाविधैरपि । शय्यां तत्र च देवस्य श्रुमदेशे प्रकल्पयेत् ६३ पद्मान्य पद्मस चैव रौप्य चैव महाप्रभुम् । पुरुषं सङ्ग्रह-
 स्त च कारयेच्चैव बुद्धिमान् ६४ वस्त्रयुग्मेन संच्छाद्य खणोपरि विन्यसेत् । अनेनैव तु मंत्रेण स्नानमर्घ्यार्चनं ततः ६५ नमस्ते क्रोधरूपाय
 सङ्ग्रहस्तजिवासवे । जिघांसत च तं दृष्ट्वा दुद्रुवुः सर्वदेवताः ६६ त्वया व्याप्त मेरुष्टं चढमास्कर सुप्रभ । अतस्त्वां पूजयिष्यामि अर्घ्यं
 गृह्ण नमो ऽस्तु ते ६७ क्षपयित्वा तु तां रात्रिं गीतवादित्रनिस्वनैः । ततस्त्वभ्युदिते सूर्ये होमं कुर्यात्स्वराश्रितः ६८ पूजयेत्तत्र शक्त्या
 च देवांश्च विधिवद्गुरुम् । होमोऽर्कस्य समिद्धिश्च घृतमिश्रैस्तिष्ठेस्तथा ६९ सिद्धाग्निं च चक्रद्वयं घृतं च जुहुयाद्विजः । आकृष्णेनेति मंत्रेण
 शतमष्टोत्तरं क्रमात् । होमो व्याहृतिमिवाथ स्विष्टकृतदर्नतरम् ७० कपिलां पूजयेद्देवीं सवत्सां पापनाशिनीम् । वस्त्रयुक्तां सघटां च
 स्वर्णशृङ्गविभूषिताम् ७१ ताम्रशृङ्गीं रौप्यसुरां कांस्यदोहनकान्विताम् । मंत्रेणानेन तां दद्याद्ब्राह्मणायेति शक्तिः ७२ कपिले सर्वभू-
 तानां पूजनीया ऽसि रोहिणी । सर्वतीर्थमयी बस्मादतः शान्तिं प्रयच्छ मे ७३ आचार्यस्य ततो मत्तया सर्वं पाणी विनिक्षिपेत् । गो-
 मूहिरण्यवासांसि ब्रीहयो खवणं तिलाः ७४ एतत्सर्वं प्रदत्त्वा तु कपिलां प्रार्थयेत्ततः ७५ कपिले पुण्यकर्मांसि निष्पापे पुण्यकर्मणि ।
 मां समुद्धर पापाणु ददतो ब्रह्मसं कुरु ७६ विधिं वादित्रशब्दैश्च सेव्येत कपिला सदा । तथा विद्याधराः सिद्धा मृतनागगणाग्रहाः ७७

कपिलारोमसंख्यातास्तत्र देवाः प्रतिष्ठिताः । पुण्यपुण्यैः प्रमुंचति नित्यमाकाशसंस्थिताः ७८ ब्रह्मणोत्पादिता देवी अग्निकुंडात्सुसुप्रभा ।
 नमस्ते कपिला पुण्ये सर्वदेवनमस्कृते ७९ जय नित्यं महासत्त्वे सर्वतीर्थादिमंगले । दातारं स्वजनोपेतं ब्रह्मलोकं नयाशु माम् ८०
 ततः प्रदक्षिणां कृत्वा नत्वा ब्राह्मणपुंगवान् । आशीर्वादान्वदेयुस्ते पुत्रपौत्रधनागमान् ८१ आरोग्यं रूपसौभाग्यं सर्वदुःखविवर्जितः ।
 अंते गोलोकमासाद्य चिरायुः सुखभागभवेत् ८२ यदा स्वर्गात्प्रचरति राजा भवति धार्मिकः । सप्तद्वीपवतीं भुंक्ते सदा राज्यमकंटकम् ८३
 अहो व्रतमिदं पुण्यं सर्वदुःखविनाशनम् । अतः परं प्रवक्ष्यामि दानस्य फलमुत्तमम् ८४ तदा वेदमये पात्रे सद्गते चाक्षयं भवेत् ८५ क-
 पिलाख्या यदा षष्ठी जायते भुवि मानद । व्रतं सर्वव्रतश्रेष्ठमिदमग्न्यं महाफलम् ८६ उद्धरिष्यति दातारं नूनमक्षय्यमव्ययम् । एवं देव-
 गणाः सर्वे भूतसंघा महर्षयः ८७ आकाशस्थाः प्रनृत्यन्ति पुण्ये ऽस्मिन्दिवसागमे । पात्रभृताय ऋषये श्रोत्रियाय कुंडुबिने ८८ एवं
 यः कपिलां दद्याद्विधिदृष्टेन कर्मणा । स याति परमं स्थानं यावन्न च्यवते पुनः ८९ ॥ इति हेमाद्रौ ॥ स्कांदे प्रभासखंडे तु
 संक्षेपेणोक्तो व्रतविधिः—। शुचौ देशे समालिप्य सर्वतोभद्रमण्डलम् । स्थापयेद्व्रणं कुंभं चंदनोदकपूरितम् ॥ संवेष्ट्य वस्त्रयुग्मेन कंठदेशे सु-
 शोभनम् । पंचरत्नसमायुक्तं दूर्वापुष्पाक्षतान्वितम् ॥ रक्तवस्त्रयुगच्छन्नं ताम्रपात्रेण संयुतम् । रथं रौप्यपलस्यैव चतुरश्वैर्विचित्रितम् ॥
 सौवर्णीं पलसंयुक्तां मूर्तिं सूर्यस्य कारयेत् । कुंभस्योपरि संस्थाप्य गंधपुष्पैस्तथार्चयेत् ॥ आदित्यं पूजयेद्देवं नामभिः स्वैर्यथोदितैः ॥
 आदित्य भारकर रवे भानो सूर्य दिवाकर । प्रभाकर नमस्तुभ्यं संसारान्मां समुद्धर ॥ भक्तिमुक्तिप्रदो यस्मात्तस्माच्छांति प्रयच्छ मे ।
 नमो नमस्ते वरद ऋवसामयजुषांपते । नमोरतु विश्वरूपाय विश्वदेवदेवं दिवाकरम् । पूजये

त्कपिळां घेनुं वस्त्रमार्यानुलेपनैः ॥ दानमंत्रः—दिव्यमूर्तिर्निगच्छधृष्टात्मा दिवाकरः । कपिलासहितो देवो मम मुक्तिं प्रयच्छतु ।
 यस्मात्त्व कपिले पुण्ये सर्वलोकस्य पावनी । प्रदत्ता सह सूर्येण मम मुक्तिप्रदा भव ॥ इति स्कादे कपिलापठोत्रतोद्यापन संपूर्णम् ॥
 ॥ अथ कार्तिके स्कन्दपञ्चीव्रतम् ॥ हेमाद्री भविष्ये—श्रीकृष्ण उवाच । पष्ठ्यां फलाशनो राजन्विशेषात्कार्तिके नृप । राख्यच्यु
 तो विशेषेण स्व राख्य लभते धिरात् ॥ पष्ठी तिथिर्महाराज सर्वदा सर्वकामदा । उपोष्या सा प्रयत्नेन सर्वकाल जयार्थिना ॥
 कार्तिकेयस्य दयिता एषा पष्ठी महातिथिः । देवसेनाधिपत्य हि प्राप्तमस्यां महात्मना ॥ अस्या हि श्रीसमायुक्तो यस्मा
 त्स्कंदो ऽभवत्पुरा । तस्मात्पष्ठ्यां न मुंजीत प्राप्नुयाद्भागर्वी सदा ॥ दत्त्वाऽर्थं कार्तिकेयाय स्थित्वा वै दक्षिणामुखः । दद्यात्सतो
 दकैः पुष्पैर्मन्त्रेणानेन सुव्रत ॥ सप्तर्षिदारज स्कन्द सेनाधिप महाबल । रुद्रोभाम्निज पद्मक यगागर्भ नमोऽस्तु ते ॥ प्रीयतां
 देवसेनानी संपादयतु हव्रतम् । दत्त्वा विमाय चामात्र यश्चान्यदपि वर्तते ॥ पश्चाद्भुक्ते त्वत्सी राज्यां भूमिं कृत्वा तु भाजनम् ।
 एव पष्ठी व्रतस्यस्य उक्तं स्कंदेन यत्फलम् । तन्निबोध महाराज प्रोक्तमान मयाऽस्त्रिह्रस्वम् । पष्ठ्यां फलाशनो यस्तु नत्ताहारो भ
 विष्यति ॥ शुक्लायामथ कृष्णायां ब्रह्मघारी समाहितः । तस्य सिद्धिं धृतिं पुष्टिं राख्यमायुर्निरामयम् ॥ इदंलोकं परत्रापि दद्यात्स्कंदो
 न सशयः । अशक्तश्चोपवासे वै तेन नक्तं समाचरेत् ॥ तैलं पष्ठ्यां न मुंजीत न दिवा कुरुनदन । यस्तु पष्ठ्यां नरो नक्तं कुर्याद्व्रतसत्त
 म ॥ सर्वपापैर्विनिर्मुक्तो गंगेयस्य प्रसादतः । स्वर्गे च नियतं वासं लभते नात्र संशयः ॥ इह चागत्य कालाति यथोक्तफलभागभवेत् ।
 देवानामपि वंशोऽसी राजराजो भविष्यति ॥ इति स्कन्दपञ्चीव्रतं भविष्योक्त संपूर्णम् ॥ ॥ अथ मार्गशीर्षशुक्ले नादपदे वा चपापष्ठी

व्रतम् ॥ हेमाद्रौ स्कांदे—। स्कंद उवाच । प्राप्तराज्यं च राजानं धर्मपुत्रं बुधिष्ठिरम् । कदाचिदाययौ द्रष्टुं दुर्वासा मुनिसत्तमः ॥ तं पप्रच्छ
 महातेजा धर्मसूनुः कृतांजलिः ॥ राज्यलाभः कथं जातो मम विप्र तपोनिधे । तद्व्रतं श्रोतुमिच्छामि कर्तुं च मुनिसत्तम ॥ दुर्वासा उ-
 वाच । शृणु राजन्महाभाग व्रतानामुत्तमं व्रतम् । अस्तीह यच्चीर्णमात्रं सर्वकामास्तु पुरयेत् ॥ सर्वपापक्षयं कुर्यादखंडितव्रतान्यपि । ष-
 ठी भाद्रपदे शुक्ला वैधृत्या च समन्विता । विशाखाभौमयोगेन सा चंपा इति विश्रुता ॥ देवासुरमनुष्याणां दुर्लभा षष्टिहायनैः । कृते
 व्रतायां पंचाशद्वायनी द्वापरे पुनः ॥ चत्वारिंशत्कलौ त्रिंशद्वायनी दुर्लभा ततः ॥ आदौ कृतयुगे पूर्वं या चीर्णा विश्वकर्मणा ॥ तत्फला-
 द्विश्वकर्तृत्वं प्राजापत्यमवाप्नुयात् । पृथुना कार्तवीर्येण भुवि नारायणेन च ॥ ईश्वरेण मया सार्द्धं इतरेतरलिप्सया । यश्चैतद्विधिवत्कुर्या-
 त्सोऽत्यंतं फलमश्नुते ॥ बुधिष्ठिर उवाच । तद्विधिं श्रोतुमिच्छामि विस्तराद्भद्रतो मुने । के मंत्राः के च नियमाः सापि किलक्षणा भवेत् ॥
 दुर्वासा उवाच । द्विदैवत्यर्क्षभौमेन वैधृतेन समन्विता । भाद्रे मासि सिते षष्ठी सा चंपेति निगद्यते ॥ पंचम्यां नियमं कुर्यादेकमुक्तं समा-
 चरेत् । चंपाषष्ठी व्रतं कुर्याद्यथोक्तं वचनादुरोः ॥ ततः प्रभाते विमले दंतधावनपूर्वकम् । कृत्वा स्नानं शुचिर्भूत्वा संकल्प्य च यथावि-
 धि ॥ निराहारो ऽद्य देवेश त्वद्भक्तस्त्वत्परायणः । पूजयिष्याम्यहं भक्त्या शरणं भव भास्कर—इति संकल्पमंत्रः ॥ ततः स्नानं प्रकुर्वीत
 नद्यादौ विमले जले । मृदमालम्ब्य मंत्रैश्च तिलैः शुक्लैश्च मंत्रविद् ॥ सावित्रं परमं त्वं हि परं धाम जले मम । त्वत्तेजसा परिश्रष्टं पापं
 पातु सहस्रधा ॥ प्रार्थना— आद्यस्त्वमसि देवेश ज्योतिषां पतिरेव च । पापं नाशय मे देव बाह्मनः कर्मभिः कृतम् ॥ स्नानमंत्रः—ततः
 संतर्पयेद्देवानृषीन् पितृगणानपि । ततश्चैत्य गृहं मौनी पाखंडालापवर्जितः ॥ स्थंडिलं कारयेच्छुद्धं चतुरस्रं सुशोभनम् । स्थापयेद्व्रणं

कुंभ पंचरत्नसमन्वितम् ॥ कुकुमेन छित्तेरुपर्धं द्वादशारं सकर्णिकम् । तस्योपरि न्यसेत्सूर्यं सौवर्णं सुरयारुणम् ॥ शक्त्या वा विष्टसारेण
 विचशाक्यविवर्जितः । तमचयेऽग्न्युष्यैर्विधिमन्त्रपुरःसरम् ॥ पंचामृतेन स्नपनं कुर्यादर्कस्य संयतः । ततस्तु गघतोभेन परां पूजां समार-
 भेत् ॥ गंधेर्नानाविधैर्दिव्यैः कर्पूरागस्तुकुमैः । फलैर्नानाविधैर्दिव्यैः कुङ्कुमैश्च सुगंधिभिः ॥ मण्य कारयेत्तत्र पुष्पमालाविभूषितम् । य
 थाशोम प्रकुर्वीत अवध्वोपरि सर्वतः ॥ ततः संपूजयेद्देवं भास्कर कमलोपरि । मध्ये दलेषु पूर्वादि द्वादशान्दन्धपूजयेत् ॥ आदित्याय
 नमः भास्कराय० भानवेन० अर्यम्णेन० विश्वचक्राय० सहाय० सुराथाय० सूर्याय० द्वादशात्मनेन० प्रभा
 कराय० ॥ जन्मान्तरसहस्रेषु दुष्कृत यन्मया कृतम् । तत्सर्वं नाशमायातु त्वत्प्रसादाद्विवाकर ॥ ततो रथपूजा ॥ ततः संपूजयेद्देवमच्युत
 तद्वये स्थितम् । अष्टाक्षरेण मन्त्रेण गंधपुष्पादिभिः क्रमात्- ॥ ॐ घृणिः सूर्यमादित्यः इति मन्त्रः ॥ कालात्मा सर्वभूतात्मा वेदात्मा वि
 भवतोमुखः । जन्ममृत्युजरा रोगससारभयनाशनः - उदये अर्घ्यमन्त्रः ॥ ततः संपूजयेच्छुक्ला सवत्सा गां पयस्विनीम् । सवत्स्रवंदामरणां
 कांस्पपात्रे च दोहिनीम् ॥ ब्रह्मणोत्पादिते देवि सर्वपापविनाशिनि । संसारार्णवमम मां गोमातस्त्रातुमर्हसि ॥ सुरुपा बहुरूपाश्च मातरो
 लोकमातरः । मावो मामुपसर्पतु सरितः सागर यथा ॥ या लक्ष्मी सर्वदेवानां या च देवेषु सस्थिता । धेनुरुत्पेण सा देवी मम पापं व्य
 पोहतु ॥ तिळहोमं ततः कुर्यात्सावित्र्याऽष्टोत्तरशतम् । ततस्तां कल्पयेद्देनुं सद्यो मे प्रीयतामिति ॥ आचार्याय ततो दद्यादादित्य सरथा
 रुणम् ॥ सकुमरक्वक्षैश्च सर्वोपस्करसंयुतम् । मनोभिलषितावार्धिं करोतु मम भास्करः- दानमन्त्रः ॥ दृष्ट्वामि भास्कर रवे भवंतं विश्व
 तोमुखम् । मनोभिलषितावाप्तिमुभयोः कर्तुमर्हसि - प्रतिग्रहणमन्त्रः ॥ सर्वतीर्थमयीं वेनुं सर्वयज्ञमयीं शुभाम् । सर्वदानमयीं देवीं ब्राह्म

णाय ददाम्यहम्-- गोदानम् ॥ गृह्णामि सुरभीं देवीं सर्वयज्ञमयीं शुभाम् । उभौ पुनीहि वरदे उभयोस्तास्का भव ॥ ततस्तु भोजयेद्वि-
 प्रान्द्वादशैव स्वशक्तितः । दद्याच्च दक्षिणां तेभ्यः प्रणिपत्य विसर्जयेत् ॥ अवैकल्यं भवेत्तस्य शांतिरायुर्द्विजोत्तम । अभिनन्द्य तमाशीभि-
 स्ते सर्वे अभिनन्दिताः ॥ ततस्तु स्वयमश्रीयाद्विजानामवशिष्टकम् । सह पुत्रैः कलत्रैश्च अन्यैर्बहुजनैर्वृतः ॥ एवं यः कुरुते राजन्सोऽन्य-
 तं पुण्यमश्नुते । प्रभूणां च विधिः प्रोक्तः सर्वेषां दृष्टिगोचरः ॥ सर्वैश्च तद्व्रतं कार्यं स्वशक्त्या दुःखभीरुभिः । प्रभुः प्रथमकल्पस्य योऽनु-
 कल्पेन वर्तते । विफलं तनु तस्य स्यादनुशस्त्वनुकल्पिकः ॥ अथ निर्धनस्य विधिः ॥ पंचम्यां नियमं कुर्यादाचार्यवचनाद्व्रती । षष्ठ्यां
 स्नानं प्रकुर्वीत संतर्प्य पितृदेवताः ॥ अभ्येत्य स्वगृहं मौनी सूर्यं मनसि चिंतयेत् । स्थापयेदव्रणं कुंभं मृत्पात्रं च तथोपरि ॥ तस्योप-
 रि न्यसेत्सूर्यं फलकेन विनामतम् । सौवर्णं भक्तिसंयुक्तं रथं सारथिना युतम् ॥ तमर्चयेज्जगन्नाथं गृहीत्वाऽज्ञां गुरोः स्वयम् । षडक्षरेण
 मंत्रेण गंधपुष्पाक्षतादिभिः ॥ ॐ नमःसूर्याय इति मंत्रः ॥ संपूज्य विधिवद्देवं फलपुष्पादिकं च यत् । सूर्यं निवेदयेत्सर्वं सूर्यो मे प्रीय-
 तामिति ॥ ततः प्रभाते विमले गत्वा गुरुगृहं प्रति । सर्वोपकरणैः सूर्यमाचार्याय निवेदयेत् ॥ धान्यं पुष्पं फलं वस्त्रं रत्नधेन्वादिकं च
 यत् । गवां कोटिसहस्रं तु कुरुक्षेत्रे ऽर्कपर्वणि ॥ चंपादानस्य राजेंद्र कलां नार्हति षोडशीम् । सर्वतीर्थप्रदानानि तथान्यान्यपि षोडश ॥
 चंपया तुलितानीह चंपैका त्वतिरिच्यते ॥ इति श्रीस्कंदपुरा० चंपाषष्ठीव्रतं संपूर्णम् ॥ अथ मार्गशीर्षशुक्लचंपाषष्ठी ॥ मार्गे मासे
 शुक्लपक्षे षष्ठी वैधृतिसंयुता । रविवारेण संयुक्ता सा चम्पा इति कीर्तिता - इति मल्लारिमाहात्म्ये ॥ मार्गशीर्षेऽमले पक्षे षष्ठ्यां वारेंऽशु-
 मालिनः । शततारागते चंद्रे लिङ्गं स्यद्दृष्टिगोचरम् - इति ॥ इयं योगविशेषेण पूर्वा, योगाभावे परा ग्राह्या ॥ इति चंपाषष्ठी ॥ ॥

॥ ॥ अथ सप्तमीव्रतानि ॥ ॥ तत्र वैशाखशुक्लसप्तम्यां गगोत्पत्ति । तत्र पूजा चोष्ण पृथिवीचंद्रोदये ब्राह्मे-वैशाखशुक्लसप्तम्यां जन्तुना
जाह्नवी स्वयम् । क्रोधारपीता पुनस्त्यक्ता कर्णरघ्रातु दक्षिणात् ॥ तां तत्र पूजयेद्देवीं गंगां गगनमेखलाम् इति ॥ हरिवशे पुण्यकव्रतां
ते- अन्द प्रातःस्नानमभिधाय, गगाया व्रतकथा महायशस्कुर्युक्ता ॥ प्रत्यूषे च सदा स्नानं कार्यं मदाकिनीजले । अन्यत्र वा जले स्नान
शुक्लपक्षे हरिप्रिये ॥ एतन्नगाव्रत नाम सर्वकामप्रदं शुभम् । सप्त सप्त धै सप्ताय कुठानि हरिवल्लभे ॥ स्त्री तारयति धर्मज्ञे गगाव्रतकधारिणी ।
देय कुमसहस्रं तु गगायां व्रतके शुभे ॥ तारण सिद्धिदं चैव तद्व्रत सर्वकामिकम् । वैशाखे शुक्लपक्षे तु सप्तम्यां पूजयेद्भरिम् ॥ गगायां
विविधवत्सनात्वा भोजयेद्ब्राह्मणात् दश । पूजयेत्सुहृन्मवस्त्रैश्च पुष्पस्रक्कंदनैः शुभैः ॥ पूजकः सर्वपापेभ्यो मुच्यते नात्र सशयः ॥ इयं च शि
ष्टाचारान्मध्याह्नव्यापिनी ग्राह्या । दिनद्वये तद्यामावेकदेशव्याप्ती वा पूर्वा शुभमवाक्यात् ॥ इति गंगासप्तमीव्रतम् ॥ ॥ अथ शुक्लादि
श्रावणकृष्णसप्तम्यां शीतलाव्रतम् । तच्च मध्याह्नव्यापिन्यां कार्यम् । तत्र माघवीये द्दारीतः- पूजाव्रतेषु सर्वेषु मध्याह्नव्यापिनीतिथि
इति ॥ अथ व्रतविधिः ॥ मासपक्षाशुक्लस्य ममेहजन्मनि जन्मांतरे चावैधव्यप्राप्तये ऽस्वद्वितमृतसंयोगपुत्रपौत्रादिघनवान्यप्राप्तये शी
तलाव्रतं करिष्ये । तथाच, यथा मिळितोपचारैः शीतलां पूजयिष्ये । तत्राष्टदलपीठे ऽव्रणं कलशं संस्थाप्य, तदुपरि सौवर्णां शीतलां
पूजयेत् ॥ अथ ध्यान, स्कादि- वदे ऽहं शीतला देवीं रासमस्या दिगंबराम् । मार्जनीकलशोपेतां क्षूर्पाळिकृतमस्तकाम् ॥ कुमे सस्थाप
येद्देवीं पूजयेन्नाममंत्रत । शीतले दह मे पाप पुत्रसौख्यफलप्रदे । घनधान्यप्रदे देवि पूजां गृह्ण नमो ऽस्तु ते । इति व्यानम् ॥ (नाम
मंत्रेण-) आवाहनं आसनं पार्थ । विधाय शीतलाकारि अवैधव्यसुतप्रदे । श्रावणस्य सिते पक्षे अर्घ्यं गृह्ण नमो ऽस्तु ते । अर्घ्यम् ॥ ना-

ममंत्रेण पूजनीया ॥ आचमनम् । स्नानम् । वस्त्रम् । उपवस्त्रम् । विलेपनम् । अलंकारान् । पुष्पाणि । धूपम् । दीपम् ॥ शीतले पंच-
पक्वान्नं दध्योदनयुतं शुभम् । नैवेद्यं गृह्यतां देवि घृतमिश्रं च सुंदरि । नैवेद्यम् ॥ करोद्धर्तनम् । फलम् । तांबूलम् । दक्षिणाम् । नीराज-
नम् । पुष्पाञ्जलिम् । प्रदक्षिणाम् । नमस्कारान् । शीतले दह मे पापमिति प्रार्थयित्वा व्रतसंपूर्णफलावाप्तये ब्राह्मणाय वायनं दद्यात् । तत्र
मंत्रः—दध्यन्नं दक्षिणायुक्तं वाणकं फलसंयुतम् । शीतलाप्रीतये तुभ्यं ब्राह्मणाय ददाम्यहम् ॥ इति पूजनम् ॥ ॥ अथ कथा ॥ हेमा-
द्रौ भविष्ये—। कृष्ण उवाच । प्रसिद्धं श्रूयतां रम्यं नगरं हस्तिनापुरम् । इंद्रद्युम्नश्च राजा ऽभून्नृपतिर्लोकपालकः १ धर्मशीलाभिधा चा-
सीत्तस्य भार्या यशस्विनी । क्रियाकाण्डे स्ता साध्वी दानशीला प्रियंवदा २ बभूव प्रथमः पुत्रो महाधर्मेति नामतः । नंदते पितृवात्सल्या-
त्काले ऽन्यस्मिंस्ततो ऽभवत् ३ द्वितीया च तथा पुत्री तस्य जाता गुणोत्तमा । पुत्री लक्षणसंपन्ना शुभकारीति नामतः ४ वष्टये सा पितुर्गृहे
सर्वांगुणसुंदरी । नाम्ना रूपेण सा बाला सर्वासां च गुणाधिका ५ सामुद्रिकगुणोपेता पद्महस्ता प्रियंवदा । कौण्डिन्यनगरे राजा सुमित्रो
नाम नामतः ६ तत्पुत्रो गुणवान्नाम शुभकार्याः पतिर्बभौ । वरो देहेन मानेन लक्ष्मीवान्नूपवान्गुणैः ७ गुणवान् शुभकारिण्याः
पाणि जग्राह धर्मवित् । गृहीत्वा पारिवर्हाणि गतो ऽसौ नगरं प्रति ८ पुनः समागतो राजा गुणवान् हस्तिनापुरम् । आजगाम
परिजैस्तत्पुत्र्यानयनोत्सुकः ९ प्रणम्य च पितुः पादौ तमूचे चारुहासिनी । आज्ञां देहि महाराज श्वशुरस्य गृहं प्रति १० हृद्रतं च
पितुर्ज्ञात्वा मातुस्तु शुभकारिणी । रथमारुह्य हे स्वामिन्यास्यामि स्वपुरं प्रति ११ ततः पिता तु तस्याथ दंपत्योः शुभहेतवे ॥ पितो-
वाच । पुत्रि त्वं सुस्थिरा भूत्वा वारिकं च क्षमस्व मे १२ शीतलासप्तमी नाम व्रतं चर शुभप्रदम् ॥ कन्योवाच । तात तत्र परिज्ञातं

यदुक्त पद्मयोनिना १३ पतिव्रतासमो धर्मो नास्तीह मुवनत्रये ॥ कृष्णोवाच । ततस्ता कारयामास शीतलाव्रतमुत्तमम् १४ सोमा
ग्यारोग्यजनकमैवधत्तकर परम् । पुत्री च प्रेपयामास ब्राह्मणो वेदपारगः १५ व्रतोपकरणं चैव गृह्य पूजा सरोवरे । मार्ग पद्मानि सं-
मुद्रा व्रतोपकरणं शुभा १६ शीतलापूजने हेतोर्गता साध्वी सरोवरम् । तत्राष्टं तथा मोहासन्नगं विधिसादनम् १७ बध्नाम सा वने
शून्ये स्मरती शीतलाव्रतम् । अतिश्रान्ता ययौ मोहात्स्मरती शीतलां बहु १८ ददर्श सा ततो नारी वृद्धां रूपगुणान्विताम् । विप्रस्तु
स्वपितो मार्गे दृष्टिहीनो मृतस्तदा १९ शुभकारीं ततो वाक्य वृद्धा ऊचे यशस्विनी । भविष्यति चिरंजीवी भर्ता ते राजकन्यके २०
आगच्छ पूजनार्थाय दर्शयामि सरोवरम् । तथा सह गता साध्वी तन्नामं विधिपूर्वकम् २१ पूजयामास शर्वाणीं तोषयामास शीतलाम् ।
पूजयित्वा च तां देवीं स्वपथ गंतुमुद्यता २२ शीतलाया वरं गृह्य सहस्रख्या च प्रस्थिता । ततो सा दृष्टोऽरण्ये ब्राह्मणं दृष्टसर्पकम्
२३ भार्या तु तस्य निक्टे ब्राह्मणस्य महात्मनः । ब्राह्मणो निद्रया सुप्तः पूर्वकर्मप्रभावतः २४ दृष्टो मुजगरूपेण कालेनैव हतस्तदा ।
विप्रेर्हतं पतिं दृष्ट्वा स्येदं ब्राह्मणी बहु २५ राजपुत्री लब्धवरा शीतलायाः पतिव्रता । वरं सृष्ट्वा शालायां स्रोतः करुणं बहु २६ तयोस्त
रुणदंपत्योर्याग्यसौभाग्यदर्शनात् । रुदती करुण बाला शोषयामास तं वरम् २७ यावन्न परलोकस्थ जन सगरय तत्कृते । तावदन्नेन
सहसा अनुगच्छामि बह्विना २८ तिष्ठ तिष्ठ क्षण सुष्ठु गमिष्यामि हि पावकम् । अर्जयिष्ये दिवं दिव्यमक्षय्यं भवनांतरम् २९ राजपु-
त्री वचः श्रुत्वा ब्राह्मण्याः करुणान्विता । सस्मार शीतलां देवीं महावीर्यव्यमजनीम् ३० आगच्छच्छीतला तत्र वरं दातुं शुचिस्मिता ॥
शीतलोवाच । वरं वरय वत्से त्वं किं दुःखं पारुहासिनि ३१ शीतला व्रतजं पुण्यं देहि त्वं ब्राह्मणीं क्षुभाम् । तेन पुण्यप्रभावेण

भर्ता ऽस्या निर्विषो भवेत् ३२ इति देव्या बचः श्रुत्वा ह्यददद्वाह्मणीं ततः । बुबोधाशु ततो विप्रश्चिरं सुप्तो यथा पुनः ३३ शीतलाया
 व्रते बुद्धिब्राह्मण्याश्चाभवत्तदा । अकरोत्साऽपि तत्पूजां भक्तिभावपुरःसरा ३४ तत्रांतरे राजपुत्र्याः पतिरागाद्धनातिकम् । सोऽपि दृष्टो
 ऽथ सर्पेण गच्छंत्यग्रे ददर्श तम् ३५ विललाप ततः साध्वी सख्या सह वनांतरे ॥ शीतलोवाच । वत्से मया पूर्वमुक्तं स्मर तद्वरवर्ण-
 नि ३६ शीतलाव्रतचारिण्या वैधव्यं नैव जायते । स्वयमुत्थाय कल्याणि पतिं सुप्तं गृहे यथा ३७ बोधयाशु पतिं भीरु व्रतं वैधव्यना-
 शम् । इत्युक्त्वा बोधयामास भर्तारं सा पतिव्रता ३८ ॥ भर्ता ऽपि मुदितो दृष्ट्वा स्वां प्रियां प्रीतिकर्मणि ३९ दृष्ट्वा तु महदाश्चर्यं तद्भाम-
 न्नो जनाः । सर्वे ते विस्मयं जग्मुर्ब्राह्मणीपतिरक्षणात् ४० ब्राह्मणी हर्षिता वृद्धां प्रणिपत्य पतिव्रता । देहि मातर्नमस्तेऽस्तु ह्यवैध-
 व्यावियोगते ४१ अन्यापि शीतलायास्तु व्रतं नारी करिष्यति । अवैधव्यमदारिद्र्यमवियोगः स्वभर्तुतः ४२ तथेत्यंतर्द्धे देवी शीतला
 कामरूपिणी । शीतलाया वरं लब्ध्वा जगामात्मीयवेशमनि ४३ पद्मानिवासप्रभुविश्ववंद्यसमर्हणैः साधितविश्वभंगला । प्रसादमासाद्य
 च शीतलाया राज्ञः सुता पार्वतिवद्भूव ४४ ॥ इति भविष्ये शीतलाव्रतं संपूर्णम् ॥ अथ भाद्रशुक्लसप्तम्यां मुक्ताभरणव्रतं हेमाद्रौ
 भविष्ये ॥ सा मध्याह्नव्यापिनी ग्राह्या । तद्याप्तावव्याप्तौ वा परा । मम इहजन्मनि अखंडितसंततिपुत्रपौत्रवृद्धये मुक्ताभरणव्रते उमामहेश्व-
 रपूजनं करिष्य इति संकल्प्य शिवाग्रे दोरकं विन्यस्य पूजयेत् ॥ अथ पूजा ॥ देवदेव महेशान परमात्मन् जगद्गुरो । प्रतिपादितया
 सोम पूजया पूजयाम्यहम् । आवाहनम् ॥ अनेकरत्नखचितं सौवर्णं मणिसंयुतम् । मुक्ताचितं महोदेव गृहाणासनमुत्तमम् । आसनम् ॥
 पाद्यं गृहाण देवेश सर्वविद्यापरायण । ध्यानगम्य सतां शंभो सर्वेश्वर नमो ऽस्तु ते । पाद्यम् ॥ इदमर्घ्यमनर्घ्यं त्वममराधीश शंकर ।

किं करीभूतया सोम मया दत्त गृहाण भोः । अर्घ्यम् ॥ गगादिसर्वतीर्थेभ्यः समानीतं सुशीतलम् । जलमाचमनीयार्थं गृहाण उमया
 सह । आचमनीयम् ॥ मध्वाव्यशर्करामिश्रमधुना परिकल्पितः । शंकर प्रीतये तुभ्य मधुपर्को निवेदितः । मधुपर्कम् ॥ पयो दधि घृतं
 चैव शर्करामधुसयुतम् । पचामृतेन स्नपन प्रीयतां परमेश्वर । पंचामृतस्नानम् ॥ गगा च यमुना चैव गोदावरी सरस्वती । ताम्यस्तोत्रं
 समानीतं स्नानार्थं प्रतिगृह्णाताम् । शुद्धोदकस्नानम् ॥ स्नानादूर्ध्वं महादेव प्रीत्या पापप्रणाशन । वस्त्रयुग्मं मया देव गृह्णातां कांतया सह ।
 वस्त्रम् ॥ उपवीत सोत्तरीय नानामृपणभूषितम् । गृहाण सोम विमल मया दत्तमिदं शुभम् । उपवीतम् ॥ मलयाचलसंभूत घनसा
 रसुगंधियुक् । षडन पंचवदन गृहाण वनिताञ्चित । चदनम् ॥ जातीचंपकपुष्पागवकुलैः पारिजातैः । शतपत्रैश्च कल्हारैरर्चयेऽहमुमापतिम् ।
 पुष्पाणि ॥ त्रिलोक्यपावन ते ऽद्य परमात्मज्ञगङ्गरो । चदनागस्कूपूरश्चप दास्यामि शकर । धूपम् ॥ शुभवर्तियुत सर्पिकोडितं वह्निना
 युतम् । दीपमेकमनेकार्कप्रतिम कलयत्विमम् । दीपम् ॥ पायसापूपकसरं दुग्धानं सगुहोदनम् । दिव्यान्न पद्मसोपेत सुधारससमन्वितम् ।
 समर्पयामि देवेश किंकरी शंकराय ते । नैवेद्यम् ॥ पुनराचमनं शुद्धं कुरु सोमोदुना ऽमुना । सुसञ्चुद्धिकरं देव कृपया त्वं गृहाण भोः ।
 आचमनीयम् ॥ कस्तूरिकासमायुक्तं मलयाचलसमवम् । गृहाण षडन सोम करोद्धर्तनकं शुभम् । करोद्धर्तनम् ॥ नारिकेलफलं जंबूफलं
 नारिंगमुत्तमम् । कूष्माण्डं पुरतो भक्त्या कल्पितं प्रतिगृह्णाताम् । फलम् ॥ पूगीफलं ॥ तांबूलम् ॥ तांबूलम् ॥ पूगीफलं ॥ दक्षिणाम् ॥ नीरा
 जनम् ॥ पुष्पांजलिम् ॥ प्रदक्षिणाम् ॥ नमस्कारान् ॥ महादेव महाराज प्रीत्या पापप्रणशान । अस्माकं कुर्वतां पूर्णां साधु वा ऽसा
 धु योजिताम् । ज्ञानतोऽज्ञानतो वाऽपि भवतो विहिता च या । संपूर्णा सा तु विश्वेश विमला त्वत्प्रसादतः । प्रार्थना ॥ देवदेव जगन्नाथ

सर्वसौभाग्यदायक । गृह्णीयां दोररूपं त्वां पुत्रपौत्रप्रवर्द्धनम् । दोरकग्रहणम् ॥ सप्तसामोपगीतं त्वां धारयामि जगद्गुरो । सूत्रग्रंथिस्थितं
 नित्यं धारयामि स्थिरो भव । इति दोरकबंधनम् ॥ हर पापानि सर्वाणि तुष्टिं कुरु दयानिधे । प्रसन्नः सन्नुमाकांत दीर्घायुः पुत्रदो भव ।
 इति जीर्णदोरकोत्तारणम् ॥ अथ वायनम्- मंडकान्वटकान्वाथ सधृतान्दक्षिणायुताम् । एकादशशतं कृत्वा ब्राह्मणाय कुंडविने । वेदशा-
 स्त्रप्रवीणाय दद्यात्सोमस्य तुष्टये ॥ शंकरः प्रतिगृह्णाति शंकरो वै ददाति च । शंकरस्तारकोभाभ्यां शंकराय नमो नमः । इति वायनम् ॥
 एवं या पूजनं कुर्यात्सोमस्य सुखदस्य च । सर्वान्कामानवाप्नोति पुत्रपौत्रैश्च मोदते ॥ इति पूजा ॥ अथ कथा ॥ श्रीकृष्ण उवाच ।
 मुनीन्द्रो लोमशो नाम मथुरायां गतः पुरा । सोऽर्चितो वसुदेवेन देवक्या च युधिष्ठिर १ उपविष्टः कथाः पुण्याः कथयित्वा मनोरमाः ।
 ततः कथयितुं भूयः कथामेतां प्रचक्रमे २ लोमश उवाच । कंसेन ते हताः पुत्रा जाता जाताः पुनः पुनः । मृतवत्सा देवकि त्वं पुत्रदुःखेन
 दुःखिता ३ यथा चंद्रमुखी दीना बभूव नहुषप्रिया । पश्चाच्चीर्णव्रता चैव बभूवामृतवत्सका ४ त्वमपि देवकि तथा भविष्यसि न
 संशयः ॥ देवक्युवाच । का सा चंद्रमुखी ब्रह्मन् बभूव नहुषप्रिया ५ किं चीर्णे हि व्रतं दिव्यं तया संततिवर्धनम् । सपत्नीगर्वदमनं सोमा-
 ग्यारोग्यदं विभो ६ लोमश उवाच । अयोध्यायां पुरा राजा नहुषो नाम विश्रुतः । तस्य स्त्री रूपसंपन्ना देवी चंद्रमुखी प्रिया ७ तथा
 तस्यैव नगरे विष्णुगुप्तोऽभवद्विजः । आसीदुणवती तस्य पत्नी भद्रमुखी तथा ८ तयोरासीदतिप्रीतिः स्पृहणीया परस्परम् । अथ ते द्वे
 ऽपि सख्यौ वै स्नानार्थं शरयूजले ९ प्राप्ते प्राप्ताश्च तत्रैव बद्धव्यौ वै नगरांगनाः । ताः स्नात्वा मंडलं चक्रुस्तन्मध्ये व्यक्तरूपिणम् १० ले-
 पयित्वा शिवं शांतसुमया सह शंकरम् । गंधपुष्पाक्षतैर्भक्त्या पूजयित्वा यथाविधि ११ प्रणम्य गंतुकामास्ताः पप्रच्छन्तु-

रुमेस्त्रियी । ता ऊचुः शंकरोस्मामिः पार्वत्या सह पूजितः १२ बध्वा सुत्रमयं तर्तुं शिवस्यात्मा निवेदितः । धारणीयमिदं तावद्यावत्प्राणविधारण
 म् १३ तासां तद्वधनं भुत्वा सख्यौ ते चापि देवकि । कृत्वा च समयं तत्र बध्वा दोष्मर्षी सुदोरकम् १४ ततस्ताञ्च गृहं जग्मुः स्वसस्त्री
 भिः समावृताः । कालेन महता तस्यास्तद्रुतं विस्मृतं शुभम् १५ चंद्रमुख्याः प्रमत्ताया विस्मृतः स तु दोरकः । भद्रमुख्यास्तथा भद्रे
 विस्मृतं सर्वमेव तद् १६ मृता कैश्चिद्दोरात्रिः सा बभूव प्लवगमी । भद्राख्या कुक्कुटी जाता व्रतभंगाच्छुभानने १७ संभूय भूयः समय
 प्राग्रत चक्रतुः सदा । कालेन पञ्चर्ता प्राप्ते सखीभावात्सहेव ते १८ अदेवमावृके देशे जाता गोकुलसन्नके । ब्राह्मणी ब्राह्मणी जाता
 क्षत्रिया क्षत्रियाऽभवत् १९ नाम्ना चंद्रमुखी या सा भूयणा नाम साऽभवत् । अग्निमीकस्य सा दत्ता पित्रा तस्य पुरोधसः २० अ
 तीव वड्ढमा चासीद्रूपणा भूयणप्रिया । भूयिता भूयणवरै रूपेणालकृता स्वयम् २१ तस्यां बभूवुर्गौ च पुत्राः सर्वगुणान्विताः ॥ मातृवद्
 पसपन्नाः पितृवद्भर्मयालिनः २२ सख्यौ ते तेन तद्वच्च जाते जातिस्मरे किल । पुनर्निरतरा प्रीतिस्तयोरासीद्यथा पुरा २३ काले बहु
 तिये जाते त्यक्ताशा त्यक्तयौवना । मये वयसि राज्ञी सा पुत्रमेकमजीजनत् २४ ईश्वरी रेगिणं मूकं प्रज्ञाहीनं च विस्वरम् ॥ तादृशो-
 पि महामागे मृतोऽसौ नववार्पिकः २५ ततस्तां भूयणां द्रष्टुमीश्वरी पुत्रदुःखिताम् । सखीभावादतिस्नेहात्पुत्रैः त्वैः परिवारिता २६ अ
 मुक्ताभरणा भद्रा स्वरूपेणैव भूयिता । (सा हि भद्रा बिजस्याभूद्रार्या भूयणनामिका २७ पुरा हि तस्याः कालेन कुक्कुटी वद्वपुत्रिणी) । तां
 दृष्ट्वा तादृशीं भव्यां प्रज्ज्वालेश्वरी रुपा २८ ततो गृहं प्रेषयित्वा ब्राह्मणीं तीव्रमत्सरा । धितयामास सा शीघ्रं तस्याः पुत्रवधं प्रति २९

१ पञ्चगुणवैश्विष्यः इत्यपराः पाठाः । सप्त, द्वेपि सख्यौ वयस्योः । २ चन्द्रमुखी

निश्चित्य चेतसा क्रूरा घातयामास तत्सुतान् । हता हताश्च ते पुत्रा पुनर्जीवंत्यनामयाः ३० तददुततरं दृष्ट्वा सखीमाहूय भूषणाम् । उपविश्यास-
ने श्रेष्ठे बहुमानपुरःसरम् ३१ अष्टच्छद्विस्मयाविष्टा राज्ञी सा नृपवल्लभा । ब्रूहि तथ्यं महाभागे किं त्वया सुकृतम् कृतम् ३२ दानं व्रतं तपो वापि
शुश्रूषणमुपोषणम् । येन ते निहताः पुत्राः पुनर्जीवंत्यनामयाः ३३ तथा हि बहुपुत्रा च जीवदत्सा शुभानना । अमुक्ताभरणा नित्यं भर्तुश्चेतस्य-
वस्थिता ३४ अतीव शोभसे भद्रे विद्युदेव यथाऽबरे ३५ भूषणोवाच । शृणु देवि प्रवक्ष्यामि जन्मांतरविचेष्टितम् । किं तद्धि विस्मृतं सर्व-
मयोध्यायां कृतं हि यत् ३६ आवाभ्यां व्रतवैकल्यं प्रमत्ताभ्यां वरानने । येन त्वं प्लवगी जाता जाता ५६ कुक्कुटी तथा ३७ तथापि
व्रतवैकल्यं त्वया चापल्यतः कृतम् । मया तु सर्वभावेन चेतसाध्याय संकरम् ३८ तिर्यग्योन्यनुसारेण मनोवृत्त्या ह्यनुष्ठितम् । एतद्धि
कारणं भद्रे नान्यत्किञ्चित्करोम्यहम् ३९ लोमश उवाच । इत्याकर्ण्य वचः स्मृत्वा पूर्वजन्मविचेष्टितम् । ईश्वरी च तथा सार्द्धं पुनः सम्य-
क्कार ह ४० व्रतस्यास्य प्रभावेण पुत्रपौत्रादिसंभवम् । भुक्त्वा तु सौख्यमतुलं मृता शिवपुरं गता ४१ तस्मात्त्वमपि कल्याणि व्रत-
मेतत्समाचर । आरब्धेऽस्मिन्व्रते दिव्ये जीवत्पुत्रा भविष्यसि ४२ देवक्युवाच । ब्रह्मन्नाख्याहि मे सम्यग्व्रतमेतत्सुखप्रदम् । संतानवृ-
द्धिकरणं शिवलोकस्थितिप्रदम् ४३ लोमश उवाच । भद्रे भाद्रपदे मासि सप्तम्यां सलिलाशये । स्नात्वा शिवं मंडलके लेखयित्वा सहां-
विकाम् ४४ तत्र संपूज्य समयं कुर्याद्ब्रह्मा करे गुणम् । यावज्जीवं मयात्मा तु शिवस्य विनिवेदितः ४५ इत्येवं समयं कृत्वा ततः प्रभृति
दोरकम् । सौवर्णं राजतं वाऽपि सूत्रं वा धारयेत्करे ४६ मंडकान्वटकान्दधान्मासे पक्षेऽथवाऽब्दके । स्वयं तांश्चैव भुंजीत व्रतभंगभयाच्छुभे
४७ प्रतिमासं तु सप्तम्यां शुक्लपक्षे विशेषतः । कुर्यादेवं व्रतं भद्रे वर्षातेऽपि तु देवकिं ४८ कारिता मुद्रिका शैवी हामी रूप्या स्वशक्तिः ।

ताम्रपात्रोपरि स्थाप्य ब्राह्मणाय निवेदयेत् । आचार्याय विशेषेण सुवर्णस्यांगुलीयकम् ४९ पुष्पं कुङ्कुमसयुक्तं त्रांघ्रुलानसूत्रकं । स-
 हार्यं तृतीया ॥ एव तत्कारयित्वा तु व्रत संततिवर्द्धनम् ५० सर्वपापविनिर्मुक्तं भुक्त्वा सौख्यमनामयम् । सतानं वर्द्धयित्वा च शिवलोकं
 महीयते ५१ एतत्ते सर्वमाख्यानमाख्यातं व्रतमुत्तमम् । कुरु देवकि यत्नेन जीवतुत्रा भविष्यसि ५२ कृष्ण उवाच । इत्युक्त्वा तु मुनिश्रेष्ठ-
 स्त्रीवातरधीयत । घकार सर्वं यत्नेन यदुक्तं तत्र धीमता । व्रतस्यास्य प्रभावेण देवकी मामजीजनत् ५३ तस्मात्पार्थ नरैः कार्यं स्त्री
 मिः कार्यं विशेषतः । व्रत पापप्रशमनं सुखसंततिवर्धनम् ५४ एव यः शृणुयाद्रक्त्या यस्मैतत्प्रतिपादयेत् । व्रतमाख्यानसहितं सोऽपि
 पापं प्रमुच्यते ५५ आख्यानकं व्रतमिदं सुखमोक्षकामा या स्त्री करिष्यति शिवं हृदये निधाय । कुसं विहाय बहुशो गतकल्मषीवा सा
 स्त्री व्रताद्भवति शोभनजीववत्सा ५६ ॥ इति हेमाद्रौ भविष्ये मुक्तामरणसप्तमीव्रतं संपूर्णम् ॥ ॥ अथाश्विनशुक्लसप्तम्यां सरस्वतीपूजा ॥
 सा उदयव्यापिनी ब्राह्मा ॥ युगाद्या वर्षष्टाद्विंश सप्तमी पार्वतीप्रिया । रवेरुदयमीक्षते न तत्र तितियुगमर्के-इति प्रतापमर्तिहे भविष्यो
 केः ॥ वर्षष्टाद्विजन्मतितपि ॥ तत्रैव मूलनक्षत्रे पुस्तकस्थापनमुक्तम् । रुद्रयामले-मूलऋक्षे सुधाधीश पूजनीया सरस्वती । पूजयेत्प्रत्यह
 यावत् श्रवणात् विसर्जयेत् ॥ नाध्यापयेन्न च लिखेन्नाधीयीत कदाचन । पुस्तके स्थापिते देव्या विद्याकामो द्विजोत्तम ॥ अहं भद्रा च
 भद्राऽहं नावयोऽंतरं कश्चिद् । सर्वसिद्धिं प्रदास्यामि भद्रायां अर्चिताऽस्म्यहम् ॥ आश्विनस्य सिते पक्षे मेधा नाम सरस्वती । मूलनेनावाह-
 येर्ध्वी श्रवणेन विसर्जयेत् ॥ इति सरस्वतीपूजनम् ॥ ॥ अथ रथसप्तमीव्रतम् ॥ अस्यां स्नानविधिः । तच्च अरुणोदयव्यापिन्या कार्यं
 म् । तदुक्तं मदनरत्ने स्थितिसग्रहे-सूर्यग्रहणतुल्या सा शुद्धा भावस्य सप्तमी । अरुणोदयवेलायां स्नानं तत्र महत्फलम् ॥ माये मासि

सिते पक्षे सप्तमी कोटिपुण्यदा । कुर्यात्स्नानार्घ्यदानाभ्यामायुरारोग्यसंपदः ॥ दिनद्वये अरुणोदयव्यापित्वे पूर्वैव ॥ सौवर्णे राजते ताम्रे
भक्त्याऽलाबुमये तथा । तैलेन वर्त्तिदतव्या महापात्रे तु रंजिता ॥ समाहितमना भूत्वा दीपं शिरसि धारयेत् । भास्करं हृदये ध्यात्वा
चेमं मंत्रमुदीरयेत् ॥ नमस्ते स्वरूपाय रसानां पतये नमः । अरुणाय नमस्ते ऽस्तु हरिदश्व नमो ऽस्तु ते ॥ जले परिहरेदीपं सं-
तर्प्य पितृदेवताः । लोकार्करथसप्तम्यां स्नात्वा गंगादिसंगमे ॥ सप्तजन्मकृतैः पापैर्मुक्तो भवति तत्क्षणात्-इति गर्गः ॥ षष्ठीसप्तमियोगे वा
रथारूढांशुमालिनः । योगोऽयं पद्मको नाम सहस्रार्कग्रहैः समः ॥ एतच्च स्नानं तिथ्यादिस्मरणानंतरं शिष्टाचारात् ॥ सप्तार्कपत्राणि सप्तव-
दरीपात्राणि शिरसि निधाय स्नायात् । तत्र मंत्रः-यद्यजन्मकृतं पापं मया सप्तसु जन्मसु । तन्मे रोगं च शोकं च माकरी हंतु सप्तमी ॥
स्नानानंतरमर्घ्यं च दातव्यं मंत्रपूर्वकम् । सप्तसप्तावहप्रीत सप्तलोकप्रदीपन । सप्तम्या सहितो देव गृहाणार्घ्यं दिवाकर । अर्घ्यम् ॥ जन-
नी सर्वभूतानां सप्तमी सप्तसप्तिके । सप्तव्याहृतिके देवि नमस्ते सूर्यमंडले । प्रार्थना ॥ इति स्नानविधिः ॥ अनेनैव तु मंत्रेण पूजयेच्च दि-
वाकरम् । कृत्वा षोडशधा राजन् सप्ताश्वरथमंडले ॥ ॥ अथ कथा ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच । कथं सा क्रियते कृष्ण मनुष्यै रथसप्तमी । च
क्रवर्तित्वफलदा या हि ख्याता त्वया मम १ कृष्ण उवाच । आसीत्कांचोजविषये यशोवत्सर्मा नराधिपः । वृद्धे वयसि तस्यासीत्सर्वव्याधियु-
तः सुतः २ तत्कर्म पापं सो ऽपृच्छद्विनीतं द्विजपुंगवम् । स प्राह राजन्वैश्यो ऽहं कृपणः पूर्वजन्मनि ३ दृदर्श रथसप्तम्याः क्रियमाणं व्रतं
नृप । व्रतदर्शनमाहात्म्यादुत्पन्नो जठरे तव ४ अदाता विभवे यस्मात्तस्मात्स व्याधितो ऽभवत् । ततः स राजा पप्रच्छ किमेतस्य वि-
धीयताम् ५ ब्राह्मण उवाच । यस्य संदर्शनात्प्राप्तो लोभी स्थानमनुत्तमम् । तदेव क्रियतां राजन्नथ सप्तमिसंज्ञितम् ॥ व्रतं पापहरं येन च-

क्वर्तित्वमाप्नोते ६ राजोवाच । बृहि विप्र व्रत कृत्स्नं सधिधान समन्नकम् । रोगिणां च दरिद्राणां सर्वसंपत्प्रदायकम् ७ द्विज उवाच । शु-
 कपक्षे तु माघस्य षष्ठ्याममप्रयेद्गृही । स्नानं शुक्लतिलैः कार्यं नद्यादौ विमले जले ८ वापीक्ष्यतडागेषु विधिवद्वर्णवर्मतः । देवादीन्युज-
 यित्वा तु गत्वा सूर्यांक्य ततः ९ सूर्यं पूज्य नमस्कृत्य पुष्यचतुर्थाक्षतैः क्षुभे । आगत्य मवन पश्चात्पंचयज्ञांश्च निर्वपेत् १० संमोग्याति-
 धिघृत्वांश्च बालभृत्याभितान्स्वयम् । विद्यमाने दिने ऽश्रीयाद्वाग्यतस्तैलवर्जितम् ११ रात्री विप्रान्समाहूय सर्वज्ञान्वेदपारमान् । सं-
 पूज्य नियमं कुर्यात्सूर्यमाघाय चेतसि १२ समम्या तु निराहारो सर्वभोगविवर्जितः । भोक्ष्ये ऽष्टम्यां जगन्नाथ निर्विघ्नं तत्र मे कुरु १३
 इत्युच्चार्य नृपश्रेष्ठ तोयं तोयेषु निक्षिपेत् १४ ततो विद्वज्य त विप्रं स्वपेद्भूमौ जितेन्द्रियः १४ ततः प्राप्तः समुत्पाद्य कृत्वा शीघ्रं शुचिर्नरः ।
 करारयित्वा रथं दिव्यं किंकिणीजालमालिनम् १५ सर्वोपस्करसंयुक्तं रत्नैः सर्वांगचित्रितम् । कांचन राजतं वा ऽथ हयसारथिसयुतम् १६
 ततो मध्याह्नसमये कृतस्नानादिको व्रती । अतिर्यग्वीक्षमाणस्तु पासंढालापवर्जितः १७ सौरस्रक जपेत्प्राज्ञ आगच्छेत स्वमाकलयम् ।
 निवृत्तनित्यकार्यस्तु कृत्वा ब्राह्मणवाचनम् १८ वस्त्रमग्निकामध्ये स्थापयेत्तं रथोत्तमम् । कुंकुमेन सुगंधेन चर्चयित्वा समंततः १९
 मालाभिः पुष्पधूपैश्च समंतात्परिवेष्टयेत् । नृपेनामरुमिश्रेण धूपयित्वा ततोपरि २० रथस्थं पूजयेद्भानुं सर्वसंपूर्णलक्षणम् । वि-
 चानुसारं ह्रैमं च वित्तशाव्यविवर्जितः २१ शाक्याद्व्रजति वैकल्प्यं वैकल्याद्विफलं भवेत् १ ततो देवं समभ्यर्च्य सरथं सहसार-
 थिम् २२ पुष्यैर्धूपेस्तथा मधैर्वस्त्रालंकारभूषणैः । फलेर्नानाविधैर्मह्यैर्नवेद्यैर्नष्टतृप्तपाचितैः २३ पूजयेद्वास्करं भक्त्या मन्त्रैरेभिस्त्रिभिः क्र-

१ पुस्तकमंतरे तु रोगिणादित्यत्र ईश्वरपणामिति पाठोऽस्ति । २ मन्त्रमात्रे तु कुत्रचित्- । विमले सन्निभे राजग्यं त्रिविधमिति पाठोऽस्ति ।

मातृ २४ भानो दिवाकरादित्य मार्तेड जगतापते । अपानिधे जगद्रक्ष भूतभावन भास्कर २५ प्रणतार्तिहराचित्य विश्वचि-
 तामणे विभो । विष्णो हंसादिभूतेश आदिमध्यांतभास्करा २६ भक्तिहीनं क्रियाहीनं मंत्रहीनं जगत्पते । प्रसादात्तव संपू-
 र्णमर्चनं यदिहास्तु मे २७ एवं संपूज्य देवेशं प्रार्थयेत्सुमनोगतम् । ददाति प्रार्थितं भानुर्भक्त्या संतोषितो नरैः २८ वित्तहीनो ऽपि वि-
 धिना सर्वमेतत्प्रकल्पयेत् । रथं ससारथिं साश्वं वर्णकैर्भिन्नलेखितम् २९ सौवर्णं च तथा भानुं यथाशक्त्या विनिर्मितम् । प्रागुक्तेन वि-
 धानेन पूजयित्वा सुविस्तरम् ३० जागरं कारयेद्वात्रौ गीतवादित्रनिस्वनैः । प्रेक्षणीयैर्विचित्रैश्च पुण्याख्यानकथादिभिः ३१ रथयात्रां प्रप-
 श्येत भानोरायतनं श्रिया । अनिमीलितनेत्रस्तु नयेत्तां रजनीं बुधः ३२ प्रभाते विमले स्नात्वा कुतकृत्यस्ततो द्विजान् । तर्पयेद्विविधैर-
 लेदुर्नैर्वासोविभूषणैः ३३ अश्वमेधेन तुल्यं तदिदं ब्रह्मविदो विदुः । अतो देयानि दानानि यथाशक्त्या विचक्षणैः ३४ रथस्तु गुरवे देयो
 यथोपस्करसंयुतः । सरक्तवस्त्रयुगुलो रक्तधेनुसमन्वितः ३५ एवं चीर्णव्रतो राजन्किं नाप्नोति जगन्त्रये । तस्मात्सर्वप्रयत्नेन कुरु त्वं रथस-
 प्रसीम् ३६ येनारोग्यो भवेत्पुत्रस्त्वदीयो नृपसत्तम । व्रतस्यास्य प्रभावेण प्रसादाद्भास्करस्य च ३७ भविष्यति महतेजा महाबलपराक्र-
 मः । भोगान्स विपुलान्राजन्भुङ्क्ते राज्यमकंटकः ३८ दत्त्वा ऽसौ रथसप्तम्यां जायते मानवोत्तमः । लभते पुत्रपौत्रौश्च सूर्यलोकं स पश्य-
 ति ३९ तत्र स्थित्वा कल्पमेकं चक्रवर्ती भविष्यति ॥ कृष्ण उवाच । इति सर्वं समाख्याय तपोयुक्तो द्विजोत्तमः ४० यथागतं जगामासौ
 नृपः सर्वं चकार ह । यथादिष्टं द्विजैरेण तत्तत्सर्वं बभूव ह ४१ एवं स चक्रवर्तित्वं प्राप्तवान्नृपनंदनः । श्रूयते यस्तु मांधाता पुराणेषु
 परंतपः ४२ य इदं शृणुयाद्भक्त्या श्रावयेच्च यथाविधि । तस्यैव पुण्यते भानुर्यच्छत्येवापि संपदः ४३ एवंविधं रथवरं रथवाजियुक्तं हेमं

च हेमशतदीधितिना समेतम् । दद्याच्च माघसितसप्तमिवासरे यः सोऽसगच्चक्रगतिरेव महीं मुनकि ४४ इति रयसप्तमीव्रत सपूर्ण-
 म् ॥ ॥ अत्रैव अवलासप्तमीव्रतम् ॥ युधिष्ठिर उवाच । कथं स्त्रियः सुरूपाः स्युः सुमगाः सुप्रजास्तथा । पुण्यस्य महत्तथा सर्वमे
 तत्फलं यत् ॥ अल्पायासेन सुमहद्वेन पुण्यमवाप्यते । कथयस्व प्रसादेन येन श्रेयो भविष्यति ॥ श्रीकृष्ण उवाच । श्रूयतां भरतश्रेष्ठ
 रदस्य मुनिभाषितम् । यन्मया कस्यचिन्नोक्तमवलासप्तमीव्रतम् ॥ वेश्या चैदुमती नाम रूपौदार्यगुणान्विता । आसीत्कुरुकुलश्रेष्ठ समर-
 स्य विलासिनी ॥ सा वसिष्ठाश्रमं पुण्यं जगाम गजगामिनी ॥ वसिष्ठमुपिमासीनं प्रणम्यानतर्कधरा ॥ कृताञ्जलिपुटा भूत्वा प्राहेद जग-
 तो हितम् । मया न दत्तं न द्रुतं नोपवासव्रतं कृतम् ॥ भक्त्या संपूजितं शमुः स्वामिच्छार्ङ्गधरो न च । सांप्रत तप्यमानाया व्रतं किं
 चिददस्व मे ॥ येन दुःस्वानु पकोघादुद्धराणि भवार्णवात् । एतत्तस्या सुबहुरा श्रुत्वा ऽत्तिकर्षणं वचः ॥ कारुण्यात्कथयामास वसिष्ठो
 मुनिपुंगव । माघस्य सितसप्तम्यां सर्वकामफलप्रदम् ॥ रूपसौभाग्यजननं ज्ञानं कुरु वरानने । कृत्वा यष्टयामेकमुक्तं सप्तम्यां निश्चलं
 जलम् ॥ रात्र्यते चालयेथास्त्व दत्त्वा शिरसि दीपकम् । माघस्य सितसप्तम्यामचलं चालितं च यत् ॥ जलामलानां सर्वेषां स्नानं प्र-
 शालनं ततः । वसिष्ठवचनं श्रुत्वा तस्मिन्नहनि भारत ॥ चकारेदुमती स्नानं दानं सम्यग्ययाविधि । स्नानस्यास्य प्रभावेण मुक्त्वा भोभा
 न्यपेप्सितान् ॥ इन्द्रलोकेऽप्सरोमध्ये नायकत्वमवाप सा । अवलासप्तमीस्नानं कथितं ते विशांपते ॥ सर्वपापप्रशमनं सर्वसौभाग्यवर्द्धनम् ॥
 युधिष्ठिर उवाच । सप्तमीस्नानमाहात्म्यं श्रुतं निरविशेषतः । सांप्रत श्रोतुमिच्छामि विधिं मन्त्रसमन्वितम् ॥ श्रीकृष्ण उवाच । एकमुक्तेन
 सतिष्ठेत्पृथग् संपूज्य भारद्वाजम् । सप्तम्यां तु व्रती प्रातः सुर्गभीरं जलाशयम् ॥ सरित्सरस्तर्बांगं वा देवस्नातमथापि वा । सुखावगाहं स

त्वेष्टं दुष्टसत्त्वैरदूषितम् ॥ व्यालांबुपक्षिभिश्चैव जलगैर्मत्स्यकच्छपैः । न केन चाल्यते यावत्तावत्स्नानं समाचरेत् ॥ सौवर्णे राजते पात्रे
 भक्त्या ऽलांबुमये ऽथवा । तैलस्य वर्त्तिर्दातव्या महारजनरंजिता । महारजनं कुसुंभम् ॥ समाहितमना भूत्वा दत्त्वा शिरसि दीपकम् ॥
 भास्करं हृदये ध्यात्वा इमं मंत्रमुदीरयेत् ॥ नमस्ते रुद्ररूपाय रसानां पतये नमः । वरुणाय नमस्ते ऽस्तु हरिवास नमो ऽस्तु ते ॥ जलो-
 परि हरेर्दीपं स्नात्वा संतर्प्य देवताः । चंदनेन लिखेत्पद्मपत्रं सकर्णिकम् ॥ मध्ये शिवं सपत्नीकं प्रणवेन च संयुतम् । शार्ङ्गे दले रविः
 पूज्यो भानुश्चैवानले तथा ॥ याम्ये विवस्वान्नैऋत्ये भास्करं पूजयेत्ततः । पश्चिमे सविता पूज्यः पूज्योऽर्कश्चानिले दले ॥ सौम्ये सहस्रकि-
 रणः शैवे सर्वात्मको नृप । पूज्याः प्रणवपूर्वास्तु नमस्कारांतयोजिताः ॥ पुष्पैः सुगंधधूपैश्च पृथक्त्वेन युधिष्ठिर । विसृज्य वस्त्रसंवीतं
 स्वस्थानं गम्यतामिति ॥ विसर्जिते सहस्रांशौ समागम्य स्वमालयम् । ताम्रपात्रे ऽथवा शक्त्या मृन्मये वाऽथ भक्तिमान् ॥ स्थापयेत्ति-
 लपिष्टं च सद्युतं सगुडं तथा । कांचनं तालुकं कृत्वा ह्यशक्तास्तिलपिष्टजम् ॥ संच्छाद्य रक्तवस्त्रेण पुष्पैर्धूपैरथार्चयेत् । ततस्तं चालयेद्दि-
 प्रदधान्मंत्रेण तालुकम् ॥ आदित्यस्य प्रसादेन प्रातःस्नानफलेन च । दुष्टदौर्भाग्यदुःखघ्नं मया दत्तं तु तालुकम् । तालुकं तालकपत्रम् ॥
 पूजयित्वापेदृष्टारं विप्रानन्यांश्च पूजयेत् ॥ ततो दिनं समग्रं च स नरो ध्यानतत्परः । भास्करस्य कथाः शृण्वन्नन्याश्चापि संहिताः ॥
 पाखंडादिभिरालापदर्शनस्पर्शनादिकम् । तर्जयेत्क्षपयेत्प्राज्ञस्ततो बंधुजनैः सह ॥ एतत्ते कथितं पार्थ रूपसौभाग्यकारकम् । अचलास-
 तमीस्नानं सर्वकामफलप्रदम् ॥ इति पठति समग्रं यः शृणोति प्रसंगात्कलिकलुषविनाशं सप्तमीस्नानमेतत् । मतिमपि च जनानां यो द-

१ अलांबुमये तुम्बीपात्रे (देशभाषया 'भोपळा' इति ख्यते); भक्त्या लोहमयेऽथवेति पाठांतरं ब्रतार्क । दैवे पैत्र्ये च कर्मणि लोहमयपात्रस्थानहत्वात्तत्र युक्तम् ।

दाति प्रयत्नात्सुसदनमतो ऽसौ सेव्यते चाप्सुरोभिः ॥ इति अचलासप्तमीव्रतकथा समाप्ता ॥ अस्यामेव पुत्रसप्तमीव्रतम् ॥ मदनरत्ने
 आदित्यपुराणे-। आदित्य उवाच । माघमासे तु शुक्लाया सप्तम्यां समुपोषितः । यः पूजयेत् मां भक्त्या तस्याहं पुत्रतां व्रजे ॥ एवं षोडश-
 सप्तम्यां मासि मासि सुरोत्तम । यस्तु मां पूजयेद्भक्त्या सुमेकमेकमादरात् ॥ सुमेकः संवत्सरः ॥ प्रयच्छामि सुत तस्य आत्मनो वीर्य-
 समवम् ॥ वित्तं यशस्तथा पुत्रमारोग्यं परमं सदा ॥ माघमासे तु यो विप्रः शुक्लपक्षे जितेन्द्रियः । पास्वद्वान्पतितानत्यान्नं जल्पेद्विजितेन्द्रि-
 यः ॥ उपोष्य विधिवत्पष्ठ्यां श्वेतमाल्यविलेपनैः ॥ पूजयित्वा तु मां भक्त्या निशि भूमौ स्वपेद्बुधः ॥ प्रातस्त्याय सप्तम्यां कृत्वा स्नाना-
 दिकाः क्रियाः । पूजयित्वा तु मां ब्रह्मन्वीरहोमं समाचरेत् ॥ वीरहोमो नाम अग्निहोत्रहोमः ॥ श्रीणयित्वा हरिं भक्त्या हविषा पद्म-
 लोचनम् । हरिः आदित्यः ॥ दध्योदनेन पयसा पायसेन द्विर्वास्तया ॥ तस्यैव कृष्णपक्षस्य पष्ठ्यां सम्यगुपोषितः । तस्यैवेति माघमा-
 सस्य रत्नोरपलैः सुगन्धार्चैरत्नपुष्पैश्च पूजयेत् । एवं यः पूजयेद्भक्त्या नरो मां विधिवत्सदा । उर्मयोगिपि देवैर्द्र सुपुत्र लभते वरम् ॥
 इति पुत्रसप्तमीव्रत संपूर्णम् ॥ ४ ॥ अयाष्टमीव्रतानि लिख्यते ॥ ॥ चैत्रशुक्लाष्टम्यां भवान्युत्पत्तिः । तत्र शुग्मवाक्या
 त्पय ग्राह्या । अप भवानीयात्रोक्ता काशीसंज्ञे-। भवानीं यस्तु पश्येत् शुक्लाष्टम्यां मघी नरः । न जातु शोकं लभते सदानंदमयो भ-
 वेत् ॥ अत्रीवाशोककलिकाप्रारानमुक्तम् ॥ अशोककलिकाश्चाष्टौ ये पिबन्ति पुनर्वसौ । चैत्रे मासि सिताष्टम्यां न ते शोकमवाप्नुयुः ॥
 त्वामशोकहरामीष्टं मधुमाससमुद्रवम् । पिबामि शोकसंतप्तो मामशोक सदा कुरु । इति प्राशनमंत्रः ॥ अत्रैव विशेषः-। पुनर्वसुबुधोपे

ता चैत्रे मासि सिताष्टमी ॥ प्रातस्तु विधिवत्स्नात्वा वाजपेयफलं लभेत् ॥ ॥ अथ बुधवारयुक्तायां शुक्लाष्टम्यां बुधाष्टमीव्रतम् ॥ शुक्लपक्षेऽष्टमीचैव
 शुक्लपक्षे चतुर्दशी ॥ पूर्वविद्धा न कर्तव्या कर्तव्या परसंयुता । दिनद्वये तद्व्याप्तावव्याप्तौ वा पूर्वा । सुहूर्तमात्रसत्त्वेऽपि परा ॥ चैत्रे मासि च संख्या
 यां प्रसुप्ते च जनार्दने । बुधाष्टमी न कर्तव्या हति पुण्यं पुराकृतम् ॥ अत्रव्रतविधिः ॥ मासपक्षाद्युल्लिख्य, ममेह जन्मनि ज-
 न्मांतरे चाबाल्याद्यारभ्य कर्मणा मनसा वाचा जानताजानता वा परस्वाद्यपहतिदोषपरिहारार्थं पुत्रपौत्रादिसकलमनोरथसिद्धिप्राप्त्यर्थं
 श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं बुधाष्टमीव्रतमहं करिष्ये ॥ तत्र बुधपूजनं च क० इति संकल्प्य । बुधं षोडशोपचारैः कलशोपरि पूजयेत् । चतुर्बाहुं
 ग्रहपतिं सुप्रसन्नमुखं बुधम् । ध्याये ५हं शंखचक्रासिपाशहस्तमिलाप्रियम् । ध्यानम् ॥ पीतमाल्यांबरधरकर्णिकारसमद्भुते । गृहाण पूजा
 भगवन्समागत्य ग्रहेश्वर । आवाहनम् ॥ उद्बुध्यध्वमित्यूचा मध्ये बुधमावाह्य अधिदेवतां विष्णुमिदं विष्णुरिति मंत्रेण प्रत्यधिदेवतां नारायणं
 सहस्रशीर्षेति सूक्तेन वाहयेत् ॥ इलापते नमस्ते ५स्तु निशेशप्रियसुनवे । हेमसिंहासनं देव गृहाण प्रीतये मम । आसनम् ॥ शीतलो-
 दकमानीतं सुपुष्पसरिदुद्भवम् । पादं गृहाण देवेश ममाद्य परितुष्ट्ये । पाद्यम् ॥ तारासुत नमस्ते ५स्तु सततं भगवत्प्रिय । गृहाणा-
 ध्वं ग्रहपते नानाफलसमन्वितम् ॥ अर्घ्यम् ॥ सुगंधद्रव्यसंगुक्तैः शुद्धैः स्वादुसरिज्जलैः ॥ आचम्यतां निशानाथनंदन प्रीतये मम ।
 आचमनम् ॥ पयोदधिघृतैश्चैव मधुशर्करसंयुतैः । पंचामृतैस्तथा देव स्नानं तत्स्वीकुरु प्रभो । पंचामृतस्नानम् ॥ वासितं गंधकर्पूरोर्नमं-
 लं जलमुत्तमम् । स्नानाय ते मया भक्त्या दीयते व्रतसिद्धये । अतो देवादिकैः षड्भिः स्नापनीयस्ततो बुधः । पौरुषेण च सूक्तेन उद्बुध्यस्वे-
 त्युचैकया । स्नानम् ॥ पीतवस्त्रद्वयं देव राजवंशकर प्रभो ॥ उर्वशीनाथजनक गृहाण प्रीतये सदा । वस्त्रम् ॥ यज्ञोपवीतकं सूत्रं त्रिगुणं

त्रिदशप्रिय । मम पाशविनाशार्थं गृहाण प्रीतये बुध । उपवीतम् ॥ हरिर्चदनकस्तूरीकर्पूरादिसमन्वितम् । गंध भगवते शुभ्यमिहानाय
 नमोऽस्तु ते । मंध स० ॥ अक्षताम्ब० । अक्षतान्स० ॥ मान्यादीनि० । पुष्पाणि ॥ अथांगपूजा ॥ बुधाय० पादौप० । सोमपुत्राय०
 जानुनी० । तारकाय० कटी० । राजपुत्राय० उदरं० । इलाप्रियाय० हृदयं० । कुमाराय० वक्षःस्थलं० । पुरुवरःपित्रेन० बाहूप० ।
 सोमसुताय० स्कंधी० । पीतवर्णाय० मुसं० । ज्ञानाय० नेत्रे० । बुधाय० मूर्धनि० । सोमसुनेन० सर्वांगपू० ॥ वनस्पतिर० । व्रपम् ॥
 आर्यच० । दीपम् ॥ नेवेद्यगृह्य० । नेवेद्यम् ॥ पूमीफलं० । तांबूलम् ॥ इदफलं० । फलम् ॥ हिरण्यगर्भं० । दक्षिणाम् ॥
 नीराचनदीपम् ॥ उबुध्यस्त्वमिति पुष्पांजलिम् ॥ उर्वस्याश्च पतिर्यस्तु यः पुरुवरसः पिता । ग्रहमध्ये सूरूपो यो बुधो नः सं
 प्रसीदतु । विशेषार्घ्यम् ॥ यानिकानिच० । प्रदक्षिणाम् । नमस्कारम् ॥ आवाहनं न जानामि० । प्रार्थना ॥ सद्यो वायनादस्मादिहा
 नाथो ग्रहेभ्यः ॥ सतांबूलाष्टकं वायनं प्रतिगृह्णताम् । वायनम् ॥ इति पूजनम् ॥ ॥ अथ कथा ॥ श्रीकृष्ण उवाच । बुधाष्टमीव्रत
 भूप वस्यामि भृशु पांडव । येन वीर्णेन नरक नरः पश्यति न कश्चित् । बुधाष्टमीव्रतं किंतु कस्मात्पापञ्च मुच्यति ।
 तत्सर्वं वद निश्चित्य मम देव दयानिधे १ श्रीकृष्ण उवाच । पुरा कृतयुगस्यादौ इहो राजा बभूव ह । बहुभृत्यसुहृन्निर्मैत्रिभिः परि
 वारितः २ जमाम हिमवत्पार्श्वं महादेवेन शापितम् । योऽस्यां प्रविशते भूमौ स स्त्री भवति निश्चितम् ४ स राजा मृगयासक्तः प्रविष्ट
 स्तदुभावानम् ५ एकाकी हयमारुहः क्षणात्स्वीत्वं जगाम ह ५ सा वध्नाम वने शून्ये पीनोन्नतपयोधरा । क्वाह कस्य कुत प्राप्ता न सा
 ऽबुध्यत किंचन ६ तां ददर्श बुधस्तन्वीं रूपीदार्यगुणान्विताम् । अष्टम्यां बुधवारि च तस्यास्तुष्टो बुधग्रहः ७ ददौ गृहाश्रम रम्यमात्मी

यं रूपतोषितः । पुत्रमुत्पादयामास यो ऽसौ ख्यातः पूरुखाः ८ चंद्रवंशकरो राजा आद्यः सर्वमहीभृताम् । ततःप्रभृति पूज्येयं सा ऽष्ट-
 मी बुधसंयुता ९ सर्वपापप्रशमनी सर्वोपद्रवनाशिनी । अथान्यदपि ते वच्मि धर्मराज कथानकम् १० श्रीकृष्ण उवाच । आसीद्राजा विदे-
 हायां निमिर्नाम स वैरिभिः । संग्रामे निहतो राजा तस्य भार्या ऽतिनिर्धना ११ ऊर्मिला नाम बभ्राम महीं बालकसंयुता । अवंतीन-
 गरं प्राप्य ब्राह्मणस्य निकेतने १२ चकारोदरपूत्यर्थं नित्यं कंडनपेषणे । ह्रत्वा सा सप्तगोधूमामन्ददौ बालकयोस्तदा १३ कारुण्यात्पुत्रवा-
 त्सल्यात्क्षुधासंपीड्यमानयोः । कालेन बहुना साध्वी पंचत्वमगमत्तदा १४ पुत्रस्तस्या विदेहायां गत्वा स्वपितुराश्रमे । उपविष्टः सत्य-
 योगाद्बुभुजे गामनाकुलाम् १५ अन्विष्य धर्मराजेन सा कन्या निमिवंशजा । श्यामला नाम चार्वंगी सर्वलक्षणसंयुता १६ गांधर्वेणो-
 पयित्वा च नीता स्वनगरंप्रति । तामुवाच वरारोहां धर्मराजः स्वकां प्रियाम् १७ वहस्व सर्वव्यापारं श्यामले त्वं गृहे मम । कुरुष्व सर्व-
 भृत्यानां दानशिक्षां यथोचिताम् १८ कित्वेते प्रवरोः सप्त कीलकैरतियंत्रिताः । कदाचिदपि नोद्धाव्यास्त्वया वैदेहनंदिनि १९ एवमस्त्विति
 वै प्रोक्ता निजकर्म चकार ह । [ततो भुक्त्वा बुधस्याग्रे बांधवैः प्रीतिपूर्वकम् । तावदेव हि भोक्तव्यं यावत्सा कथ्यते कथा] । कदाचि-
 द्ब्याकुली भूत्वा धर्मराज विदेहजा २० उद्धाटयित्वा प्रवरं ददर्श जननीं स्वकाम् । पच्यमानां च रुदतीं भीषणैर्यमकिंकैरः २१ लील-
 या क्षिप्यते बध्वा तप्ततैलेषु सा पुनः । तथैव तालुकं बध्वा पीडिता सा मनस्विनी २२ द्वितीये प्रवरे तद्वत्तां ददर्श स्वमातरम् । यन्ने-
 निष्पीड्यमानां सा शिलायां लोष्टकेन च २३ तृतीये प्रवरे तद्वत्तामेव च ददर्श सा । करिभिः पीड्यमानां सा घंटायुक्तैश्च कल्पितैः २४

१ स्थाने । २ प्रवराः कोष्ठाः (कोठड्या इति प्राकृतभाषया प्रसिद्धाः) ३ ततो भुक्त्विति पद्य पूर्वोत्तरकथासम्बन्धराहित्यादनुपयुक्तमिति भाति ।

त्रिदशप्रिय । मम पाशविनाशार्थं गृहाण प्रीतये बुध । उपवीतम् ॥ हरिर्षद्वन्द्वकस्तूरीकर्पूरादिसमन्वितम् । गंधं भगवते तुम्यमिलानाथ
 नमोऽस्तु ते । गंध स० ॥ अक्षताम्बु० । अक्षतान्स० ॥ मान्यादीनि० । पुष्पाणि ॥ अर्थांगपुजा ॥ बुधाय० पार्दोष्ट० । सोमपुत्राय०
 जानुनी० । तारकाय० कटी० । राजपुत्राय० उदरं० । इलाप्रियाय० हृदयं० । कुमाराय० वक्षस्स्थकं० । पुरुरवःपित्रेन० बाहूप० ।
 सोमसुताय० स्कंधी० । पीतवर्णाय० मुत्तं० । ज्ञानाय० नेत्रे० । बुधाय० मूर्धनं० । सोमसुतवेन० सर्वांगपू० ॥ वनस्पतिर० । धूपम् ॥
 आग्न्यं च० । दीपम् ॥ नैवेद्यगृह्य० । नैवेद्यम् ॥ पूगीफलं० । तंबूलम् ॥ इदं फलं० । फलम् ॥ हिरण्यगर्म० । दक्षिणाम् ॥
 नीराजनदीपम् ॥ उहुव्यस्वमिति पुष्पाजलिम् ॥ उर्वश्याम् पतिर्यस्तु यः पुरुरवसः पिता । ग्रहमध्ये सुरूपो यो बुधो नः सं
 प्रसीदतु । विशेषार्घ्यम् ॥ यानिकानिष० । प्रदक्षिणाम् । नमस्कारम् ॥ आवाहनं न जानामि० । प्रार्थना ॥ सप्तथो वायनादस्मादिंला
 नायो ग्रहेभ्यः ॥ सर्वबूलाष्टकं वायनं प्रतिगृह्यताम् । वायनम् ॥ इति पूजनम् ॥ ॥ अथ कथा ॥ श्रीकृष्ण उवाच । बुधाष्टमीव्रत
 भूप वक्ष्यामि शृणु पांडव । येन धीर्गेन नरक नरः पश्यति न कश्चिद् १ बुधिष्ठिर उवाच । बुधाष्टमीव्रतं कित्तत्कस्मात्पापञ्च मुच्यते ।
 तत्सर्वं वद निश्चित्य मम देव दयानिधे १ श्रीकृष्ण उवाच । पुरा कृतयुगस्यादौ इलो राजा बभूव ह । बहुभृत्यसुहृन्मित्रैर्मित्रिभिः परि
 वारितः १ जगाम हिमवत्पार्श्वं महादेवेन शापितम् । योऽस्यां प्रविशते भूमौ स स्त्री भवति निश्चितम् ४ स राजा मृगयासक्तः प्रविष्ट
 स्तदुभावनम् । एकांकी हयमारुहः क्षणात्स्त्रीत्वं जगाम ह ५ सा बभ्राम वने शून्ये पीनोन्नतपयोधरा । क्वाह कस्य कुतः प्राप्ता न सा
 दुबुध्यत किंचन ६ तां ददर्श बुधस्तन्वीं रूपीदार्यगुणान्विताम् । अष्टम्यां बुधवारे च तस्यास्तुतो बुधग्रहः ७ ददौ गृहाश्रमं रम्यमात्मी

यं रूपतोषितः । पुत्रमुत्पादयामास यो ऽसौ ख्यातः पूरुखाः ८ चंद्रवंशकरो राजा आद्यः सर्वमहीभृताम् । ततः प्रभृति पूज्येयं सा ऽष्ट-
 मी बुधसंयुता ९ सर्वपापप्रशमनी सर्वोपद्रवनाशिनी । अथान्यदपि ते वच्मि धर्मराज कथानकम् १० श्रीकृष्ण उवाच । आसीद्राजा विदे-
 हायां निर्मिर्नाम स वैरिभिः । संग्रामे निहतो राजा तस्य भार्या ऽतिनिर्धना ११ ऊर्मिला नाम बभ्राम महीं बालकसंयुता । अवंतीन-
 गरं प्राप्य ब्राह्मणस्य निकेतने १२ चकारोदरपूतर्थं नित्यं कंडनपेषणे । ह्रत्वा सा सप्तगोधूमान्ददौ बालकयोस्तदा १३ कारुण्यात्पुत्रवा-
 त्तल्यात्क्षुधासंपीड्यमानयोः । कालेन बहुना साध्वी पंचत्वमगमत्तदा १४ पुत्रस्तस्या विदेहायां गत्वा स्वपितुराश्रमे । उपविष्टः सत्य-
 योगाद्भुजे गामनाकुलाम् १५ अन्विष्य धर्मराजेन सा कन्या निमिवंशजा । श्यामला नाम चार्वांगी सर्वलक्षणसंयुता १६ गांधर्वेणो-
 पविता च नीता रत्नगरंपति । तासुवाच वराहोहां धर्मराजः स्वकां प्रियाम् १७ वहस्व सर्वव्यापारं श्यामले त्वं गृहे मम । कुरुष्व सर्व-
 वानां दासिनीं यो वितास १८ किंलते पशोः सप्त कीलकैरतिप्रयुजिताः । कदाचिदपि नोद्वाह्यास्त्वया वैदेहनंदिनि १९ एवमस्त्विति
 स्थानेषु पूज्य-
 द्यं निवेदयेत् ५८ उवाच-
 दत्तान्सकलान्नः प्रसीदतु । मंत्रणानेन दृष्ट्वा ५९
 ये घृतपूराश्च चतुर्थे वटकांस्तथा ६१ पंचमे मंडकान्दद्यात्पृष्ठं साहाय्यं कुरुते ६२

शभिश्चतुर्थे प्रवरे भीषणैर्दारुणाननैः । अमह्यमखणायैश्च फटतीं तां पुनः पुनः ३५ पंचमे प्रवरे भूमौ कंठे पादेन ताडिता । सदृशैर्वन
 पातैश्च छिद्यमानां सहस्रशः ३६ षष्ठे तामिच्छुयंत्रस्यां मस्तके भुव्रराहताम् । संपीठ्यमानामनिशं सुभृशं दारुस्वंदवत् ३७ सप्तमे प्रवरे
 चैव कृमिरूपैः सुदारुणैः । दृष्ट्वा तयागतां तां तु मातरं दुःस्वकर्शिताम् ३८ श्यामला म्लानवदना किञ्चिन्नोवाच्च भामिनी । अयागतो
 यमः प्राह सशोकां श्यामलामिति ३९ यम उवाच । किमर्थं म्लानवदना तिष्ठसि त्वमनिदिते । कारणं तत्र मे श्रूहि किञ्चिन्नोद्घाटिता
 स्वया ४० एते प्रवरकाः सप्त निपिह्वा ये पुरा मया । इत्युक्त्वा श्यामला प्राह भर्तारं विनयान्विता ४१ किं नु पापं कृतं राजन्मम मा-
 त्रा सुदारुणम् । येनेतयं विविधैर्विनिर्वाह्यते बहुशस्त्वया ४२ इत्युक्तः प्रियया प्राह तां यमः प्रहसन्निव । तव मात्रा सुतस्नेहाब्रोघूमा वै द-
 ताः किल ३३ किं न जानासि तद्रे येन पृच्छसि मामिह । ब्रह्मस्वं प्रणयानुकुं दहत्यासप्तमं कुलम् ३४ तदेव कृमिरूपेण छिद्यत्यासप्तमं
 कुलम् । गोघ्नमास्त इमे मृत्वा कृमिरूपाः सुदारुणाः ३५ ये पुरा ब्राह्मणमुहे हुतास्ते त्वत्कृते तया । जानाम्येतदहं सर्वं यत्ते मात्रा कृतं
 पुरा ३६ श्यामलोवाच । तथापि त्वां समासाद्य देव जामातरं विमुग्धम् । मुच्यते तेन पापेन यया त्वमधुना कुरु ३७ तच्छ्रुत्वा चिंतया
 विष्टश्चिरं ध्यात्वा जगाद ताम् । धर्मराजः सुखासीनः प्रियां प्राणहरेभ्यमीम् ३८ इतस्त्वं सप्तमे ऽतीति जन्मनि ब्राह्मणी शुभा । आसी-
 स्तस्मिन् तदा धमात्सस्तीनां पशुपतेपिता ३९ बुधाष्टमी तु संपूर्णा यथोक्तफलदायिनी । तस्याः पुण्यं ददस्व त्वं यदि सत्यं ममाग्रतः ४०
 तेन मुच्येत नरकात्ते माता पापसघकृद । तच्छ्रुत्वा त्वरितं स्नात्वा ददौ पुण्यं त्रिवाचकम् ४१ स्वमात्रे श्यामला सुष्टा तेन मोक्षं जगाम
 सा । कर्मिला रूपसंपन्ना दिव्यदेहा वरायुका ४२ विमानवरभारुढा दिव्यभार्यावरायुता । मर्तुः समीपे स्वर्गस्था दृश्यते ऽद्यापि सा जनैः ॥

४३ बुधस्य पार्श्वे नभसि निमिराजसमीपगां । विस्फुरंती महाराज बुधाष्टम्याः प्रभावतः ४४ युधिष्ठिर उवाच । यद्येवं प्रवरा कृष्ण
 तिथिर्वै तु बुधाष्टमी । तस्या एव विधिं ब्रूहि यदि तुष्टो ऽसि माधव ४५ श्रीकृष्ण उवाच । शृणु पांडव यत्नेन बुधाष्टम्या विधिं शुभम् ।
 यदा यदा सिताष्टम्यां बुधवारो भवेद्यदि ४६ तदा हि सा ग्राह्या एकभुक्ताशनैर्नृभिः । स्नात्वा नद्यां तु पूर्वोह्ने गृहीत्वा करकं नवम्
 ४७ जलपूर्णं लसद्भलैः कृत्वा ऽनर्घ्यैः समन्वितम् । पूजयेच्च गृहं नीत्वा बुधमेकं क्रमेण तु ४८ एकमाषसुवर्णेन तदर्धाधेन वा पुनः ।
 कारयेद्बुधरूपं तु स्वशक्त्या वा प्रयत्नतः ४९ अंगुष्ठमात्रं पुरुषं चतुर्बाहुं सुलक्षणम् । पद्ममध्ये ऽव्रणं कुम्भं पूजयेत्सिततंडुलैः ५० हेम-
 पात्रे च संस्थाप्य पीतवस्त्रयुगेन च । वस्त्रोपरि स्थितं देवं पीतवस्त्राक्षतादिभिः ५१ पंचामृतेन संस्त्राप्य तत्तन्मंत्रैः क्रमेण तु । नैवेद्यं गु-
 ग्गुलं धूपं दशांगेन सुगंधितम् ५२ पायसैर्घृतपूपैश्च मोदकाशोकवर्तिकैः । फलैश्च विविधैश्चैव शर्कराभिर्गुडैः शुभैः ५३ ततः पुष्पाक्षतैः
 पीतैर्वक्ष्यमाणैश्च नामभिः ५४ नमो बुधाय पादौ तु सोमपुत्राय जानुनी । तारकाय कटी चैव राजपुत्राय चोदरम् । इलाप्रियाय हृदयं
 कुमारारयेति वक्षसि ५५ बाहू पुरुषवः पित्रे अंसौ सोमसुताय च । मुखं तु पीतवर्णाय ज्ञानाय नयनद्वयम् ५६ मूर्धानं तु बुधारयेति ह्येषु
 स्थानेषु पूजयेत् । सौवर्णं राजतं ताम्रं पात्रमादाय शोभनम् ५७ गंधपुष्पाक्षतैः पीतैर्गुडमिश्रांबुपूरितैः । जानुभ्यामवनिं गत्वा तेन चा-
 ह्वयं निवेदयेत् ५८ उर्वश्याः श्वशुरो यस्तु यः पुरुषवसः पिता । यो ग्रहाणामधिपतिर्बुधो नः संप्रसीदतु ५९ वरांश्च विष्णुना
 दत्तान्सकलान्नः प्रसीदतु । मंत्रेणानेन दत्त्वाऽर्घ्यं जप्त्वा मंत्रमिमं बुधः ६० प्रथमे मोदकान्दद्याद्वितीये फेणिकास्तथा । तृती-
 ये घृतपूरौश्च चतुर्थे वटकांस्तथा ६१ पंचमे मंडकान्दद्यात्षष्ठे सोहालिकास्तथा । अशोकवर्तिका चैव सप्तमे मासि कार-

भूमिभूतुर्धे प्रवरे भीषणैर्दाहाननैः । अमह्यमक्षणाद्यैश्च क्रंदतीं तां पुनः पुनः २५ पंचमे प्रवरे भूमौ कंठे पादेन सारिता । संदर्शवर्चन
 पातीश्च छिद्यमानां सहस्रशः २६ पष्ठे तामिच्छुयंत्रस्यां मस्तके सुप्रराहताम् । सपीठ्यमानामनिशं सुष्टुश दारुसंबवत् २७ सप्तमे प्रवरे
 चैव कर्मिरूपैः सुदारुणैः । दृष्ट्वा तयागतां तां तु मातरं दुःस्वकर्षिताम् २८ श्यामला म्छानवदना किञ्चिन्नोवाच भामिनी । अयागतो
 यमः प्राह सशोकां श्यामलामिति २९ यम उवाच । किमर्थं म्छानवदना तिष्ठसि त्वमनिदिते । कारणं तत्र मे ब्रूहि किञ्चिन्नोवाटिता
 स्त्वया ३० एते प्रवरकाः सप्त निषिद्धा ये पुरा मया । इत्युक्त्वा श्यामला प्राह भर्तारं विनयान्विता ३१ किं नु पापं कृतं राबन्मम मा
 त्रा सुदारुणम् । येनेत्य विविधैर्वैरिर्बाध्यते बहुशस्त्वया ३२ इत्युक्तः प्रियया प्राह तां यमः प्रहसन्निव । तव मात्रा सुतच्छेदाद्बोधमा वै ह
 ताः क्लिष्ट ३३ किं न जानासि तद्भद्रे येन पृच्छसि मामिह । ब्रह्मस्व प्रणयासुक्तं दहत्यासप्तम कुलम् ३४ तदेव कृमिरूपेण छिद्यत्यासप्तम
 कुलम् । गोधूमास्त इमे भूत्वा कर्मिरूपाः सुदारुणा ३५ ये पुरा ब्राह्मणसृहे हुतास्ते त्वत्कृते तथा । जानाम्येतदह सर्वं यत्ते मात्रा कृत
 पुरा ३६ श्यामलोवाच । तथापि त्वां समासाद्य देवं जामातर विमुग्धम् । मुच्यते तेन पापेन यया त्वमधुना कुरु ३७ तच्छ्रुत्वा चितया
 विष्टब्धिर ध्यात्वा जगाद् तास् । धर्मराजः सुखासीनः प्रियां प्राणहरेश्चरीम् ३८ इतस्त्व सप्तमे ऽतीते जन्मनि ब्राह्मणी शुभा । आसी
 स्तस्मिन् तदा समात्सलीनां पशुपोपिता ३९ बुधाष्टमी तु संपूर्णा यथोक्तफलादायिनी । तस्याः पुण्यं ददस्व त्व यदि सत्यं ममाग्रतः ४०
 तेन मुच्येत नरकात्ते माता पापसंघकृत् । तच्छ्रुत्वा त्वरितं स्नात्वा ददौ पुण्य त्रिवाचकम् ४१ स्वमात्रे श्यामला सुष्टा तेन मोक्षं जगाम
 सा । कर्मिला रूपसंपन्ना दिव्यदेहा वरांशुका ४२ विमानवरमारुढा दिव्यमाल्यांबराहता । भर्तुः समीपे स्वर्गस्था दृश्यते ऽद्यापि सा जनैः ॥

कृतम् ॥ तस्य सांगफलप्राप्त्यै पूजां होमं करोम्यहम् । बुधप्रीत्यै च तत्सर्वमिति संकल्प्य पूजयेत् ॥ कर्षमात्रेण राजेंद्र तदर्धाधिंन वा पुनः ।
 बुधस्य प्रतिमां कुर्यात्सुवर्णेन विचक्षणः ॥ कर्णिकायां मध्यकुंभे ताम्रपात्रे बुधं न्यसेत् । पंचामृतेन स्रपनं वस्त्रयुग्मेन वेष्टयेत् ॥ आत्रेयं
 पीतवस्त्रं च पीतपुष्पाक्षतादिभिः । उपचारैः षोडशभिः पुरुषसूक्तविधानतः ॥ तद्वक्षिणे विश्वमिदं विष्णुरित्यधिदैवतम् । सहस्रशीर्षापुरुषं
 वामे प्रत्यधिदैवतम् ॥ दलेषु विन्यसेद्देवान्प्रागारभ्य प्रदक्षिणम् । रविं चंद्रं कुजगुरु शुक्रार्कीं राहुकेतुकीं ॥ अनंतं वामनं विष्णुं शौरि
 सत्यं जनार्दनम् । हंसं नारायणं चाष्टौ दलात्रेषु च पूजयेत् ॥ धूपदीपैश्च नैवेद्यैः फलैश्च विविधैर्यजेत् । बहिरिन्द्रादयः पूज्या दश दिक्पा-
 लकास्तथा ॥ यमं च चित्रगुप्तं च श्यामलां दक्षिणे न्यसेत् । कुंभेषु वंशपात्रेषु अष्टावष्टौ च लङ्कान् ॥ यज्ञोपवीतान्कलशान्दक्षिणास-
 हितान्यजेत् । पूजयित्वा ततो होमं शाखोक्तविधिना सुधीः ॥ मंडलात्पश्चिमे भागे स्थंडिलं चतुरस्रकम् । कृत्वा तु लेखनादीनि कृ-
 त्वाग्निं स्थापयेत्सुधीः ॥ इध्मदर्भैः परिस्तीर्य पात्रासादनमाचरेत् । पूर्णपात्रविधानांते ब्रह्मासनमतःपरम् ॥ इध्माधानमुखप्रांते प्रधाना-
 हुतिहावनम् । अपामार्गसमिद्धिश्च यवव्रीहितिलैर्धृतैः ॥ गोधूमैश्च सितैर्होमं पृथक्पृथगतंद्रितः । उहुध्यस्वेति मंत्रेण होममष्टोत्तरंशत-
 म् ॥ विष्णुमंत्रेण जुहुयात्तथा नारायणं ह्रुनेत् । अधिप्रत्यधिदेवौ च मंत्राभ्यां जुहुयात्तथा ॥ ग्रहादिभ्यश्च जुहुयात्प्रायश्चित्तादिकं त-
 था । पूर्णाहुतिं च जुहुयात्कुर्याद्ब्रह्मविसर्जनम् ॥ पूर्णपात्रोद्भासनं च बलिदानमतःपरम् । वन्धादिपूजनं कृत्वा देवतोद्भासनं ततः ॥ अ-
 भिषिच्यथा तिलकं रक्षाबंधनमेव च । आचार्यं च सपत्नीकं पूजयित्वा यथाविधि ॥ प्रतिमावस्त्रकलशान् गोदानं दक्षिणां तथा । दत्त्वा

१ अत्र विधायेत्यध्याहारः । २ ध्यायेन्नारायणं देवं बुधवासरमाकृतिम् । चतुर्भुजं शस्त्रघक्रगदाशार्ङ्गधरं यजेत्—इति ध्यानं कचित्पुस्तकेषु दृश्यते । ३ कुर्यादित्यध्याहारः ।

येत् ६२ अष्टमे शर्करामिश्रेः सांढ्वैश्च युधिष्ठिर । विप्राय वायन दद्याद्द्विती भोजनमाणरेत् ६३ एवं क्रमेण कर्तव्य बुघाष्टम्यां युधिष्ठिर ।
 वांधवैः सहमित्रैश्च भोक्तव्य प्रीतिपूर्वकम् ६४ सीम्यमाख्यानकं शृण्वन्नरकेभ्यो विमुच्यते ६५ सोमात्मजात्मकमशेषसुखप्रदं तं य
 पूजयेत्सफलनीरयुतं च कुम्भम् । पक्वान्नपात्रसहितं सहिरण्यवस्त्रं पश्यत्यसौ यमपुरीं न कदाचिदेव ६६ ॥ इति कथा ॥ ॥ अथोद्यापनम् ॥
 युधिष्ठिर उवाच । उद्यापनविधिं ब्रूहि कृपया भक्तवत्सल । कस्मिन्काले च किं द्रव्यं कथं सु फलभागमवेत् ॥ श्रीकृष्ण
 उवाच । आदौ मध्ये तथा चाति कुर्यादुद्यापनक्रियाम् । सप्तम्यां प्रयतो भूत्वा कुर्याद्भि दत्तधावनम् ॥ आचम्य कुर्यात्सकरप
 दश विप्राभिमन्त्रयेत् । अष्टम्यां प्रातस्त्याप स्रुचिर्भूत्वा त्रयी ततः ॥ गगाद्यादिमहातीर्थं ज्ञात्वा नित्यकृतक्रियः । गृहमध्ये शुचौ देशे
 रगवल्या विराजिते ॥ पुण्याहवाचनं कृत्वा कुर्याद्दीक्षाविधानकम् । प्राणानायम्य विधिवत्कृत्वा सकल्पनादिकम् ॥ विध्याशु
 छेत्स्नान्ते च त्रतनाम प्रकीर्तयेत् ॥ मया कृतं बुघाष्टम्यां त्रतं सांगफलाप्तये । उद्यापनं करिष्ये ऽहमित्यस्त्रतकुण्ठोदकम् ॥
 कृत्वा ऽचार्यादिवरणं कुर्याद्विघ्नादिभिः फलेः । ब्राह्मणं वृथुयात्तत्र वस्त्रतान्मूलभूषणैः ॥ ततः पूजादिकां कुर्याद्ब्रह्मयज्ञपुरस्सरम् ।
 ततस्त्वष्टदं कुर्यान्मघ्ये कर्णिकया सह ॥ पञ्चवर्णैः समापूर्यं सकेशरदलानि च । कर्णिकायां न्यसेद्धान्यं पञ्चप्रस्थप्रमाणतः ॥ दलेषु च
 दलाग्रेषु यथाराक्त्या विनिक्षिपेत् । तत्रैव स्थापयेत्कुम्भान्मध्ये पूर्वोदिदिष्टं च ॥ गगाजलेन संपूर्यं वस्त्रादिभिरलंकृतान् । पञ्चत्वक्पल्लवो-
 पेताव्रकुम्भान्पयाविधिः ॥ तदुत्तरे ग्रहान्सर्वान्मन्त्रके स्थापयेत्ततः । तत्पूर्वे स्थापयेत्कुम्भं वारुणं च विशेषतः ॥ वस्त्रत्वक्पल्लवयुतैः पञ्च-
 रत्नैः सर्काचनैः । तत्तन्मन्त्रैः प्रतिष्ठाप्य पूजयेच्च यथाविधिः ॥ सप्तजन्मार्जितं धौर्यं पातकादि च यत्कृतम् । तदोपपरिहाराय बुघाष्टमीव्रत

कृतम् ॥ तस्य सांगफलप्राप्त्यै पूजां होमं करोम्यहम् । बुधप्रीत्यै च तत्सर्वमिति संकल्प्य पूजयेत् ॥ कर्षमात्रेण राजेंद्र तदधीनं वा पुनः ।
 बुधस्य प्रतिमां कुर्यात्सुवर्णेन विचक्षणः ॥ कर्णिकायां मध्यकुंभे ताम्रपात्रे बुधं न्यसेत् । पंचांशुतेन स्रपनं वस्त्रयुग्मेन वेष्टयेत् ॥ आत्रेयं
 पीतवस्त्रं च पीतपुष्पाक्षतादिभिः । उपचारैः षोडशभिः पुरुषसूक्तविधानतः ॥ तद्वक्षिणे विश्वमिदं विष्णुरित्यधिदेवतम् । सहस्रशीर्षीपुरुषं
 वामे प्रत्यधिदेवतम् ॥ दलेषु विन्यसेद्देवान्प्रागारभ्य प्रदक्षिणम् । रविं चंद्रं कुजगुरु शुक्राकीं राहुकेतुकीं ॥ अनंतं वामनं विष्णुं शौरिं
 सत्यं जनार्दनम् । हंसं नारायणं चाष्टौ दलाग्रेषु च पूजयेत् ॥ ध्रुवैर्दीपैश्च नैवेद्यैः फलैश्च विविधैर्यजेत् । बहिरिन्द्रादयः पूज्या दश दिक्पा-
 लकास्तथा ॥ यमं च चित्रगुप्तं च श्यामलां दक्षिणे न्यसेत् । कुंभेषु वंशपात्रेषु अष्टावष्टौ च लहुकान् ॥ यज्ञोपवीतान्कलशान्दक्षिणास-
 हितान्यजेत् । पूजयित्वा ततो होमं शाखोक्तविधिना सुधीः ॥ मंडलात्पश्चिमे भागे स्थंडिलं चतुरस्रकम् । कृत्वा तु लेखनादीनि कृ-
 त्वाग्निं स्थापयेत्सुधीः ॥ इध्मदग्नेः परिस्तीर्य पात्रासादनमाचरेत् । पूर्णपात्रविधानांते ब्रह्मासनमतःपरम् ॥ इध्माधानमुखप्रांते प्रधाना-
 हुतिहावनम् । अपामार्गसमिद्धिश्च यवव्रीहितिलैर्धृतैः ॥ गोधूमैश्च सितैर्होमं पृथक्पृथगतंद्रितः । उद्धृथस्वेति मंत्रेण होममष्टोत्तरंशत-
 म् ॥ विष्णुमंत्रेण जुहुयात्तथा नारायणं हुनेत् । अधिप्रत्यधिदेवौ च मंत्राभ्यां जुहुयात्तथा ॥ ग्रहादिभ्यश्च जुहुयात्प्रायश्चित्तादिकं त-
 था । पूर्णाहुतिं च जुहुयात्कुर्याद्ब्रह्मविसर्जनम् ॥ पूर्णपात्रोद्भासनं च बलिदानमतःपरम् । वन्धादिपूजनं कृत्वा देवतोद्भासनं ततः ॥ अ-
 भिषिच्याथ तिलकं रक्षाबंधनमेव च । आचार्यं च सपत्नीकं पूजयित्वा यथाविधि ॥ प्रतिमावस्त्रकलशान् गोदानं दक्षिणां तथा । दत्त्वा

१ अत्र विधयेत्यध्याहारः । २ ध्यायेन्नारायणं देवं बुधवात्सरमाकृतिम् । चतुर्भुजं शस्त्रचक्रगदाशार्ङ्गधरं यजेत्-इति ध्यानं क्वचित्पुस्तकेषु दृश्यते । ३ कुर्यादित्यध्याहारः ।

ब्रह्मादिविप्रेम्यः कलशाम्ब सदाक्षिणान् ॥ ब्राह्मणान्भोजयेत्पञ्चादाशिशो वाधयेत्तया । इति श्रीभविष्योत्तरपुराणे बुवाष्टमीव्रतोद्यापनं सं-
 व्रणम् ॥ ॥ अथ शुक्लादिश्रावणकृष्णाष्टम्यां दशाफलव्रतम् ॥ सा निशीथव्यापिनी ब्राह्म्या ॥ तत्र पूजाविधिः ॥ तमहृतं बालकमंबुजे-
 क्षणं चतुर्भुजं शस्त्रगदार्युदायुधम् । श्रीवत्सलक्ष्मं गलशोभिकौस्तुभं पीतांबरं सांघ्रपयोदसौभगम् ॥ महार्हवैदूर्यकिरीटकुडकत्विषा परि-
 प्वक्तसहस्रकुतलम् । उद्दामकांध्यगदककणादिभिर्विराजमानं बहुदेव ऐक्षत ॥ कृष्णायनं ध्यानम् ॥ वासुदेवाय० आवाहनम् ॥ शेष-
 शायिने० आसनम् ॥ तीर्थपादाय० पाद्यम् ॥ मंगलजनकाय० अर्घ्यम् ॥ यमुनावेगसंहारिणेन० आचमनीयम् ॥ नित्यमुक्ताय० पंचामृ-
 तस्ना० ॥ श्रीगोपालाय० स्नानम् ॥ पीतवाससेन० वस्त्रम् ॥ यज्ञप्रियाय० यज्ञोपवीतम् ॥ सर्वेश्वराय० वदनम् ॥ अबोधजाय० अक्षता-
 न् ॥ कमलाभियाय० पुष्पाणि ॥ तुलसीपत्रैर्नामपूजा- । कृष्णायनं विष्णवेन० हरयेन० शेषशायिनेन० गोविंदाय० गरुडध्वजाय० दामोद-
 राय० हृषीकेशाय० पद्मनाभाय० उपेंद्राय० ॥ अथ दोरकबंधनम् ॥ सत्सार्णवमम्रानां नरणां पापकर्मणाम् ॥ इह मोक्षफलावप्तिं कुरु-
 ष्व पुरुषोत्तम । इति दोरकबंधनम् ॥ पारिजातापहाराय० धूपम् ॥ ज्ञानप्रदीपाय० दीपम् ॥ चक्रिणेन० नैवेद्यम् ॥ अघनाशिनेन० तां-
 तूलम् ॥ सर्वध्यापिनेन० दक्षिणाम् ॥ पद्मनाभाय० नीराजनम् ॥ अनताय० पुष्पाञ्जलिम् ॥ देवदेव नमस्ते ऽस्तु भक्तप्रिय दयानिधे । गृ-
 हाणाढ्यं मया दत्तं देवकयासहितं प्रभो । विशेषार्घ्यम् ॥ त्रिलोकनाथो देवेशः सर्वभूतदयानिधिः ॥ दानेनानेन सुप्रीतो भवत्विह सदा-
 मम । वायनमंत्रः ॥ श्रीकृष्णः प्रतिगृह्णाति श्रीकृष्णो वै ददाति च । श्रीकृष्णस्तास्कोभाम्भ्यां श्रीकृष्णाय नमो नमः । प्रतिग्रहमंत्रः ॥
 ययस्मृत्येति प्रार्थना ॥ ॥ अथ कथा ॥ सुत उवाच । शृणुममृषयः सर्वे नैमिषारण्यवासिनः । पुरा च द्वापरस्यति कृष्णदेवेन भा-

षितम् १ तद्व्रतं च प्रवक्ष्यामि सांगोपांगं सुनीश्वराः । पुरा वै द्वापरस्यांते पांडवाः कौरवास्तथा २ द्यूतं प्रचक्रिरे सर्वे धनमानेन मोहि-
 ताः । निर्जिताः पांडवा दुःखाद्धनं प्राप्नुमुनीश्वराः ३ कुंती विदुरगेहे तु संस्थिता च महायशाः । तच्छ्रुत्वा कृष्णदेवोपि कृपया परया
 युतः ४ आययौ गरुडारूढौ विदुरस्य गृहं प्रति । तदा पश्यन्महाबाहुं कुंती परमहर्षिता ५ विदुरेणार्चितः कृष्णः कुंतीं चैवाह भक्तितः ।
 नमामि त्वामहं कुंति संश्रुतं च विडंबनम् ६ त्वत्पुत्रास्तु महादुःखात्प्राययुर्गहनं वनम् । तवापि सुमहदुःखं सर्वदा तन्ममा-
 प्रियम् ७ कुंत्युवाच । हृषीकेश महाबाहो महादुःखेन कर्शिता । कृपया परया देव रक्षिता वयमीदृशाः ८ मम चैव मह-
 दुःखं त्वं जानासि च वै प्रभो । मत्पुत्रास्तु महादुःखात्प्रविष्टा गहनं वनम् ९ कृपया विदुरो मह्यं कौरव्यः प्रस्थसंमितम् ।
 ददाति प्रीतिदः कृष्ण जीवनाय महामतिः १० गृहस्य पश्चिमे भागे वसामि च जनार्दन । दर्शिता कौरवाणां हि सर्वेषां कुमतिस्तथा ११
 सूत उवाच । इति तस्या वचः श्रुत्वा कृष्णः परमधर्मवित् । आह चैनां वासुदेवो भक्तप्रियतमस्तदा १२ कृष्ण उवाच । व्रतं ते कथयिष्या-
 मि येन दुःखात्प्रमुच्यसे । पुत्रपौत्रैः परिवृता स्वं राज्यं प्राप्स्यसे ऽचिरात् ॥ दशाफलमिति ख्यातं तद्व्रतं कुरु सुव्रते १३ कुंत्युवाच ।
 कस्मिन्काले तु कर्तव्यं तद्व्रतं केशव प्रभो । वद मां प्रति इत्युक्तो जगाद यादवेश्वरः १४ श्रावणस्यासिते पक्षे अष्टम्यां च नि-
 शीथके । देवक्यां वासुदेवश्च प्रादुर्भूतो न संशयः १५ तस्याग्रे दशगुणितं सूत्रं स्थाप्य प्रपूजयेत् । हस्ते बध्वा तु तत्सूत्रं दशाहं व्रत-
 माचरेत् १६ संसारार्णवमग्नानां नराणां पापकर्मिणाम् । इहामुत्रफलावाप्तिं कुरुष्व पुरुषोत्तम १७ अनेनदोस्कं बध्वा दशवर्षं व्रतं चरेत् ।
 देवस्य पुरतो नित्यं दश पद्मानि कारयेत् १८ ततश्च शृणुयात्पुण्यां कथामेतां शुभावहाम् । तुलस्याः कृष्णवर्णाया दलैर्दशभिरचयेत् १९

कृष्ण विष्णु तथा अन्त गोविन्दं गरुडञ्चजम् । दामोदरं हृषीकेशं पद्मनाभं हरिं प्रभुम् २० एतैश्च नामभिर्नित्यं कृष्णदेवं समर्चयेत् ।
 नमस्कारं ततः कुर्यात्प्रदक्षिणसमन्वितम् २१ एवं दशदिनं कुर्याद्द्विद्वानामुत्तमं व्रतम् । छादौ मध्ये तथा घाति होमं कुर्याद्विधानतः
 २२ कृष्णमंत्रेण जुहुयाच्चरुणाष्टोत्तरंशतम् । ततो होमति विधिवदाचार्यं पूजयेत्सुधीः २३ सौवर्णे ताम्रपात्रे वा सुन्मये वेणुपात्रके ।
 सौवर्णं सुलसीपत्रं कारयित्वा सुलक्षणम् २४ प्रतिमां च तथा कृत्वा अर्चयित्वा विधानतः । निधाय प्रतिमां तत्र आचार्योऽयं निवेदयेत्
 २५ दातव्या गौः सवत्सा च वस्त्रार्चंकारश्चपिता । दश होमे सु कृष्णाय श्रिका दश चार्पयेत् २६ दापयेत्तु द्वाभ्यङ्गाय स्वयं मुक्त्वा
 तथैव च । उपायनं च युद्धोष्णं सर्वोपस्करसंयुतम् २७ संसारार्णवमग्नानां पाहि त्वं देवकीसुत । एव चोपायनं दत्त्वा नमस्कृत्य क्षमाप
 येत् २८ दक्षिणाभिर्द्युतं देवि कर्तव्यं कृष्णसन्निधौ । व्रतति दशविप्रेभ्यः प्रत्येकं दश श्रिकाः २९ एवं दशसु वर्षेषु व्रतं कुर्यादतद्रितः ।
 एव व्रतं त्वया देवि कर्तव्यं कृष्णसन्निधौ ३० एवमुक्त्वा तु कृष्णेन कुंती धृत्वा सुदान्विता । उवाच कृष्णदेव सा मम वित्तं न विद्यते
 ३१ प्रयुवाच हृषीकेशस्तव वित्तं भविष्यति । एवमुक्त्वा ययौ कृष्णः कर्णं ब्रह्म सुस्वान्वितः ३२ कर्णोऽपि च महात्मानं कृष्णं दृष्ट्वा प्रह
 रितः । सिंहासनं ददौ तस्मै पादमर्च्यं तथैव च ३३ कर्णोऽप्युवाच देवेश किमर्थं तव धाममः । इत्युक्तः कृष्णदेवोऽयं तव माताऽति-
 दुःखिता ३४ कर्ण उवाच । भूरिमयाचया कृष्ण मातरं प्रणमाम्यहम् । कथं वा दुःखिता माता प्रसुष्येत वदस्व मे ३५ श्रीकृष्ण उवाच ।
 सुवर्णपात्रे संपूर्य पायसं क्षीरसंयुतम् । शतनिष्कसमायुक्तं दातव्यं वायुहस्तके ३६ तव माता तथा प्रीता भविष्यति न संशयः । एव
 मुक्त्वा तथा कृष्णो द्वारकामाजगाम ह ३७ कृष्णसाक्यं ततः श्रुत्वा कर्णश्चक्रे महायशाः । पञ्चमह्यसमायुक्तं पात्रं स्वर्णेन पुरितम् ३८

शतनिष्कसमायुक्तं वायुहस्ते प्रदाय सः । प्रहसंती तथा कुंती पात्रं दृष्ट्वा ऽथ हर्षिता ३९ देवस्य सन्निधौ कुंती व्रतं चक्रे ऽथ भक्ति-
 तः । कृष्णेन कारितं सर्वं मम भाग्याय वै ध्रुवम् ४० कृष्णपूजां ततः कृत्वा कथां श्रुत्वा ऽथ भक्तिः । उपायनं ददौ तत्र
 ब्राह्मणेभ्यो यथाक्रमम् ४१ तुलसीदलं सुवर्णेन कारयित्वा सुलक्षणम् । प्रतिमां विष्णुभक्ताय स्वर्णपात्रे निधाय च ४२ गोदानेन स-
 मायुक्तमाचार्याय महामते । कुंती ददौ महादेवी विष्णुर्नः प्रीयतामिति ४३ व्रतं दशसु वर्षेषु चकारोद्यापनं ततः । तद्व्रतस्य प्रभावे-
 ण तनूजाश्वागतास्ततः ४४ हत्वा शत्रून्मृधे सर्वान्कृष्णस्यैव प्रसादतः । युधिष्ठिरस्तु धर्मात्मा स्वं राज्यं प्राप्तवान्सुधीः ४५ प्रोवाचेदं
 व्रतं कुंती द्रौपदी च पतिव्रताम् । दशाफलमिति ख्यातं कृष्णदेवेन भाषितम् ४६ यूयं सर्वे महादुःखं निस्तीर्य स्वपुरीं गताः । व्रतस्यास्य
 प्रभावेण कृष्णस्यैव प्रसादतः ४७ त्वमप्येवं व्रतं भद्रे कुरुष्व सुसमाहिता । पुत्रपौत्रैः परिहृता सर्वान्कामानवाप्स्यसि ४८ आचख्यौ त-
 द्रुतं तस्यै कुंती परमहर्षिता । सा ऽपि चक्रे महाभागा द्रौपदी व्रतमुत्तमम् ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन कर्तव्यं सुजनैः सदा ४९ याभक्त्या कु-
 हस्ते नारी व्रतानामुत्तमं व्रतम् । सर्वान्कामानवाप्नोति विष्णुलोके महीयते ५० इदं व्रतं महापुण्यं व्रतानामुत्तमं व्रतम् । वदतां शृण्वतां
 चैव विष्णुलोको भवेद्ध्रुवम् ५१ ॥ इति श्रीभविष्योत्तरपु० दशाफलव्रतकथा संपूर्णा ॥ अत्र मूलं चित्यम् ॥ ॥ अथ कृष्णादिमासेन भा-
 द्रकृष्णाष्टम्यां जन्माष्टमीव्रतम् ॥ ॥ तच्च अर्धरात्रव्यापिन्यां कार्यम् । रोहिण्या सहिता कृष्णा मासि भाद्रपदे ऽष्टमी । अर्धरात्रे तु यो-
 गोयं तारापत्युदये तथा ॥ नियतात्मा शुचिः सम्यक् पूजां तत्र प्रवर्तयेत्-इति विष्णुधर्मोत्तरे ॥ तस्य कालतत्त्वेऽप्युक्तम् ॥ दिनद्वये अर्धरा-
 त्रव्याप्तव्याप्तौ वा परैव । प्रातःसंकल्पकालसत्त्वाद्दिवारात्रियोगात् । वर्जनीयाप्रयत्नेन सप्तमीसंयुताष्टमी-इति ब्रह्मवैवर्ते सप्तमीयुक्तानिषेधाच्च ।

यदा पूर्वश्रुतिनिशीथे केवलाष्टमी उत्तरेश्रुतिनिशीथास्पर्शि यष्टमी रोहिणीयुक्ता, तदा पूर्वैव ग्राह्या । कर्मकालत्वादोहिणीयोगस्तु केवल फ
लातिशयार्था नवमीबुधादियोगवत्, ननु निर्णयोपयोगी । इतरथा, प्रेतयोनिगतानां तु प्रेतत्वं नाशितं नरैः । येः कृता श्रावणे मासि
अष्टमी रोहिणीयुता ॥ किं पुनर्बुधवारेण सोमेनापि विशेषतः । किं पुनर्नवमीयुक्ता कुलकोव्यास्तु मुक्तिवेदिति ॥ उदये चाष्टमी किञ्चिन्नवमी
सकला यदि । भवेन्बुधसंयुक्ता प्राजापत्यक्षसंयुता ॥ अपि वर्षशतेनापि लभ्यते यदि वा नवा । तत्र उदयशब्दश्चन्द्रोदयपरः ॥ सूर्यो
दयपरत्वे तु यदा पूर्वश्रुतिनिशीथे केवलाष्टमी उत्तरेश्रुतिनिशीथस्यिष्यष्टमी रोहिणीयुक्ता सती बुधयुक्ता तदैवोत्तरा स्यात् । तदभावेपि याव
दक्षनं वाचनिकमिति यावत् । यदि तु बुधभावेपि रोहिणीयोगमात्रात्तदैवोत्तरोच्यते, तदा रोहिणीयोगामावेपि बुधमात्रसद्भावादुत्तरासत्त्वे
स्यात् । अन्यतरा याप्येवदक्षनप्रवृत्तेरङ्गीकारात्, ऋक्षयोगवद्भास्यापि प्राशस्त्यहेतुत्वाच्च । किञ्च यथा पूर्वश्रुतिनिशीथे ऽष्टमीमात्रसत्त्वे
उत्तरेश्रुश्च निशीथात्पूर्वमृक्षयोगे बुधसत्त्वे च इतद्वचनादुत्तरेश्रुव्रतम् । एवं श्र्वश्रुतिनिशीथे सर्वाष्टमी बुधभिव्यादुत्तरेश्रुव्रतापत्तिरिति । यच्च
विष्णुरहस्ये-प्राजापत्याक्षसंयुक्ता कृष्णा नमसि चाष्टमी । मुहूर्तमपि लभ्येत सोपोष्या च महफलेति ॥ अत्रापि मुहूर्तपदं निशीथा
स्यमुहूर्तपरम् । यत्त्विदमर्थं तादृशं वाक्यस्यैवानर्थप्रसंगात् । यदा हि शुद्धाप्यष्टम्यर्द्धरात्रे वर्तमाना ग्राह्या, तदा रोहिणीसहिता सुतरामि
ति वचनेन । मुहूर्तमप्यहोरात्रे यस्मिन्नित्युक्तं हि लभ्यते ॥ अष्टम्या रोहिणीभक्ष तां सुपुण्यामुपावसेत् । विष्णुरहस्ये एव स्पष्टैर्वा ऽहोरात्रसं
धि यत् किञ्चिन्मुहूर्तप्रतीतिरिति कालतत्त्वविवेचने तद्विपरीतं, ऋक्षयोगस्य तावकत्वेन सार्थक्यात् । किञ्चेतद्वचनद्वयगतापिशब्दस्य स्वार्थे
तात्पर्यभावेन ऋक्षयोगात्प्राशस्त्यबोधकत्वस्यैव उचितत्वादिति । यत्पुनस्तत्रोक्तं कर्मकालव्याप्तिस्मादेव प्रधानभूताया अष्टम्या एव

अर्धरात्रसत्वेन प्राप्तं ग्राह्यत्वम् । दिवा वा यदि वा रात्रौ नास्ति चेद्रोहिणीकला । रात्रियुक्तां प्रकुर्वीत विशेषेणेंदुसंयुताम्-इति वचनेन रोहिणीयोगाभावविषयं क्रियते । एवं तस्यार्थः-दिनावच्छेदेन रात्र्यवच्छेदेन वा कलामात्रापि चेद्रोहिणी अष्टम्यां नास्ति, तदैव चंद्रोदयसहिता । अर्धरात्रव्यापिनीति यावत् । दिनद्वयेपि तादृश्या अभावे बहुरात्रिसंयुतामुत्तरां प्रकुर्वीतेति । तत्र । नेदं कर्मकालशास्त्रबाधकमन्यथाप्यर्थसंभवात् । तथाहि दिनद्वये वैषम्येण निशीथे स्पर्शे अहोरात्रावच्छेदेन रोहिणीयोगाभावे च विशेषेणाधिक्येन इंदुसंयुता अधिकनिशीथव्यापिनी ग्राह्येति यावत् । रोहिणीयोगे त्वधिकनिशीथव्यापिनीमपि विहाय स्वल्पापि निशीथयोगिनी रोहिणीयुतैव ग्राह्येति व्याख्यांतरं मन्त्रे द्रष्टव्यम् । पारणं तु तिथिभाते कार्यम् । तदाह भृगुः-जन्माष्टमी रोहिणी च शिवरात्रिस्तथैव च । पूर्वविद्धैव कर्तव्या तिथिभाते च पारणम् ॥ निषेधोपि ब्रह्मवैवर्ते- अष्टम्यामथ रोहिण्यां न कुर्यात्पारणं क्वचित् । हन्यात्पुराकृतं कर्म उपवासाजितं फलम् । तिथिरष्टगुणं हंति नक्षत्रं च चतुर्गुणम् । तस्मात्प्रयत्नात्कुर्वीत तिथिभाते च पारणम् । तत्र दिवसे उभयांते पारणमिति मुख्यः पक्षः । एकतरांते त्वनुकल्पः । यदा तु तिथिनक्षत्रयोरन्यतरस्यैव दिनैतस्तदा ऽहोरात्रे पारणानिषेधादन्यतरांते पारणाऽभ्यनुज्ञाता तद्वैवान्यतरांते कार्या । अतएव वह्निपुराणे-भाते कुर्यात्तिथेर्वापि शस्तं भारत पारणम् । इति जन्माष्टमीनिर्णयः ॥ अथ व्रतविधिः ॥ व्रतपूर्वादिने दंतधावनं कृत्वा, उपवासदिने प्रातस्स्थाय तत्र नित्यकृत्यं कुर्यात् । श्रावणस्यासिते पक्षे शौचमाचमनं कृतम् । तस्यां मध्याह्नसमये नद्यादौ विमले जले ॥ कृत्वा ऽपामार्गसमिधादंतधावनमादितः । तिलामलककल्केन स्नानं मृत्स्नानपूर्वकम् ॥ नद्यादिके तदा स्नात्वा कृत्वा नियममेव च । परिधाय नवे शुद्धे वाससी सुसमाहितः ॥ ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यः शूद्रश्चापि तथा चरेत् ।

कृत्वा नैमिचित्कं कर्म गत्वा निवृण्वहं पुनः ॥ वेदीं सम्यक् प्रकुर्वीत गोमयेनोपलिप्य ताम् । सूर्यः सोमो यमः कालः संध्ये मृतान्यहः
 क्षपा ॥ पवनो दिक्पतिभूमिराकाशं स्वेचरा नराः ॥ ब्रह्मशासनमास्थाय कल्पतामिह सन्निधिम् ॥ इत्युक्त्वा सफलं पुष्पाक्षतजलपूजं
 ताम्रपात्रमादाय मासपशुशुद्धिस्त्य, अमुकफलकामः पापक्षयकामो वा कृष्णप्रीतये कृष्णजन्माष्टमीव्रत करिष्ये । तथा । वासुदेवं समु-
 द्दिश्य सर्वपापप्रयातये । उपवास करिष्यामि कृष्णाष्टम्यां नमस्यहम् ॥ अथ कृष्णाष्टमीं चंद्र रोहिण्या सहित च वै । अर्चयित्वापवा-
 सेन मोक्ष्येऽहमपरेऽहनि ॥ एनसो मोक्षकामो ऽस्मि यन्नोर्विदं नियोजितम् । तन्मे मुंचतु मां त्राहि पतित शोकसागरे ॥ आजन्ममरणं यावद्यन्म-
 या दुष्कृतं कृतम् । तत्प्रणाशाय गोविंद प्रसीद पुरुषोत्तमः ॥ इत्युक्त्वा पात्रस्थं जलं निक्षिपेत् । ततः कदलीस्तम्बासोभिरात्रपल्लवयुतसजलपूजं
 कलशैर्दीपैः पुष्पमाळाभिर्युत स्वगरुष्टपितं अग्निसङ्कृष्णच्छागरक्षामणिद्वारन्यस्तमुसलादियुत मंगलोपेतं पष्ठेयः देवभ्याः स्तुतिकाष्टहं वि-
 धाय तस्य समंताद्दिशिषु क्लृप्तमांजलीन्देवगंधवादीन् स्वष्टुर्धर्मधरवसुदेवदेवकीर्नदयशोदागर्गोपीगोपात् कसंनियुक्तान्गोधेनुकुजरान् यमुनां
 तन्मध्ये क्वाक्यि अन्यच्च तत्काळीनं गोकुलचरितं यथासंभवं लिखित्वा स्तुतिकाष्टहमभ्ये प्रच्छाद्य बृत्तमचकं स्थापयित्वा मध्याह्ने नद्यादौ तिले-
 न्नात्वाऽर्धरात्रे सपरिवारं श्रीकृष्णं पूजयेत् ॥ अथ पूजाविधिः ॥ येभ्यो मातेवापित्रेति मंत्रांश्चापित्वा । आगमार्थं त्विति घंटानाद कृत्वा । अपसर्पित्व
 ति छोटिका मुद्रां प्रदर्श्य तीक्ष्णदंष्ट्रेति क्षेत्रपालं प्रार्थ्य । आधम्य प्राणानायम्य संकल्प्य, मम सहस्रद्वयस्य क्षेमस्थैर्यं विजयामयापुरारोग्यैश्वर्याभि-
 वृद्धयर्थं धर्मार्थकाममोक्षचतुर्विधपुरुषार्थसिद्ध्यर्थं निशीथे सपरिवारश्रीकृष्णप्रीत्यर्थं च पुराणोक्तप्रकारेण पुरुषसूक्तविधानेन च यथास

भवनियमेन यथोपचारमिलितद्रव्यैः जन्माष्टमीव्रतांगत्वेन परिवारसहितश्रीकृष्णपूजनमहं करिष्ये इति संकल्प्य कलशार्चनं शंखार्चनं च कुर्यात् ॥ पुरुषसूक्तेन न्यासं कुर्यात् ॥ रंगवल्लीसमायुक्ते सर्वतोभद्रमंडले । अव्रणं सजलं कुंभं ताम्रमृन्मयमेव वा ॥ संस्थाप्य वस्त्रसंवीतं कंठदेशे सुशोभितम् । पंचरत्नसमायुक्तं फलगंधाक्षतैर्युतम् ॥ सहिरण्यं समासाद्या ताम्रेण पटलेन वा । वंशमृन्मयपात्रेण यवपूर्णं चैव हि ॥ आच्छादयेत् चैलेन लिखेदष्टदलं ततः । कांचनी राजती ताम्री पित्तली मृन्मयी च वा ॥ वार्क्षी मणिमयी चैव वर्णकौलिखिताऽथवा । इत्युक्त्वाऽन्यतमेन प्रतिमां विधायाऽशुत्तारणं कृत्वा प्रतिमाकपोलौ स्पृष्ट्वा तद्देवतानाममूलमंत्रं प्रणवादि चतुर्थ्यंतं नमोतं नाम ॥ अस्मैदेवत्वासंस्थायैस्वाहेति मंत्रं पठन् प्राणप्रतिष्ठां कुर्यात् ॥ अस्मादित्यस्य स्थाने तद्देवतानाम ग्राह्यम् ॥ गायद्भिः किन्नराद्यैः सततपरिवृता वेणुवीणानिनादैः शृंगारादर्शकुंतप्रवरकृतकरैः किन्नरैः सेव्यमाना । पर्यंके स्वास्तृता या मुदिततरसुखी पुत्रिणी सम्यगास्ते सा देवी देवमाता जयति सुवदना देवकी दिव्यरूपा । इति देवकीम् ॥ मां तत्र बालकं सुप्तं पर्यंके स्तनपायिनम् । श्रीवत्सवक्षसं शांतं नीलोत्पलदलच्छविम् ॥ एवं देवक्या सह श्रीकृष्णं ध्यात्वा । ॐ नमो देव्यैश्चैत्र्यै इति श्रियम्, देवकीसहितं वसुदेवं यशोदासहितं नंदम्, श्रीकृष्णसहितं बलदेवं चंडिकां चावाह्य ॐ सपरिवाराय कृष्णाय नम इति पूजयेत् ॥ आसनम् । पाद्यम् । अर्घ्यम् । आचमनीयम् ॥ तत्रमंत्रः—योगेश्वराय देवाय योगिनां पतये विभो । योगोद्भवाय नित्याय गोविंदाय नमो नमः । सपरिवाराय कृष्णाय ० स्नानम् ॥ यज्ञेश्वराय देवाय तथा यज्ञोद्भवाय च । योगानां पतये नाथ गोविंदाय नमो नमः । सप ० कृष्णाय न ० चंदनम् ॥ सप ० कृष्णाय ० यज्ञोपवीतम् ॥ पुष्पाणि ० ॥ अथांगपूजा ॥ गोविंदाय ० पादौ पू ० । माधवाय ० जंघे । मधुसूदनाय ० कटी ० । पद्मनाभाय ० नाभि ० । हृषीकेशा-

य० हृदय० । संकर्षणाय० स्तनी० । वामनाय० बाहू० । दैत्यसुदनाय० हस्ता० । हारकशाय० कठ० । पाशुसुखाय० कठ० । श्रीकृष्णाय० सर्वांग० ॥ सप० कृष्णाय० घृ-
 नासिका० । पुंढरीकाक्षाय० नेत्रे० । नृसिंहाय० श्रोत्रे० । उपेन्द्राय० ललाट० । हरयेन० शिरः० । श्रीकृष्णाय० सर्वांग० ॥ सप० कृष्णाय० घृ-
 पम् । सप० कृष्णाय० दीपम् ॥ विश्वेश्वराय देवाय तथा विश्वोद्भवाय च । विश्वानां पतये तुभ्यं गोविंदाय नमो नमः । नैवेद्यम् ॥ आचम-
 नी० करोद्भ० फलं० ताम्बू० दक्षि० नीराज० पुष्पांज० प्रार्थना ॥ इति ॥ (अथ अन्यग्रंथोक्तपूजाविधिः) ॥ यज्ञायज्ञेश्वराय यज्ञपतये यज्ञसम-
 वायगोविंदाय नमो नम इति आदौ सर्वेषां यज्ञपदानां स्थाने योगपदादीत्युक्त्वा अयमेव मंत्रः स्नाने विश्वाय विश्वेश्वराय इति नैवेद्ये । धर्माय धर्म-
 श्वरायेत्यादिस्वाहातिस्तिलहोमे । विश्वाय विश्वेश्वरायेश्वरायेत्यादिचन्द्रपूजायां इति मंत्रा उक्ताः ॥ ततो गव्यघृतेनाग्नौ
 यसोर्धारां क्वचिद्ब्रूधृतेनेति । ततो जातकर्मनालच्छेदपृष्ठीपूजानामकर्माणि संक्षेपेण कार्याणि । ततश्चन्द्रोदये रोहिणीयुतं घट्टं स्थण्डिले प्रतिमायां
 वा नाममन्त्रेण संपूज्य शस्त्रे तोयं समाधाय सपुष्पकुराचदनम् । जानुभ्यामवर्निं गत्वा चंद्रायार्घ्यं निवेदयेत् ॥ क्षीरोदारणवसभूत अत्रिगोत्रसमुद्भ-
 व । गृहाणार्घ्यं शशांकेन्द रोहिण्या सहितो मम ॥ व्योत्सायाः पतये तुभ्यं व्योतिषां पतये नमः । नमस्ते रोहिणीकांत सुधावास नमोस्तु ते ॥
 नमो मंडलदीपाय शिरोरत्नाय धूर्जटे । कलाभिर्वर्धमानाय नमश्चंद्राय चारवे । इति प्रणमेत् ॥ अनन्त वामन शौरी वैकुण्ठ पुरुषोत्त-
 मम् । वासुदेव हृषीकेश माधव मधुसूदनम् । वराह पुंढरीकाक्षं नृसिंहं दैत्यसूदनम् । दामोदर पद्मनाभ केशव गरुडध्वजम् ॥ गोविं-
 दमच्युत कृष्णमनन्तमपराजितम् । अधोक्षज जगद्बीज सर्गस्थित्यतकारणम् ॥ अनादिनिघर्नं विष्णु त्रिलोकेश त्रिविक्रमम् । नारायणं
 चतुर्बाहुं शस्त्रचक्रगदाधरम् ॥ पीतानरघर नित्य वनमालाविभूषितम् । श्रीवत्सांक जगत्सेतुं श्रीकृष्णं श्रीधरं हरिम् ॥ शरणं त्वां प्रपद्ये

ॐ सर्वकामार्थसिद्धये । प्रणमामि सदा देवं वासुदेवं जगत्पतिम् । इति मंत्रैः प्रणम्य ॥ त्राहि मां सर्वलोकेश हरे संसारसागरात् । त्राहि मां सर्वपापघ्न दुःखशोकार्णवात्प्रभो ॥ सर्वलोकेश्वर त्राहि पतितं मां भवार्णवे । देवकीनन्दन श्रीश हरे संसारसागरात् । त्राहि मां सर्वदुःखघ्न रोगशोकार्णवाद्धरे ॥ दुर्दत्तात्रायसे विष्णो ये स्मरन्ति सकृत्सकृत् । सोऽहं देवातिदुर्ध्वत्तस्त्राहि मां शोकसागरात् ॥ पुष्कराक्ष निमग्नोऽहं मायाव्यज्ञानसागरे । त्राहि मां देवदेवेश त्वत्तो नान्यो ऽस्ति रक्षिता ॥ यद्बाल्ये यच्च कौमारे यौवने यच्च वार्द्धके । यत्पुण्यं ब्रह्मिणोऽस्मि पति पापं हर हलायुध । इति मंत्रैः प्रार्थयेत् ॥ ततः स्तोत्रं पठन्पुण्यश्रवणादिना जागरं कुर्यात् । द्वितीये ऽह्नि प्रातःकाले स्नानादि नित्यकर्म कृत्वा पूर्ववदेवं पूजयित्वा ब्राह्मणान्भोजयेत् । तेभ्यः सुवर्णधेनुवस्त्रादि दत्त्वा कृष्णो मे प्रीयतामिति वदेत् ॥ नमस्ते वासुदेवाय गोब्राह्मणहिताय च । शान्तिरस्तु शिवं चास्तु इत्युक्त्वा प्रतिमामुद्भास्य । तां ब्राह्मणाय दत्त्वा पारणं कृत्वा व्रतं समापयेत् । सर्वस्मै सर्वेश्वराय सर्वेषां पतये नमः ॥ सर्वसंभवाय गोविंदाय नमो नमः । इति पारणायाम् । भूताय भूतपतये नम इति समापनम् ॥ इति पूजाविधिः ॥ ॥ अथ कथा ॥ अधिष्ठिर उवाच । जन्माष्टमीव्रतं ब्रूहि विस्तरेण मया ऽच्युत । कस्मिन्काले समुत्पन्नं किं पुण्यं को विधिः स्मृतः १ श्रीकृष्ण उवाच । मल्लयुद्धे परावृत्ते शमिते कुकुरांधके । स्वजनैर्वहुभिः स्त्रीभिः समैः स्निग्धैः समावृते २ हते कंसासुरे दुष्टे मथुरायां अधिष्ठिर । देवकी मां परिष्वज्य कृत्वोत्संगे स्नोद ह ३ वसुदेवो ऽपि तत्रैव वात्सल्यात्प्रसूरोद ह । समालिङ्ग्याश्रुवदनः पुत्रपुत्रेत्युवाच ह ४ सगद्गदस्वरो दीनो बाष्पपर्याकुलेक्षणः । बलभद्रं च मां चैव परिष्वज्य मुदा पुनः ५ अद्य मे सफलं जन्म जीवितं च

सुजीवितम् । उमाभ्यामथ पुत्राभ्य समुद्धत समागमः ६ एव हर्षेण दांपत्य दृष्टं पुष्ट तदा अभूत् । प्रणिपत्य जनाः सर्वे वभ्रुवुस्ते
 प्रहर्षिताः ७ एव महोत्सव दृष्ट्वा मामुद्युर्भुसुदनम् ॥ जना उचुः । प्रसादः क्रियतामस्य लोकस्मार्तस्य दुःखहर्त् ८ यस्मिन्दिने च प्राप्तुत
 देवकी त्वा जनार्दनम् । तद्दिनं दोहि वैकुण्ठं कुर्मस्तत्र महोत्सवम् ९ एव स्तुते जनार्धेन वसुदेवो मयेक्षितः । विछोक्ष्य बळभद्रं च मां च
 दृष्टतनूरुहः १० उवाच सममादेशाह्लोकान् जन्माष्टमीव्रतम् । मथुरायां ततः पञ्चात्थार्यं सम्पक् प्रकाशितम् ११ कर्तुं ब्राह्मणाः सर्वे व्रतं
 जन्माष्टमीदिने । क्षत्रियाश्च ये वैश्याः शूद्रा ये ज्येऽपि धर्मिणः १२ युधिष्ठिर उवाच । कीदृशं तद्व्रतं देव सर्वदेवैरनुष्ठितम् । जन्माष्टमिति
 संज्ञं च पवित्रं पापनाशनम् १३ येन त्वं द्रुष्टिमायासि कात्स्न्येन प्रमवाव्ययः । एतन्मे तत्स्वतो ब्रूहि सविधानं सविस्तरम् १४ श्रीकृष्ण
 उवाच । मासि भाद्रपदे ऽष्टम्यां निशीथे कृष्णपक्षके । शशकिं दृषराशस्थे ऋक्षे रोहिणिसंज्ञके १५ योगे ऽस्मिन्वसुदेवाद्दि देवकीमामजी-
 जनत् । भगवत्याश्च तत्रैव कियते सुमहोत्सवः १६ योगे ऽस्मिन्कपिते ऽष्टम्यां सिंहराशिगते रवौ । सप्तम्यां लघुमुद्र्यादितषावनपूर्वकम्
 १७ उपवासस्य नियमं रात्रौ स्वपेज्जितेन्द्रियः । केवलेनोपवासेन तस्मिन् जन्मदिने मम १८ सप्तजन्मकृतात्पापान्मुच्यते नात्र संशयः ।
 उपावृत्तस्तु पापेभ्यो यस्तु वासोगुणैः सह १९ उपवासः स विज्ञेयः सर्वभोगविवर्जितः । ततो ऽष्टम्यां तिष्ठेः स्नात्वा नद्यादी विमले जले
 २० सुदेशे शोधनं कुर्याद्देवक्याः स्मृतिकागृहम् । सितपीतैस्तथा रक्तैः कर्पूरैर्हस्तिरपि २१ वासोभिः शोभितं कृत्वा समतात्कलशैर्नैवैः ।
 पुष्पैः फलैर्नैकैश्च दीपादिभिरितस्ततः २२ पुष्पमालाविचित्रं च ध्वनागरुधूपितम् । अतिरम्यमनूपम्यं रक्षामणिविभूषितम् २३ हरि
 वंशस्य चरितं गोकुलं च विच्छेदयेत् । ततो वाक्त्रिनिन्दर्षीणावेषुस्वाच्छम् २४ मृत्युमीतकमोपेतं मंगलेष्व समंततः । वेष्टकारीछोहस्व

कृत्वा नादं च यत्नतः २५ द्वारे विन्यस्य सुसलं रक्षितं रक्षपालकैः । षष्ठ्या देव्याधिष्ठितं च तद्गृहं चोत्सवैस्तथा २६ एवं विभवसारे-
 ण कृत्वा तत्सूतिकागृहम् । तन्मध्ये प्रतिमा स्थाप्या सा चाप्यष्टविधा स्मृता २७ कांचनी राजती ताम्री मृन्मयी तथा । वा-
 क्षीं मणिमयी चैव वर्णकौलिंखिता तथा २८ सर्वलक्षणसंपूर्णा पर्येके चाष्टशल्यके । प्रतप्तकांचनाभासां महार्हां सुतपस्विनीम् २९ प्र-
 सुतां च प्रसुप्तां च स्थापयेन्मंचकोपरि । प्रसुप्तां देवकीम् ॥ मां तत्र बालकं सुप्तं पर्येके स्तनपायिनम् ३० श्रीवत्सवक्षसं शांतं नीलो-
 त्पलदलच्छविम् । यशोदां तत्र चैकस्मिन्प्रदेशे सूतिकागृहे ३१ तद्वच्च कल्पयेत्पार्थ प्रसुतां वरकन्यकाम् । तथैव मम पार्श्वस्थाः कृतां-
 जलिपुटा नृप ३२ देवा ग्रहास्तथा नागा यक्षविद्याधरामराः । प्रणताः पुष्पमालाग्रचारुहस्ताः सुरासुराः ३३ संचरंत इवाकाशे प्रहरि-
 रुदितोदितैः । वसुदेवो ऽपि तत्रैव स्वङ्गचर्मधरः स्थितः ३४ कश्यपो वसुदेवोयमदितिश्चैव देवकी । शेषो वै बलदेवोऽयं यशोदा दितिरन्वभूत ३५
 नंदः प्रजापतिर्दक्षो गर्गश्चापि चतुर्मुखः । गोप्यश्वाप्यरसश्चैव गोपाश्चापि दिवौकसः ३६ एषो ऽवतारो राजेंद्र कंसो ऽयं कालनेमिजः । तत्र कंस-
 नियुक्ताश्च मोहिता योगनिद्रया ३७ गोधेनुकुंजराश्चैव दानवाः शस्त्रपाणयः । नृत्यंतश्चाप्सरोभिस्ते गंधर्वा गीततत्पराः ३८ लेखनीयश्च तत्रैव
 कालियो यमुनाहृदे । इत्येवमादि यत्किञ्चिद्विद्यते चरितं मम ३९ लेखयित्वा प्रयत्नेन पूजयेद्भक्तितत्परः । रम्यमेवं बीजपूरैः पुष्पमालादिशो-
 भितम् ४० कालदेशोद्भवैः पुष्पैः फलैश्चापि युधिष्ठिर । पाद्यार्घ्यैः पूजयेद्भक्त्याः गंधपुष्पाक्षतैः सह । मंत्रेणानेन कौंतेय देवकीं पूजयेन्नरः ४१
 गायद्भिः किन्नराद्यैः सततपरिवृता वेणुवीणानिनादैर्भृंगारादर्शकुंभप्रकटकृतकरैः किन्नरैः सेव्यमाना । पर्येके स्वास्तृते या मुदिततरमुखी पुत्रिणी
 सम्यगास्ते सा देवी देवमाता जयतु च ससुता देवकी कांतरूपा ४२ पादावभ्यंजयंती श्रीदेवक्याश्चरणांतिके । निशीथे पंचके पूज्या दि-

व्यगयानुलेपनेः ४३ पंकजैः पूजयेद्देवीं नमो देव्यै श्रिया इति । देवयत्से नमस्तेस्तु कृष्णोत्पादनतत्परा ४४ पापक्षयकरी देवी दृष्टिं यातु ममा
ऽर्चिता । प्रणवादिनमोर्तं च पृथक्कामानुकीर्तनम् ४५ कुर्यात्पूजां विधिद्वयं सर्वपापापनुत्तये । देवक्यै वसुदेवाय वासुदेवाय चैव हि ४६
वलेदेवाय नदाय यशोदायै पृथक् पृथक् । क्षीरादि स्नपन कृत्वा चर्दनेनानुलेपयेत् ४७ विध्यतरमपीच्छति केचिदत्रैव सूरयः । चंद्रोदये
शशांकाय अर्घ्यं दत्त्वा हरिं स्मरन् ४८ अनंतं वामन शीरिं वैकुण्ठं पुरुषोत्तमम् । वासुदेवं हृषीकेशं माधवं मधुसूदनम् ४९ वराह पुंढ-
रीकाक्षं नृसिंह ब्रह्मणः प्रियम् । गोपीश पुढरीकाक्षं सृष्टिस्थित्यत्सकारकम् ५० अनादिनिघन विष्णु त्रैलोक्येशं त्रिविक्रमम् । नारायणं
चतुर्बाहुं शसचक्रगदाधरम् ५१ पीतांबरधरं नित्य वनमालाविभूषितम् । श्रीवत्साक जगत्सेतु श्रीपतिं श्रीधरं हरिम् ५२ योगेश्वराय दे-
वाय योगिनां पतये नमः । योगोद्भवाय नित्याय गोविंदाय नमो नमः ५३ यक्षेश्वराय देवाय तथा जलशयाय च । यज्ञानां पतये नाथ
गोविंदाय नमो नमः ५४ विश्वेश्वराय विश्वाय तथा विश्वभराय च । विश्वस्य पतये सुम्यं गोविंदाय नमोनमः ५५ जगन्नाथ नमस्तुभ्य
संसारमयनाशन । जगदीशाय देवाय भूतानां पतये नमः ५६ धर्मेश्वराय धर्माय समवाय अगत्यते । धर्मज्ञाय च देवाय गोविंदाय न-
मो नमः ५७ इमिर्मन्त्रैस्तु स्नानादिशयनांत तथैव च । चक्षुषार्घ्यं च मंत्रेण अर्चनीयाय दापयेत् ५८ क्षीरोदारणवसभृत अत्रिगोत्रसमुद्भ-
व । गृहाणार्घ्यं शशकिश रोहिण्या सहितो मम ५९ ज्योत्स्नापते नमस्तुभ्य ज्योतिषां पतये नमः । नमस्ते रोहिणीकांत अर्घ्यं नः प्र
तियच्छताम् ६० स्यदिले स्यापयेद्देवं शशांकं रोहिणीयुतम् । देवक्या वसुदेव च नद चैव यशोदया ६१ बळदेवं मया साद्धं प्रसूया प-

१ पालेभारियेराय (५३-५७) पंच श्लोकाः स्नानपूजयेत्तैश्चैव पापानां विधाः पुस्तकादिरे इत्यन्ते, अर्घ्यपूजायां तु धूपदीपमौ न स्ताः, नेत्रे च मन्त्रादित्यस्ति ।

रमया नृप । संपूज्य विधिवद्देही किं नाम्रोत्यतिदुर्लभम् ६२ एकादशीनां विंशत्यः कोटयो याः प्रकीर्तिताः ॥ ताभिः कृष्णाष्टमी तुल्या त-
 तोऽनंतचतुर्दशी ६३ अर्धरात्रे वसोर्धारां पातयेद्द्वयसर्पिषा । ततो वर्धापयेन्नालं षष्ठीनामादिकं मम ६४ कर्तव्यं तत्क्षणाद्रात्रौ प्रभाते न
 वमीदिने । यथा मम तथा कार्यो भगवत्या महोत्सवः ६५ ब्राह्मणान्भोजयेद्भक्त्या तेभ्यो दद्याच्च दक्षिणाम् । हिरण्यं मेदिनीं गवो वा-
 सांसि कुसुमानि च ६६ यद्यदिष्टमं तत्तत्कृष्णो मे प्रीयतामिति । यं देवं देवकी देवी वसुदेवादजीजनत् ६७ भौमस्य ब्रह्मणो ग्रुम्यै त-
 स्मै ब्रह्मात्मने नमः । नमस्ते वासुदेवाय गोब्राह्मणहिताय च ६८ शांतिरस्तु शिवंचास्तु इत्युक्त्वा मां विसर्जयेत् । ततो बंधुजनौघं च
 दीनानाथैश्च भोजयेत् ६९ भोजयित्वा सुशांतौस्तान्स्वयं भुंजीत वाग्यतः । एवं यः कुरुते देव्या देवक्याः सुमहोत्सवम् ७० प्रतिवर्षं
 विधानेन मद्भक्तो धर्मनंदन । नरो वा यदि वा नारी यथोक्तं लभते फलम् ७१ पुत्रसंतानमारोग्यं सौभाग्यमतुलं लभेत् । इह धर्मरति-
 भूत्वा मृतो वैकुण्ठमाप्नुयात् ७२ तत्र देव विधानेन वर्षलक्षं युधिष्ठिर । भोगान्नानाविधान्भुक्त्वा पुण्यशेषादिहागतः ७३ सर्वकामसमृद्धे च
 सर्वाशुभविवर्जिते । कुले नृपतिशीलानां जायते हृच्छयोपमः ७४ यस्मिन्सदैव देशे तु लिखितं तु पटार्पितम् । मम जन्मदिनं यत्र स-
 वालंकारभूषितम् ७५ पूजयेत्पांडवश्रेष्ठ जनैरुत्सवसंयुतैः । परचक्रभयं तत्र न कदापि भवेत्पुनः ७६ पर्जन्यः कामवर्षी स्यादीतिभ्यो न
 भयं भवेत् । गृहे वा पूज्यते यत्र देवक्याश्चरितं मम । तत्र सर्वं समृद्धं स्यान्नोपसर्गादिकं भवेत् ७७ पशुभ्यो नकुलाद्बालात्पापरोगाच्च
 पातकात् । राजतश्चोरतो वापि न कदाचिद्भयं भवेत् ७८ संसर्गेणापि यो भक्त्या व्रतं पश्येदनाकुलम् । सोऽपि पापविनिर्मुक्तः प्रयाति
 हरिमंदिरम् ७९ जन्माष्टमीजनमनोनयनाभिरामा पापापहा सुकृतिनं विदधाति गोपाः । यो देवकीं सुतयुतां च भजेद्भि तस्यां पुत्रानवा-

प्य समुपैति पद स विष्णोः ॥ इति हेमाद्रौ म० जन्माष्ट० क० ॥ ॥ अथ शिष्टाधारप्राप्ता जन्माष्टमी कथा ॥ व्यास उवाच । निवृत्ते भारते
 युद्धे कृतशोचो युधिष्ठिर । उवाच वाक्यं धर्मात्मा कृष्ण देवकिर्नन्दनम् १ युधिष्ठिर उवाच । त्वत्प्रसादात्तु गोविन्द निहताः शत्रवो रणे ।
 कर्णश्च निहताः सोऽपि त्वत्प्रसादात्किरीटिना २ जेता को युधिष्ठीर्यस्य मृत्युर्न विद्यते । अजयोऽपि जितः सैन्ये त्वत्प्रसादाज्जनार्दन ३
 प्राप्त निष्कटक राज्यं कृत्वा कर्म सुदुष्करम् । आचारो दृढनीतिश्च राजधर्माः क्रियान्विताः ४ अधुना श्रोतुमिच्छामि शुद्धं जन्माष्टमी
 व्रतम् । जन्माष्टमीव्रतं ब्रूहि विस्तरेण ममाच्युत ५ कुतः काले समुत्पन्न किं पुण्यं को विधिः स्मृतः ॥ श्रीकृष्ण उवाच । शृणु राजन्प्रव
 द्यामि व्रतानामुत्तम व्रतम् ६ यतः प्रवृत्तिं विख्यातं फलेन विधिनाऽन्वितम् । राजवशसमुत्पन्नैर्देवतानिकैः सुपीठिता ७ घरा भारभरा
 क्रांता ब्रह्माण शरणं ययौ । ज्ञात्वा तदा प्रमुदं ब्रह्मा भूमेर्भारं समाहितः ८ श्वेतद्वीपं समागत्य सर्वदेवसमन्वितः । समाहितमतिब्रह्मा मां
 तुष्टाव विरांपते ९ सुत्वा तया ऽहं समीतस्तेषां दृग्गोचरो ऽभवम् । दृष्ट्वा मां प्रणिपत्याशु भक्तिभावसमन्वितः १० ब्रह्माणमग्र
 तः कृत्वा तुष्टाः सर्व दिवीकसः । विनिज्जपुर्मेहाराज भूमिभारापनुत्तये ११ उपधार्य तदा तेषां वचनं चान्वर्चितयम् । केनोपायेन हंत
 व्या दानवाः क्षत्रियोद्रवाः १२ स्वयर्मनिरताः सर्वे महाबलपराक्रमाः । ततो निश्चित्य मनसा ब्रह्माणमहमब्रुवम् १३ वसुदेवो देवकी
 च प्रजाकामो पुरा नृप । प्रतया मां मनमानो तौ तप्तवतौ महत्तपः १४ तयोः प्रसन्नः सुप्रीतो, याचतां वरमुत्तमम् । अब्रुव, तावपि
 ततो वरयामासतुः किल १५ यदि देव प्रसन्नोऽसि त्वादृशो नौ भवेत्सुतः । तथेति च मया ताम्यामुक्तं प्रीतेन चेतसा १६ तत्कामपुर-

१ पृथरसुर्न मया उपापीत्यर्थः । २ कुलाब्जो कस्तियम्बज्जले ।

णार्थयि संभविष्याम्यहं तयोः । द्विवैकसोपि स्वांशेन संभवंतु सुरस्त्रियः १७ योगमाया च नंदस्य यशोदायां भविष्यति । देवक्या
 जठरे गर्भमनेतं धाम मामकम् १८ सन्निकृष्य ततस्तूर्णं रोहिण्या जठरे नयेत् । इति संदिश्य तान्सर्वानहमंतर्हितोऽभवम् १९ ततो दे-
 वैः समं ब्रह्मा तां दिशं प्रणिपत्य च । आश्वास्य च महीं देवीं वरधासि जगाम ह २० ततोऽहं देवकीगर्भमविशं स्वेन तेजसा । हतेषु
 षट्सु बालेषु देवक्या औग्रसेनिना । कारागृहस्थितायां च वसुदेवेन वै सह २१ गतेऽर्धरात्रसमये सुप्ते सर्वजने निशि । भद्रे मास्य-
 सिते पक्षेऽष्टम्यां ब्रह्मर्क्षसंयुजि २२ सर्वग्रहशुभे काले प्रसन्नहृदयाशये । आविरासं निजेनैव रूपेण ह्यवनीपते २३ वसुदेवोपि मां दृष्ट्वा
 हर्षशोकसमन्वितः । भीतः कंसादतितरां तुष्टाव च कृतांजलिः २४ पुनः पुनः प्रणम्याथ प्रार्थयामास सादरम् ॥ वसुदेव उवाच । अलौ-
 किकमिदं रूपं दुर्दर्शं योगिनामपि २५ यत्तेजसाऽरिष्टगृहमभवत्संप्रकाशितम् । उद्दिगो भगवन्कंसाद्यो मे बालानघातयत् २६ उपसंहर
 तस्माच्च एतद्रूपमलौकिकम् । शंसवचकगदापद्मलसत्कौस्तुभमालिकम् २७ किरीटहारसुकुटकेयूरवलयैकितम् । तडिद्धसनसंवीतं कणत्कांच-
 नमेखलम् २८ स्फुरद्वाजीवताम्राक्षं स्निग्धांजनसमप्रभं । महामरकतस्वच्छं कोटिसूर्यसमप्रभं २९ कुण्डल उ० । एवं संप्रार्थितो राजन् वसुदेवेन
 वै तदातेनैव निजरूपेण भूत्वाऽहं प्राकृतः शिशुः ३० नय मां गोकुलमिति वसुदेवमचोदयं । समादायागमत्सोपि नंदगोकुलमंजसा ३१ द्वारा
 ण्यपाकृतान्यासन्मत्प्रभावात्स्वयं प्रभो । ददौ मार्गं च कालिंदी जलकल्लोलमालिनी ३२ ततो यशोदाशयने न्यस्य चानकदुंदुभिः । तत्पर्यं क
 स्थितां गृह्य दारिकामगमत्पुनः ३३ द्वाराणि पिहितान्यासन्पूर्ववन्निगडं ततः । विन्यस्य पादयोरारस्ते शयने न्यस्य दारिकां ३४ ततो रुरोद मह-
 ता स्वरेणाध्वर्यं सा दिशः । तस्या रुदितशब्देन उत्थिता रक्षका गृहात् ३५ कंसायागत्य चाचख्युः प्रसृता देवकीति च । सोऽपि तल्पा-

त्समुत्पाय भयेनातीव विह्वलः ३६ जगाम सृत्तिकांगेहं देवक्याः प्रस्सखन्पयि । दारिकां शयनाद्ब्रह्म रुदत्याश्चैव स्वस्वसुः ३७ अपोयय-
 च्छिलाष्टे सा ऽपि तस्य कराच्युता । उवाच कसमामाष्य देवी ब्रह्माकाशगा सती ३८ किं मया हतया मद जातः कुत्रापि ते रिपुः । इ-
 त्युक्त्वा सौ सक्पो ऽभृत्परमोद्धिगमानसः ३९ आज्ञापयामास ततो बालानां कदनाय वै । दानवा अपि बालानां कदन घञ्जुस्थिताः ४०
 यनेपूपवने चैव पुरश्चामब्रजेष्वपि । अह च गोक्षले स्थित्वा पृतनां बालघातिनीम् ४१ स्तन दातु प्रवृत्तां च प्राणैः सममशोपयम् । तु-
 णावतबकारिणान्वेनुक केशिनं तथा ४२ अन्यानपि सलान्दत्त्वा स्वप्रभावमदर्शयम् । ततश्च मथुरां गत्वा हत्वा कसादिदानवान् ४३
 ज्ञातीना परम हर्षं कृतवानस्मि सादरम् । देवकीवसुदेवौ च परिष्वज्य मुदा मम ४४ आनन्दजैर्जकैर्मूर्ध्नि सेचयामासतुर्द्वयम् । तस्मिन्पुर-
 वरे महान्दत्त्वा चाणूरमुख्यकान् ४५ गज कुवलयपीठं कंसं श्रातूननेकराः । एवं हते ऽसुरे कसे सर्वलोकैककटक ४६ अन्येषु बुष्टदैत्येषु
 सर्वलोकभयंकरम् । लोकाः समुत्सुकाः सर्वे ऊर्जुर्मां च समाहताः ४७ कृष्ण महायोगिन्महानामभयप्रद । प्रकयात्पाहि नो देव
 शरणागतवत्सल ४८ अनाथनाथ सर्वज्ञ सर्वमृतहिते रत । किञ्चिद्विद्वान्महे देव तन्नो वक्तु त्वमर्हसि ४९ तव जन्मदिन लोके न ज्ञातं के-
 नचित्कचिन् । ज्ञात्वा च तत्त्वतः सर्वे कुर्मो वर्थापनोत्सवम् ५० तेषां दृष्टा मया मक्तिः श्रद्धा च मयि सौहृदम् । मया जन्मदिन ते
 भ्यः ख्यात निर्मलचेतसा ५१ श्रुत्वा तेषां तथा चहुर्विधिना येन तच्मृणु । पार्यं तद्विषये प्राप्ते दत्तधावनपूर्वकम् ५२ स्नात्वा पुण्यजले
 शुद्धे वाससी परिधाय च । निर्वर्त्यावश्यकं कर्म व्रतसकल्पमाधरेत् ५३ अथ स्थित्वा निराहारः श्वोभूते तु परेहनि । मोक्ष्यामि पुंढरी

१ मुदा परिच्यतयार्जवमैर्जलैर्मम मूर्ध्नि सेचयामासतुस्त्रिपुरेणान्वयः । २ तस्मिन्विधि पाठा ।

काक्ष शरणं मे भवाव्यय ५४ गृहीत्वा नियमं चैव संपाद्यार्चनसाधनम् । मंडपं शोभनं कृत्वा पुष्पमालादिभिर्युतम् ५५ तस्मिन्मां पू-
 जयेद्भक्त्या गंधपुष्पाक्षतैः क्रमात् । उपचारैः षोडशभिर्द्वादशाक्षरविद्यया ५६ सद्यः प्रसृतां जननीं वसुदेवं च मारिष । बलदेवसमायुक्तो
 रोहिणीं गुणशोभिनीम् ५७ नंदं यशोदां गोपींश्च गोपान्गाश्चैव सर्वशः । गोकुलं यमुनां चैव योगमायां च दारिकाम् ५८ यशोदाश-
 यने सुप्तां सद्योजातां वरप्रभाम् । एवं संपूजयेत्सम्यङ्नाममंत्रैः पृथक्पृथक् ५९ सुवर्णरौप्यताम्रारमृदादिभिरलंकृताः । काष्ठपाषाणरचि-
 ताश्चित्रमप्यथ लेखिताः ६० प्रतिमा विविधाः प्रोक्तास्तासु मां च नरो यजेत् । रात्रौ जागरणं कुर्याद्भित्तृत्यादिभिः सह ६१ पुराणैः
 स्तोत्रपाठैश्च जातनामादिषूत्सवैः । शोभूते पारणं कुर्याद्विज्ञानसंभोज्य यत्नतः ६२ एवं कृते महाराज व्रतानामुत्तमोत्तमे । सर्वान्कामान-
 वाप्नोति विष्णुलोकं महीयते ६३ मोहान्न कुरुते यस्तु याति संसारगह्वरे । तस्मात्कुर्वन्प्रयत्नेन निष्पापो जायते नरः ६४ अत्रैवोदाहरं-
 तीममितिहासं पुरातनम् । अंगदेशोद्भवो राजा मित्रजिन्नाम नामतः ६५ तस्य पुत्रो महातेजाः सत्यजित्सत्पथेस्थितः । पालयामास
 धर्मज्ञो विधिवद्रंजयन्प्रजाः ६६ तस्यैवं वर्तमानस्य कदाचिद्द्वैवयोगतः । पाखंडैः सह संवासो बभूव बहुवासरम् ६७ तत्संसर्गात्स नृपतिर-
 धर्मनिरतो ऽभवत् । वेदशास्त्रपुराणानि विनिंद्य बहुशो नृप ६८ ब्राह्मणेषु तथा धर्मे विद्वेषं परमं गतः । एवं बहुतिथे काले गते भरत-
 सत्तम ६९ कालेन निधनं प्राप्तो यमदूतवशंगतः । बध्वा पार्श्वेनीयमानो यमदूतैर्यमांतिकम् ७० पीडितस्ताड्यमानो ऽसौ दुष्टसंगवशंग-
 तः । नरके पतितः पापो यातना बहुवत्सरम् ७१ भुक्त्वा पापस्य शेषेण पैशाचीं योनिमास्थितः । तृषाक्षुधासमाक्रांतो भ्रमन्स मरुध-

१ महातेजा इत्यत्र महासेनेति कचिपुस्तकेषु पाठान्तरम् ।

न्वसु ७२ कस्यचित्त्वथ वैश्यस्य देहमाविश्य सस्थितः । सह तेनेव संप्राप्तो मथुरां पुण्यदां पुरीम् ७३ तत्रत्यै रक्षकैः सोऽथ तद्देहानु
 वहिष्कृतः । वध्नाम विपिने सोऽपि ऋषीणामाश्रमेऽपि ७४ कदाचिद्वैद्ययोगेन मम जन्माष्टमीदिने । क्रियमाणां महापूजां वतिभिर्मुनि
 भिर्दिज्ञैः ७५ रात्रौ जागरणं चैव नामसंकीर्तनादिभिः । ददर्श सर्वं विधिवच्छुश्राव च हरेः कथा ७६ निष्पापस्तत्क्षणादेव शुद्धनिर्मल
 मानसः । प्रेतदेहं समुत्सृज्य विष्णुलोकं विमानग ७७ मम द्वैतः समानीतो दिव्यभोगसमन्वितः । मम सान्निध्यमापन्नो व्रतस्यास्य प्र
 भावतः ७८ निरयमेव व्रतं चैतत्पुण्ये सर्वकालिकम् । गीयते विधिवत्सम्यग्द्रुमिनिमित्तत्त्वदर्शिभिः ७९ सर्वकालिकमेव तत्कृत्वा कामान्
 वान्मुपात्तः । एतत्ते सर्वमारूपात् व्रतानामुत्तमं व्रतम् । मम सान्निध्यकृद्ग्राजन्तिकं भूषः श्रोतुमिच्छसि ८० ॥ इति कथा ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥
 उद्यापनविधिं ब्रूहि सर्वदेवदयानिधे । येन संपूर्णतां याति व्रतमेतदनुत्तमम् ॥ श्रीकृष्ण उवाच । पूर्णां तिथिमनुग्राह्य विचर्चितादिसयुतः ।
 पूर्वद्वारेऽभक्काशीं स्वपन्मां सस्मरन्ब्रूहि ॥ प्रातरुत्थाय सस्मृत्य पुण्यश्लोकान्समाहितः । निर्वर्त्याविश्यक कर्म ब्राह्मणान्स्वस्ति वाचयेत् ॥
 गृहमानीय धर्मज्ञं वेदवेदांगपारगम् । वृणुयादृत्विजं चैव ब्रह्मालकरणादिभिः ॥ पलेन वा तदर्धेन तदर्धर्षिणं वा पुनः । शक्त्या वापि
 नृपश्रेष्ठ वित्तशाल्यविवर्जित ॥ सौवर्णीं प्रतिमां कार्यां पाद्याग्न्यां च मनीयकम् । पात्रं सपाद्य विधिवत्पूजां पकरणं तथा ॥ गोचर्ममात्रं स
 लिप्य मध्ये महलमाचरेत् । ब्रह्माद्या देवतास्तत्र स्थापयित्वा प्रपूजयेत् ॥ महर्षं रचयेत्तत्र कदलीस्तम्भमढितम् । षट्पदार्थसमोपेतं फल
 पुष्पादिशोभितम् ॥ वितानं तत्र बन्नीयाद्विचित्रं चैव शोभनम् । मंडले स्थापयेत्कुर्मं ताम्रं वा सुन्मयं शुभम् ॥ तस्योपरि न्यसेत्पात्रं
 राजतं वेणुवत्तु वा । वाससाऽऽच्छाद्य कतियं पूजयेत्तत्र मां बुधः ॥ उपचारैः षोडशभिर्मन्त्रैः समाहितः । ध्यात्वावाद्यामृतीकृत्य स्वाग

तादिभिरादरात् ॥ ध्यात्वा चतुर्भजं देवं शंखचक्रगदाधरम् । पीतांबरयुगोपेतं लक्ष्मीयुक्तं विभूषितम् । लसत्कौस्तुभशोभाढ्यं मेघश्यामं
 सुलोचनम् । ध्यानम् ॥ आगच्छ देवदेवेश जगद्योने रमापते । शुद्धे ह्यस्मिन्नधिष्ठाने सन्निधेहि कृपां कुरु । आवाहनम् ॥ देवदेव जग-
 न्नाथ गरुडासनसंस्थित । गृहाण चासनं दिव्यं जगद्भातर्नमोस्तु ते । आसनम् ॥ नानातीर्थाहुतं तोयं निर्मलं पुष्पमिश्रितम् । घाघं गृ-
 हाण देवेश विश्वरूप नमोस्तु ते । पाद्यम् ॥ गंगादिसर्वतीर्थेभ्यो भक्त्यानीतं सुशीतलम् । गंधपुष्पाक्षतोपेतं गृहाणार्घ्यं नमो स्तु ते ।
 अर्घ्यम् ॥ कृष्णविणीसमुद्भूतं कालिं दीजलसंयुतम् । गृहाणाचमनं देवं विश्वकाय नमो स्तु ते । आचमनम् ॥ दधि क्षौद्रं घृतं
 शुद्धं कपिलायाः सुगंधि यत् । सुस्वादु मधुरं शैरे मधुपर्कं गृहाण मे । मधुपर्कम् । पुनराचमनम् ॥ पयो दधि घृतं चैव श-
 कंरामधुसंयुतम् । पंचामृतेन स्नपनं लक्ष्मीकांत नमो स्तु ते । पंचामृतम् ॥ मंदाकिनी गौतमी च यमुना च सरस्वती । ताभ्यः स्ना-
 नार्थमानीतं गृहाण शिशिरं जलम् । स्नानम् ॥ शुद्धजांबूनप्रख्ये तडिद्रासुरोचिषी ॥ मयोपपादिते तुभ्यं वाससी प्रतिगृह्यताम् । वस्त्र-
 युग्मम् ॥ यज्ञोपवीतंसहजं । यजोपवीतम् ॥ किरीटकुण्डलादीनि कांचीवल्लययुग्मकम् । कौस्तुभं वनमालां च भूषणानि गृहाण भो ।
 भूषणानि ॥ मलयाचलसंभूतं घनसारंगमनोहरम् । हृदयानंदनं चारुचंदनं प्रतिगृह्यताम् । चंदनम् ॥ अक्षताश्च सुरश्रेष्ठाः । कुंकुमाक्षतान् ॥ सा-
 ल्तीचंपकादीनि यूथिकाबकुलानि च । तुलसीपत्रमिश्राणि गृहाण सुरसत्तम । पुष्पाणि ॥ अथांगपूजा ॥ अघनाशनाय नमो पादौष्ठम् । वा-
 मनाय ० गुल्फौष्ठम् । शौरये ० जंघे ० ॥ वैकुण्ठवासिने नमो ० ऊरू ० । पुरुषोत्तमाय ० मेढ्रू ० । वासुदेवाय ० कटी ० । हृषीकेशाय ० नाभि ० । माधवा-
 य ० हृदयं ० । मधुसूदनाय ० कंठं ० । वराहाय ० बाहू ० । नृसिंहाय हस्तौ ० । दैत्यसूदनाय ० सुखं ० । दामोदराय ० नासिकां ० । पुंडरिका-

न्वसु ७२ कस्यचित्त्वथ वैश्यस्य देहमाविश्य संस्थितः । सह तेनैव सप्राप्तो मयुरां पुण्यदां पुरीम् ७३ तत्रत्यै रक्षकैः सो ऽय तद्देहानु
 बहिष्कृतः । वध्नाम विपिनं सोऽपि ऋषीणामाश्रमेष्वपि ७४ कदाचिद्देवयोगेन मम जन्माष्टमीदिने । क्रियमाणां महापूजां वतिभिर्मुनि
 भिरिज्जैः ७५ रात्रौ जागरणं चैव नामसंकीर्तनादिभिः । ददर्श सर्वं विधिवच्छुश्राव च हरेः कथाः ७६ निष्यापस्तत्सणादेव शुद्धनिर्मल
 मानसः । प्रेतदेहं समुत्सृज्य विष्णुलोकं विमानम् ७७ मम इतैः समानीतो दिव्यभोगसमन्वितः । मम सान्निध्यमापन्नो व्रतस्यास्य प्र
 भावतः ७८ नित्यमेव व्रतं चैतत्पुराणे सार्वकालिकम् । गीयते विधिवत्सम्यङ्मुनिभिस्तत्त्वदर्शिन्यैः ७९ सार्वकालिकमेवैतत्कृत्वा कामान्
 वाप्नुयात् । एतत्ते सर्वमाख्यात व्रतानामुत्तमं व्रतम् । मम सान्निष्यकृद्राजन्तिकं भूय धोतुमिच्छसि ८० ॥ इति कथा ॥ ॥ युधिष्ठिर उ० ।
 उद्यापनविधिं ब्रूहि सर्वदेवदयानिधे । येन संपूर्णतां याति व्रतमेतदनुत्तमम् ॥ श्रीकृष्ण उवाच । पूर्णां तिथिमनुग्राह्य वित्तचिंतादिसंयुतः ।
 पूर्वशुश्रेकमकाशीं स्वपन्मां संस्मरन्बुद्धिः ॥ प्रातस्तयाय संस्तृत्य पुण्यश्लोकान्समाहितः । निर्वर्त्याविश्यकं कर्म ब्राह्मणान्स्वस्ति वाचयेत् ॥
 दृढमानीय धर्मज्ञं वेदवेदांगपारागम् । वृणुयादृत्विजं चैव वस्त्रालकरणादिभिः ॥ पक्वेन वा तदर्धेन तदर्थार्धेन वा पुनः । शक्त्या वापि
 नृपथेऽथ वित्तशाल्यविवर्जित ॥ सौवर्णीं प्रतिमां कार्यां पाद्याभ्यां च मनीयकम् । पात्रं सपाद्य विधिवत्पूजापकरणं तथा ॥ गोचर्ममात्रं स
 लिप्य मध्ये मंदलमाचरेत् । ब्रह्माद्या देवतास्तत्र स्थापयित्वा प्रपूजयेत् ॥ मंदपं रचयेत्तत्र कदलीस्तममभितम् । चमुद्रोऽरसमोपेत फल
 पुष्पादिशोभितम् ॥ वितानं तत्र बध्नीयाद्विचित्रं चैव शोभनम् । मंदले स्थापयेत्कुम्भं तात्रं वा मृन्मयं शुभिम् ॥ तस्योपरि न्यसेत्पात्र
 राजतं वणव तु वा । वाससा ऽऽच्छाद्य कौतेय पूजयेत्तत्र मां भुवः ॥ उपचारैः षोडशभिर्मित्रैस्तैः समाहितः । ध्यात्वावाद्यामृतीकृत्य स्वाग

शतं हुत्वा ततः पुरुषसूक्तः । इदं विष्णुरिति प्रोक्ता जुहुयाद्वे घृताहुतीः ॥ होमशेषं समाप्याथ पूर्णाहुतिमतः परम् । आचार्यं पूजयेद्भ-
 क्त्या भूषणाच्छादनादिभिः ॥ गामेकां कपिलां दद्याद्भूतसंपूर्णहेतवे । पयस्विनीं सुशीलां च सवत्सां सगुणां तथा ॥ स्वर्णशृंगीं रौप्य-
 खुरीं कांस्यदोहानिकायुताम् । रत्नपुच्छां ताम्रपृष्ठीं कंठे घंटासमन्विताम् ॥ वस्त्रच्छन्नां दक्षिणाह्वामेवं संपूर्णतां यजेत् । कपिलाया अ-
 भावे तु गौरन्यापि प्रदीयते ॥ ततो दद्याच्च ऋत्विग्भ्यो अन्येभ्यश्च यथार्हतः । ब्राह्मणान् भोजयित्वाऽथ भुञ्जीत सह बंधुभिः ॥ एवं कृते
 महाराज व्रतोद्यापनकर्मणि । निःपापस्तत्क्षणादेव जायते विबुधोपमः ॥ पुत्रपौत्रसमायुक्तो धनधान्यसमन्वितः । भुक्त्वा भोगांश्चिरं काल-
 मंते मम पुरं व्रजेत् ॥ इति श्रीभविष्यपुराणे कृष्णशुद्धिसंवादे जन्माष्टमीव्रतोद्यापनं संपूर्णम् ॥ ॥ अथ भाद्रशुक्लाष्टम्यां ज्येष्ठर्क्षे ज्येष्ठाव्रतम् ॥
 इदं च ज्येष्ठायोगवशेन परविद्धायां पूर्वविद्धायां वा कार्यम् । दिनद्वये तद्योगे पौर्व, पूर्वैद्यु रात्रौ तद्योगे पूर्वा । ज्येष्ठापूजनं लैंगे- कन्यास्थाकार्कष्ट-
 मी शुद्धा ज्येष्ठर्क्षे महती स्मृता । अलक्ष्मीपरिहाराय ज्येष्ठां तत्र प्रपूजयेत् ॥ कन्यार्कयोगोऽत्र केवलस्तावक एव । मासस्तु भाद्रपदश्चांद्र एव ग्राह्यः ।
 मासि भाद्रपदे शुक्ले पक्षे ज्येष्ठर्क्षसंयुते । यस्मिन्कस्मिन्दिने वापि ज्येष्ठादेवीं प्रपूजयेत् ॥ हेमाद्रौ- नवम्या सह कार्या स्यादष्टमी नात्र सं-
 शयः । मासि भाद्रपदे शुक्ले पक्षे ज्येष्ठर्क्षसंयुता ॥ रात्रौ यस्मिन्दिने कुर्याज्ज्येष्ठायाः परिपूजनम् । यस्मिन्दिने भवेज्ज्येष्ठा मध्याह्नाद्बर्ध्वम-
 प्यणुः । तस्मिन्हविष्यं पूजा च न्यूना चेत्पूर्ववासरे ॥ पूजादिनात्पूर्वदिने अनुराधायामावाहनमुत्तरदिने पूजनं मूले च विसर्जनम् ॥ त-
 थाच स्कांदि- मैत्रेणावाहयेद्देवीं ज्येष्ठायां तु प्रपूजयेत् । मूले विसर्जयेद्देवीं त्रिदिनं व्रतमुत्तमम् ॥ अथ पूजा ॥ तिथ्यादि संकीर्त्य मम
 मृतबंध्यादिदोषपरिहारार्थं पुत्रपौत्रादिवृद्धये दरिद्रनाशार्थं यथामीलितोपचारैः ज्येष्ठापूजनं करिष्ये । इति संकल्प्य ॥ त्रिलोचनां शुक्लदंतीं

क्षाय० नेत्रे । गरुडचक्राय० श्रोत्रे० । गोविंदाय० ललाट० । अभ्युताय० शिरःपु० । कृष्णाय० सर्वांगपू० ॥ अथ परिवारदेवतापूजा ॥
 देवकीं वसुदेवं च रोहिणीं सवलां तथा । सात्यकिं चोद्धवाक्षूबुधसेनादियादवान् । नंदं यशोदां तत्काले प्रसूता गोपगोपिका । का
 लिंदीं कालियं चैव पूजयेन्नाममन्त्रत । इति ॥ वनस्पतिसिद्धोत्तं कालागरुसमन्वितम् । धूप गृहाण गोविंद गुणसागर गोपते । धूपम् ॥
 आभ्यचवर्तिसयुक्त० । दीपम् ॥ शाल्योदन पायस च सिताघृतविमिश्रितम् । नानापक्वान्नसयुक्तं नैवेद्य प्रतिगृह्यताम् । नैवेद्यम् ॥ मध्येपा०
 उत्तरापोशनादीनि ॥ इदं फल० । फलम् ॥ पूर्णो फल० । तांबूलम् ॥ हिरण्यगर्भं० । दक्षिणाम् ॥ नीराजयेत्ततो भक्त्या मगल समुदीर
 यन् । जयमगलनिर्घर्षिर्देवदेव समर्चयेत् । नीराजनम् ॥ दत्त्वा पुष्पांजलिं चैव प्रदक्षिणपुरःसरम् । प्रणमेद्ब्रह्मदूमी भक्तिप्रदः पुनः पु-
 नः । स्तुत्वा नानाविधैः स्तोत्रैः प्रार्थयित्वा जगत्पतिम् ॥ नमस्तुभ्यं जगन्नाथ देवकीतनय प्रभो ॥ वसुदेवात्मजानत यशोदानदवर्द्धन ।
 गोविंद गोङ्गलाधार गोपीकांत नमोस्तु ते ॥ ततस्तु दापयेदर्थ्यमिदोऽस्त्यतः शुचिः । कृष्णाय प्रथम दद्याद्देवकीसहिताय च । नारिके
 लेण शुद्धेन दद्यादर्घ्यं विचक्षण ॥ कृष्णाय परया भक्त्या शंखे कृत्वा विधानतः ॥ जात कसवचार्याय भूमारोत्तारणाय च । गृहा
 णार्घ्यं मया दत्त देवकीसहितो हरे । कृष्णार्घ्यमन्त्रः ॥ शंखे कृत्वा ततस्तोय सपुष्पफलचदनम् । जानुभ्यामवर्ति गत्वा चद्रायार्घ्यं निवे
 दयेत् ॥ क्षीरोदार्यवसभृत ह्यत्रिगोत्रसमुद्रन । गृहाणार्घ्यं मया दत्त रोहिण्या सहितः प्रभो ॥ ज्योत्स्नापते नमस्तुभ्यं नमस्ते ज्योतिषां
 पते । नमस्ते रोहिणीकांत गृहाणार्घ्यं नमोस्तु ते । चद्रार्घ्यमन्त्रः ॥ इत्थं संप्राप्य देवेशं रात्रौ जागरण चरेत् । गीतन्
 त्पदिना चैव पुराणश्रवणादिभिः ॥ प्रत्यूपे विमले स्नात्वा पूजयित्वा जगद्गुरुम् । पायसेन तिलाब्धैश्च मूलमंत्रेण भक्तिः ॥ अष्टोत्तर-

शतं हुत्वा ततः पुरुषसूक्तः । इदं विष्णुरिति प्रोक्ता जुहुयाद्वे घृताहुतीः ॥ होमशेषं समाप्याथ पूर्णाहुतिमतः परम् । आचार्यं पूजयेद्ब्र-
 त्तया भूषणाच्छादनादिभिः ॥ गामेकां कपिलां दद्याद्व्रतसंपूर्णहेतवे । पर्यस्विनी सुशीलां च सवत्सां सगुणां तथा ॥ स्वर्णभृगीं रौप्य-
 खुरीं कांस्यदोहनिकायुताम् । रत्नपुच्छां ताम्रपृष्ठीं कंठे घंटासमन्विताम् ॥ वस्त्रच्छन्नां दक्षिणाढ्यामेवं संपूर्णतां यजेत् । कपिलाया अ-
 भावे तु गौरन्यापि प्रदीयते ॥ ततो दद्याच्च ऋत्विग्भ्यो अन्येभ्यश्च यथार्हतः । ब्राह्मणान् भोजयित्वाऽथ भुञ्जीत सह वंधुभिः ॥ एवं कृते
 महाराज व्रतोद्यापनकर्मणि । निःपापस्तत्क्षणादेव जायते विबुधोपमः ॥ पुत्रपौत्रसमायुक्तो धनधान्यसमन्वितः । भुक्त्वा भोगांश्चिरं काल-
 मते मम पुरं व्रजेत् ॥ इति श्रीभविष्यपुराणे कृष्णबुधिरसंवादे जन्माष्टमीव्रतोद्यापनं संपूर्णम् ॥ ॥ अथ भाद्रशुक्लाष्टम्यां ज्येष्ठर्क्षे ज्येष्ठाव्रतम् ॥
 इदं च ज्येष्ठायोगवशेन परविद्धायां पूर्वविद्धायां वा कार्यम् । दिनद्वये तद्योगे पैरव, पूर्वैर्द्यू रात्रौ तद्योगे पूर्वा । ज्येष्ठापूजनं लैंगे- कन्यास्थार्काष्ट-
 मी शुद्धा ज्येष्ठर्क्षे महती स्मृता । अलक्ष्मीपरिहाराय ज्येष्ठां तत्र प्रपूजयेत् ॥ कन्यार्कयोगोऽत्र केवलस्तावक एवामासस्तु भाद्रपदश्चांद्र एव ग्राह्यः ।
 मासि भाद्रपदे शुक्ले पक्षे ज्येष्ठर्क्षसंयुते । यस्मिन्कस्मिन्दिने वापि ज्येष्ठादेवी प्रपूजयेत् ॥ हेमाद्रौ- नवम्या सह कार्या स्यादष्टमी नात्र सं-
 शयः । मासि भाद्रपदे शुक्ले पक्षे ज्येष्ठर्क्षसंयुता ॥ रात्रौ यस्मिन्दिने कुर्याज्येष्ठायाः परिपूजनम् । यस्मिन्दिने भवेज्येष्ठा मध्याह्नादूर्ध्वम-
 प्यणुः । तस्मिन्हविष्यं पूजा च न्यूना चेत्पूर्ववासरे ॥ पूजादिनात्पूर्वदिने अनुराधायामावाहनमुत्तरदिने पूजनं मूले च विसर्जनम् ॥ त-
 थाच स्कांदे- मैत्रेणावाहयेद्देवीं ज्येष्ठायां तु प्रपूजयेत् । मूले विसर्जयेद्देवीं त्रिदिनं व्रतमुत्तमम् ॥ अथ पूजा ॥ तिथ्यादि संकीर्त्य मम
 मृतबंधादिदोषपरिहारार्थं पुत्रपौत्रादिवृद्धये दरिद्रनाशार्थं यथामीलितोपचारैः ज्येष्ठापूजनं करिष्ये । इति संकल्प्य ॥ त्रिलोचनां शुक्लदंतौ

विध्वर्त्ती काचनीं तनुम् । विरक्तां रक्तनयनां ज्येष्ठां ध्यायामि सुंदरीम् ॥ पद्मेहि त्वं महामागे सुरासुरनमस्कृते । ज्येष्ठा त्वं
 सर्वदेवानां मत्समीपगता भव । आवाहनम् ॥ श्वेतसिंहासनस्था त्व श्वेतवस्त्रैरलंकृता ॥ वरद पुस्तकं पाशं विधत्स्यै ते नमो नमः । आस-
 नम् ॥ ज्येष्ठे श्रेष्ठे तपोनिष्ठे धर्मिष्ठे सत्यवादिनि । समुद्रमथनोत्पन्ने पाथं युद्धं नमो ऽस्तु ते । पाथम् ॥ श्रीस्वढकर्पूरयुत तोयं पुष्पेण स-
 युतम् । युहाणार्घ्यं मया दत्त ज्येष्ठादेवि नमो ऽस्तु ते । अर्घ्यम् ॥ ज्येष्ठायै ते नमस्तुभ्य श्रेष्ठायै ते नमो नमः । श्रेष्ठे श्रेष्ठे तपोनिष्ठे ब्रह्मिष्ठे
 सत्यवादिनि । आचमनीयम् ॥ पयो दधि घृत चैव क्षौद्रशर्करयाऽन्वितम् । पंचासृत मयानीत स्नान गृह्य सुरेश्वरि । पंचासृतम् ॥ मदा
 किन्याः समानीत हेमामोरुहवासितम् । स्नानार्थं ते मयानीत स्नान कुरु जगन्भये । स्नानम् ॥ सुक्ष्मतंतुमवे श्वेते धौते निर्मलवारि-
 णा । वारणे लोकलज्जाया वाससी प्रतिगृह्यताम् । वस्त्रयुग्मम् ॥ आचमं ॥ हरिद्रा कुकुमं चैव कठसुत्रं च ताढकम् । सिंदूरं क
 ज्जलं चारु पट्टसौभाग्यं गृहाण मोः । सौभाग्यद्वयम् ॥ श्रीस्वढचदनं ॥ अक्षतान् ॥ नूपुरौ मेखला कांची कंकणानि
 सुरोभने । नासिकायां मया दत्ता मुक्ता कांचनसयुता । भर्तृकारान् ॥ चपकादिसुगंधीनि० पुष्पाणि ॥ वनस्पतिरसो० । द्रूपम् ॥ सा
 ग्यचवर्ति० । दीपम् ॥ गोधूमपिष्टशाल्यादितडुलानां च कारयेत् । स्वाद्यः प्रसूतिमात्रास्तु धूरिका घृतपाचिताः । शाल्व्योदनं सुपयुक्तं दधि
 दुग्धं घृतं तथा । नानाव्यजनसयुक्तं नैवेद्यं प्रति० । नैवेद्यम् ॥ मज्जेषा० उत्तरापो० हस्तप्र० मुखप्र० । करोद्धर्तनम् । फलम् । तावूलम् ।
 हिरण्यगर्भेति दक्षिणाम् । नीराजनम् । प्रदक्षिणाम् । नमस्कारम् ॥ शार्ङ्गनाणान्नसङ्गारिमासतोमसुद्रेः । अन्यैरप्यायुधैर्युक्तां ज्येष्ठं त्वा-
 मर्षयाम्यहम् । पुष्पांजलिम् ॥ एव लक्ष्मीस्त्व महादेवी त्वं ज्येष्ठे सर्वदा ऽमरेः । पूजितासि मया देवि वरदा भव मे सदा । प्रार्थना ॥

इति पूजाविधिः ॥ अथ कथा ॥ युधिष्ठिर उवाच । मृतवंध्या तु या नारी काकवंध्या तथा परा । गर्भस्त्रावी तृतीया च नानादोषैस्तु
 दूषिता ॥ निर्धनाश्च नरा ये वै दारिद्र्येण हताश्च ये । कर्मणा केन मुच्यंते तन्मे ब्रूहि जनार्दन ॥ श्रीकृष्ण उवाच । मा-
 सि भाद्रपदे शुक्ले पक्षे ज्येष्ठा यदा भवेत् । रात्रौ जागरणं कुर्याद्रीतवादित्रनिस्वनेः । एवं विधिविधानज्ञो एभिर्मन्त्रैश्च पूज-
 येत् ॥ एहोहि त्वं महाभागे सुरासुरनमस्कृते । ज्येष्ठसि सर्वदेवानां मत्समीपं गता भव ॥ श्वेतसिंहासनस्था त्वं श्वेतवस्त्रैरलं-
 कृता । वरदं पुस्तकं पाशं विभ्रतै ते नमोनमः ॥ ज्येष्ठे श्रेष्ठे तपोनिष्ठे धर्मिष्ठे सत्यवादिनि । समुद्रमथनोत्पन्ने ज्येष्ठायै ते न-
 मो नमः ॥ शार्ङ्गबाणाब्जखड्गारिप्रासतोमरसुदरैः । अन्यैरप्यायुधैर्युक्तां ज्येष्ठे त्वामर्चयाम्यहम् ॥ त्वं लक्ष्मीस्त्वमुमादेवी त्वं ज्येष्ठे
 सर्वदाऽमरैः ॥ पूजिताऽसि मया देवि वरदा भव मे सदा । प्रार्थना ॥ पुत्रदारविवृद्ध्यर्थं लक्ष्म्याश्चैव विवृद्ध्ये । अलक्ष्म्याश्च विना-
 शाय सर्वकालं द्विजोत्तम ॥ गुरुं संपूजयेद्भक्त्या वस्त्रैराभरणादिभिः ॥ ततो द्वादश वर्षाणि पूजनीया प्रयत्नतः । यावज्जन्म तथा पूर्वं वि-
 धिना ऽनेन मानवैः ॥ ददाति वित्तं पुत्रांश्च अर्चनीया सदा स्त्रिया । अनेन विधिना युक्तो यो हि पूजयते नरः ॥ ज्येष्ठां तु पूजयेन्नारीं
 तस्या लक्ष्मीर्विवर्द्धते । वंध्या तु लभते पुत्रान् दुर्भगा सुभगा भवेत् ॥ एवं विधिविधानेन ज्येष्ठादेवीं समर्चयेत् । विघ्नास्तस्य प्रणश्यंति
 यथाऽप्सु लवणं तथा ॥ तथा ग्राह्यं कुरुश्रेष्ठ ज्येष्ठायाः शोभनव्रतम् । नीराजने कृते चैव दीपो ग्राह्यः सुभक्तितः ॥ नैवेद्यसहितं प्राश्य
 व्रती त्वग्रे युधिष्ठिर । गुडहस्तात्सदा ग्राह्यो दीपः प्रज्वलितो महान् ॥ व्रतस्थो भक्तियुक्तश्च शुचिः प्रयतमानसः । अनेन विधिना चैव

व्रत कार्यं युधिष्ठिर ॥ ज्येष्ठा नाम परा देवी शुक्तिशुक्तिप्रदायिनी । यस्तां पूजयते राजन् तस्मै सर्वं प्रयच्छति ॥ इति भविष्ये कथा ॥ ॥
 अथ स्कन्दि- । कृष्ण उवाच । मासि भाद्रपदे श्रुक्ते पक्षे ज्येष्ठसंयुते । तस्मिन्दिने व्रती कुर्याद्विधवाः परिपूजनम् ॥ तत्राष्टम्यां यदा वारो
 मानोर्गर्भक्षमेव च । नीलज्योतिरिति सा प्रोक्ता दुर्लभा बहुकालिकी ॥ कृतस्नानो नरः कुर्यात्तस्याभन्यत्र वा दिने । भक्तियुक्तं शुचिः कु
 र्याज्येष्ठादेव्यास्तु पूजनम् ॥ जलाशयास्तु पूर्वेषुरानयेत्पच शर्कराः ॥ देवीरूपं च तत्रैव कृत्वा वा स्थापयेत्ततः । गोमयेनोपलिप्ते च हैर्मि
 वा कारयेद्बुधः ॥ स्थापयेद्वाजतीं ताम्घ्नीं लेख्या वा पटकुम्भयोः । आवाहयेत्ततो देवीमयवा पुस्तकेऽपि वा ॥ त्रिलोचनां शुद्धतीं बि
 धतीं राजतीं तनुम् । विरक्तां रक्तनयनां ज्येष्ठाभावाहयाम्यहम् ॥ इतिमंत्रेण तां देवीमावाह्यं सकृती व्रती । स्नानं दद्यात्तथा यच्च पाद
 योक्तमयोर्द्विज ॥ श्रीसहस्रर्क्षरयुतं दद्यादध्वं च भक्तिः । पञ्चामृतं तथा स्नानं निर्मलेन जलेन च ॥ वस्त्रं गंधं तथा पुष्पं धूपदीपादिकं
 च यत् । पूजयित्वा च सीमाग्यैर्ब्रह्मैर्नानाविधैः शुभैः ॥ गोघ्नमशालितं ब्रूतेर्नानाद्रव्यैश्च निर्मितम् । कृत्वा प्रसूतमात्रास्तु पुरिकां हृतया
 धिता ॥ भक्त्या मया सुरेशानि यदन्नं दीयते तव । तद्वहाण महादेवि ज्येष्ठे श्रेष्ठे नमोऽस्तु ते ॥ निवेदनीयं यत्किञ्चिद्वाह्ये प्रयत्न
 त । ततः स्तुत्वा महादेवीं सर्वकामफलप्रदाम् ॥ ज्येष्ठायै ते नमस्तुभ्य श्रेष्ठायै ते नमो नमः । ज्येष्ठे श्रेष्ठे तपोनिष्ठे धर्मिष्ठे सत्यवादि
 नि ॥ ततः क्षमाप्य तां देवीं स्तुवीत स्तवनोत्तमैः । ब्राह्मणान्भोजयेत्पश्चात्तुवासिन्यस्ताया बहु ॥ दास्यो दासाश्च समोजया दीनाधिकपणा
 स्तथा । देवीं विप्रमनुज्ञाप्य स्वयं मुंजीत वाग्यतः ॥ भक्षयित्वा तथाऽऽभ्यर्च्य देवीं नत्वा पुनः पुनः । शयीत ब्रह्मचर्येण कुर्यात्प्रातर्विसर्जनम् ॥ ए-

वमेव प्रकुर्याद्वि व्रतं तु परिवत्सरम् । ज्येष्ठा विसर्जनंति तु शर्करां वारिणि क्षिपेत् ॥ दध्योदनं तथा साकं देयं स्वस्य शुभासये । ज्येष्ठे देवि नमस्तुभ्य-
 मलक्ष्मीनाशहेतवे । पुनरेहि वत्सरांते मम गेहे शुभप्रदे ॥ एवं संप्राप्त्य तां देवीं गीतवाद्यपुरःसरैः । अपूपवटकान्दद्याद्ब्राह्मणेभ्यस्ततो द्विज ॥
 कुर्यादेवं प्रयत्नेन सायं वाथ विसर्जयेत् । विद्यार्थी प्राप्तयाद्विद्यां स्त्रीकामः स्त्रियमेव च ॥ लक्ष्मीवान् जायते मर्त्यः स्त्री तु मोदेत भर्तारि ।
 विनायकेन सहितां देव्याः कुर्याद्विसर्जनम् ॥ सौवर्णीं राजतीं ताम्रीं मृण्मयीं वापि शक्तिः । व्रतं स्वयं च कृतवान् सिद्धं चाप्यकृतार्हणः ॥
 देव्या महत्त्वं कथितं तवेदं विधिश्च मंत्रार्चनसंयुतस्तथा । मंत्रोपि सायुज्यकरो व्रतस्य तथा मया ते कथितं सदैव ॥ ॥ अथोद्यापनम् । यस्याः
 सिंहो रथे युक्तो व्याघ्रश्चापि महाबलः । ज्येष्ठामहमिमां देवीं प्रपद्ये शरणं शुभाम् ॥ तामग्निवर्णातिपसाज्वलंतीमित्यावाह्य । आपोहिष्ठेति तिसृ-
 भिः हिरण्यवर्णेति च तिसृभिरभिषिचेत् ॥ कृत्वा चाष्टदलं पद्मं स्थापयेत्तत्र स व्रती । नाममंत्रेण कुर्वीत पाद्यमर्घ्यमथासनम् । स्नानमाच-
 मनं चैव मधुपर्कश्च कंचुकी । वस्त्रगंधाक्षताः पुष्पघण्टाक्षताः प्रयत्नतः ॥ नैवेद्याचमनीयं च करोद्धर्तनकं शुभम् ॥ तांबूलदक्षिणादानं ततो
 नीराजयेच्छुभाम् ॥ स्थापिते ऽग्नौ ततः पश्चाद्भोममष्टोत्तरंशतम् । द्रव्यैर्दधिमधुक्षीरघृतैः कुर्यात्प्रयत्नतः । तर्पणं च ततः कुर्यादिभिमंत्रैर्वि-
 चक्षणः ॥ ज्येष्ठायै० श्रेष्ठायै० सत्यायै० कलिनाशिन्यै० विद्यायै० वैनायक्यै० तपोनिष्ठायै० श्रियै० कृष्णायै० ब्रह्मिष्ठायै० ॥ विसृज्य
 च ततो देवीं ब्राह्मणाय निवेदयेत् । व्रतांते प्रतिमां दद्यात्सौवर्णीं पलसंमिताम् ॥ कृष्णवस्त्रेण संयुक्तामाचार्याय निवेदयेत् । वस्त्राभ-
 रणमाल्यादिलेपनैः पूजयेद्विजम् ॥ प्रणिपत्य ततः पश्चात्तस्मै सर्वं निवेदयेत् । अनेन विधिना यस्तु ब्राह्मणानां चतुष्टये ॥ ब्राह्मणान्भो-
 जयेत्पश्चात्स्वयं भुंजीत वाग्यतः । ब्राह्मणांश्च ततो नत्वा याचयेत्सर्वमंगलम् । एवं सुवासिनी भोज्याः पूज्याः सर्वसमृद्धये ॥ एवं कृते

व्रते सम्यक् सर्वशांतिः प्रजायते । धनधान्यसमृद्धिश्च क्षारोग्यं भवति पुत्रम् ॥ इति श्रीभवि० पु० ज्येष्ठदेवीव्रतोद्यापनं सपूर्णम् ॥ ॥
 तत्रैव भाद्रशुक्लाष्टम्यां दूर्वाष्टमीव्रतम् ॥ सा पूर्वा श्राद्धा । आवणी बुर्गनवमी दूर्वाष्टमिद्विताशनी । पूर्वविद्या तु कर्तव्या शिवरात्रिविधेर्दिनम्
 -इति वृद्धयमवचनात् ॥ शुक्लाष्टमी तिथिर्यां तु मासि भाद्रपदे भवेत् । दूर्वाष्टमीति विज्ञेया नोत्तरा सा विधीयते-इति हेमाद्रि ॥ मुहूर्ते
 रोहिणेष्टम्यां पूर्वा वा यदि वा परा । दूर्वाष्टमी तु सा कार्या ज्येष्ठां मूलं च वर्जयेत् । इत्युक्तम् ॥ तत्पूर्वत्र ज्येष्ठा मूलयोगे कर्मकाल-
 व्याप्त्यभावे च द्रष्टव्यम् । दूर्वाष्टमी सदा त्याज्या ज्येष्ठा मूलक्षसयुता । तथाच- प्राप्ते भाद्रपदे मासि शुक्लाष्टम्यां तु भारत । दूर्वाभ्य
 र्जयेद्भक्त्या ज्येष्ठा मूलं च वर्जयेत् । ऐंद्रक्षे पूजिता दूर्वा इत्यपत्यानि नान्यथा । भर्तुरायुर्हरा मूले तस्मात्तां परिवर्जयेत्-इति मदनरत्ने
 स्कांदे ॥ शुक्ले भाद्रपदे मासि दूर्वासन्ना तथाऽष्टमी । सिंहाकं एव कर्तव्या न कन्याकं कदाचन । सिंहस्ये सोत्तमा सूर्ये ऽनुदिते मुनिस-
 त्तम-इति मदनरत्ने स्कांदोक्तः ॥ अगस्त्य उदिते ताव पूजयेदनुतोद्भवाम् । वैषव्यं पुत्रशोकं च दराजन्मानि पंच च -इति तत्रैव दोषो
 क्तः ॥ यदा तु भाद्रशुक्लाष्टम्यां अमस्त्योदयस्तदा तत्पूर्वं कृष्णाष्टम्यां कार्यम् । शुक्लपक्षमात्रे ऽपि पौर्णिमांतमासेन भाद्रपदमात्रलामा
 त् । यदा तु भाद्रपदो ऽधिकस्तदा सिंहाकं एवेति उदाहृतवचनात् ॥ अधिमासे तु सप्तमे नमस्य उदये मुनेः । अवगिव व्रतं कार्य
 परतो ननु कुत्रापि-इति निर्णयदीपके ॥ स्कांदाद्याधिके एव कर्तव्यम् । इदं स्त्रीणां नित्यम् । या न पूजयते दूर्वा मोहादिह यथाविधि ।
 स्त्रीणि जन्मानि वैषव्यं लभते नात्र सशयः । तस्मात्सपूजनीया सा प्रतिवर्षं वधूजनैः -इति पुराणसमुच्चयात् । यदा तु ज्येष्ठादिक विनाष्टमी सर्वथा
 न कम्प्यते तदा तत्रैवोक्तम् । कर्तव्या वैक्रमकेन ज्येष्ठा मूल यदा भवेत् । ज्येष्ठामभ्यर्चयेद्भक्त्या न वैष्य दिवसं नयेत्-इति मविष्योत्तरेऽनुक्त

ल्पेनानुष्ठानं, नतु सर्वतोऽलोपः ॥ ॥ अथ दूर्वाष्टमीव्रतं हेमाद्रौ भविष्ये-ब्रह्मन्भाद्रपदे मासि शुक्लाष्टम्यामुपोषितः । पूजयेच्छंकरं भक्त्या यो नरः
 श्रद्धयान्वितः । स याति परमं स्थानं यत्र देवस्त्रिलोचनः ॥ गणेशं पूजयेद्यस्तु दूर्वया सहितं मुने । फलैश्च सकलेर्दिव्यैर्गंधपुष्पैर्वि-
 लेपनैः ॥ दूर्वां पूज्य तथेशानं मुच्यते सर्वपातकैः । शुचौ देशे प्रजातायां दूर्वायां ब्राह्मणोत्तम । स्थाप्य लिङ्गं ततो गंधैः पुष्पैर्धूपैः समर्चयेत् ।
 स्वर्नूरैर्नारिकेलैश्च मातुलिङ्गफलैस्तथा ॥ पूजयेच्छंकरं भक्त्या दूर्वायां विधिवद्भिज । दध्यक्षतेर्द्भिजश्चेष्ट अर्घ्यं दद्यान्त्रिलोचने ॥ दूर्वाशमी-
 भ्यां संपूज्य मानवः श्रद्धयान्वितः । स वै सुकृतजन्मा स्यात्सर्वदेवैस्तु वंदितः ॥ विद्यां प्राप्नोति विद्यार्थी पुत्रार्थी पुत्रमाप्नुयात् ॥ ध-
 र्मानाप्नोति धर्मार्थी कन्यार्थी लभते च ताम् ॥ मनसा यद्यदिच्छेत तत्तदाप्नोति मानवः । य एवं पूजयेद्दूर्वां भूतेशं मानवः फलैः ॥
 सप्तजन्मजपापैर्धैर्मुच्यते नात्र संशयः । कृतोपवासः सप्तम्यमाष्टम्यां पूजयेच्छिवम् ॥ दूर्वासमेतं विप्रेन्द्र दध्यक्षतफलैः शुभैः ॥ दूर्वामंत्रः-
 त्वं दूर्वे ऽमृतजन्मा ऽसि वंदितासि सूरसि । सौभाग्यं संततिं देहि सर्वकार्यकरी भव ॥ यथा शास्त्राप्रशाखाभिर्विस्तृता ऽसि महीतले ।
 तथा विस्तृतसंतानं देहि त्वमजरामरे ॥ तालिङ्गमंत्रैरीशानमर्चयेत्प्रयतः शुचिः । ततः संपूजयेद्भिप्रान् फलैर्नानाविधैर्द्भिज ॥ अनग्निपक्वम-
 श्रीयादन्नं दधि फलं तथा । अक्षारलवणं ब्रह्मन्नाश्रीयान्मधुनान्वितम् ॥ दद्यात्फलानि विप्रेषु फलहारः स्वयं भवेत् । प्रणम्य शिरसा
 दूर्वां शिवं शिवमुपाश्रुते ॥ एवं यः कुरुते भक्त्या महादेवस्य पूजनम् । गणत्वं यात्यसौ ब्रह्म मुच्यते ब्रह्महृत्यया ॥ एवं पुण्या पापह-
 रा ह्यष्टमी दूर्वसंज्ञिता । चतुर्णामपि वर्णानां स्त्रीजनानां विशेषतः ॥ इति हेमाद्रौ भविष्योक्तदू० व्रतम् ॥ ॥ अथाद्रित्यपुराणे दू० व्रतम् ॥

तत्र श्रीपूजनमुक्तम् । शुद्धाष्टम्यां तु संप्राप्ते मासि माद्रपदे तथा । दूर्वा प्रशस्ता सुश्वेतासुतराशाभिगामिनी ॥ पूजयेद्बृहमानीय गंध-
 मार्यानुलेपनैः । फलेर्मूलेस्तथा चैव वृषदीपैश्च पूजयेत् ॥ अनग्निपक्क यत्सर्वं त्रैवेद्यां च कर्तव्यं च तथा ब्रह्मभूमिपक्क विसर्जयेत् ॥
 दूर्वाक्षुरस्यां संपूज्य प्रतिमां शकरस्य च । योवन स्थिरमायाति यत्र यत्राभिजाते ॥ मविष्योत्तरेषु विशेषः—अष्टम्यां फलपुष्पैश्च स्वर्जुरेना
 रिवैरकैः । द्वादशामोदकपिष्टैश्च दाढिर्देवदेरस्तथा ॥ नारिर्गैर्बुधैर्देवैश्चैव तथैव नीजप्ररकैः । दध्यक्षतैः सनोभिश्च द्यूपैरेव सदीपकैः ॥ मन्त्रेणानेन
 राजेन्द्र मृणुष्यावहितो नृप । दत्त्वा पिष्टानि विप्रेभ्यः फलं च विविध प्रभो ॥ तिलपिष्टकोग्रमचान्यपिष्टानि पांढव । भोजयित्वा सुहृन्मित्र
 स्वयं वधुजनैस्तथा ॥ ततो सुजीत तन्त्रेण स्वयं भद्रासमन्वितः । कर्तव्यां चैकभक्तेन ज्येष्ठामूल यदा भवेत् ॥ दूर्वामम्यचर्चयेद्ब्रह्मत्तया
 न वध्यं दिवस नयेत् । पक्षे माद्रपदस्यैवं शुद्धाष्टम्यां युधिष्ठिर ॥ दूर्वाष्टमीव्रत पुण्यं यं करोवीह मानव । न तस्य ह्ययमाप्नोति संसृतिः
 सप्तपौरुषी । नंदते वद्धते नित्य यथा दूर्वा ॥ इति श्रीदूर्वाष्टमीव्रत संपूर्णम् ॥ ॥ अथ भाद्रशुद्धाष्टमीभारम्य योबशदिनपर्यंत
 महालक्ष्मीव्रतम् ॥ तच्चार्द्धरात्रमतिक्रम्य वर्तिन्यामष्टम्यां कार्यम् ॥ तदुक्तं चंद्रप्रकाशे स्मृत्यंतरे—अर्द्धरात्रमतिक्रम्य वर्तते योत्तरातिथि ।
 तस्यां ज्येष्ठायुतायां प्रारमः कार्यः । तथाच स्कन्दि—मासि भाद्रपदे शुक्ले पक्षे ज्येष्ठायुताष्टमी । प्रारब्धस्य व्रतं तत्र महालक्ष्म्या यत्तात्म
 मि ॥ तदभावे केवलयामपि कार्यम् । समापनं तु कृष्णाष्टम्यां चंद्रोदयव्यापिन्यां कार्यम् । चंद्रोदयव्रते चैव तिथिस्तात्कालिकी भवेत् ।
 इत्युक्तैः ॥ दिनद्वये चंद्रोदयसत्वे च कृष्णपक्षेऽष्टमी चैवेत्यादिवाक्यात्पूर्वम् । अपरदिने चंद्रोदयोत्तर त्रिमुहूर्ता चेत्परैव । तदुक्तं मदनरत्ने पुराण-

१ दूर्वामवाजमिति घातार्तर कश्चिद्वये इत्यन्ते, यतान् विस्तर । २ प्राणुक्तं सर्वदेवैश्चि जनेषु । ३ अष्टमी कर्तव्येयः ।

समुच्चये- पूर्वा वा परविद्धा वा ग्राह्या चंद्रोदये सदा । त्रिमुहूर्तो तु सा पूज्या परतश्चोर्ध्वगामिनी ॥ हेमाद्रौ स्कांदे पूजनम् ॥ आलयं ते
हि कथितं कमलं कमलालये । विमले कमले ह्यस्मिन् स्थितिं त्वं कृपाया कुरु । आवाहनम् ॥ कमले पाहि मे देवि स्वर्णसिंहासनं शुभम् ।
गृहाणेदं मया दत्तं भक्तियुक्तेन चेतसा । आसनम् ॥ गंगादिसखिलाधारं तीर्थमंत्राभिमंत्रितम् । दूरयात्राश्रमहरं पाद्यं मे प्रतिगृह्यता-
म् । पाद्यम् ॥ तीर्थोदकैर्महादिव्यैः पापसंहारकारकैः । अर्घ्यं गृहाण देवेश देवानामुपकारिणि । अर्घ्यम् । आचम्य जगदाधारे सिद्धि-
लक्ष्मि जगत्प्रिये । चपले देवि ते दत्तं तोयं गृह्ण नमोऽस्तु ते । आचमनम् ॥ पयो दधि घृतं क्षौद्रं सितया च समर्पितम् । स्नानं पंचामृते-
नाद्य कुरु देवि दयानिधे । पंचामृतस्नानम् ॥ इदं तव महालक्ष्म्याः कर्पूरागरुवासितम् ॥ तीर्थेभ्यः सुसमानीतं स्नानार्थं प्र० । स्नानम् ॥
सूक्ष्मतंतुभवं वस्त्रं निर्मितं विश्वकर्मणा । लोकलज्जाहरं देवि गृहाण सुरसत्तमे । वस्त्रम् ॥ कंचुकीम् ॥ नानासौभाग्यद्रव्यम् ॥ मलयाच-
लसंभूतं धनसारमनोहरम् । शीतलं बहुलामोदं चंदनं प्र० । चंदनम् ॥ नीलोत्पलं महामोदं मत्तालिकुलसंकुलम् । आनंदिनंदनोत्प-
न्नं पद्मं गृह्ण नमोऽस्तु ते । पुष्पाणि ॥ अथ नामपूजा ॥ श्रियैन० लक्ष्म्यैन० वरदायैन० विष्णुपत्न्यै० क्षीरसागरवासिन्यै० हिरण्यरू-
पायै० सुवर्णमालिन्यै० पद्मवासिन्यै० पद्मप्रियायै० मुक्तालंकारिण्यैन० तूर्यायै० चंद्राननायै० विश्वमूर्त्यै० मुक्त्यै० मुक्तिदात्र्यै० ऋद्धयै०
समृद्ध्यै० तुष्ट्यै० पुष्ट्यै० धनेश्वर्यै० भोगिन्यै० भोगदायै० धात्र्यैन० ॥ गंधसंभारसन्नद्धकस्तूरीमोदसंभवम् । सुरासुरनरानंदिं धू-
पं देवि गृहाण मे । धूपम् ॥ मार्तंडमंडलाखंडचंद्राविविवाग्निजेजसाम् । निधानं देवि दीपोयं निर्मितस्तव भक्तिः । दीपम् ॥ देवतालय-
पातालभूतलाधारधान्यजम् । षोडशाकारसंभारं नैवेद्यं ते नमः सदा । नैवेद्यम् ॥ स्नानादिकं विधीयते यतः शुद्धिः प्रजायते । एतदाच-

मनीयं च महालक्ष्मि विधीयताम् । आचमनीयम् ॥ करोद्धर्शनम् ॥ पातालतलसमूह वदनाभोजमृषणम् ॥ नानागुणसमाकीर्णं तर्पिकं
प्रति० । तांबूलम् ॥ हिरण्यमर्म० । दक्षिणाम् ॥ नीराजनम् ॥ शारदेदुक्कलाकांतिः सिग्धनेत्रा चतुर्भुजा । पद्मयुग्मा चामयदा वरव्यग्र
करांबुजा । पुष्पाङ्गलिम् ॥ विष्णोर्वक्षसि पद्मे च शस्त्रे चक्रे गदाचरे । लक्ष्मीदेवि यथाऽसि त्व मयि नित्य तथा भव । प्रार्थना ॥ उत्तार्य
दोरकं बाहोर्लक्ष्मीपार्श्वे निवेदयेत् । लक्ष्मीदेवि गृहाण त्वं दोरकं यन्मया धृतम् ॥ कर्था श्रुत्वा सुवर्णा च दत्त्वा ऽऽचार्याय दक्षिणाम् ।
एव निर्वर्त्य विधिवत्पूजनं बहुकस्य च । चातुर्वर्ण्यं च समोक्ष्य यथाशक्त्या च दक्षिणाम् ॥ दीपांश्च षोडशापूपान् गोधूमानां द्विजात-
ये । दत्त्वा तत्संस्तुया भुक्त्वा रात्रौ जाग्रणं चरेत् ॥ चंद्रोदये च सजाते अर्घ्यं दद्यात्ततो ब्रवी । मंत्रेणानेन विमोहं शस्त्रेणांबुफलान्वि-
तम् ॥ नमोऽस्तु ते निशानाय लक्ष्मीञ्चातर्नमो ऽस्तु ते ॥ व्रत संपूर्णतां यातु गृहाणार्घ्यं नमोऽस्तु ते ॥ चद्रायार्घ्यम् ॥ प्रातर्विसर्जयेद्देवीं
मंत्रेणानेन सुव्रत ॥ पंकज देवि सत्यस्य मम वेश्मनि संविश । यथा सपुत्रभृत्योऽहं सुखी स्यां त्वत्प्रसादतः ॥ विसर्जनम् ॥ इति पूज-
नम् ॥ ॥ अथ कथा ॥ स्कंद उवाच । सोमाग्यजननं स्त्रीणां दोर्भाग्यपरिक्रान्तम् । परमैश्वर्यजननं तद्व्रतं ब्रूहि शकर १ ईश्वर उवाच ।
साधु साधु महाबाहो यत्प्रष्टो ऽहं त्वया ज्ञेय । तत्राहं संभवस्यामि व्रतानामुत्तमं व्रतम् २ येन वीर्येण न नरो दुर्गतिं याति कर्हिधि
व । सुभगा दुर्ममा वापि स्त्रियो वा विधवा गुह ३ अस्ति देव्या व्रत पुण्य महालक्ष्म्याः पदानन । नारीणां च नराणां च सर्वदुःखापह
तथा ४ स्कंद उवाच । देव्याश्चरितमाहात्म्यं मर्त्यं केन प्रकाशितम् । विधानकीदृशं ब्रूहि व्रतस्यास्य महाविभो ५ शंकर उवाच । देवासु-
रमभ्युष्टं पूज्यमब्दशतं पुरा । वेत्रे सुराणामधिपे देवानां ६ पुरन्दरे ७ तत्र देविर्महावीर्येनारायणबलाश्रयात् । अमरा निर्जिताः

सर्वे पातालतलमाययुः ७ केचिहंकां गताः केचित्प्रविष्टा वरुणालयम् । गिरिदुर्गे समाश्रित्य केचित्तस्थुर्महाबलाः ८ तत्र कोलासुरो नाम
 महावीर्यो महाबलः । गोमंतं दुर्गमं दुर्गे गिरिमाश्रित्य निर्भयः ९ या राजकन्यका लोके रूपवत्यो महागुणाः । आनीय गिरिदुर्गस्थो र-
 मया मास सर्वशः १० रमयित्वा ऽक्षिपत्तत्र कामरूपी विहंगमः । एतस्मिन्नेव काले तु आगतौ मुनिसत्तमौ ११ श्रुतिप्रभावसंपन्नौ पुल-
 स्तयो गौतमस्तथा । तीर्थयात्राप्रसंगेन श्रुत्वा वाक्यं जनस्य तत्र १२ कोलासुरजयमिति कन्याहेतोः शिखिध्वज । तावूचतुर्जनं सर्वम-
 गस्त्यो ऽस्ति महामुनिः १३ येन तोयनिधिः पीतो विंध्याचलनिवासिना । वातापील्वलनामानौ दैत्यौ येन विनाशितौ १४ तं गच्छामो
 वयं सर्वे कोलासुरवधाय च । इत्यामंत्र्य जनाः सर्वे गत्वा तमभिवाद्य च १५ ऊचुः सर्वे यथावृत्तं कोलासुरविचेष्टितम् । तच्छ्रुत्वा भ-
 गवानाह भैत्रावरुणिरग्न्यधीः १६ सृष्टिस्थितिविनाशानां कारणं भक्तवत्सलाः । रामस्याद्रौ तपस्यंति ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः १७ तिस्रः सं-
 ध्या मूर्तिमत्यस्तेषां शुश्रूषणे रताः । प्रविश्य ता महालक्ष्मीः शक्तिरूपेण संस्थिता १८ सर्वशक्तियुता देवी लोकानां हितकाम्यया । इ-
 त्युक्तास्त्वरितं गत्वा कोलासुरवधाप्तये १९ निवेद्य निखिलं तेभ्यस्तस्थुः प्रांजलयो जनाः । तच्छ्रुत्वा निखिलं तेभ्यो ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः
 २० संध्यात्रयं समाहूय वाचं प्रोचुर्जनेश्वराः । हनिष्यति महालक्ष्मीर्युद्धे कोलासुरं रिपुम् २१ भगवत्यो मूर्तिमत्यो दंडशूलादिभिर्वरेः ।
 आयुर्वैविधैः कृत्वा जयमाप्स्यथ संयुगे २२ युष्माकं तु सहायोसौ युष्मन्क्रोधसमुद्भवः । भूतनाथो भूतमन्युर्यः सहायो भविष्यति २३
 इत्युक्त्वा त्वरितं गत्वा हरुधुः कोलराक्षसम् । निरुध्य च पुरीं देव्यो जगर्जुर्जलदस्वनाः २४ भिंदंत्यश्च दिशस्तद्वद्धर्धयंत्यश्च तत्क्रुधम् ।
 कोलासुरोपि तद्वत्वा प्रात्पपात महासनात् २५ रोषेण क्रोधताम्राक्षो मेरोरिव मृगांतकः । हस्त्यश्चरथपादातचतुरंगबलान्वितः २६ नि-

र्धयो पृतना योद्धुं कालिकाया इवाशनिः । सकुण्डलशिरस्त्राणकवचीघृतनाणधिः २७ कृद्गोर्वागुलित्राणः कृद्धो घृत्र इवापरः । तता रा
 क्षसैः यतद्रूतनायेन सगतम् २८ देवेनारी मनोछासि युद्धं घके ऽतिभीषणम् । महारावैर्भीमघोषिर्बाणि क्रकारनिःस्वने २९ गोस्तराणां
 निनादैश्च लोक शब्दभयो ऽभवत् । जयभिधीति वदतां घावतामितरसेरम् ३० वट्टघे समरं घोरं मुष्टामुष्टि कचाकचि । उद्धतो राक्षसवले
 भूतनायो महाबल ३१ ममर्द राक्षसानीकं शस्त्रैश्च दारुणैः । हत दृष्टाऽसुरवल कुब्जः कोलासुरो रणे ३२ अभिमुह्य मदापाणिस्ताढ
 यामास भेरवम् । ययौ मूर्च्छा महावीर्यस्तेनाभिहतमस्तक ३३ ततो देव्योऽतिवेगेन अभिमुह्यदुरुद्धते । त्रिशूलैरभिजघ्नुस्त पक्षिरीश्च व्य
 चातयन् ३४ मुष्टिभिस्ताढयामासुर्नसैश्चाभिव्यदारयन् । पादघातैः समाजघ्नुः सिंहः करिवर यया ३५ सकुण्डलशिरस्त्राणो दशेधे रत्न-
 लोचन । कृतघ्नकुट्टिवक्रो ऽसौ राक्षसस्तां मुह्यमुह्य ३६ गदया ताढयामास शिरः कंठांसकुक्षिषु । वमजुस्तां गदां तास्तु हसत्यस्ता म
 दाकुलाः ३७ ततो घनुर्वरी मूत्वा बाणजालमवाकिरत् । तासां शरीरमर्माणि भिदन्श्छरपुरोगमैः ३८ ननाद वज्रवैरोसौ हृदय चाभि
 नच्छरे । ततः कृद्धतरास्तास्तु पादेन जघ्नुर्हृदयम् ३९ आकाशे भ्रामयित्वा तां चिक्षिपुर्गगने क्रुधा । कोलासुरोपि पतितो यावदुत्था
 त्रुमिच्छति ४० तावन्निर्मथ्य लक्ष्मीस्तं पादाम्बां प्रत्यपीडयत् । तत्पादपीडितो दैत्यो विहृत्य नयने श्शरम् ४१ मुक्तकंठस्वन कृत्वा त-
 तो मोहमुपेयिवान् । ततो देवाः सगत्रवा मनुष्या ऋषयोऽस्तुवन् ४२ देवनाथाश्च देव्यश्च नचतुः समुदाकुलाः । देवदुबुभयो नेदुः पु
 ष्पशृष्टिः पपात ह ४३ दिशः प्रसेधुर्मस्तो वधुर्मंदरव जगत् । सुरासुरगिरोरक्षापीडितां प्रिसरोरुहाः ४४ देव्यो दिव्येन यानेन याति को

२. देवतादिबहोव्यभिहित्यपरः पाठः कस्मिंश्चित्सुखके इत्यपरे ।

लापुरं प्रति । आयातीं पद्मजां वीक्ष्य मुक्तपादविश्रुंखलः ४५ तुष्टाव परया भक्त्या राजकन्यागणो मुदा ४६ राजकन्या ऊचुः । वंदारु-
 वीरसुखंदकिरीटरलरोचिच्छटानिकरकल्पितरत्नदीपम् । देवि त्वदीयचरणं शरणं जनानां सेवामहे सकलमंगलवर्धनाय ४७ उत्फुल्लकैरव-
 दलायतलोचनायै गंडोल्लसच्चटुलकुंडलमंडितायै । राकाशशिप्रतिभटाननकोमलायै तस्यै नमः कमललोचनवल्लभायै ४८ सद्भक्तकल्पल-
 तिकां करिकंठभूषां केयूरहेमकटकोज्ज्वलकंकणांकाम् । संसारसागरमुखे पततो ममाद्य देहि त्वदीयकरयष्टिमनंगमातः ४९ दृष्ट्वा देवि ज-
 ना जयाय विविधा ब्रह्माधिपत्यं गता विष्णुर्वक्षसि यां चकार तरलां लीलाजमालाभ्रमम् । केशाग्रप्रहितं त्वदीयचरणद्वंद्वजसेवारतं का-
 रुण्यामृतसारधूरितदशामांभं पाहीश्वरि ५० मल्लीप्रफुल्लकुसुमोज्ज्वलमध्यभागधम्मिलभारजिततारकद्वंद्वशोभाम् । उत्तमहेमनिकषोज्ज्वलका
 यकांतिलक्ष्मीः स्वयं प्रणमतां श्रियमातनोति ५१ इति स्तुत्वा महालक्ष्मीं भक्तानामिष्टदायिनीम् । योगिन्योऽद्य भविष्यध्वमिति तासां
 वरं ददौ ५२ दृष्ट्वा तास्तु मुदा देवी सारूप्यं च प्रदापयत् । ताभिर्निषेविता देवी वरं वर्यं ददौ मुदा ५३ राजकन्यास्ततः सर्वा मुक्ताः
 स्वपुरमाययुः । ततः प्रभृति लोकेषु पूज्याः स्युः सर्वकामदाः ५४ ताश्चतुःषष्टियोगिन्यो महालक्ष्मीपरिग्रहात् । नृत्यंति निर्वहैस्तत्र गी-
 तवादित्रनिःस्वनैः ५५ पुरा देव्या महालक्ष्म्या करहाटपुरे निशि । एवंप्रभावा सा देवी विष्णुरामा षडानन ५६ व्रतस्यास्य विधानं च
 शृणु मत्तो विधानतः । मासि भाद्रपदे शुक्ले पक्षे ज्येष्ठायुताष्टमी । प्रारब्धव्यं व्रतं तत्र महालक्ष्म्या यतात्मभिः ५७ करिष्यामि व्रतं देवि
 त्वद्भक्तस्वत्परायणः । तदविघ्नं मे यातु समार्तिं त्वत्प्रसादतः ५८ इत्युच्चार्य ततो बध्वा दोरकं दक्षिणे करे । षोडशग्रंथिसहितं गुणैः षो-
 ढशभिर्द्युतम् ५९ ततोऽन्वहं महालक्ष्मीं पूजयेन्नियतात्मवान् । गंधपुष्पैः सनैवेद्यैर्वित्कृष्णाष्टमीदिनम् ६० तस्मिन्दिने तु संप्राप्ते कु-

र्यादुद्यापन व्रती । वस्त्रमण्डपिकां कृत्वा माल्याभरणशोभिताम् ६१ त्रिभूमिं काचनच्छृण्वानानादीपैश्च शोभिताम् । चतस्रः प्रतिमाः
 कृत्वा सौवर्णीस्तत्स्वरूपिणीः ६२ सपनं कारयेत्तासां पंचामृतविधानतः । पोटशैरुपचरिष्वधूपदीपादिभिस्ताया ६३ जागर तत्र कर्तव्यं गी
 तवादित्रानिःस्वनेः । ततो निशीथे संग्रासे ऽभ्युदिते ऽमृतदीधितो ६४ कृत्वा तु स्थण्डिले पथं पठंग पूजयेत्ततः । दद्यादह्यं च रागेण व्रती
 तस्मै समाहितः ६५ क्षीरोदार्यवसंभूत चंद्र लक्ष्मीसहोदर । पीयूषधाम रोहिण्या सहितो ऽर्घ्यं ग्रहाण वै ६६ क्षीरोदार्यवसंभूते कमले कमला
 लये । प्रपच्छ सर्वकामान्मे विष्णुवक्षस्वकाराये ६७ पुत्रान्देहि यशो देहि सौख्यं सौभाग्यमेव च । कालिकालि महाकालि विक्रालिन
 मोस्तु ते ६८ त्रैलोक्यजननि त्राहि वरेदे भक्तवत्सले । एकनाथे जगन्नाथे जमदग्निप्रिये ऽनघे ६९ रेणुके त्राहि मां देवि राममातः शिव कुरु ।
 कुरु ध्रियं महाकल्मिष ह्यप्रिय त्वायु नाशय ७० मन्त्रैरेतर्महालक्ष्मीं प्रार्थ्य श्रोत्रिययोपितम् । श्रीसुक्तेन तथा वक्षी पद्मानि जुहुयाच्छुचिः ७१
 पायसं चैव विल्वानि तदलामे तथा दृतम् । ग्रहेभ्यश्चैव होतव्यं समिधस्तिलादिकम् ७२ चदन तालपत्रं च पुष्पमालादिकं तथा । नवे शरावे
 भक्ष्याणि क्षिप्त्वा बहुविधानि च ७३ प्रत्येकं पोढशीतानि प्रगुग्गणीनि चैव हि । तान्यन्येन समाञ्छाद्य व्रती दद्यात्समग्रकम् ७४ क्षीरो
 दार्यवसंभूता लक्ष्मीश्चद्रसहोदरी । व्रतेनानेन सप्तथा प्रीयतां विष्णुवल्लभा ७५ इदिरा प्रतिगृह्णाति इदिरा वै ददाति च । इदिरा तारको
 माम्यामिदिरायै नमो नम ७६ दद्यादुपायनादीनि श्रोत्रियाणां च योपिताम् । चतस्रः प्रतिमास्तास्तु ब्राह्मणाय निवेदयेत् ७७ एव
 कृत्य तु निर्वर्त्य व्रती भोजनमाचरेत् ७८ स्कन्द उवाच । केनेदं स्वीकृतं पूर्वं कथमस्मिन्प्रकाशितम् । ब्रूहि मे तत्स्वतो देव यद्यहं तव

वल्लभः ७९ शंकर उवाच । आसीद्वाजा सार्वभौमौ मंगलार्ण इति श्रुतः । कौण्डिण्ये नगरे रम्ये तस्य पद्मावती प्रिया ८० तमागतः क-
 श्विदेकः सेवको ब्राह्मणोत्तमः । अज्ञातनाम्नस्तस्यासौ नाम चक्रे नृपस्तदा ८१ तवल्लक इति ख्यातो बभूव द्विजसत्तमः । कदाचिन्मृग-
 या सक्तो भूपालो वनमाविशत् ८२ तत्र विध्वा वराहादीन्मृगान्हत्वा सहस्रशः । क्षुत्तृप्परिगतः श्रांतो वृक्षमूलमुपाश्रितः ८३ उदका-
 न्वेषणे चारान्प्रेषयामास सर्वशः । वने जलं तु नापश्यन् क्वचिच्छ्रान्तः प्रयत्नतः ८४ ते नत्वा नृपतिं प्रोचुर्नीत्रांभ इति दुःखिताः । तव-
 ल्लकोपि बभ्राम विपिनं तदतंद्रितः ८५ भ्रममाणस्तदा स्पश्यत्कस्मिंश्चिद्भनगह्वरे । रम्यं सरोवरं दिव्यं क्षुमुदोत्पलमंडितम् ८६ तत्राप-
 श्यहेवकन्या दिव्यरूपमनोरमाः । चार्वांगीश्चास्नयनाः पीनोन्नतपयोधराः ८७ हारकंकणकेयूरनूपुरालंकृताः शुभाः । पूजयंतीर्महालक्ष्मीं
 व्रतरूपेण चादरात् ८८ तवल्लकोपि पप्रच्छ किमिदं कथ्यतामिति ॥ स्त्रिय ऊचुः । महालक्ष्मीव्रतमिदं सर्वकामफलप्रदम् ८९ क्रियते
 ऽस्माभिरेकाग्रमनोभिस्तनु भक्तिः । तवल्लको ऽपि तच्छ्रुत्वा व्रतं जग्राह भक्तिमान् ९० तदनुज्ञां गृहीत्वा च जलमादाय सत्वरः ।
 आजगाम जलं तस्मै दत्त्वा प्राञ्जलिना ऽऽस ह ९१ जलं पीत्वा नृपस्तस्य दृष्टवान्दोरकं करे । किमिदं दोरकं विद्वन् किं व्रतं कृतवान-
 सि ९२ राज्ञा पृष्टस्तवल्लोपि कथयामास तद्व्रतम् । तच्छ्रुत्वा राजशार्दूलो व्रतं जग्राह भक्तिमान् ९३ तवल्लकेन सहितो राजा स्वपुरमा-
 ययौ । पद्मावत्या गृहं गत्वा तथा रंतुं गतः सह ९४ रममाणाय सा देवी तेन राज्ञा प्रियेण वै । तं दृष्ट्वा दोरकं हस्ते कुपिता ऽत्यंत-
 कोपना ९५ कया त्वं वंचितो ब्रूहि कया बद्धं सुदोरकम् । मा वादीरन्यथा ह्येतल्लक्ष्मीव्रतमनुत्तमम् ९६ इत्युक्तापि प्रियेणासौ हस्ताच्चि-

१ देवकन्याभ्यो व्रतं जग्राहेत्यर्थः ।

छेद दोरकम् । व्याकामाकाकुले बह्वी शिखव्यतिकोपिता १७ हाहाकष्टमिदं पापं कृतं भूततया त्वया । इति निर्भर्त्स्य तां राजा
 तत्याज धनगह्वरे १८ सा च हानिं ययौ यथातत्र हानिं ययौ नृपः । महालक्ष्म्यापचारेण सा प्रणये जलवर्जिते १९ मृगमाणा वने
 तरिमन्न कश्चिन्नतिमाप्नुयात् । निघरंती वने तत्र क्रूरो कस्याधिदाश्रमम् १०० ददर्श मृगसकीर्णं शांतकृष्णमृगान्वितम् । तत्रापश्यदने
 रम्ये वसिष्ठं मुनिपुंगवम् १ वरदे वरणी तस्य विसंज्ञा दुःसकंशिता । धिरध्यात्वा मुनिस्तस्या ज्ञातवान्दुःस्वकारणम् २ महाल-
 क्ष्म्यापचारेण ज्ञातं विज्ञानचक्षुषा । तद्वर्त कारयामास तस्या दुःखोपशान्तये ३ तदुःखं तत्क्षणादेव विनष्टमभवत्तदा । पुनश्च मृगया
 सक्तो मृपाळो वनमाविशत् ४ कश्चिन्मृग समाविश्य वागेनैकेन बाहुमान् । अन्वगच्छन्मृगपदं तस्यां मुनिं यदा गतः ५ वर मुनिं
 ददर्शान्नि वसिष्ठं धीतकल्मषम् । कृतातिथ्यक्रियो हृद्वा धरती धरतिरतिके ६ हावभावकटाक्षैश्च हरती हरिणेष्वनाम् । मदाब्जिगत्य दृपसि
 प्रोवाच सस्मितं वचः ७ रंभोत्क्रासि कल्याणि किमर्थं धरसे वने । किन्नरी मानुषी वा त्व यक्षिणी वारुहासिनि ८ किमत्र बहुनोक्तेन
 मजमानं भजस्व माम् । नृपेण तेन भक्त्योक्ता सस्मिता वाक्यमब्रवीत् ९ पुनर्भजामि चाह त्वामवेहि महिषी तव । महालक्ष्म्यापचारेण
 त्वया हीना वसाम्यहम् १० मुनीदृश्याश्रमे रम्ये तरुल्मोपशोभिते । ममोपरि कृपाविष्टो महालक्ष्मीव्रतोत्तमम् ११ कारयामास वि-
 धिवत्सर्वविघ्नोपशान्तये । तयोक्तं वचनं श्रुत्वा स चोत्फुल्लविशोषनः १२ क्रुषेरनुज्ञामादाय प्रियामादाय सत्वरः । दृष्टपुष्टजनैर्भुष्टं पताका
 ध्वजशोभितम् । प्रविवेश तया सार्द्धं सपरिरिभिवदितः १३ महालक्ष्मीव्रतं भूयस्तया सह धकार ह । भुक्त्वेह भोगान्विपुलान्पुत्रपौत्रस
 माहृत १४ मृपाळः सार्वभौमोऽभूच्चवच्छेदोऽप्राप्ततां ययौ । महालक्ष्म्याः प्रसादेन सम्भिधिः सर्वसंपदाय १५ एवंप्रभावा सा देवी नराणा

मिष्टदायिनी । सर्वपापहरा देवी सर्वदुःसापहारिणी १६ एवं षोडशवर्षे तु कर्तव्यं व्रतमुत्तमम् । या करिष्यति मे प्रीत्या स्वयं सिद्धिसुपा-
 सते १७ लोकपालाश्च तुष्यन्ति दासा इव मनोरथान् १८ नारी वा पुरुषः करिष्यति मुदा भक्त्या व्रतं यत्नतः सेवते हरिर्द्रुपद्भजसुराः
 कुर्वन्ति तस्य प्रियम् । तत्पादं परिरंजयन्ति मनुजा मौलिप्रभामण्डलैस्तस्मिन्नेव कुटुंबिनी वसति सा लक्ष्मीः स्वयं विष्णुना १९ सुभक्त्या स्वा-
 प्यभक्त्या वा कुर्वन्ति व्रतमुत्तमम् । अंतकाले च तान्विष्णुः संसारात्परिरक्षति १२० य इदं शृणुयान्नित्यं श्रावयेद्वा समाहितः । न संत्य-
 जति तं लक्ष्मीरलक्ष्मीर्नैव जायते ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तः स्वर्गलोके महीयते १२१ ॥ इति स्कांदोक्तमहालक्ष्मीव्रतकथा ॥ ॥ अथ भविष्य-
 पुराणोक्ता कथा ॥ बुधिष्ठिर उवाच । स्वस्थानलाभपुत्रायुःसर्वैश्वर्यशुभप्रदम् । व्रतमेकं समाचक्ष्व विचार्य पुरुषोत्तम १ कृष्ण उवाच । दुर्वारि-
 चैव दैत्यैरे परिंव्याप्तत्रिविष्टपे । एतदेव कृतस्यादौ देवैर्द्रः प्राह नारदम् २ तस्य श्रुत्वा ततो वाक्यं स मुनिः प्रत्यभाषत ॥ नारद उवा-
 च । पुरंदर पुरा पूर्वं पुरमासीत्सुशोभितम् ३ रत्नगर्भा ऽभवद्भूमिर्यत्र रत्नलब्धभूधराः । यत्रांगनाजनापांगभृङ्गलोचनसार्यकैः ४ त्रैलोक्यं
 स्ववशं चक्रे देवः कुसुमसायकः । ५ चतुर्वर्गजनिर्यत्र तच्च विश्वस्य भूषणम् । विश्वकर्मापि यद्विष्य कंपयत्यनिशं शिरः ६ तत्राभवन्म-
 हापालो राजाऽभूमंगलालयः । चिह्नदेवी प्रिया तस्य दुर्भगैका बभूव ह । अन्या तु चोलदेवी या महिषी सा यशस्विनी ७ कदाचिन्मं-
 गलो राजा चोलदेवीसहायवान् ॥ प्रासादशिखारूढः स्थलीमेकामपश्यत ८ तामालोक्य महीपालः स्मरस्मेरमुखांबुजः । चोलदेवीं प्र-
 ति ग्राह दंतघोतितदिह्मुसः ९ चंचलाक्षि तवोद्यानं कांतिर्निदितनंदनम् । कारयामि तयोद्दिष्टस्तत्रोद्यानमकारयत् १० संपन्नं तु तदुद्या-
 नं नानाद्रुमलतान्वितम् । नानाफलसमायुक्तं नानापक्षिसमावृतम् ११ तत्रागत्य महाक्रोडस्तनुन्यस्तनभस्थलः । प्रावृद्धालघनश्यामश्वधु-

राक्षसचण्डः १२ दल्लवकृष्टचंद्रार्कः प्रलयाभोचरष्वनिः । उद्यान भंजयामास नानाद्वमलतान्वितम् १३ काञ्चिदुत्पाटयामास पादपान्पाजुन
 दन । काञ्चिदतप्रहारेण काञ्चिदतप्रवर्षणेः १४ अवान काञ्चिदुत्पाटयामास सहत्योद्यानपाकका १५ सभयास्तस्य
 वृत्तांतमुच्यते नृपतेः पुरः । तदाकर्ण्य ततो राजा फोधारणितलोचनः १६ वधाय दष्टिणस्तस्य सदिदेशाखिल वलभूततश्चाल भूपालस्त्रीगढग
 छित्तैर्गजेः १७ आष्टावयन्महीं सर्वा वानिष्टद्वृताम्बरगणचालयन्सकलान् शैलान् स्यदनीचमस्त्रैव १८ पदातिभिर्महोदारैः पुरयन्निस्त्रिलादिशः ।
 ततो गाढं समावृत्य तदुद्यान नरेश्वरः १९ उवाचोच्चैरतिप्यानैर्दिशो मुखरयन्दश । पयि यस्य वराहो ऽय प्रयात्युपवर्नांतरम् २० तस्यावश्य शिर
 रच्छेद विदधामि रिपोरिव । तस्य ह्यपस्य तद्वाक्यं समाकर्ण्य स सुकरः २१ जगमास्यैव मार्गेण प्राणिनां चेष्टितं तथा । ततः स सुकरासकः
 कराया ऽथ प्रताप्य च २२ व्रीढाकलकितस्पर्शोदोमार्गं तस्यैव सो ग्रामम् । गत्वा ऽथ विपिनं चोरं सिंहशार्ङ्गसकुलम् २३ तमाकृतक
 हितालशालाजुनलतान्वितम् । निह्नीमकारसमाखाचाटितदिगतरम् २४ तत्रैकचेताः संपरयन्वने बन्धाम भूपति । कोलो वेलामवा-
 प्याय सो ऽभवव्राजसमुखः । महेन सोऽव्वीत्कोक वनेणाब्रि यथा हरिः २५ अथ व्योम्नि विमानस्यः स्मरसुदरविग्रहः । क्रोढरूपं
 परित्यज्य सो ऽव्वीन्ममक नृपम् २६ गधर्व उवाच । स्वस्ति ते ऽस्तु महीपाल त्वया मुक्तिः कृता मम । ममाकर्ण्य वृत्तांत येनाह जा
 त ईदृशः २७ एकदा देवतावर्दे सधृतः कमलासनः । चंचत्पुटादिभिस्तालेः पदाद्यैः सधमिः स्वैः २८ मद्रादिभिस्त्रिभिर्मर्निर्गीयमानं
 मया नृप । नानास्थानगुणोपेतमश्रीपीडितमुत्तमम् २९ गीयमानभ्युतः स्यानात्ततोऽहं कर्मणा ऽमुना । शम्भश्चित्रेशस्तेन ब्रह्मणा सु

३० ब्रह्मोवाच । कोलो भव त्वं मेदिन्यां मुक्तिस्ते ऽस्तु । तदा भवेत् । निर्जिताखिलभूपालो मंगलस्त्वां हनिष्यति ३१
 तदद्य घटितं सर्वं त्वत्प्रसादान्महीपते । मद्ब्रूहाण वरं भूप देवस्यापि सुदुर्लभम् ३२ महालक्ष्मीव्रत दिव्यं चतुर्वर्गफलप्रदम् । लभस्व
 सार्वभौमत्वं गच्छ राज्यं निजं हुतम् ३३ नारद उ० । चित्ररथो ऽथ गंधर्व उक्त्वेदं भूपतिं प्रति । अंतर्धानं गतस्तुष्टः शरत्काल इवा-
 बुदः ३४ अथ मंगलभूपालः पार्थस्थं द्विजमागतम् । विलोक्य बहुकं कञ्चित्कक्षानिक्षिप्तशंवलम् ३५ ॥ उवाच मधुरां वाचं स्मित-
 पूर्वा शुचिस्मिताम् । देवस्त्वं दानवस्त्वं वा गंधर्वो वा ऽथ राक्षसः ३६ सत्यं वद बटो कस्मात्किमर्थं त्वमिहागतः । श्रुत्वेत्याशिष्य तं
 विप्रः प्राह त्वद्देशसंभवः ३७ अहं सार्द्धं त्वया यातस्तदादिश यथोचितम् । राजा ऽथ तमुवाचेदं त्वं बटो नूतनाह्वयः ३८ अपास्थानं
 विलोक्य त्वं तूर्णं तोयं ममानय । अथ विश्रम्य भूपालं बटुको वटपादपे ३९ तथाकृत्य तुरंगं च समारुह्य महामतिः । जगाम प-
 क्षिवोषेण यत्रास्ते सुदूरं सरः ४० कमलैकनिवासेन रथांगाभरणेन च । वनमालालयत्वेन दधन्नारायणीं तनुम् ४१ भगवान्युशतोद्योगम-
 क्षारं विषवर्जितम् । नाशितागस्तितृष्णार्तिं प्रसन्नं सागराधिकम् ४२ पंके मग्नो ऽथ तत्राश्वः पृष्ठादुत्तीर्य तस्य सः । चतुर्दिशं निरीक्ष्याथ
 तस्यैव सरसस्तटे ४३ दिव्यवस्त्रपरीधानं दिव्याभरणभूषितम् । कथयंतं कथां दिव्यां स्त्रीणां सार्थमपश्यत ४४ उपसृत्याथ तं सार्थं स्ववृत्तान्तं
 निवेद्य च । कृतांजलिरिति प्राह बटुर्मधुरया गिरा ४५ बटुरुवाच । एतत्किं क्रियते सार्थं त्वया भक्तिपरेण वै । को विधिः किं फलं चास्य
 ब्रूहि तन्मे यथातथम् ४६ श्रुत्वा च तमुवाचेदं सार्थः करुणया गिरा ॥ सार्थ उवाच । शृणु विप्रैकचित्तेन श्रद्धाभक्तिसमन्वितः ४७ या माया
 प्रकृतिः शक्तिस्त्रैलोक्ये ऽप्यभिधीयते । व्रतमेतन्महालक्ष्म्यास्तस्याः सर्वफलप्रदम् ४८ आकर्णय विधिं चास्य कथ्यमानं मया ब्रूढो । भद्रे मासि

सिताष्टम्यामारंभो ऽस्य विधीयते ४९ प्रातः षोडशकृत्वस्तु प्रक्षाल्यांघ्री करौ मुस्तम् । तं षोडशसंसिद्धं त्रिपिण्डशसंयुतम् ५० मालतीपुष्प
कर्पूरचन्दनागरुचक्षितम् । लक्ष्म्ये नमो ऽय मन्त्रेण प्रतिग्रप्यभिर्मन्धितम् ५१ धनं धान्यं वरां वर्मं किर्तिमासुर्यशः श्रियम् । सुरमानन्दतिनः पुत्रान्म
हालक्ष्मि प्रयच्छ मे ५२ मन्त्रेणानेन यच्चा ऽय दोरक दक्षिणे करे । कान्ठानि षोडशादाय पूर्वोधाः साक्षतानि च ५३ एकचिषः कर्मां श्रुत्वा पूजयेत्ते
अ दोरकम् । ततस्तु प्रातरारभ्य यावत्स्यादसिताष्टमी ५४ तावत्प्रक्षाल्य हस्तौ तु पादादीनि कर्मां शृणुयात्प्रत्यहं विप्र तत्सख्यैरक्षतादिभिः
५५ अथ कृष्णाष्टमी प्राप्य नक्ष्त्रकाले जितेन्द्रियः । स्नातः शुद्धांबरधरो व्रती पूजासह विरोत् ५६ तत्रोपविश्य पूर्वस्य व्याख्यौतासनोपरि । श्वेतपत्रं
ल्लितेददल कमलमुत्तमम् ५७ ऐद्यादिशक्तिमुक्तं पार्श्वे पत्रं सकेसरम् । कर्णिकायां ततो लक्ष्मीं कर्पूरक्षोदपांडुरम् ५८ हृत्प्रवस्त्रपरी
धानां मुक्ताभरणभूषिताम् । पद्मजासनसंस्थानां स्मेराननसरोरुहाम् ५९ शारदेन्दुकलाकांतिं सिग्धनेत्रां चतुर्भुजाम् । पद्मयुग्मामभयदा
वरव्यग्रकरांभुजाम् ६० अमितौ गजयुग्मेन सिंच्यमानां करांबुजा । सधित्येवं लिखेद्देवीं कर्पूरगरुचन्दनैः ६१ ततस्त्वावाहनं कुर्यान्मन्त्रे
णानेन सुव्रती ६२ महालक्ष्मि सभागच्छ पद्मनामपदादिह । पञ्चोपचारपूजेयं त्वदयं देवि कस्मिन्ता ६३ षोडशाहे तु संपूर्णे कुर्याद्विद्या-
पनं व्रती । विधिना येन विप्रैश्च शृणु श्रद्धासमन्वितः ६४ दातव्या घेजुरेका वै स्वर्णमृगादिसंयुता । शोभित्रियाय सुवर्णं च तयाभवसना
दिकम् ६५ यथाशक्त्या सुवर्णं च दत्त्वा पूर्णं भवेद्व्रतम् । द्विजेभ्यः षोडशोभ्यश्च प्रदद्याद्वसनादिकम् ६६ सार्यं उवाच । एतत्ते कथितं
विप्र व्रतानामुत्तमं व्रतम् । तद्विधानादनायासाह्वमते न च्छित्तं फलम् ६७ कृत्वा व्रतं परं विप्र त्वं राक्ष्मा तच्च कारय । व्रतमेतत्स्वया विप्र

देयं श्रद्धावते परम् ६८ नास्तिकानां पुरस्तात् न प्रकाश्यं कथंचन । नमस्कृत्वा ऽथ तं सार्धं पंकादुत्थाप्य वाजिनम् ६९ सरसौभस्त-
 थादाय पद्मिनीपद्मयन्त्रितम् । आरुह्य तुरगं विप्रो राजातिकमुपागमत् ७० निवेद्य तद्वतं विप्रो राजानमथ कारयत् । नानाप्रकारसंभूतं
 मावलं बटुकस्य च ७१ व्रतप्रभावादभवत्स भूभृद्भूतांवरः । अथारुह्य महीपालो बटुपर्याणितं हयम् ७२ तद्वतस्य प्रभावेण तूर्णं स्व-
 पुरमागतः । तमायातं समालोक्य राजानं भूपुरंदरम् ७३ उत्सवं चक्रिरे पौरास्तौर्यादिकपुरःसराः । चलत्पताकदोमालं लसत्कलशमौ-
 लिकम् ७४ पुरं नृत्यदिवाभाति छन्नधंदौघध्वरेः । अथोत्कलिकया काचिद्धावति स्म वरांगना ७५ स्वर्णमुक्तालताजालैश्चतुष्कमिव कुर्व-
 ती । काचिद्धिमुक्तकेशैव कृतैकनयनांजसा ७६ काचिन्नितंबभारतां काचित्पीनपयोधरा । अथाविशन्महीपालो बटुना सहितो गृहम् ७७
 पौरनारीजनाक्षिप्रलजैः पुरितविग्रहः । अथोत्तीर्य हयात्तस्माद्बटुचाह्वलंबितः ७८ जगाम मंगलो राजा चोलदेवी तु यत्र वै । दृष्ट्वा
 तु चोलदेवी सा दोरकं राजबाहुके ७९ विमृश्य मनसा क्रुद्धा शंकां चक्रे नृपे त्विमाम् । आखेटकस्य व्याजेन गतो ऽन्यां
 वल्लभां प्रति ८० सौभाग्याय तया बद्धो दोरको दक्षिणे करे । तथैव बटुकश्चायं द्रष्टुं मां प्रेषितो ध्रुवम् ८१ ततो दुर्दैवदुष्टात्मा
 कोपादाच्छिद्य दोरकम् । चिक्षेप च महीपृष्ठे स्वसौभाग्यं सुखैः सह ८२ न बुबोध च तां राजा त्रोटयतीं च दोरकम् । सामंतमन्त्रिभृ-
 त्पादैः कुर्वन्वार्तां वनोद्भवाम् ८३ चिल्लदेव्यास्तदा काचिद्दासी द्रष्टुं समागता । तया दोरकमादाय बटुमापृच्छ च तद्वतम् ८४ तद्वतस्य विधा-
 नार्थं स्वस्वामिन्यै निवेदितम् । ततो नूतनमाहूय चिल्लदेव्यकरोद्वतम् ८५ अथ संवत्सरे ऽतीते लक्ष्मीपूजादिने नृप । तौर्यत्रिकस्य निःस्वानं

चिह्नदेव्या गृहेऽश्रुणोत् ८६ तदाकर्ण्य महीपालो नूतनं वटुमव्रवीत् । अहदाद्य दिन लक्ष्म्याः स व्रतस्य क दोरकः ८७ इति पृष्टो नृप प्राह
दोरकनोदनकमम् । तच्छ्रुत्वा मगलो राजा चोलदेव्यै प्रकुप्य च ८८ मयाद्य पूजन कार्यं चिह्नदेवीगृह प्रति । अथ मगलभूपालो बहुवाह
वलवितः ८९ चच्चाल कमलाचर्यै चिह्नदेवीगृह प्रति । अत्रांतरे महालक्ष्मीर्हृद्धारूपं विधाय च ९० जिह्वासार्य गृह तस्याश्चोलदेव्याः समाग-
ता । गच्छ गच्छाय मुष्टे किमिहागत्य करोपि मे ९१ तथा दुराशयात्यर्थं लक्ष्मीः साऽप्यवमानिता । ततः क्रद्धा महालक्ष्मीश्चोलदेवीममापत ९२
शशापाथ महालक्ष्मीश्चोलदेवी पुनःपुन ९३ लक्ष्मीस्वाच । कोलस्या भव दुष्टे त्व यस्वया अवमानिता । कोलापुरमिति ख्यात क्षितौ
तन्मगल पुरम् ९४ अयायाता महालक्ष्मीश्चिह्नदेवीनिकेतनम् । बहुधा चिह्नदेव्या सा लक्ष्मीः संमानिता ऽर्चिता ९५ वृद्धारूप परित्य-
ज्य प्रत्यक्षा सा ऽभवत्तदा । पचोपचारपूजाभिः श्रिय राक्षी ततोऽर्चयत् ९६ अतिदुष्टा ततो लक्ष्मीश्चिह्नदेवीमुवाच ह ९७ लक्ष्मीरुवा-
च । अर्चनात्ते प्रसन्नास्मि चिह्नदेवि वर वृणु । वने वर ततो राक्षी चिह्नदेवी शुभाशया ९८ चिह्नदेव्युवाच । ये करिष्यति ते देवि व्रत-
मेतत्सुरेश्वरी । तद्देशम् न त्वया त्याज्यं यावच्चद्रदिवाकरी ९९ अद्यारभ्य तदा शेषा भूपसंबन्धिनी तया । ख्यातिं यातु क्षितौ देवि भ-
क्तिर्भवतु मे त्वयि १०० सन्नावेन कयामेतां ये शृण्वति पठति च । तेषां च वाञ्छित सर्वं त्वया देयं सदैव हि १ तयेत्युक्त्वा महाल-
क्ष्मीस्त्वैवांतरधीयत । अथ मगलभूपालस्तथागत्य श्रियो ऽर्चनम् २ चक्रे परमया मत्स्या चिह्नदेव्या समन्वितः । अथेष्ट्या दुराचारा
चिह्नदेवीगृहं प्रति ३ चोलदेवी समायाता द्वारस्थैर्वारिता जनैः । ततो जगाम विपिन यत्रासीदगिरासुनिः ४ अयालोक्ष्यामुताकारा ज्ञान-
दृष्ट्या विचिंत्य ताम् । मुनिस्तु श्रीव्रतं दिव्य चोलदेवीमकारयत् ५ व्रते कृते ऽय सजाता चोलदेवी महायशाः । दाक्षिण्यकेलिळीळा

भिर्लीवण्यैकनिकेतनम् ६ ततः कदाचिदागत्य वनमाखेटके नृपः । मुनेर्वैश्वमनि राजा तां ददर्श वामलोचनाम् ७ अथ राजा मुनिं प्रा-
 ह केयं धन्येति कथ्यताम् । तद्भृत्तातं समाख्याय राज्ञे तां प्रददौ मुनिः ८ अथागत्य निजं राज्यं चोलदेवी समन्वितः । चिल्लदेव्या
 च सहितो बुभुजे मंगलो नृपः ९ चिल्लदेवी वरं वेत्रे चोलदेवीसमागमम् । समुद्रस्य यथा गंगायमुने संगते सदा १० तथा मंगलभूपस्य
 जाते ते वामलोचने । परस्परगधिके ते तु प्रिये मान्ये बभूवतुः ११ चिल्लदेव्या समं सोऽथ चोलदेव्या सहाखिलाम् । सप्तद्वीपवर्ती
 पृथ्वीं बुभुजे मंगलो नृपः १२ व्रतस्यास्यैव सामर्थ्याद्बुधुकः सोऽपि नूतनः । अभून्मंगलभूपस्य मंत्री तव यथा गुरुः १३ भुक्त्वाऽथ स
 कलान् भोगान् मंगलो भूभुजांवरः । स पुनः स्वर्गमेत्याभून्नक्षत्रं विष्णुदैवतम् १४ नारद उवाच । एतत्ते कथितं शक्र व्रतानामुत्तमं व्रत-
 म् । यत्कथाश्रवणेनापि लभते वाञ्छितं फलम् १५ प्रयागमिव तीर्थेषु देवेषु भगवानिव । नदीषु च यथा गंगा व्रतेष्वेतत्तथा व्रतम् १६
 धर्मं चार्थं च कामं च मोक्षं च यदि वाञ्छसि । तर्हीदं च व्रतं शक्र कुरु श्रद्धासमन्वितः १७ धनं धान्यं धरां धर्मं कीर्तिमायुर्यशः श्रियम् ।
 तुरंगान्दन्तिनः पुत्रान्महालक्ष्मीः प्रयच्छति १८ कृष्ण उवाच । व्रतमिदमथ चक्रे नारदेनोपदिष्टं सुखपतिरपि यस्माद्वाञ्छितार्थं स लेभे ।
 त्वमपि कुरु तथैतद्धर्मसूनु यथा स्यादभिमतफलसिद्धिः पुत्रपौत्रादिवृद्धिः १९ ॥ इति श्रीभविः महालक्ष्मीव्रतकथा सं० ॥ अथ आ-
 श्विनशुक्लाष्टमी महाष्टमी ॥ तत्राष्टम्यां भद्रकाली दक्षयज्ञविनाशिनी । प्रादुर्भूता महावोरा योगिनीकोटिभिर्वृता ॥ देवीपुराणे- सप्तमीवे-
 धसंयुक्ता यैः कृता तु महाष्टमी । पुत्रदारधनैर्हीना भ्रमंतीह पिशाचवत् ॥ शरज्जन्माष्टमी पूज्या नवमीसंयुता सदा । सप्तमीसंयुता नि-
 त्यं शोकसंतापकारिणी ॥ जंभेन सप्तमीयुक्ता प्रजिता च महाष्टमी । इंद्रेण निहतो जंभस्तस्यां दानवपुंगवः । तस्मात्सर्वप्रयत्नेन सप्तमी-

महिताष्टमी । वर्जनीया प्रयत्नेन मनुजैः शुभकांक्षिभिः ॥ सप्तमी कलया यत्र परतश्चाष्टमी तथा । तेन शल्यमिदं प्रोक्तं पुत्रपौत्रक्षय
प्रदम् ॥ पुत्रादिति पशुन्दति राष्ट्रं इति सराजकम् । इति जानपदांश्चापि सप्तमीसहिताष्टमी ॥ शुक्लपक्षे ऽष्टमी चैव शुक्लपक्षे चतुर्दशी ।
पूर्वविद्धा न कर्तव्या कर्तव्या परसयुता ॥ अत्र त्रिमुहूर्तन्यूना सत्यपि सप्तमीवर्जनप्रयोजिका न तु त्रिमुहूर्तवत् ॥ सप्तमीस्त्वल्पसयुक्ता वर्जनीया, स
दा ऽष्टमी । स्नोकापि सा तिथिः पुण्या यस्यां तु भास्करोदयः ॥ नवमीयुक्ताया अलाभे तु सप्तमीयुतैव कार्या ॥ उपवास महाष्टम्यां
पुत्रगान्नं मुमाचरेत् ॥ समराण्यास्तु पाठेन तोषयेज्जगद्विक्रामः ॥ अथाग्निनरुष्णाष्टम्यामशोकाष्टमीव्रतम् ॥ हेमाद्रावादित्यपुराणे-
याश्विनग्न्यामिते पक्षे पूजनीया ह्यशोकिका । गेयमाल्यनमस्कारघृपदीपैश्च सर्वदा ॥ तस्मिन्नहनि या भुक्ते नक्तमिदुविवर्जिते । भवत्य
प रिशोका सा यत्र यत्राभिजायते ॥ पूर्वाष्टमीषु सर्वासु न चेच्छक्रेति चे मुने । प्रोष्ठपद्यामतीतायां या स्यात्कृष्णाष्टमी युता ॥ तत्र
सर्पं व्रतं तत्तत्सर्वकामफलप्रदम् ॥ इत्यशोकाष्टमी ॥ अथ मागशीर्षकृष्णाष्टम्यां काशीखरे कालभैरवस्य पूजोक्ता ॥ मार्गशीर्षा
मिताष्टम्यां कालभैरवमन्त्रिणौ । उपोष्य जागरं कूर्बन्सर्वपापैः प्रमुच्यते -इति काशीखरात् ॥ रुद्रव्रतेषु सर्वेषु कर्तव्या संमुखीतिथि -इ-
ति ब्रह्मव्रताम् ॥ दिनद्रव्यं शतौ रात्रिव्याप्तौ उत्तरेव । भैरवोत्पत्तिः प्रदोषकालव्याप्ताविति केचिद्व । तत्र शिवरहस्ये मध्याह्ने भैरवोत्पत्तेश्च
प्राणात् । तत्रैव नित्यपात्रादिकं कृत्वा मध्याह्ने सस्यते स्वावित्युपक्रम्योक्तम् ॥ तदोग्ररूपाव्रवधीत्ततः श्रीकालभैरव । आविरासीत्तदा
ओक्षाभीषपन्नमिलान्प्रति ॥ कृत्वा च विविधां पूजां महासमारविस्तारैः । नरो मार्गासिताष्टम्यां वार्षिकं विघ्नमुत्सृजेत् ॥ तीर्थं कालो-
द्वेष्टे श्राला तपेण विधिपूर्वकम् । विलोक्य कालराजान् निरयादुद्भरेत्पितृन् । इति ॥ ॥ अथ कृष्णाष्टमीव्रतम् ॥ सुत उवाच । व्रता

नि च प्रवक्ष्यामि शृणुध्वं मुनिपुंगवाः । तत्र कृष्णाष्टमी पुण्या सर्वपापप्रणाशिनी १ विष्णुत्वं प्राप्तवान् विष्णुः सुरेशत्वं शचीपतिः । कुबे-
 रो यक्षराजत्वं नियंतृत्वं यमः स्वयम् २ चंद्रश्चंद्रत्वमापन्नो गणेशत्वं गणाधिपः । स्कंदः सेनापतित्वं च तथा चान्ये गणेश्वराः ३ कृत्वा
 चैश्वर्यमापन्नाः सौभाग्यं देववल्लभाः । व्रतस्यास्य प्रभावेण लक्ष्म्याः पतिरभूद्धरिः ४ यथातिः सार्वभौमत्वं तथा चान्ये नृपोत्तमाः । ऋषयो मु-
 नयः सिद्धगंधर्वाणां च कन्यकाः ५ कृत्वा वै परमां सिद्धिं प्राप्ताश्च मुनिपुंगवाः । नंदीश्वरेण यत्प्रोक्तं नारदाय महात्मने ६ कृष्णाष्ट-
 मीव्रतं श्रेष्ठं सर्वकामफलप्रदम् । मेरोर्यदक्षिणं शृंगं सुरासुरनमस्कृतम् ७ तत्र नंदीश्वरं दृष्ट्वा सर्वज्ञं शंभुवल्लभम् । उपास्यमानं मुनि-
 भिः स्तूयमानं मरुद्गणैः ८ सर्वानुग्रहकर्तारं स्तुत्वा तु विविधैः स्तवैः । अब्रवीत्प्रणिपत्यथ दंडवन्नारदो मुनिः ९ नारद उवाच । भगव-
 न् सर्वतत्त्वज्ञ सर्वेषामभयप्रद । केन व्रतेन भगवंस्तपोवृद्धिः प्रजायते १० सौभाग्यं कांतिरैश्वर्यमपत्यं च यशस्तथा । शाश्वती मुक्तिरंते
 च कर्मपाशविमोचनी ११ भगवंस्तद्व्रतं ब्रूहि कारुण्याच्छंकरप्रिय ॥ नंदिकेश्वर उवाच । कृष्णाष्टमीव्रतं श्रेष्ठमस्ति नारद तच्छृणु १२
 गणेशत्वं मया लब्धं येन पुण्येन भो मुने । मासि मार्गशिरे प्राप्ते कृष्णाष्टम्यां जितेंद्रियः १३ अश्वत्थदंतकोष्ठेन कृत्वा वै दंतधावनम् ।
 स्नानं कृत्वा तु विधिवत्तर्पणं चैव नारद १४ आगत्य भवनं चैव पूजयेच्छंकरं प्रभुम् । गोमूत्रं प्राश्य विधिवदुपवासी भवेन्निशि १५ अतिरात्रस्य
 यज्ञस्य फलं चाष्टगुणं भवेत् । सर्पिषः प्राशनं पौषे दंतकाष्ठं च तत्स्मृतम् १६ पूजयेच्छंभुनामानं भगवंतं महेश्वरम् । वाजपेयाष्टकं पुण्यं प्रा-
 णोति श्रद्धयान्वितः १७ माघे वटस्य काष्ठं च गोक्षीरप्राशने स्मृतम् । महेश्वरं सुसंपूज्य गोमेधाष्टगुणं फलम् १८ फाल्गुने चैतंदेवोक्तं

१ देववल्लभाः देवस्त्रियः । २ अन्न, व्रतमित्यध्याहारः । ३ पूर्वमासोक्तम् । ४ पूर्वश्लोकोक्तं वटस्य दंतकाष्ठमित्यर्थः ।

सर्पिषः प्राशनं च यत् । सपूजयेन्महादेवं राजसुयाष्टकं फलम् १९ काष्ठमौदुंबरं चेत्तु प्राशने भर्जिता यवाः । पूजयेच्छमुनामानमश्वमेध-
फलं लभेत् २० शिवं संपूज्य वैशाखे पीत्वा चैव कुशोदकम् । नारमेघाष्टकं पुण्यं प्राप्नोत्येव हि नारद २१ ज्येष्ठे द्वादशं भवेत्काष्ठं संपू-
ज्य पशुपतिं विभुम् । गवां शृंगोदकं प्राश्य स्वपेदेवस्य सन्निधौ २२ गवां कोटिप्रदानस्य तत्फलं तदवाभुयात् । आपाठे चोत्रनामान-
मिद्धा संप्राश्य गोमयम् २३ सौत्रामणेस्तु यज्ञस्य फलमष्टगुणं भवेत् । पालाशा आवणे प्रोक्तं शर्वं सपूज्य नारद २४ प्राशयित्वा ऽर्कं
पत्राणि कल्पं शिवपुरे वसेत् । मासे धाद्रपदे ऽष्टम्यां ज्येष्ठकं संपूजयेत् २५ प्राशनं विल्वपत्रस्य सर्वदीक्षाफलं लभेत् । आश्विने ज-
बुहस्य दंतकाष्ठमुदीरितम् २६ ईश्वरं पूजयेन्नक्त्या प्राशयेत्तदुलोदकम् । पौढरीकस्य यज्ञस्य फलमष्टगुणं भवेत् २७ मासे तु कार्तिके
ऽष्टम्यामीशानाख्यं संपूजयेत् । पंचगव्यं सकृत्पीत्वा अग्निष्टोमफलं लभेत् २८ उद्यापनं च वर्षति प्रकुर्यान्नक्तित्परः । विरच्य लिङ्गं
तोभद्रं पूजयेत्सर्वदेवता २९ वितानं तत्र वस्त्रीयात्पञ्चवर्णं सुशोभनम् । आचार्यं वरयित्वा च ऋत्विजो रुद्रसमुताम् ३० सुवर्णप्रतिमां
तत्र द्रुपदं रजतस्य च । कलशं पूजयित्वा च रात्रौ जागरमाचरेत् ३१ प्रभाते च पुनः पूज्यमग्निसंस्थापनमाचरेत् । हुनेददशतं चैव ति-
लद्रव्यं घृतप्लुतम् ३२ ज्येष्ठकेन च मंत्रेण गौर्याश्चैव दृश्यकृष्टयक् । वर्षति भोजयेद्विप्रान् शिवभक्तिसमन्वितान् ३३ पायसं घृतसंयुक्तं म-
धुना च परिप्लुतम् । शक्त्या हिरण्यवासांसि भक्त्या तेभ्यो निवेदयेत् ३४ देवाय चापि दधन्नं वितानं ध्वजचामरम् । कृष्णां पयस्विनीं
गां सधटार्कंदुक्वाससीम् ३५ सरत्नां तत्र कलशीमलकृत्य च नारद । अलंकारं च वस्त्रं च दक्षिणां च स्वशक्तिः ३६ मत्स्यां प्रणम्य

१ अत्रापि पुरोक्तं भौदुंबरं ईतकाष्ठम् । २ अत्र, द्वादशं ईतकाष्ठम् । ३ आश्विमासोक्तं । पाश्चात् काष्ठम् । ४ अत्रापि ज्येष्ठमासः ।

विधिवद्वाचार्याय निवेदयेत् । करोत्येवं व्रतं पुण्यं वर्षमेकं निरंतरम् ३७ महापातकनिर्मुक्तः सर्वैश्वर्यसमन्वितः । कल्मकोटिशतं सान्नं शि-
वलोके महीयते ३८ कृष्णाष्टमीव्रतं सम्यग्देवर्षेः कथितं मया । यदुक्तं देवदेवेन देव्यै विश्वसृजा पुरा ३९ सूत उवाच । एवं नन्दिश्वरा-
च्छ्रुत्वा नारदो मुनिपुंगवः । कृष्णाष्टमीव्रतं पुण्यं ययौ बदरिकाश्रमम् ४० व्रतस्यास्य प्रभावं यः पठेद्वा शृणुयादपि । स याति परमं
स्थानं यत्र देवो महेश्वरः ॥ ४१ ॥ इति श्रीआदित्यपु० कृष्णाष्टमीव्रतं नामैकादशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥ इत्यष्टमीव्रतानि समाप्तानि ॥ ॥
॥ अथ नवमीव्रतानि लिख्यन्ते ॥ ॥ तत्र चैत्रशुक्लनवम्यां रामनवमीव्रतम् ॥ इदं च परविद्धायां मध्याह्नव्यापिन्यां कार्यम् । तदुक्त-
मगस्त्यसंहितायाम्- । चैत्रशुद्धा तु नवमी पुनर्वसुयुता यदि । सैव मध्याह्नयोगेन महापुण्यतमा भवेत् ॥ दिनद्वये ऋक्षयोगे मध्याह्न-
व्याप्तावेकदेशव्याप्तौ वा पराऽन्यथा पूर्वा । तदुक्तं तत्रैव- नवमी चाष्टमी विद्धा त्याज्या विष्णुपरायणैः । उपोषणं नवम्यां वै दशम्यां
पारणं भवेत् ॥ चैत्रमासे नवम्यां तु जातो रामः स्वयं हरिः । पुनर्वस्तृक्षसंयुक्ता सा तिथिः सर्वकामदा ॥ श्रीरामनवमी प्रोक्ता कोटिसू-
र्यग्रहाधिका । केवलापि सदोपोष्या नवमीशब्दसंग्रहात् । तस्मात्सर्वात्मना सर्वैः कार्यं वै नवमीव्रतम् ॥ अथागस्त्यसंहितायां तत्रैव, चैत्रे
नवम्यां प्राक्पक्षे दिवा पुण्ये पुनर्वसौ । उदये गुरुगौरांशे स्वोच्चस्थे ग्रहपंचके ॥ मेघे पूषणि संप्राप्ते लग्ने कर्कटकाह्वये । आविशसीत्स
कलया कौसल्यायां परं पुमान् ॥- प्राक्पक्षे शुक्लपक्षे, उदये लग्ने, गुरुगौरांशे गुरुनवांशे ॥ तस्मिन्दिने तु कर्तव्यमुपवासव्रतं सदा ।
तत्र जागरणं कुर्याद्ब्रिधुनाथपरो भुवि ॥-भुवि इति खट्वादिव्यावृत्त्यर्थम् ॥ प्रातर्दशम्यां कृत्वा तु संध्याद्याः कालिकाः क्रियाः । संपूज्य वि-

धियव्रामं भक्त्या विद्यानुसारतः ॥ ब्राह्मणान्भोजयेन्नक्त्या दक्षिणाभिश्च तोषयेत् । गोभूतिरुद्दिश्यार्थेर्वस्त्रालंकारभूषणैः ॥ राम भक्त्या
 प्रयत्नेन पूजयेत्परया मुद्रा । एव यं कुरुते भक्त्या श्रीरामनवमीव्रतम् । अनेकजन्मसिद्धानि पातकानि बहून्यपि ॥ भस्मीकृत्वा व्रज-
 त्वेव तद्विष्णोः परमं पदम् । सर्वेषामप्यय धर्मो मुक्तिमुक्त्यैकसाधनः ॥ अशुचिर्वापि पापिष्ठः कृत्वेद व्रतमुत्तमम् । पूज्यः स्यात्सर्वभू-
 तानां यथा रामस्तथैव सुः ॥ यस्तु रामनवम्यां वै मुक्ते स च नराधमः । कुभीपाकेषु घोरेषु पच्यते नात्र सशयः ॥ अकृत्वा रामनव-
 मीव्रत सर्वव्रतोत्तमम् । व्रतान्यन्यानि कुरुते न तस्य फलभागभवेत् ॥ रहस्यानि च पापानि प्रख्यातानि बहून्यपि । महति च प्रण-
 श्यति श्रीरामनवमीव्रतात् ॥ एकामपि नरो भक्त्या श्रीरामनवमीं मुने । उपोष्य कृतकृत्यः स्यात्सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ नरो रामनवम्यां
 तु श्रीरामप्रतिमाप्रदः । विधानेन मुनिश्रेष्ठ समुक्तो नात्र सशयः ॥ सुतीक्ष्ण उवाच । श्रीरामप्रतिमादान विधानं वा कथं मुने । कथय-
 स्व मुनिश्रेष्ठ भक्तस्य मम विस्तरात् ॥ अगस्त्य उवाच । कथयिष्यामि तद्विद्वन्प्रतिमादानमुत्तमम् । विधानं चापि यत्नेन यतस्त्व वैष्णवो
 चमः । अष्टम्यां चैत्रमासे तु शुक्लपक्षे जितेन्द्रियः ॥ दत्तधावनपूर्वं तु प्रातः स्नायाद्यथाविधि । नद्यां तद्वागे कूपे वा ह्रदे प्रस्रवणेऽपि वा ।
 ततः सध्यादिकाः कार्याः सस्मरान्नाशव इदि ॥ गृहमासाद्य विप्रैर्द्र कुर्यात्पूजादिकं परम् । दातुं कुटुबिन विप्र वेदशास्त्रपर मुद्रा ॥ श्रीरामपू-
 जानिरत सुशीलं दंभवर्जितम् । विधिज्ञं राममन्त्राणां राममन्त्रैकसाधनम् ॥ आहूय भक्त्या सपूज्य घृणुयात्प्रार्थयन्निति ॥ श्रीरामप्रतिमा-
 दानं करिष्येऽहं द्विजोत्तम । भक्त्याचार्यो भव प्रीत श्रीरामोसि त्वमेव च ॥ इत्युक्त्वा पूज्य विप्रैर्द्र स्नापयित्वा ततः परम् । तैलेनाभ्य-
 स्य च स्नार्याधितयन्नाशवं इदि । तैलेनाभ्यस्य स्नापयित्वेत्यन्वयः ॥ भेर्तानरधरः श्वेतगधमाल्यानि धायेत् । अर्चितो भूयितश्चैव कुरु

तमध्याह्निकक्रियः । अर्चितः कृतार्चनः ॥ आचार्ये भोजयेद्भक्त्या सात्विकान्नैः सविस्तरम् । भुंजीत स्वयमप्येवं हृदि राममनुस्मरन् ॥
एकभक्तव्रती तत्र सहाचार्यो जितेंद्रियः । शृण्वन्नामकथां दिव्यामहःशेषं नयेन्मुने ॥ सायंसंध्यादिकाः कुर्यात्क्रिया राममनुस्मरन् ।
आचार्यसहितो रात्रावधःशायी जितेंद्रियः ॥ वसेत्स्वयं न चैकांते श्रीरामार्पितमानसः ॥ ततः प्रातः समुत्थाय स्नात्वा संध्यां यथावि-
धि । प्रातः सर्वाणि कर्माणि शीघ्रमेव समापयेत् ॥ ततः स्वस्थमना भूत्वा विद्वद्भिः सहितो ऽनघ । स्वगृहस्योत्तरे देशे द्वारस्योत्तर-
मंडपम् । रवगृहसमीपे ॥ चतुर्द्वारं पताकाढ्यं सुवितानं सुतोरणम् ॥ मनोहरं महोत्सेधं पुष्पाद्यैः समलंकृतम् । शंखचक्रहनुमद्भिः
प्राग्द्वारे समलंकृतम् । गरुमच्छार्ङ्गबाणैश्च दक्षिणे समलंकृतम् । गदाखट्वांगदैश्चैव पश्चिमे सुविभूषितम् ॥ पद्मस्वस्तिकनीलैश्च कौ-
बेरे समलंकृतम् । मध्ये हस्तचतुष्कायं वेदिकायुक्तमायतम् ॥ प्रविश्य नृत्यगीतैश्च वाद्यैश्चापि सुसंयुतम् । पुण्याहं वाचयेत्तत्र
विद्वद्भिः प्रीतमानसः ॥ ततः संकल्पयेद्देवं राममेव स्मरन्मुने । अस्यां रामनवम्यां च रामाराधनतत्परः । उपोष्याष्टसु यामेषु पू-
जयित्वा यथाविधि ॥ इमां स्वर्णमयीं रामप्रतिमां च प्रयत्नतः । श्रीरामप्रीतये दास्ये रामभक्ताय धीमते ॥ प्रीतो रामो हरत्वाशु पापा-
नि सुबहूनि मे । अनेकजन्मसिद्धानि अभ्यस्तानि महांति च ॥ विलिखेत्सर्वतोभद्रं वेदिकोपरि सुंदरम् ॥ मध्ये तीर्थोदकैर्युक्तं पात्रं सं-
स्थाप्य चार्चितम् ॥ सौवर्णे राजते ताम्रे पात्रे षड्कोणमालिखेत् । ततः स्वर्णमयीं रामप्रतिमां पलमात्रतः ॥ निर्मितां द्विभुजां दिव्यां
वामांकस्थितजानकीम् । विश्रुतीं दक्षिणकरे ज्ञानमुद्रां महामुने ॥ वामेनाधःकरेणेशां देवीमालिङ्ग्य संस्थिताम् । सिंहासने राजतेऽत्र पलद्भ्य
विनिर्मिते ॥ पंचामृतस्नानपूर्वं वामां संपूज्य विधिवत्ततः । मूलमंत्रेण नियतो न्यासपूर्वमतंद्रितः ॥ दिवैकविधिवत्त्वा रात्रौ जागरणं

तत । दिव्या रामकथा श्रुत्वा रामभक्तैः समन्वितः ॥ नृत्यगीतादिभिश्चैव रामस्तोत्रिनेकधा । रामाष्टकैस्तथा पूजा गद्यपुष्पाक्षतादि-
भिः ॥ कर्पूरागरुस्तूरी कल्हारादीरनेकधा । पूजयेद्विधिवन्नक्तया दिवारात्रि नयेद्बुध ॥ ततः प्रातः समुत्थाय स्नानसंस्थादिकाः क्रियाः ।
समाप्य विधिवद्भक्त्या पूजयेद्विधिवन्मुने ॥ ततो होमं प्रकुर्वीत मूलमंत्रेण भक्तवित् । पूर्वोक्तपद्मकुण्डे वा स्यद्विले वा समाहित ॥ लोक-
कामी विधानेन शतमष्टोत्तरं ततः । आज्येन पायसेनैव स्मरन् राममनन्यवी ॥ ततो भक्त्या सुसतोष्य आचार्यं पूजयेन्मुने । कुण्डलाभ्यां
सरत्लाभ्यामगुलीयैरनेकधा ॥ गंधपुष्पाक्षतैर्वस्त्रैर्विधितैः सुमनोहरैः । ततो राम स्मरन् दद्यादेवमंत्रमुदीरयेत् ॥ इमां स्वर्णमयीं राम प्रतिमां
समलंकृताम् । चित्रवस्त्रयुगलञ्च भ्रां रामोहं राघवाय ते । श्रीरामप्रीतये दास्ये सुष्टोः भवतु राघव ॥ इति दत्त्वा विधानेन दद्याद् द्विदक्षिणां
पुनः । अन्येभ्यश्च यथान्याय गोहिरण्यादिभक्ति ॥ दद्याद्दासोयुग धान्य यथाविभवमाहत । ब्राह्मणीः सह भुजीत तेभ्यो दद्याच्च
दक्षिणाम् ॥ ब्रह्महत्यादिपापेभ्यो मुच्यते नात्र सशयः । सुलापुरुषदानानि फल प्राप्नोति सुव्रतः ॥ अनेकजन्मसंसिद्धपापेभ्यो
मुच्यते बुधम् । बहुना किमिहोक्तेन मुक्तिस्तस्य करे स्थिता ॥ कुरुक्षेत्रे महापुण्ये सूर्यपर्वण्यरोयतः । सुलापुरुषदानादीः कृतैर्यत्कथ्यते
फलम् ॥ तत्फलं लभते मर्त्यो दानेनानेन सद्गती । इति रामप्रतिमादानोद्यापनविधिः ॥ ॥ अथ रामपूजा ॥ आचम्य प्राणानायम्य
मासपक्षाष्टस्थिं, सकलपापक्षयकामः श्रीरामप्रीतये रामनवमीव्रतमहं करिष्ये तदगत्वेन रामपूजां करिष्ये । तथा राममंत्रेण पढगन्या
सं कलशार्चनं च करिष्ये इति सकल्प्य । फलपुष्पाक्षतसहितं जलपूर्णताम्रपात्र गृहीत्वा ॥ उपोष्य नवमीं त्वद्य यामेवष्टसु राघव ।
तेन प्रीतो भव त्वं मे ससाराब्राहि मां हरे । इति मंत्रेण पात्रस्य जल क्षिपेत् ॥ ततः शक्तिः हेमी रामप्रतिमां कृत्वा

पूर्वकम् कपोलौ स्पृष्ट्वा मूलमंत्रं प्रणवादिचतुर्थ्यतं नाम रामायदेवत्वंसंख्यायस्वाहेति मंत्रं पठन्प्राणप्रतिष्ठां कुर्यात् ॥ ततः । कोम-
 लाक्षं विशालाक्षमिन्द्रनीलसमप्रभम् । दक्षिणांगे दशरथं पुत्रावेक्षणतत्परम् । पृष्ठतो लक्ष्मणं देवं सच्छत्रकनकप्रभम् । पार्श्वे भरत-
 शत्रुघ्नौ तालवृत्तकराबुभौ । अग्रेऽव्यग्रं हनूमतं रामानुग्रहकाक्षिणम् । इति ध्यात्वा षोडशोपचारैः पूजयेत् । आवाहयामि वि-
 श्वेशं जानकीवल्लभं प्रभुम् । कौसल्यातनयं विष्णुं श्रीरामं प्रकृतेः परम् । ॐ सहस्रशीर्षां । आवाहनम् ॥ श्रीरामागच्छ भगवन् रघुवीर-
 नृपोत्तम । जानकीसह राजेंद्र सुस्थिरो भव सर्वदा । रामचंद्र मेहेष्वास रावणांतक राघव । यावत्पूजां समाप्येऽहं तावत्त्वं सन्निधौ भव । इ-
 तिसन्निधापनम् ॥ रघुनायकराजर्षे नमो राजीवलोचन । रघुनंदन मे देव श्रीरामाभिमुखो भव । इति संमुखीकरणम् ॥ राजाधिराज
 राजेंद्र रामचंद्र महीपते । रत्नसिंहासनं तुभ्यं दास्यामि स्वीकुरु प्रभो । ॐ पुरुष एवेदं । आसनम् ॥ त्रैलोक्यपावनानंत नमस्ते रघुना-
 यक ॥ पाद्यं गृहाण राजर्षे नमो राजीवलोचन । ॐ एतावानस्य । पाद्यम् ॥ परिपूर्य परानंद नमो रामाय वेधसे । गृहाणाढ्यं मया
 दत्तं कृष्ण विष्णो जनार्दन । त्रिपादूर्ध्वं । अर्घ्यम् ॥ नमः सत्याय शुद्धाय नित्याय ज्ञानरूपिणे । गृहाणाचमनं नाथ सर्वलोकैकनाय-
 क । ॐ तस्माद्विरा । आचमनीयम् ॥ नमः श्रीवासुदेवाय तत्त्वज्ञानस्वरूपिणे । मधुपर्कं गृहाणेदं जानकीपतये नमः । ॐ यत्पुरुषेण ।
 मधुपर्कम् ॥ पंचामृतं मयानीतं पयो दधि घृतं मधु । शर्करामधुसंयुक्तं राम त्वं प्रतिगृह्यताम् । पंचामृतस्नानम् ॥ शुद्धोदकेन स्नानम् ॥
 पुष्पं धूपं दीपं नैवेद्यं निर्माल्यं विसर्जयेत् ॥ ब्रह्माण्डोदरमध्यस्थैस्तीर्थैश्च रघुनंदन । स्नापयिष्याम्यहं भक्त्या त्वं गृहाण जनार्दन ॥
 पुरुषसूक्तेन स्नानम् ॥ तप्तकांचनसंकाशं पीतांबरमिदं हरे । संगृहाण जगन्नाथ रामचंद्र नमोस्तु ते । तंयज्ञं । वस्त्रम् ॥ श्रीरामाच्युत य-

नेश श्रीधरान्त राघव । ब्रह्मसूत्र सोत्तरीय गृहाण स्युनदन । अतस्माद्यज्ञात्सर्वदुतःसः । यज्ञोपवीतम् ॥ छुङ्गमागरुक्स्तूरिकर्षर चदनं तथा ।
 तुभ्य दास्यामि राजेंद्र श्रीराम स्वीकुरु प्रभो । अतस्माद्यज्ञात्सर्वदुतःसः । गघम् ॥ अक्षताः परमा दिव्याः । अलंकारार्थे अक्षतान् ॥
 तुलसीदुन्दरजातीपुन्नागचपकेः । कदवकस्वीरेश्व कुसुमेः शतपत्रकैः ॥ नीलांबुजैर्निव्वपत्रैस्सर्वयेद्राघव विभुम् । पूजयिष्याम्यह भ-
 त्तया सगृहाण जनार्दन । अतस्मादम्भाः । पुष्पाणि ॥ अर्यांगपुजा ॥ श्रीरामचद्रायनः पादौपूजयामि । राजीवलोचनायः गुल्फौ
 पूः । रावर्णांतकः । जानुनीः । विश्वरूपायः जघेः । लक्ष्मणाग्रजायः कटीः । विश्वमूर्तयेः मेट्टः । वि-
 श्वामित्रप्रियायः नार्मिः । परमात्मनेनः हृदयः । श्रीकठायः कठः । सर्वास्त्रधारिणेनः बाहुः । रघूद्वहायः सुखः । पद्मनाभायः
 जिह्वाः । दामोदरायः दत्तापूः । सीतापतयेः ललाटः । ज्ञानमम्यायः शिरःपूः । सर्वात्मनेनः सर्वांगः पूजयामि ॥ वनस्पति
 रसोद्गतो गंधाढ्यो गय उत्तमः । रामचद्र महीपाल धूपोऽय प्रतिगृह्यताम् । अयत्तुरुपव्यदः । धूपम् ॥ ज्योतिर्पापतये तुभ्य नमो रा-
 माय वेधसे । गृहाण दीपकं चैव त्रैलोक्यतिमिरापह । अन्नाह्नणोऽस्यः । दीपम् ॥ इदं दिव्यान्नममृत रसेः पङ्क्तिः समन्वितम् । रामचद्रेश नैवेद्य
 सीतेश मतिः । अर्चंद्रमामनसोः । नैवेद्यम् ॥ ततः आचमनीयम् । इदंफलः । फलम् ॥ नागवल्लीदलेयुक्तं पूगीफलसमन्वितम् । तांदु-
 लं शुद्धता राम कर्पूरादिसमन्वितम् । तांदूलम् ॥ दक्षिणार्धम् ॥ दक्षिणम् ॥ नाभ्यामासीः । प्रदक्षिणम् ॥ नृत्यगीर्तिश्च वाद्यश्च पु-
 राणपठनादिभिः । पूजोपचारैरसिलैः सत्पुष्टो भव राघव ॥ मगलार्थं महीपाल नीराजनमिदं हरे ॥ सगृहाण जगन्नाथ रामचंद्र
 नमोस्तु ते । नीराजनम् ॥ नमो देवाधिदेवाय स्युनाथाय शार्ङ्गिणे । चिन्मयानतरूपाय सीतायाः पतये नमः ॐ यज्ञेनयज्ञः । मन्त्रपुष्पा-

जलिम् ॥ यानि कानि च पापानि ब्रह्महत्यासमानि च । तानि तानि विनश्यन्ति प्रदक्षिणपदेपदे । प्रदक्षिणाम् ॥ अशोककुसुमैर्गुक्तं रामायार्घ्यं
निवेदयेत् । दशाननवधार्थाय धर्मसंस्थापनाय च ॥ राक्षसानां वधार्थाय दैत्यानां निधनाय च । परित्राणाय साधूनां जातो रामः स्वयं हरिः ॥ गृ-
हाणार्घ्यं मया दत्तं श्रावुभिः सहितोऽनघ । इत्यर्घ्यम् ॥ इति पूजनम् । अथ कथा अगस्त्य उवाच । रहस्यं कथयिष्यामि सुतीक्ष्ण सुनिस-
त्तम । चैत्रमासे नवम्यां तु शुक्लपक्षे रघूत्तमः ॥ प्रादुरासीत्ततो ब्रह्मन्ब्रह्मानन्दैककेवलः । तत्र जागरणं कुर्याद्रामस्य पुरतो बुधः ॥ प्रतिमायां
यथाशक्ति पूजा कार्या यथाविधि । प्रातर्दशम्यां स्नात्वैव कृत्वा संध्यादिकाः क्रियाः ॥ संपूज्य विधिवद्रामं भक्त्या वित्तानुसारतः । ब्राह्मणा-
न्भोजयेत्सम्यग्दक्षिणाभिश्च तोषयेत् ॥ गोभूतिलहिरण्याधैर्वस्त्रालंकारभूषणैः । रामं भक्त्या प्रयत्नेन प्रीणयेत्पस्या मुदा ॥ एवं यः कुरुते भ-
क्त्या श्रीरामनवमीव्रतम् । अनेकजन्मजातानि पापानि सुबहूनि च ॥ भस्मीभवन्ति पापानि याति विष्णोः परंपदम् । सर्वेषामप्यय-
धर्मो मुक्तिमुत्तयैकसाधनः ॥ अशुचिर्वापि पापिष्ठः कृत्वेदं व्रतमुत्तमम् । पूज्यः स्यात्सर्वभूतानां यथा रामस्तथैव सः ॥ यस्तु रामनवम्यां
वै भुंक्ते स तु नराधमः । कुंभीपाकेषु घोरेषु पतत्येव न संशयः ॥ अकृत्वा रामनवमीव्रतं सर्वोत्तमं व्रतम् । व्रतान्यन्यानि कुरुते न ते-
षां फलभागभवेत् ॥ महान्त्यपि प्रणश्यन्ति पापानि नवमीव्रतात् । एकामपि ततो भक्त्या श्रीरामनवमीव्रती ॥ उपोज्य कृतकृत्यः स्यात्स-
र्वपापैः प्रमुच्यते । ततो रामनवम्यां तु श्रीरामप्रतिमापरः । विधानेन नरश्रेष्ठः स मुक्तो नात्र संशयः ॥ सुतीक्ष्ण उवाच । श्रीरामप्रतिमादा-
नं विधानं वा कथं मुने । कथयस्व यथा रामभक्तस्य मम विस्तरात् ॥ अगस्त्य उवाच । कथयिष्यामि ते भक्त्या प्रतिमादानमुत्तमम् । विधानं

वापि यवेन यतस्त्वं वैष्णवोत्तमः ॥ अष्टम्यां चैत्रमासे तु शुक्लपक्षे जितेन्द्रियः । दत्तधावनपूर्वं तु प्रातः स्नात्वा यथाविधि । नद्या तढागे
 नूपे वा द्दे प्रसवणे ऽपि वा । संध्यादिकाः क्रियाः कुर्यात्सस्मरन्नाधवं हृदि ॥ ग्रहमागत्य विमेषं कुर्यादीपासनादिकम् ॥ दांत कुट्टविन
 विप्रं वेदशस्त्रविदां वरम् । श्रीरामपूजानिरतं शुचिं दमविवर्जितम् । सर्वज्ञ रामभद्राणां राममंत्रैकसाधनम् ॥ आहूय भक्त्या सधृज्य दृणुयात्प्रार्थ-
 पेद्धनम् । श्रीरामप्रतिमादान करिष्ये हे द्विजोत्तम ॥ तत्राचार्यो भव प्रीतः श्रीरामोऽसि त्वमेव च । इत्युक्त्वा भोक्तुमायातं स्थापयि
 त्वा तत स्वयम् ॥ तर्तुवाभ्यग्न्य च स्नायार्चितयेद्वाधव हृदि । श्वेतांबरधर देव गंधमालयादि धारयेत् । अर्चितो मृषितश्चैव कृत्वा माध्याह्नि
 कीं क्रियाम् ॥ आचार्यं पूजयेत्पश्चात्सात्विकाग्नेः सुविस्तरम् ॥ मुंजीयात्स्वयमप्येव राम हृदि अनुस्मरन्नाएकमक्तं व्रत तत्र सहाचार्यो जितेन्द्रियः ॥
 शयीत भूतले सम्यक् श्रीरामार्पितमानसः । तत प्रातः समुत्थाय स्नात्वा संख्यां यथाविधि ॥ प्रातः सर्वाणिकर्मणि शीघ्रमेव समापयेत् । त
 त स्वस्यमना मूत्वा विद्वद्भिः सहितो ऽनघ ॥ स्वग्रहे चोत्तरे भागे मढपश्चक्षणमुज्ज्वलम् । मढप च चतुर्द्वारध्वजाः कार्यः सुविस्तरे ॥ फलै
 र्नानाविधैर्युक्तं पुष्पमालासुशोभनम् । कदलीस्तंभसयुक्तं यन्निर्येतैस्तैलंकृतम् ॥ सतोरणैर्मनोरम्य पुष्पाद्यैः समलंकृतम् । शसचक्रहनु-
 मद्भिः प्राग्द्वारे समलंकृतम् ॥ गरुडमच्छार्ङ्गवाणैश्च दक्षिणेषु विभृषितम् ॥ गदाखट्वाङ्गैश्चैव पश्चिमे च विभृषितम् ॥ पद्मस्वस्तिकनी
 लैश्च कीर्तयेत् समलंकृतम् । मध्ये तु चतुरस्रा च वेदिका हस्तमायताम् ॥ विप्रैश्च गीतनृत्यैश्च वाद्यैश्चापि समन्वितम् । पुण्याह वाचयित्वा
 च विद्वद्भिः प्रीतमानसैः ॥ ततः सुकल्पयेद्देव राममेवमनुस्मरन् । अस्यां रामनवम्यां तु रामाराधनसत्परः । उपोष्याष्टसु यामेषु पूज
 यित्वा यथाविधि ॥ इमां स्वर्णमयीं राम प्रतिमां तु प्रयत्नतः ॥ श्रीरामप्रीतये दास्ये राममन्त्राय धीमते ॥ स्तुतो रामो दहत्याशु पा

पानि सुबहूनि मे । अनेकजन्मलग्नानि अभ्यस्तानि महांति च ॥ विलिखेत्सर्वतोभद्रं वेदिकोपरि सुंदरम् । मध्ये तीर्थोदकैर्युक्तं पात्रं
 संस्थाप्य चर्चितम् ॥ सौवर्णे राजते ताम्रे पात्रे षट्कोणमालिखेत् । ततः स्वर्णमयीं रामप्रतिमां फलमात्रतः ॥ निर्मितां द्विभुजां रम्यां
 वामांकस्थितजानकीम् । विश्रुती दक्षिणे हस्ते ज्ञानमुद्रां महामुने ॥ वामेनाधःकरेणैनां देहमालिङ्ग्य संस्थिताम् । सिंहासनं राजतं च
 पलद्भयविनिर्मितम् ॥ पंचामृतस्नानपूर्वं संपूज्य विधिवत्ततः । मूलमंत्रेण नियतो दद्याच्चैवमतंद्रितः ॥ एवं संपूज्य विधिवद्रात्रौ जागरणं
 तथा । दिव्यां रामकथां श्रुत्वा रामभक्तिसमन्वितः ॥ गीतनृत्यादिभिश्चैव रामस्तोत्रैरनेकधा । रामाष्टकेन संस्तुत्य गंधपुष्पाक्षतादिभिः ॥
 कर्पूरागरुकस्तूरी कल्हाराद्यैरनेकधा । संपूज्य विधिवद्भक्त्या दिवारात्रिं नयेद्बुधः ॥ ततः प्रातः समुत्थाय स्नानसंध्यादिकाः क्रियाः । सं-
 स्थाप्य विधिवद्रामं पूजयेद्विधिवन्मुने ॥ ततो होमं प्रकुर्वीत मूलमंत्रेण मंत्रवित् । पूर्वोक्तकुण्डे गृह्योक्तस्थंडिले वा समाहिताः ॥ लौकिका-
 न्नौ विधानेन शतमष्टोत्तरं मुने । आज्येन पायसैव स्मरन् राममतंद्रितः ॥ ततो भक्त्या सदा तुष्ट आचार्यं पूजयेन्मुने । कुंडलाभ्यां सु-
 वर्णाभ्यामंगुलीयैरनेकधा ॥ गंधपुष्पाक्षतैर्वस्त्रैर्विचित्रैस्तु मनोहरैः । ततो रामं स्वयं दद्यादिमं मंत्रमुदीरयेत् ॥ इमां स्वर्णमयीं रामप्रति-
 मां समलंकृताम् । चित्रवस्त्रयुगच्छन्नां रामोहं राघवाय ते । श्रीरामप्रतिमां दास्ये प्रीतो भवतु राघवः ॥ इति दत्त्वा विधानेन दद्याद्भि-
 दक्षिणां भुवम् । अन्येभ्यश्च यथाशक्त्या गोहिरण्यादि भक्तिः । दद्याद्भासो धनं धान्यं यथालंकरणानि च ॥ अगस्त्य उवाच । एवं यः
 कुरुते रामप्रतिमादानमुत्तमम् । ब्रह्महत्यादिपापेभ्यो मुच्यते नात्र संशयः ॥ तुलापुरुषदानेन फलमाप्नोति सुव्रतात् । अनेकजन्मसंसि-
 द्धपापेभ्यो मुच्यते ध्रुवम् ॥ बहुनाऽत्र किमुक्तेन मुक्तिस्तस्य करे स्थिता । तुलापुरुषदानेन मुने यल्लभते फलम् । तत्फलं लभते मर्त्यो

दानेनानेन सुव्रत ॥ सुतीक्ष्ण उवाच । प्रायेण हि नराः सर्वे दरिद्राः कृपणा मुने ॥ अगस्त्य उवाच । दासद्रष्टु महाभाग स्वस्थ पिपायुतासा ।
 पलायन तदर्धेन तदर्धार्धेन वा पुनः ॥ विषयशाठ्यमकृत्वेव कुर्यादेव व्रतं मुने । यदि घोरतर द्रष्टु पातक नेहते क्वचिद् ॥ अकिंचनो
 ऽपि यत्नेन उपोष्य नवमीदिने । एकचिच्छो ऽतियत्नेन सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ प्राप्ते श्रीरामनवमीदिने मर्त्यो विमुढधीः । उपोषणं न कुरुते
 कुभीषाक्षेपु पन्थते ॥ यत्किंचिद्द्राममुद्दिश्य क्रियते न स्वशक्तिः । रोखे स तु मृगाल्मा पच्यते नात्र सशयः ॥ सुतीक्ष्ण उवाच । यामा
 एके तु पुना वै तत्र चोक्ता महामुने ॥ मूलभन्त्रेण सयुक्ता तां कथां वद सुव्रत ॥ अगस्त्य उवाच । सर्वेषां रामभन्त्राणां मन्त्रराजं पढक्षरम् ॥
 इदं तु स्तौदि मोक्षस्वढे श्रीरामं प्रति स्तूरीतायां स्तूत्रवाक्यम् ॥ मुमूर्षार्मणिकर्ण्यति अर्घोदकनिवासिनः अहं दिशामि ते मन्त्रं तारक
 स्योपदेशतः ॥ श्रीरामरामरामेति एतत्तारकमुच्यते । अतस्त्व जानकीनाथ परब्रह्माभिधीयते ॥ तारकं ब्रह्म चेत्युक्तं तेन पूजा प्रश
 स्यते । पीठांगदेवतानां तु आद्यतीनां तथैव च । आदावेव प्रकुर्वीत देवस्य प्रीतमानसः । उपचारैः पोढशभिः पूजा कार्या यथाविधि ॥
 आवाहनं स्थापनं च समुत्तीकरणं तथा ॥ एव मुद्राप्रार्थनां च पूजामुद्रां प्रयत्नत ॥ शस्त्रपूजां प्रकुर्वीत पूर्वोक्तविधिना ततः । कच्छश वामभागे च
 पूजाद्रव्याणि चादरात् ॥ पीठे सपृश्य यत्नेन आत्मानं मन्त्रमुच्चरेत् । पात्रसादनमप्येव कुर्याद्यामेष्वतंद्रितः ॥ पीतांबरानि देवाय प्रार्पय
 भवेयत्सुधीः । स्वर्णपद्मोपवीतानि दद्याद्देवाय भक्तिः ॥ नानारत्नविचित्राणि दद्यादाभरणानि च । हिमोद्बुधटं रुचिरं घनसारमनोहर
 म् ॥ क्रमात् मूलभन्त्रेण उपचारान्प्रकल्पयेत् । कल्हारैः केतकैर्जालैः पुन्नगाद्यैः प्रपूजयेत् ॥ घण्टकैः शतपत्रैश्च सुगवैः सुमनोहरैः । पा
 शचंदननूपैश्च तत्तन्मन्त्रे प्रपूजयेत् ॥ मक्षयभोग्यादिकं मत्तया देवाय विधिना ऽर्पयेत् । येन सोपस्कर देव दत्त्वा पापैः प्रमुच्यते ॥ ज

न्मकोटिकृतैर्घोरनानारूपैश्च दारुणैः । विमुक्तः स्यात्क्षणादेव राम एव भवेन्मुने ॥ श्रद्धाधानस्य दातव्यं श्रीरामनवमीव्रतम् । सर्वलोक-
 हितायेदं पवित्रं पापनाशनम् ॥ लोहेन निर्मितं वापि शिलया दारुणाऽपि वा । एकैर्नैव प्रकारेण यस्मै कस्मै ऽथवा मुने । कृतं सर्व-
 प्रयत्नेन यत्किञ्चिदपि भक्तितः । जपेदेकांतमासीनो यावत्स दशमीदिनम् ॥ अनेन स्यात्पुनः पूजा दशम्यां भोजयेद्विजान् । भक्त्या भो-
 ज्यैर्वहुविधैर्दद्याद्भक्त्या च दक्षिणाम् ॥ कृतकृत्यो भवेत्तेन सद्यो रामः प्रसीदति ॥ तूष्णीं तिष्ठन्नरो वापि पुनरावृत्तिर्वर्जितः ॥ द्वादशाब्दे
 कृतेनापि यत्पापं चापि सुच्यते । विलयं याति तत्सर्वं श्रीरामनवमीव्रतात् ॥ जपश्च राममंत्राणां यो न जानाति तस्य वै । उपोष्य
 संस्मरेद्रामं न्यासपूर्वमतद्रितः ॥ गुरुलब्धो ऽयं मंत्रस्तु न्यसेन्न्यासपुरःसरः । यामे यामे च विधिना कुर्यात्पूजां समाहितः ॥ मुमुक्षुश्च
 सदा कुर्याच्चिह्न्रीरामनवमीव्रतम् । सुच्यते सर्वपापेभ्यो याति ब्रह्मसनातनम् ॥ इति श्रीस्कंदपुं अगस्त्यसंहितायामगस्तिसुतीक्ष्णसंवादे
 रामनवमीव्रतविधिः सं० ॥ ॥ अथ रामनामव्रतम् ॥ तत्रैव । रामनवमीमारभ्य अथवा सर्वकालेपि रामनामजपलेखनं कुर्यात् । आचम्य प्रा-
 णानायम्य मासपक्षाद्युल्लिख्य, सकलपापक्षयकामो विष्णुलोकप्राप्तिकामो वा श्रीरामप्रीतये रामनामजपलेखनं करिष्य इति संकल्प्य । ना-
 ममंत्रेण षोडशोपचारैः पूजयेत् ॥ ॥ अथ कथोद्यापनं च ॥ पार्वत्युवाच । धन्याऽऽस्म्यनुगृहीता ऽस्मि कृतार्था ऽस्मि जगत्प्रभो । वि-
 चिच्छन्नो मेऽद्य संदेहग्रंथिर्भवदनुग्रहात् १ त्वन्मुखाद्भलितं रामकथामृतरसायनम् । पिबंत्या मे मनो देव न तृप्यति भवापहम् २ श्रीरा-
 मस्यामृतं नाम श्रुतं संक्षेपतो मया । इदानीं श्रोतुमिच्छामि विस्तरेण स्फुटाक्षरम् ३ श्रीमहादेव उवाच । शृणु देवि प्रवक्ष्यामि गुह्या-
 द्बृहत्तरं महत् । प्राप्नोति परमां सिद्धिं दीर्घायुः पुत्रसंपदम् ४ रामनामलिखेद्यस्तु लक्षकोटिशतावधि । एकैकमक्षरं पुंसां महापातकना-

शनम् ५ सक्रामो ऽपि लिखेद्यस्तु निष्क्रामेन तु किं पुन । इहैव सुखमाप्नोति अते च परम पदम् ६ आदावते च मध्ये च व्रतस्यो
द्यापन चरेत् ७ उद्यापन विना नैव फलसिद्धिमवाप्नुयात् । तस्मात्सर्वप्रयत्नेन नाम्ना उद्यापन कृत् ८ पार्वत्युवाच । नताऽस्मि देवदेवेश
भक्तानुग्रहकारक । नाम्न उद्यापनं ब्रूहि विस्तरेण मम प्रभो ९ श्रीशिव उवाच । शृणु देवि प्रवक्ष्यामि विस्तरेण यथाविधि । नाम्न उद्या
पन चान्न भक्त्या भवदनुग्रहात् १० सुवर्णप्रतिमां कुर्यात्ससीतारामलक्ष्मणाम् । हनूमत्प्रतिमां तत्र चतुर्थीशेन हार्तकैः ११
सुवर्णस्य प्रमाण तु पलायकमुदीरितम् । अशक्तश्चेत्पलेनैव तदवर्द्धिनं वा पुन १२ श्रीरामप्रतिमाया तु वित्तशाव्य न कारयेत् । रा
जतेनासन कुर्यान्मापि पोढशसमितैः १३ पीतवस्त्रेण सवेष्ट्य स्थापयेत्तडुलोपरि । तडुलानां प्रमाण तु भवेद्गोणचतुष्टयम् १४ शूची
देशे गृहे तीर्थे मङ्गल कारयेत्सुध्नीः । तोरणानि चतुर्द्वारि वधयेदाम्नपल्लवैः १५ मूर्त्तौ गोमयलिप्ताया सर्वतोभद्रसङ्गकम् । ग्वयेत्सप्तया
येन नानारौ सुशोभनम् १६ कुमारनष्टौ च पूर्वार्द्धे स्थापयेद्व्रणाब्धुमान् । कुम्भमेक मध्यदेशे स्थापयेत्तडुलोपरि १७ गगाजलेन
सर्पयं पचरत्नैः सपल्लवैः । नालीकैरफलान्यष्टावेक रामाय द्वापयेत् १८ आचार्य वरयेत्तत्र वेदशास्त्रविशारदम् । ब्रह्मादिऋत्विजाना तु
वरण कारयेत्ततः १९ मधुपर्कण संपूज्य वस्त्रालकारभूषणैः । ऋत्विजः पोढशानष्टौ वरयेद्देदपारगान् २० स्नात्वा नित्य विधायदौ पूज
येद्गणनायकम् । पुण्याह वाचयित्वा तु पूजयेद्ब्रामचरकम् २१ ततो ऽग्निं च प्रतिष्ठाप्य स्वशास्त्रोक्तविधानतः । विष्णुसूक्तेन होतव्य मू-
लमन्त्रेण वा पुनः २२ नवग्रहांश्च दिक्पालानत्रानुर्गांश्च होमयेत् । पुरुषसूक्तेन होतव्या समिदाग्न्यं चरुस्तिलाः ॥ अष्टोत्तरसहस्रं तु
गाममन्त्रेण होमयेत् २३ होमांते पूजन कुर्याद्ब्राममन्त्रादिदेवताः । पूजयित्वा ततो ब्रुत्वा ऋत्विग्भिर्नित्यं तथा २४ श्रेयः सपाद्य दानं च

अभिषेकं समापयेत् । रामं नत्वा ऽर्चयित्वा च प्रार्थयित्वा पुनः पुनः २५ आचार्यं पूजयेत्पश्चात्सुवर्णैर्वस्त्रधेनुभिः । प्रतिमां दानमंत्रेण
 आचार्याय निवेदयेत् २६ नतो ऽस्मि देवदेवेश बहुबुद्धिमहात्मभिः । यश्चित्यते कर्मपाशाद्भृदि नित्यं मुमुक्षुभिः २७ मायया गुण-
 मय्या त्वं सृजस्यवसि लुंपसि । अतस्त्वत्पादंभक्तोस्मि त्वद्भक्तिस्तु श्रियोधिका २८ भक्तिमेव हि वाञ्छति त्वद्भक्ताः सार्वेदिनः । अत-
 स्त्वत्पादकमले भक्तिरेव सदा ऽस्तु मे २९ संसारामयतप्तानां भेषज्यं भक्तिरेव ते । सीतासौमित्रिहनुमद्भक्तयुक्तो नरेश्वरः ३० दानेना-
 नेन मे राम भक्तिमुक्तिप्रदो भव । प्रतिमादानसिद्ध्यर्थं शक्त्या स्वर्णं तु दापयेत् ३१ दानं यद्दक्षिणाहीनं तत्सर्वं निष्फलं भवेत् । ब्रा-
 ह्मणाञ्छतसाहस्रं भोजयेन्मधुसर्पिषा ३२ पक्वान्नैः पायसैः स्वाधैर्लङ्कैः शर्करान्वितैः । ऋत्विग्भ्यो दक्षिणां दद्याद्भूयसीं दक्षिणां
 ददेत् ३३ तदंते घृतपात्रं च तिलपात्रं च दापयेत् । शय्यां च रथदानानि दशदानानि शक्तिः ३४ अशक्तश्चेत्स्वर्णमेकं दत्त्वा रामं नमेत्पुनः
 तिलकं कारयेत्पश्चादभिषेचेत्सपह्वैः ३५ द्विजैस्तु आशिषो देया नत्वा स्तुत्वा विसर्जयेत् । उमामहेश्वरौ पूज्यौ भोजयेद्बहुकं तथा ३६
 कुमारीणां शतं भोज्यं योगिराजं च भोजयेत् । क्षेत्रपालबलिं दत्त्वा ध्यात्वा रामं सदा जपेत् ३७ ब्रह्मादिभिस्तु तत्पुण्यं वक्तुं शक्यं न
 केचन । अश्वमेधसहस्राणि वाजपेयशतानि च ३८ एकेन रामनाम्ना तु तत्फलं लभते नरः । नारी वा पुरुषो वापि झूटो वाप्यधर्मो
 नरः ३९ रामनाम्ना तु मुक्तास्ते सत्यं सत्यं वरानने ४० मूले कल्पद्रुमस्याखिलमणिविलसद्भक्तसिंहासनस्थं कोदण्डं धारयन्तं ललितकश्युगेना-
 र्जयन्तं लक्ष्मणेन वामांकन्यस्तसीतं भरतधृतमहामौक्तिकच्छत्रकांतं शत्रुघ्नं चामराभ्यां विलसितमनिशं भजे ऽहम् ४१ वंदे तत्र महे-

शान घण्टकोदहसहनम् । जानकीहृदयानन्दवर्द्धनं रघुनन्दनम् ॥ १८ ॥ चरितं रघुनाथस्य, शतकोटिप्रविस्तरम् । एकैकमक्षरं पुंसां महापातकनाशनम्
 ४ इति श्रीम० उमाभेदेश्वरसं० रामनामलेखनोद्यापनं सपूर्णम् ॥ अथाबुःस्वनवमीव्रतम् ॥ भाद्रपदशुक्लनवम्यां सुहूर्तमात्रसत्त्वेऽपि परयुताया
 मबुःस्वनवमीव्रतम् । देशकालौ स्मृत्वा, ममेहबन्मनि जन्मांतरे च भर्त्रासह सकलपातकादिवुःस्वनाशार्थं व्रतसकलपोकफलावाप्त्यर्थं श्रीगौ
 रीदेवताप्रीत्यर्थमदुःस्वनवमीव्रतांगपृष्ठनमहं करिष्ये । तत्रादौ निर्विघ्नतासिद्धयर्थं स्वस्तिपुण्याहवाचनं च करिष्ये इति सकलम् । गोम
 येनोपलितमूमां वेदिकां बुधक्षिप्तामिच्छुच्छादितामपूपपायसान्वितामुपरिमंढपिकायुतां कृत्वा तत्र पीठे आसनादिकलशप्रतिष्ठात कृत्वा
 ऽशुच्चारणपूर्वकं गौरीप्रतिमां सस्याप्य गणपतिचतुष्टयमिन्द्रादिलोकपालान्गौरीमिमायेति नमोदेव्या इति वा मन्त्रेण गौरीमावाह्य पूजये-
 त् । दिव्यपात्रधरां देवीं विभूर्तिं च त्रिलोचनीम् । बुधवात्रदाननिरतां गौरीं त्वां चिंतयाम्यहम् । ध्यानम् ॥ गौरीं दुःसहरां देवीं शि
 वस्यार्द्धमधारिणीम् । सुनीलवस्त्रसयुक्तामुमामावाहयाम्यहम् । आवाहनम् ॥ प्रसन्नवदने मातर्नित्यं देवर्षिस्तुते । मया भावेन यद्दत्त
 पीठं तत्प्रतिष्ठताम् । आसनम् ॥ सर्वतीर्थमयं दिव्यं सर्वभूतोपजीवनम् । मया दत्तं च पानीयं पादार्थं प्र० । पाद्यम् ॥ गंगादिसर्वतीर्थे
 म्यो मत्प्रयानीतं सुशीतलम् ॥ गंधपुष्पाक्षतोपेतं गृहाणार्घ्यं नमोस्तु ते । अर्घ्यम् ॥ मातः सर्वाणि तीर्थानि गगाद्याश्च तथा नदाः ।
 स्नानार्थं तव देवेशि मयाऽऽनीताः सुशोभनाः । स्नानम् ॥ सर्वभूषाधिके सौम्ये लोकलज्जानिवारणे । मयोपपादिते त्रुम्य वाससी प्रति-
 गृ० । वस्त्रम् ॥ श्रीसकमिति गंधम् ॥ मात्स्यादीनीति पुष्पम् ॥ वनस्पतिरसो० धूपम् ॥ आण्यचेति दीपम् ॥ अन्नं चतुर्विधमिति नैवेद्यं ॥ पूगीफल
 मिति तांबूलम् ॥ हिरण्यगर्भेति दुक्षिणम् ॥ नीराज० मंत्रपुष्पं० प्रदक्षि० नमस्का० प्रार्थना० वायनम् ॥ स्कंदमातर्नमस्तुभ्यं दुःखव्याधि

विनाशिनि । उत्तिष्ठ गच्छ भवनं वरदा भव पार्वति । विसर्जनम् ॥ इति पूजा ॥ अथ कथा ॥ ऋषय ऊचुः । कदाचिन्नैमिषारण्ये
 व्यासं धर्मविदांवरम् । कथयंतं कथां दिव्यामिदमृचुर्महर्षयः १ यज्ञधर्मविदांश्रेष्ठ व्रतानि विविधानि च । विपाकात्कर्मणां चैव प्राणिनां
 विविधा गतिः २ आकर्ण्य विस्मिताः सर्वे कौतूहलसमन्विताः । न तृप्तिमधिगच्छामो नाप्रियं च कथामृतम् ३ शृणुमश्च वयं सद्यो व्रतं
 दुःखहरं त्विदम् । येन चीर्णेन धर्मज्ञाऽज्ञानदुःखं न जायते । कृपां कुरु महाबुद्धे ब्रूहि दुःखहरं व्रतम् ४ व्यास उवाच । शृण्वंतु
 पुरुषाः सर्वे शौनकाद्या महर्षयः । ये नराः पुण्यकर्मणो दंभाहंकारवर्जिताः ५ श्रद्धया यमिनो नित्यमहिंसानिरताश्च ये । यथामीलि-
 तभोक्ताः सुखिनस्तेन तेन हि ६ गुह्यं चान्यत्तु वक्ष्यामि दुःखनाशनसूचकम् । ये ऽदुःखनवमीं प्राप्य नराश्चैवाप्यपंडिताः ७ शिवां गच्छंति
 शरणमुत्पत्तिस्थितिकारिणीम् । जन्मांतरशते वापि न ते दुःखस्य भागिनः ८ ऋषय ऊचुः । अदुःखनवमी नाम त्वया केयं निरूपिता ।
 भविष्यति कदाचैयं यदा कार्यं भविष्यति ९ पूजनीया कथं गौरी विधानं कीदृशं तथा । एतत्सर्वं विधानेन वक्तुमर्हस्यशेषतः १० व्यास
 उवाच । एतद्ब्रूयतां पुण्यं शृणुध्वं गदतो मम । न देयं नास्तिकार्यैतदभक्ताय शठाय च ११ अहं वः श्रद्धानेभ्यो विधिं सर्वमशेषतः ।
 समाहितमना वच्मि भवतः पुण्यदायकम् १२ सर्वस्याद्या महादेवी त्रिगुणा परमेश्वरी । नित्यानंदमयी देवी तमःपारे प्रतिष्ठति १३ ब्र-
 ह्मांडजननी चैयमुत्पत्तिस्थितिकारिणी । पुरुषः प्रकृतिश्चैयमात्मानं विभिदे द्विधा १४ यथा शिवस्तथा गौरी यथा हरः ।
 यथा गौरी तथा लक्ष्मीर्दुःखपापापहारिणी १५ तासां पूजाविधानेन न कश्चिद्दुःखभागभवेत् । नभस्ये शुक्लनवमी या वा पूर्णातिथिर्भवे-
 त् १६ अस्तदोषादिरहिता सर्वदुःखहरा परा । प्रशस्तायां नरः स्नात्वा कृत्वा नित्यविधिं ततः १७ मौनेन गृहमागत्य संयतस्तत्परायणः ।

अदुःसदायी भूत्वा घ शुचिस्थानगतस्तथा १८ गोमयेन विलिप्तायां शुषौ भटपिकां शुभाम् । सुकुंभ स्थापयेत्तत्र कुंकुमालितभिसि
 काम् १९ ओञ्छादित सुधूपैस्तामुमामानददायिनीम् । आचार्यानुज्ञया तस्यां जगद्धात्रीं प्रपूजयेत् २० पूजयित्वोपचारिस्ता नत्वा न
 त्वा पुनःपुनः । वाणकं च ददेत्तस्याः पक्वान्नफलसयुतम् २१ शक्नुतेदुपवासे न निशां च जागर्तिर्नयेत् । अशक्तेन च भोक्तव्यं पयः प्राश्य-
 मयापि वा २२ फलं वापि प्रयत्नेन न हिंसास्तचेतसा । रात्रीं जागरणं कार्यं नृत्यगीतादिभिस्तथा २३ प्रभाते विमले जाते कृत्वा नि-
 त्यविधिं पुनः । ब्राह्मणान्भोजयेच्छतया सपत्नीकाञ्छुचीस्तथा २४ देवीं विसर्जयेत्पश्चादाचार्यं पूजयेत्तथा । आचार्यस्तु स्वशास्त्रोक्तो
 नव वर्षाणि कारयेत् २५ सौवर्णेर्मूषणीर्वस्त्रिन्त्वा तं च समर्चयेत् । पक्ष वा ह्यपवा चैक नारीकैलेश्च वायनम् २६ पक्वान्नं नवसख्याक
 ब्राह्मणाय निवेदयेत् । पश्चाद्वधुजनैः सार्धं मुजीयान्नितं शुचिः २७ श्रुत्वा कर्था पुण्यतर्मा वाग्यतस्तत्परो यतः । स कदाचिन्न दु-
 स्तेन युज्यते नात्र सशयः २८ सुक्त्वा भोगान्ययाकामं स याति परमं पदम् । अत्रैवोदाहरतीममितिहासं पुरातनम् २९ अरण्ये विषमे
 प्राप्ता शापदग्धाप्सराः किल । आसीज्जातिस्मरा काचित्तिर्यग्योनिं समागता ३० कुक्षुदी नामतो ह्यसीत्सदा दुःस्तेन पीडिता । त
 त्सखी मर्कटी नाम ते चोमे शोककशिते ३१ अथ तस्मिन्वनोद्देशे परस्पररहिते रते । उभे अमृतां सहिते विचरत्यौ दिशीं दृश ३२ ततः
 कालेन महता वर्षति चागता तिथिः । अदुःखनवमी नाम दुःखव्याधिविनाशिनी ३३ गत्वा तां कुक्षुदीं प्राह मर्कटी देवयोगतः । अ
 द्य किञ्चिन्न भोक्तव्यमावाभ्यां शृणु कारणम् ३४ तिर्यग्योनिगते चादी पूर्वकर्मविपाकतः । दुःस्त्रापनुत्तये चाद्य न भोक्ष्ये ऽहं त्वया

सह ३५ त्वं चेशं शरणं गत्वा नवमीं सुव्रतस्थिता । कृत्वा च त्वमशक्ता चेद्भुक्ष्व शीर्णफलानि च ३६ महामायाप्रसादेन याहि भद्र-
महिंसया । इत्युक्त्वा कुक्कुटीं तूष्णीं बभूवानश्रुती तदा ३७ मर्कट्यधुरीकृत्य प्रशस्ते संवभूवतुः । अथ सा मर्कटी नाम गत्वा पूर्वं-
वनं प्रति ३८ स्थित्वा तद्दिनशेषं तु क्षुधिता पीडिता भृशम् । अजानती तमेवार्थं पूर्वकर्मविशेषतः ३९ निशांते तरसा गत्वा वनेदेशे
विचिन्वती । ददर्श बहिर्णोडानि अतीव क्षुधिता तदा ४० भक्षयित्वा मर्कटी सा मुखं प्रक्षाल्य वारिणा । पुनस्तदंतिकं प्राप्ता दर्शयंती
क्षुधोव्यथाम् ४१ कुपिता कुक्कुटी वाक्यमुवाच मर्कटीं प्रति । किञ्चिद्भुक्तं त्वया दुष्टे व्रज त्वं हरिसंयुता ४२ व्रतभ्रष्टा स्थिता चाथ वारि-
वासितया त्वघे । नाकरोस्त्वं मम वचः प्राणाः किं न गतास्तव ४३ केदारं शरणं याहि मया सह भयंकरि । देहायोगेन योगेन गच्छावः पर-
मंपदम् ४४ अथ ते निर्गते चोभे केदारं भूतभावनम् । गत्वा मनः समाधाय कुक्कुटी मनसा ऽस्मरत् ४५ उत्पत्स्ये सत्कुले चाहं धनाढ्ये वेदपार-
गे । इति मत्वा स्वदेहं सा बह्निमध्ये न्यपातयत् ४६ पुनर्भवे राजपत्नी इति मत्वा च मर्कटी । अकरोत्स्वतनुत्यागं तद्वाक्येनैव बोधिता ४७ कुक्कु-
टी सा महादेव्याः प्रसादेन तथा कुले- । विप्राणां कन्यका भूत्वा भर्ता विमलरत्नदः ४८ दिव्यवर्द्धनशीला सा निरता पतिसेवने । इतरा रा-
जपत्नीत्वं प्राप्ताऽसावथ मर्कटी ४९ उभे जातिस्मरे जाते महादेव्याः प्रसादतः । अथ सा कुक्कुटी पंच पुत्रान् जज्ञे पितुः समान् ५० बभूव धनसंपन्ना
रूपशीलगुणान्विता । मर्कटी पुत्रशोकार्ता बभूव व्यथिता भृशम् ५१ पूर्वकर्मस्मरंती सा कदाचिद्देवयोगतः । अपश्यत्कुक्कुटीपुत्रान्पंचैव
च पितुः समान् ५२ अमारयत्स्वभृत्यैस्तान् पुत्रान्सा मर्कटी तदा । तच्छिरांसि गृहीत्वा तु कुक्कुटचै वाणकं ददौ ५३ अदुःखनवमीं प्राप्य
व्रतस्था च बभूव सा । गौरी कृपाविजननी जननी भक्तवत्सला ५४ शिरांस्यादाय सर्वेषां पुत्रकांस्तानजीवयत् । तद्वाणकं सुवर्णस्य नि-

रोधिः पर्यवत्पयत् ५५ कुक्षुदी पूजयांचके गौरीं दुःखविनाशिनीम् । त्वत्तः सदा जीवतोऽयं भोक्तुं गृहमगात्तः ५६ तदा तद्भागकं प्रेक्ष्य
 तत्र हेमशिरोयुतम् । स्वभर्तारं पुत्रयुतं न्यवेदयत् नदिनी ५७ पुनर्वनागतांस्तांस्तु सा ददर्शालिपुत्रकान् । दृष्ट्वा पुनःपुनः साप स्त्रोद
 द्धशतु सिन्धु ५८ आत्मानं निंदयामास मर्कटी विह्वला सती । आगत्य सस्याः सदनमात्मानं सा न्यवेदयत् ५९ पापिन्यहं तुराचारा
 दुर्भंगाऽश्रुतपूर्वकम् । बालहृत्कार्मकं पापं चरितं नात्र संशयः ६० इत्याकर्ण्यं सुखीवाक्यं कुक्षुदी विस्मिताऽभवत् । अपृच्छत्कारणं
 क्षिप्रं शोकसागरदायकम् ६१ इदं शीलं कथं मन्त्रे कस्माद्भदसि तद्भद । विमोगा राजपत्नी त्वं माया सर्वसंखीष्वपि ६२ मर्कटी
 कुक्षुदीवाक्यं श्रुत्वा वृत्तं न्यवेदयत् । गत्वा च कुक्षुदीपुत्रैः प्रायश्चित्तमकारयत् ६३ स्मरती च व्रतं देव्याः कुरु त्वं यथाविधि । अथ
 देव्याः प्रसादेन मर्कटी सुपुत्रं सुतस्य ६४ सुदरं सुवरं नाम पृथ्वीभारसहं वरम् । राजपत्नी विप्रपत्नी सुखिन्यौ सख्यमवदुः ६५ इह लोके
 दुःखितस्य अदुःखनवमीव्रतम् । सीतया यत्कृतं चैतद्व्रतमयत्वा कृतं त्विदम् ६६ अन्याग्निर्बहुभिः स्त्रीभिर्व्रतमाधरितं त्विदम् । या करोति
 व्रतमिदं शृणोति च कथामिमाम् ६७ सा दुःखमाद्भवति समं सर्वं वदाम्यहम् । सर्वदुःखहरं लोके किमन्यच्छ्रेतुमिच्छय ६८ ॥
 इति श्रीस्वदुःखदुःखनवमीव्रतकथा सः ॥ ॥ अथाश्विनशुक्लनवम्यां देवीव्रतम् ॥ हेमाद्री विष्णुधर्म-राज उवाच । विधिना पूजये-
 त्केन भद्रकालीं नराधिप । नवम्यामाश्विने मासि शुक्लपक्षे नरोत्तम ॥ पुष्कर उवाच । पूर्वोत्तरे तु दिग्भागे शिवे वास्तुमनोहरे । मद्र
 कारया एह कार्यं चित्रवैश्वैरलकृतम् ॥ भद्रकालीगृहं कृत्वा तत्र सपूजयेद्ब्रह्म । अष्टादशभुजा कार्या भद्रकाली मनोहरा ॥ आलीढस्वा

नसंस्थाना चतुःसिहरथे स्थिता । अक्षमाला त्रिशूलं च खड्गचर्मो कुशास्तथा ॥ बाणचापे च कर्तव्ये शंखपद्मे तथैव च । सुवस्तुर्वो च
तथा कार्यौ तथा वेदिकमंडू ॥ दंडशक्ती च कर्तव्ये तथा पाशहस्ताशनौ ॥ हस्तानां भद्रकाल्याश्च भवेत्कांतिकरः परः । एवं साध्य म
हाभाग रत्नपात्रधरो भवेत् ॥ आश्विने शुक्लपक्षस्य अष्टम्यां प्रयतः शुचिः । तत्र चायुधचर्मोद्यं छत्रं वस्त्रं च पूजयेत् ॥ पुष्पैर्मघैः फले-
भक्ष्यैर्भोज्यैश्च सुमनोहरैः । बलिभिश्च विचित्रैश्च प्रेक्षया दानैस्तथैव च ॥ रात्रौ जागरणं कुर्यात्तत्रैव वसुधाधिप । उपोषितो द्वितीये ऽहि
पूजयेत्पुनरेव ताम् ॥ आयुधाद्यं च सकलं पूजयेद्वसुधाधिप । एवं संपूजयेद्देवीं वरदा भक्तवत्सलाम् ॥ कात्यायनीं कामगमां बहुरूपां
वरप्रदाम् । पूजिता सर्वकामैः सा भुनक्ति वसुधाधिप ॥ एवं हि संपूज्य जगत्प्रधानां यात्रानुदेया वसुधाधिपेन । प्राप्नोति सिद्धिं परमां
महेशाजनस्तथान्यो ऽपि च वित्तशक्त्या ॥ अथ नवरात्रव्रतम् ॥ देवीपुराणे-ब्रह्मोवाच । शृणु शक्र प्रवक्ष्यामि यथा त्वं परिपृच्छ-
सि । महासिद्धिप्रदं धन्यं सर्वशत्रुनिवर्हणम् ॥ सर्वलोकोपकारार्थं पूजयेत्सर्ववृत्तिषु । कर्तव्यं ब्राह्मणाद्यैश्च क्षत्रियैर्भूमिपालने ॥ गोधनार्थे
वत्स वेश्यैः शूद्रैः पुत्रसुखादिभिः । सौभाग्यार्थं तथा स्त्रीभिर्धनार्थं धनकाक्षिभिः ॥ महाव्रतं महापुण्यं शंकराद्यैर्नुष्ठितम् । कर्तव्यं देवरा-
जैर्द्र देव्या भक्तिसमन्वितैः ॥ कन्यासंस्थे रवौ शुक्ले देवीमाराध्य नंदिकाम् । नंदिका प्रतिपत् ॥ अयाची त्वथैकाशी नक्ताशी त्वथ-
वापुनः । प्रातःस्नायी जितद्वंद्वस्त्रिकालं शिवपूजकः ॥ शिवश्च शिवा च शिवौ, तत्पूजकः । जपहोमसमासक्तः कन्यकां भोजयेत्सदा । अ-
ष्टम्यां नवमे चाहि दारुजानि शुभानि च ॥ एकं वा चित्तभादेन वारयेत्सुसुरोत्तम । तस्मिन्देवी प्रकर्तव्या हैमी वा राजती तु वा ॥ मु-

द्राक्षीं लक्ष्मणोपेता स्वदृशुले च पूजयेत् । सर्वोपहारसपन्नवस्त्रलफलादिभिः ॥ कारयेद्रथदोलादिपूजां च बलिदेविकीम् । बलिमाग्राहिणो
 द्वाभिरवाद्या विनायकाः । तत्सवधिनीं बलिदेविकीम् ॥ पुष्पैश्च द्रोणध्वजैर्जातीपुष्पागचपकैः । - द्रोणः कुरुवकः । विचित्रां रचयेत्पूजा-
 मष्टम्यामुपवासयेत् ॥ दुर्गाग्रतो जपेन्मन्त्रं दुर्गापाठेन सस्तुता ॥ तदर्द्धयाभिनीशेषे विजयार्थं नृपोत्तम । पचाब्द लक्ष्मणोपेत महिषारूप
 सुश्रुजितम् ॥ विधिवत्कालिकाळीति जप्त्वा सङ्गेन वातयेत् । तस्योत्थं रुधिरं मांसं ग्रहीत्वा पूजनादिषु ॥ निर्ऋताय प्रदातव्यं महाकौ
 शिकमन्त्रितम् ॥ तस्याग्रतो नृपः स्नायान्छत्रं कृत्वा तु पिष्टजम् ॥ सङ्गेन वातयित्वा तु दद्यात्कदविशाखयो । ततो देवीं पुनः प्रीतं क्षी
 रसर्पिजलादिभिः ॥ कुकुमागरुक्पूरचदनैश्चापि धूपयेत् । हेमादिपुष्परत्नानि वासांसि भूषणानि च ॥ नैवेद्यं पायसं चैव देयं देव्याः सु
 भाविभिः । देवीमक्कान्पूजयित कन्यकाप्रमदादिकाः ॥ द्विजातीनश्च पासवानन्नदानेन तोषयेत् । दुर्गाभक्तिपरा ये तु ब्रह्मव्रतपराश्च ये ॥
 पूजयेत्तान्विशेषेण तद्गुणार्घ्यं यतः । मातृणां चैव योगीनां पूजा कार्यो तदा निशि ॥ ध्वजच्छत्रपताकादीनुच्चयेच्चंढिकागृहे । रथ्या
 यां च बलिक्षेपं पट्टवाद्यवाकुलम् ॥ कारयेदुष्यते येन देवीशास्त्रविधानकैः । अश्वमेधमवाप्नोति मक्तिः सुरसत्तम ॥ महानवम्यां पू
 जयेत् सर्वकामप्रदायका । सर्वेषु वत्स वर्णेषु यशो राख्यं पुत्रायुर्थनसपदः । इति ॥ ॥ अथ म
 हानवम्यां दुर्गाव्रतम् ॥ ब्रह्मोवाच । आश्वयुग्मशुक्लपक्षस्य नवम्यां प्रयतात्मवान् । भक्त्या सपूजयेद्देव देवीं सप्रार्थयेत्ततः ॥ महिपद्मि म
 हामाये चाशुभे मुदमाळिनि । द्रव्यमारोग्यविजयी देहि देवि नमोस्तु ते । भूतप्रेतपिशाचेभ्यो रक्षोभ्यश्च महेश्वरि । देवेभ्यो मानुषेभ्यश्च

१ द्विजातीन्यपान्नानि पाठोक्तम् । २ अथ पाठादरं तु, दुर्गेत्यत्र न देहि इत्यपे । ३ शस्त्रविधानेति च पाठः ।

भयेभ्यो रक्ष मां सदा । उमे ब्रह्माणि कौमारि विश्वरूपे प्रसीद मे ॥ कुमारीभोजयित्वा च दद्यादाच्छादनादिकम् । नवसप्ताष्टकं चैव स्वस्य
 वित्तानुसारतः ॥ शस्त्रं च यस्य यच्चैव स तद्यत्नेन पूजयेत् । यतः शस्त्रेषु सा देवी निवसत्येव संततम् । शास्त्रमिति पाठः, शास्त्रं तत्पु-
 स्तकम् ॥ स्नपने विशेषः शिवरहस्ये-ये मेरुमूर्धगतसंवकृताभिषेकां पंचामृतैर्गिरिसुतामभिषेचयंति । ते दिव्यकल्पमनुभूयसुवेषरूपा रा-
 ज्याभिषेकमतुलं पुनराशुवंति ॥ दुर्गाभक्तिरंगिण्यां देवीपुराणे-सुगंधिपुष्पतोयेन स्नापयित्वा नरः शिवाम् । नागलोकं समासाद्य क्री-
 ढंते पन्नगैः सह ॥ द्रोणपुष्पं बिल्वपत्रं करवीरोत्पलानि च ॥ स्नानकाले प्रयोज्यानि देव्यै प्रीतिकराणि च । भगवत्यै नरो दत्त्वा वि-
 ण्णुलोकं महीयते ॥ स्नापयित्वा नरो दुर्गां नवम्यां हेमवारिणा । सौवर्णयानमारूढो वसुभिः सह मोदते ॥ रत्नोदकैर्विण्णुलोकं ल-
 भते बांधवैः सह । तिलोदकैरिति पाठः ॥ दृतेन स्नापयेद्यस्तु तस्य पुण्यफलं शृणु ॥ दश पर्वान्दश परानात्मानं च विशेषतः ॥ भवा-
 र्णवात्समुद्भूत्य दुर्गालोकं महीयते ॥ क्षीरेण स्नापयेद्यस्तु श्रद्धाभक्तिसमन्वितः । चंडिकां विधिवद्दीर इंद्रलोकं महीयते ॥ स्नापयेद्विधिना
 वीर दद्याद्दुर्गां महीपते । राजतेन विमानेन शिवलोकं महीयते ॥ पंचगव्येन यो दुर्गां तथा च कुशवारिणा ॥ स्नापयेद्विधिवन्मंत्रैर्ब्रह्मस्नानं हि
 तस्मृतम् ॥ एकाहेपि च यो दुर्गां पंचगव्येन चंडिकाम्, । चंडिकां स्नापयेद्यस्तु स गच्छेद्विष्णुसन्निधौ ॥ चंडी गायत्री- । नारायण्यैचविद्महे-
 चंडिकायैचधीमहि । तन्नोचंडीप्रचोदयात् ॥ कात्यायन्यैचविद्महेकन्याकुमार्यैचधीमहि । तन्नोदुर्गाप्रचोदयात् ॥ कपिलापंचगव्येन द-
 धिक्षीरशुतेन च । स्नानं शतगुणं प्रोक्तमितरेभ्यो नराधिप ॥ भविष्ये-चंडिकां स्नापयेद्यस्तु नर इक्षुरसेनच । गरुडेन स यानेन विष्णुना

सह मोदते ॥ पितृनुहरिष यो दुर्गा मधुना पयसापि च । सापयेत्तस्य पितरस्तृप्ता वर्षसहस्रकम् ॥ चतुदश्यां नवम्यां वा अष्टम्यां
 वा नराधिप । सापयित्वा तीर्थजलैर्वाजपेयफलं लभेत् ॥ सापयित्वा नदीतोयैर्गवर्चदनवारिणा । चद्राशुनिर्मलः श्रीमान् घट्टलोके म
 हीयते ॥ सापयेद्यस्तु वै देवीं नरः कर्पूरवारिणा । स गच्छति पर स्थान यत्र सा चढिका स्थिता ॥ चढिकां सापयि त्वा तु श्रद्धया
 ऽगस्वारिणा । इंद्रलोक समासाद्य कीढते सह विनैरे ॥ वाराहवेत्रे-यदक्षरेण मन्त्रेण पाथादीनय षोडश । इतरैरुपचारैश्च पूर्वप्रोक्तैश्च भै
 रवम् ॥ द्वादशांगेन योर्ध्वेण चढिकां पूजयेन्नरः । दशपद्मसहस्राणि वर्षाणां मोदते दिवि ॥ आपः क्षीर कुशाग्राणि अक्षतादधितड्डुलाः ।
 सहा सिद्धार्थका दूर्वा क्लृप्तं रोचन मधु । अर्घ्योऽयं कुर्याद्वृल द्वादशांग उदाहृतः ॥ सहा सहादेवी । कुमारीमुपकृत्य । अनेन पूजयेद्य
 स्तु स याति परमां गतिम् । अष्टांगार्घ्यं समापूर्य देव्या मूर्ध्नि निवेदयेत् ॥ दशवर्षसहस्राणि दुर्गालोके महीयते ॥ आपः क्षीरं कुशाग्रा
 णि दधि सर्पिश्च तण्डुला । तिलाः सिद्धार्थकाश्चैव अष्टांगोर्ध्वं प्रकीर्तितः ॥ भविष्ये-रक्तविल्वाक्षतैः पुष्पैर्दधिवूर्वाकुशैस्तिष्ठैः । सामा
 न्यं सर्वदेवानामर्घ्योऽयं परिकीर्तितः ॥ मृतपात्रेण नरो दत्त्वा वाजपेयफलं लभेत् । ताम्रपात्राभ्यर्च्यदानेन पौढरीकफलं लभेत् ॥ दत्त्वा सौ-
 वर्णपात्रेण लभेद्बहुसुवर्णकम् । हेमपात्रेण सर्वाणि शिप्सितानि लभेद्भुवि ॥ अर्घ्यं दत्त्वा तु रौप्येण आयू राज्य फलं लभेत् । पलाशपद्मप
 त्राभ्यां गोसहस्रफलं लभेत् ॥ रौप्यपात्रेण दुर्गायै विष्णुयागफलं लभेत् । विलिप्य कृष्णागरुणा वाजपेयफलं लभेत् ॥ कस्तूरीलेपन
 कृत्वा ज्योतिष्टोमफलं लभेत् । चदनामरुक्तपूरैः शृङ्गणपिष्टैः सुकुक्रुमैः ॥ दुर्गोमालिप्य विधिवत्कल्पकोटिवसेदिवि । चदन मदकधूपरो

चनं च चतुष्टयम् ॥ एतेन लेपयेद्देवीं सर्वकामानवाप्नुयात् । देवीपुराणे—मल्लिका उत्पलं पद्मं शमी पुन्नागचंपकम् ॥ अशोकं कर्णिकारं
च द्रोणपुष्पं विशेषतः । करवीरं शमीपुष्पं कुसुभं नागकेसरम् ॥ कुंदश्च यूथिका मल्ली पुन्नागश्वंपकं नवम् । जपा च केतकी मल्ली बृ-
हती शतपत्रिका ॥ तथा कुमुदकल्हारविल्वपाटलमालती । यावनीबकुलाशोकरक्तनीलोत्पलानि च ॥ दमनं मरुबकं चैव शतधा पु-
ण्यवृद्धये । केतकी चातिमुक्तश्च बंधूकं बकुलान्यपि ॥ कुमुदं कर्णिकारं च सिदूराभं समृद्धये ॥ बिल्वपत्रैरखंडाद्यैः सकृद्देवीं प्रपूजये-
त् । सर्वपापविनिर्मुक्तः शिवलोकेमहीयते ॥ मणिमौक्तिकमालां च वितानं दुकुलं तथा । घंटादि सर्वदा दत्त्वा हेमपुष्पं तु शक्ति-
तः । तावद्विश्व दृताः पुत्रैः पौत्रैश्चैव समंततः । श्रिया सहैव युज्यन्ते हेमपुष्पैः शिवार्चनात् ॥ भविष्ये—प्रत्येकमुक्तपुष्पेषु दशनिष्क-
फलं लभेत् । स्रग्बद्धेषु च तेष्वेव द्विगुणं कांचनस्य तु ॥ करवीरस्रजोभिश्च पूजयेद्यस्तु चंडिकाम् । सोमिष्टोमफलं लब्ध्वा सू-
र्यलोके महीयते ॥ पूजयित्वा नरो भक्त्या चंडिकां पद्ममालया । ज्योतिष्टोमफलं प्राप्य सूर्यलोके महीयते ॥ शमीपुष्पस्र-
जाभिश्च आर्यो संपूज्य यत्नतः । गोसहस्रफलं प्राप्य विष्णुलोके महीयते । पूजयित्वा तु राजेंद्र श्रद्धया विधिवन्नृप । कुं-
शपुष्पस्रजाभिस्तु पितृलोकमवाप्नुयात् । सुगंधयुतपुष्पैस्तु पूजयेद्यस्तु चंडिकाम् ॥ मालाभिर्मालया वापि सो ऽश्वमेधफलं ल-
भेत् । सुवर्णानां सुवर्णस्य शते दत्ते फलं लभेत् ॥ मालया बिल्वपत्राणां नवम्यां गुग्गुलेन च । नीलोत्पलस्रजाभिश्च पूज-
येद्यस्तु चंडिकाम् ॥ वाजपेयफलं प्राप्य रुद्रलोके महीयते । नीलोत्पलसहस्रेण यो वै मालां प्रयच्छति ॥ वर्षकोटिसहस्राणि वर्षकोटि-
धत्तानि च । दुर्गानुचरतां यातो रुद्रलोके महीयते ॥ तथा । विलिप्तां पूजयेद्दुर्गां दिव्यपुष्पाधिवासिताम् । तालवृतेन संवीज्य महासन्न-

पलं लभेत् ॥ भविष्ये- सर्वपापमेव घृपाना दुर्गायां गुगुलुः प्रियः ॥ मन्त्रस्तु । धूपोयं देवदेवेशि घृतगुगुलुयोजितः । ग्रहाण वरदे
 मातर्दुर्गे देवि नमो ऽस्तु ते ॥ कृष्णागरु नरो दत्त्वा गोसहस्रफलं लभेत् । माहिषाख्यधृताभ्यक्त दत्त्वा विल्वमथापि वा ॥ वाजपेयफ
 ल प्राप्य सूर्यलोके महीयते । सकृष्णागरुधूपेन माहिषाख्येन मंगला ॥ शोधयेत्पापकण्डिलं यथाग्निरिव कांचनम् । कृष्णागरु सकर्पूर
 चंदनं सिंहक तथा ॥ तथा शब्दसमुच्चये- भगवत्यै नरो धूपमिम दत्त्वा नराधिप । इह कामानवाप्स्यति दुर्गालोके महीयते ॥ घृतदीप
 प्रदानेन चण्डिकां पूजयेन्नरः । सो ऽश्वमेधफलं प्राप्य दुर्गायास्तु गणो भवेद्य ॥ तैलदीपप्रदानेन पूजयित्वा च चण्डिकाम् । वाजपेयफल
 प्राप्य मोदते सह किन्नरैः ॥ अग्निल्योती रविग्न्योतिर्ब्रह्मग्न्योतिस्तथैव च । ज्योतिषामुत्तमो दुर्गे दीपोय प्रतिगृह्यताम् । शिवरहस्ये- देदी
 प्यते सकनकोज्ज्वलपद्मरागरत्नभारणहेममये विमाने । दिव्यांगनापरिहृते नयनाभिरमं प्रज्वाल्य दीपममल भवने मवान्याः ॥
 भविष्ये- घृतेन कुस्तार्दूलं ह्यमावास्यां तु कार्तिके । विशेषतो नवम्यां तु भक्त्या ब्रह्मासमन्वितः । यावत् दीपसघात घृतेनापूर्य बोधि
 तम् । तावत्कल्पसहस्राणि दुर्गालोके महीयते ॥ दीपप्रदानं यो दद्याद्देवेषु ब्राह्मणेषु च । तेन दीपप्रदानेन असंख्यं गतिमाप्नुयात् ॥
 गुहसंघ घृतान्नं च तथा शर्करया ऽपि च । घृतेन परिपक्वात्रं दत्त्वा च ब्रह्मणः पदम् । स्यादिति शेषः ॥ साल्योदनं रसालं च पानं वदरजं
 तथा । यः प्रयच्छति दुर्गायै स गच्छति शिवालयम् । रसाला, सुपशास्त्रे- ईषदाम्बुदधिशर्करापयःसाधितेन्दुमरिचं सुगालितम् । पित्तना
 शमरश्चिं निहतं वै मोदनं च कुरुते रसालयाम् ॥ गौडमम्बुमनम्बु वा पानकं सुरभीकृतम् । तदेव संबृद्धीकाशर्करासहितं पुन । सा-
 म्बु सुतीक्ष्णं सहितं पानकं स्यान्निरत्ययम् । निरत्ययं तत्कालम् ॥ अर्द्धया पायसयुतं शर्करासहितं नर । यः प्रयच्छति दुर्गायै तस्य

राज्यं करे स्थितम् ॥ कालिकापुराणे-आमिक्षां परमान्नं च दधि चापि सशर्करम् । महादेव्यै निवेद्यैव वाजपेयफलं लभेत् ॥ दुर्गामुद्दिश्य
 पानीयं केतकीपुष्पवासितम् । यः प्रयच्छति राजेंद्र स गणाधिपतिर्भवेत् ॥ आम्रं च नारिकेरं च खर्जुरीबीजपूरकम् । यः प्रयच्छति
 दुर्गायै स याति परमं पदम् ॥ भक्ष्यं भोज्यं च खाद्यं च पेयं चोष्यं च पंचमम् । परमान्नं पिष्टकं च यावकं कुसरं तथा ॥ मोदकं पृथु-
 कादीनि देव्यै पक्वानि चोत्सृजेत् । दद्यादित्यर्थः । निवेदयेन्महादेव्यै सर्वाणि व्यंजनानि च - क्षीरादीनि च गव्यानि माहिषाणि च स-
 र्वशः । तांबूलानि च दत्त्वा तु 'गंधर्वैः सह मोदते ॥ विष्णुधर्म'-तंतुसंतानसन्नद्धं रंजितं रागवस्तुना । दुर्गे देवि भजस्वेदं वासस्ते
 परिधीयताम् ॥ भविष्ये-वस्त्राणि तु विचित्राणि सूक्ष्माणि च मृदूनि च । यः प्रयच्छति दुर्गायै स गच्छति शिवालयम् ॥ यावंतस्तं-
 तवो वीर तेषु वस्त्रेषु संस्थिताः । तावद्धर्षसहस्राणि मोदते चंडिकागृहे ॥ अलंकारं तु यो दद्याद्विप्रायाथ सुराय वा । स गच्छेद्भ्रातृणं
 लोकं नानाभूषणभूषितः ॥ जातः पृथिव्यां कालेन ततो द्वीपपतिर्भवेत् ॥ विभूषणप्रदानेन राजा भवति भूतले ॥ सुवर्णतिलकं य-
 स्तु भगवत्यै प्रयच्छति । स गच्छति परं स्थानं यत्र सा परमा कला ॥ सौवर्णे राजते वापि अक्षिणी यः प्रयच्छति । गोसहस्रफलं प्रा-
 प्य सूर्यलोके महीयते ॥ श्रोणिसूत्रप्रदानेन महीं सागरमेखलाम् । प्रशास्ति निहतामित्रो मित्रवद्भ्या च मोदते । हेमन्पुरदानेन स्थानं
 सर्वत्र विदति ॥ शि० १० - दैदीप्यते कनकदंडविराजितैश्च सच्चाभरैः प्रचलंकुंडलसुंदरीभिः । दिव्यांगनास्तनविराजितभूषितांगः कृत्वा तु
 चामरशुतां वरवस्त्रपूजाम् ॥ भ० - गैरिकस्य तु पात्राणि दुर्गायै यः प्रयच्छति । तस्य पुण्यफलं प्रोक्तं तारागणपदं दिवि । -गैरिकं सुवर्ण-
 म् ॥ निष्ककोटिप्रदानाद्धि रजतस्य ततो ऽधिकम् । हेमपात्राणि यद्वत्त्वा पुण्यं स्याद्धेदपात्रे ॥ ताम्रपात्रप्रदानेन देव्यै शतगुणं भवेत् ।

तरमाच्छतगुण प्रोक्तं दत्त्वा मृमयमादरात् । मृन्मय करकादि ॥ उपस्करप्रदानेन प्रियमाप्नोत्यनुत्तमम् । उपस्करः प्रयुज्यार्थं धूपदीपादि
 पात्रकम् ॥ चर्चाशुनिर्मलं स्वच्छ दर्पण मणिभूषितम् । पद्मोपशोभितं कृत्वा दिव्यमाल्यानुलेपनैः । दुर्गायाः पुरतः कृत्वा विष्णोर्वा श
 करस्य वा । राजसूयफलं प्राप्य हसल्लोके महीयते । हंसः सूर्यः ॥ शिवरहस्ये-दत्त्वा तु यः परमभक्तियुतो भवान्या घटावितानमथ चा
 मरमातपत्रम् । केयूरहारमणिबुद्धभूषितोऽसौ रक्षाधिपो भवति भूतलचक्रवर्ती ॥ शस्त्रकुट्टेदुसंकाशं प्रवालमणिभूषितम् । हेमदंढमयं
 छत्रं दुर्गायै य प्रयच्छति ॥ सच्छत्रेण विचित्रेण किंकिणीजालमालिना । धार्यमाणेन शिरसि शिवल्लोके महीयते ॥ विष्णुधर्म-यान श
 य्यां मार्गे छत्र पादुके वाऽप्युपानही । वाहनं गां गृहं वापि त्रिदशायै प्रयच्छति । वायुलोक समासाद्य क्रीडते वायुना सह ॥ आर्या
 याश्चामरं दत्त्वा मणिदण्डविभूषितम् । सुवर्णरूप चित्रं वा दुर्गाल्लोके महीयते । मयूरपिच्छव्यज्रं नानारत्नविभूषितम् ॥ भगवत्यै नरो
 दत्त्वा स लभेन्न सुवर्णकम् । तालवृक्ष महाबाहो चित्रकर्माणोपरोमितम् ॥ भगवत्यै नरो दत्त्वा वैष्णवस्य फल लभेत् । वैष्णवो यज्ञः । घंटे निवे
 दयेद्यस्तु लभते वाञ्छित फल । हिनस्ति देवतेर्जासि स्वनेनापूर्य या जगत् । सा घटा पातु नो देवि पापेभ्योऽनःसुतानिव । इति संपूज्य निवेदये
 त् ॥ अनः शकटमातरीति कोशात् । आदित्यपुराणे-यः शय्यां तु प्रयच्छेत् देवेषु च गुरुष्वपि ॥ ज्ञानद्वन्द्वेषु विप्रेषु दातान नरक व्रजेत् ॥ म०-२
 बोपकरणैर्युक्तां सारदारुमयीं शुभाम् ॥ शय्यां निवेदयेद्यस्तु भगवत्यै नराधिपादुकूलवस्त्रततूनापरिसख्यां तु यावती । तावद्वर्षसहस्राणि दुर्गा
 लोके महीयते ॥ विष्णुधर्म-पादुकासनदानेन भगवत्यै कृतेन तु । अग्निष्टोमफलं प्राप्य विष्णुल्लोके महीयते । यो गां पयस्विनीं शुद्धां
 तरुणीं शीलमडनाम् ॥ भगवत्यै नरो दद्यादश्वमेधफल लभेत् ॥ वृषभ परिपूर्णागमुदासीन शशिप्रभम् । यस्तु दद्यान्नतो मत्स्या भगव

त्यै सकृन्नरः । यावन्ति रोमकूपाणि वृषदेहस्थितानि तु । तावत्कल्पसहस्राणि रुद्रलोके महीयते ॥ सुविनीतां स्त्रियं दासीं भृत्यकं वा नरा-
 धिप । प्रयच्छति च दुर्गायै राजसूयाश्वमेधभाक् ॥ विष्णुध०-प्रतिपाद्य तथा भक्त्या ध्वजं त्रिदशवेशमनि । निर्दहत्याशु पापानि महापा-
 तकजान्यपि ॥ भवि०ध्वजं श्वेतपताकाद्यमथवा पंचरंगिकम् । किंकिणीजालसंवीतं श्वेतपद्मोपशोभितम् ॥ दत्त्वा देव्यै महाबाहो शक्र-
 लोके महीयते । ध्वजमालाकुलं यस्तु कुर्याद्दे चंडिकालयम् ॥ महाध्वजाष्टकं चापि दिशासु विदिशासु च । कल्पानां तु शतं साग्रं दुर्गा-
 लोके महीयते ॥ यावद्धनुःप्रमाणेन पताका प्रतिपादिता । तावद्दर्पसहस्राणि दुर्गालोके महीयते । -चतुर्हस्तं धनुः ॥ का० पु०-प्रभृत
 बलिदानं च नवम्यां विधिवच्चरेत् । कूष्माण्डमिधुदंडं च मद्यमांसानि चैव हि ॥ एते बलिसमाः प्रोक्तास्तृप्तौ छागसमा मताः । भ-
 वि०-न तत्र देशे दुर्भिक्षं न च दुःखं प्रवर्तते ॥ नाकाले म्रियते कश्चित्प्रज्यते यत्र चंडिका । शरत्काले महाष्टम्यां चंडिकां यः प्रपू-
 जयेत् । विमानवरमारुह्य मोदते ब्रह्मणा सह ॥ अथावरणपूजा ॥ देव्या दक्षिणे सिंहं संपूज्य ॥ पूर्वादिक्रमेण एकादश देवीर्नाममंत्रेण पूजये-
 त् ॥ अं ह्रीं जयंत्ये नमः ! अं ह्रीं मंगलयै नमः । अं ह्रीं काल्यै । अं ह्रीं भद्रकाल्यै । अं ह्रीं कपालिन्यै । अं ह्रीं दुर्गायै । अं ह्रीं क्षमायै । अं ह्रीं-
 शिवायै । अं ह्रीं धात्र्यै । अं ह्रीं स्वधायै । अं ह्रीं स्वहायै । इति ॥ नामपूजनमनया रीत्या कुर्यात् सर्वत्रादौ अंकारः ह्रींकारश्च पठनीयः ॥
 अं ह्रीं उग्रचंडिकायै नमः । अं ह्रीं प्रचंडायै । अं ह्रीं स्वाहायै नमः । प्रह्वायै । चंडवत्यै । चंडरूपायै । उग्रदंष्ट्रायै । अं ह्रीं दंष्ट्राकरालायै ।
 बहुरूपिण्यै । भीमसेनायै । अं ह्रीं विशालाक्ष्यै । भ्रामर्यै । मंगलयै । नंदिन्यै । भद्रायै । लक्ष्म्यै । भोगदायै । पृथिव्यै । मेधायै । सा-
 ध्यायै । यशोवत्यै । शोभायै । बहुरूपायै । धृत्यै । आनंदायै । सुनंदायै । विजयायै । मंगलायै । महीधृत्यै । शिवायै । क्षमा-

ये० सिद्धये० सुष्टये० सयाये० पुष्टये० ऋद्धये० रत्ने० वीर्ये० कांत्ये० पद्मार्थे० लक्ष्म्ये० ईश्वर्ये० शक्त्ये० जयवत्ये०
 ब्राह्म्ये० जयत्ये० अपराधितार्थे० अजितार्थे० मानिन्ये० श्वेतार्थे० दित्ये० मायार्थे० मोहित्ये० रतिप्रियाये० लालसार्ये० ताराये० वि-
 मलाये० कीमार्थे० शरण्ये० गोरुपिण्ये० क्षामार्थे० मर्त्ये० दुर्गाये० क्रियाये० अरुघत्ये० घंटाये० कराकाये० कपालिन्ये० रोद्ये०
 कालिकाये० त्रिनेत्रायै० सुरुपायै० बहुरुपायै० रिपुहन्त्र्यै० अन्विकाये० धर्षिकाये० देवपूजिताये० वैवस्वत्ये० कौमार्थे० माहेश्वर्ये०
 वीर्य्ये० महालक्ष्म्ये० काल्ये० कीशिक्ये० शिववृत्ये० चामुढायै० शिवप्रियाये० मुहहन्त्र्यै० दुर्गपारयै० महिषमर्दिन्यै० स्यात्ये०
 कृष्णायै० धूम्रायै० अतिसीम्यायै० रोद्रायै० वाराह्यै० स्त्राण्ये० मयूरवाहिन्ये० विष्यवासिन्ये० गंगायै० महाघटायै० नवचढ्ये० चं-
 ढिकायै० इति ॥ ततः कालिकालीस्वा० हृदयायै० नमः । कालिकाखिलोहदहायै० स्वस्ति ॥ कालिकाखिलोहदहायै० स्वस्ति ॥ पुरतः ॥
 अथ पञ्चवक्त्राणि ॥ ईशानाय० शिरसि० कालिकाखिलतत्पुरुषाय० मुखे० वक्त्रेश्वरीधोरायै० हृदयम् ॥ लोहदहायै० नामी० वामदेवाय०
 पादयोः स्वाहा सद्योजातायै० सर्वांगेभ्यः ॥ अथ आयुधानि ॥ दक्षिणोर्ध्वकरादि, त्रिशूलं सप्त वारणं शक्तिं वामे स्वेतं पार्श्वे अक्षय वृद्धम् ।
 ततः वज्रं सप्तदशयुधाय महासिंहासनाय० अङ्गुष्ठदन्तमः इतिसिंहम् ॥ महिपासनाय० नागपाशाय० ॥ इति पूजा ॥ भविष्ये-वर्षेः प-
 ञ्चमहर्षेस्तु यथाप्यं ससुयार्जितम् । तत्सर्वं विष्णुय याति धृताभ्यंगेन वै नृप ॥ धृतेन ययसा दद्यात् स्त्राययेच्चदिकां नृप । निवपत्रैश्च गं-
 धाभ्येर्विषयेधत्तस्ततः ॥ इति महानवमी दुर्गाव्रतविधिः ॥ ॥ अथ अक्षयनवमी व्रतप्रारम्भः ॥ बालस्त्रिया ऊचुः । कार्तिके शुक्लनवमी
 तत्राभूद्वापर युगम् । पूर्वापराङ्गगा ग्राह्या क्रमादानोपवासयोः । अत्र कृष्णाङ्गको नाम हतो दैत्यस्तु विष्णुना । तत्रोभयः समवृता

वलयः कूष्मांडसंभवाः २ तस्मात्कूष्मांडदानेन फलमाप्नोति निश्चितम् । कूष्मांडं पूजयेच्चैव गंधपुष्पाक्षतादिना ३ पंचरत्नैः समायुक्तं
 गोघृतेन समन्वितम् । फलान्नदक्षिणायुक्तं ब्राह्मणाय निवेदयेत् ४ कूष्मांडं बहुबीजाढ्यं ब्रह्मणा निर्मितं पुरा । दास्यामि विष्णवे तुभ्यं
 पितॄणां तारणाय च ५ देवस्यत्वेति मंत्रेण पितॄणां दत्तमक्षयम् । अस्यामेव नवम्यां तु कुर्यात्कृष्णेन यो नरः ६ स्वशास्त्रोक्तेन
 विधिना तुलस्याः करपीडनम् । कन्यादानफलं तस्य जायते नात्र संशयः ७ कार्तिके शुक्लनवमीं समवाप्य जितेंद्रियः । हरिं विधाय
 सौवर्णं तुलस्या सहितं शुभम् ८ पूजयेद्विधिवद्भक्त्या व्रती तत्र दिनत्रयम् ॥ एवं यथोक्तविधिना कुर्याद्वैवाहिकं विधिम् ९ ग्राह्यं त्रिरात्र-
 मत्रैव नवम्यामनुरोधतः । मध्याह्नव्यापिनी ग्राह्या नवमी पूर्ववेधिता १० धात्र्यश्चत्थौ च एकत्र रोपयित्वा समुद्रहेत् । न नश्यते तस्य पुण्यं क-
 ल्पकोटिशैतरपि ११ अत्रैवोदाहरंतीममितिहासं पुरातनम् । बभूव विष्णुकांच्यां तु क्षत्रियः कनकाभिधः १२ धनाढ्यो वैश्यवृत्तिश्च वैष्णवो
 राजपूजितः । बहुकालो गतस्तस्य विनापत्यं मुनीश्वराः १३ ततो नानाव्रतैर्जाता कन्या कमललोचना । सुरूपा लक्ष्मणोपेता नानागुण-
 समन्विता १४ पिता तस्या नाम चक्रे किशोरीति च विश्रुतम् । एकदा तद्गृहे यातो जन्मपत्रनिरीक्षकः १५ दर्शयित्वा जन्मपत्रं कथं
 कन्या भवेदियम् । ततस्तेन क्षणं ध्यात्वा कनक शृणु मे वचः १६ यदि ब्रवीमि सत्यं चेत्तव दुःखं भविष्यति । यद्यसत्यमहं ब्रूयां मि-
 थ्यात्वं मम जायते १७ तस्मात्सत्यं वदिष्यामि यद्रोचति तथा कुरु । अस्याः करग्रहं कुर्याद्योसौ वज्रान्मरिष्यति १८ इति तद्वचनं श्रु-
 त्वा कनको दुःखितो ऽभवत् । न चाकारि विवाहो ऽस्याः सा च ब्राह्मणपूजने १९ नियुक्ता ऽन्यगृहं, सा तु नानेया मन्मुखाग्रतः । ह-
 स्तेमां रूपसंपन्नां दुःखं मे बाधयिष्यति २० स्थित्वा ऽन्यस्मिन्गृहे सा तु द्विजातिथ्यमचीकृत् । कदाचिद्वैवयोगेन तत्रागाद्विजपुंगवः २१

यात्रार्धं विष्णुकांस्थास्तु वैशाखे मासि शंकरः । कनको विप्रशुश्रूषी ज्ञात्वा ऽत्रैव समागतः २२ आगत्यागणमध्ये तु उपविष्टो द्विजोत्त-
मः । किशोर्यागत्य घातिष्य शंकरस्य कृतं तदा ३३ दृष्ट्वा तां तरुणीं नम्रां सुवेषां विनयान्विताम्, अजातकरपीढां च सर्षीं दृष्ट्वा ऽभ्यु-
वाच सः २४ शंकर उवाच । चंदने वद शीघ्रं त्वं किशोरी न विवाहिता । किमत्र कारणं जातं तरुणी कामरूपिणी २५ इति तद्वचनं
श्रुत्वा चंदना सर्वमब्रवीत् । तदा कृपाकुन्ता तेन तत्पिप्रयत्ने निवेदितम् २६ अस्यै मंत्रं प्रयच्छामि श्रीविष्णोर्द्वादशाक्षरम् । करोतु वर्षत्रितयं
जपमस्य सुलोचना २७ प्रातः स्नानवती चास्तु सुखसीवनमालिका । कार्तिकस्य सिते पक्षे नवम्यां विष्णुना सह २८ सीवर्णेन तुल-
स्याश्च विवाहं कारयत्वियम् । तेन व्रतप्रभावेण विधवा न भविष्यति २९ तत्पिप्रा ऽपि तयेत्युक्तं प्रायश्चित्तं स दत्तवान् । किशोर्यै वै
पुणवर्धर्मं समग्रं चादिदेश सः ३० द्विजेन तेन यत्प्रोक्तं किशोर्यपि तथा ऽकरोत् । वर्षत्रयं यथाशक्त्या किशोर्यां तद्व्रतं कृतम् ३१ षष्ठ्यै
कार्तिके मासि किशोरी स्नपनाय च । प्राप्तं काले गता बाला तस्मिन्मार्गे सुलोचना ३२ क्षत्रियेण यदा दृष्ट्वा प्राप मोहं जहात्मकः । पृ-
ष्ठे तस्यास्तु सख्यो भावयैस्तामनिदिताम् ३३ केचिन्तां ददृशुर्बुरात्केचित्पश्यन्ति गुप्तिता । स्त्रियोपि तां प्रपश्यति पुरुषाणां तु का कथा
३४ यथा द्वितीया चद्रस्य दर्शने चोत्सुका जनाः । तथा यत्रौ प्रतीक्षति तद्वारे सकला जनाः ३५ निमेषमात्रमर्केण दृष्ट्वा स्थित्वा तु ना
ल्लिका । अधिकं किं वर्णनीयं तत्सौंदर्यं मुनीश्वराः ३६ केचिद्वदन्ति देवीयं नागकन्येति चापरे । रुद्रसमोहनार्थाय जाता सा विश्वमोहिनी ३७
सा न पश्यति लोकांश्च न मार्गं न ससीमणम् । ध्यायंती बुद्धये विष्णुं तुलसीं देवरूपिणीम् ३८ तां गृहीतुं मनश्चक्रे विलेपी द्रव्यवान्बली । नाना
भेदाः कृतास्तेन न लेभे धातं कश्चित् ३९ भाळाकारी गृहं गत्वा तस्यैष्टव्यमयच्छत । येन केन प्रकारेण किशोर्यां सह सगमः ४० यथा स्याक्रियतां

भद्रे देयमस्माच्चतुर्गुणम् । प्रतिमासं किशोर्यादीयमानाद्रव्यादधिकं ददामीत्यर्थः । तथा च बहुलोपाया दृष्टास्तद्ग्रहणाय च ४० नददर्श तदोपायम
 वदत्सा विलेपिनम् ४१ न दृश्यते मयोपायस्त्वया यत्प्रोच्यतेऽधुना । मया तदेव कर्तव्यं द्रव्यग्रहणसिद्धये ४२ विलेप्युवाच । तव कन्या तु भू-
 त्वाहं नयामि कुसुमानि च । अग्रे यद्भावि भवतु गृहाणाहि शतंशतम् ४३ तथापि च तथेत्युक्ते सप्तम्यां निश्चयःकृतः । अष्टम्यां सा गता तत्र कि-
 शोरीतामुवाच ह ४४ मालाकारि श्वो नवमी तुलस्याः पाणिपीडनम् । तिष्ठत्यतस्त्वयानेया मुकुटाः पुष्पसंभवाः ४५ मालिन्युवाच । मत्कन्या
 चागता ग्रामान्नानाकौतुककारिणी । यद्यत्प्रोक्तं त्वया बाले समानेज्यति सत्वरम् ४६ तथापि च तथेत्युक्त्वा मालिनी स्वगृहं ययौ । कथितः
 सर्ववृत्तांतो विलेप्यग्रे ततोऽभवत् ४७ प्राप्ता महेंद्रपदवीत्येवं सुखमवाप सः । मालिन्या रचिता रात्रौ मुकुटा विविधास्तदा ४८ विष्णुकांच्यां
 तदा राजा जयसेनो बभूव ह । तस्य पुत्रो मुकुंदोऽभूत्सूर्यभक्तिपरायणः ४९ किशोर्यास्तु श्रुता तेन वार्त्तयमत्तिसुंदरा । तदा तेन मुकुंदेन संक-
 ल्पः कृत एव हि ५० किशोरी यदि भार्या मे भविष्यति दिवाकर । तदान्नमहमश्रामि स्यान्मतिर्मम ५१ कुत्वेत्थं स तु संकल्पमुपवासा-
 न्प्रचक्रमे । सप्तमेऽहनि सूर्योऽसौ स्वप्ने वचनमब्रवीत् ५२ सूर्य उवाच । किशोर्या विधवायोगो वर्ततेऽसौ कथं भवेत् । सा ते पत्नी प्रदा-
 स्यामि त्वन्यां पद्मायतेक्षणाम् ५३ मुकुंद उवाच । यदि देव प्रसन्नोऽसि विश्वं सृजसि त्वं प्रभो । बालवैधव्ययोगं च हंतुं त्वं च क्षमो ह्य-
 सि ५४ इति तस्य वचः श्रुत्वा सांत्वना बहुला कृता । न मन्यते मुकुंदोऽसौ तथेत्युक्त्वा गतो रविः ५५ तुलसीव्रतमाहात्म्याद्धिवा-
 त्वं गमिष्यति । रात्रौ स्वप्नः किशोर्यास्तु तस्यामेवाभ्यजायत ५६ आगता कन्यका काचिद्भर्त्रा सह प्रमोदिता । भर्तारं वदति स्वप्ने मम
 माता किशोरिका ५७ तद्भर्त्राऽपि तथेत्युक्तं प्रदास्ये बलिमुत्तमम् । एतच्छस्तेन पश्चात्तु विवाहोऽस्या भविष्यति ५८ श्रुत्वा बलिप्रदा

न सा स्वमे चिंतातुरा ऽभवत् । क्व द्वादशाक्षरी त्रिधा केन्द्र विष्णुसमर्चनम् ५९ नरकद्रामूल क्व मद्धस्तात्पशुमारणम् । एव सा तु स
 मुत्पाय स्वप्नोऽयमिति निश्चितम् ६० भाषयित्वा समाहूय धंदनां वाक्यमब्रवीत् । निवेद्य दृष्टं स्वप्नं तु कीदृगस्य फलं वद ६१ व्रद
 नोवाच । फलं तु सम्यक्कस्याणि तवानिष्टं विनश्यति । विवाहो भविता शीघ्रं तुलसीव्रतकारणात् ६२ इत्य स्वप्नफलं श्रुत्वा ततो क्व
 बुद्धयन्दिदम् । श्रुत्वा सा सहस्रोत्पाय सात्वोद्योगमधीकृत् ६३ यावदायाति सा स्नानं कृत्वा देहे किशोरिका । तावद्विलेपी मालिन्याः
 पुत्री भूत्वा समाययी ६४ कृत्वा केशांश्च गोपुच्छैः शमश्रु चोत्पादितं बकात् । अपरं शॉटकं यद्य निवुम्यां च स्तनौ कृतौ ६५ सर्वा-
 लंकारशोभाया कटाक्षयति चापरान् । न ज्ञाता सा तु केनापि पुमान्घ्नीरूपधारकः ६६ व्यानं धृत्वा तया हस्तौ प्रसार्येति यदा तदा ।
 दृष्टे विकेपी पुष्पाणि विलोकयति सर्वतः ६७ कथमस्या मम स्पर्शो भविष्यति विधितयन् । एव दिनत्रयं तस्य प्रयात तु मुनीश्वराः ६८
 तस्मिन्नहनि संजातो कनकः शोकपीडितः । किं कार्यमधुना ऽस्माभी राजपुत्रो वरिष्यति ६९ एव चित्तयतस्तस्य प्रातःकालो बभूव ह ।
 राजल्लोकाः समायाता दृष्टीत्वा वस्त्रबाहनम् ७० अर्च्यतरे समागत्य मंत्री वचनमब्रवीत् । गृहे ऽस्ति तव कन्येका मुकुंदायै प्रदीयताम् ७१
 मा विचारो ऽस्तु भवतो नृपाज्ञा परिपाक्यताम् । कनकेन तवेत्युक्तं मम भाग्यमुपस्थितम् ७२ महाराज कुमारस्य वधू कन्या भविष्यति । ततः
 प्रोवाच मंत्री तं द्वादश्यां कथमुत्तमम् ७३ रात्रौ तिष्ठति युग्माख्यं रविपथे विषुज्ज स्वे ॥ भवे भीमो गुरुर्वर्मे पंचमे बुधमार्गवी ७४ शनिस्वती-
 यो ऽप्यै राहुर्विवाहसमयः स तु । उभौ सञ्चतसंभाराधुभावपि धनान्वितौ ७५ द्वादश्यामाययी सायं राजपुत्रः ससैनिकः । अत्रवीत्तत्र कनकंतेकी

राजपुरोहितः ७६ तेक्युवाच । अथो निरोधः क्रियतां किशोर्याश्च नृपाज्ञया । भविष्यति महादेवी नोदृश्या पुरुषैः क्वचित् ७७ इति तद्वचनं
 श्रुत्वा पुरुषास्तु निराकृताः । जायारूपो विलेपी तु दैवात्तत्रैव संस्थितः ७८ ततो ऽर्द्धरात्रवेलायां मुकुंदोभ्यंतरं ययौ । तुलस्याग्रे स्थिता बाला
 किशोरी संस्मरन्हरिम् ७९ ततो घनघटाशब्दस्तुमुलः समपद्यत । महावायुर्ववौ तत्र प्रशांताः सर्वदीपकाः ८० विबुलताश्चकमिता अंधीभूतोऽखि-
 लो जनः । मिथ्या न भास्करवचो मुकुंदो चिंतयन्हृदि ८१ अन्यैः प्रतर्कितं लोके वैधव्यस्य तु कारणम् । भीतो मुकुंदो हृदये यावद्व्यायति भा-
 स्करम् ८२ तस्यां संधौ धृतं तस्याः करपद्मं विलेपिना । तस्याः करस्य संसर्गात्स्वर्गाद्भ्रंजं पपात ह ८३ नीतस्तेन विलेपी तु- तत्कालं
 यममंदिरम् । बाह्य आसीत्कलकलो मुकुंदो ऽयं मृतस्त्विति ८४ क्षणादेव ततो ज्ञातं मालाकारसुता मृता । ततस्तयोर्विवाहो ऽभूद्राज्यं
 प्राप किशोरिका ८५ किशोर्याश्च समुत्पन्ना भ्रातरस्तुलसीव्रतात् । आदौ शास्त्रं सत्यमासीत्ततो देवो दिवाकरः ८६ तुलसीव्रतमाहा-
 त्म्यात्कथं न स्युर्मनोरथाः ८७ सौभाग्यार्थं धनार्थं च विद्यार्थं रुद्धिवृत्तये । संतत्यर्थं प्रकर्तव्यं तुलस्याः पाणिपीडनम् ८८ इति श्री-
 सनत्कुमारसंहितायां कार्तिकशुक्लनवम्यामक्षय्यनवमीव्रतं स० ॥ ॥ इति नवमीव्रतानि समाप्तानि ॥ ४४ ॥ अथ दशमीव्रता-
 नि लिख्यंते ॥ ॥ अथ ज्येष्ठशुक्लदशम्यां दशहराख्यं स्नानदानादिकव्रतम् । स्कांदे- ज्येष्ठस्य शुक्लदशमी संवत्सरमुखा स्मृता । तस्यां
 स्नानं प्रकुर्वीत दानं चैव विशेषतः ॥ यां कांचित्सस्ति प्राप्त्य दद्यादर्धं तिलोदकम् । मुच्यते दशभिः पापैर्विष्णुलोकं स गच्छति ॥ ज्येष्ठशुक्ल-
 दशम्यां तु भवेत्सौम्यदिनं यदि । ज्ञेया हस्तक्षसंयुक्ता सर्वपापहरा तिथिः ॥ वराहपुराणे-दशमी शुक्लपक्षे तु ज्येष्ठमासे बुधे ऽहनि ।

१ सौम्यदिनमित्यत्र भीमदिनमिति पाठांतरं, व्रतार्कः ।

अवतीर्णा यतः स्वर्गाच्छस्वर्से च सरिद्वरा ॥ हस्ते दृश पापानि तस्माद्वराहुरा स्मृता । स्कान्दे-ज्येष्ठे मासि सिते पक्षे दशम्यां बुधहस्तयोः ॥
 गरानन्दे व्यतीपाते कन्याचन्द्रे द्वये रवी । दशयोगे नराः स्नात्वा सर्वपापे प्रमुच्यते ॥ भविष्ये-तस्या दशम्यामेतच्च स्तोत्रं गगजले स्थि-
 तः । पठेत्तु दशकृत्वस्तु दरिद्रो वापि चाक्षमः । सोऽपि तत्कृत्वाप्नोति गंगां संपूज्य यत्नतः ॥ इति दशहराविधिः ॥ अथ दशहरा
 स्तोत्रं पठेत् ॥ चतुर्भुजां त्रिनेत्रां च सर्वावयवशोभिताम् । रत्नकुम्भसितां भोवदामयसत्कराम् ॥ श्वेतवस्त्रपरीधानां मुक्तामणिविभू-
 षिताम् । एवं ध्यायेत्सुसौम्यां च चन्द्रायुतसम्प्रभाम् ॥ चामरेर्वीज्यमानां च श्वेतच्छत्रोपशोभिताम् । सुप्रसन्नां च वरदां करुणार्द्रां नि-
 रंतराम् । सुधाभाषितमृष्टां दिव्यमंघानुलेपनाम् । त्रैलोक्यनिर्मितां गंगां सर्वदैवैरधिष्ठिताम् ॥ दिव्यरत्नविभूषां च दिव्यमाख्यानुले-
 पनाम् । ध्यात्वा जले यथा प्रोक्तां तथा चामत्र पूर्ववत् ॥ अंनमो भगवति हि लिखितमिच्छामि गंगां पावयस्वाहा । अनेन मन्त्रे
 णागमोक्तपत्रोपचारपुष्पांजलिं श्रीगंगायै निवेदयेत् ॥ (परदारपरद्रव्यपरद्रोहपरादमुख । गंगा हृते कदागत्य मामय पावयिष्यति) ॥
 एवं श्रीमगायाः ध्यानार्चने विधाय पञ्चाब्जकमण्डये स्थित्वा, अथेत्यादि० ज्येष्ठमासे सिते पक्षे प्रतिपदमारभ्य दशमीपर्यन्तं प्रतिदिनं
 मेकोत्तरवृद्ध्या सर्वपापक्षयार्थं दशहरास्तोत्रजपमहं करिष्ये इति सकल्प्य स्तोत्रं पठेत् ॥ ब्रह्मोवाच । अन्मः शिवायै गंगायै
 शिवदायै नमो नमः । नमस्ते विष्णुरूपिण्यै ब्रह्मभूतयै नमो नमः ॥ नमस्ते स्वरूपिण्यै शार्कर्यै ते नमो नमः । सर्वदेवस्य
 रूपिण्यै नमो मेघजमूर्तये । सर्वस्य सर्वव्याधीनां भिषक्श्रेष्ठ्यै नमोस्तु ते ॥ स्थाणुजगमसंभृतविषहृष्यै नमोऽस्तु ते । संसारविषना

शिन्यै जीवनायै नमो ऽस्तु ते ॥ तापत्रितयसंहर्त्र्यै प्राणेश्यै ते नमो नमः । शांतिसंतानकारिण्यै नमस्ते शुद्धमूर्तये ॥ सर्वसंसिद्धिकारिण्यै
 नमः पापारिमूर्तये । भुक्तिमुक्तिप्रदायिन्यै भद्रदायै नमो नमः ॥ भोगोपभोगदायिन्यै भोगवत्यै नमो ऽस्तु ते । मंदाकिन्यै नमस्ते ऽस्तु स्वर्गदायै
 नमो नमः । नमस्त्रैलोक्यभूषण्यै त्रिपथायै नमो नमः । नमस्त्रिशुक्लसंस्थायै तेजोवत्यै नमो नमः ॥ नंदायै लिङ्गधारिण्यै सुधाधारात्मने नमः । नमस्ते
 विश्वमुख्यायै नमो देव्यै नमो नमः ॥ बृहत्यै ते नमस्ते ऽस्तु लोकधात्र्यै नमो नमः । नमस्ते विश्वमित्रायै नंदिन्यै ते नमो नमः ॥ पृ-
 थ्व्यै शिवामृतायै च सुवृषायै नमो नमः । परापरशताढ्यायै तारायै ते नमो नमः ॥ पाशजालनिकृतिन्यै अभिन्नार्यै नमो नमः । शां-
 तायै च वरिष्ठायै वरदायै नमो नमः । उग्रायै सुखजग्ध्यै च संजीविन्यै नमो ऽस्तु ते । ब्रह्मिष्ठायै ब्रह्मदायै दुरितहर्त्र्यै नमो नमः ॥ प्र-
 णतार्तिप्रभञ्जिन्यै जगन्मात्रे नमोऽस्तु ते । सर्वापत्प्रतिपक्षायै मंगलायै नमो नमः ॥ शरणागतदीनार्तपरित्राणपरायणे । सर्वस्यार्तिहर देवि
 नारायणि नमोऽस्तु ते ॥ निर्लेपायै दुर्गहंज्यै दक्षायै ते नमो नमः । परापरपरायै च गंगे निर्वाणदायिनि ॥ गंगे ममाग्रतो भूया गंगे मे
 देवि पृष्ठतः । गंगे मे पार्श्वयोर्देवि त्वयि गंगे ऽस्तु मे स्थितिः ॥ आदौ त्वमतै मध्ये च सर्वं त्वं गां गते शिवे । त्वमेव मूलप्रकृतिस्त्वं
 पुमान्पर एव हि ॥ गंगे त्वं परमात्मा च शिवस्तुभ्यं नमः शिवे । य इदं पठते स्तोत्रं भक्त्या नित्यं नरः प्रियः ॥ शृणोति श्रद्धया शु-
 क्तः कायवाक्चित्तसंभवैः । दशधासंस्थितैर्दोषैः सर्वैरेव प्रमुच्यते ॥ रोगस्थो मुच्यते रोगादापद्भ्यश्च प्रमुच्यते । द्विषद्भ्यो बंधनाद्यैश्च भयेभ्य-
 श्च प्रमुच्यते ॥ सर्वान्कामानवाप्नोति प्रेत्य ब्रह्मणि लीयते । इमं स्तवं गृहे यस्तु लेखयित्वा विनिक्षिपेत् ॥ नाग्निचोरभयं तत्र पापेभ्यो

१ नारायण्यै नमो नमः इति वा पाठः । २ रेवत्यै ते इति पाठः ।

हि मय नहि ॥ ज्येष्ठे मासि सिते पक्षे दशमी हरतसद्युता । सहरेत्रिविधं पाप बुधवारेण संयुता । तस्या दशम्यामेतच्च स्तोत्रं गंगाजले
 स्थितः । य पठेदशकृत्वस्तु दरिद्रो वापि चाक्षमः ॥ सोपि तत्फलमाप्नोति गंगां सपूज्य यत्नतः । पूर्वार्त्तेन विधानेन यत्फलं संप्रकीर्ति-
 तम् ॥ यथा मौरी तथा गंगा तस्माद्वीर्यरितु पूजने । विधिर्या विहित सम्यक्सोपि गंगप्रपूजने ॥ यथा शिवरतथा विष्णुर्यथा लक्ष्मी
 स्तथा उमा ॥ लक्ष्मीरुमा तथा गंगा चतुरूपं न भिद्यते । विष्णुर्द्रातरं यच्च श्रीगीर्यतरं तथा ॥ गंगागीर्यतरं च यो ध्रुते च स मू-
 र्धनीः । रोखादिषु घोरेषु नरकेषु पतत्पथः ॥ प्रदत्तानामुपादानं हिंसा चेवाविधानतः । परदारोपसेवा च कायिक त्रिविध स्मृतम् ॥ पा-
 रुष्यमनृतं चैव पैशून्य चापि सर्वतः । असंबद्धप्रलापश्च वाक्मय स्याच्चतुर्विधम् ॥ परद्रव्येष्वभिष्यानं मनसाऽनिष्टचिंतनम् । वितयाभि-
 नयेशश्च मानसं त्रिविधं स्मृतम् ॥ एतानि दश पापानि हर त्वमय ब्राह्मवि । दशपापहरा यस्मात्तस्माद्दशहरा स्मृता ॥ एतेर्दशविधे पा-
 पेः कोटिबन्धमसमुद्रवै । मुच्यते नात्र संदेहो ब्रह्मणो वचन यथा ॥ दर्शार्त्रिशच्छतान्सर्वान्पितृनय पितामहान् । उद्धरत्येव संसारान्मन्त्रे
 ज्ञानेन वृजिता ॥ ॐ नमोभगवत्प्रेमनारायण्यैर्दशपापहरयै शिवायेगगार्यै विष्णुमुख्यैर्दशपापहरयैर्वत्स्यैर्भागीर्यैर्नमोनम । ज्येष्ठे मासि सिते
 पक्षे दशम्यां बुधहस्तयोः । गगर्नदे व्यतीपाते कन्या चंद्रे वृषे रवौ ॥ दशयोगे नर ब्राह्मन् सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ सितमकरनिपण्णां
 शुभ्रवर्णां त्रिनेत्रां करधृतकलशाब्जामुद्यताभीत्यग्निप्रदाम् । विधिहरिहरसूर्यार्त्तार्त्तदुकोटीरनुष्टां कलितसितबुद्ध्यां ब्राह्मवीं तां नमामि ॥ आ-
 दावादिपितामहस्य नियमव्यापारपात्रे जल पञ्चात्पन्नगशायिनो भगवतः पादोदकं पावनम् । भूयः शंभुजटाविभूषणमणिर्जह्मोर्महर्षरिय
 कन्या कर्मपनाशिनी भगवती भागीरथी दृश्यते ॥ इति काशीसंहिता दशहरास्तोत्रं संपु० ॥ ॥ अथापाठशुद्धदशमीमन्वादिः । सा प्र

ब्रह्मव्यापिनी ग्राह्या । तत्र यस्यां कस्याञ्चिच्छुक्लदशम्यामाशादशमीव्रतं ॥ हेमाद्रौ भविष्ये- । युधिष्ठिर उवाच । कथमाशादशम्येषा गो-
 विंद क्रियते कदा । दमयंत्या नलस्येव यया ज्ञातः समागमः ॥ कृष्ण उवाच । राज्याशया राजपुत्रः कृष्यर्थं च कृषीवलः । वाणिज्यार्थं
 वणिवपुत्रः पुन्नार्थं गुर्विणी तथा ॥ धर्मकामार्थसंसिद्धयै लोकः कन्यावरार्थिनी । यष्टकामो द्विजवरो योगी श्रेयोर्थमेव च ॥ चिरप्रवसिते
 कांते बाले दंतनिपीडिते । एतदन्येषु कर्तव्यमाशाव्रतमिदं तथा ॥ यस्माद्यस्य भवेदार्तिः कर्तव्यं तेन तद्व्रतम् । शुक्लपक्षे दशम्यां तु स्वा-
 त्वा संपूज्य देवताः ॥ नक्तमाशासुपूज्या वै पुष्पभक्तकचंदनैः । गृहांगणे लेखयित्वा यैवः पिष्टांतकेन वा । स्त्रीरूपाश्चाधिदेवस्य शस्त्रवा-
 हनचिह्निताः । अधिदेवस्य तत्तद्विक्पालस्य इंद्रादयस्तच्छस्त्रैर्वाहनैश्च चिह्निता लेखयित्वेत्यर्थः ॥ दत्त्वा घृताक्तं नैवेद्यं पृथग्दीपौश्च दा-
 पयेत् । फलानि कालजातानि ततः कार्यं निवेदयेत् ॥ आशा स्वाशाः सदा संतु सिद्ध्यंतां मे मनोरथाः । भवतीनां प्रसादेन सदा क-
 ल्याणमास्थिताः ॥ एवं संपूज्य विधिवदत्त्वा विप्राय दक्षिणाम् । अनेन क्रमयोगेन मासि मासि समाचरेत् ॥ वर्षमेकं कुरुश्रेष्ठ ततः प-
 श्चात्समुद्यजेत् । अर्वाक्षसंवत्सरस्यापि सिद्ध्यर्थं वा समुद्यजेत् ॥ सौवर्णीः कारयेदाशा शैभ्याः पिष्टांतकेन वा । ज्ञातिबंधुजनैः सार्द्धं ततः
 सम्यगलंकृतः ॥ पूज्याश्च क्रमयोगेन मंत्रैरेभिर्गृहांगणे ॥ त्वयि सन्निहितः शक्रः सुरासुरनमस्कृतः । पूर्वा त्वं भुवनस्यास्य ऐंद्रि दिग्देवते
 नमः । अग्नेः परिग्रहादाशे त्वमाग्नेयीति पठ्यते । तेजोरूपा पराशक्तिराग्नेयी वरदा भव ॥ धर्मराजं समाश्रित्य लोकान्संयमयश्यमून् ।
 तेन संयमिनी चासि याम्ये सत्कामदा भव । स्वप्नहस्तातिविकृता निर्ऋतिस्थानमाश्रिता । तेन निर्ऋतिनामा ऽसि त्वमाशां पृथक्स्य मे ॥

१ पिष्टांतकेन पटवासकेन ('बुका' इति ख्यातेन)

त्वय्यारते मुवनाधारो वरुणो यादसां पतिः । कामार्धं मम घर्मार्धं वारुणि प्रवणा भव ॥ अर्पिता ऽसि यस्मात्त्वं वायुना जगदायुना ।
 वायन्ये त्वमतः शान्तिं नित्यं यच्छ ममालये ॥ घनदेनाधिष्ठिता त्वं प्रख्याता त्वमिहोत्तरा । निरुत्तरा भवास्माद्यु दत्त्वा सद्यो मनोरथ
 म् ॥ ऐशानि जगदीशेन शमुना त्वमलकृता । पुरयस्वायु मे देवि वाञ्छितानि नमो नमः ॥ भुजगाष्टकुलेन त्वं सेविताऽसि यतो ह्यधः ।
 नार्गागनाभि सहिता हिता भव ममाद्य वै ॥ सर्वलोकोपरिगता सर्वदा त्वं शिवाय च । सनकाद्यैः परिहृता ब्राह्मि मां पाहि सर्वदा ॥
 नक्षत्राणि च सर्वाणि ग्रहास्तारागणास्तथा । नक्षत्रमातरो यावन्मृतप्रेतविनायका । सर्वे ममेष्टसिद्धयर्थं भवंतु प्रवणाः सदा । एभिर्मन्त्रैः स-
 मभ्यर्च्यं पुष्पधूपदिना ततः । वासोभिरभियेकाद्यैः फलानि विनिवेदयेत् ॥ ततो घटानिनादेन गीतवादित्रमगलैः । नृत्यंतीभिर्वरस्त्रीभिर्जात्र
 त्या च निशा नयेत् ॥ कुंकुमाक्षततांबूल दानमानादिभिः सुसम् । प्रभाते वेदविवुषे ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥ अनेन विधिना सर्वं क्षमा
 प्य प्रणिपत्य च । मुजीत मिमसहितं सुहृद्वधुजेन च ॥ एवं यं कुस्ते पार्थं दशमीव्रतमादरात् । सर्वान्कामानवाप्नोति मनोमिलयितान्-
 र ॥ स्त्रीभिर्विशेषतः कार्यं व्रतमेतद्युधिष्ठिर । प्राणिवर्गे यतो नार्यः श्रद्धाकामपरायणाः ॥ धन्यं यस्तस्यमायुष्यं सर्वकामफलप्रदम् । क
 थितं ते महाराज मया व्रतमनुसमम् ॥ ये मानवा मनुजपुगवकामकामाः संपूजयन्ति दशमीषु सदा दशाशाः । तेषां विशेषनिहितान् सुद-
 भेषि कामानाशाः फलत्पलमल बहुनोदितेन ॥ इति धीमविष्योत्तरे आशादशमीव्रतम् ॥ ॥ अथ भाद्रशुद्धदशम्यां दशावतारव्रतं भविष्यो-
 तरे ॥ युधिष्ठिर उवाच । व्रतं दशावताराख्यं कृष्ण हूहि सविस्तरम् । समग्रं सरहस्यं च सर्वपापोपशान्तिदम् ॥ कृष्ण उवाच । दशम्यां शुक्ल-
 पक्षस्य मासे प्रौष्ठपदे शुचिः । भ्राता जलाशये स्वच्छे पितृदेवादितर्पणम् ॥ कृत्वा कुरुकुलश्रेष्ठं सुहमागत्य मानवः । गृहीयाद्भान्यचूर्णस्य स्वह-

स्तप्रसूतित्रयम् ॥ क्रमेण पाचयेत्तनु पुंसंज्ञं घृतपायसम् । वर्षे वर्षे दिने तस्मिन्नेवं वर्षाणि वै दश ॥ प्रथमे ऽपूपकान्वर्षे द्वितीये घृतपूरि-
 कान् । तृतीये पूपकासारान् चतुर्थे मोदकान् शुभान् ॥ सोहालिकान्पंचमे वै षष्ठे तु खंडवेष्टकान् । सप्तमे ऽब्दे कोकरसानकपुष्पान्त-
 था ऽष्टमे ॥ नवमे कर्णवेष्टांश्च दशमे मंडकान् शुभान् । दशात्मनो दश हरेर्दश विप्राय दापयेत् ॥ क्रमेण भक्षयेद्वत्त्वा यथोक्तविधिना नृ-
 प । अर्धार्धं विष्णवे देयमर्धार्धं च द्विजातये ॥ ततोपरार्द्धमश्रीयाद्वत्त्वा रम्ये जलाशये । दशावतारमभ्यर्च्य पुष्पधूपविलेपनैः ॥ मंत्रेणा-
 नेन मेधावी हरि मभ्युक्ष्य वारिणा ॥ मत्स्यं कूर्मं वराहं च नारासिंहं च वामनम् । रामं रामं च कृष्णं च बौद्धं च कल्किनं तथेति ॥ गतोस्मि
 शरणं देवं हरिं नारायणं विभुम् । प्रणतोस्मि जगन्नाथं स मे विष्णुः प्रसीदतु ॥ छिनत्तु वैष्णवीं मायां भक्त्या प्रीतो जनार्दनः श्वेतद्वीपं न-
 यत्वस्मान्मयात्मा सन्निवेशितः ॥ अत्र हैमीर्महार्हाश्च दश मूर्तीः सुलक्षणः ॥ गंधपुष्पैश्च नैवेद्यैरर्चयेद्विधिपूर्वकम् । एवं यः कुरुते भक्त्या
 विधिनाऽनेन सुव्रत ॥ व्रतं दशावताराख्यं तस्य पुण्यफलं शृणु । श्राव्यंते यास्त्विमा लोके पुरुषाणां दशा दश । ताश्छिनत्ति न संदेह-
 श्चक्रप्रहरणो विभुः ॥ संसारसागराद्धोरात्समुद्भूत्य जगत्पतिः । श्वेतद्वीपं नयत्याशु व्रतेनानेन तोषितः ॥ किं तस्य न भवेच्छोकं यस्य तु-
 ष्ठो जनार्दनः । यदुर्लभं फलं प्राप्तुं मनसो यन्न गोचरम् ॥ तदप्यप्रार्थितं ध्यातो ददाति मधुसूदनः । सोऽहं जनार्दनः साक्षात्कालरूपधरो
 ऽच्युतः । मर्त्यलोके स्वयं प्राप्य भुभारोत्तारणाय च ॥ या स्त्रीव्रतमिदं पार्थ करिष्यति मयोदितम् । सा च लक्ष्म्या युता नित्यं पुत्र-
 भक्तिसमन्विता । मर्त्यलोके चिरं स्थित्वा विष्णुलोके महीयते ॥ ये पूजयंति पुरुषाः पुरुषोत्तमस्य मत्स्यादिकारतु दशमीषु दशावता-
 रान् । मन्ये दशस्वपि दशासु सुखं विहत्य ते यांति यानमधिरुह्य सुरारिलोकम् ॥ इति भविष्ये भाद्रपदशुद्धदशम्यां दशावतारव्र-

तं सपूर्णम् ॥ ॥ अयाभिनन्दुदशम्यां विजयादशमीव्रतम् ॥ सा च तारकोदयव्यापिनी ग्राह्या । तदुक्तं चिंतामणी-आश्विनस्य सिते
पक्षे दशम्यां तारकोदये । सः कालो विजयो नाम सर्वकार्यसाधकः ॥ रत्नकोशे-ईषत्संध्यामतिक्रान्तः किञ्चिदुद्विग्नतारकः । विजयो
नाम कालोऽयं सर्वकार्यसाधकः ॥ दिनद्वये तद्व्याप्तव्याप्तौ वा उपराजिता पूजार्था पूर्वेव । तदुक्तं हेमाद्रौ स्कन्दि-दशम्यां तु
नरेः सम्पत्पूजनीया उपराजिता । ईशानीं दिशमाभिरय अपराह्णे प्रयत्नतः ॥ या पूर्णा नवमीयुक्ता तस्यां पूज्या उपराजिता । क्षे
मार्थं विजयार्थं च पूर्वार्त्तविधिना नरेः ॥ नवमीशेषसंयुक्तदशम्यामपराजिता । ददाति विजय देवी पूजिता जयवर्द्धिनी ॥ तथा-आश्विने शु
क्लपक्षे तु दशम्यां पूजयेन्नरः । एकादश्यां न कुर्यात् पूजनं चापराजितम् ॥ यात्रात्वे एकादशमुद्धर्ते कार्या । तदाह ऋगुः-आश्विनस्य सिते
पक्षे दशमी सर्वराशिषु । सायकाले शुभा यात्रा दिवा च विजयक्षणे ॥ एकादशमुद्धर्ता यो विजय सम्पत्कीर्तितः । तस्मिन्सर्वविधानव्या
यात्रा विजयकार्त्तिकभिः ॥ दिनद्वये एकादशमुद्धर्ते व्याप्तव्याप्तौ वा श्रवणयुक्ता ग्राह्या । तथाच हेमाद्रौ मदनरत्ने कश्यपः-उदये दश
मी किञ्चित्सपूर्णेकादशी यदि । श्रवणर्क्षं यदा काले सा तिथिर्विजया मिवा ॥ श्रवणर्क्षे तु पूर्णायां काङ्क्षत्यः प्रस्थितो यतः । उल्लंघयेद्युः सीमां
तद्विनर्क्षे ततो नराः ॥ अत्र कृत्य भविष्ये -शर्मा सुखक्षणेपेतामीशा-याशाप्रतिष्ठिताश्चसप्रार्थ्य तां च सपूज्य त्वीशानीसमुखो भवेत् ॥ अत्र श
मीपूजा कार्या ॥ शमी शमयते पाप शमी शन्नविनाशिनी ॥ अर्जुनरय घनुर्धारी रामस्य प्रियवादिनी ॥ शमी शमयते पाप शमी लोहितकटका ।
वारिण्यर्जुनवाणा नां रामस्य प्रियवादिनी २ करिष्यमाणयात्रायां यथाकालं सुखं मया । तत्र निर्विघ्नकर्त्री त्वं भव श्रीरामपूजिते ३
गृहीत्वा सासतामार्द्रां शमीमूढगं तां मृदम् । गीतवादित्रनिर्वापैरानयेत्स्वगृहं प्रति ॥ ततो मृपणवद्वादि धारयेत्स्वजनैः सह । शम्पभावे

वनराजपूजा कार्या ॥ तत्र मंत्रः—आदिराज महाराज वनराज वनस्पते । इष्टदर्शनमिष्टान्नं शत्रूणां च पराजयः ॥ अथापराजितदशम्यां पू-
 र्वोक्ते विजयामुहूर्ते उक्तं प्रास्थानिकमित्युपक्रम्य तद्व्येते श्लोकाः । अलंकृतो भूषितश्रुत्यवर्गः परिष्कृतोऽनुगुणतुरंगनागः । वादित्रनादप्रति-
 नादिताशः सुमंगलाचारपरंपराशीः ॥ राजा निर्गत्य भवनात्पुरोहितपुरोगमः । प्रास्थानिकं विधिं कृत्वा प्रतिष्ठितपूर्वतो दिशि ॥ गत्वा
 नगरसीमांतं वास्तुपूजां समाचरेत् । संपूज्य चाथ दिक्पालान्पूजयेत्यथिदेवताः ॥ मंत्रैर्वैदिकपौराणैः पूजयेच्च शमीतरुम् ॥ असंगलानां
 शमनीं सर्वसिद्धिकरीं शुभाम् । दुःस्वप्नशमनीं धन्यां प्रपद्येऽहं शमीं शुभाम् ॥ ततः कृताशीः पूर्वस्यां दिशि विष्णुक्रमात्क्रमेत् । श-
 न्नोः प्रतिकृतिं कृत्वा ध्यात्वा रामं तथार्थदम् ॥ शरेण स्वर्णपुंस्वेन विध्येद्दृढमर्मणि । दिशाविजयमंत्राश्च पठितव्याः पुरोधसा ॥ एवमेव
 विधिं कृत्वा दक्षिणादिभिरर्चयेत् । पूज्यान्दिजांश्च संपूज्य सांवत्सरपुरोहितौ ॥ गजवाजिपदातीनां प्रेक्षाकौतुकमाचरेत् । जयमंगलशब्देन
 ततः स्वभवनं विशेत् ॥ नीराजमानः पुण्या भिर्गणिकाभिः सुमंगलम् ॥ य एवं कुरुते राजा वर्षे वर्षे सुमंगलम् । आयुरारोग्यमैश्वर्यं
 विजयं च स गच्छति ॥ नाधयो व्याधयश्चैव न भवंति पराजयाः । श्रियं पुण्यमवाप्नोति विजयं च सदा भुवि, इति ॥ उक्तं प्रस्थानं
 व्याख्यास्यामः । आश्विनस्य सिते पक्षे दशम्यां तु जनेषु गमिष्यत्सु पार्थिवश्च दुंदुभीन्वीणाश्चोपवादयेत् । ततः । घटोत्थापनानंतरं
 मुचास्वेषैः सह संभारानुपकल्पयित्वा एकादशमुहूर्ते श्रवणयोगे सीमांते गत्वा पश्चाद्देहे जनैः सह सुवर्णसहितं ग्राममाविशेत् । योषि-
 तां कौतुकैश्च प्रज्वालितैर्दीपैरंजनानुलेपनं कारयित्वा वासोगंधस्रक्पुष्पैश्च पूजयित्वा हिरण्यरूपमिति मंत्रेण सुवर्णपूजनं कृत्वाऽऽशिषः

१ पथि देवताः मार्गसम्बन्धिन्यो या देवतास्ताः सर्वाः पूजयेदित्यर्थः । २ अत्र, शमनीं दुष्कृतस्य चेति वा पठः । ३ दक्षिणादिदिशास्वपीति पाठांतरम् ।

प्रतिगृह्य सृष्टीं नमस्तुर्यात् । सर्वो भगिनीः वस्रालंकारभूषणैः पूजयेत् ॥ ब्राह्मणान्पूजयेत्तत्र गघपुष्पैश्च दीपकैः ॥ इति भविष्ये वि-
 जयादशमीव्रत संपूर्णम् ॥ ॥ इति दशमीव्रतानि समाप्तानि ॥ ७३ ॥ ॥ अथैकादशीव्रतानि ॥ ॥ तत्रैकादश्यामुपवासनिर्णयः ॥
 निषेधपरिपालनात्मको व्रतरूपश्च । सा च द्विधा, शुद्धा दशमीविद्धा च । वेधोपि द्विविधः, अरुणोदये दशमीसंवधात्सूर्योदये च । त-
 प्राथो वैष्णवैरस्त्याज्यः । तथाच भविष्ये-अरुणोदयकाले तु दशमी यदि दृश्यते । सा विद्धैकादशी तत्र पापमूलमुपोषणम् ॥ तथा ।
 दशमीशेषसंयुक्तो यदि स्यादरुणोदयः । नैवोपोष्यं वैष्णवेन तद्विनेकादशीव्रतम् ॥ अरुणोदयस्वरूप तु हेमाद्रौ स्मृत्यतरे दर्शितम्-निशि
 प्राति तु यामार्द्धं देववादिन्ननिःस्वने । सारस्वते अध्ययने अरुणोदय उच्यते । यामार्द्धं मुहूर्तद्वयलक्षणम् । अतएव सौरधर्मे-आदित्योद-
 यवेलायां या मुहूर्तद्वयान्विता । सैकादशीति संपूर्णा विद्धाऽन्या परिकीर्तिता ॥ यच्च माधवीये स्कादि-उदयात्प्राक्घतसस्तु घटिका अरुणोद-
 यः-इति ॥ तदपि द्वात्रिंशद्वटिकारात्रिमानपक्षे तु मुहूर्तद्वयस्य तावत्परिमाणत्वमुक्तमिति द्वैतनिर्णये ॥ ब्रह्मवैवर्ते च-चतस्रो घटिकाः प्रा-
 तररुणोदयनिश्चयः । चतुष्टयविभागो ऽत्र वेधादीनां किलोदितः । अरुणोदयवेधः स्यात्सार्द्धं तु घटिकात्रयम् । अतिवेधो द्विघटिकः प्रभास
 दर्शनाद्रवे ॥ महावेधोपि तत्रैव दृश्यते ऽर्को न दृश्यते । तुरीयस्तत्र विहितो योगः सूर्योदये सती ॥ इत्यादयो वेधा उक्ताः, ते चार्वांगदो
 पातिरायार्था । अन्यच्च । पंचपंच उप काकः सप्तपंचारुणोदयः । अष्टपंच भवेत्प्रातः शेषैः सूर्योदयः स्मृतः ॥ वैष्णवलक्षणं तु स्कादि-
 परमापदमापन्नो हर्षे वा समुपस्थिते । नैकादशीं त्यजेद्यस्तु तस्य दीक्षा तु वैष्णवी ॥ भविष्ये-यथा शुक्ला तथा कृष्णा यथा कृष्णा
 तयोत्तरा । तुल्ये ते मन्यन्ते यस्तु स हि वैष्णव उच्यते ॥ अतिवेधादयः सर्वे ये वेधास्तिथिषु स्मृताः । सर्वे ऽप्यवेधा विज्ञेया वेवः

सूर्योदयः स्मृतः ॥ तत्र शुद्धा विद्धा एकादशी चतुर्था । अधिका एकादशी । अधिका द्वादशी । अनुभयाधिका च । शुद्धायामेका-
दश्याधिक्ये परेश्वरुपवासमाह, नारदः--संपूर्णैकादशी यत्र द्वादश्यां वृद्धिगामिनी । द्वादश्यां लघनं कार्यं त्रयोदश्यां तु पारणम् ॥ वृ-
द्धवसिष्ठः-- एकादशी यदा लुप्ता परतो द्वादशी भवेत् । उपोष्या द्वादशी तत्र यदीच्छेच्च परां गतिम् ॥ शृगुः--संपूर्णैकादशी यत्र प्र-
भाते पुनरेव सा । तदोपोष्या द्वितीया तु परतो द्वादशी यदि ॥ प्रथमेऽहनि संपूर्णा व्याप्यहोरात्रसंयुता । द्वादश्यां तु तदोपोष्या दृ-
श्यते पुनरेव सा । पूर्वा कार्या गृहस्थैश्च यतिभिश्चोत्तरा विभो ॥ मार्कण्डेयः--संपूर्णैकादशी यत्र परत्र पुनरेव च । पूर्वामुपवसेत्कामी नि-
ष्कामस्तु परा वसेत् ॥ हेमाद्रौ--विद्धा ऽप्यविद्धा विज्ञेया परतो द्वादशी न चेत् । अविद्धापि च विद्धा स्यात्परतो द्वादशी यदि ॥ ए-
कादशी विवृद्धा चेच्छुक्ले कृष्णे विशेषतः । उत्तरां तु यतिः कुर्यात्पूर्वामुपवसेद्गृही ॥ सनत्कुमारः--न करोति हि यो मूढ एकादश्यामुपो-
षणम् । स नरो नरकं याति रौखे तमसावृते ॥ यदीच्छेद्विपुलान्भोगान्मुक्तिं चात्यंतदुर्लभाम् ॥ उपोष्यैकादशीं नित्यं पक्षयोरुभयोरपि ॥
माघवेप्युक्तम्--एकादशी द्वादशी चेत्युभयं वर्द्धते यदा । तदा पूर्वदिनं त्याज्यं स्मार्तैर्ग्राह्यं परं दिनम् ॥ त्रयोदश्यां न लभ्येत द्वाद-
शी यदि किंचन । उपोष्यैकादशी तत्र दशमीमिश्रिता यदि --इति स्कांदात् ॥ हेमाद्रिमते--शुद्धा विशुद्धा द्वे नंदा त्रिधा न्यूनसमाधिकैः ।
षट्प्रकाराः पुनस्त्रैधा द्वादश्यूनसमाधिकैः-- इत्यष्टादशैकादशीभेदाः ॥ पाद्मे--संपूर्णैकादशी त्याज्या परतो द्वादशी यदि । उपोष्या द्वाद-
शी शुद्धा द्वादश्यामेव पारणम् ॥ पारणाहे न लभ्येत द्वादशी कलया ऽपि चेत् । तदानीं दशमीविद्धा उपोष्यैकादशी तिथिः । इति ॥
बहुवाक्यविरोधेन संदेहो जायते यदा । द्वादशी तु तदा ग्राह्या त्रयोदश्यां तु पारणम् --इति मार्कण्डेयोक्तेः ॥ कात्यायनः--अष्टवर्षाधि-

को मर्त्यो ह्यशीतिन्यूनवत्सरः । एकादश्यामुपवत्सेत्पक्षयोः समयोरपि ॥ भविष्ये- ब्रह्मचारी च नारी च शुष्णमेव सदा गृही ॥ सधवा
 यास्तु मन्त्राक्षया ऽधिकारः ॥ पत्न्यौ जीवति या नारी श्रुषोष्य व्रतमाचरेत् । आयुष्य हरते भर्तुः सा नारी नरक व्रजेत्-इति कौर्म ॥
 तदुक्तं मदनरत्ने स्मृत्यन्तरे- शयनीवोधिनीमध्ये या कृष्णेकादशी भवेत् । सेवोपोष्या ग्रहस्येन नान्या कृष्णा कदाचन । - नान्या कृ
 ण्णेति न निषेधः ॥ सक्रात्यामुपवास च कृष्णैकादशिवासरे । चन्द्रसूर्यग्रहे चैव न कुर्यात्पुत्रवान्गृही ॥ नारदः- आदित्येऽहनि सक्रान्ती
 ग्रहणे चन्द्रसूर्ययो । पारणं चोपवास च न कुर्यात्पुत्रवान् गृही । माघवीये कार्त्तयायनः-अर्कं पर्वद्वये रात्रौ चतुर्दश्यष्टमी दिवा । एका-
 दश्यामहोरात्र मुक्त्वा चाद्राघण चरेत् ॥ ॥ अथ काम्यव्रतविधिः ॥ तत्र दशम्यां विधिः । कांस्य मांसं मसुरांश्च चणकान् कोरदूपकान् ।
 शाकं मधु परागं च त्यजेदुपवसन् स्त्रियम् ॥ शाकं माप मसुरांश्च पुनर्भोजनमैयुनम् । शूतमत्यवुपान च दशम्यां वैष्णवस्त्यजेत् ॥ म-
 दनरत्ने नारदीये- अक्षारलवणाः सर्वे हविष्यान्ननिषेविणः । अवनीतरपरायणाः प्रियासगविवर्जिताः ॥ हेमाद्रौ देवस्य - असकृज्जलपाना
 च सकृत्तांबूलवर्षणात् । उपवासः प्रणस्येत दिवास्वापाच्च भैयुनात् ॥ अशक्नौ तु मदनरत्ने देवस्यः- अत्यये चांशुपाने च नोपवासः प्र-
 णस्यति । अत्यये कटे ॥ विष्णुरहस्ये- मात्राम्यंग शिरोभ्यंगं तांबूल चानुलेपनम् । व्रतस्यो वर्जयेत्सर्वं यच्चान्यच्च निराकृतम् ॥ एषु
 प्रायश्चित्तम् । स्तेनहिंसकयोः सस्य कृत्वा सैन्यं च हिंसनम् । प्रायश्चित्तं व्रती कुर्याजपेष्मामशतत्रयम् ॥ मिथ्यावादे दिवास्वापे बहु
 शावुनिषेवणे ॥ अष्टाक्षरं जपेन्मन्त्रं शतमष्टोत्तरं शुचिः ॥ अन्नमोनारायणार्थेत्यष्टाक्षरः ॥ हेमाद्रौ वसिष्ठ -उपवासे तथा श्राद्धे न कुर्या
 रतचावनम् । दंतानां काष्ठसंयोगो बृहत्पाससप्तमं कुलम् ॥ एकादश्यां श्राद्धे प्राप्ते माघवीये कार्त्तयायनः-उपवासो यदा नित्यः श्राद्धं ने

मित्तिकं भवेत् । उपवासं तदा कुर्याद्वाप्य पितृसेवितम् ॥ मातापित्रोः क्षये प्राप्ते भवेदेकादशी यदि । अभ्यर्च्य पितृदेवाश्च आजिघ्रेत्पितृ-
 तृसेवितम् ॥ प्राप्ते हरिदिने सम्यग्विधाय नियमं निशि । दशम्यामुपवासं च प्रकुर्याद्विष्णवं व्रतम् ॥ तत्र एकादश्यां संकल्पः ॥ गृहीत्वौ-
 दुंबरं पात्रं वारिपुर्णमुदङ्मुखः ॥ उपवासं तु गृह्णीयाद्यथा संकल्पयेद्बुधः ॥ -औदुंबरं ताम्रमयम् ॥ मंत्रः-एकादश्यां निराहारः स्थित्वा ऽह-
 मपरे ऽहनि । भोक्ष्यामि पुंडरीकाक्ष शरणं मे भवाच्युत । इति विष्णूक्तेः ॥ शैवादीनां तु हेमाद्रौ सौरपुराणे- सावित्र्याप्यथवा नाम्ना
 संकल्पं तु समाचरेत् ॥ वाराहे- इत्युच्चार्य ततो विद्वान्पुष्पांजलिमथार्पयेत् । अष्टाक्षरेण मंत्रेण त्रिजप्तेनाभिमंत्रितम् । उपवासफलं
 प्रेक्षुः पिबेत्पात्रगतं जलम् - इति कात्यायनोक्तेः । मध्यरात्रे उदये वा दशमीवेधे रात्रौ संकल्प्य -इति माधवः ॥ विद्धोपवासे ऽनश्रंस्तु दिनं
 त्यक्त्वा समाहितः । रात्रौ संपूजयेद्विष्णुं संकल्पं च सदाचरेत् ॥ देवलः-देवस्य पुरतः कुर्याज्जागरं नियतो व्रती ॥ अज्ञानतिमिरांधस्य
 व्रतेनानेन केशव । प्रसीद सुमुखो नाथ ज्ञानदृष्टिप्रदो भव ॥ दिवा निद्रां परान्नं च पुनर्भोजनमैथुने । क्षौद्रं कांस्यं माषतैले द्वादश्याम-
 ष्ट वर्जयेत् ॥ पुनर्भोजनमध्यायोभार आयासमैथुने । उपवासफलं हन्युर्दिवा निद्रा च पंचमी । स्कांदे-असंभाष्याहि संभाष्य तुलस्या-
 श्वार्पितं दलम् । आमलक्याः फलं वापि पारणे भक्ष्य शुद्ध्यति ॥ भोजनानंतरं विष्णोरर्पितं तुलसीदलम् । भक्षणात्पापनिर्मुक्तिश्चांद्रा-
 यणशताधिका -इति विष्णूक्तेः ॥ सूतकांते नरः स्नात्वा पूजयित्वा जनार्दनम् । दानं दत्त्वा विधानेन व्रतस्य फलमश्नुते ॥ स्त्रीभिस्तु र-
 जोदर्शनेपि कार्यम् । एकादश्यां न भुंजीत नारी दृष्टे रजस्यपि-इति मात्स्योक्तेः ॥ यदा द्वादश्यां श्रवणर्क्षे तदा शुद्धामप्येकादशीं त्यक्त्वा

द्वादशीमुपवसेत् । शुक्ला वा यदि वा कृष्ण द्वादशी श्रवणान्विता ॥ सयोरेशोपवासश्च त्रयोदश्या तु पारणम् - इति नारदोक्तः ॥ तत्र
 शुद्धार्चिकद्वादशी उन्मीळिनी । द्वादशी वर्द्धते चेत्सा व्यञ्जुली । वासरत्रयस्पर्शिनी त्रिस्पृशा । अग्रे पर्वणः संपूर्णाधिकत्वे प
 क्षवर्धिनी । पुष्यक्षपुता जया । श्रवणयुता विजया । पुनर्वसुयुता जयंती । रोहिणीयुता पायनाशिनी । एता अष्टौ महाब्दाद
 स्यः ॥ एता पापक्षयमुक्तिकामः उपवसेत् ॥ अत्र मूलं हेमाद्री ज्ञेयम् । द्वादश्याः प्रथमः पादो हरिवाससंज्ञितः । तमतिक्रम्य कुर्वति
 पारणं विष्णुतत्परः ॥ अन्यत्र । सर्वेषामुपवासानां प्रातेरेव हि पारणम् ॥ इत्येकादशीनिर्णयः ॥ अथ शुक्लकृष्णैकादशुद्यापनम् ॥ मार्ग
 शीर्षे शुरुपक्षे कार्तिके वा तथैव च । शुभमासे तु कार्या सा शुक्लकृष्ण उभे तयोः ॥ त्रतविधिः । दशम्यामेकमुक्त्वा दत्तघावनपूर्वकम् । एकादश्यां
 शुचिर्मूला आचार्यं वरयेत्ततः ॥ तत्र सकल्पः । गणेशस्मरणपूर्वकं मासपक्षाष्टुष्टित्यतिप्यादि संकीर्त्य मया ऽऽचरितस्याचरिष्यमाणस्य
 वा शुक्लकृष्णैकादशीव्रतस्य सांगतासिद्धयं संपूर्णफलप्राप्त्यर्थं देशकाळाद्यनुसारतो यथाज्ञानेन शुक्लकृष्णैकादशीव्रतोद्यापनमहं करिष्ये ।
 तदगत्येन गणपतिपूजनं पुण्याहवाचनमाचार्यवरणं च करिष्ये इति संकल्प्य गणेश षोडशोपचारैः पूजयेत् ॥ ततः करिष्यमाणशुक्ल
 कृष्णैकादशीव्रतोद्यापनकर्मणः पुण्याहं भवतो ब्रुवतु । अस्तु पुण्याहम् ॥ स्वस्ति भवतो ब्रुवतु । आयुष्मतेस्वस्ति ॥ ऋद्धिं भवतो ब्रुवतु ।
 कर्म ऋध्यताम् ॥ श्रीरस्त्विति भवतो ब्रुवतु । अस्तु श्रीः ॥ वर्षशत पूर्णमस्तु । शिव कर्मास्तु । गोत्राभिष्टुद्धिरस्तु । प्रजापतिः प्रीयता-
 म् ॥ ततः । उद्यापनकर्मणि आचार्यं वरयेत् ॥ श्रुताध्ययनसपत्नी क्रोधलोभविवर्जितौ । आचार्यो वरयेत्पश्चाद्ब्रह्मज्ञानसमन्वितौ ॥ अ
 स्मिन्कर्मणि आचार्यो भव ॥ यथाज्ञानेन कर्म करिष्यामि । उपोष्य नियतो राजा आचार्यसहितो व्रती । कुर्यादाराधनं विष्णोर्यथाशक्त्या

जगद्गुरोः ॥ देवालये गवां गोष्ठे शुचौ देशे ऽथवा गृहे । अष्टांगुलोद्भितां वेदीं चतुरस्रां प्रकल्पयेत् ॥ वितस्तिद्वयविस्तीर्णां तिलैः कृष्णैः प्रपूरयेत् । तस्यां षोडशपत्रं च कमलं परिकल्पयेत् ॥ तन्मध्ये स्थापयेत्कुम्भं नवीनमव्रणं शुभम् । कृष्णैस्तिलैश्च संपूर्णं कृष्णवस्त्रोपशोभितम् ॥ अश्वत्थपर्णयुग्मेन पंचरत्नैः समन्वितम् । समंतादंतिकं चैव नामसंकर्षणादिभिः ॥ उपचारैः षोडशभिः पूजयेत्प्रयतो नरः । आग्नेयादिचतुष्पत्रे पूजयेद्ब्रणमातृकाः ॥ गणेशं मातृकाश्चैव दुर्गां क्षेत्राधिपं तथा । समाहितमनाः कौण्डिन्यादिषु विन्यसेत् ॥ शुक्लामेकादशीं तद्वत्तिलैः शुक्लैश्च पूरयेत् ॥ शुक्लवस्त्रेण संवेष्ट्य पूजयेत्परया मुदा ॥ समंतादंतिके चैव नामभिः केशवादिभिः । तदग्रे सर्वतोभद्रं लिखेत् । देवतासान्निध्यार्थं सुवर्णमूर्तावशुत्तारणं करिष्ये । ततो देवं च सौवर्णं स्नाप्य पंचामृतादिभिः । गंधपुष्पाक्षतोपेतमथ पुण्यजलैः शुभैः ॥ गृहीत्वावाहयेत्कुम्भे रमायुक्तं चतुर्भुजम् । एवं विष्णुमावाहयेत् । ॐ नमो विष्णवे तुभ्यं भगवन्परमात्मने ॥ कृष्णोसि देवकीपुत्र परमेश्वर उत्तम ॥ अजो ऽनादिश्च विश्वात्मा सर्वलोकपितामहः । क्षेत्रज्ञः शाश्वतो विष्णुः श्रीमान्नारायणः परः ॥ त्वमेव पुरुषः सत्यो ऽतीन्द्रियोसि जगत्पते । यत्ते तेजः परं सूक्ष्मं तेनेमां वेदिकां विश ॥ ॐ भूः पुरुषमावाहयामि ॐ भुवः पुरुषमावाहयामि ॐ स्वः पुरुषमावाहयामि ॐ भूर्भुवः स्वः पुरुषमावाहयामि । विष्णो इहागच्छ इह तिष्ठ मम पूजां गृहाण सुप्रसन्नो वरदो भव । रुक्मिणीं सह जांबवतीं सत्यभामां श्रियं च पूर्वपश्चिमदलाभ्यंतरेषु षोडशस्त्रीसहस्राणि कल्पयेत् । शंखं चक्रं गदां पद्ममीशानादिषु कल्पयेत् । तद्वहिः

१ व्रतोद्यापनकौमुद्या नु, तात्रमयं तण्डुलपूर्णं राजतपूर्णपात्रसहितं कलशं प्रतिष्ठाप्य तत्राष्टदले पद्मे देवता आवाहयेदिति ।

* स्त्रीचतुःसहस्रयुतां रुक्मिणीमेवमेव प्रत्येकं स्त्रीसहस्रयुता जांबवत्यादयः स्त्रियः स्थापयेदित्यर्थः । अत्रोद्यापने विशेषो कौमुद्यां द्रष्टव्यः ।

पूर्वपत्रादिष्वष्टपत्रेष्वनुक्रममाव । विमललोत्कर्षिणी ज्ञानां क्रियां योगा तथैव च । प्रेक्षी सत्यो तथा स्नानानुग्रहा पद्ममध्यगा ॥ देवस्याग्रे
 ततः कृत्वा वेदिकार्या स्वर्गेश्वरमेवमावाह । लोकपालानवस्थाप्य दिष्ट पूर्वोदिषु क्रमाव ॥ ततः पूर्वादिद्वादशपद्मपत्रेषु केशवादीनावाह ।
 केशवाय नमः केशवमावा ० । नारायणाय ० माधवाय ० गोविदाय ० विष्णवे ० मधुसुदनाय ० त्रिविक्रमाय ० वामनाय ० श्रीधराय ० हृषीकेशा
 य ० पद्मनाभाय ० दामोदराय ० — एताः शृङ्गेकादश्या मंडलदेवताः ॥ एवमेव कृष्णैकादश्याम् — सकर्पणाय ० सकर्पणाय ० वासुदेवाय ० प्रद्यु
 म्नाय ० अनिरुद्धाय ० पुरुषोत्तमाय ० अधोक्षजाय ० नारसिंहाय ० अच्युताय ० जनार्दनाय ० उर्पेद्राय ० हरये ० श्रीकृष्णाय ० इत्यावाह, त
 दस्त्विति प्रतिष्ठाप्य, अतोदेवेति षोडशोपचारैः विष्णुं मंडलदेवताश्च नाममन्त्रेण पूजयेत् ॥ प्रदद्यादासन पाद्यमर्घ्यमाघमनीयकम् । ज्ञान वस्त्र
 चोपवीतं गधपुष्पाणि वै तव । इप दीप च नैवेद्यं नीराजनप्रदक्षिणे ॥ उभयेकादशयोर्दत्ता एक आचार्यः, तदा द्वादशपद्मदलेषु पूर्वोदिक्रमेण ए
 व त्र देवताः स्थाप्य पूजयेत् ॥ स्तवन विष्णुसूक्तंश्च परिचर्या च नामभिः । नमोर्त्तर्विष्णवेर्मन्त्रैस्तन्मूर्तो पूजयेत्सुधीः ॥ ततो देवादयो भूमौ सर्व-
 तोमद्रमंडले । ब्रह्माद्या देवताः सर्वाः पूजनीया ह्यनुक्रमाव । उपचारादिकं कुर्यान्निव कार्यं विसर्जनम् ॥ गीतवार्धैरुनया नृत्तैरितिहासैर्म
 नोरमैः । पुराणैः सत्कथामिश्च रात्रिशेषं नयेत्सुधीः ॥ प्रभाते विमले स्नात्वा शौचादिकाः क्रियाः । चतुर्विंशतिसंरूपाकान् विप्रा
 नागमदर्शिनः ॥ आकारयेत्ततः पश्चात्पूजयेच्च समागतान् । आचार्येण नाम कुर्यादुपचारादिकं ततः ॥ होमसंख्यानुसारेण स्वदिल का
 स्पेत्ततः । उद्धेस्त्वनादिकं कृत्वा प्रणीतास्थापनं ततः ॥ तस्यैवम् । अस्मिन् शुक्लकृष्णैकादशीव्रतोद्यापनहोमं कर्तुं स्वदिल्लादि सकल कर्म
 करिष्य ॥ विसर्गकल्प्य अग्निप्यानंतं कृत्वा ततोन्वाधानं ॥ क्रियमाणे शुक्लकृष्णैकादशीव्रतोद्यापनहोमे देवतापरिश्रद्धार्यमन्वाधानं करिष्ये ।

चक्षुषीआज्येनेत्यंतमुक्त्वा । अत्र प्रधानम् । अग्निं इंद्रं प्रजापतिं विश्वान्देवान् ब्रह्माणं पुरुषं नारायणं प्रत्यूचमाज्येन, वासुदेवं बलदेवं
 श्रीविष्णुं सप्तवारं अग्निं वायुं सूर्यं प्रजापतिं, एताः प्रधानदेवताः पायसद्रव्येण । केशवादिद्वादशदेवताः आज्यमिश्रितपायसद्रव्येण ।
 विष्णुमष्टोत्तरशताहुत्या वा पायसद्रव्येण । केशवादिदेवता आज्यमिश्रितपायसद्रव्येण प्रत्येकं षोडशस्त्रीसहस्रयुता रुक्मिण्याद्याः स्त्रियः,
 शंखाद्यावाहितदेवताः, विमलाद्या देवताः, लोकपालान्ब्रह्मादिदेवताश्चैकैक्याज्याहुत्या । शेषेण स्विकृतमित्यादिप्रणीताप्रणयनांतं कु-
 त्वाऽन्वाधानसमिद्भिर्जुहुयात् । पायसं श्रपयित्वा चरोः पवित्रे इति मंत्रं जपन्प्रापणमुद्धरेत् ॥ पायसादुद्धृतं किञ्चित्प्रापणं तत्प्रकीर्तितम् ।
 आज्यसंस्कारादिकमाज्यभागांतं कृत्वा । इदं उपकल्पितं हवनीयद्रव्यं यथा देवतमस्तु ॥ अनादेशाहुतीः पंच होतव्याः सर्पिषा ततः । पौ-
 र्षेणाथसूक्तेन प्रत्यूचं जुहुयादृतम् ॥ पायसं सधृतं चैव हुनेदष्टोत्तरंशतम् । घृताक्ततिलपालाशसमिद्भिर्जुहुयात्पृथक् ॥ अष्टोत्तराहुतीनां-
 च विष्णुमंत्रेण कारयेत् । इदं विष्णवति सूक्तेन जुहुयात्तिलसर्पिषा ॥ वासुदेवाय स्वाहा बलदेवाय स्वाहा ० श्रियै स्वाहा ० विष्णवे ० विष्णोर्नु-
 कं ऋक्, तदस्य प्रियमभिपाथो ० प्रतद्विष्णु ० परोमात्रया ० इदं विष्णु ० त्रीणि पदा ० एतैर्मंत्रैर्व्याहृतिभिश्चेति जुहुयात् । केशवादिद्वादश-
 नामभिः पायसं हुत्वा, विष्णुं अष्टोत्तरशतं पायसेन जुहुयात् । कृष्णैकादश्यामेवं संकर्षणादिद्वादशनामभिरेव, शुक्लैकादश्यां केशवादिना-
 मभिः । एवं शुक्लकृष्णैकादश्यां एकाचार्यैकस्थंडिलपक्षे चतुर्विंशतिनामभिर्हुत्वा मुख्यदेवतामष्टोत्तरशतं हुत्वा ब्रह्मादिदेवता एकैक्या-
 ज्याहुत्या हुनेत् ॥ ततः प्रापणार्थं भगवत्प्रार्थना । त्वामेकमाद्यं पुरुषं पुराणं नारायणं विश्वसृजं भजामः । मयैकभागो विहितो विधेयो
 गृहाण हव्यं जगतामधीश - इति प्रापणं निवेद्योपतिष्ठेत् । ततः त्रिवारं चतुर्वारं वा प्रदक्षिणमग्निं वेदिकां च परिक्रम्य, मिथिविश्वा-

इति जानुनी निपात्य ध्रुवसूक्त जपेत्पुरुषसूक्त वा । ततः अष्टौ पदानि प्रतिदिशं एतैर्मन्त्रिर्जपन् गच्छेत् । कृष्णाय वासुदेवाय हरये पर
 मात्मने । शरण्यायाप्रमेयाय गोविदाय नमो नमः । नमः स्थूलाय सूक्ष्माय व्यापकायाव्ययाय च । अनताय जगद्धात्रे ब्रह्मणेऽनंतमू
 र्तये ॥ अथ तं निवेदित प्रापण मूर्ध्नि कृत्वा धोषयेत् । केनेष्णवाः केनेष्णवा इति उच्येदेत् ॥ वयवैष्णवाः वयवैष्णवाः इति प्रवदेयुः ॥
 तेभ्यः समोनेभ्यो हविर्देयम् ॐ नमो भगवते वासुदेवायेति द्वादशाक्षरमन्त्रेण इदमहममृतप्राश्रामि इति प्राश्य । आचम्य गृहमागत्य सिद्धये
 स्वाहेति जुहुयात् । यतर्द्धमयामह इत्यात्मानमभिमन्त्र्य सर्वप्रायश्चित्तादि समापयेत् । स्विष्टकृदादिहोमशेष समाप्य उत्तरपूर्वां कृत्वा वि
 ष्णुसूक्तानि जपेत् । तथाच- । ततो होमावसाने च गामरोगां पयस्विनीम् । सवत्सो कृष्णवर्णा च सवत्सां कांस्यदोहिनीम् ।
 दद्याद्द्वतसमास्यर्थमाचार्याय सदक्षिणाम् । भूषणानि विचित्राणि वासांसि विविधानि च । चतुर्विंशतिसंख्यानि पक्वान्नानि च दापयेत् ।
 आचार्याय प्रदेयानि दक्षिणां भूयसीं तदा । यदीच्छेदात्मन श्रेयो व्रतस्योद्यापन चरेत् । विप्रान्द्वादशसख्याकान्नामभिः पृथगर्चयेत् ।
 उपवीतानि तेभ्यो वै दद्यात्कुमान्सदक्षिणान् । पक्वान्फलसयुक्तान्वस्त्रयुक्तास्तु दापयेत् । भोजयित्वा ततो विप्रान् पक्वान्नेन च भक्ति-
 तः । अन्यानपि यथाशक्ति ब्राह्मणान्भोजयेद्द्विती । व्रत ममास्तु संपूर्णमित्युक्तेः पूजितेर्द्विजैः । अस्तु संपूर्णमित्युक्त्वा आचार्यसहितो
 ब्रती । जप्त्वा वैष्णवसूक्तानि प्रणम्य च पुनःपुनः । ॐ नमः पुरुषमुखासयामीतिक्रमेणोद्भासयेत् । इदं विष्णुरिति पीठमाचार्याय दद्यात् ।
 अस्य मयारुतस्य शुक्लकृष्णैकादशीव्रतोद्यापनकर्मणः भामतासिद्धार्थं चतुर्विंशतिब्राह्मणान्भोजयिष्ये नममेति भोजयित्वा, ततो बधुजनैः
 सार्द्धं शिष्टैरिष्टैश्च भोजयेत् ॥ इति भगवद्दीर्घायनोक्तं शुक्लकृष्णैकादशीव्रतोद्यापन संपूर्णम् ॥ ॥ अथ पूजाविधिर्ब्राह्मे ॥ एकादश्यामुभे

पक्षे निराहारः समाहितः । स्नात्वा सम्यग्विधानेन सोपवासो जितेंद्रियः ॥ संपूज्य विधिवद्विष्णुं श्रद्धया सुसमाहितः । गंधपुष्पैस्तथा धूपै-
 दापैर्नैवेद्यकैः परैः ॥ उपचारैर्बहुविधैर्जपहोमैः प्रदक्षिणैः । स्तोत्रैर्नानाविधैर्दिव्यैर्गीतवाद्यैर्मनाहरैः ॥ दंडवत्प्रणिपातैश्च जयशब्दैस्तथोत्त-
 मैः । एवं संपूज्य विधिवद्रात्रौ कृत्वा प्रजागरम् ॥ याति विष्णोः परं स्थानं नरो नास्त्यत्र संशयः । पंचामृतेन संस्नाप्य एकादश्यां ज-
 नार्दनम् । द्वादश्यां पयसा स्नाप्य हरिसारूप्यमश्नुते ॥ इति पूजाविधिः ॥ अथ पुराणोक्तशुक्लकृष्णैकादशुद्यापनविधिः ॥ अर्जुन
 उवाच । कीदृश्व्रतविसर्गोऽत्र विधानं चात्र कीदृशम् । संपूर्णं हि भवेद्येन तन्मे वद कृपानिधे ॥ श्रीकृष्ण उवाच । शृणु पांडव यत्नेन प्र-
 वक्ष्यामि तदव्ययम् । शक्तः स्वर्णसहस्रं तु अशक्तः काकिर्णी तथा ॥ ददाति श्रद्धया पार्थ समं स्यादुभयोरपि । शक्तश्चेद्विगुणं दद्याद्य-
 थोक्तो मध्यमो विधिः ॥ उक्तार्द्धमप्यशक्तस्य दानं पूर्णफलप्रदम् । तद्रूपविधिमप्येकं कथयामि तवाग्रतः ॥ यानि कष्टेन चीर्णानि व्रता-
 नि कुरुसत्तम । विफलान्येव सर्वाणि उद्यापनविधिं विना ॥ प्रबोधसमये पार्थ कुर्यादुद्यापनक्रियाम् । मार्गशीर्षे विशेषेण उद्यापनविधि-
 चरेत् ॥ दशम्यां दिनशेषेण रात्रौ गुरुग्रहं व्रजेत् । एकादशीदिने प्राप्ते गुरुमभ्यर्च्य शक्तितः ॥ गृहीत्वा चरणौ मूर्ध्ना प्रार्थयित्वा विचक्ष-
 णः । पुण्यदेशोद्भवं विप्रं शांतं सर्वगुणान्वितम् । सदाचारतं पार्थ वेदवेदांगपारगम् ॥ अस्मदीयं व्रतं विप्र विष्णुवासरसंभवम् । सं-
 पूर्णं तु भवेद्येन तत्कुरुष्व द्विजोत्तम ॥ तस्याग्रे नियमः कार्यो दंतधावनपूर्वकः । एकादश्यां निराहारः स्थित्वा चैव परेहनि ॥ भो-
 क्ष्यामि पुंडरीकाक्ष शरणं ये भवाच्युत । एवं प्रभातसमये शुचिर्भूत्वा समाहितः । पाखंडिनां च सर्वेषां पतितानां च संगमम् ॥ कामं दु-

रोदर पार्थ दूरतः परिवर्जयेत् । स्नानं कृत्वा भद्रपूर्वं नद्यादौ विमले जले ॥ तर्पयित्वा पितृन्देवान्पूजयेन्मधुसूदनम् । उपलिप्य शुची
 देशे क्रीटकेयास्यवर्जिते ॥ वर्णेभ्यः सर्वतोभद्रं नीलपीतसितासितैः । मङ्गलं बोद्धरेद्वप सर्वकर्मसु पूजितम् ॥ [अष्टांगुलोच्छ्रितां वेदीं च
 तुरस्रां प्रकल्पयेत् । वितस्तिद्वयविस्तीर्णमिक्षतैः परिश्रिताम् ॥ तरयां पोहयपत्रं च कमलं परिकल्पयेत् । तन्मध्ये स्थापयेत्कम नवी
 नं सुस्थिरं शुभम् ॥] अथवा तद्बुलानां च अष्टपत्रांबुजं चरेत् । वारिवर्णं घटं ताम्रपात्रं रौप्यसमुद्रवम् ॥ नातरूपमयं देवं लक्ष्म्यापु
 त्रं जनार्दनम् । साक्षतं सोपवीतं च सहिरण्यं सवाससम् । अक्षमालासमायुक्तं शस्त्रचक्रगदाधरम् ॥ शक्त्या सुवर्णपुष्पैश्च पूजनं पुष्टिव
 र्द्धनम् । अन्यैर्ऋतुद्रवैः पुष्पैरर्घयेद्विचित्रैः ॥ ब्रह्मादिदेवताः सर्वाः पूजनीया अनुकमात् ॥ नेवेद्यांश्च चतुर्विंशत्यथ दद्यादनुकमात् ।
 मत्तया चतुर्विंशतिषु त्रियिज्वपि परतप ॥ इच्छया वा तथा दद्याद्यदेवोत्थापनं भवेत् । मोदकान्मुद्रकांश्चूर्णान्घृततद्भ्रकरकमंढकान् ॥ सोढा
 लिकादिकं सारं सेवाः सकृन् एव च । वटकान्पायसं दुग्धं शाखिदभ्योदनं तथा ॥ इदिकान्शूरिकान्पार्थं अपूपान् गुहमोदकान् । ति
 लपिष्टं कर्णवेष्टं शाखिपिष्टं सशर्करम् ॥ रसाफलं च सघृतं मुत्रघूर्णं गुडीवनम् ॥ एवमेव नेवेद्यं पृथग्वा चरमे ऽहनि ॥ दामोदराय
 पादौ तु जानुनी माधवाय च । गुह्यं वै कामपतये कटुषां वामनमूर्तये ॥ पद्मनाभाय नाभिं तु हृदयं विश्वमूर्तये । हृदयं ज्ञानगन्ध्याय
 कंठं श्रीकृतसगिने ॥ सहस्रनाहवे वाहू चक्षुषी योययोगिने । ललाटमुखाग्रेति नासां नाकसुरेश्वरम् ॥ श्रवणीं श्रवणेशाय शिखायां
 सर्वकामदम् । सहस्रशीर्षाय शिरः सर्वांगं सर्वरूपिणे ॥ इति पूजनानामानि ॥ शुभेन नारिकेरेण बीजपूरेण वा पुनः । हृदि ध्यात्वा जग

नाथं दद्यादर्थं विधानतः ॥ साक्षतं च सपुष्पं च सजलं चंदनान्वितम् । पूर्वोक्तैव मंत्रेण व्रतपृतिरूपेण वै ॥ रात्रौ जागरणं कुर्याद्भीत-
 शास्त्रविनोदतः ॥ इष्टं दत्तं धरादानं पिंडो दत्तो गयाशिरे । कृतं दानं कुरुक्षेत्रे येः कृतं जागरं हरेः ॥ नृत्यं गीतं प्रमृतिं वीणावाद्यं त-
 थैव च । ये पठन्ति पुराणानि ते नराः कृष्णवल्लभाः ॥ शास्त्रैर्वाप्यथवा भक्त्या अर्चिर्वाप्यथवाऽथुचिः । कृत्वा जागरणं विष्णोर्मुच्यते पा-
 पकोटिभिः ॥ भुक्तो वाप्यथवाऽभुक्तो जागरे समुपस्थितः । मुच्यते सर्वपापेभ्यो विष्णुलोकं स गच्छति ॥ यावत्परवानि म्वगृह्णारंरंश-
 वायतनं प्रति । अश्वमेधसमानि स्युर्जागरार्थं प्रयच्छतः ॥ पादयोः पांसुरुणिक्ता धरण्यां निपतन्ति याः । तावद्रूपमहन्नाणि जागगद्रमत-
 दिवि ॥ बहुन्यपि च पापानि कृतं जागरणं हरेः । निर्दहेन्मरेस्तुल्यानि युगकोटिकृतान्यपि ॥ मनसा मस्मरेद्वै नानां रात्रिमतिमात्रं च ।
 प्रभाते विमले स्नात्वा विप्रानाकारयेत्सुधीः ॥ चतुर्विंशतिसख्याकात्रिगमागमदर्शिनः । सर्वं कुर्याद्रिद्योनेन जपहेमाचंनोदिकम् ॥ (स-
 गृह्योक्तेन विधिना कृत्वाऽग्निसंस्थापनं ततः । उल्लेखनादिकं कुर्यात्प्रणीतस्थापनादिकम् ॥ तत्राग्नौ च चक्रं कृत्वा चक्रैः प्राणमुद्धरेत् । पवि-
 त्रेविततमिति मंत्रं पठेत् ॥ अन्वाधानादिकं कुर्यादाज्यभागांतमाचरेत् । तिलाज्यपायसान्नैश्च समिद्धिर्बुध्यात्पृथक्) शतमष्टोत्तरं होमः म-
 र्वत्रापि प्रशस्यते । इदंविष्णुर्द्धिजातीनां होममंत्रः प्रकीर्तितः ॥ शूद्राणां चैव सर्वेषां मंत्रमष्टाक्षरं विदुः । विभिन्नैरपि वक्ष्येभ्य भोजनेनरासनैः सह ॥
 छत्रोपानहगोभिश्च दद्यात्पार्थ पृथक् पृथक् । द्वादशैवाथ शक्त्या वा वय्नालंकारभूयजेः ॥ पुत्रयेत्पुष्पमालाभिः मपत्नीकान्द्रिजेत्तमान् ।
 कुंभा द्वादश दातव्याः पक्वान्नजलपूरिताः ॥ भोजयित्वा ततो विमान्भक्तितो विचरेद्बुधः । एका हि कपिला देया सर्वकामफलप्रदा । यथा स्व-
 र्गश्च मोक्षश्च इह संपूर्णता व्रते ॥ नमस्ते कपिले देवि संसारार्णवतारिणि । मया दत्ता द्विजेंद्राय प्रीयतां मे जनार्दनः ॥ मपत्नीको गुरुः

पुण्यो मढले हरिसन्निधौ । भूयणाच्छादितैर्गोत्रैः प्रणामैः परितोषयेत् । समाप्य वैष्णवं धर्मं दद्यात्सर्वं धनंजय ॥ इष्टं चान्यथा या-
 स्या वित्तशाव्यविवर्जितः । जलदानं विशेषेण भूमिदानमतः परम् । प्रार्थयेत्पुरुषाधीश ततो भक्त्या कृतजलिः ॥ मयाऽद्यास्मिन्त्रते देव
 यदपूर्णं कृतं विभो । सर्वं भवतु सपूर्णं त्वत्प्रसादाज्जनार्दन ॥ त्वयि भक्तिः सदैवास्तु मम दामोदर प्रभो । पुण्ये बुद्धिः सतां सेवा सर्वेषु
 मङ्गलं च मे ॥ जपश्छिद्रं तपश्छिद्रं यच्छिद्रं व्रतकर्मणि । सर्वं सपूर्णं यातु त्वत्प्रसादाद्रमायते ॥ प्रदक्षिणां ततः कृत्वा दंढवत्प्रणिप-
 त्य च । मढलं श्रुतिसंयुक्तं सोपहारं सदक्षिणम् ॥ प्रीयतां विष्णुरित्युक्त्वा आचार्याय निवेदयेत् । सर्वं विसर्जयेत्पञ्चासंतोष्य परिभो
 ज्य च ॥ तद्गङ्गाया ततः कुर्यात्पारणं बहुभिः सह । एकादशीव्रतं वैतथ्याविधिं कृतं पुरा ॥ यौवनाभेन भूपेन कथितं पुरतस्तव । घ-
 नंजय तव प्रीत्या भक्त्यानुग्रहकारणात् ॥ यः करोति नरो भक्त्या व्रतमेतन्नयापहम् । स याति वैष्णवं स्थानं दाहप्रलयवर्जितम् । उ-
 क्तमुद्यापनं वैवमुभयोः कुरुसत्तम ॥ किमन्यैर्बहुभिर्वाक्यैः प्रशंसापरकैर्भुवि । एकादश्याः परतरं त्रैलोक्ये न हि विद्यते ॥ अत्र दानं तु
 गोदानं भूमिदानमपि वा । गोरोमनीजमूळानां समस्तस्यायुगानि हि । दातारो विष्णुभवने एकादश्यां वसति हि ॥ येऽपि शृण्वन्ति
 सततं कथ्यमानां कथाभिमाम् । तेपि पापविनिर्मुक्ताः स्वर्गं यांति न संशयः । इत्याकर्ण्योर्जुनो वाक्यं कृष्णस्य परमाद्भुतम् । आनं-
 दं परमं प्राप सौख्यं चापि निरतरम् ॥ इति पुराणोक्तं श्रुत्कृष्णैकादशीव्रतोद्यापनं सपूर्णम् ॥ ॥ अथापाठश्रुत्कैकादश्यां गोपभक्तम् ॥
 तत्र पूजाविधिः ॥ षतुर्भुजं महाकायं जन्तुनदसमप्रभम् । रासचक्रगदापद्मरमागच्छशोभितम् । सेवितं मुनिभिर्देवैर्यद्वगधर्वकिन्नरैः ॥ (एव-
 विधं हरिं ध्यात्वा ततो यत्नमारमेत् ।) ध्यानम् ॥ आवाहयामि देवेश भक्तानामभयप्रद । सन्निधेयं वरद शान्तं मनसावाहयाम्यहम् ।

आवाहनम् ॥ सुवर्णमणिभिर्दिव्यैः स्वचिते देवनिर्मिते । दिव्यसिंहासने स्निग्धे प्रविश त्वं सुराधिप । आसनम् ॥ गंगोदकं सुरश्रेष्ठ सुव-
 र्णकलशस्थितम् । गंधपुष्पाक्षतैर्युक्तं गृहाण स्मया सह । पाद्यम् ॥ अष्टगंधसमायुक्तं स्वर्णपात्रे स्थितं जलम् । अर्घ्यं गृहाण भो देव भक्ताना-
 मभयप्रद । अर्घ्यम् ॥ देवदेव नमस्तुभ्यं पुराणपुरुषोत्तम । मया दत्तमिदं तोयं गृह्णीष्वचमनीयकम् । आचमनीयम् ॥ पयोदधिघृतैः स्नानं
 मधुशर्करया युतैः पंचामृतं मयानीतं स्नानार्थं प्र० । [मध्ये मध्ये प्रपूजा च कर्तव्या व्रतिभिः सदा] पंचामृतस्नानम् । नदीनां चैव सरसां मयानीतं
 जलं शुभम् । अनेन स्नानं कुरु भो मंत्रैर्वारुणसंभवं । स्नानम् ॥ वस्त्रयुग्मं समानीतं पट्टसूत्रेण निर्मितम् । सूक्ष्मं कार्पासतंतुनां सुवर्णेन विराजितम् ।
 वस्त्रम् ॥ नारायण नमस्ते ऽस्तु त्राहि मां भवसागरात् । ब्रह्मसूत्रं सोत्तरीयं गृहाण पुरुषोत्तम । यज्ञोपवीतम् ॥ केयूरमुकुटश्चैव नूपुरैरंगुलीयकैः ।
 व्रजितोसि प्रयत्नेन रत्नैराभरणैर्विभो । आभरणानि ॥ चंदनं मलयोद्भूतं कस्तूर्यगुरुसंयुतम् । कर्पूरेण च संमिश्रं स्वीकुरुष्वानुलेपनम् । चंदनम् ॥ श-
 तपत्रैः कार्णिकारैश्चंपकैर्मल्लिकादिभिः । पुष्पैर्नानाविधैश्चैव पूजयामि सुरेश्वर । पुष्पाणि ॥ दशांगगुगुलोद्भूतः सुगंधिश्च मनोहरः । आब्रूयो देवदेव-
 श धूपोयं प्रतिगृह्यताम् । धूपम् ॥ एकार्तिकं सुरश्रेष्ठ गोघृतेन सुवर्तिना । संयुक्तं तेजसा कृष्ण गृहाणादित्यदीपित । दीपम् ॥ अन्नं च
 पायसं भक्ष्यं सितालेह्यसमन्वितम् । दधिक्षीरघृतैर्युक्तं गृहाण सुरपूजित । नैवेद्यम् ॥ नागवल्लीदलैर्युक्तं पूगीफलसमन्वितम् । कर्पूरस्व-
 दिर्युक्तं तांबूलं प्र० । तांबूलम् । हिरण्यगर्भं० दक्षिणाम् ॥ नीराजनं गृहाणेश पंचवर्तिभिरावृतम् । तेजोराशे मया दत्तं लोकानंदकर
 प्रभो । नीराजनम् ॥ अंजलिस्थानि पुष्पाणि अर्पयामि जगत्पते । गृहाण सुमुखो भूत्वा जगदानंददायक । पुष्पांजलिम् ॥ यानि का-
 नि० । प्रदक्षिणाम् ॥ नमस्ते देवदेवेश नमस्ते गरुडध्वज । नमस्ते विष्णवे तुभ्यं व्रतस्य फलदायक । नमस्कारान् ॥ मंत्रहीनं क्रियाही-

न भक्तिहीनं सुरेश्वर । व्रतेनानेन सुप्रीतः सपूर्णफलदो भव । प्रार्थना ॥ कृतस्य कर्मणः सांगतासिद्ध्यर्थं वायनप्रदानं करिष्य इति स
 कल्प्य । परमान्नमिदं दिव्यं कांस्यपात्रेण सयुतम् । वाणकं द्विजवर्याय सहिरण्यं ददाम्यहम् । वायनम् ॥ इति पूजा समाप्ता ॥ अथ
 क्रया ॥ व्यासं वसिष्ठनप्तारं शक्तेः पौत्रमकल्मषम् । परशरात्मजं वंदे शुकतात तपोनिधिम् १ सूत उवाच । व्यापरे व्यावत्यां च नारदः
 कृष्णदर्शनात् । तत्सहेनाम्यमासत्र ददर्श यदुर्नन्दनम् २ प्रजितश्चैव कृष्णेन विष्टरादिभिरादयत् । ततः प्रोवाच तं विष्णुर्नारदं लोकपु-
 नितम् ३ श्रीकृष्ण उवाच । शृणु लोकेश देवर्षे मुक्तेने विष्णुस्तदा । लोकांतरेषु चरित यद्विरोप वदस्व मे ४ नारद उवाच । भगवन्दे-
 वदेवेश भक्तोऽस्मि तव चांक्तिः । तत्राश्चर्यमिद वक्ष्ये धर्मस्य सदसि स्थितम् ५ तत्र सर्वे समासीना सुरा इंद्राश्चतुर्दश । हाहाश्चैकादश
 रत्ना आदित्या द्वादश स्मृताः ६ वसवोऽष्टौ तथा नागा यक्षराक्षसपन्नगाः । ते सर्वे यममाहुश्च स्थित सिंहासने शुभे ७ मानुष्यं दुंदुभेश्च-
 माच्छादनार्थं वदस्व नः ॥ यम उवाच । चातुर्मास्यव्रतं चैकं सकांतिव्रतमेव च ८ न कुर्वति च या नार्यस्तासामाच्छादनं त्वचा । कु-
 र्वतु दुंदुभेभ्यस्तु विचार्यध्वं महामदाः ९ ते तस्य वचनं श्रुत्वा भटाः प्रविशिशुभं वृत्तम् । स्वामिन्निदं महाश्चर्यमतस्त्वा प्रवदामि च १०
 तच्छ्रुत्वा त्वरितं कृष्णं प्राह लोकान्पुरस्थितान् । तथा कुर्वतु लोकेश नार्यः पुर्यां वसंति हि ११ तच्छ्रुत्वा चरित कृष्णनारीभिर्नगरेषु
 च । कृष्णाक्षया कृष्णवृताः प्रोष्ठुस्ते सर्वयोपितः १२ पुर सरां प्रभृष्वंतु नगरस्थाश्च योपितः । अन्यश्च यत्र कुत्रापि ऊषुस्ता यदुर्न-
 दनम् १३ त्वत्सोदरीं विना स्वामिभान्यां नार्योऽत्र संति हि । तच्छ्रुत्वा भयसंप्रस्तः सोदरीं प्रत्यभाषत १४ कृष्ण उवाच । शुभद्रे किं

१ वे सुम्रास्ते तत्रधर्मैस्तत्सिद्धीनां संवः आशुस्थिर्यः । २ अस्तीकृष्यता अम्या नार्यो न संवीत्यर्थः ।

करोषीह आगता यमसेवकाः । व्रतं त्वया कृतं भद्रे पुरा पुण्योद्धवं शुभम् १५ सुभद्रोवाच । सर्वव्रतानि हे कृष्ण कृतान्यद्य न सं-
 शयः । नोचेत्स्वत्सोदरी न स्यां योषिच्चाप्यर्जुनस्य च ॥ न स्यां माता ऽभिमन्योर्वै यमदूताः कथं विभो १६ कृष्ण उवाच । कुरु-
 त्वं भगिनी मे ऽद्य व्रतमेकं शुभप्रदम् । गोपद्वयमिति विख्यातं व्रतं लोकेषु विश्रुतम् १७ सूतेन कथितं पूर्वमृषीणां हितकाम्यया ।
 नैमिषे हिमवत्पार्श्वे सिद्धाश्रममनुत्तमम् १८ तत्र सूतोऽगमद्ब्रह्म मुनीनां यज्ञमुत्तमम् । तं दृष्ट्वा मुनयः सर्वे हर्षिताश्च मुहुर्मुहुः १९
 अर्चितश्च ततः सर्वरक्ष्यादिभिर्यथाविधि । अभ्यर्च्य तं मुनिं विप्रा ऊचुस्ते प्रीतिपूर्वकम् २० ऋषय ऊचुः । भवौल्लोकस्य धर्मज्ञो
 भक्तानां ज्ञानसाधनः । समर्थ सर्वमुक्तीनां सर्वसौभाग्यकारकम् २१ कृपया मुनिशार्दूल कथयस्वोत्तमं व्रतम् ॥ सूत उवाच । शृ-
 णुध्वमृषयः सर्वे व्रतानामुत्तमं व्रतम् २२ गोपद्वयमिति विख्यातं सर्वपापहरं परम् । सर्वदुःखोपशमनं सर्वसंपत्प्रदायकम् २३ यमस्य दंडनं
 यस्मादूरीकृतमनुत्तमम् । सुवासिन्यास्तु सौभाग्यं पुत्रपौत्रप्रवर्द्धनम् २४ ऋषय ऊचुः । कस्मिन्मासि कथं कृत्वा किं फलं कस्य पूजनम् । केन
 चीर्णं पुरा साधो तत्सर्वं कथयस्व नः २५ सूत उवाच । आषाढशुक्लपक्षस्य एकादश्यां विशेषतः । तदारभ्य कार्तिकस्य द्वादश्यां व्रतं चरेत् २६
 गोष्ठे च शुद्धगोस्थाने गोमयेनोपलिप्य च । त्रयस्त्रिंशच्च पद्मानि कारयेद्ग्रीहिपिष्टकैः २७ शोभयेत्पंचरंगैश्च गंधपुष्पैः प्रपूजयेत् । तत्सं-
 ख्यया च कर्तव्या नमस्कारप्रदक्षिणाः २८ तत्संख्यया ह्यष्टपौषां ब्राह्मणाय निवेदयेत् । वायनं द्विजवर्याय प्रथमे वत्सरे शुभम् २९
 द्वितीये वत्सरे दद्यात्पायसं चैव निर्मितम् । तृतीये मंडकान्दद्याच्चतुर्थे पूर्णमिश्रितान् ३० पंचमे वारिका दद्यात्पूर्णे उद्यापनं चरेत् ।

१ अत्र, त्वया व्रतं कृतमिति प्रश्नः । अकृतमिति च्छेदो वा व्रतं वा न कृतं भद्रे सत्यं वद सद्बोद्धि, इति पाठो व्रतार्थे, वेति प्रश्नार्थे । २ कथं यमदूता आगता इत्यर्थः ।

पृक्कादरयामुपवेसेद्वतथावनपूर्वकम् ३१ अभ्यर्गं तु प्रकृवीत स्वार्चित्वार्द्धिणे सह । मरुप कारयेत्तत्र कदलीस्तंभमढितस्य ३२ नानापुष्पैश्च
 शोभाद्य मसर तत्र कारयेत् । तन्मध्ये सर्वतोभद्रं पचरगेः समन्वितम् ३३ पुण्याहं वाचयित्वा तु प्रतिमायां यजेद्भरिम् । कर्पमाश्रय
 वर्णेन तदर्थोद्धेन वा पुनः ३४ आचार्यं वरयित्वा च कलशं स्थापयेत्ततः । लक्ष्मीनारायणं स्थाप्य सौवर्णेन प्रकल्पितम् ३५ ब्रह्माद्या
 वाहन तत्र पूजयेद्भूपदीपकैः । द्वादशैव तु नामानि प्रत्येकं पूजयेद्द्वी ३६ रात्रौ जागरणं कृत्वा गीतवाद्यादिभ्यः । ततः प्रभाते उत्था-
 य स्नात्वा होमं तु कारयेत् ३७ सति लाज्यसमिद्धं हुनेद्वा दशनामभिः । पायसं च शतं घाटीं हुत्वा पूर्णाहुतिं चरेत् ३८ वत्सेन सहि
 तां घेनुमाचार्याय निवेदयेत् । विप्रान्यच सपत्नीकान्मोजयेत्पूजयेत्सर्वतो ३९ भुञ्जीत वष्टुभिः साद्धिमेकाम्रकृतमानसः । अन्यानपि यथा
 शक्त्या ब्राह्मणानपि भोजयेत् ४० कृत्वा चेदं व्रतं पुण्यं सर्वान्कामानवाप्नुयात् । अतो स्वर्गपदं गच्छेत्सर्वपापविवर्जितः ४१ सुत उवाच ।
 कृत्स्णस्य वचनं श्रुत्वा सुभद्रा तत्तथा ऽकरोत् । पञ्चान्द्व्रतमेतस्या रात्रौ यामचतुष्टये ४२ गोपमानि च संपूज्य प्रातर्हुत्वा हुताशनम् ।
 एवं व्रते कृते पञ्चात्पूर्या यममदाविशन् ४३ यमभटा ऊचुः । सुभद्रे तव देहस्य चर्मार्थं चागता वयम् ॥ सुभद्रोवाच । गोष्ठे पद्मानि
 चान्यत्र सर्वं परशतु हे भटाः ४४ अन्योन्यवादसमये विष्णुवृताः समागताः । तान्छ्वा तादयामासुर्व्रतस्यास्य प्रभावतः ४५ पला
 यिता महाभीता स्मरतो यमशासनम् । तान्छ्वा रक्तदिग्धागान्यमो भयसमन्वित ४६ कस्येदं कृत्यमिति च ब्राल्वाऽर्त्तीद्रियदर्शनात् ।
 उवाच वृता मृणुत यत्र संपूज्यते हरिः ४७ न मृतव्यं भवद्भिश्च सत्यं सत्यं वदाम्यहम् । प्राप्तवतो देववशाद्विशब्दं महामदाः ४८
 इत्युक्त्वा चर्मरानो ऽप्री शालायां च विवेश ह । तेनैव ऋषिणा भद्रं कथितं व्रतमीदृशम् ४९ दमयत्या तथा बाल्ये राज्यधरा

त्कृतं व्रतम् । व्रतस्यास्य प्रभावेण राज्यसौभाग्यसंपदः ॥ पुत्रपौत्रादिसौभाग्यं भुक्त्वा मोक्षमवाप्नुयात् ५० ऋषय ऊचुः । त्वत्प्रसादात्कृता-
 र्था भो गच्छामः स्वाश्रमालयम् । प्रणम्य मुनिभिः साकं सूतश्चातर्हितोऽभवत् ५१ मुनिभिः सर्वलोकेषु कथितं व्रतमुत्तमम् । नातःप-
 रतरं पुण्यं त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् ५२ ॥ इति श्रीभविष्योत्तरपुराणे गोपद्वयव्रतोद्यापनं संपूर्णम् ॥ ॥ अथ पुरुषोत्तममासस्य कमलाना-
 मैकादशीकथा ॥ युधिष्ठिर उवाच । भगवञ्छ्रोतुमिच्छामि व्रतानामुत्तमं व्रतम् । सर्वपापहरं चैव फलं मुक्तिप्रदायकम् १ पुरुषोत्तममासस्य
 कथां ब्रूहि जनार्दन । को विधिः किं फलं तस्य को देवस्तत्र पृज्यते २ अधिमासे तु संप्राप्ते व्रतं ब्रूहि जनार्दन ॥ कस्य दानस्य किं पुण्यं किं
 कर्तव्यं नृभिः प्रभो ३ कथं स्नानं च किं जाप्यं कथं पूजाविधिः स्मृतः । किं भोज्यमुत्तमं चान्नं मासे वै पुरुषोत्तमे ४ श्रीकृष्ण उवाच । कथ-
 यिष्यामि राजेंद्र भवतः स्नेहकारणात् । अधिमासे तु संप्राप्ते भवेदेकादशी तु याऽकमला नामनामेति तिथीनामुत्तमा तिथिः । तस्याश्वैव प्रभा-
 वेण कमलाऽभिमुखी भवेत्द्वाह्ने सुहूर्ते चोत्थाय स्मृत्वा तं पुरुषोत्तमम् । स्नात्वा चैव विधानेन व्रती नियममाचरेत् ७ गृहे त्वेकगुणं जाप्यं
 नद्यां दशगुणं स्मृतम् । गवां गोष्ठे शतगुणमग्न्यागारे दशाधिकम् ८ शिवक्षेत्रेषु तीर्थेषु देवतानां च सन्निधौ । सहस्रं शतकोटीनामनंतं
 विष्णुसन्निधौ ९ अवंत्यामभवद्भिः शिवधर्मेति नामतः । तस्यात्मजेषु पंचेषु कनिष्ठो दुष्टकर्मकुत् १० तदा पित्रा परित्यक्तस्त्यक्तः स्वजन-
 बुंधुभिः ॥ स्वकर्मणः प्रभावेण गतो दूरतरं वनम् ११ एकदा दैवयोगेन तीर्थराजं समागमत् । क्षुत्क्षामो दीनवदनस्त्रिवेण्यां स्नानमाचरेत् १२
 ऋषीणामाश्रमं तत्र विचिन्वन्धुधयार्दितः । हरिमित्रमुनेस्तत्र त्वाश्रमं च ददर्श ह १३ पुरुषोत्तममासे तु श्रद्धया कमला स्तुता । एका-

१ इयमुक्तिः सूतस्य प्रारभोत्स्या न संगच्छते ।

दशी पुण्यतमा मुक्तिमुक्तिप्रदायिनी १४ पुरुषोत्तममासस्य जनानां च समागमे । यत्राश्रमे कथयतां कथां कल्मषनाशिनीम् १५ जप
 जत्रमेण तां श्रुत्वा कमलां पापहारिणीम् । प्रत कृतं च तैः सार्द्धं स्थित्वा स्नान्याक्ये तदा १६ निशीथे समनुप्राप्ते कमला जत्र स
 मागता । वर ददामि मो विप्र कमलाया प्रभावतः १७ विप्र उवाच । का त्वं कस्यासि रमोरु प्रसन्ना च कथं मम । ऐंद्री त्वमिन्द्रदेव
 स्य प्रवानी राक्षस्य च १८ वधूर्वा चंद्रसूर्यस्य गंधर्वी किन्नरी तथा । त्वत्सदृशी न दृष्टा च न श्रुता च शुभानने १९ लक्ष्मीरुवाच ।
 प्रसन्ना सांप्रत जाता वैकुण्ठादहमागता । प्रेप्तिा हरिदेवेन एकादश्याः प्रभावतः २० पुरुषोत्तममासस्य कृष्णपक्षे तु या भवेत् । कम
 ला नाम सा प्रोक्ता कमला दातुमागता २१ पुरुषोत्तममासस्य या पक्षे प्रथमा भवेत् । तस्या व्रतं त्वया धीर्णि प्रयागे मुनिसन्निधौ २२
 व्रतस्यास्य प्रभावेण वरागा ऽहं न सशय । तव वक्षे भविष्यति मानवा द्विजसत्तम । कर्मते मत्प्रसाद तु सत्यं ते व्याहृत मया २३ वि
 प्र उवाच । प्रसन्ना यदि मे पक्षे व्रतं विस्त्वतो वद । यत्कयासु प्रवर्तते राजानो ये जगद्धिताः २४ लक्ष्मीरुवाच । श्रोतॄणां परमं आ-
 द्य पवित्राणामनुत्तमम् । दुःस्वप्ननाशन पुण्य श्रोतव्यं यत्नतस्तत् २५ उत्तमः श्रद्धया युक्तः श्लोकं श्लोकार्द्धमेव । पठित्वा मुच्यते स
 द्यो महापातककोटिभि २६ मासानां परमो मास पक्षिणा गरुडो यथा । नदीनां च यथा गंगा तिथीनां द्वादशी तिथि २७ तैमर्ष
 यति विवुधा नारायणमनामयम् । ये यजति सदा भक्त्या नारायणमनामयम् । २८ तानर्चयंति सततं ब्रह्माद्या देवतागणाः । नारायण
 परा ये च हरिकीर्तनतत्पराः २९ हरिप्रजागरा ये च कृतार्थास्तो कलौ युगे । ब्रुहे वा यदि वा कृष्णे भयेदेकादशीद्वयम् ३० गृहस्था

नां च पूर्वा तु यतीनामुत्तरा स्मृता । एकादशी द्वादशी च रात्रिशेषे त्रयोदशी ३१ व्रते क्रतुशतं पुण्यं त्रयोदश्यां तु पारणम् । एकादश्यां निराहारः स्थित्वाहमपरे ऽहनि ३२ भोक्ष्यामि पुंडरीकाक्ष शरणं मे भवाच्युत । अमुं मंत्रं समुच्चार्य देवदेवस्य चक्रिणः ३३ म-
किभावेन तुष्टात्मा चोपवासं समर्पयेत् । देवदेवस्य पुरतो जागरं नियतो व्रती ३४ गीतैर्वीक्ष्य नृत्यैश्च पुराणपठनादिभिः । ततः प्रातः समु-
त्थाय द्वादशीदिवसे व्रती ३५ स्नात्वा विष्णुं समभ्यर्च्य विधिवत्प्रयतेंद्रियः । पंचाश्वतेन संस्नाप्य ह्योकादश्यां जनार्दनम् । द्वादश्यां च पंच-
स्नानं हरेः सारूप्यमश्रुते ३६ अज्ञानतिमिरांधस्य व्रतेनानेन केशव । प्रसीद सुमुखो नाथ ज्ञानदृष्टिप्रदो भव ३७ एवं विज्ञाप्य
देवेशं देवदेवं च चक्रिणम् । ब्राह्मणान्भोजयेत्पश्चात्तेभ्यो दद्याच्च दक्षिणाम् ३८ ततः स बंधुभिः सार्द्धं नारायणपरायणः । कृत्वा पंचम-
हायज्ञानस्त्रयं भुंजीत वाग्यतः ३९ एवं यः प्रयतः कुर्यात्पुण्यमेकादशीव्रतम् । स याति विष्णुभवनं पुनरावृत्तिदुर्लभम् ४० इत्युक्त्वा क-
मला तस्मै प्रसन्ना तस्य वंशजान् । सोऽपि विप्रो धनी भूत्वा पितुर्गेहं समाविशत् ४१ एवं यः कुरुते राजन् कमलाव्रतमुत्तमम् । शृणु-
ग्राक्षासरे विष्णोः सर्वपापैः प्रमुच्यते ४२ ॥ इति श्रीब्रह्मांडपुराणे पुरुषोत्तममासे कमलानामैकादशीमाहात्म्यं संपूर्णम् ॥ अथ का-
र्तिकशुक्लैकादश्यां प्रबोधविधिः ॥ हेमाद्रौ ब्राह्मे-एकादश्यां तु शुक्लायां कार्तिके मासि केशवम् । प्रसुप्तं बोधयेद्ब्राह्मी श्रद्धाभक्तिसमन्वि-
तः ॥ नृत्यैर्गीतैस्तथा वेदैर्ऋग्यजुःसाममंगलैः । वीणापणवशब्दैश्च पुराणश्रवणेन च ॥ वासुदेवकथाभिश्च स्तोत्रैरन्यैश्च वैष्णवैः । सुभा-
षितैर्द्रजालैर्भूरिशोभाभिरेव च ॥ पुष्पैर्धूपैश्च नैवेद्यदीपमालासुशोभनैः । होमैर्भक्ष्यैरूपैश्च फलैः शर्करपायसैः ॥ इक्षोर्विकारैर्मधुरैर्द्राक्षा-

त्रैः सह दारिद्र्ये । कुटेरकस्य मंजया मालत्या कमलेन च । - कुटेरकः पर्णशरः, कृष्णतुलसीते केचिव ॥ हुताभ्यां श्वेतरत्नाभ्यां च दनाभ्यां च सर्वदा । कुकुमालङ्काराभ्यां च रक्तसूत्रैः सुककणैः ॥ तथा नानाविधैः पुष्पैर्द्रव्यैर्वीरक्रियाहूतैः । विक्रान्ता प्रथमतोऽभिहित मूल्यं दत्त्वा क्रियमाणः कयो वीरक्रयः ॥ तस्यां राज्यां व्यतीतायां ब्राह्मणमरुणोदये । आदौ धृतेर्निक्षेपेण मधुना स्नापयेत्ततः ॥ दद्याद्दीरेण च तथा पचगव्येन पूजयेत् । उद्धर्तयेन्मापचूर्णं शर्करामलकी तथा ॥ सर्पपांश्च प्रियगूँश्च मातुलिंगरसेस्तथा । सर्वोपप्यः सर्वगंधाः सर्वबीजानि कांचनम् ॥ मंगलानि यथाकामं रत्नानि च कुशोदकम् । एवं संशोध्य देवेश दद्याद्भोरोचनं शुभम् ॥ ततस्तु कलशान्स्याप्ययथाप्राप्तं रत्नलंकृतान् । जातीपल्लवसंबुक्तांसफलांश्च सकांचनान् ॥ पुण्याह वेदशब्देन वीणावेणुखेण च । एव संस्त्राप्य गोविंदस्वनुलिप्तं स्वलंकृतम् ॥ सुवासतस्तु संपूज्य सुमनोग्रिः सकुंडुमैः । धूपैर्दीपैर्मनोह्रैश्च पायसेन च भूरिणा ॥ हविष्यैश्चान्नदानैश्च होमैः पुष्पैः सदक्षिणैः । वासोभिर्भूषणैरन्यैर्गोभिरधैर्मनोजैः ॥ ब्राह्मणाः पूजनीयाश्च विष्णोरीत्याश्च मूर्तयः । यस्तु शिष्टाश्चतुर् पञ्चाद्रोक्तव्य ब्राह्मणैः सह ॥ इति प्रबोधोत्सवविधिः ॥ ॥ अथ कार्तिकशुक्लादश्यां भीष्मपंचकव्रतम् । हेमाद्रौ नारदीये-नारद उवाच । यदेतद्वचलं पुण्यं व्रतानामुत्तमं व्रतम् । कर्त्तव्यं कार्तिके मासि प्रयत्नाद्भीष्मपंचकम् ॥ विज्ञानं तस्य विस्पष्टं फलं चापि ततो वरम् । कथयस्व प्रसादेन मुनीनां हितकाम्यया ॥ ब्रह्मोवाच । प्रवक्ष्यामि महापुण्यं व्रतं व्रतविदांवर । भीष्मैरेव च समाप्तं व्रतं पञ्चदिनात्मकम् । सकाशाद्वासुदेवस्य तेनोक्तं भीष्मपंचकम् । व्रतस्यास्य गुणान्वच्छुक्लः शक्लः केशवाहते ॥ व्रतं चैतन्महापुण्यं महापातकनाशनम् ।

अतो वरं प्रयत्नेन कर्तव्यं भीष्मपंचकम् ॥ वालखिल्या ऊचुः । कार्तिकस्यासिते पक्षे स्नात्वा सम्यग्यतव्रतः । एकादश्यां तु गृहीया-
 द्भूतं पंचदिनात्मकम् । शरपंजरसुतेन भीष्मेण तु महात्मना ॥ राजधर्मा दानधर्मा दानधर्मा मोक्षधर्मास्ततः परम् । कथितः पांडुदायादैः कृष्णेनापि
 श्रुतास्तदा ॥ ततः प्रीतेन मनसा वासुदेवेन भाषितम् । धन्यधन्यो ऽसि भीष्म त्वं धर्माः संश्रावितास्त्वया ॥ एकादश्यां कार्तिक-
 स्य याचितं च जलं त्वया । अर्जुनेन समानीतं गांगं बाणस्य वेगतः । तुष्टानि तव गात्राणि तस्मादद्यादिनावधि । पूर्णोत्तं सर्वलो-
 कास्त्वां तर्पयंत्वर्घ्यदानतः ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन मम संतुष्टिकारकम् । एतद्व्रतं प्रकुर्वतु भीष्मपंचकसंज्ञितम् ॥ कार्तिकस्य व्रतं
 कृत्वा न कुर्याद्भीष्मपंचकम् । समग्रं कार्तिकव्रतं वृथा तस्य भविष्यति । अशक्तश्चेन्नरो भूयादसमर्थश्च कार्तिके । भीष्म-
 स्य पंचकं कृत्वा कार्तिकस्य फलं लभेत् ॥ सत्यव्रताय शुचये गांगेयाय महात्मनः । भीष्मार्थैतद्दाम्यर्घ्यमाजन्मब्रह्मचारि-
 ने ॥ सव्येनानेन मंत्रेण तर्पणं सर्ववर्णिकम् । व्रतांगत्वात्पूणिमायां प्रदेयः पापपुरुषः ॥ अपुत्रेण प्रकर्तव्यं सर्वथा भीष्म-
 पंचकम् । यः पुत्रार्थं व्रतं कुर्यात्सस्त्रीको भीष्मपंचकम् । प्रदत्त्वा पापपुरुषं वर्षमध्ये सुतं लभेत् ॥ आवश्यकमेव कर्तव्यं
 तस्माद्भीष्मस्य पंचकम् । विष्णुप्रीतिकरं प्रोक्तं मया भीष्मस्य पंचकम् ॥ अत्रैव हि प्रकर्तव्यः प्रबोधस्तु हरेः स्वर्ग । हतः
 शंखासुरो दैत्यो नभसः शुक्लपक्षके । एकादश्यां ततो विष्णुश्चातुर्मास्ये प्रसप्तवान् ॥ क्षीरोदधौ जाग्रतो ऽसावेकादश्यां तु कार्तिके ।
 अतः प्रबोधनं कार्यमेकादश्यां तु वैष्णवैः ॥ उत्तिष्ठोत्तिष्ठ शंसन्न उत्तिष्ठांभोधिचारक । उत्तिष्ठ मुनिनौधार त्रैलोक्ये मंगलं कुरु ॥ उत्ति-
 ष्ठ धरणीधार वराहादिकधारक । कूर्मरूपधरोत्तिष्ठ त्रैलोक्ये मंगलं कुरु ॥ उत्तिष्ठोत्तिष्ठ वाराह दंष्ट्रेद्धृतवसुंधर । हिरण्याक्षप्राणघातिन

त्रैलोक्ये मंगलं कुरु । हिरण्यकशिपुस्तु त्वं प्रसादानन्ददायक । रुदमीपते समुत्तिष्ठ त्रैलोक्ये मंगलं कुरु ॥ उत्तिष्ठ वलिदर्पन्न देवेंद्रपददाय
 क । उत्तिष्ठदितिपुत्र त्वं त्रैलोक्ये मंगलं कुरु ॥ उत्तिष्ठ हेहयात्रीश समस्तकुलनाशन । रेणुकान्न त्वमुत्तिष्ठ त्रैलोक्ये मंगलं कुरु ॥ उ
 त्तिष्ठ रक्षोदलन अयोध्यास्वर्गदायक । समुद्रसेतुकर्तृस्त्व त्रैलोक्ये ॥ उत्तिष्ठ कंसहरण मदघ्नर्णितलोचन । उत्तिष्ठ हलपाणे त्वं त्रै ॥ उ
 त्तिष्ठ त्वं गयावासिस्मरकलोक्तिवृत्तक । उत्तिष्ठ पद्मासनग त्रै ॥ उत्तिष्ठ म्लेच्छनिवहस्रसंहारकारक । अश्ववाहयुगाति त्वं त्रै ॥ उ
 त्तिष्ठोत्तिष्ठ गोविन्द उत्तिष्ठ गरुडञ्जन । उत्तिष्ठ कमलाकर्णत त्रैलोक्ये मंगलं कुरु ॥ इत्युक्त्वा शंखमेर्यादि प्रातःकाले तु वादयेत् । वीणा-
 येणुमुदंगादि गीतनुरयादि कारयेत् ॥ उरयापयित्वा देवेश पूजां तस्य विधाय च । सायकाले प्रकर्तव्यरुहलस्यूद्वाहजो विधिः ॥ अवश्य
 मेव कर्तव्यः प्रतिवर्षं तु वैष्णवैः । विधिं तस्य प्रवक्ष्यामि यथासांगा क्रिया भवेत् ॥ विष्णोस्तु प्रतिमां कुर्यात्पलस्य स्वर्णजां शुभाम् ।
 तदर्थार्थं तदघार्थं यथाशक्त्या प्रकल्पयेत् ॥ प्राणप्रतिष्ठां कृत्वा च तुलसीविष्णुरूपयोः । तत उत्थापयेद्देवं पूर्वोक्तैश्च स्तवादिभिः । उ
 पचारैः षोडशभिः पुरुषसूक्तेन पूजयेत् । देशकलौ ततः स्मृत्वा गणेशं तत्र पूजयेत् । पुण्याहं वाचयित्वा ऽथ नांदिश्राद्ध समाचरेत् ।
 वेदवाद्यादिनिर्घोषविष्णुमूर्तिं समानयेत् ॥ तुलस्या निकटे सा तु स्थाप्या चांतरिता पटीः ॥ आगच्छ भगवन्देव अर्चयिष्यामि केशव । तु
 म्यं ददामि तुलसीं सर्वकामप्रदो भव ॥ दद्यान्निवारमर्घ्यं च पाद्यं विष्टमेव च । ततस्माचमनीयं च त्रिरुक्त्वा च प्रदापयेत् । ततो द
 धिं घृतं क्षौद्रं कास्यपात्रपुटीकृतम् । मधुपर्कं गृहाण त्वं वासुदेव नमोस्तु ते ॥ ततो ये स्वकुलाचाराः कर्तव्या विष्णुतृष्टये । हरिद्रालेपना
 र्भ्याः कार्यः सर्वं विधाय च ॥ गोघृक्षिसमये पूज्यो ब्रह्मसीकेशावी पुन । पृथक्पृथक् ततः कार्यो सुमुखं मंगलं पठेत् ॥ इत्यब्रूते भा

स्करे तु संकल्पं तु समर्पयेत् । स्वगोत्रप्रवरानुक्त्वा तथा त्रिपुरुषादिकम् ॥ अनादिमध्यनिधन त्रैलोक्यप्रतिपालक । इमां गृहाण तुलसीं
 विवाहविधिनेश्वर ॥ पार्वतीबीजसंभूतां वृंदाभस्मनि संस्थिताम् । अनादिमध्यनिधनां वल्लभां च ददाम्यहम् ॥ पयोघटेश्च सेवाभिः कन्या-
 वद्धार्थिता मया । त्वत्प्रियां तुलसीं तुभ्यं दास्यामि त्वं गृहाण भोः ॥ एवं दत्त्वा तु तुलसीं पश्चात्तौ पूजयेत्ततः । रात्रौ जागरणं कुर्या-
 द्विवाहोत्सवपूर्वकम् ॥ प्रतिवर्षमिदं कुर्यात्कार्तिकव्रतसिद्धये ॥ ॥ बालखिलया ऊचुः । ततः प्रभातसमये तुलसीं विष्णुमर्चयेत् । वह्नि
 संस्थापनं कृत्वा द्वादशाक्षरविधया । पायसाज्यक्षौद्रतिलैर्हनेदष्टोत्तरं शतम् । ततः स्विष्टकृतं हुत्वा दद्यात्पूर्णाहुतिं ततः । आचार्यं च
 समभ्यर्च्य होमशेषं समापयेत् ॥ चतुरो वार्षिकान्मासान्नियमं यस्य यत्कृतम् । कथयित्वा द्विजेभ्यस्तत्तथा अन्यत्परिपूजयेत् ॥ इदं व्रतं
 मया देव कृतं प्रीत्यै तव प्रभो । न्यूनं संपूर्णतां यातु त्वत्प्रसादाज्जनार्दन । रेवती तुर्यचरणे द्वादशीसंयुते नरः । न कुर्यात्पारणं कुर्वन्नत्रतं
 निष्फलतां व्रजेत् ॥ ततो येषां पदार्थानां वर्जनं तु कृतं भवेत् । चातुर्मास्ये ऽथवा चोर्जे ब्राह्मणेभ्यः समर्पयेत् । ततः सर्वं समश्नीयाद्य-
 द्यदुक्तं व्रते स्थितः । दंपतीभ्यां सहैवात्र भोक्तव्यं वा द्विजैः सह । ततो भुक्तयुत्तरं यानि गलितानि दलानि च । तुलस्यास्तानि भुक्त्वा तु
 सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ भोजनानंतरं विष्णोरर्पितं तुलसीदलम् ॥ भक्षणात्पापनिर्मुक्तिश्चांद्रायणशताधिका । इक्षुखंडं तथा धात्रीफलं पूगी-
 फलं तथा । भुक्त्वा तु भोजनस्यांते तयोच्छिष्टं विनश्यति । एषु त्रीषु न भुक्तं चेदैकैकमपि येन तु ॥ ज्ञेय उच्छिष्ट आर्वणं नरो ऽसौ
 नात्र संशयः । ततः सायं पुनः पूज्यौ इक्षुवंशैश्च मंडितौ ॥ तुलसीवासुदेवौ च कृतकृत्यौ भवेत्ततः । ततो विसर्जनं कुर्याद्वत्त्वा देयादिकं
 हरेः ॥ वैकुण्ठं गच्छ भगवंस्तुलस्या सहितः प्रभो । मत्कृतं पूजनं गृह्य संतुष्टो भव सर्वदा ॥ गच्छ गच्छ सुरश्रेष्ठ स्वस्थाने परमेश्वर । यत्र

मन्त्रादयो देवास्तत्र गच्छ जनार्दन ॥ एव विष्टय देवेशमाचार्याय प्रदापयेव । मृत्योर्पादिकं सर्वमेव कृतकृत्यो भवेन्नरः ॥ प्रतिवर्षं करोत्येव
 तुलस्युद्धन शुभम् । इहलोकं परत्रापि विपुल सधरो लभेत् ॥ प्रतिवर्षं तु यं कुर्यात्तुलसीकरपीठनम् । भक्तिमान्धनधान्यैश्च युक्तो
 भवति निश्चितम् ॥ इति श्रीसनत्कुमारसहितायां कार्तिकशृङ्गेकादश्यां तुलसीविवाहविधिः श्रीष्मपंचकव्रत च संपूर्णम् ॥ ॥
 अथ मार्गशीर्षकृष्णैकादशीव्रतम् ॥ अर्जुन उवाच । ॐ नमोनारायणायाव्यक्तायात्मस्वरूपिणे । सृष्टिस्त्यक्तकर्त्रे च केशवाय नमोस्तु ते ।
 त्वमेव जगतां नाथ अंतर्यामी त्वमेव च । शास्त्राणां च कवीशब्ध वक्ता त्वं च जगत्पते २ एकादशी कथं स्वामिभुत्पन्ना इति भीयते ।
 एतं हि संशयं मे श्य छेत्तुमर्हसि त्वं प्रभो ३ ह्ययुः शिवस्य शिष्यस्य गुरवो गुह्यमप्युत । ममोपरि कृपां कृत्वा इदानीं वक्तुमर्हसि ४
 मार्गशीर्षे कृष्णपक्षे किन्नामैकादशी भवेत् । किन्नाम को विधिस्तस्याः को देवस्तत्र पूज्यते । कृता केन पुरा देव एतद्विस्तरतो वद ५ श्री
 कृष्ण उवाच । शृणु राजन्भवस्यामि कथां पातकनाशिनीम् । शृष्टा च या त्वया राज्ञेजोकानां हितकाम्यया ६ मार्गशीर्षे कृष्णपक्षे चो-
 तपिनिर्मातः । तस्यामुपोषणेनैव धार्मिको जायते नरः ७ धर्माद्रवति सत्यं वै लक्ष्मीः सत्यानुसारिणी । पुरा वै मुरनाशाय उ-
 तपन्नां मम बल्लभाम् ८ ये कुर्वन्ति नरा राजंस्तेषां सौख्यं भवेत्सुखम् । तथा पापानि नश्यति ते न याति यमालयम् ९ अर्जुन उ-
 वाच । उत्पन्ना सा कार्यं देव कथं पुण्याधिका शुभा । कथं देव पवित्रा वै कार्यं च देवताप्रिया १० श्रीकृष्ण उवाच । पुरा कृतयुगे
 पार्थ मुदनामेति दानवः । अत्यह्वतो महारौद्रः सर्वलोकभयंकरः ११ इन्द्र उच्छेदितस्तेन ब्राह्मो देवः पुरंदरः । आदित्या वसवो न-
 द्या वायुरग्निस्तथैव च १२ (नवं प्रतिष्ठितं तेन एवमादि घनजय) । देवता निर्जितास्तेन अत्युग्रेण तु पाठव १३ स्वर्गान्निराकृता

देवा विचरन्ति महीतले । साशंका भयभीतास्ते गताः सर्वे महेश्वरम् १४ इंद्रेण कथितं सर्वमीश्वरस्यापि चाग्रतः । स्वर्गलोकं परित्यज्य विचरन्ति महीतले १५ मर्त्येषु संस्थिता देवा न शोभन्ते महेश्वर । उपायं ब्रूहि मे देव ह्यमराणां तु का गतिः १६ शिव उवाच । गच्छ गच्छ सुरश्रेष्ठ यत्रास्ति गरुडध्वजः । शरणागतदीनार्तपरित्राणपरायणः १७ ईश्वरस्य वचः श्रुत्वा देवराजो महामतिः । त्रिदशैः सहितः सर्वगीतस्तत्र धनंजय १८ अप्सरोगणगंधर्वैः सिद्धविद्याधरोरगैः । यत्रैव स जगन्नाथः सुप्तो ऽस्ति च जनार्दनः ॥ कृतांजलिपुटो भूत्वा इदं स्तोत्रमुदीरयत् १९ ॐ नमो देवदेवेश देवानामपि वंदित । दैत्यारो पुंडरीकाक्ष त्राहि मां मधुसूदन २० नमस्ते स्थितिनाशाय नमस्तेस्तु जगत्पते । नमो दैत्यविनाशाय त्राहि मां मधुसूदन २१ सुराः सर्वे समायुक्ता भयभीताः समागताः । शरणं त्वां जगन्नाथ त्राहि मां भयविह्वलम् २२ त्राहि मां देव देवेश त्राहि मां त्वं जनार्दन । त्राहि मां त्वं सुरानंद दानवानां विनाशक २३ त्वं गतिस्त्वं मतिर्देव त्वं कर्ता त्वं परायणः । त्वं माता सर्वगोप्ति त्वं त्वमेव हि जगत्पिता २४ अत्युग्रेण तु दैत्येन निर्जितास्त्रिदशाः प्रभो । स्वर्गं त्यक्त्वा जगन्नाथ विचरन्ति महीतले २५ इंद्रस्य वचनं श्रुत्वा विष्णुर्वचनमब्रवीत् २६ विष्णुस्त्वाच । कीदृशो वो भवच्छत्रुः किन्नामा कीदृशं बलम् । किं स्थानं तस्य दुष्टस्य किं वीर्यं कः पराक्रमः २७ इंद्र उवाच । बभूव पूर्वं देवेशासुरो ब्रह्मसमुद्भवः । तालजंघेति नाम्ना च अत्युग्रो ऽतिमहाबलः २८ तस्य पुत्रो ऽतिविख्यातो मुरनाममहासुरः । उत्कटश्च महावीर्यो ब्रह्मलब्धवरो महान् २९ पुरी चंद्रवती नाम तत्र स्थाने वसत्यसौ । निर्जिता देवताः सर्वाः स्वर्गच्चैव निराकृताः ३० इंद्रोऽन्यश्च कृतस्तेन अन्यो देवो हुताशनः । चंद्रसूर्यौ कृतौ चान्यौ यमो वरुण एव च ३१ सर्वमात्मीकृतं तेन सत्यं सत्यं जनार्दन । तस्य तद्वचनं श्रुत्वा कोपाविष्टो जगत्पतिः ३२ हनिष्ये दानवं दुष्टमित्याह भगवान्हरिः । त्रिदशैः सहितस्तत्र ग-

नम्रद्रवती पुरीम् ३३ दद्या देवान्स युयुचे दानवो बलदर्पितः । असंख्यतैश्च शस्त्रास्त्रैर्दिग्गजप्रहरणायुधैः ३४ हन्यमानास्तु तैर्दवा अ
 सुरैश्च पुनः पुनः । प्रस्ता देवास्ततः सर्वे गताः सर्वे दियो दरा ३५ हरिं निरीक्ष्य तत्रस्थं तिष्ठतिष्ठात्रकीदृक् । स तन्निरीक्ष्य प्रोवाच
 असुरं मधुसूदनः ३६ रे दानव दुराधार मम बाहु निरीक्ष्य च । चक्रं चैव समायातं सेक्रोषो रकलोष्मन ३७ ततस्ते समुत्थाः सर्वे
 विष्णुना दानवा हताः । हतो धार्जः पुनर्दिग्धैर्विभूव सो ऽतिविह्वलः ३८ चक्रं मुक्तं तु कृष्णेन दैत्यसैन्ये च पाहव । तेनैव च्छिन्नशि-
 रसो बहवो निधन गताः ३९ एकांगो दानवस्तत्र युध्यमानो मुहूर्मुहूर् । नष्टाः सर्वे सुरास्तेन निर्जितो मधुसूदनः ४० निर्जितेन च दे-
 त्येन बाहुयुद्धं च याचितम् । बाहुयुद्धं कृतं तेन दिव्यं वर्षसहस्रकम् ४१ विष्णुः पराजितस्तेन गतो बदरिकाश्रमम् । गुहा सिंहवतीं नाम
 तत्र सुप्तो जनार्दनः ४२ दानवः पृष्ठतो लग्नः प्रविष्टस्तां गृहोचमाम् । प्रसूतं तत्र मां दद्या दानवेन सुभाषितम् ४३ हनिष्यामि न
 संदेहो मसुराणां भयकरः । इत्येवमुक्ते वचने दैत्येनाभिन्नकर्पिणा ४४ निर्गता कन्यका चैका जनार्दनशरीरतः । रूपेणातिसुरपाद्वा दि
 ग्गजप्रहरणायुधा ४५ विष्णुर्तेजस्तमुद्धृता महाबलपराक्रमा । मोहितो दानवस्तत्र मुरनामा हि पाहव ४६ सा कन्या युयुधे तेन सर्वयुद्ध
 विशारदा । निहतो दानवस्तत्र तथा देवः प्रवृद्धवान् ४७ पतित दानव दद्या ततो विस्मयमागतः । केनेत्य निहितो रोद्रो मम शत्रुर्भ
 यकरः ४८ न देवो न च गयर्वो न समो ऽस्यास्ति मृतले । एवं पार्थ तदा जातो विस्मितो मधुसूदनः ४९ अकस्मादेव सोवाच वाचा
 दिव्या ऽजरीरिणी ॥ एकादशयुवाच । मया च निहतो द्रुष्टो देवासुरभयकरः ५० जिता येन सुराः सर्वे स्वर्गांश्चैव निराकृताः । तस्या

१ मम, भर्तृर्बाहुयास्त्रिभिरिति पाठ्यन्तः दृश्यते । २ अष्टतोऽमकविरपय्याहारः । ३ दैत्येन गितिजेन रिज्जुनेत्यर्थः ।

स्तद्धचनं श्रुत्वा विष्णुर्वचनमब्रवीत् ५१ विष्णुरुवाच । उपकारस्त्वया भद्रे मम कारुण्यभावतः । दानवो निहतो दुष्टः सुराणां च भयं-
 करः ५२ सोहं विनिर्जितो येन, कंसो येन निपातितः । विष्णोस्तद्धचनं श्रुत्वा देवी वचनमब्रवीत् ५३ एकादश्यस्म्यहं विष्णो सर्वशत्रु-
 विनाशिनी । मया च निहतो दैत्यः सुराणां त्रासकारकः ५४ इत्येतद्धचनं श्रुत्वा देवदेवो जनार्दनः । प्राह तुष्टो ऽस्मि भद्रं ते वरं वरय
 वाञ्छितम् ५५ निहतं दानवैरे च संतुष्टास्तत्र देवताः । आनन्दस्त्रिषु लोकेषु सुनयो मुदमागताः ५६ ब्रूहि त्वं वचनं भद्रे यत्ते मनसि
 वर्तते । ददामि च न संदेहः सुराणामपि दुर्लभम् ५७ एकादशयुवाच । यदि तुष्टोसि मे देव सत्यमुक्तं जनार्दन । यदि सत्यं जगन्नाथस्ति-
 त्सो वाचो ददस्व मे ५८ श्रीभगवानुवाच । सत्यमेतन्मया प्रोक्तमवश्यं तव सुव्रते । तिस्रो वाचो मया दत्तास्तव वाक्यं भवेदिति ५९
 एकादशयुवाच । त्रैलोक्येषु च देवेश मन्वंतरयुगेष्वपि । अहं च त्वत्प्रिया नित्यं यथा स्यां कुरु मे वरम् ६० सर्वतिथिप्रधाना च सर्व-
 विघ्नविनाशिनी । सर्वपापापहन्त्री च आयुर्बलविवर्द्धिनी ६१ उपोष्यंति हि ये मर्त्या महाभक्त्या जनार्दन । सर्वसिद्धिर्भवेत्तेषां यदि तुष्टो
 ऽसि माधव ६२ श्रीकृष्ण उवाच । यत्त्वं वदसि कल्याणि तत्सर्वं च भविष्यति । धर्मार्थकाममोक्षं च यस्त्वामेवं करिष्यति ६३ मम भ-
 क्ताश्च ये लोका ये च भक्तास्तवापि च । मम पुजां करिष्यंति एकादश्यां न संशयः ६४ चतुर्युगेषु विख्यातास्त्रिषु लोकेषु वै परम् ।
 त्वां च भक्तमहं मन्ये एकादशिव्रते स्थिताम् ६५ सर्वतिथ्युत्तमा त्वं च मत्प्रसादाद्भविष्यसि । एवमुक्त्वा ततः सा तु तत्रैवांतर-
 धीयत ६६ कृष्ण उवाच । पुरा कैकटके देशे कर्णिकनगरे शुभे । कर्णसेनेति राजर्षिन्यवसदद्विमत्प्रजः ६७ ब्राह्मणैः क्षत्रियवश्यैः शूद्रैश्चै-

१ येन दैत्येन । २ येन मया ।

वानुमोदितः । न दुर्भिक्ष न दारिद्र्य तस्मिन्नाग्नि स्थिते प्रभो ६८ नाकालघृष्टिर्ना व्याधिर्नैव तस्करतापि च । संतत्सपदिहीनश्च कोपि
 तत्र न विद्यते ६९ पुत्रदुःख पिता क्वापि न पश्यति च कुत्रचिद् । एतादृशे महाराजे प्रगासति प्रजाः प्रभो ७० धनहीनो द्विजः कोपि
 सुखासो विपदगतः । कुटुम्बभरणासक्तः रुद्धश्रममनुवर्तते ७१ मर्जुः शुश्रूषणे सक्ता सदाचारे गृहे स्थिता । सुदामानाम विप्रार्थिभार्यो
 साध्वी च सुसमा ७२ रहः पृच्छति भर्तार म्छायता वदनेन सा । स्वामिन्यपि कृते पूर्वं धर्महीनस्तु जायते ७३ धर्महीने धनं नास्ति
 धर्महीने क्रिया नहि । तस्मात्केनाप्युपायेन धर्मस्य जननं कुरु ७४ एतस्मिन्नतरे राजन्देवर्षि समुपागतः । दंपती चोरितोऽतत्र, मर्जु
 पर्कं गृहाण मो ७५ आसने तिष्ठ मो स्वामिन्नर्ष्यं गृह्ण नमोऽस्तु ते । अद्य मे सफल जन्म अद्य मे सफलाः क्रियाः ७६ अद्य नो
 सफल सर्वं भवतो दर्शनेन च । अस्मिन्पुरे तु ये स्वामिन्सर्वे ते सुखिनो जनाः ७७ अहं तु धनहीनत्वान्महादुःखेन पीडितः । क
 ययस्व प्रसादेन घनाढ्यः स्यामहं कथम् ७८ धनहीनस्य लोकेऽस्मिन्मृगया जम मनोरथाः । एव श्रुत्वा तु राजर्षे वचनं नारदोऽब्रवी
 त् ७९ नारद उवाच । मार्गशीर्षसिते पक्षे उत्पत्तिर्निमिनामत । तस्यामुपोषणेनैव घनाढ्यो जायते ध्रुवम् ८० तथा पापानि नश्यति ए
 तत्सत्य वदामि ते । सर्वसौख्यकरं नृणां हरिवासरमुत्तमम् ८१ गते तु नारेदे पश्चाद्वत् कृत्वा प्रयत्नतः । तस्या व्रतप्रभावेण सुप्रसन्नो
 जनार्दनः ८२ स्वयमेवाश्रिता लक्ष्मीर्यत्रासीद्विजमदिरम् । भोगोस्तौ विपुलान्मुक्त्वा गतौ वैकुण्ठसन्निधौ ८३ एतस्मात्कारणाद्राजन्कर्त
 व्य हरिवासरम् । अन्तरं नैव वर्तय्य प्रशस्तव्रतकारिभिः ८४ तिथिरेका भवेत्सर्वा पञ्चयोरुभयोरपि । उदयेकादशी स्वल्पा अन्ते चैव त्रयो

दशी ८५ मध्ये च द्वादशी पूर्णा त्रिःस्पृहा सा हरिप्रिया । एका उपोषिता चैव सहस्रैकादशीफला । सहस्रगुणितं दानं एकादश्यां तु
 पारणे ८६ अष्टम्येकादशी षष्ठी तृतीया च चतुर्दशी । पूर्वविद्धा न कर्तव्या परसंयुता ८७ एकामुपोषयेत्तां तु द्वादशीं विष्णु-
 वल्लभाम् । दशमीवैधसंयुक्ता हन्ति पुण्यं पुराकृतम् ८८ एकादशी अहोरात्रं प्रभाते घटिका भवेत् । सा तिथिः परिहर्तव्या उपोष्या
 द्वादशीयुता ८९ एवंविधा मया प्रोक्ता पक्षयोरुभयोरपि । एकादश्यां प्रकुर्वीत उपवासं न संशयः ९० स याति परमं स्थानं यत्रास्ते
 गरुडध्वजः । धन्यास्ते मानवा लोके विष्णुभक्तिपरायणाः ९१ एकादश्याश्च माहात्म्यं पर्वकाले तु यः पठेत् । गोसहस्रफलं तस्य पुण्यं
 भवति भारत ९२ दिवा वा यदि वा रात्रौ यः शृणोतीह भक्तिः । कुलकोटिसमायुक्तो विष्णुलोके वसेच्छ्रुत्वम् ९३ एकादश्याश्च माहात्म्यं
 पक्वमानं शृणोति यः । ब्रह्महत्यादिपापानि नश्यन्ते नात्र संशयः ९४ एकादशीसमा नास्ति सर्वपातकनाशिनी ९५ इति श्रीभविष्योत्तरपु-
 राणे मार्गशीर्षकृष्णैकादश्या उत्पत्तिनाम्न्या माहात्म्यं संपूर्णम् ॥ अथ मार्गशीर्षकृष्णैकादश्यां वैतरणीव्रतम् ॥ हेमाद्रौ भविष्ये-
 कृष्ण उवाच । शरतल्पगतं भीष्मं पर्यट्छद्यधिष्ठिरः । व्रतेन येन पुण्येन यमलोको न दृश्यते १ नारी वा पुरुषो वापि यमलोकं न
 पश्यति । तत्समाचक्ष्व धर्मज्ञ पितामह कृपां कुरु २ भीष्म उवाच । एकादशीं वैतरणीं ना कृत्वा च विमुच्यते । यमलोकं न पश्येच्च
 शोकं चैव न विंदति ३ युधिष्ठिर उवाच । केन तात विधानेन कर्तव्या सा महाफला । पितामह समाख्याहि तद्विधानं मम प्रभो ४ भी-
 ष्म उवाच । एकादशी तिथिं कृत्वा मार्गशीर्षगतां शुभाम् । तामासाद्य नरः सम्यग्गृह्णीयान्नियमं शुचिः । ५ एकादशीतिथिः कृष्ण ना-
 म्ना वैतरणी शुभा । सा व्रतेन त्वया कार्या वर्षं नक्तोपवासिना ६ मध्याह्ने तु नरः स्नात्वा नित्या निर्वर्त्य सत्क्रियाः । रात्रौ सुरभिमानीय

रुष्णामर्धयथाविधि ७ सा पूर्वाभिमुखी कार्या रुष्णा गौः क्लिष्ट भुतले । अथपादात्समारम्य पश्चात्पाददयावधि ८ गोपृच्छ 'तु समा-
 साद्य कुर्याद्वा पितृतर्पणम् । ततः पूजा प्रवर्तय्या शास्त्रदृष्टविधानतः ९ गां चैव श्रद्धया युक्तश्वदनेनानुलोपिनम् । गघतोयेन घरणौ शृ-
 ने प्रक्षाल्य शक्ति १० ततोऽनुपूलयेदस्य पुष्पैर्गन्धादिवासितैः । भित्रैः पुराणसंग्रहेष्वप्यास्थान यथाविधि ११ (तत्र मन्त्राश्चतुर्थ्यता नमोता)
 ततो गोरग्रपादाभ्यां गोरारस्याय नमोस्तु ते । गोभृङ्गाभ्यां च सपूज्य गोर्स्कंधाभ्यां तथैव च १२ गोपुच्छाय नमस्ते ८स्तु गोः पुच्छात्पा-
 दयोस्तथा । गोः सर्वग्रेषु सपूज्य स्थानेस्थानेषु देवताः १३ स्थानेष्वेतेषु गघांश्च प्रक्षिपेच्छुद्धमानस । पश्चात्प्रदापयेद्वृष गीर्दीप्य प्रतिगृ-
 ह्यताम् १४ असिपत्रादिकं घोरं नदीं चैतरणीं तथा । प्रसादात्ते तरिष्यामि गौर्मातस्ते नमो नमः १५ यज्ञसाधनभृता या विश्वस्याधीव-
 नाशिनी । विश्वरूपधरो देवः प्रीयतामनया गवा १६ सुखेन तीर्यते यस्मान्नदी चैतरणी ध्रुवम् । तस्मादेकादशीं कृत्वा नाम्ना चैतरणी
 भवेत् १७ हेमन्तर्गी रोप्यसुरीं स्रवंदामरणांबराम् । ताम्रष्ट्रीं कांस्यदोग्धीं सुवर्णोत्तरदक्षिणाम् ॥ स्रवत्सां द्विजमुत्थाय पूजयित्वा स-
 र्पयेत् १८ आनन्दहस्तर्वलोकं देवानां च सदा प्रिया । गौस्त्वं पाहि जगन्नाथे दीपोऽयं प्रतिपद्यताम् १९ आन्ध्रदहनं गवे दद्यात्सम्य
 पशुबन्धं सुनिर्मलम् । सुरभिर्वस्त्रदानेन प्रीयतां परमेश्वरी २० मार्गशीर्षादिके भक्त्या वर्षमेकं तु पूजयेत् । मासिमासि प्रकुर्वीत मास
 द्वादशकत्रतम् २१ उद्यापनं ततः कुर्यात्पुष्पं स्रवसरे तदा ॥ युधिष्ठिर उवाच । मार्गशीर्षसिते पक्षे उद्यापनविधिं वद २२ कृष्ण उवाच । य इ-
 च्छेत्सफलं जन्म जीवितं च सुजीवितम् । विनाश सर्वपापानां स कुर्याद्वादशीभिर्मासम् २३ युधिष्ठिर किमिष्टेन शिष्टैरन्यैस्तुष्टितैः ।
 दुष्टानीतरदुर्गाणि तोषयस्व च केशवम् २४ मार्गशीर्षे सिते पक्षे द्वादशीं कारयेद्विदम् । यदा वा भक्तिरूपमात्रं देवदेवं जनार्दनम् २५

एकादश्यां निराहारो मासि मास्यर्चयेद्धरिम् । द्वादश्यां द्वादशैतानि नामानि परिकीर्तयेत् २६ केशवं मार्गशीर्षे च पौषे नारायणं विदुः ।
 माधवं माघमासे तु गोविंदमथ फाल्गुने २७ चैत्रे विष्णुं तथा विद्याद्वैशाखे मधुसूदनम् । त्रिविक्रमं तथा ज्येष्ठे आषाढे वामनं विदुः २८
 श्रावणे श्रीधरं विद्धि हृषीकेशं तु भाद्रके । आश्विने पद्मनाभं च जर्जे दामोदरं विदुः २९ कृष्णोऽनंतोऽच्युतश्चक्री वैकुण्ठोऽथ जनार्द-
 नः । उपेंद्रो यज्ञपुरुषो वासुदेवस्तथा हरिः ३० योगीशः पुंडरीकाक्षो मासनामान्यनुक्रमात् । एतानि प्रातरुत्थाय यः पठेत्पुरुषः स-
 दा ३१ अपि दुर्गंतिकास्तस्य पितरः स्वर्गमाप्नुयुः । तिलपात्रद्वादशकं यो दद्यात्प्रत्यहं द्विजे ३२ एवं द्वादशभिर्मासैर्व्रतं पारं गमिष्यति ।
 व्रतांते ब्राह्मणान् शान्तान्माससंख्यान्निमंत्रयेत् ३३ द्वादशाश्वत्थपत्रेषु स्थापयेच्छुक्लतंडुलैः । ॐ तस्मै नम आयातु इति चावाहयेत्पृथ-
 क् ३४ संस्थाप्याग्निं ततः प्राच्यां ध्यायेद्य आत्मसंमुखान् । आसनं पाद्यमर्घ्यं च गंधपुष्पादिना तथा ३५ धूपदीपांश्च वासांसि हो-
 मंशेषं समापयेत् । दत्त्वा चाचमनं पश्चाद्धोमशेषं निवेदयेत् ३६ अष्टाष्टसमिधो होमे हुत्वाऽष्टाष्टताहुतीः । अग्निप्रतिष्ठितं होमं देवे-
 भ्यश्च निवेदयेत् ३७ पूर्णाहुतौ भवेन्मंत्रस्तद्विष्णोः परमं पदम् । एवं कृते तु होमति गाः कृष्णा द्वादशाष्ट वा ३८ षट् चतस्रोपि वा
 देया एका वापि पयस्विनी । शय्या सतूलिका कार्या दंपत्योः परिधानकम् ३९ सवत्सा कृष्णवर्णा तु धेनुर्देया पयस्विनी । सौवर्णा
 सुरभिं कृत्वा स्थापयेत्तूलिकोपरि ४० सुरभिं पूजयेन्मंत्रैः पूर्वोक्तैर्भक्तिसंयुतः । ततस्तु गुरवे दद्यात्सर्वं तत्र क्षमापयेत् ४१ कृष्णभक्ताय
 शान्ताय विधिज्ञात्रे महात्मने । ते प्रीयतामिति प्रोक्ता देवाद्वादशमासिकान् ४२ मांमेवमुद्धरस्वेति गवां वाच्यः परिग्रहः । मासि मासि
 भवेत्तेषु तिलपात्रेषु तैर्घटैः ४३ तस्मिन्काले प्रदातव्या घटास्ते मासनामभिः । समाप्य तु व्रतं पुण्यं तस्मादर्घ्यं प्रदापयेत् ४४

द्वारयेरिपतृगणान्दश पूर्वान्दिशापरान् । आत्मानमेकविंशच्च कृष्णैकादशपुष्पोषणात् ४५ मारो लोहस्य दातव्य कापासो द्रोणसंयुतः ।
 वेतरिण्यां समाम्यर्थं ब्राह्मणाय कुटुंबिने ४६ नारी वा पुरुषो वापि व्रतस्यास्य प्रभावतः । रज्य बहुदिन भुक्त्वा स्वर्गलोके महीय-
 ते ४७ ॥ इति श्रीभविष्योत्तरपुराणे मार्गशीर्षकृष्णैकादश्यां धैतरणीव्रतोद्यापन संपूर्णम् ॥ ॥ इति एकादशीव्रतानि समाप्तानि ॥ ॥
 अथ कथा ॥ सुत उवाच । एवं प्रीत्या पुरा विप्राः श्रीकृष्णेन परं व्रतम् । माहारम्यं विधिसंयुक्तमुपदिष्टं विशेषतः १ उत्पत्तिं य भृ-
 णोत्प्रेवमेकादश्यां द्विजोत्तम । भुक्त्वा भोगाननेकांस्तु विष्णुलोकं प्रयाति सः २ पार्यं उवाच । उपवासस्य नक्तस्य तथैवायाचितस्य
 भो । किं पुण्यं किं विधानं हि ब्रूहि सर्वं जनार्दन ३ श्रीकृष्ण उवाच । हेमते धैव संप्राप्ते मासि मार्गशिरे शुभे । शुक्लपक्षे तथा पार्यं ए-
 कादश्यामुपोषयेत् ४ दशम्यां चैव यत्किंचित्प्रकुर्यात्सुहृद्व्रतम् । नक्तं च तद्दिने कृत्वा दशम्यां दंतघावनम् ५ दिवसस्याष्टमे भागे मं-
 दीमुत्वे दिवाकरे । तत्र नक्तं विजानीयान्नं नक्तं निशि भोजनम् ६ ततः प्रमातसमये सकल्प्य नियमांश्चरेत् । मध्याह्ने च तथा पार्यं
 श्रुचिं स्नातः समाहितः ७ नद्यां तडागे वाप्यां वा सुत्तमं मध्यमं लघु । क्रमाञ्छ्रेयं तथा कूपे तदभावे प्रशस्यते ८ अश्वक्रांतिं रथक्रांतिं
 विष्णुक्रांतिं वसुधरे । मृत्तिके हरं मे पापं यन्मया पूर्वसंचितम् ९ त्वया हतेन पापेन गच्छामि परमां गतिम् । अनेन मृत्तिकास्नानं
 विदध्यानु व्रती नरः १० नालपेरपतितैश्चोरैस्तथा पासवृद्धिभिः सह । मिथ्यापवादिनो देवदेवब्राह्मणनिंदकान् ११ अन्यांश्चैव दुराचारा-
 नगम्यागाभिनस्तथा । परद्रव्यापहर्तृश्च देवद्रव्यापहारिण १२ न समापेत दद्यापि भास्करं चावलोकयेत् । ततो गोविंदमभ्यर्च्य भवे-
 द्यादिभिरदरात् १३ दीपं दद्याद्देहं चैव यत्किंयुक्तेन चेतसा । तद्दिने वर्जयेत्पार्यं निंदां भेषुनमेव च १४ गीतशास्त्रविनोदेन दि-

वारात्री नयेद्वती । रात्रौ जागरणं कृत्वा भक्तियुक्तेन चेतसा १५ विप्रेभ्यो दक्षिणां दत्त्वा प्रणिपत्य क्षमापयेत् । यथा शुक्ला तथा
 कृष्णा मान्या वै धर्मतत्परैः १६ एकादशयोर्द्वयो राजन्विभेदं नैव कारयेत् । एवं हि कुरुते यस्तु शृणु तस्यापि यत्फलम् १७ शं-
 खोद्धारै नरः स्नात्वा दृष्ट्वा देवं गदाधरम् । एकादशपुपवासस्य कलां नार्हति षोडशीम् १८ व्यतीपाते च दानस्य लक्षमेकं फलं स्मृत-
 म् । संक्रांतिषु चतुर्लक्षं यो ददाति धनंजय १९ कुक्षेत्रे च यत्पुण्यं ग्रहणे चंद्रस्वर्ययोः । तत्सर्वं लभते यस्तु ह्येकादश्यामुपोषितः २०
 अश्वमेधस्य यज्ञस्य करणाद्यत्फलं लभेत् । ततः शतगुणं पुण्यमेकादशपुपवासतः २१ तपस्विनो गृहे नित्यं लक्षं यस्य च भुंजते । ष-
 ट्विधर्षसहस्राणि तस्य पुण्यं च यद्भवेत् २२ एकादशपुपवासेन फलं प्राप्नोति मानवः । गोसहस्रे च यत्पुण्यं दत्ते वेदांगपारगे २३ तस्मा-
 त्पुण्यं दशगुणमेकादशपुपवासिनाम् । नित्यं च भुंजते यस्य दश चैव द्विजोत्तमा २४ भवेत्तद्वै दशगुणं भोजने ब्रह्मचारिणः । एतत्सह-
 स्रं भूदाने कन्यादाने तु तत्स्मृतम् २५ तस्माद्दशगुणं प्रोक्तं विद्यादाने तथैव च । विद्याद्दशगुणं चान्नं यो ददाति बुभुक्षिते २६ अन्नदा-
 नसमं दानं न भूतं न भविष्यति । दृप्तिमायाति कौतेय स्वर्गस्थाः पितृदेवताः २७ एकादश्या व्रतस्यापि पुण्यसंख्या न विद्यते । एत-
 त्पुण्यप्रभावस्तु यत्सुरैरपि दुर्लभम् २८ नक्तस्यार्द्धफलं तस्य एकभक्तस्य सत्तम । एकभक्तं च नक्तं च उपवासस्तथैव च २९ एतेष्वन्य-
 तमं वापि व्रतं कुर्याद्दिने । तावद्भर्जति तीर्थानि दानानि नियमा यमाः ३० एकादशी न संप्राप्ता यावत्तावन्मखा अपि । तस्मादेका-
 दशी सर्वरूपोष्या भवभीरुभिः ३१ न नैखेन पिबेत्तोयं न हन्यान्मत्स्यसूकरान् । एकादश्यां न भुंजीत यन्मां त्वं पृच्छसे ३२

१ अत्र, यत्पुण्यमित्यध्याहारः । २ नक्ते कृते यत्पुण्यं संप्राप्नोति तदेकादश्यामेकभक्तस्य भवेदित्यर्थः । ३ नैखेनेत्यत्र शंखेनेति पाठः ।

पृतते कथितं सर्वं ब्रतानामुत्तमं ब्रतम् । एकादशीसमं नास्ति कृत्वा यज्ञसहस्रकम् ३३ अर्जुन उवाच । उक्ता त्वया कथं देव पुण्येय
 सर्वतस्तिथिः । सर्वेभ्योपि पवित्रेयमुक्ता ऐकादशीतिथिः ३४ श्रीकृष्ण उवाच । पूरा कृतयुगे पार्यं मरुतामा हि दानव । अत्यद्भुतो
 महारौद्र सर्वदेवमयकरः ३५ इन्द्रो विनिर्जितस्तेन अत्युग्रेण च पाण्डव । इमेण कथितः सर्वघृतांतं शंकराय वै ३६ सर्वलोकपरिश्रष्टा वि
 चरामो महीतले । उपाय ब्रूहि मे देव अमराणां तु वा मतिः ३७ ईश्वर उवाच । देवराज सुरश्रेष्ठ यत्रास्ति गरुडध्वजः । शरण्यश्च
 जगन्नाथ परित्राणपरायणः ३८ तत्र गच्छामहे सर्वे स नः कार्यं विधास्यति । ईशस्य वचनं श्रुत्वा देवराजो महामनाः ३९ पुरस्कृत्य म-
 हादेव समगे समरुन्नमन् । यत्र देवो जगन्नाथः प्रसूतो हि जनार्दनः ४० जलमध्वे प्रसूतः सु हृष्टा देव जगत्पतिम् । कृताञ्जलिपुटो भूत्वा
 रुद्रः स्तोत्रमुदीरयत् ४१ ॐ नमो देवदेवाय देवदेवै सुवर्दित । देव्यरे पुग्रीकान्नं ब्राह्मि नो मधुसूदन ४२ देत्यमीता इमे देवा मया सह
 समागता । शरणं त्वां जगन्नाथ त्वं कर्ता त्वं च कारकः ४३ त्वं माता सर्वलोकानां त्वमेव जगतः पिता । त्वं स्थितिस्त्वं तयोत्पत्तिस्त्व
 च संहारकारकः ४४ सहायस्त्वं च देवानां त्वं च शांतिकरः प्रभो । त्वं घरा च त्वमाकाराः सर्वविभोपकारकः ४५ भवस्त्वं च स्वयं ब्र
 ह्मा त्रैलोक्यप्रतिपालकः । त्वं रविस्त्वं शशकिश्च त्वं च देवो हुताशनः ४६ हव्यं होमो हुतस्त्वं च भवतत्रत्विजो जपः । यजमानश्च य
 ज्ञस्त्वं फलभोक्ता त्वमीश्वरः ४७ न त्वया रहित किञ्चित्त्रैलोक्ये सचराचरे । भगवन्देवदेवेश शरणागतवत्सक ४८ ब्राह्मि ब्राह्मि महायोगि
 न्भीतानां शरणं भव । दानवैर्विजिता देवा स्वर्गप्रदा कृता विभो ४९ स्थानप्रदा जगन्नाथ विचरसि महीतले । स्त्रस्य वचनं श्रुत्वा वि

ण्युर्वचनमब्रवीत् ५० श्रीभगवानुवाच । को ऽसौ दैत्यो महामायो देवा येन विनिर्जिताः । किं स्थानं तस्य किं नाम किं बलं कस्तदाश्र-
 यः ५१ एतत्सर्वं समाचक्ष्व मघवन्निर्भयो भव ॥ इंद्र उवाच । भगवन्देवदेवेश भक्तानुग्रहकारक ५२ दैत्यः पूर्वं महानासीन्नाडीजंघ इति
 स्मृतः । ब्रह्मवंशसमुद्भूतो महोग्रः सुरसूदनः ५३ तस्य पुत्रोऽतिविख्यातो मरुनामा महासुरः । तस्य चंद्रवती नाम नगरी च गरीयसी
 ५४ तस्यां वसन्स दुष्टात्मा विश्वं निर्जित्य वीर्यवान् । सुरान्स्ववशमानिन्ये निराकृत्य त्रिविष्टपात् ५५ इंद्राग्रियमवाग्वीशसोमनिर्ऋति-
 पाशिनाम् । पदेषु स्वयमेवासीत्सूर्यो भूत्वा तपत्यपि ५६ पर्जन्यः स्वयमेवासीदजेयः सर्वदैवतैः । जहि तं दानवं विष्णो सुराणां जयमावह
 ५७ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा कोपाविष्टो जनार्दनः । उवाच, शत्रुं देवेंद्र हनिष्ये तं महाबलम् ५८ प्रयांतु सहिताः सर्वे चंद्रवत्यां महाबलाः ।
 इत्युक्त्वा प्रययुः सर्वे पुरस्कृत्य हरिं सुराः । ५९ दृष्टो देवैस्तु दैत्येन्द्रो गर्जमानस्तु दानवैः । असंख्यातसहस्रैस्तु दिव्यप्रहरणायुधैः ६०
 हन्यमानास्तदा देवा असुरैर्बाहुशालिभिः । संग्रामं ते समुत्सृज्य पलायंते दिशो दश ६१ ततो दृष्ट्वा हृषीकेशं संग्रामे समुपस्थितम् ।
 अन्वधावन्नभिकुद्धा विविधायुधपाणयः ६२ अथ तान्प्रहृतान्दृष्ट्वा शंखचक्रगदाधरः । विव्याध सर्वगात्रेषु शरैराशीविषोपमैः ६३ तेनाह-
 तास्ते शतशो दानवा निधनं गताः । एकांगो दानवः स्थित्वा युध्यमानो मुहुर्मुहुः ६४ तस्योपरि हृषीकेशो यद्यदायुधमुत्सृजत् । पुष्प-
 वत्तं समभ्येति कुठितं तस्य तेजसा ६५ शस्त्रास्त्रैर्विध्यमानोपि यदा जेतुं न शक्यते । युयोध च तदा क्रुद्धो बाहुभिः परिषोपमैः ६६
 बाहुयुद्धं कृतं तेन दिव्यवर्षसहस्रकम् । तेन श्रांतः स भगवान्गतो बदरिकाश्रमम् ६७ तत्र हैमवती नाम्नी गुहा परमशोभना । तां प्र-
 विश्य महायोगी शयनार्थं जगत्पतिः ६८ योजनद्वादशायामा एकद्वारा धनंजय । अहं तत्र प्रसुप्तोस्मि भयभीतो न संशयः ६९ महायु-

त्वेन तेनेय श्रुतो ऽह पांडुनदन । दानवः पृष्टतो लभः प्रविवेश स ता शुहाम् ७० प्रसुप्त मां तदा दृष्ट्वा चिंतयद्दानवो हृदि । हरिमेन
 हनिष्ये ऽह दानवानां क्षयावहम् ७१ एव सुदुर्मतेस्तस्य व्यवसाय व्यवस्य च । समुद्रता मर्माग्रेभ्यः कन्येका च महाप्रभा ७२ दिव्य
 प्रहरणा देवी युद्धाय समुपस्थिता । शिक्षिता दानवद्वेज मरुणा पांडुनदन ७३ युद्ध समाहितं तेन स्त्रिया तत्र प्रयाचितम् । तेनायुद्धयत
 सा नित्यं तां दृष्ट्वा विस्मय गतः ७४ केनेय निर्मिता रोद्रा ह्यसुग्राशनिपातिनी । इत्युक्त्वा दानवैश्चो ऽसौ युयुधे कन्यया तथा ७५ त-
 तस्तया महादेव्या त्वरया दानवो बली । छित्त्वा सर्वाणि शस्त्राणि क्षणेन विरथः कृतः ७६ बाहुप्रहरणेपितो घावमानो महाबलात् ।
 तलेनाहत्य हृदये तथा देव्या निपातितः ७७ पुनरुत्थाय सो ऽधावत्कन्याहननकांक्षया । दानव पुनरायात रोपेणाहत्य तच्छिरः ७८
 क्षणात्रिपातयामास भूमौ तच्च समुज्ज्वलत् । दैत्यः कृत्तशिराः सोऽथ ययौ वैवस्वतालयम् ७९ शेषा भयादिता दीना पाताल विविशुर्द्विपः ।
 ततः समुत्थितो देवः पुरो दृष्ट्वा ऽसुर हतम् ८० कन्यां पुरस्थितां चापि कृतांजलिपुटां नताम् । विस्मयोऽफुह्ननयनः प्रोवाच जगतां पतिः
 ८१ केनायं निहतः संख्ये दानवो बुष्टमानसः । येन देवाः संगंधर्वाः सेंद्राश्च समस्त्रणाः ८२ सनागाः सहलोकेशा लीलयेव विनिर्जिताः ।
 येनाह निर्जितो भीतः श्रुतः सुप्तो गुहाभिमाम् ८३ केन कारुण्यभावेन रक्षितो ऽहं पलायितः ॥ कन्योवाच । मया विनिहतो दैत्यस्त्वदशो
 द्रुतया प्रभो ८४ दृष्ट्वा सुप्त हरे त्वां तु यतो हंतुं समुद्यत । त्रैलोक्यकटकस्येत्य व्यवसायं प्रगृह्य च ८५ हतो मया दुरात्मा ऽसौ देवता नि
 र्भयाः कृताः । तवैवाह महाशक्तिः सर्वशत्रुभयंकरी ८६ त्रैलोक्यरक्षणार्थाय हतो लोकभयकरः । निहतं दानव दृष्ट्वा किमाश्चर्यं वद प्रभो ८७
 श्रीभगवानुवाच । निहते दानवैरे ऽस्मि संतुष्टो ऽहं तवानघे । हृष्टाः पुष्टाश्च वै देवा आनदः समजायत ८८ आनदस्त्रिय लोकेषु देवानां

यस्त्वया कृतः । प्रसन्नो ऽस्म्यनघे तुभ्यं वरं वरय सुव्रते ८९ ददामि तं न संदेहो यत्सुरैरपि दुर्लभम् ९० कन्योवाच । यदि तुष्टोसि
मे देव यदि देवो वरो मम । तारये ऽहं महापापादुपवासपरं नरम् ९१ उपवासस्य यत्पुण्यं तस्यार्द्धं नक्तभोजने । तदर्द्धं च भवेत्तस्य
एकभुक्तं करोति यः ९२ यः करोति व्रतं भक्त्या दिने मम जितेंद्रियः । स गत्वा वैष्णवं स्थानं कल्पकोटिशतानि च ९३ भुञ्जानो वि-
विधान्भोगानुपवासी जितेंद्रियः । भगवंस्त्वत्प्रसादेन भवत्वेष्ट वरो मम ९४ उपवासं च नक्तं च ह्येकभुक्तं करोति यः । तस्य धर्मं च वि-
त्तं च मोक्षं देहि जनार्दन ९५ श्रीभगवानुवाच । यत्त्वं वदसि कल्याणि तत्सर्वं च भविष्यति । मम भक्ताश्च ये लोकास्तव भक्ताश्च ये
नराः ९६ त्रिषु लोकेषु विख्याताः प्राप्स्यन्ति मम सन्निधिम् । एकादश्यां समुत्पन्ना मम शक्तिः परा यतः ९७ अत एकादशीत्येवं तव नाम
भविष्यति । दग्ध्वा पापानि सर्वाणि दास्यामि पदमव्ययम् ९८ तृतीया चाष्टमी चैव नवमी च चतुर्दशी । एकादशी विशेषेण तिथयो मे
महाप्रियाः ९९ सर्वतीर्थाधिकं पुण्यं सर्वदानाधिकं फलम् । सर्वव्रताधिकं चैव सत्यं सत्यं वदामि ते १०० कृष्ण उवाच । एवं दत्त्वा वरं त-
स्यास्तत्रैवांतरधीयत । हृष्टा तु सा जाता तदा एकादशीतिथिः १ इमामेकादशी पार्थ कर्षिष्यति नरास्तु ये । तेषां शत्रुं हनिष्या-
मि दास्यामि परमां गतिम् २ अन्येपि ये कर्षिष्यन्ति एकादश्या महाव्रतम् । हरामि तेषां विघ्नांश्च सर्वसिद्धिं ददामि च ३ एवमुक्ता
समुत्पत्तिरेकादश्याः पृथासुत । इयमेकादशी नित्या सर्वपापक्षयंकरी ४ एकैव च महापुण्या सर्वपापनिषूदनी । उदिता सर्वलोकेषु सर्व-
सिद्धिकरी तिथिः ५ शुक्ला वाप्यथवा कृष्णा इति भेदं न कारयेत् । कर्तव्ये उभये पार्थ न तुल्या द्वादशीतिथिः ६ अंतरं नैव कर्तव्यं
समस्तैर्व्रतकारिभिः । तिथिरेका भवेत्सर्वा पक्षयोरुभयोरपि ७ एकादशी तु संपूर्णा प्रभते घटिका यदि । सा तिथिः परिहर्तव्या उपो-

प्या द्वादशी तत्रा ८ एवंविधा मया प्रोक्ता पक्षपोरुभयोरपि । उपवासं प्रकुर्वीति एकादश्यां नराश्च ये ९ ते याति परं स्थान यत्रास्ते
 गच्छन्ववः । घन्यास्ते मानवा लोके विष्णुभक्तिपरायणा ११० एकादश्यास्तु माहात्म्यं, सर्वकाले तु यः पठेत् । अश्वमेधस्य यत्पुण्य
 तदाप्नोति न सशयः १११ एकादश्यां निराहारः स्थित्वा चाहं परेऽहनि । मोक्ष्यामि पुढरीकाक्ष शरण मे भवाच्युत १२ इत्युच्चार्य त
 तो विद्वान्पुण्यांजलिमर्षापयेत् । अश्वक्षरेण मेत्रेण त्रिजिह्वाभिर्मन्त्रितम् १३ उपवासफलं प्रेप्सुः पिवेत्पात्रगत जलम् । दिवा निद्रां परान्नं
 च पुनर्भोजनमैयुने १४ क्षीरं कांस्यामिष तैलं द्वादश्यामष्ट वर्जयेत् । असमाप्य हि समाप्य भक्षयेत्तुलसीदलम् १५ आमलक्याः फल
 वापि पारणे मस्य शुद्धयति । आमभ्याद्वाच रावेद्र द्वादश्यामरुणोदये १६ स्नानार्चनक्रियाः कार्या दानहोमादिसद्युताः । सकटे विषमे
 प्राप्ते द्वादश्यां पारणं कथम् १७ अग्निस्तु पारणं कुर्यात्पुनर्मुक्तं न दोषकृत् । यः शृणोति दिवा रात्रौ नरो विष्णुपरायणः १८ तद्भक्तमु
 त्सनिष्यन्नां कथां विष्णोः सुमगलाम् । कल्पकोटिसमायुक्तो विष्णुलोके महीयते १९ एकादश्याश्च माहात्म्यं पादमेकं शृणोति यः । त्र
 द्वादश्यादिकं पापं नश्यते नात्र सशयः । विष्णुधर्मसम नास्ति त्रतं नाम सनातनम् २० ॥ इति श्रीमविष्णोः श्रीछिन्नान्नमुनसुवादे मार्गशी-
 र्पकृष्णोत्पत्त्येकादशीमाहात्म्यं, संपूर्णम् ॥ ॥ अथ मार्गशीर्षशुक्लमोक्षदेकादशीकथा ॥ युधिष्ठिर उवाच । वदि विष्णुं प्रभुं साक्षात्लोकत्रयसुखप्र-
 दम् । विवेका विश्वकर्तारं पुराणं पुरुषोत्तमम् १ शुच्छामि देवदेवेश सशयोऽस्ति महान्मम । लोकानां तु हितार्थाय पापानां च क्षयाय
 च २ मार्गशीर्षे सिते पक्षे किन्नामैकादशी भवेत् । कीदृशश्च विधिस्तस्याः को देवस्तत्र पूजयेत् ॥ एतदाचक्ष मे स्वामिन्विस्तरेण यथा
 तवम् ३ श्रीकृष्ण उवाच । सम्यक्शृष्टं त्वया राजन् साधु ते विपुलं यशः । कथयिष्यामि रावेद्र हरिवासरसुखमम् ४ उत्पन्ना सा सिते पक्षे

द्वादशी मम वल्लभा । मार्गशीर्षे समुत्पन्ना मम देहान्नराधिप ५ मुरस्य च वधार्थाय प्रख्याता मम वल्लभा । कथिता सा मया चैव त्वदग्रे राज-
 सत्तम ६ पूर्वमेकादशी राज्ञैल्लोक्ये सचराचरे । मार्गशीर्षे ऽस्मिन् पक्षे चोत्पत्तिरिति नामतः ७ अतःपरं प्रवक्ष्यामि मार्गशीर्षसितां
 तथा । यस्याः श्रवणमात्रेण वाजपेयफलं लभेत् ८ मोक्षानाम्नीति विख्याता सर्वपापहरा परा । देवं दामोदरं तस्यां पूजयेच्च प्रयत्न-
 तः ९ तत्रापि पूजनं चैव गीतनृत्यैः सुमंगलैः । शृणु राजेंद्र वक्ष्यामि कथां पौराणिकीं शुभाम् १० अधोगतिं गता ये वै पितृमातृसु-
 तादयः । अस्याः पुण्यप्रभावेण स्वर्गं याति न संशयः ११ एतस्मात्कारणाद्राजन्महिमानं शृणुष्व तत् । पुरा वै नगरे रम्ये गोकुले न्य-
 वसन्नृपः १२ वैखानसेति राजर्षिः पुत्रवत्पालयन्प्रजाः । द्विजांश्च न्यवसंस्तत्र चतुर्वेदपरायणाः १३ एवं स राज्यं कुर्वाणो राज्ञो तु स्वप्नम-
 ध्यतः । ददर्श जनकं खं तु अधोयोनिरगतं नृपः १४ एवं दृष्ट्वा तु तं तत्र विस्मयोत्फुल्ललोचनः । कथयामास वृत्तान्तं द्विजाग्रे स्वप्नसंभवम् १५
 राजोवाच । मया तु स्वपिता दृष्टो नरके पतितो द्विजाः । तारयस्वेति मां तात ह्यधोयोनिरगतं सुत १६ इति ब्रुवाणः स तदा मया दृष्टः पि-
 ता स्वयम् । तदाप्रभृति भो विप्रा नाहं शर्म लभाम्यहो १७ एतद्राज्यं मम महदसह्यमसुखं तथा । अथा गजा स्थाश्वैव न मां रोचन्ति
 सर्वथा १८ न कोशो ऽपि सुखायेति न किञ्चित्सुखदं मम । न दारा न सुता मह्यं रोचन्ति द्विजसत्तमाः १९ किं करोमि क्व गच्छामि श-
 रीरं मे तु दुह्यते २० दानं व्रतं तपो योगो येनैव मम पूर्वजाः । मोक्षमायांति विप्रेन्द्रास्तदेव कथयंतु मे २१ किं तेन जीवता लोके सुपुत्रेण
 बलीयसा । पिता तु यस्य नरके तस्य जन्म निरर्थकम् २२ ब्राह्मणा ऊचुः । पर्वतस्य मुनेस्त्र आश्रमो निकटे नृप । गम्यतां राजशा-

ईक भूत मर्त्य विजानत २३ तेषां भुत्वा ततो वानयं वैश्वानो राजसप्तमः । जगाम तत्र यन्नासावाश्रमे पर्वतो मुनिः २४ ब्राह्मणेर्वेष्टि
 त शतिः प्रजामिष्य समतत १ । आश्रमो विपुलस्तस्य मुनिभिः सन्निवेशितः २५ अग्नेदिभिर्षाबुर्षेश्च सामार्यवर्णकोविदैः । वेष्टितो मुनि
 भिस्तत्र द्वितीय इव पद्मजः २६ दृष्ट्वा तं मुनिशार्दूल राजा वैश्वानसस्तदा । जगाम चावर्णि भृशो दंढवत्प्रणनाम च २७ पप्रच्छ कुशल
 तस्य समस्वंगेष्वसौ मुनिः । राक्ष्ये निष्कंदकत्वं च राक्ष्यं सीस्यसमन्वितम् २८ राजोवाच । प्रसादात्कुशल विप्र अंगेषु मम समस्तु । विम
 वेज्वनुक्छेपु कश्चिद्विद्वन् उपस्थित २९ एत मे सक्षयं ब्रह्मन् प्रष्टुं त्वां च समागतः । एवं भुत्वा दृपवचः पर्वतो मुनिसप्तमः ३० ध्यानस्ति
 भितनेनो प्रीतिं भूत मर्त्यं विचिंतयन् । मुहूर्तमेकं ध्यात्वा च प्रत्युवाच दृपोत्तमम् ३१ मुनिस्त्वाच । जानेऽहं तव राजेन्द्र पितुः पापं विकर्मणः ।
 पूर्वजन्मनि ते पित्रा सपत्नीकृतद्वेषतः ३२ कामांसक्तेन चैकत्र ऋतुमगः कृतः स्त्रियः । ग्राहि देहीति जल्प्यं त्या ऋतुदानं नराधिप ३३ तेन वै तव
 पित्रा तु न दत्तो ऋतुराग्रहात् । कर्मणा तेन सतत नरके पतितो ह्ययम् ३४ राजोवाच । केन वै व्रतदानेन मोक्षस्तस्य भवेन्मुने । निरयात्यापस
 युक्ताचन्ममाचक्ष्व पृच्छत ३५ मुनिस्त्वाच । मार्गशीर्षे सिते पक्षे मोक्षानाम्नी हरेस्तिथिः । सर्वेस्तु तद्व्रतं कृत्वा पित्रे पुण्यं प्रदीयताम् ३६ तस्याः
 पुत्र प्रमावेण मोक्षस्तस्य भविष्यति ३७ मुनेर्वाक्यं ततः श्रुत्वा दृपः स्वग्रहमागतः । आग्रहायणिकीं कृच्छ्रात्प्राप्तो भरतसप्तमश्च अतः पुरचरैः सर्वैः
 पुत्रैर्दारिद्र्या नृपः । व्रतं कृत्वा विधानेन पुण्यं दत्त्वा नृपाय तव ३९ तस्मिन्दत्ते तदा पुण्ये पुष्पदृष्टिरभूद्विद्वः । वैश्वानसपिता तेन भूतः
 स्वर्गं स्तुतो गणैः ४० राजा तमंतरिक्षाच्च शुद्धां गिरममापत । स्वस्त्यस्तु ते पुत्र सदेत्युक्त्वा स त्रिदिव गतः ४१ एव यः कुरुते राज

१ तपस्वीद्विपदभ्येन इत्यपि पाठः । २ ऋतुदानं वेष्टि ग्राहीति जल्पस्तथाः शिष्यः ब्राह्मणः कृत इति इत्यन्वयः ।

नमोक्षमेकादशीमिमाम् । तस्य पापं क्षयं याति मृतो मोक्षमवाप्नुयात् ४२ नास्त्यपरतरा काचिन्मोक्षदा विमला शुभा । पुण्यसंख्या तु
 राजेंद्र न जाने ऽहं तु यैः कृता ४३ पठनाच्छृवणात्तस्या वाजपेयफलं लभेत । चिंतामणिसमा ह्येषा स्वर्गमोक्षप्रदायिनी ॥ ४४ ॥ इति
 श्रीब्रह्मांडपु० मार्गशीर्षशुक्लैकादश्या मोक्षानाम्न्या माहात्म्यं सं० ॥ अथ पौषकृष्णसफलैकादशीकथा ॥ युधिष्ठिर उवाच । पौषस्य कृष्ण-
 पक्षे तु द्वादशी या भवेत्प्रभो । किं नाम को विधिस्तस्याः को देवस्तत्र पूज्यते १ एतदाचक्ष्व मे स्वामिन्विस्तरेण जनार्दन ॥ श्रीकृ-
 ण्ण उवाच । कथयिष्यामि राजेंद्र भवतः स्नेहकारणात् २ तथा तुष्टिर्न मे राजन् क्रतुभिश्चाप्तदक्षिणैः । यथा तुष्टिर्भवेन्मह्यमेकादश्या व्रतेन
 वै ३ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन कर्तव्यो हरिवासरः । पौषस्य कृष्णपक्षे तु द्वादशी या भवेन्नृप ४ तस्याश्चैव च माहात्म्यं शृणुष्वैकाग्रमानसः ।
 गदिता याश्च वै राजन्नेकादश्यो भवंति हि ॥ तासामपि हि सर्वासां विकल्पं नैव कारयेत् ५ अतःपरं प्रवक्ष्यामि पौषस्यैकादशीं तव ।
 लोकानां च हितार्थाय कथयिष्ये विधिं तव ६ पौषस्य कृष्णपक्षे या सफला नाम नामतः । नारायणोधिदेवो ऽस्या पूजयेत्तं प्रयत्न-
 तः ७ पूर्वैन विधिना राजन्कर्तव्यैकादशी जनैः । नागानां च यथा शेषः पक्षिणां गरुडो यथा ८ यथा ऽश्वमेधो यज्ञानां नदीनां जा-
 ह्नवी यथा । व्रतानां च तथा राजन्प्रवरैरेकादशीतिथिः ९ ते जना भरतश्रेष्ठ मम पूज्याश्च सर्वशः । हरिवास संयुक्ता वर्तते ये जना भु-
 शम् १० सफला नाम या प्रोक्ता तस्याः पूजाविधिं शृणु । फलैर्मां पूजयेत्तत्र कालदेशोद्भवैः शुभैः ११ नास्केलफलेः शुद्धैस्तथा वै
 बीजपूरकैः । जंबीरैर्दीडिमैश्चैव तथा पूगीफलैरपि १२ लवंगैर्विविधैश्चान्यैस्तथा चात्रफलादिभिः । पूजयेद्देवदेवेशं धूपैर्दीपैर्यथाक्रमम् १३

१ एकादशीत्यर्थः । २ यः पूर्वमुक्तस्तेन पूर्वेन विधिनेत्यर्थः ।

सफलायां दीपदानं विशेषेण प्रकीर्तितम् । रात्री जागरणं तत्र कर्तव्यं च प्रयत्नतः १४ यावदुन्मीलयेन्नेत्र तावज्जागर्ति यो निशि । ५
काग्रमानसो भूत्वा तस्य पुण्यं शृणुष्व तव १५ तत्समो नास्ति वै यन्नस्तीर्य तत्सदृशं नहि । तत्समं न व्रतं किंचिदिदिलोके नराधि-
प १६ पञ्चवर्षसहस्राणि तपस्तप्त्वा च यत्फलम् । तत्फलं समवाप्नोति सफलाया व्रतेन वै १७ श्रूयतां राजशार्ङ्गं सफलायाः कथा
नक्रम । वपावतीति विख्याता पुरी माहिष्मतस्य च १८ माहिष्मतस्य राजर्षेभ्यस्त्वारम्भामवन्मुताः । तेषां मध्ये तु यो व्येष्टः स महा-
पापसमुदः १९ परदारामिमामी च वेश्यासंगतः सदा । पितृद्रव्यं स पापिष्टो गमयामास सर्वशः २० असहृष्टिरतो नित्यं देवताद्विज-
निदकः । वैष्णवानां च देवानां नित्यं निंदारतः स वै २१ ईदृग्विष तदा दद्याद् पुत्रं माहिष्मतो नृप । राज्याभिष्कासितस्तेन पित्रा
चेवापि बहुभिः २२ परिवारजनैः सर्वैस्त्यक्तो राज्ञो भयादिति । छुपकोपि तदा त्यक्तम्रितयामास स्नेहः २३ मया ऽत्र किं प्रकर्तव्यं
त्यक्तः पित्रा च वीर्यैः । इति चितापरो भूत्वा मर्ति पापे तदा ऽकरोत् २४ मया तु गमनं कार्यं वने, त्यक्त्वा पुरं पितुः । तस्मा-
दनात्पितुः सर्वं व्यापयिव्ये पुरं निशि २५ दिवा वने चरिष्यामि रात्रावपि पितुः पुरे २६ इत्येवं स मर्तिं कृत्वा छुपको देवपातितः ।
निर्जगाम पुरात्तस्माद्भक्तो ऽश्वी गहनं वनम् २७ जीवघातकरो नित्यं नित्यं स्तेयपरायणः । सर्वं च नगरं तेन मुषितं पापकर्मणा २८
गृहीतञ्च परित्यक्तो राज्ञो माहिष्मतेर्भयात् । जन्मान्तरियपापेन राक्षसघटं स पापकृद् २९ आमियाभित्तो नित्यं नित्यं वै फलमशुक ।
आश्रमस्तस्य दुष्टस्य वासुदेवस्य संमतः ३० अश्वरथो वर्तते तत्र जीर्णा बहुलवार्पिकः । देवत्वं तस्य दृक्षस्य वर्तते तदने महत् ३१

तत्रैव निवसच्चासौ लुपकः पापबुद्धिमान् । एवं कालक्रमेणैव वसतस्तस्य पापिनः ३२ दुष्कर्मनिरतस्यास्य कुर्वतः कर्म निन्दितम् ।
पौषस्य कृष्णपक्षे तु पूर्वार्द्धे सफलादिने ३३ दशमीदिवसे राजन्निशायां शीतपीडितः । लुपको वस्त्रहीनो वै निश्चेष्टो ह्यभवत्तदा ३४
पीड्यमानस्तु शीतेन अश्वत्थस्य समीपगः । न निद्रा न सुखं तस्य गतप्राण इवाभवत् ३५ पीडयन्दशनैर्नैर्दतानेवं च गमिता निशा ।
भानूदयेऽपि तस्याथ न संज्ञा समजायत ३६ लुपको गतसंज्ञस्तु सफलादिवसे तदा । मध्याह्नसमये प्राप्तो संज्ञां लेभे स लुपकः ३७
प्राप्तसंज्ञो मुहूर्तेन चोत्थितोऽसौ तदासनात् । प्रस्रवलेश्च पदन्यासैः पंगुवच्चलितो मुहुः ३८ वनमध्ये गतस्तत्र छुत्तृषापीडितोऽभवत् ।
न शक्तिर्जीवघातस्य लुपकस्य दुरात्मनः ३९ फलानि भूमौ पतितान्याजहार स लुपकः । यावत्स चागतस्तत्र तावदस्तमगाद्रविः ४०
किं भविष्यति तातेति विललापातिदुःसितः । फलानि तानि सर्वाणि वृक्षमूले न्यवेदयत् ४१ प्रत्युवाच फलेरेभिः प्रीयतां भगवान्ह-
रिः । उपविष्टो लुपकश्च निद्रां लेभे न वै निशि ४२ तेन जागरणं जातं भगवान्मधुसूदनः । फलानां पूजनं मेने सफलायास्तथा व्रत-
म् ४३ कृतमेवं लुपकेन ह्यकस्माद्भूतमुत्तमम् । तेन व्रतप्रभावेण प्राप्तं राज्यमकंटकम् ४४ पुण्यांकुरोदयाद्राजन्यथा प्राप्तं तथा शृणु ।
स्वेरुदयवेलायां दिव्योश्चश्चाजगाम ह ४५ दिव्यवस्तुपरीवारो लुपकस्य समीपतः । तस्थौ स तुरगो राजन्वागुवाचाशरीरिणी ४६ प्रा-
मुहि त्वं नृपसुत स्वराज्यं हतकंटकम् । वासुदेवप्रसादेन सफलायाः प्रभावतः ४७ पितुः समीपं गच्छ त्वं भुंक्ष्व राज्यमकंटकम् । तथे-
त्युक्त्वा त्वसौ तत्र दिव्यरूपधरोऽभवत् ४८ कृष्णे मतिश्च तस्यासीत्परमा वैष्णवी तथा । दिव्याभरणशोभाढ्यस्तातं नत्वा स्थितो गृ-
हे ४९ वैष्णवाय ततो दत्तं पित्रा राज्यमकंटकम् । कृतं राज्यं तु तेनैव वर्षाणि सुबहून्यपि ५० हरिवासरसंलीनो विष्णुभक्तिरतः स-

दा । मनोह्लास्तस्य पुत्रास्त्युर्दारा कृष्णप्रसादतः ५१ ततः स वार्धके राण्ये प्राप्ते पुत्रं निवेश्य च । वर्नं गतः सयतात्मा विष्णुप्रक्षिप
 रायणः ५२ साधयित्वा तथात्मानं विष्णुलोकं जगाम ह । गतः कृष्णस्य साभिष्ये यत्र गत्वा न शोचति ५३ एवं ये वै प्रहृष्यति सफले-
 कादशीव्रतम् । इहलोकं यशः प्राप्य मोक्षं यास्यंत्यसंशयम् ५४ धन्यास्ते मानवा लोके सफलाव्रतकारिणः । तस्मिन् जन्मनि ते मोक्षं लभन्ते
 नात्र संशयः ५५ सफलायाश्च माहात्म्यश्रवणाद्धि विशीर्यते । राजसूयफलं प्राप्य वसेत्स्वर्गे च मानवः ५६ ॥ इति पौपकृष्णिका० सफलानाञ्च
 मा० सपूर्ण ॥ ॥ अथ पौपकृष्णपुत्रदैकादशीकथा ॥ युधिष्ठिर उवाच । कथिता वै त्वया कृष्ण सफलेकादशी शुभा । कथयस्व प्रसादेन शुक्ल पौष
 स या मवेत् १ किन्नाम कोविधिस्तस्याः को देवस्तत्र पूज्यते । कस्मै तुष्टो इपीकेशस्त्वमेव पुरुषोत्तम २ श्रीकृष्ण उवाच । मृशु राजन्प्रवक्ष्यामि
 शुक्ल पौषस्य या मवेत्तातस्या विधिं महाराज लोकानां च हिताय वै ३ पूर्णेन विधिना राजन्कर्तव्येषा प्रयत्नतः । पुत्रदेति च नाम्ना ऽसौ सर्वपापह
 रा परा ४ नारायणो विदेवोऽस्याः कामदः सिद्धिदायकः । नातः परतरा काश्चिन्नैलोक्ये सचराचरे ५ विद्यावंतं यशस्वंतं करोति च नरं हरिः । मृशु
 राजन्प्रवक्ष्यामि कर्पा पापहरां पराम् ६ पुरी मद्रावती नाम्नी राज्ञा तत्र सुकेतुमान् । तस्य राज्ञो ऽप्य राज्ञी च शैल्यानाम्रीति विष्णुता
 ७ पुत्रहीनेन राज्ञा च कालो नीतो मनोरथैः । नैवात्मज नृपो लभे वंशकर्तारमेव च ८ तेनैव राज्ञा चर्मण चित्तितं बहुकालतः । किं
 करोमि क मच्छामि सुतप्राप्तिः क्वं भवेत् ९ न राष्ट्रे न पुरे सौख्यं लभे राज्ञा सुकेतुमान् । शैल्या राज्ञा कांतया सार्द्धं प्रत्यहं दुःखितो
 ऽभवत् १० तावुमी दंपती नित्यं चित्ताशोकपरायणौ । पितरस्तु जलं दत्तं क्वोष्णमुपमुञ्जते । राज्ञः पद्माञ्च परया मो यो ऽस्मान्संत-
 र्पयिष्यति ११ इत्येवं संस्पृष्टो ऽस्य पितरो दुःखिता ऽभवन् । तेषां तदुःखमुक्तं च ज्ञात्वा राज्ञा ऽप्यतप्यत १२ न बोधवा न मित्राणि

नामात्याः सुहृदस्तथा । रोचन्ते तस्य भूपस्य न गजाश्वपदातयः १३ नैराशयं भूपतेस्तस्य मनस्येवमजायत । नरस्य पुत्रहीनस्य नास्ति
वे जन्मनः फलम् । अपुत्रस्य गृहं शून्यं हृदयं दुःखितं सदा १४ पितृदेवमनुष्याणां नाटुणित्वं सुतं विना । तस्मात्सर्वप्रयत्नेन सुतमु-
त्पादयेन्नरः १५ इहलोकं यशस्तेषां परलोके शुभा गतिः । येषां तु कर्मकर्तॄणां पुण्यं जन्मशतोद्भवम् १६ आयुरारोग्यसंपत्तिस्तेषां गेहे
प्रवर्तते । पुत्राः पौत्राश्च लोकाश्च भवेयुः पुण्यकर्मणाम् १७ पुण्यं विना न च प्राप्तिर्विष्णुभक्तिं विना तथा । पुत्राणां संपदो वापि वि-
द्यायाश्चेति मे मतिः १८ एवं चिंतयमानो ऽसौ राजा शर्म न लब्धवान् । प्रत्युषे ऽचिंतयद्राजा निशीथे ऽचिंतयत्तथा १९ ततश्चात्मविनाशो
वे विचार्यार्थं सुकेतुमान् । आत्मघाते दुर्गतिं च चिंतयित्वा तदा नृपः २० दृष्टात्मदेहं प्रक्षीणमपुत्रत्वं तथैव च । पुनर्विचार्योत्सबुद्ध्या
ह्यात्मनो हितकारणम् २१ अश्वाकूटस्ततो राजा जगाम गहनं वनम् । पुरोहितादयः सर्वे न जानन्ति गतं नृपम् २२ गंभीरे विपिने रा-
जा मृगपक्षिनिषेविते । विचचार तदा तस्मिन्वनवृक्षान्विलोकयन् २३ वटानश्चत्थविल्वांश्च खर्जूरान्पनसांस्तथा । बकुलांश्च सदापर्णा-
न्तिदुलांस्तिलकानपि २४ शालांस्तालांस्तमालांश्च ददर्श सरलानृपः । इंगुदीककुभांश्चैव श्लेष्मातकविभीतकान् २५ शल्लकीकरमर्दोश्च
पाटलान्सखदिरानपि । शाकांश्चैव पलाशांश्च शोभितान्दृष्टो पुनः २६ मृगव्याघ्रवराहांश्च सिंहान् शास्वामृगानपि । ददर्श भुजगान् राजा
वलमीकादभिनिःसृतान् २७ तथा वनगजान्मत्तान्कलभैः सह संगतान् । सूथपांश्च चतुर्दंतान्करिणीगणमध्यगान् २८ तान्दृष्ट्वा चिंतया-
मास ह्यात्मनः संगजानृपः । तेषां स विचरन्मध्ये राजा शोकमवाप ह २९ महदाश्चर्यसंयुक्तं ददर्श विपिनं नृपः । क्वचिच्छिवास्तं भृ-
ण्वनुलूकविरुतं तथा ३० तांस्तान्पक्षिगणान्पश्यन्बभ्राम वनमध्यगः । एवं ददर्श गहनं नृपो मध्यगते रवौ ३१ क्षुत्तृड्भ्यां पीडितो राजा

इतश्चेतश्च घावति । चिंतयामास नृपतिः सशृङ्गमलकधरः ३२ मया तु किं कृतं कर्म प्राप्तं दुःखं यदीदृशम् । मया वै तोयिता देवा य-
 क्षैः पूजाभिरेव च ३३ तथैव द्वाढ्यणा दानैस्तोयिता मिष्टभोजनै । प्रजाश्चैव यथाकालं पुत्रवत्परिपाळिताः ३४ कस्मादुःखं मया प्राप्तं
 मीदृशं दारुणं महत् । इति चिंतापरो राजा जगामाथाग्रतो वनम् ३५ सुकृतस्य प्रभावेण सरो व्रष्ट मनोरमम् । मानसं स्पर्धमानं च पद्मि-
 नीपरिशोभितम् ३६ कारंदवैश्चक्रवाकैराजहर्षेण नादितम् । मकरैर्बहुभिर्युकमन्यैर्जलधरैर्युतम् ३७ समीपे सरसस्तत्र मुनीनामाश्रमान्च
 ब्रूवन् । ददर्श राजा लक्ष्मीवाचिभिर्भित्तैः शुभशसिभिः ३८ सव्यात्परतरं चक्षुः प्रास्फुरच्च तथा करः । स्फुरितैस्तस्य राज्ञश्च शसितं शुभल-
 क्षणम् ३९ तस्य तीरे मुनीन्दिष्ट्वा कुर्वाणान्निभमं जपम् । अवतीर्य हयासस्मान्मुनीनामग्रतः स्थितः ४० पृथक्पृथक् वंदे स मुनीस्तान्
 शंसितव्रतान् । कृताञ्जलिपुटो भूत्वा दंडवच्च प्रणम्य सः ४१ हर्षेण महताविष्टो बभूव नृपसत्तमः ४२ समुद्युतेऽपि मुनयः प्रसन्नास्मो
 वयं तव । कथयस्वाद्य वै राजन्यत्ते मनसि वर्तते ४३ राजोवाच । के यूयमुग्रतपसः किमाख्या भवतामपि । किमर्थं संगता यूयं वदतु
 मम तत्त्वतः ४४ मुनय ऊचुः । विश्वेदेवा वर्यं राजन्स्नानार्थमिह चागतः । माघो निकटमायात एतस्मात्पचमे ऽहनि ४५ अद्य ह्येकाद-
 शी राजन्पुत्रदा नाम नामतः । पुत्रं ददात्यसौ छुळा पुत्रदा पुत्रमिच्छताम् ४६ राजोवाच । एष वै सशायो ममं सुतस्योत्पादने महान् ।
 यदि तुष्टा भवतो मे पुत्रो वै दीयतां तदा ४७ मुनय ऊचुः । अस्मिन्नेव दिने राजन्पुत्रदा नाम वर्तते । एकादशीति विख्याता क्रियतां
 व्रतमुत्तमम् ४८ आशीर्वादेन चारुमाकं केशवस्य प्रसादतः । अवश्यं तव राजेन्द्र पुत्रप्राप्तिर्भविष्यति ४९ इत्येव वचनात्तेषां कृतं राज्ञा व्रत

शुभम् । द्वादश्यां पारणं कृत्वा सुनीनत्वा पुनः पुनः । आजगाम गृहं राजा राज्ञीगर्भं समादधौ ५० सुनीनां वचनेनैव पुत्रदायाः प्रसा-
 दतः । पुत्रो जातस्तथा काले तेजस्वी पुण्यकर्मकृत् ५१ पितरं तोषयामास प्रजापालो बभूव सः । एतस्मात्कारणाद्राजान्कर्तव्यं पुत्रदा-
 व्रतम् ५२ लोकानां च हितार्थाय तवाग्रे कथितं मया । एतद्व्रतं तु येऽमर्त्याः कुर्वन्ति पुत्रदाभिधम् ५३ तेषां चैव भवेत्पुत्रो ह्यवश्यं
 मोक्षभागिनाम् । पठनान्छ्रवणाद्राजन्नश्चमेधफलं लभेत् ५४ इति श्रीभविष्योत्तरपु० पौषशुक्लैकादश्याः पुत्रदानाम्नायाः माहात्म्यं
 सं० ॥ ॥ अथ माघकृष्णषट्तिलैकादशीकथा ॥ दालभ्य उवाच । मर्त्यलोके तु संप्राप्ताः पापं कुर्वन्ति जंतवः । ब्रह्महत्यादिपापैश्च ह्य-
 न्यैश्च विधिधैर्युताः १ परद्रव्यापहाराश्च परव्यसनमोहिताः । कथं नायांति नरकान्ब्रह्मंस्तद्ब्रूहि तत्त्वतः २ अनायासेन भगवन्दानेना-
 ल्पेन केनचित् । पापं प्रशममायाति येन तद्वक्तुमर्हसि ३ गभस्तिरुवाच । साधुसाधु महाभाग गुह्यमेतदुदाहृतम् । यन्न कस्यचिदाख्या-
 तं ब्रह्मविष्णवैन्द्रैवतैः ४ तदहं कथयिष्यामि त्वया पृष्टो द्विजोत्तम । ततो माघे तु संप्राप्ते शुचिः स्नातो जितेंद्रियः ५ कामकोथाभिभा-
 नेष्यालोभपैशून्यवर्जितः । देवदेवं च संस्मृत्य पादौ प्रक्षाल्य वारिणा ६ भूमावपतितं ग्राह्यं गोमयं तत्र मानवः । तिलान्प्रक्षिप्य कार्पा-
 सं पिंडकांश्चैव कारयेत् ७ अष्टोत्तरशतं चैव नात्र कार्या विचारणा । ततो माघे च संप्राप्ते ह्यादौ चैव भवेद्यदि ८ मूले वा कृष्णपक्षस्यै-
 कादश्यां नियमं ततः । गृहीयात्पुण्यफलदं विधानं तत्र मे शृणु ९ देवदेवं समभ्यर्च्य सुस्नातः प्रयतः शुचिः । कृष्णनामानि संकीर्त्य
 क्षुतजृभासु सर्वदा १० रात्रौ जागरणं कुर्याद्रात्रौ होमं च कारयेत् । अर्चयेद्देवदेवेशं शंस्यचक्रगदाधरम् ११ चंदनागरुकर्पूरैर्नैवेद्यं कृत्सरं
 तथा १२ संस्मृत्य नाम्ना च ततः कृष्णाख्येन पुनःपुनः । कृष्मांडिर्नारिकेलैश्च ह्यथवा बीजपूरकैः १३ सर्वाभावेऽपि विभेदं शस्तं पूगी

फलं तथा । अर्घ्यं दत्त्वा विधानेन पूजयित्वा जनार्दनम् १४ कृष्ण कृष्ण कृपालुस्त्वमगतीनां गतिप्रद । संसारार्णवमम मां प्रसीद पर
 मेश्वर १५ नमस्ते पुंढरीकाक्ष नमस्ते विश्वभावन । सुब्रह्मण्य नमस्तेस्तु महापुरुषपूर्वज । गृहाणाढ्यं मया दत्त लक्ष्म्या सह जगत्पते १६
 वतरतु पूजयेद्विप्रमुदकुमं प्रदापयेत् । छत्रोपानहवस्त्रैश्च कृष्णो मे प्रीयतामिति १७ कृष्णा घेनुः प्रदातव्या ययाक्षतया द्विजोत्तम । ति-
 लपात्रं द्विजश्रेष्ठ दद्यात्तत्र विषक्षणः १८ स्नानप्राशनयोः शस्ता श्वेताः कृष्णास्तिळा मुने । तान्प्रदद्यात्प्रयत्नेन ययाशक्त्या द्विजोत्त
 म १९ तावद्वर्षसहस्राणि स्वर्मच्छोके महीयते । तिलस्त्रायी तिलोद्वर्ती तिलहोमी तिलोदकी २० तिलमुपचिच्छदाता च पद् तिलाः पाप
 नाशकाः ॥ नारद उवाच । कृष्ण कृष्ण महाबाहो नमस्ते भक्तभावन २१ षवतिलैकादशीभुत कीदृश फलमभ्युते । सोपाख्यानं मम ब्रूहि
 यदि शृणोसि यादव २२ श्रीकृष्ण उवाच । शृणु राजन्यथा वृत्तं द्रष्ट तत्कथयामि ते । मृत्युलोकं पुरा ब्रह्मसीद्ब्राह्मणी तत्र नारद २३
 व्रतचर्यास्ता नित्य देवपूजास्ता सदा । मासोपवासनिरता मम भग्न्या च सर्वदा २४ कृष्णोपवाससंयुक्ता मम पूजापरायणा । शरीरं ह्ये
 शितं नित्यमुपवासैर्द्विजोत्तम २५ दीनानां ब्राह्मणानां च कुमारीणां च भक्तिः । गृहादिक प्रयच्छंती सर्वकाल महामतिः २६ अतिकृ
 च्छस्ता सा तु सर्वकालेषु वै द्विज । शुद्धमस्याः शरीरं हि व्रतैः कृच्छ्रैर्न संशयः २७ अर्थिनं वैष्णवं लोकं कायक्करोन वै तया । ना द
 समन्नदानं हि येन तृप्तिः परा भवेत् २८ षट्पञ्चातं मया ब्रह्म मृत्युलोकमुपागतः । कालिकं रूपमास्थाय भिक्षापात्रेण याचिता २९
 ब्राह्मण्युवाच । कस्मात्स्वमागतो ब्रह्मन्वद यस्मात्समागतः । पुनरेव मया प्रोक्तं देहि भिक्षां च सुदरि ३० तथा कोपेन महता मूर्त्यि
 दस्ताम्रभाब्जने । क्षिप्तो यावत्तया देव्या पुनः स्वर्गं गतो ह्यज ३१ ततः कालेन महता तापसी सुमहाव्रता । कदाचित्स्वर्ममाशाना नव

चर्याप्रभावतः ३२ मृत्पिण्डस्य प्रभावेण गृहं प्राप्तं मनोरमम् । संजातं चैव विप्रर्षे धान्यकोशविवर्जितम् ३३ गृहं यावन्निरीक्षेत न कि-
 श्चित्तत्र पश्यति । तावद्गृहाद्विनिष्क्रान्ता ममांते चागता द्विज ३४ क्रोधेन महताविष्टा इदं वचनमब्रवीत् । मया व्रतैश्च कृच्छ्रैश्च ह्युप-
 वासैरनेकशः ३५ पूजयाराधितो देवः सर्वलोकस्य भावनः । न धनं दृश्यते किञ्चिद्गृहे मम जनार्दन ३६ ततश्चोक्ता मया सा तु गृहं ग-
 च्छ यथागतम् । आगमिष्यंति सुतरां कौतूहलसमन्विताः ३७ देवपत्न्यस्तव द्रष्टुं विस्मयेन समन्विताः । द्वारं नोद्घाटनीयं हि षट्ति-
 लापुण्यवाचनात् ३८ एवमुक्ता गता सा तु यदा वै मानुषी तदा । अत्रांतरे समायाता देवपत्न्यश्च नारद ३९ ताभिश्च कथितं तत्र त्वां
 द्रष्टुं हि समागताः । द्वारमुद्घाटय त्वं च पश्यामस्त्वां शुभानने ४० मानुष्युवाच । यदि द्रष्टुं समायाता सत्यं वाच्यं विशेषतः । षट्तिला-
 पुण्यं वदत द्वारोद्घाटनकारणात् ४१ एकापि नावदत्तत्र षट्तिलाव्रतनाशतः । अन्यया कथितं तत्र द्रष्टव्या मानुषी मया ४२ ततो द्वारं
 समुद्घाट्य दृष्टा ताभिश्च मानुषी । न देवी न च गंधर्वी नासुरी च न पन्नगी ४३ दृष्टा पूर्वं तथा नारी ईदृशी सा द्विजर्षभ । रूपकांति-
 समायुक्ता क्षणेन समपद्यत ४४ धनं धान्यं च वस्त्रादि सुवर्णं रौप्यमेव च । भवनं सर्वसंपन्नं षट्तिलायाः प्रसादतः ४५ अतितृष्णा न कर्त-
 व्या वित्तशाक्यं विवर्जयेत् । आत्मवित्तानुसारेण तिलान्वस्त्रादि दापयेत् ४६ लभते चैव मारोग्यं ततो जन्मनि जन्मनि । दारिद्र्यं न च
 कष्टं वै न च दौर्भाग्यमेव च ४७ न भवेद्द्वै द्विजश्चेष्ट षट्तिलायामुपोषणात् । अनेन विधिना राजंस्तिलदानान्न संशयः ४८ मुच्यते पा-
 तकैः सर्वैर्नात्र कार्या विचारणा । दानं च विधिना सम्यक् सर्वपापप्रणाशनम् ४९ नानर्थः कश्चिन्नायासः शरीरे मुनिसत्तम ५० इति
 श्रीभवि०माघकृष्णैकादश्याः षट्तिलानाम्या माहात्म्यं सं० ॥ ॥ अथ माघशुक्लज्यैष्ठादशीकथा ॥ युधिष्ठिर उवाच । साधु कृष्ण त्वया

प्रोक्ता आदिदेव जगत्पते । स्वेदञ्चा अहन्नाभेव उद्विजाश्च जरायुजाः १ तेषां कर्ता विकर्ता त्वं पालकः क्षयकारकः । मावस्य कृष्णपक्ष
 तु पक्षतिला कथिता त्वया २ शुद्धे चैकादशी या त्वं कथयस्व प्रसादतः । किं नाम को विधिस्तस्याः को देवस्तत्र पुण्यते ३ श्रीकृष्ण
 उवाच । कथयिष्यामि राजेंद्र शुद्धे माघस्य या भवेत् । जयानाम्नीति विख्याता सर्वपापहरा परा ४ पवित्रा पापहन्त्री च पिशाचत्ववि
 नाशिनी । नैव तस्या व्रते घीर्णे भेतत्त्व जायते नृणां ५ नातः परतरा काचित्पापघ्नी मोक्षदायिनी । एतस्मात्कारणाद्राजान् कर्तव्येय
 प्रयत्नतः ६ श्रूयतां राजशार्दूल कथां पौराणिकीं श्रुयाम् । पंकजे च पुराणेऽस्या महिमा कथितो मया ७ एकदा नागलोके वै इंद्रो रा
 ज्यं चकार ह । देवाश्च तत्र सौख्येन निवसन्ति मनोरमे ८ पीयूषपाननिरता ह्यप्सरोगणसेविताः । नन्दन तु वन तत्र पारिजातोपशोभि
 तम् ९ रमयन्ति रमत्यत्र ह्यप्सरोगणैर्विद्वीकृतः । एकदा रममाणो ऽसौ देवैः स्वेच्छया हृप १० नर्तयामास हर्षात्स पचाशत्कोटिनायि
 का । गधर्वास्तत्र मायन्ति, गधर्वं पुष्पदन्तकः ११ चित्रसेनश्च तत्रैव चित्रसेनसुता तथा । माखिनीति च नाम्ना तु चित्रसेनस्य कामि
 नी १२ माखिन्यां तु समुत्पन्नः पुष्पवानिति नामतः । पुष्पदन्तस्य पुत्रो वै माल्यवाहनाम नामतः १३ गधर्वी पुष्पवत्याख्या माल्यव
 त्यतिमोहिता । कामस्य च शरैस्तीक्ष्णैर्विच्छागी सा वधुव ह १४ तया मावकटाक्षैश्च माल्यवास्तु वशीकृतः । छावण्यरूपसपत्ना तस्या
 रूप नृप शृणु १५ बाहू तस्यास्तु कामेन कठपाशौ कृताविव । चन्द्रवददन तस्या नयने श्रवणायते १६ कर्णौ तु शोभिती तस्याः कु
 ढलाम्बां नृपोत्तम । कद्रुघ्नीवायुता चैव दिव्याभरणमुपिता १७ पीनोन्नतो कुर्वी तस्या मुष्टिमात्रं च मध्यमम् । नितम्बौ विपुलौ तस्या

विस्तीर्णं जघनस्थलम् १८ चरणौ शोभमानौ तौ रक्तौत्फलसमद्युती । ईदृश्या पुष्पवत्या च माल्यवानतिमोहितः १९ शक्रस्य परितो-
षाय नृत्यार्थं तौ समागतौ । गायमानौ च तौ तत्र ह्यप्सरोगणसंगतौ २० न शुद्धगानं गायेतां चित्तभ्रमसमन्वितौ । बद्धदृष्टी तथाऽन्योन्यं
कामबाणवशंगतौ २१ ज्ञात्वा लेखर्षभस्तत्र संगतं मानसं तयोः । तालकालक्रियामानलोपाद्रीतावभंजनाव २२ चिंतयित्वा तु मधवान-
वज्ञातं तथात्मनः । कुपितश्च तयोरित्थं शापं दास्यन्निद्रं जगौ २३ धिग्वां पापरतौ मूढावाज्ञाभंगकरो मम । युवां पिशाचौ भवतां दु-
पती रूप धारिणौ २४ मृत्युलोकमनुप्राप्तौ भुंजानो कर्मणः फलम् । एवं मधवता शप्ताबुभौ दुःखितमानसौ २५ हिमवंतमनुप्राप्ताविद्व-
शापविमोहितौ । उभौ पिशाचतां प्राप्तौ दारुणं दुःखमेव च २६ संप्राप्तमानसौ तत्र महाकृच्छ्रगताबुभौ । गंधं रसं च स्पर्शं
च न जानंतौ विमोहितौ २७ पीडयमानौ तु दाहेन देहपातकरेण च । तौ न निद्रासुखं प्राप्तौ कर्मणा तेन पीडितौ २८
परस्परं वादमानौ चेतुर्गिरिगह्वरम् । पीडयमानौ तु शीतेन तुषारप्रभवेण तौ २९ दंतवर्षं प्रकुर्वाणौ रोमांचितवपुर्धरो । ऊचे-
पिशाचः शीतार्तः स्वपत्नीं तु पिशाचिकाम् ३० किमावाभ्यां कृतं पापमत्यंतं दुःखदायकम् । येन प्राप्तं पिशाचत्वं स्वेन दुष्कृत-
कर्मणा ३१ नरकं दारुणं मत्वा पिशाचत्वं च गर्हितम् । तस्मात्सर्वप्रयत्नेन पापं नैव समाचरेत् ३२ इति चिंतापरौ तत्र ह्यास्तां दुःखेन
कर्षितौ । दैवयोगात्तयोः प्राप्ता माघस्यैकादशी सिता ३३ जयानाम्नीति विख्याता तिथीनामुत्तमा तिथिः । तस्मिन्दिने तु संप्राप्ते
तावाहारविवर्जितौ ३४ आसाते तत्र नृपते जलपानविवर्जितौ । न कृतो जीवघातश्च न पत्र फलभक्षणम् ३५ अश्वत्थस्य समीपे तु प-
तितौ दुःखसंयुतौ । रविरस्तंगतो राजस्तथैव स्थितयोस्तयोः ३६ प्राप्ता चैव निशा घोरं दारुणं शीतधारिणी । वेपमानौ तु तौ तत्र हि-

मेन च जरीकृतौ ३७ परस्परेण सल्लभौ मात्रयोर्मुञ्जयोरपि । न निर्द्रां न रतिं तत्र न तौ सौख्यमविदताम् ३८ एवं तौ राजशार्ङ्गं शा-
 पेनैवस्य पीडितौ । इत्य तयोर्दुःखितयोर्निर्जमाम तदा निशा । जयायास्तु व्रते चीर्णे रात्री जाग्रणे कृते ३९ तयोर्व्रतप्रभावेण यथा ह्या-
 सीत्तथा शृणु । द्वादशीदिवसे प्राप्ते ताम्यां चीर्णे जयाव्रते ४० विष्णोः प्रमावाचृपतेः पिशाचत्व तयोर्भेदम् । पुष्पवंती माल्यवांश्च पूर्व-
 रूपौ बभूवतुः ४१ पुरातनकेहयुतौ पूर्वाह्णकारसयुतौ । विमानमधिरुगौ तावत्परागणसेवितौ ४२ स्तूयमानौ तु गंधर्वस्तुम्भकप्रमुखैस्तथा ।
 हावभावसमायुक्तौ गतौ नाके मनोरमे ४३ देवैश्चस्याग्रतो मत्वा प्रणाम चक्रतुर्मुदा । तथाविधौ तु तौ दृष्ट्वा मधवान्विस्मितौऽब्रवीत् ४४ इदं
 उवाच । वदत केन पुण्येन पिशाचत्व विनिर्गतम् । मम शापवश प्राप्तौ केन देवेन मोचितौ ४५ माल्यवानुवाच । वासुदेवप्रसादेन जयायाः
 सुव्रतेन च । पिशाचत्वं गत स्वामिन्सत्य भक्तिप्रसादतः ४६ इति श्रुत्वा वषस्तस्य प्रत्युवाच सुरेश्वरः । पवित्रौ पावनौ जातौ वदनीयौ
 ममापि च ४७ हरिवासस्वर्तरीं विष्णुभक्तिपरायणौ । हरिमक्तिरता ये च शिवमक्तिरतास्तथा ४८ अस्माकमपि ते मर्त्याः पुण्या वथा न
 संशयः । विहरस्व ययासौख्यं पुष्पवत्या सुरालये ४९ एतस्मात्कारणाद्राजन्कर्तव्यो हरिवासरः । जयाव्रत तु राजेन्द्र ब्रह्महत्यापहारकम् ५०
 सर्वदानानि दत्तानि यज्ञास्तेन कृता नृप । सर्वतीर्थेषु सुस्नातः कृत येन जयाव्रतम् ५१ यः करोति नरो मत्स्या श्रद्धायुक्तो जयाव्रतम् ।
 करपकोटिशत यावद्दुर्दुष्टे मोदते ध्रुवम् । पठनाच्छ्रवणाद्राजन्मिष्टोमफलं लभेत् ५२ ॥ इति श्रीम० माधवशुक्लयानामैकादशीमाहात्म्य
 संपूर्णम् ॥ अथ फाल्गुनकृष्णविजयानामैकादशीकथा ॥ युधिष्ठिर उवाच । फाल्गुनस्यासिते पक्षे किन्नामैकादशी भवेत् । वासुदेव
 प्रसादेन कथयस्व प्रमादतः १ श्रीकृष्ण उवाच । कथयिष्यामि राजेन्द्र कृष्णा या फाल्गुनी भवेत् । विनयेति च सा मोक्षा कर्तृणां जयदा

सदा २ तस्याश्च व्रतमाहात्म्यं सर्वपापहरं परम् । नारदः परिप्रच्छ ब्रह्माणं कमलासनम् ३ फाल्गुनस्यासिते पक्षे विजया नाम या ति-
थिः । तस्या व्रतं सुरश्रेष्ठ कथयस्व प्रसादतः ५४ इति पृष्ठो नारदेन प्रत्युवाच पितामहः ॥ ब्रह्मोवाच । शृणु नारद वक्ष्यामि कथां पापहरां
पराम् ५ पुरातनं व्रतं होतत्पवित्रं पापनाशनम् । यन्न कस्यचिदाख्यातं मयैतद्विजयाव्रतम् ६ जयं ददाति विजया नृणां चैव न संशयः ।
रामस्तपोवनं यातो वर्षाण्येव चतुर्दश ७ न्यवसत्पंचवद्यां तु ससीतश्च सलक्ष्मणः । तत्रैव वसतस्तस्य राघवस्य महात्मनः ८ रावणेन
हृता भार्या सीतानाम्नी तपस्विनी । तेन दुःखेन रामोऽसौ मोहमभ्यागतस्तदा ९ भ्रमञ्जटायुपं तत्र ददर्श विगतायुषम् । कबंधो निहतः
पश्चाञ्जमता ऽरण्यमध्यतः १० राज्ञे विज्ञाप्य तत्सर्वं सोपि मृत्युवशंगतः । सुग्रीवेण समं सख्यमर्जयन्समजायत ११ वानराणामनीकानि
रामार्थं संगतानि वै । ततो हनूमता दृष्टा लंकोद्याने तु जानकी १२ रामसंज्ञापनं तस्यै दत्तं कर्म महत्कृतम् । समेत्य रामेण पुनः सर्वे
तत्र निवेदितम् १३ अथ श्रुत्वा रामचंद्रो वाक्यं चैव हनूमतः । सुग्रीवानुमतेनैव प्रस्थानं समरोचयत् १४ स गत्वा वानरैः सार्द्धं तीरं
नदनदीपतेः । दृष्ट्वाब्धिं दुस्तरं रामो विस्मितोऽभूत्कपिप्रियः १५ प्रोत्फुल्ललोचनो भृत्वा लक्ष्मणं वाक्यमब्रवीत् । सौमित्रे केन पुण्येन
तीर्थेते वरुणालयः १६ अगाधसलिलैः पूर्णो नक्रैर्भीमैः समाकुलः । उपायं नैव पश्यामि येनैव सुतरो भवेत् १७ लक्ष्मण उवाच । आ-
दिदेवस्त्वमेवासि पुराणपुरुषोत्तम । बकताल्भ्यो मुनिश्चात्र वर्तते द्वीपमध्यतः १८ अस्मात्स्थानाद्योजनार्द्धमाश्रमस्तस्य राघव । अनेन
दृष्ट्वा ब्रह्माणो बहवो रघुनंदनः १९ तं पृच्छ गत्वा राजेंद्र पुराणमृषिपुंगवम् । इति वाक्यं ततः श्रुत्वा लक्ष्मणस्यातिशोभनम् २०

गाम राववो ब्रह्मं षष्ठदात्म्यं महासुनिम् । प्रणनाम मुनिं मूर्ध्ना रामो विष्णुभिवामरः २१ मुनिर्ज्ञात्वा ततो राम पुराणपुरुषोत्तमम् । के-
 नापि कारणेनैव प्रविष्ट मानुषीं तनुम् २२ उवाच स ऋषिस्तत्र कुतो राम तवागम ॥ राम उवाच । त्वत्प्रसादादहो विप्र वरुणालयसन्नि-
 धिम् २३ आगतोऽस्मि ससैन्यो ऽत्र लुकां जेतुं सराक्षसीम् । भवतश्चानुकूल्येन तीर्थे ऽन्विष्यथा मया २४ तमुपाय वद मुने प्रसाद कुरु
 सुव्रत । एतस्मात्कारणादेव ब्रह्मं त्वादमुपागतः २५ मुनिरुवाच । वययिष्याम्यहं राम व्रतानामुत्तम व्रतम् । कृतेन येन सहसा विजयस्ते
 भविष्यति २६ लुकां जित्वा राक्षसाँश्च दीर्घां कीर्तिमवाप्स्यसि । एकाग्रमानसो भूत्वा व्रतमेतत्समाचर २७ फाल्गुनस्यासिते पक्षे विजयी
 कादशी भवेत् । तस्या व्रते कृते राम विजयस्ते भविष्यति २८ निसशय समुद्रं च तरिष्यसि सवानर । विधिस्तु श्रूयता राम व्रतस्या
 स्य फलप्रदः २९ दशमीदिवसे प्राप्ते कुम्भमेकं च कारयेत् । हेम वा राजतं वापि ताम्रं वाप्यय मृन्मयम् ३० स्थापयेच्छोभितं कुम्भं ज-
 लपूर्णं सपल्लवम् । तस्योपरि न्यसेद्देवं हेम नारायण प्रभुम् ३१ एकादशीदिने प्राप्ते प्रातःस्नान समाचरेत् । निश्चलं स्थापयेत्कुम्भं गघ-
 माल्यानुलेपनैः ३२ दाहिर्मेर्नारिकेलैश्च पूजयेच्च विशेषतः । समधान्यान्यधस्तत्र यवानुपरि विन्यसेत् ३३ गर्घ्वर्यैस्तथा दीपैर्नैवेद्यैर्विवि-
 धैरपि । कुमाग्रे तद्दिनं राम नीयते भक्तिभावतः ३४ रात्रौ जागरणं तत्र तस्याग्रे कारयेद्बुधः । द्वादशीदिवसे प्राप्ते मार्तण्डस्योदयं प्रति ३५
 नीत्वा कुम्भं जलोद्देशे नद्यां प्रक्षवणे तथा । तदग्रे स्थापयित्वा वा पूजयित्वा यथाविधि ३६ दद्यात्सदैवतं कुम्भं ब्राह्मणे वेदपारगे । कृ-
 मेन सह राक्षसं महादानानि दापयेत् ३७ अनेन विधिना राम यूर्यपैः सह सगतः । कुरु व्रतं प्रपन्नं विजयस्ते भविष्यति ३८ इति श्रु-
 त्वा वचो रामो यथोक्तमकरोत्तथा । कृते व्रते स विजयी बभूव रघुनन्दनः ३९ अनेन विधिना राजन्ये कर्षति नरा व्रतम् । इदल्लोके ज-

यस्तेषां परलोकस्तथा ऽक्षयः ४० एतस्मात्कारणात्पुत्र कर्तव्यं विजयाव्रतम् । विजयायाश्च माहात्म्यं सर्वकिल्बिषनाशनम् ४१ पठना-
 च्छ्रवणात्तस्य वाजपेयफलं लभेत् ४२ ॥ इति श्रीस्कंदपु० फाल्गुनकृष्णैकादश्या विजयानाम्भ्या माहात्म्यं समाप्तम् ॥ अथ फाल्गुनशुक्ला
 ऽऽमलकीनामैकादशीकथा ॥ मांधातोवाच । वद ब्रह्मन्महाभाग येन श्रेयो भवेन्मम । ईदृग्वृहि ब्रह्मयोने यद्यनुग्रहता मयि १ सरहस्यं
 सेतिहासं व्रतानामुत्तमं व्रतम् ॥ वसिष्ठ उवाच । कथयाम्यधुना तुभ्यं सर्वव्रतफलप्रदम् २ आमलक्या व्रतं राजन्महापातकनाशनम् ।
 मोक्षदं सर्वलोकानां गोसहस्रफलप्रदम् ३ अत्रैवोदाहरंतीममितिहासं पुरातनम् । यथामुक्तिमनुप्राप्तो व्याधो हिंसासमन्वितः ४ वैदिशं
 नाम नगरं दृष्टुष्टजनादृतम् । ब्राह्मणैः क्षत्रियैर्वैश्यैः शूद्रैश्च समलंकृतम् ५ रुचिरं नृपशार्दूल ब्रह्मवोषनिनादितम् । न नास्तिको दुष्क-
 तिकस्तस्मिन्पुरवरे सदा ६ तत्र सोमान्वयो राजा विख्यातः शाशविदुक्तः । राजा चैत्ररथो नाम धर्मात्मा सत्यसंगरः ७ नागायुत
 बलः श्रीमाञ्छस्त्रशास्त्रार्थपारगः । तस्मिञ्छासति धर्मज्ञे धर्मात्मनि धरां प्रभो ८ कृपणो नैव कुत्रापि दृश्यते नैव निर्धनः । सुकालः
 क्षेममारोग्यं तस्मिन् राज्यं प्रशासति ९ विष्णुभक्तिरता लोकास्तस्मिन् पुरवरे सदा । हरिपूजार्ताश्चैव राजा चापि विशेषतः १० न
 शुक्लां नैव कृष्णां च द्वादशीं भुञ्जते जनाः । सर्वधर्मान्परित्यज्य हरिभक्तिपरायणाः ११ एवं संवत्सरा जग्मुर्बहवो राजसत्तम । जनस्य सौ-
 ख्ययुक्तस्य हरिभक्तिरतस्य च १२ अथ कालेन संप्राप्ता द्वादशी पुण्यसंयुता । फाल्गुनस्य सिते पक्षे नाम्ना ह्यामलकी स्मृता १३ ताम-
 वाप्य जनाः सर्वे बालकाः स्थविरा नृप । नियमं चोपवासं च सर्वे चक्रुर्नरा विभो १४ महाफलं व्रतं ज्ञात्वा स्नानं कृत्वा नदीजले । तत्र

देवालये राजा लोकयुक्तो महाप्रभुः १५ पूर्णकुंभमवस्थाप्य छत्रोपानहसयुतम् । पञ्चरत्नसमायुक्तं दिव्यभूषादिवासितम् १६ दीपमाला-
 न्वितं चैव आमदग्न्यसमन्वितम् । पूजयामासुरव्यग्रा धात्री च मुनिभिर्जनाः १७ जामदग्न्य नमस्तेऽस्तु रेणुकानदवर्द्धन । आमलकीकृत-
 च्छाय मुक्तिमुक्तिरप्रदः १८ घात्रि घातुसमद्वते सर्वपातकनाशिनि । आमलकि नमस्तुभ्यं घृहाणाभ्योदक मम १९ घात्रि ब्रह्मस्व
 रूपासि त्वं तु रामेण पृच्छिता । प्रदक्षिणाविधानेन सर्वपापहरा भव २० तत्र जामरणं चक्रुर्जनाः सर्वे स्वभक्तितः । एतस्मिन्नेव काले तु
 व्याधस्तत्र समागतः २१ ह्युवाचमपरिव्यासो महामारेण पीडितः । छुट्टुवार्धं जीवघाती सर्वभर्मबहिष्कृतः २२ जामरं तत्र सोऽपश्यदाम
 लक्यां ह्युघान्वितः । दीपमालाकुलं दृष्ट्वा तत्रैव निषसाद सः २३ किमेतदिति सचिद्य प्राप्तो विस्मयतां मृगम् । ददर्श कुम तत्रस्य
 देवं दामोदरं तथा २४ ददर्शमलकीवृक्षं तत्रस्थांश्चैव दीपकान् । वैष्णव च तथास्यान सुश्राव पठतां वृणाम् २५ एकादश्याश्च मा
 हात्म्यं सुश्राव श्रुधितोऽपि सन् । जाग्रतस्तस्य सा रात्रिर्गता विस्मितचेतसः २६ ततः प्रभातसमये विविशुर्नगरजनाः । व्याधोऽपि गृ
 हमामल्यबुभुजे प्रीतमानसः २७ ततः कालेन महता व्याधः पञ्चत्वमागतः । एकादश्याः प्रभावेण रात्रौ जागरणेन च २८ रात्र्य प्रपेदे
 सुमहच्चतुरग्रबलान्वितम् । ज्वर्यती नाम नगरी तत्र राजा विदूरथः २९ तस्मात्स तनयो जज्ञे नाम्ना वसुरयो बली । बभुरंगबलोपेतो
 धनधान्यसमन्वितः ३० दशायुतानि ग्रामाणां बुभुजे भयवर्जितः । तेजसाऽऽदित्यसदृशः कार्य्वा चद्रसमप्रभः ३१ पराक्रमे विष्णुसमः क्ष
 मया श्रुविबीसमः । धार्मिकः सत्यवादी च विष्णुभक्तिपरायणः ३२ ब्रह्मज्ञः कर्मशीलश्च प्रजापालनतत्परः । यन्ते विविधान्यज्ञानं स
 राजा परदर्पहा ३३ दानानि विविधान्येव प्रददाति च सर्वदा । एकदा युग्यां यातो देवान्मामपरिच्युतः ३४ न दिशो नैव विदिशो वेत्ति

तत्र महीपतिः । उपधाय च दोर्मूलमेकाकी गहने वने ३५ आतश्र क्षुधितोऽत्यंतं संविवेश महीपतिः । अत्रांतरे म्लेच्छगणः पर्वतांतर-
वासभुक् ३६ आययौ तत्र यत्रास्ते राजा परबलार्दनः । कृतवैरास्तु ते राज्ञा सर्वे देवोपतापिताः ३७ परिवार्य ततस्तस्थू राजानं शूरि-
दक्षिणम् । हन्यतां हन्यतां चायं पूर्ववैरविरुद्धीः ३८ अनेन निहताः पूर्वं पितरो आतरः सुताः । पौत्राश्च भागिनेयाश्च मातुलाश्च निपा-
तिताः ३९ निष्कासिताश्च स्वस्थानाद्विदिताश्च दिशो दश । एतावदुक्त्वा ते सर्वे तत्रैनं हंतुमुद्यताः ४० पार्श्वे पट्टिशैः सङ्घर्षेणैर्धनुषि सं-
स्थितैः । सर्वतोऽरिगणास्ते च राजानं हंतुमुद्यताः ४१ सर्वाणि शस्त्राणि समाद्रवंति न वै शरीरे प्रविशंति तस्य । ते चापि सर्वे हतशस्त्रसंवा-
म्लेच्छा बभूवर्गतेदेहजीवाः ४२ यदापि चलिंतुं तत्र न शेकुस्ते ऽरयो भृशम् । शस्त्राणि कुठतां जग्मुः सर्वेषां हतचेतसाम् ४३ दीना बभूवस्ते सर्वे
ये च हंतुं समागताः । एतस्मिन्नेव काले तु तस्य राज्ञः शरीरतः ४४ निःसृता प्रमदा ह्येका सर्वावयवशोभना । दिव्यगंधसमायुक्ता दिव्या-
भरणभूषिता ४५ दिव्यमाल्यांबरधरा भुकुटीकुटिलानना । स्फुलिङ्गाभ्यां च नेत्राभ्यां पावकं वमती बहु ४६ चक्रोद्यतकरा चैव कालरा-
त्रिस्त्रिवापरा । अभ्यधावत संक्रुद्धा म्लेच्छानत्यंतदुःखितान् ४७ निहताश्च यदाम्लेच्छास्ते विकर्मरतास्तथा । ततो राजा विबुद्धः सन् ददर्श
महद्दुतम् ४८ हतान्म्लेच्छगणान्दृष्ट्वा राजा हर्षमवाप सः । इह केन हता म्लेच्छा अत्यंतं वैरिणो मम ४९ केन चेदं महत्कर्म कुतम-
स्मद्वितीर्थिना । एतस्मिन्नेव काले तु वागुवाचाशरीरिणी ५० तं स्थितं नृपतिं दृष्ट्वा निकामं विस्मयान्वितम् । शरणं केशवादन्व्यो ना-
स्ति कोपि द्वितीयकः ५१ वनात्तस्मात्स कुशली समायातापि भूमिभुक् । राज्यं चकार धर्मात्मा धरायां देवतेशवत् ५२ वसिष्ठ उवाच ।

१ स्फुलिङ्गाभ्यां अग्निकणरूपाभ्यां नेत्राभ्यां मित्यर्थः ।

तस्मादामलकीं राजन्ये कुर्वति नरोत्तमः । ते मांति वैष्णव लोकं नात्र कार्या विचारणा ५३ ॥ इति श्रीब्रह्माण्डपु० फाल्गुनशुक्लैकादश्या
आमलकीनाम्न्या माहात्म्ये स० ॥ ॥ अथ चैत्रकृष्णपापमोघनीनामैकादशी कथा ॥ युधिष्ठिर उवाच । फाल्गुनस्य सिते पक्षे श्रुता सा
ऽऽमलकी मया । चैत्रस्य कृष्णपक्षे तु किं नार्मैकादशीमवेव १ श्रीकृष्ण उवाच । शृणु राजेंद्र वक्ष्यामि अज्ञातपापनाशनम् । यत्नो
मशो ऽज्वीत्यष्टो माघात्रा चक्रवर्तिना २ माघतोवाच । भगवन् भोतुमिच्छामि लोकानां हितकाम्यया । चैत्रमास्यसिते पक्षे किं ना-
मैकादशी मवेव ३ को विधिः किं फलं तस्याः कथयस्व प्रसादतः ॥ लोमश उवाच । श्रूयतां राजशार्दूल कामदां सिद्धिदा तथा । कथा
विचित्रां शुभदां पापहां धर्मदायिनीम् ४ पुरा चैत्ररथोद्देशे अप्सरोगणसविते । वसंतसमये प्राप्ते पुष्पैराकुलिते वने ५ गधर्वकन्यास्तत्रैव
रमति सह किन्नरैः । पाकशासनमुख्याश्च क्रीडते च दिवौकसः ६ नापर सुदर किञ्चिन्नार्थेत्तरयादनम् । तस्मिन्वने तु मुनयस्तपति बहुल
तपः ७ सह देवैस्तु भववा रमते मधुमाधवी । एको मुनिवरस्तत्र मेघावी नाम नामतः ८ अप्सरास्तु मुनिवर मोहनायोपचक्रमे । मजु
घोषेति विल्लाता नाम तस्य विचिन्वती ९ कोशमात्रं स्थिता तस्य भयादाश्रमसन्निधौ । गायती मधुरं साधु पीडयती विपचिक्राम् १०
गायतीं तामयालोक्य पुष्पचदनवेष्टिताम् । कामोपि विजयाकांक्षी शिवभक्तं मुनीश्वरम् ११ तस्याः शरीरससर्गं शिववैरमनुस्मरन् । वृ-
त्त्यञ्जुर्वी घनुःकोटी गुण कृत्वा कटाक्षकम् १२ मार्गणौ नयने कृत्वा पद्मयुक्ती यथाक्रमम् । कुचौ कृत्वा पटकुटी विजयायोपसस्थितः
१३ मजुघोषा ऽभवत्तत्र कामस्येव वरुणिनी । मेघाविनं मुनिं दृष्ट्वा सापि कामेन पीडिता १४ यौवनोन्मिन्नदेहोऽप्री मेघाव्यतिविराजते ।
स्थितोपवीतसहितो दही स्मर इवापरः १५ मेघावी वसति स्मासी च्यवनस्याश्रमे शुभे । मजुघोषा स्थिता तत्र दृष्ट्वा त मुनिपुंगवम् १६ मद-

नस्य वशं प्राप्ता मंदं मंदमगायत । रणद्वलयसंयुक्ता सिंजन्नूपुरमेखला १७ गायंती भावसंयुक्तां विलोक्य मुनिपुंगवः । मदनेन ससैन्येन नी-
तो मोहवशे बलात् १८ मंजुघोषा समागम्य मुनिं दृष्ट्वा तथाविधम् । हावभावकटाक्षैस्तु मोहयामास चांगना १९ अथः संस्थाप्य वीणां
सा सस्वजे तं मुनीश्वरम् । वल्लीवाकुलिता वृक्षे वातवेगेन वेपिता २० सोपि रमे तथा सार्द्धं मेधावी मुनिपुंगवः । तस्मिन्नेव वनोद्देशे दृष्ट्वा
तेद्वेहमुत्तमम् २१ शिवतत्त्वं गतं तस्य कामतत्त्ववशंगतः । न निशा न दिनं सोपि रमञ्जानाति कामुकः २२ बहुलश्च गतः का-
लो मुनेराचारलोपकः । मंजुघोषा देवलोकं गमनायोपचक्रमे २३ गच्छंती प्रत्युवाचाथ रमते मुनिपुंगवः । आदेशो दीयतां ब्रह्मन्स्वधा-
मगमनाय मे २४ मेधाव्युवाच । अद्यैव त्वं समायाता प्रदोषादौ वरानने । यावत्प्रभातसंध्या स्यात्तावत्तिष्ठ ममांतिके २५ इति श्रुत्वा
मुनेर्वाक्यं भयभीता बभूव सा । पुनर्वै रमयामास तं मुनिं ऋषिसत्तमम् २६ मुनिशापभयाद्रीता बहुलान्परिवत्सरात् । वर्णाणां पंचपं-
चाशच्छतं मासान्दिनत्रयम् २७ सा रमे मुनिना तेन निशार्द्धमिव चाभवत् । सा च तं प्रत्युवाचाथ तस्मिन्काले गते मुनिम् ॥ आदेशो
दीयतां ब्रह्मन् गंतव्यं स्वगृहे मम २८ मेधाव्युवाच । प्रातःकालोऽधुनेवास्ते श्रूयतां वचनं मम । कुर्वे संध्यां दिने श्रावत्तावत्त्वं ये स्थिरा-
भव २९ इति वाक्यं मुनेः श्रुत्वा भयेन च समाकुला । स्मिनं कृत्वा तु सा किंचित्प्रत्युवाच सुविस्मिता ३० अत्रासरा उवाच । क्रियत्प्र-
माणा विप्रेन्द्र तव संध्यागता नवा । मयि प्रसादं कृत्वा तु गतः कालो विचार्यताम् ३१ इति तस्या वचः श्रुत्वा विस्मयोत्फुल्लोचनः ।
स ध्यात्वा हृदि विन्द्रेः प्रमाणमकरोत्तदा ३२ समाश्च सप्तपंचाशद्रता मम तथा सह । नेत्राभ्यां विस्फुलिगांस मुंचमानोऽतिकोपनः ३३

१ मुनिपुंगवः सन्नपि मया सहैव रयते इति साध्यपमनस्पृक्त्वा अदेशोदीपव विलयेन्मुनें प्रत्यत्रवीडि पथः ।

कालरूपो च तां दृष्ट्वा तपसा क्षयकारिणीम् । दुःस्वार्जितं मम तपो नीतं तदनया क्षयश्च ३४ सकपोष्ठो मुनिस्तत्र प्रत्युवाचाकुलैर्व्रियः ।
 स तां शयाप मेधानी त्वं पिशाची भवेति च ३५ धिक् त्वां पापे दुराचारे कुलटे पातकप्रिये । तस्य शपिने सा दग्धा विनयावन्ता-
 स्मिन्ता ३६ उवाच ध्वन सुधूः प्रसारं वाञ्छती मुनिम् । प्रसादं कुरु विप्रेन्द्र शपस्यानुग्रहं कुरु ३७ सतां संगो हि फलति वचोभिः स
 तमेऽपदे । त्वया सह मम ब्रह्मन्गताः सुबहवः समाः ३८ एतस्मात्कारणात्स्वामिन्प्रसादं कुरु सुव्रत ॥ मुनिस्त्वाच । शृणु मे वचनं भद्रे
 शपानुग्रहकारकम् । किं करोमि त्वया पापे क्षय नीतं महत्तपः ३९ चैत्रस्य कृष्णपक्षे या भवेदेकादशी शुभा । पापमोचनिका नाम
 सर्वापापक्षयकरी ४० तस्या व्रते कृते सुष्ठु पिशाचत्वं प्रयास्यति । इत्युक्त्वा तां स मेधावी जगाम पितृराध्वमम् ४१ तमागतं समालो
 क्य त्वचनं प्रत्युवाच ह । किमेतद्विहितं पुत्र त्वया पुण्यक्षयः कृतः ४२ मेधाव्युवाच । पापं कृतं महत्तात रमिता चाप्सरा मया । प्रा
 यश्चितं ब्रूहि तात येन पापक्षयो भवेत् ४३ ध्वन उवाच । चैत्रस्य चासिते पक्षे नाम्ना वै पापमोचनी । अस्या व्रते कृते पुत्र पाप
 राशिः क्षयं व्रजेत् ४४ इति श्रुत्वा पितृवाक्यं कृतं तेन व्रतोत्तमम् । गतं पापं क्षयं तस्य पुण्ययुक्तो बभूव सः ४५ सोऽप्येव मञ्जुघोषा
 च कृत्वा तद्व्रतमुत्तमम् । पिशाचत्वविनिर्मुक्ता पापमोचनिकाव्रतात् ४६ दिव्यरूपधरा सापि गता नाकं वराप्सराः ॥ लोमश उवाच । इ-
 त्यमृतप्रभाव हि पापमोचनिकाव्रतम् ४७ पापमोचनिकां राजन्ये कुर्वति च मानवा । तेषां पापं च यत्किञ्चित्तत्सर्वं क्षयतां व्रजेत् ४८
 पठनाच्छ्रवणाद्राजन् गोसहस्रपल्लप्रदा । ब्रह्महा हेमहारी च सुरापो गुह्यतल्पगः ४९ व्रतस्य चास्यः करणात्पापमुक्ता भवति ते । बहुपुण्य
 प्रदं येतत्करणाद्ब्रतमुत्तमम् ५० ॥ इति श्रीमविष्णुसंहितायां श्रीकृष्णपापमोचनिकानामेकादशीमाहात्म्यं स ॥ ॥ अथ वैष्णुसुखमदानामेकादशीकथा ॥

मृत उवाच । देवकीनंदनं कृष्णं वसुदेवात्मजं हरिम् । नमस्कृत्वा प्रवक्ष्यामि महापातकहानि तु १ युधिष्ठिराय कृष्णेन कथितानि महात्मना ।
 पद्मादशीमाहात्म्यानि नानापापहराणि च । अष्टादशपुराणेभ्यो विविच्य सुमहात्मना २ चतुर्विंशतिसंख्यानि नानाख्यानेर्युतानि च । तानि
 वक्ष्यामि भो विप्राः शृणुध्वं सुसमाहिताः ३ युधिष्ठिर उवाच । वासुदेव नमस्तुभ्यं कथयस्व ममाग्रतः । चैत्रस्य शुक्लपक्षे तु किं नामैकादशी
 भवेत् ४ श्रीकृष्ण उवाच । शृणुन्वैकमना राजन्कथामेकां पुरातनीम् । वसिष्ठो यामकथयत्प्राग्दिलीपाय पृच्छते ५ दिलीप उवाच । भगवन्
 श्रोतुमिच्छामि कथयस्व प्रसादतः । चैत्रमासि सिते पक्षे किं नामैकादशी भवेत् ६ वसिष्ठ उवाच । साधु पृष्टं नृपश्रेष्ठ कथयामि तवाग्रतः ।
 चैत्रस्य शुक्लपक्षे तु कामदा नाम नामतः ७ एकादशी पुण्यतमा पापैधनदवानला । शृणु राजन्कथामेतां पापघ्नीं पुत्रदायिनीम् ८ पुरा
 भोगिपुरे रम्ये हेमरत्नविभूषिते । पुंडरीकमुखा नागा निवसन्ति मदोत्कटाः ९ तस्मिन्पुरे पुंडरीको राजा राज्यं करोति च । गंधर्वैः किन्नरै-
 श्चैव ह्यसुरोभिः सुसेव्यते १० वराप्सरा तु ललिता गंधर्वो ललितस्तथा । उभौ रागेण संयुक्तौ दंपती कामपीडितौ ११ रमाते स्वगृहे
 रम्ये धनवान्ययुते सदा । ललितायास्तु हृदये पतिर्वसति सर्वदा १२ हृदये तस्य ललिता नित्यं वसति भामिनी । एकदा पुंडरीकाद्याः
 क्रीडन्ति सदसि स्थिताः १३ गीतमानं प्रकुर्वन्ति ललितो दयितां विना । पदबन्धस्खलजिह्वो बभूव ललितां स्मरन् १४ मनोभावं विदित्वा
 प्रस्य कर्कोटो नागसत्तमः । पदबंधच्युतिं तस्य पुंडरीके न्यवेदयत् १५ शशाप ललितं तत्र मदनातुरचेतसम् । राक्षसो भव दुर्बुद्धे क्र-
 व्यादः पुरुषादकः १६ यतः पत्नीवशो जातो गायमानो ममाग्रतः । वचनात्तस्य राजेंद्र रक्षोरूपो बभूव ह १७ रौद्राननो विरूपाक्षो दृष्टमा-
 नो भयंकरः । बाहू योजनविस्तीर्णौ मुखं कंदूरसन्निभम् १८ चंद्रसूर्यनिभे नेत्रे श्रीवा पर्वतसन्निभा । नासारंध्रे तु विवरे अधरो योजनार्द्ध

श्लो १९ शरीरं तस्य राजेन्द्र उच्छिन्नं योजनाष्टकम् । ईदृशो राक्षसः सोऽभृद्वृजान् कर्मणः फलम् २० ललिता तमयालोक्य स्वपतिं
 विरुताकृतिम् । चिंतयामास मनसा दुःखेन महतादिता २१ किं करोमि क्व गच्छामि पतिः पापेन पीडितः । इति सस्मृत्य मनसा न
 शर्म लभते तु सा २२ चचार पतिना सार्द्धं ललिता गहने वने । वध्नाम विपिने दुर्गे कामरूपः स राक्षसः २३ निर्घुण पापनिस्तो
 विरूपः पुरुषादकः । न सुख लभते रात्रौ न दिवा पापपीडितः २४ ललिता दुःखिता २५ ललिता दुःखिता २६ ललिता २७ ललिता २८ ललिता २९ ललिता
 सा रुदती गहने वने २५ कदाचिदगमद्विध्यशिश्वरे बहुकौस्तुके । ऋष्यशृंगमुनेस्तत्र दद्यान्नमपदं शुभम् २६ शीघ्रं जगाम ललिता
 विनयावनतारिण्या । प्रत्युवाच मुनिर्दद्या का त्वं कस्य सुता शुभे २७ किमर्थं हि समायाता सत्य वद ममाग्रतः ॥ ललितोवाच । वी-
 र्वन्वेति गर्यवः सुता तस्य महारमनः २८ ललितो नाम मां विद्धि परयर्थमिह चागताम् । भर्तो मे शापदोषेण राक्षसोऽभून्महामुने
 २९ रोदरूपो दुष्टाचारस्त दद्या त्वादिमुच्यते ॥ ३० नामासस्य रंभोरु शुक्रयसस्य साप्रतम् ३१ कामदेकादशी नाम्ना या कृता कामदा नृणाम् ।
 ऋष्य तद्वत् भद्रे विधिपूर्वं मयोदितम् ३२ तस्य व्रतस्य यत्पुण्य तत्स्वभर्त्रे प्रदीयताम् । दत्ते पुण्ये क्षणात्तस्य शापदोषः प्रशान-
 म्यति ३३ इति श्रुत्वा मुनेर्वाक्यं ललिता हर्षिताऽभवत् । उपोष्यैकादशीं राजन्द्वादशीदिवसे तदा ३४ विप्रस्यैव समीपे तु वासुदेवाग्र-
 त स्थिता । वाक्यमूचे तु ललिता स्वपत्युस्तारणाय वै ३५ मया तु यद्वत् चीर्णकामदाया उपोषणम् । तस्य पुण्यप्रभावेण गरुडः स्वस्य
 पिशाचता ३६ कृष्ण उ० । ललितावचनान्देव वर्तमानोऽपि तरस्ये । गतपापः स ललितो दिव्यदेहो बभूव ह ३७ राक्षसत्वं गतं तस्य प्राप्तो गंधर्व

तां पुनः । हेमरत्नसमाकीर्णो रमे ललितया सह ३८ तौ विमानसमारूढौ पूर्वरूपाधिकाबुभौ । दंपती चापि शोभेतां कामदायाः प्रभावतः ३९
 इति ज्ञात्वा नृपश्रेष्ठ कर्तव्येषा प्रयत्नतः । लोकानां च हितार्थाय तवाग्रेः कथिता मया ४० ब्रह्महत्यादिपापघ्नी पिशाचत्वविनाशिनी ।
 नातः परतरा काचित्रैलोक्ये सचराचरे ४१ पठनाच्छ्रवणाद्वापि वाजपेयफलं लभेत् ४२ ॥ इति । श्रीवाराहपुराणे चैत्रशुक्लकामदानामैका-
 दशीमाहात्म्यं सं० ॥ ॥ अथ वैशाखकृष्णवरूथिनीनामैकादशीकथा ॥ युधिष्ठिर उवाच । वैशाखस्यासिते पक्षे किं नामैकादशी भवेत् । महि-
 मानं कथय मे वासुदेव नमो ऽस्तु ते १ श्रीकृष्ण उवाच । सौभाग्यदायिनी राजन्निहलोकं परत्र च । वैशाखकृष्णपक्षे तु नाम्ना चैव वरू-
 थिनी २ वरूथिन्या व्रतेनैव सौख्यं भवति सर्वदा । पापहानिश्च भवति सौभाग्यप्राप्तिरेव च ३ दुर्भगापि करोत्येनां स्त्री सौभाग्यमवा-
 मुयात् । लोकानां चैव सर्वेषां भुक्तिमुक्तिप्रदायिनी ४ सर्वपापहरा नृणां गर्भवासनिकुंतनी । वरूथिन्या व्रतेनैव मांघाता स्वर्गति गतः ५
 धुंधुमारादयश्चान्ये राजानो बहवस्तथा । ब्रह्मकपालनिर्मुक्तो बभूव भगवान्भवः ६ दशवर्षसहस्राणि तपस्तप्यति यो नरः । तत्तुल्यं फ-
 लमाप्नोति वरूथिन्या व्रतादपि ७ श्रद्धावान्यस्तु कुरुते वरूथिन्या व्रतं नरः । वाञ्छितं लभते सो ऽपि इहलोकं परत्र च ८ पवित्रा पा-
 वनी ह्येषा महापातकनाशिनी । भुक्तिशुक्तिप्रदा ह्येषा कर्तॄणां नृपसत्तम ९ अश्वदानान्नृपश्रेष्ठ गजदानं विशेषतः । गजदानाद्भूमिदानं
 तिलदानं ततोऽधिकम् १० ततः सुवर्णदानं तु अन्नदानं ततो ऽधिकम् । अन्नदानात्परं दानं न भूतं न भविष्यति ११ पितृदेवमनुष्याणां
 तृप्तिरेन्न जायते । तत्समं कविभिः प्रोक्तं कन्यादानं नृपोत्तम १२ धेनुदानं च तत्तुल्यमित्याह भगवान्स्वयम् । प्रोक्तेभ्यः सर्वदानेभ्यो
 विद्यादानं विशिष्यते १३ तत्फलं समवाप्नोति नरः कृत्वा वरूथिनीम् । कन्यावित्तेन जीवन्ति ये नराः पापमोहिताः १४ ते नरा नरकं

गति यावदाभूतसष्टयम् । तस्मात्सर्वप्रयत्नेन न ग्राह्य कन्यकायनम् १५ यश्च गृह्णाति लोभेन कन्या क्रीत्वा च तद्धनम् । सोऽन्यज
 मनि राजेंद्र ओतुर्भवति निश्चितम् १६ कन्यां विधेन यो दद्याद्यथाशक्तिस्त्वलकृतम् । तत्पुण्यसख्यां कर्तुं हि चित्रगुप्तो भवत्यलम्
 ७ तरफल समवाप्नोति नरः कृत्वा वरुथिनीम् । कांस्यं मांसं मसूरां च निद्रां च तांबूलं दत्तवाचनम् १९ परापवादं पैष्ठन्यं पतितं सह भाषणम् ।
 ण्वो व्रतकर्ता च दशम्यां दश वर्जयेत् । धूतकीटां च निद्रां च तांबूलं दत्तवाचनम् १९ परापवादं पैष्ठन्यं पतितं सह भाषणम् ।
 ष चैवानृत वाक्यमेकादश्यां विवर्जयेत् २० कांस्यं मांसं मसूरां च क्षौद्रं वितथभाषणम् । व्यायामं च प्रयासं च पुनर्भोजनमैष्टुने २१
 रं तैलं परात्रं च द्वादश्यां परिवर्जयेत् । अनेन विधिना राजन्विहिता येर्वरुथिनी ॥ सर्वपापक्षयं कृत्वा दद्यात्प्रातेऽक्षयां गतिम् २२ रा
 जागरणं कृत्वा पूजितो येर्जनार्दनः । सर्वपापविनिर्मुक्तारते याति परमां गतिम् २३ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन कर्तव्या पापभीरुभिः । क्षपा
 तर्नयाद्रीर्तर्नरेदेव वरुथिनी २४ पठनाच्छूकणाद्राजन्गोसहस्रफलं लभेत् । सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुलोके महीयते २५ ॥ इति श्रीम० वै
 शाख्यविरचिते नैमिशेय्ये कादशीमाहात्म्ये समाप्तम् ॥ ॥ अथ वैशाखशुक्लमोहिन्येकादशीकथा ॥ युधिष्ठिर उवाच । वैशाखशुक्लपक्षे तु किं नैमि-
 षादशी भवेत् । किं फलं को विधिस्तस्याः कथयस्व जनार्दन । श्रीकृष्ण उवाच । कथयामि कथामेतां शृणुष्व धर्मनन्दन । वसिष्ठो याम
 प्यत्पुत्रा रामाय पृच्छते २ राम उवाच । भगवच्छ्रेष्ठमिच्छामि व्रतानामुत्तमं व्रतम् । सर्वपापक्षयकरं सर्वदुःखनिवृत्तनम् ३ मया दुःस्वानि
 कृतानि सीताविरहजानि वै । ततोऽहं भयभीतोऽस्मि पृच्छामि त्वां महामुने ४ वसिष्ठ उवाच । साधु पृष्टं त्वया राम त्वया नैष्ठिकी मतिः ।

त्वन्नामग्रहणेनैव पूतो भवति मानवः ५ तथापि कथयिष्यामि लोकानां हितकाम्यया । पवित्रं पावनानां च व्रतानामुत्तमं व्रतम् ६ वै-
 शाखस्य सिते पक्षे द्वादशी राम या भवेत् । मोहिनी नाम सा प्रोक्ता सर्वपापहरा परा ७ मोहजालात्प्रमुच्येत पातकानां समूहतः ।
 अस्या व्रतप्रभावेण सत्यं सत्यं वदाम्यहम् ८ अतस्तु कारणाद्राम कर्तव्येषा भवादृशैः ॥ पातकानां क्षयकरी महादुःखविनाशिनी ९ शृ-
 णुर्वैकमना राम कथां पुण्यप्रदां शुभाम् । अस्माः श्रवणमात्रेण महापापं प्रणश्यति १० सरस्वत्यास्तटे रम्ये पुरी मद्रावती शुभा ।
 द्युतिमान्नाम नृपतिस्तत्र राज्यं करोति वै ११ सोमवंशोद्भवो राम धृतिमान्सत्यसंगरः । तत्र वैश्यो निवसति धनधान्यसमृद्धिमान् १२
 धनपाल इति ख्यातः पुण्यकर्मप्रवर्तकः । प्रपासन्नाद्यायतनतडागारामकारकः १३ विष्णुभक्तिपरः शांतस्तस्यासन्पंच पुत्रकाः । सुमना
 द्युतिमांश्चैव मेधावी सुकृती तथा १४ पंचमो धृष्टबुद्धिश्च महापापरतः सदा । वारस्त्रीसंगनिस्तो विटगोष्ठीविशारदः १५ ब्रूतादिव्यसना-
 सक्तः परस्त्रीरतिलालसः । न देवान्नातिथीन्बुद्धान् पितृंश्चैव द्विजानपि १६ अन्यायकर्ता दुष्टात्मा पितुर्द्रव्यक्षयंकरः । अभक्षभक्षकः पापः
 सुरापानरतः सदा १७ वेश्याकंठक्षिप्तबाहुभ्रमहृष्टिश्चतुष्पथे । पित्रा निष्कासितो गेहात्परित्यक्तश्च बांधवैः १८ स्वदेहभूषणान्येव क्षयं
 नीतानि तेन वै । गणिकाभिः परित्यक्तो निंदितश्च धनक्षयात् १९ ततश्चितापरो जातो वस्त्रहीनः क्षुधादितः । किं करोमि क गच्छामि
 केनोपायेन जीव्यते २० तस्करत्वं समारब्धं तत्रैव नगरे पुनः । गृहीतो राजपुरुषैर्मुक्तश्च पितृगौरवात् २१ पुनर्बद्धः पुनर्मुक्तः पुनर्मुक्तः
 संसंभ्रमैः । धृष्टबुद्धिर्दुराचारो निबद्धो निगैर्दृष्टैः २२ कशाघातैस्ताडितश्च पीडितश्च पुनःपुनः । न स्थातव्यं हि मंदात्मंस्त्वया महेश-